

Η ΘΕΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ

ΕΝΙΑΙΑ ΘΕΩΡΙΑ ΠΕΡΙ ΧΡΟΝΟΥ, ΧΩΡΟΥ, ΥΛΗΣ ΚΑΙ
ΔΙΑΝΟΙΑΣ Ή ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ ΤΕΛΕΙΩΜΕΝΟΥ ΧΡΟΝΟΥ
ΚΑΙ ΤΗΣ ΣΧΕΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΤΗΣ ΕΝΕΡΓΕΙΑΣ

Copyright: Κώστας Γ. Νικολουδάκης
Ζαβογιάννη 7
Καμίνια - Πειραιά 185 41
Τηλ. 48.11.373, 0932-773373

Εκδόσεις «Δωδώνη»
Ε. Κ. Λάζος
Ασκληπιοῦ 3, 106 79 Αθήνα
Τηλ. 36.37.973

ISBN 960-385-019-5

ΚΩΣΤΑΣ Γ. ΝΙΚΟΛΟΥΔΑΚΗΣ

Η ΘΕΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ

ΕΝΙΑΙΑ ΘΕΩΡΙΑ ΠΕΡΙ ΧΡΟΝΟΥ, ΧΩΡΟΥ, ΥΛΗΣ ΚΑΙ
ΔΙΑΝΟΙΑΣ Ή ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ ΤΕΛΕΙΩΜΕΝΟΥ ΧΡΟΝΟΥ
ΚΑΙ ΤΗΣ ΣΧΕΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΤΗΣ ΕΝΕΡΓΕΙΑΣ

(1986-1998)

Έκδόσεις «Δωδώνη»

Άθήνα – Γιάννινα

2000

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΕΙΣΑΓΩΓΗ		9
-------------------	--	---

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ: Η ΔΥΝΑΤΟΤΗΤΑ

ΝΑ ΓΝΩΡΙΖΟΥΜΕ, ΧΩΡΙΣ ΓΝΩΣΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΙΓΝΟΙΑ,
ΓΙΑ ΤΑ ΛΑΘΗ ΚΑΙ ΓΙΑ ΤΙΣ ΠΑΡΕΚΤΡΟΠΕΣ ΤΟΥ ΣΤΟΧΑΣΜΟΥ
ΜΑΣ ΑΠΟΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΖΕΙ

I	Η γνώση χωρίς φιλοσοφική διάνοια τροφοδοτεί την άγνοια	19
II	Ο τρόπος ζωής επηρεάζει άμεσα τις γνωστικές δυνατότητες	37
III	Για την αλήθεια (πρώτη άποψη)	65
IV	Για την αντίληψη και τη σχέση της με την πραγματικότητα	75
V	Για την έννοια και τη σχέση της με την αντίληψη	80
VI	Για τη διάνοια, τη γλώσσα και τη γνώση	89
VII	Για τη γνώση έξω από την αντίληψη	97

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ:

Η ΑΥΤΟΤΕΛΗΣ ΣΥΜΠΑΝΤΙΚΗ ΠΟΙΟΤΗΤΑ ΕΙΝΑΙ
ΑΜΕΣΑ ΚΑΙ ΔΙΑΝΟΗΤΙΚΑ ΑΥΤΕΝΕΡΓΟΣ

I	Για την πραγματικότητα σαν σύνολο και σαν μέρος (η πρώτη ανάλυση)	110
II	Για την ύπαρξη της εξωτερικής πραγματικότητας	119
III	Για την αιτία, το αποτέλεσμα και τη σχέση τους	126
IV	Για την ουσία και την ύλη	138

V	Για το χρόνο (και τη σχέση του με την ουσία)	150
VI	Για το χώρο (και τη σχέση του με το χρόνο)	170
VII	Για την εμμεσότητα, την ποιότητα, τα κοινά στοιχεία και τη σχέση τους	203
VIII	Ο Θεός και η Συμπαντική Εσωτερικότητα	220
IX	Για τη διανοητική δραστηριότητα και την εμβιότητα	244
X	Για τη γέννηση και το θάνατο	264
XI	Αναμφίβολες βασικές διαπιστώσεις και επισημάνσεις	271
XII	Υλισμός ή Ιδεαλισμός;	288

ΤΡΙΤΟ ΜΕΡΟΣ:

ΠΡΩΤΕΣ ΚΑΙ ΒΑΣΙΚΕΣ ΗΘΙΚΟΛΟΓΙΚΕΣ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ:
Η ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ ΕΙΝΑΙ ΤΑΥΤΟΧΡΟΝΩΣ

ΕΣΩΔΙΑΝΟΗΤΙΚΗ, ΧΩΡΙΣ ΕΠΑΡΚΗ ΓΝΩΣΗ

Ή ΑΥΤΟΚΑΘΟΡΙΣΜΟ ΚΑΙ ΑΛΛΗΛΟΔΙΑΜΟΡΦΩΝΟΝΤΑΙ

I	Για την αναγκαιότητα και τη σχετικότητα της ατέλειας	329
II	Για την παράνοια και τον εγωκεντρισμό	349
III	Για την άγνοια και την αξία ενός επαρκούς σκοπού ..	373
IV	Για την εσωτερική αρχή και τη σημασία της ηθικής ...	386
V	Για την ηθική αξία του λόγου: Η φιλοσοφική δραστηριότητα είναι ζωή αυτοκαθοριζόμενη	414

ΠΡΟΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στις ακόλουθες σελίδες θα βρείτε ένα φιλοσοφικό και επιστημονικό έργο σε μια οριοθετική στιγμή της εξέλιξής του, μετά από μια δωδεκάχρονη περίοδο στοχασμών, θεωρητικών αναζητήσεων και επεξεργασίας των διατυπώσεων. Απευθύνονται σε αναγνώστες που επιθυμούν να εισχωρήσουν σε βάθος στη φιλοσοφία, σ' εξοικειωμένους με φιλοσοφικά έργα και σε επιστήμονες, που αναζητούν λύσεις σε κοσμολογικά προβλήματα ή τις συνέπειές τους στον ευρύτερο επιστημονικό χώρο. Αξίζει να προσεχθεί, πριν απ' όλα, γιατί ο δημιουργός του έχει αναζητήσει αποτελεσματικά τις απαντήσεις στα πιο σπουδαία και διαχρονικά ζητήματα της φιλοσοφίας.

Δεν του ήταν αρκετό ν' απαντήσει σε ορισμένα μεγάλα ερωτήματα, να δείξει ευφυολογώντας τις απόψεις του και να πείσει με διάφορους έμμεσους τρόπους για την αξιοπιστία τους. Πέρα από την επίμονη, μακροχρόνια και μεθοδική αναζήτηση, επιθυμούσε να τις αποδείξει, να τις κάνει αυταπόδεικτες, από αντίδραση σε ορισμένες κοινές και ξεκάρφωτες απόψεις, που συνήθως αντανακλούν έναν εγωκεντρικό τρόπο ζωής. Γι' αυτόν το λόγο, το συγγραφικό έργο πέρασε από αναρίθμητες αλλαγές, αναθεωρήθηκαν πολλές προηγούμενες μορφές του και είναι γραμμένο για να διαβαστεί, όπως αν θα θέλαμε να γνωρίσουμε από την αρχή, βάζοντας μια προτεραιότητα στο πλήθος των γνώσεων και των διαπιστώσεών μας και όχι όπως μας έτυχε από την εμπειρία. Δεν τροφοδοτείται από προηγούμενες φιλοσοφικές θεωρίες ή από τις σύγχρονες επιστημονικές ανακαλύψεις, δεν

αποτελεί περιγραφή κάποιας εμπειρίας ούτε μια περιπλάνηση σε άλλα συγγραφικά έργα, δεν είναι αναζήτηση χωρίς αποτέλεσμα, δεν εξελίσσεται όπως θα εξυπηρετούσε τις εγωκεντρικές επιθυμίες μας, με φαντασιοκοπία και υπερβολές και είναι διατυπωμένο σε πολλή απλή γλώσσα^ όχι μόνο σκόπιμα, γιατί η ίδια η απλότητα των νοημάτων είναι μια γενική συνέπεια της προσεκτικής διασύνδεσής τους και της απίεστης συμφωνίας τους. Όχι πως δε θα χρειαστεί διανοητική συγκέντρωση και εργασία, αλλά αυτή δε θα είναι αναποτελεσματική εξαιτίας κάποιων «επιστημονικών» βερμπαλισμών ή από τις λογοτεχνικές αυταπάτες και τα διακοσμητικά στοιχεία του λόγου.

Εδώ, η γλώσσα δεν αξιοποιείται όπως σ' ένα λογοτέχνημα, απλώς για να εντυπωσιάσει και οι αναλύσεις συχνά μοιάζουν μ' ένα ασαφές σχέδιο χωρίς χρώματα, αν όχι με μια παρανοϊκή κενολογία. Η σταθερή χρησιμοποίηση λίγων απλών και κοινών εννοιών, η αποστασιοποίηση από τις γνωστές φιλοσοφικές ορολογίες, η απόδοση των νοημάτων πάντοτε με τις ίδιες απλές εκφράσεις, οι λεπτές διαφοροποιήσεις των ίδιων συλλογισμών και στον τρόπο που διατυπώνονται, όλα αυτά μη θεωρηθούν λογοπαίγνια, ασήμαντα ή γλωσσική φτώχεια, όπως δε θεωρούνται οι αριθμητικές σχέσεις και οι αναλυτικές περιγραφές στους εξειδικευμένους επιστημονικούς χώρους. Η αποφυγή και η αντικατάσταση ορισμένων γνωστών φιλοσοφικών όρων, το συγκρατημένο λεξιλόγιο, η απλούστερη (περιφραστική) διατύπωση των νοημάτων, η σαφήνεια στους βασικούς στόχους των συλλογισμών παρά την ευρύτητά τους, η εξαγωγή συμπερασμάτων μέσα από γενικές αρχές, η προσεκτική^ και παραγωγική εξέλιξη των αφηρημένων εννοιών, χωρίς να κρύβονται πίσω από τις λέξεις, χωρίς να περιπλέκονται δεδομένες αλήθειες, οι νέες ανακαλύψεις, η πολλαπλή και απρόσμενη συμφωνία με εμπειρικές διαπιστώσεις, οι δυνατότητες εξέλιξης

είναι τα γενικά γνωρίσματα του έργου. Πολλά από τα λεγόμενα, αν εννοηθούν με κάποια διαφοροποίηση ή απομονωμένα από τον υπόλοιπο συλλογισμό δεν είναι πρωτόγνωρα. Όπως είπε ο Rene Descartes, από αιώνες νωρίτερα, «είναι αδύνατο να φανταστεί κανένας κάτι τόσο παράδοξο ή τόσο απίστευτο, που ωστόσο να μην το έχει πει κάποιος φιλόσοφος».

Το έργο είναι χωρισμένο σε τρία ευρύτερα μέρη, όπως αναλογούν στα τρία κεντρικά και άμεσα αλληλεξαρτημένα ζητήματα της φιλοσοφίας – γύρω από τη γνώση, την πραγματικότητα και την ανθρώπινη ζωή – και συνολικά σαν κοσμοθεωρία αποτελεί τις γενικότερες γνωστικές αρχές και την τελειότερη εξήγηση που έχει δοθεί για την αρχή του Σύμπαντος και την ουσία των δυνατοτήτων του.

Το πρώτο μέρος είναι μια προσαρμοσμένη γνωσιολογική εισαγωγή με μια περιορισμένη θεωρητική ανάλυση της γνώσης σαν έννοιας και ένα γενικό καθορισμό της γνωστικής δυνατότητας^ για να ακολουθήσει μια ορθολογικά εξελιγμένη κοσμολογική θεωρία για τα κοινά ζητήματα της αρχής των πραγμάτων, της ουσίας, της σχέσης τους με το χρόνο και το χώρο και της αρχής των βιολογικών φαινομένων. Εδώ, βρίσκουν την απάντησή τους με ενιαίο τρόπο τα μεγάλα ερωτήματα. Στο τρίτο μέρος περιλαμβάνονται οι βασικές συνέπειες των κοσμολογικών αρχών στην εξέλιξη της ζωής, στη σχέση της με το υλικό και κοινωνικό περιβάλλον, στις δυνατότητές της και ειδικότερα στην εσωτερική ζωή του ανθρώπου, προκαθορίζονται οι σταθερές αρχές μιας πρακτικής φιλοσοφίας και αναδεικνύεται η συνέπεια της κοσμολογικής γνώσης.

Ο τίτλος «Θεολογία της Επιστήμης» δεν πρέπει να μας παραπλανήσει και θα είχε αποφευχθεί από έλλειψη παρρησίας, αν δεν ήταν δικαιολογημένος και ο πιο εύστοχος για να δείξει γενικά το περιεχόμενο μαζί με τις ρηξικέλευθες δυνατότητές του.

Στην εξέλιξη της κοσμολογικής θεωρίας και κοντά στο ζήτημα για την αρχή της ζωής, η έννοια του Θεού διατηρείται, διαφοροποιείται και σημασιοδοτείται σαν κεντρική για τα ηθικολογικά ζητήματα, μετά από το συνθετικό προσδιορισμό της σαν Συμπαντική Εσωτερικότητα. Αν έτσι οριστικοποιείται το αναπόφευκτο ξεπέρασμα των αρχαίων θρησκευτικών προκαταλήψεων περί της σχέσης ανάμεσα στη ζωή, την ευρύτερη πραγματικότητα και το Θεό, εξίσου διασαλεύονται τα ανθρωποκεντρικά πρότυπα ζωής, τα οποία παράγονται με υπερβολική εκμετάλλευση της εμπειρίας, χωρίς να βασίζονται στη γνώση των γενικών κοσμολογικών ζητημάτων. Προς αποφυγή παρεξηγήσεων αυτό το ξεπέρασμα δεν είναι ο στόχος του βιβλίου και δε βασίζεται σε καμιά θρησκεία, σε καμιά παρέκκλισή τους και σε καμιά προηγούμενη φιλοσοφική θεωρία. Ο συγγραφέας θα ανεχόταν πολύ πιο εύκολα να κατηγορηθεί ως άθεος και αποδέχεται το χαρακτηρισμό του ως άθρησκος, παρά να περιπλακεί σε θρησκευτικές αντιπαραθέσεις ή να γίνει στόχος τέτοιων θρησκευτικών ή αντιθρησκευτικών αντιδράσεων. Ο τίτλος «Θεολογία της Επιστήμης», πέρα από το σκοπό του να υποδηλώσει τις γενικότερες αρχές της γνώσης, τις εξελικτικές δυνατότητές τους χωρίς περιορισμό της εμπειρίας, την εμπειρική συμφωνία τους και τον επαναπροσδιορισμό της έννοιας του Θεού, υπονοεί και αυτήν την αντιθρησκευτική μας θέση.

Στη θέση πολλών συνηθισμένων και φιλοσοφικών όρων χρησιμοποιούνται διαφορετικοί όροι και φράσεις, όχι λιγότερο συνηθισμένοι, με έννοια αντίστοιχη, διαφοροποιημένη ή ευρύτερη. Ορισμένοι δε χρησιμοποιήθηκαν, γιατί οι πρώτες απόψεις και

στοχασμοί άρχισαν και διαμορφώθηκαν χωρίς εκείνους. Η σκόπιμη αποφυγή τους είναι συνέπεια του επαναπροσδιορισμού των αποσπασματικών εννοιών, μετά από τη διαμόρφωση της συνολικής θεώρησης. Προνοητικά, χρησιμεύει από τώρα να προσέξουμε ότι αποφεύγονται βασικοί όροι όπως: υποκείμενο, αντικείμενο, ψυχή, πνεύμα, συνείδηση, σκέψη, κρίση, δύναμη, κατάσταση, χαρακτήρας, νόμος, ελευθερία, ιδιότητα.

Στη θέση αυτών χρησιμοποιούνται άλλοι κοινοί όροι όπως: έμβιο μέρος, πράγμα και ύπαρξη, με πολλούς επιθετικούς προσδιορισμούς (αντί υποκείμενο, αντικείμενο και ον), εσωτερικός κόσμος, εσωτερική ή άμεση ποιότητα, βιολογική σύνθεση και εσωδιανοητικός κόσμος (αντί ψυχή και πνεύμα), άμεση γνώση, προσοχή, αντίληψη με ή χωρίς διανοητική συγκέντρωση, διάθεση (αντί συνείδηση), διάνοια ή νόηση και στοχασμός (αντί μυαλό, πνεύμα και σκέψη), διαπίστωση, γνώση και αναγνώριση (αντί κρίση), έννοια και θεωρητική άποψη (αντί ιδέα), ενέργεια, επίδραση, αιτία και δυνατότητα (αντί δύναμη), τρόπος επηρεασμού, δραστηριότητα, δυνατότητα, σχέση και αλληλεπίδραση (αντί κατάσταση), ποιότητα (χωρίς έννοια αξιολόγησης, γενικότερα της μορφής και αντί του χαρακτήρα), κοινός ή σταθερός τρόπος σύνδεσης, αλληλεπίδρασης, κοινά στοιχεία, κοινή αρχή, σταθερές δυνατότητες και περιοδικότητα (αντί νόμος), αυτοκαθορισμός, αυτοτέλεια, προσανατολισμός (και συνδυασμό άλλων σχετικών εννοιών, αντί της ελευθερίας).

Πρέπει να προσεχθεί ξεχωριστά η λέξη «γνώση», η οποία χρησιμοποιείται με ευρύτατη και βασική έννοια, για να σημαίνει πολυάριθμες διανοητικές πράξεις, ακόμα και την ουσία του λεγόμενου εσωτερικού κόσμου. Θεωρείται πάντοτε γνώση, σαν αληθινή, λανθασμένη και διαστρεβλωμένη, σαν απλή και σύνθετη έννοια, σαν έμμεση στη γλώσσα και άμεση χωρίς τη γλώσσα, σαν αντιληπτική και σαν διαμορφωμένη εμπειρία, σαν διαπί-

στωση και απόδειξη, σαν προγνωστική και διαισθητική, σαν πληροφορία. Το ίδιο, οι έννοιες της ποιότητας, της δυνατότητας και της δραστηριότητας δεν εννοούνται σαν τελείως άσχετες, αλλά σαν να περιέχεται η μια στην άλλη. Όταν θα έχετε μια πρώτη έννοια για το σύνολο της θεωρίας μετά από την πρώτη ανάγνωση, θα είναι ευκολότερο να την παρακολουθήσετε και να την καταλάβετε χωρίς δικές σας παρανοήσεις.

Η έκδοση του βιβλίου οριοθετεί ένα σχετικό τέλος στην πολυετή διαμόρφωση του παρόντος συγγραφικού έργου, ενώ αυτό βρίσκεται ακόμα σε εξέλιξη και οι ατέλειές του δεν είναι λίγες. Επομένως, επιτρέψτε μου να σας ζητήσω μια ευρύτερη ανοχή, όταν θα κάνετε τις διαπιστώσεις σας για την ποιότητα και την αξιοπιστία του. Δεν πρέπει να επισκιάσουν την ουσία των στοχασμών και να μην προσεχθούν οι βασικές θεωρητικές θέσεις, μεμονωμένα και στο σύνολό τους, ως μια ενιαία πολυθεωρία με δυνατότητες εξέλιξης. Αν θεωρείται επιστήμη η αστρολογία και αξιόπιστες πολλές ψυχολογικές και κοινωνιολογικές αναλύσεις, τότε για τις ατέλειες, τις ασυνέπειες και τα λάθη εδώ πέρα θα πούμε ότι μοιάζουν με σπασμένα κλαδάκια, που αφήνουν χωρίς καμιά βλάβη το νεοσχηματισμένο κορμό τους.

Διαβάζοντας κάποιος το βιβλίο με την προτεραιότητα των σελίδων και παρακολουθώντας τα διατυπωμένα νοήματα με όλες τις λεπτομέρειές τους, πριν να καταλάβει το βασικό θεωρητικό σχήμα και τις κεντρικές απόψεις, δεν πρέπει να παρασυρθεί από μεμονωμένες διαπιστώσεις και να χάσει την ουσία. Με την προϋπόθεση πως θα υπάρχει αυτή η ανοχή και η θετική διάθεση από τον αναγνώστη, τελικά απέφυγα να περιοριστώ στη διατύπωση μόνο των πιο βασικών και αξιόπιστων θεωρητικών θέσεων, με τη μορφή μιας περιληπτικής και καθαρής επιστημονικής θεωρίας. Αυτό έγινε με σκοπό το έργο να προσελκύσει ένα ευρύτερο αναγνωστικό κοινό, να συμβάλλει στη δημιουργική αναζήτηση, να

προδιαθέσει για την ευκολότερη προσέγγισή του και να αναδείξει μια πολύπλευρη, ουδέτερη θεώρηση των πραγμάτων. Μια θεώρηση για την πραγματικότητα, τη ζωή, το χρόνο και τις σχέσεις τους, την οποία θα διαμορφώναμε, αν στοχαζόμασταν από τη θέση όλων των άλλων, συνυπολογίζοντας τις ξεχωριστές εμπειρίες τους και όχι μόνο μια στιγμή της δικής μας εμπειρίας, παρασυρμένοι από τις σχέσεις και τις δυνατότητές μας προς το περιβάλλον μας.

Υπάρχουν πολλοί σπουδαίοι διανοούμενοι και φιλόσοφοι, οι οποίοι με τα σπουδαία έργα τους αντέδρασαν με τον ευφυέστερο και ισχυρότερο τρόπο στις προκαταλήψεις, στη μωρία και στον εγωκεντρισμό, προσέγγισαν μεγάλες αλήθειες και υπερασπίστηκαν έναν ηθικό-φιλοσοφικό τρόπο ζωής. Παραταύτα ακόμα ζούμε στον ίδιο σκοταδισμό και οι ίδιοι αγνοούνται. Αυτή είναι μια αποθαρρυντική διαπίστωση για όσα θα έπρεπε να περιμένουμε από μια ακόμα λογική αντίδραση, αλλά ο Χρόνος είναι με το μέρος εκείνου που αναζητάει την αλήθεια, χωρίς να την περιορίζει στη διάρκεια της ζωής του και στο σχετικό περιβάλλον του. Αν πέρα από τη φιλοσοφική δραστηριότητα στοχεύουμε και αντιδρούμε στο σκοταδιστικό τρόπο ζωής της ανθρώπινης πλειονότητας, αυτό δε θ' άξιζε τον κόπο, αν εμείς δεν ήμασταν ανάμεσά τους και δεν μας άγγιζαν οι συνέπειές του.

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ

Η ΓΝΩΣΗ ΤΗΣ ΑΛΗΘΕΙΑΣ ΚΑΙ Η ΒΕΒΑΙΟΤΗΤΑ ΔΕΝ
ΕΞΑΡΤΩΝΤΑΙ ΠΑΝΤΟΤΕ Ή ΜΟΝΟ ΑΠΟ ΜΙΑ ΠΟΣΟΤΗΤΑ
ΓΝΩΣΕΩΝ. ΑΝΤΙΘΕΤΩΣ, Η ΔΥΝΑΤΟΤΗΤΑ ΝΑ ΓΝΩΡΙΖΟΥΜΕ,
ΧΩΡΙΣ ΓΝΩΣΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΓΝΟΙΑ, ΓΙΑ ΤΑ ΛΑΘΗ ΚΑΙ ΓΙΑ ΤΙΣ
ΠΑΡΕΚΤΡΟΠΕΣ ΤΟΥ ΣΤΟΧΑΣΜΟΥ ΜΑΣ ΑΠΟΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΖΕΙ

I. Η γνώση χωρίς φιλοσοφική διάνοια τροφοδοτεί την άγνοια

«Ποιος μπορεί ν' ανατρέψει μ' αιτίες, αυτό που ο όχλος έμαθε κάποτε να πιστεύει χωρίς αιτίες;»

FR. NIETZSCHE

Βλέποντας πως οι άνθρωποι διαμορφώνουν τις απόψεις τους, χωρίς να τις στηρίζουν και να τις αποδεικνύουν, μπορούμε να διαπιστώσουμε πολλά λάθη και αιτίες που επηρεάζουν την αποτελεσματική χρησιμοποίηση της διάνοιας και έτσι να μάθουμε να στοχαζόμαστε χωρίς παρεκτροπές. Πολύ συχνά, αυτή η παρεκτραπείσα διανοητική δραστηριότητά τους περιλαμβάνει αξιοπρόσεκτους και παράξενους συνειρμούς νοημάτων, όπως είναι τα λάθη των κακόπιστων και των προκατειλημμένων. Αμφισβητούν ή αρνούνται την αλήθεια μιας παράδοξης άποψης, πριν ακόμα να την ακούσουν και να την καταλάβουν καλά, από τη σπουδαιότητα ενός ζητήματος μπορούν να συμπεράνουν ότι η ανακάλυψη της γνώσης είναι δύσκολη, αν όχι αδύνατη και από την έλλειψη απλότητας του λόγου, ότι αυτός είναι παραπλανητικός. Όμως, ένας πειστικός λόγος των κακόπιστων, ειδικά απέναντι στις φιλοσοφικές θεωρίες, έχει ένα μέρος αλήθειας: «Μεγαλοφυείς φιλόσοφοι, επιστήμονες, εξέλιξη των

επιστημών, συγγραφικό έργο επί πολλούς αιώνες και ακόμα δεν απαντήθηκαν τα πιο σπουδαία ερωτήματα, για τα οποία πολλοί υποστήριζαν πως ανακάλυψαν».

Με αυτές τις εμπειρικές διαπιστώσεις θα υποστήριζαν πόσο πολύ δύσκολο είναι να ανακαλυφθούν οι απαντήσεις τους, αν όχι αδύνατο, έχοντας πιστέψει έτσι εύκολα ότι αυτό δεν έχει γίνει ακόμα! Αλλά, πολλές φορές μας είναι δυσκολότερο ν' αναγνωρίσουμε μια αλήθεια από το να τη βρούμε και γι' αυτό θα πρέπει να είμαστε πιο προσεκτικοί και καλόπιστοι, όταν διαβάζουμε ένα φιλοσοφικό ή επιστημονικό έργο. Απαντήσεις, που αναζητούνται με πολύ κόπο και μεγαλοφυΐα, είναι δυνατό να έχουν δοθεί εύκολα, ακόμα και από έναν αγράμματο άνθρωπο. Ωστόσο να μη διαδίδονται, να μην αναγνωρίζονται σαν αξιόπιστες, να μην υπάρχει κοινή συμφωνία, να μην έχουν αποδειχθεί, να μην έχουν αποσαφηνιστεί, να μην έχουν προσεχθεί και να αγνοούνται από εκείνους που ήταν σε θέση να τις καταλάβουν και να τις αποδείξουν. Αλλά, ακόμα και όταν η εύρεσή τους είναι σχεδόν αδύνατη, δεν παύει να είναι δυνατή και δε γνωρίζουμε πότε θα πραγματοποιηθεί, ενώ το πόσο εύκολο είναι να απαντήσουμε σε ένα ερώτημα είναι μια απορία, της οποίας η σωστή απάντηση μπορεί να είναι πιο δύσκολη. Ένας βασικός λόγος, για τον οποίο συχνά είναι αδύνατη η ανακάλυψη της αλήθειας ή η απόδειξή της, δεν είναι η έλλειψη γνώσης, διανοητικής ευφυΐας και κόπου, αλλά η έλλειψη αναζήτησης προς τη σωστή θεωρητική κατεύθυνση, με το σωστό τρόπο, χωρίς παρεκτροπές, άσχετα από το πώς εξηγείται αυτή η έλλειψη.

Δεν είναι μόνο η άγνοια ούτε η έλλειψη εμπειρίας, που κάνουν

αδύνατη ή δύσκολη την αποφυγή των λαθών, τη σύλληψη της αλήθειας και τελικά την πραγματική αξιοποίηση της ζωής. Συνήθως, η ίδια η γνώση με τις ατελείωτες δυνατότητές της επιτρέπει την παρανοϊκή χρησιμοποίηση της γλώσσας μας, της διανοίας μας και του εαυτού μας στο σύνολό του, ο οποίος συνδέεται άμεσα και επηρεάζεται διαρκώς από τη διανοητική δραστηριότητα. Χωρίς καμιά γνώση δε θα μπορούσαμε να κάνουμε κανένα λάθος, όπως και όλα εκείνα με τα οποία γινόμαστε και φαινόμενα έτσι διαφορετικοί από τα υπόλοιπα ζωντανά πλάσματα. Αλλά και συνήθως μας είναι τελείως άχρηστη ώσπου τη ξεχνάμε. «Το μεγαλύτερο μέρος της ανθρώπινης γνώσης σε κάθε κλάδο δεν υπάρχει παρά μόνο στο χαρτί, δηλαδή στα βιβλία, στην τυπωμένη πάνω στο χαρτί μνήμη της ανθρωπότητας. Μονάχα ένα μικρό μέρος απ' αυτήν τη γνώση βρίσκεται ζωντανό σε κάθε περίπτωση και κάθε δοσμένη στιγμή σε μερικά κεφάλια». (Arthur Schopenhauer, 1788-1860)

Εξάλλου, αξιοδίδακτη δεν είναι μόνο, ούτε πάντοτε, η αλήθεια. Υπάρχουν σπουδαία ερωτήματα και λάθη, των οποίων η σύλληψη δεν απαιτεί λιγότερη μεγαλοφυΐα απ' όση η εύρεση της σωστής απάντησης αυτών των ερωτημάτων. Ειδικά οι θεωρίες που βρίσκουμε στα συγγραφικά έργα των φιλοσόφων, οι διδασκαλίες των θρησκειών και ορισμένα λογοτεχνικά έργα αρκούν να μας πείσουν γι' αυτό. Δεν παύουν να είναι μερικές ποιότητες γνώσης, με τις οποίες μπορούμε να κάνουμε στοχασμούς, αντιπαραθέσεις, συνδυασμούς με άλλες απόψεις, έως και να φορτιστούμε με απερίγραπτες διαθέσεις, οι οποίες μας παρακινούν για διανοητικές συλλήψεις. Ερωτήματα όπως αυτό: «πρέπει να θέλουμε να ζούμε και γιατί;» είναι σπουδαιότερα από πολλά βιβλία.

Η ίδια η εύρεση της αλήθειας, η τέλεια ακρίβεια των συλλογισμών μας μπορεί να είναι η αρχή για να παραπλανηθούμε ή

για να μην καταλάβουμε τίποτα. Όπως αντιθέτως είναι δυνατό να δείξουμε μια αλήθεια μέσα από λάθη και ασάφειες. Συχνά χρειάζεται να μιλήσουμε ή να γράψουμε με «καμπούρικο» τρόπο, για να μας καταλάβουν, όπως στα παιδιά, αν όχι να μην πούμε τίποτε. Αλλά και όπως επισήμανε ο M. Heidegger (1889-1976), όταν σε μια συζήτηση κάποιος σωπάσει μπορεί να σου δώσει να καταλάβεις καλύτερα, από εκείνον που δε θα πάψει να λέει.

Χωρίς τη γλωσσο-διανοητική δραστηριότητά μας η εμπειρία μας δε θα ήταν περισσότερη από εκείνη των άλλων ζώων ή των πιο ανόητων ανθρώπων. Θα ήταν τουλάχιστον όσα είδαμε, ακούσαμε, όσα αισθανθήκαμε χωρίς να προσέξουμε, ενώ δε θα μπορούσαν ούτε να διατηρηθούν. Αυτή η εμπειρία διαπλέκεται και διευρύνεται με τις διαπιστώσεις σχέσεων, που γίνονται άμεσα στα στοιχεία της, με τη διατήρηση αυτών των διαπιστώσεων σαν έννοιες μέσα στη γλώσσα και επομένως με τη χρησιμοποίηση της γλώσσας.

Ωστόσο, έτσι, αυτή παύει να είναι καθαρή, δηλαδή ακριβώς όσα είδαμε και ακούσαμε εμείς οι ίδιοι και ανεπηρέαστη από τη γνώση των άλλων, ενώ οι διαπιστώσεις μας μπορεί να είναι λαθεμένες και να τις χρησιμοποιούμε για να κάνουμε πολλές άλλες. Μέσα στην εμπειρία μας δεν υπάρχει μόνο η γνώση της αλήθειας, ενώ χωρίς γνώση είναι δύσκολη, αν όχι αδύνατη, ακόμα και η αναγνώριση της πραγματικής εμπειρίας. Για να βλέπουμε την αλήθεια ή το λάθος, τη βεβαιότητα ή την άγνοιά μας μέσα στην εμπειρία που πιστεύουμε ότι διαθέτουμε, για να την αξιοποιήσουμε και για ν' αναγνωρίζουμε τις ελλείψεις των γνώσεών μας δεν επαρκεί καμιά ποσότητα εμπειρίας ή γνώσης, αν δε γνωρίζουμε να στοχαζόμαστε και να χρησιμοποιούμε τη γλώσσα.

Με τη χρησιμοποίηση της γλώσσας και με στοχασμό πάνω στην εμπειρία μπορούμε να τη διαχωρίζουμε, να τη διατηρούμε, να τη μεταδίδουμε, να τη διευρύνουμε και να παίρνουμε τα δια-

νοητικά έργα και την εμπειρία πολλών άλλων ανθρώπων, από την πρώτη στιγμή που γεννηθήκαμε. Οι ίδιες οι έννοιες, τις οποίες βρήκαμε ετοιμοπαράδοτες, είναι απλές ποιότητες γνώσης και επηρεάζουν αδιάλειπτα τις δραστηριότητες της διάνοιάς μας και τις δυνατότητές της. Στην εξειδικευμένη επιστημονική γνώση το λεξιλόγιο είναι πολύ περιορισμένο, οι έννοιες καθορισμένες με κοινή εμπειρία και η συνεννόηση των ειδικών με περισσότερες λεπτομέρειες και λιγότερη διαστρέβλωση. Το λεξιλόγιο της συγκεντρώνει ένα μέρος της γνώσης και το αποχωρίζει από την υπόλοιπη και αντιστρόφως, ο περιορισμός της γνώσης σε ένα χώρο χρειάζεται τις ανάλογες έννοιες. Το μεγαλύτερο μέρος της γνώσης για τη ζωή και την ευρύτερη πραγματικότητα δεν προέρχεται από τη δική μας εμπειρία. Στα λάθη, στις ανακρίβειες και στις ατέλειές της, ακόμα να συνυπολογίζουμε πολλά από τη μεταφορά της, γιατί η ανασύνταξη και η διατύπωσή της με τη γλώσσα προϋποθέτει ξανά γνώση, από την οποία εξαρτάται έως ένα μέρος η αξιοπιστία της μεταδομένης.

Η γλώσσα και η διάνοια δε χρησιμεύουν μόνο για να φιλοσοφούμε. Αν λέμε περισσότερα απ' όσα γνωρίζουμε πραγματικά, αυτό επιτρέπεται όχι μόνο από την άγνοια αλλά και από τη γνώση, η οποία έχει πάντοτε ελλείψεις, τη δυνατότητα να διασυνδέεται απεριόριστα, να χρησιμεύει για εξωδιανοητικούς σκοπούς και έτσι όπως μας βολεύει. Είναι συνηθισμένο να παρεξηγείται η συμπεριφορά ενός ανθρώπου, να παραγνωρίζονται μερικά στοιχεία του εσωτερικού κόσμου του, ν' αξιολογείται διαστρεβλωμένα, επειδή δεν είναι λιγότερη η γνώση για τη ζωή του, όπως και να συσκοτίζονται φανερές αλήθειες, τις οποίες βλέπουν αμέσως οι «προσγειωμένοι» άνθρωποι, που στοχάζονται βασισμένοι στη δική τους εμπειρική γνώση και όχι σε γνώσεις των άλλων. Ο πολλαπλασιασμός της γνώσης, η πολυλογία, η απρόσεκτη χρησιμοποίηση της γλώσσας δημιουργούν

περισσότερες αρχές για να απομακρυνθούμε από μια αλήθεια και για ν' αποπροσανατολιστούμε, όταν δεν είμαστε κυρίαρχοι της διάνοιάς μας.

Η διανοητική απορία δεν είναι μηδενική γνώση και, πραγματικά, μπορεί να είναι το ίδιο σπουδαία όσο η σύλληψη μιας αλήθειας. Μας δείχνει μια ατέλεια στη γνώση μας και μας προκαθορίζει ποια θα είναι μια άλλη γνώση, από εκείνες στις οποίες μας κατευθύνει. Γι' αυτό πολύ εύστοχα είπε ο W. Heisenberg (1901-1976) ότι «το να ρωτάς σωστά είναι συχνά περισσότερο από το μισό δρόμο για τη λύση του προβλήματος». Να προστεθεί σαν επισήμανση και το αντίθετο, δηλαδή ότι το να μη ρωτάς σωστά είναι συχνά η απομάκρυνση από τη λύση του προβλήματος ή η προσέγγιση σε άτοπες απαντήσεις. Όταν μας πιέζουν ν' απαντήσουμε ακριβώς στο ερώτημα που μας έθεσαν, μας ζητούν να συμφωνήσουμε ότι έχει τεθεί και διατυπωθεί σωστά. Αν δεν είχαμε απορίες, τότε θα ήμασταν παντογνώστες ή δε θα γνωρίζαμε τίποτε, γιατί οι ίδιες είναι γνώσεις ατελών γνώσεων. Η ίδια η θέληση – όπως θα εξακριβώσουμε – έχει την αρχή της σε μια άμεση διανοητική απορία και αβεβαιότητα.

Βλέποντας στην εμπειρία μας την πολλαπλότητα των αντιθέτων και των διαφορετικών απόψεων των ανθρώπων, ότι όλοι βρίσκουν κάποιους συλλογισμούς για να τις υποστηρίξουν και ότι εμείς οι ίδιοι είμαστε βεβαιωμένοι για την αλήθεια ορισμένων

απόψεων, που μετά ανακαλύψαμε το λάθος τους ή την αβασιμότητά τους, όπως και το αντίθετο, καταλαβαίνουμε την επιθυμία του R. Descartes (1596-1650) ν' αρχίσει την αναζήτηση της γνώσης από το μηδέν. Πολύ περισσότερο, όταν δεν είμαστε σε θέση να διασταυρώσουμε τα αποτελέσματα, την ορθότητα των υπολογισμών και να επαληθεύσουμε τη γνώση, την οποία υποτίθεται πως κάποιοι άλλοι έχουν αποδείξει με επιστημονικό τρόπο. Είναι δύσκολο όσο και σημαντικό να γνωρίζουμε πότε μας επιτρέπεται να διαβεβαιώνουμε για την αλήθεια ή το λάθος και για την άγνοιά μας. Ωστόσο, δεν είναι αναγκαίο να έχουμε παντογνωσία για να μην κάνουμε λάθη και για να μην παραπλανούμαστε. Διαθέτουμε αυτή τη δυνατότητα, όπως και την αντίθετη, δηλαδή να κάνουμε αναρίθμητα και φοβερά λάθη, τα οποία θα ήταν αδύνατα χωρίς καμιά γνώση. Αν δεν αναγνωρίζουμε μια από αυτές τις δυο αντίθετες δυνατότητες, τότε περιορίζουμε τις δυνατότητες της διάνοιας, παρενοούμε τη δραστηριότητά της και αφαιρούμε το βασικό λόγο, για τον οποίο αξιοποιήσιμη δεν είναι μόνο η γνώση των επιστημών και της αλήθειας. Για την πραγματοποίηση της πρώτης θα πρέπει να γνωρίζουμε πότε δε γνωρίζουμε, πότε θα διαβεβαιώνουμε και πότε θ' αμφιβάλλουμε. Δεν είναι μόνο η εμπειρία ούτε μια ορισμένη ποσότητα γνώσεων που χρειάζονται γι' αυτό. Οι θεωρητικές αναζητήσεις ειδικά προς τη γνωσιολογική διεύθυνση και η εσωτερική εμπειρία από τις διανοητικές πράξεις μας συνεισφέρουν πολλά στην αξιοποίηση των δυνατοτήτων του λόγου και για να διαπιστώνουμε αξιόπιστα, με κυριαρχημένη τη διανοητική δραστηριότητα.

Όταν δεν αμφιβάλλουμε για απόψεις, οι οποίες δεν είναι διατυπωμένες σταθερά, με λεπτομέρεια, οι οποίες είναι αναπόδεικτες, αποσπασματικές, αβάσιμες έως και αναληθείς, και εξακολουθούμε έτσι προκατειλημμένοι να τις πιστεύουμε ή όταν αντιθέτως αμφισβητούμε εξακριβωμένες, γνωστές και αποτελεσματικές γνώσεις και έτσι το ίδιο προκατειλημμένοι στοχαζόμαστε για να διασαλεύσουμε τις αντίθετες απόψεις, είναι βέβαιο ότι θα κάνουμε τα απλά πολύπλοκα. Θα βρίσκουμε πάντοτε εμπειρίες, διαπιστώσεις, παραδείγματα, αλήθειες, με τις οποίες θα διατηρούμε την τυφλή και παρανοϊκή βεβαιότητά μας. Ειδικά, όταν η αμφισβήτηση και η άρνηση δε βασίζεται στην αξιόπιστη γνώση ή γίνεται χωρίς κανένα όριο, μπορεί να φέρει σε απελπιστική θέση οποιονδήποτε υπέρμαχο της αλήθειας και την πιο αναγνωρισμένη επιστημονική διάνοια, αλλά και να μετατραπεί σε μέσο απόκρυψης της άγνοιάς μας. Η πιο απλή αλήθεια, όπως είναι η διαπίστωση της ύπαρξής μας, μπορεί να αμφισβητηθεί και να υποστηριχθεί ευφυώς το αντίθετο. Αυτός ο αρνητικός τρόπος στοχασμού είναι σπουδαίος για ένα βασικό λόγο: όταν είναι ένα μέσο για να δοκιμάσουμε την αξιοπιστία των γνώσεών μας, την ευφυΐα μας να στοχαζόμαστε, ν' ανακαλύπτουμε τις λεπτομέρειες και τις παρεκτροπές. Πέραν αυτού, μπορεί να χάσουμε το σκοπό της θεωρητικής αναζήτησης, να κάνουμε τα απλά πολύπλοκα, να παρασυρθούμε από τη σχετική αποτελεσματικότητά του να επιφέρει σύγχυση, ν' αποτρέψουμε την ευρύτερη διαμόρφωση των απόψεων μας, επαναπαυμένοι να μην ανακαλύψουμε τα λάθη μας, να περιοριστούμε σε αοριστολογίες και στην σκληρή πραγματικότητα να αυτοδιαψευστούμε με τις πράξεις μας, με την πολυλογία μας και από τις συνέπειές τους.

Θέλουμε να βλέπουμε την αλήθεια με τις όποιες συνέπειές της και να κοπιάσουμε για να στοχαζόμαστε με γνώση της

άγνοιάς μας; Με άλλα λόγια θέλουμε να ζούμε μέσα στην πραγματικότητα ή τελικά μήπως θέλουμε να γνωρίζουμε έτσι όπως εξυπηρετούνται οι άλλοι στόχοι μας και όχι την αλήθεια που μας δυσχεραίνει; Αυτό ίσως είναι ένα από τα πρώτα ερωτήματα, που θα έπρεπε να θέσουμε στον εαυτό μας.

Πολλές από τις ευνόητες και απλές διαπιστώσεις μας για τις αιτίες των λαθών μας, αν τις απευθύνουμε σ' έναν καθηγητή φιλοσοφίας ή σ' ένα βαθυστόχαστο διανοούμενο θα τις αναγνωρίσει και, πιστεύοντας στις διανοητικές δυνατότητές του, ίσως να μας αφήσει να καταλάβουμε πως αυτός γνωρίζει και καταλαβαίνει επαρκέστερα τις δυνατότητες της γνώσης. Ωστόσο με μια προσεκτική παρακολούθηση των λόγων και των έργων του θ' ανακαλύψουμε πως δεν είναι ο πιο αλάνθαστος και πως ο ίδιος κάνει λάθη, για τα οποία πίστευε και δίδασκε ότι γνωρίζει τις αιτίες τους. Παρόμοια, όπως όταν κάποιος γνωρίζει πως πρέπει να πράξει για ν' αποφύγει τον κίνδυνο και παραταύτα, ενώ μπορεί να τον αποφύγει, δεν το κάνει. Δεν επαρκεί καμιά ποσότητα πραγματικής γνώσης, όταν στην ίδια στιγμή αγνοούμε την άγνοιά μας σε άλλα σχετικά ζητήματα, όταν η χρησιμότητά της προέχει από την αξιοπιστία της και συσκοτίζει τη σημασία, τις συνέπειες και τη βεβαιότητα σε μιαν άλλη μεμονωμένη γνώση μας. Έτσι, λ.χ. κάποιος δεν πράττει διαφορετικά για ν' αποφύγει το γνωστό κίνδυνο, γιατί στην ίδια στιγμή πιστεύει ότι με αυτόν τον επικίνδυνο τρόπο θα φέρει ένα άλλο επιθυμητό αποτέλεσμα και ότι θα δημιουργήσει δυνατότητες, τις οποίες γνωρίζει.

Διανοούμαστε και πράττουμε με το σύνολο των γνώσεων και της εμπειρίας μας, όχι με μεμονωμένες γνώσεις.

Η διάνοιά μας δεν είναι ανεπηρέαστη από την ποιότητα της πιο άμεσης εμπειρίας, δεν υπάρχει σαν ένα απομονωμένο πράγμα και τα αποτελέσματά της δεν εξαρτώνται μόνο από τη γνώση. Πολλά απ' όσα θα θέλαμε μπορούν να πραγματοποιηθούν από τον καθένα, αλλά το πιο δύσκολο είναι να θέλουμε. Το ίδιο, διανοητικές συλλήψεις και απόψεις, οι οποίες γίνονται εύκολα καταληπτές από όλους, είναι συχνά δύσκολο να είμαστε στην κατεύθυνση εκείνη που είναι δυνατό να τις κάνουμε, να τις διατυπώσουμε, να τις υποστηρίξουμε και να τις εξελίξουμε. Για να μπορούμε, πολύ συχνά δεν επαρκεί καμιά ποσότητα γνώσεων ή εμπειρίας ούτε μια ασυνήθιστη διανοητική ισχύς. Οι απόψεις μας, η κατεύθυνση των αναζητήσεων, οι στοχασμοί μας, όπως ευρύτερα η διανοητική δραστηριότητα, δεν καθορίζονται πάντοτε σκόπιμα ή μόνο με μια προηγούμενη επαρκή γνώση μας. Επηρεάζονται από εξωτερικές αιτίες, όπως είναι οι επιδράσεις του φυσικοκοινωνικού περιβάλλοντος και από αιτίες, που δε φαίνονται να έχουνε μια άμεση σχέση με τη λεγόμενη διάνοια, όπως είναι οι διαθέσεις. Έτσι καταλαβαίνουμε πως είναι δυνατό και συνηθισμένο να κάνει κάποιος μια διαπίστωση, μια ανακάλυψη, να βρει μια εξήγηση, χωρίς να έχει γίνει προηγουμένως μια αναζήτηση προς εκείνην την κατεύθυνση, από την οποία θα μπορούσε να προσδιοριστεί. Δηλαδή με τον ίδιο απροκαθόριστο τρόπο, που μπορούμε να συζητούμε για τα πιο άσχετα πράγματα, να μνημονεύσουμε το πιο απρόσμενο και να φανταζόμαστε παράλογα.

Σε πολλές περιπτώσεις είναι πιο δύσκολο ν' αναγνωρίσουμε την αλήθεια ή το λάθος και την ανεπάρκεια σε μια γνώση απ'

όσο να την ανακαλύψουμε, ενώ μια γνωστή ή αυτονόητη άποψη παίρνει μια άλλη χρησιμότητα, όταν η προσοχή στέκεται πάνω της. Η βεβαιότητα και η προσέλκυση της προσοχής προϋποθέτουν κάποια γνώση, μια διαμορφωμένη άποψη και αναζητήσεις, οι οποίες επηρεάστηκαν εξίσου τυχαία, ενώ μια ανακάλυψη, μια διαπίστωση, μια εξήγηση μπορούν να μη γίνουν ταυτόχρονα με την αναγνώριση της αξιοπιστίας τους και των δυνατοτήτων τους. Μια περίληψη των βασικών απόψεων ενός βιβλίου, μια πολύπλευρη και διαφωτιστική ανάλυση ορισμένων θεωρητικών θέσεων, μια πρωτότυπη φιλολογική δημιουργία, μια εύστοχη μετάφρασή της σε άλλη γλώσσα, ακόμα και μια αξιόπιστη μεταφορά όσων πραγματικά αντιλαμβανόμαστε, προϋποθέτουν διανοητική εργασία, συνήθως πολύ δυσκολότερη από μια μεμονωμένη επιστημονική ανακάλυψη και πάντοτε μια πιο αξιοποιημένη διάνοια^ δε γίνονται τυχαία. Χρήματα μπορούν να κερδηθούν χωρίς εργασία, η διανοητική εξέλιξη όχι.

Όπως το ίδιο αποτέλεσμα μπορεί να προσδιοριστεί με διαφορετικούς τρόπους και στον ίδιο τόπο να οδηγούν πολλοί δρόμοι, έτσι δεν είναι παράδοξο να επιλύσουμε ένα πρόβλημα, ν' ανακαλύψουμε, να συλλάβουμε μια θεωρία, να εξηγήσουμε μια εμπειρική διαπίστωση και να διαμορφώσουμε μια γενική έννοια, χωρίς αυτό να γίνει με ένα μόνο προσδιορισμένο τρόπο, μετά από στοχασμό πάνω σε σταθερό αριθμό προηγούμενων σχετικών ανακαλύψεων και αφηρημένων γνώσεων. Πολλές επινοήσεις έχουν γίνει από ανθρώπους χωρίς ειδίκευση και χωρίς προηγούμενη θεωρητική προσέγγιση, αντίθετες και διαφορετικής πρωτοτυπίας φιλοσοφικές θεωρίες στην ίδια χρονική περίοδο, διαφορετικές προσεγγίσεις στην ίδια λύση επιστημονικών προβλημάτων, μεταφορική διατύπωση μιας αλήθειας από ποιητική διάνοια, διαφορετικά φαινόμενα έχουν εξηγηθεί εύστοχα μέσα από άλλες εμπειρικές διαπιστώσεις (γιατί υπάρχουν κοινές σχέσεις και κοινοί τρό-

ποι αλληλεπίδρασης), στην ίδια απορία βρέθηκαν από διαφορετικούς λόγους και συλλογισμούς και από ένα τυχαίο λάθος έχει αναγνωρισθεί η αλήθεια.

Η άμεση ή τυχαία διανοητική σύλληψη είναι αβάσιμη, όμως η αβασιμότητα δεν είναι πάντοτε έλλειψη ορθότητας, συμφωνίας με την εμπειρική πραγματικότητα και έλλειψη δυνατότητας να βασιστεί και ν' αποδειχθεί εκ των υστέρων^ βεβαίως, αυτή δε θα μπορούσε να γίνει χωρίς κάποια προηγούμενη γνώση και διαμόρφωση εμπειρίας. Από την άλλη, όταν μια άποψή μας είναι εύστοχη, αυτό δε σημαίνει πάντοτε ότι προηγήθηκε αναλυτικός και συνεπής συλλογισμός, ότι οι υπολογισμοί μας δεν περιείχαν λάθη και ότι γνωρίζουμε να στοχαζόμαστε. Η ευστοχία μας μπορεί να εξηγείται, γιατί οι δυνατές απαντήσεις ήταν ελάχιστες για να «πέσουμε» έξω ή γιατί βασιστήκαμε ανατιολόγητα σε προηγούμενες όμοιες εμπειρίες και σε ενδείξεις.

Είναι εύκολο να μιλάμε, να κάνουμε διαπιστώσεις, να διατυπώνουμε απόψεις, χωρίς να έχουμε στοχαστεί ποτέ γι' αυτές και χωρίς να χρησιμοποιούμε τη γνώση, με την οποία θα έπρεπε να γίνεται προσεκτικά ο αξιόπιστος στοχασμός μας. Στη σκληρή πραγματικότητα της ανθρώπινης ζωής η γλώσσα και η διάνοια δε βρίσκονται μόνο στην υπηρεσία της επιστημονικής γνώσης. Είμαστε αναγκασμένοι να μιλάμε και να συμπεριφερόμαστε χωρίς κυριαρχημένη διανοητική δραστηριότητα. Ωστόσο, ένας άνθρωπος, ο οποίος διατηρεί μια φιλική σχέση με το λόγο, αναγνωρίζει αυτήν την αναγκαιότητα και μπορεί να δείχνει δυο πρόσωπα, από τα οποία το ένα εξωτερικεύεται αμέσως με την «καρδιά», ενώ το άλλο με την προσεκτική διάνοια. Σε μερικές περι-

πτώσεις η πίστη μας παραμένει αντίθετη από τη γνώση μας, όπως λ.χ. όταν δεν μπορούμε να εξηγήσουμε κάτι απρόσμενο. Με τη φιλοσοφική διάνοια μπορούμε να εκφραζόμαστε χωρίς προσεκτικό στοχασμό, σαν κοινοί θνητοί άνθρωποι, αλλά με γνώση για την ανεπάρκειά μας και προετοιμασμένοι να γίνουμε αξιόπιστοι, όταν χρειαστεί. Έτσι, μπορούμε να διαπιστώνουμε ότι μια μουσική σύνθεση μας αρέσει και συγχρόνως να διαβεβαιώνουμε ότι δεν είναι αξιόλογη, να πιστεύουμε ότι αύριο θα είμαστε ακόμα ζωντανοί, αλλά και να διαβεβαιώνουμε ότι δεν το γνωρίζουμε.

Όταν κάποιος μας εξωτερικεύει την άποψή του, την εμπειρία του ή τη γνώση του με σκοπό τη μετάδοση, τη συζήτηση και τη συνεννόηση, αναπόφευκτα πρέπει ν' αρχίσει με ορισμένες έννοιες και σύμβολα, με τις οποίες εμείς πρέπει να καταλάβουμε τα κοινά καθορισμένα, σταθερά και ίδια πράγματα, αν βέβαια θέλουμε να καταλάβουμε πιο πέρα όσα εκείνος στοχεύει. Οι αρχικές έννοιες, η αρχική σταθερότητα των σημασιοδοτικών ορίων τους, ο περιορισμός τους και ο τρόπος της διατύπωσής τους μπορεί να είναι αβάσιμα, να περιέχουν λάθη και ασάφειες, να εισάγουν παραμορφώσεις, ωστόσο, αυτό είναι ένα άλλο ζήτημα. Δεν πρέπει να το συγχέουμε με το σκοπό τους, ο οποίος είναι να καταλάβουμε αυτό που θέλει ο άλλος να μας μεταφέρει πιο έμμεσα. Από κακοπιστία μπορούμε να παραλλάξουμε μια από τις έννοιες κάτω από τον ίδιο όρο, να προσποιηθούμε ότι δεν καταλάβαμε, να δείξουμε μια διαφορετική σχέση στα πράγματα και να αναλύσουμε τις μεμονωμένες έννοιες για να αμφισβητήσουμε ή

ν' ανατρέψουμε αυτό, το οποίο ο άλλος περιορίστηκε να πει, όπως το είπε για τον έναν ή για τον άλλο λόγο.

Δε χρειάζεται ούτε μπορούμε πάντοτε να πούμε αμέσως και συγχρόνως αναλυτικά, ακριβώς αυτό το οποίο είναι στη διάνοια μας, ενώ κάποια στιγμή πρέπει να τελειώνουμε αυτό, το οποίο αρχίσαμε να λέμε. Με τη χρονική οριοθέτησή μας δε διαβεβαιώνουμε αναγκαστικά ότι δεν υπάρχουν άλλες δυνατότητες, άλλες συνέπειες, ότι δεν μπορεί να γίνεται το αντίθετο, ότι δεν υπάρχουν πολλά άλλα παρόμοια πράγματα και περιπτώσεις, παρά μόνο όσα έχουμε διαβεβαιώσει πιο πριν. Αν στοχεύουμε να πούμε περισσότερα, αυτό πρέπει να γίνεται στην ανάλογη στιγμή, με την προσοχή μας στο ανάλογο ζήτημα και αν χρειαστεί να προσδιορίσουμε πιο αναλυτικά το νόημα ενός όρου, πρέπει και αυτό να γίνει στην ανάλογη στιγμή. Όχι αδιάπαυστα με τον κάθε χρησιμοποιούμενο όρο, γιατί τότε, όπως καταλαβαίνουμε, η συνεννόηση θα γίνει αδύνατη και η συζήτηση θα χάσει το σκοπό και τη συνοχή της μέσα σε μια ατελείωτη πολυλογία για τα πιο διαφορετικά ζητήματα.

Μπορούμε και καταλαβαίνουμε ευρύτερα για τη ζωή ενός ανθρώπου από στιγμές της συμπεριφοράς του, του τρόπου έκφρασης, και μέσα από την εμπειρία παρόμοιων άλλων ανθρώπων. Όπως μπορούμε να προβλέψουμε το αποτέλεσμα και την εξέλιξη μέσα από την εμπειρία μας για παρόμοιες περιπτώσεις, να επιτύχουμε ένα αποτέλεσμα σ' ένα χώρο, ο οποίος δεν είναι της ειδικότητάς μας (λ.χ. μια ηλεκτρολογική εργασία), να κάνουμε εύστοχους υπολογισμούς, να αξιολογήσουμε ευρύτερα και να υποθέσουμε τι πρέπει να περιμένουμε πιο πέρα, στη συνέχεια, με βάση την ανάλυση τυχαίων δειγμάτων. Όπως μπορούμε ν' αναγνωρίζουμε τι υπάρχει πραγματικά, χωρίς να γνωρίζουμε την πραγματικότητα στο σύνολό της. Με τον ίδιο τρόπο μπορούμε να μιλάμε, να βγάλουμε συμπεράσματα, ν'

αξιολογήσουμε γενικά και να προβλέψουμε ένα μέρος από τη συνέχεια των στοχασμών με την αποσπασματική ανάγνωση ενός βιβλίου, με μικρά περιθώρια απόκλισης στην αξιοπιστία. Μπορούμε να γνωρίζουμε σωστά ως ένα μέρος, χωρίς να γνωρίζουμε τέλεια το σύνολο. Για τον ίδιο λόγο που η εξειδικευμένη επιστημονική γνώση δεν παύει να είναι ελλιπής και η άγνοια δεν αποτελεί αιτία για να μην είναι η γνώση δυνατή, αποτελεσματική και για να μην αναζητήσουμε πιο πέρα.

Όπως δεν μπορούμε να λύσουμε στα λόγια ένα πολύπλοκο αριθμητικό πρόβλημα, να υπολογίσουμε και να μνημονεύσουμε όλα τα στοιχεία των πράξεων με την ανάλογη προτεραιότητα, όπως δεν μπορούμε να συγκρατήσουμε ταυτόχρονα όλα όσα ακούσαμε και έτσι να τα συνυπολογίσουμε για να μπορέσουμε να καταλάβουμε στη συνέχεια, δεν πρέπει ν' αξιώνουμε πάντοτε σε μια συζήτηση ν' ακούμε αποδείξεις, λεπτομερείς συλλογισμούς, αλάνθαστη διατύπωση για ζητήματα, στα οποία μόνο με σταθερή και επαρκή διατύπωση μπορεί να γίνει αυτό και αν είμαστε προετοιμασμένοι να τα παρακολουθήσουμε κοπιαστικά και να τα καταλάβουμε.

Γενικά, όμως, η αδυνατότητα να μνημονεύουμε λεπτομερώς όσα ακούσαμε, διαβάσαμε ή αντιληφθήκαμε είναι μια από τις συνηθισμένες και βασικές αιτίες της παρεκτροπής μας από την αλήθεια και κάνει σχεδόν αδύνατη τη συνεννόησή μας με τους άλλους. Η δυσκολία και η αδυνατότητα να μνημονεύσουμε λεπτομερώς και αμέσως, συνήθως δε μας επιτρέπει να χρησιμοποιούμε προσεκτικά τη γλώσσα στον προφορικό λόγο, όσο μπορούμε στο γραπτό, και πολύ περισσότερο ν' ανακαλύψουμε τις

ελλείψεις και τα λάθη των στοχασμών μας με στοχασμό που μπορεί να γίνει εκ των υστέρων πάνω σε αυτούς. Ενώ με την ανάγνωση του γραπτού ή διατηρημένου λόγου είναι δυνατό να εννοήσουμε πολλές φορές τους ίδιους ακριβώς στοχασμούς, να στρέψουμε την προσοχή μας στα αποσπάσματά τους, στο λεξιλόγιο και μετά από την κατάληψη του συνολικού νοήματός τους να τον παρακολουθήσουμε με μια προσεγμένη προτεραιότητα και επομένως ν' αποφύγουμε αρκετές παρεκτροπές.

Η αποτελεσματικότητα της γνωστικής δραστηριότητας, η ευστοχία των στοχασμών, η ανακάλυψη των ατελειών και η δυνατότητα προσανατολισμού στις αναζητήσεις μας δεν πρέπει να συγχέονται με τον ευφυή τρόπο των γλωσσικών διατυπώσεων και τη συμφωνία τους με τους γραμματικούς και τους συντακτικούς κανόνες. Η γλώσσα δεν εξυπηρετεί μόνο άμεσα τη δυνατότητα να γνωρίζουμε και απ' την άλλη πλευρά η διαμορφωτική επίδρασή της στη διάνοια δεν είναι ανεξάρτητη από την ποιότητα των νοημάτων που διατυπώνει και σε τελική ανάλυση από τις δυνατότητες της διάνοιας. Χάνουμε την πραγματική σημασία των στοχασμών και την ουσία, όταν ο λόγος γίνεται υπό χρονικούς περιορισμούς ή με σκοπό την πραγματοποίηση ορισμένων δυνατοτήτων και εμείς σταματάμε την προσοχή μας πάνω στους τρόπους με τους οποίους χρησιμοποιήθηκε. Όπως όταν προσέχουμε στο πλάνο μιας κινηματογραφικής ταινίας για να δούμε το χρώμα των ματιών του πρωταγωνιστή, στη στιγμή που κινδυνεύει η ζωή του. Γι' αυτό, ειδικότερα, όταν ο λόγος γίνεται με σκοπό την αναζήτηση, τη μετάδοση της γνώσης και τη διανοη-

τική εξέλιξη δεν πρέπει να παρασυρόμαστε από τα στοιχεία, τα οποία δεν επηρεάζουν αυτήν την αποτελεσματικότητά του και επομένως να την υποτιμούμε ή να την υπερεκτιμούμε.

Όσο εύκολο είναι να παρασυρθούμε και να βγάλουμε άτοπα συμπεράσματα από έναν πλούσιο, περιποιημένο, πρωτότυπο και ορμητικό λόγο, από τις λεπτές αναλύσεις των εννοιών κ.λπ., άλλο τόσο εύκολο είναι να παραπλανηθούμε από ορθογραφικά και συντακτικά λάθη, από απλοϊκές και πρόχειρες διατυπώσεις, από ευκατάληπτα νοήματα και να μην προσέξουμε την πρωτοτυπία των συλλήψεων, την αμεσότητα του τρόπου προσέγγισης, τη σαφήνεια και την ευστοχία των απόψεων, την αποφυγή των κοινών προκαταλήψεων, τη δημιουργικότητα του στοχασμού, τον πραγματικό σκοπό του και, ακόμα, πολλά αξιοποιήσιμα στοιχεία.

Πολλές συνέπειες από την προβληματική μνημόνευση, όπως ευρύτερα οι παρεκτροπές του στοχασμού, είναι δυνατό ν' αποφευχθούν, αν διαθέτουμε αρκετό χρόνο και κόπο για να στοχαζόμαστε. Με σκοπό την αναμφίβολη γνώση, τη γνώση της άγνοιας ή της ανεπάρκειάς της, χωρίς εξωδιανοητικούς σκοπούς ή επιδεικτικές διαθέσεις, αμφισβητώντας εύκολα την εμπειρία που μας έδωσαν και διαμορφώνοντας τις απόψεις μας εμείς οι ίδιοι σαν κυρίαρχοι της διάνοιάς μας. Η δυνατότητα να στοχαζόμαστε αποτελεσματικά δεν είναι σταθερά καθορισμένη μια για πάντα, από τη στιγμή που γεννηθήκαμε με ανθρώπινη μορφή ή από τη στιγμή που οι σπουδές μας περατώθηκαν. Είναι αναπόφευκτο να παρασυρόμαστε σε ανεπίτρεπτα λάθη, σε άσκοπες αναζητήσεις και να πληρώνουμε τις συνέπειές τους, αν

δεν εργαζόμαστε σκληρά για ν' αξιοποιήσουμε άμεσα τις δυνατότητες της γλώσσας και της διάνοιας.

Για να είμαστε σε θέση να διαπιστώνουμε την ορθότητα της γνώσης, τη βασιμότητά της, τις ελλείψεις της, τις απορίες της, τις συνέπειές της και για να διαμορφώνουμε τις δικές μας απόψεις, χωρίς να παρασυρόμαστε από τις ατελείωτες δυνατότητές της, δεν αρκεί να συγκεντρώνουμε σαν ηλεκτρονικοί υπολογιστές όσες μας προσφέρονται, αν η γλώσσα και η διάνοια δεν χρησιμοποιούνται με φιλοσοφικό σκοπό, σαν αυτοσκοπός. Αντιθέτως, επειδή η διανοητική δραστηριότητα δεν περιορίζεται στη μνημόνευση και στη συγκέντρωση γνώσεων και τη χρησιμοποιούμε διαρκώς για να στοχαστούμε και για να καθορίσουμε τις εξωτερικές πράξεις μας, *η γνώση χωρίς τη δυνατότητα να βλέπουμε τα όριά της και χωρίς την αναζήτηση της βεβαιότητας*

τροφοδοτεί την πολυλογία, την παράνοια, τον αποπροσανατολισμό, τη σύγχυση και την αυταπάτη.

II. Ο τρόπος ζωής επηρεάζει άμεσα τις γνωστικές δυνατότητες

Το μέλλον που προσπαθούσαν να φανταστούν και να προβλέψουν οι πρόγονοί μας, εμείς το ζούμε. Ο άνθρωπος ποτέ δεν είχε πρόσβαση σε τόσο μεγάλη ποσότητα συγκεντρωμένης εμπειρίας και αποδεδειγμένης γνώσης. Παρ' όλα αυτά, βλέπουμε με απελπισία την πλειονότητα των ανθρώπων ν' αγνοούν τις πιο μεγάλες επιστημονικές ανακαλύψεις, να διατηρούν τις προκαταλήψεις τους, να διαβεβαιώνουν εύκολα παρά την άγνοιά τους, να στοχάζονται παρασυρμένοι από τις διαθέσεις τους, να έρχονται σε αντίθεση με τις βέβαιες εμπειρικές γνώσεις, να καθορίζουν έτσι παραπλανημένοι τις δραστηριότητές τους και ακόμα να διχάζονται από αβάσιμες απόψεις, να διαταράζουν την ειρηνική συνύπαρξή τους, για να υποστηρίξουν τη φαντασιοκοπία ορισμένων. Σε μια εξίσου βάρβαρη αντι-Μεσαιωνική εποχή, στην οποία, όπως λένε, αμφισβητούνται εύκολα τα πάντα. Θα λέγαμε ότι είναι αναγκαίο κακό να υπάρχει τόση παράνοια, για να έχει η ανθρώπινη ζωή ατελείωτες δυνατότητες και «περισσότερη» χρησιμότητα. Διαφορετικά, δε θα μπορούσαν να γίνουν τόσο περίπλοκες οι ανθρώπινες σχέσεις, δε θα υπήρχαν τα αναρίθμητα μικρά και μεγάλα προβλήματα που μας απορροφούν και η ιστορία θα είχε τελειώσει γρήγορα.

Όλοι μπορούν να διανοούνται και να καταλαβαίνουν από τα λόγια των άλλων και μοιράζονται την αυταπάτη, ότι δεν υπάρ-

χουν κανόνες για τη σύνθεση των διαφόρων ειδών του λόγου, ότι δεν υπάρχει εμπειρία από την προσοχή μας στις διανοητικές δραστηριότητες, ότι δεν υπάρχουν κανόνες, για να διαβεβαιώνουμε αξιόπιστα και ότι επιτρέπεται στον καθένα να διανοείται όπως θέλει, χωρίς να απορρέουν συνέπειες στη ζωή μας. Παρά τη σκοταδιστική συμπεριφορά τους σε όλη τη διάρκεια του εικοσιτετραώρου και χωρίς να κοπιάζουν με σκοπό τη γνώση, υποστηρίζουν ανυποχώρητα τις απόψεις τους, βασισμένοι σε προκαταλήψεις, σε απλές ενδείξεις, σε τυχαίες διαπιστώσεις και σε επιθυμίες, ενώ όταν βρεθεί η ευκαιρία, θέλουν να πείσουν μέσα σε μια στιγμή για τη διανοητική τους ισχύ. Έχουν μετατρέψει τη γλώσσα σε προέκταση των επιφωνημάτων και τελικά σε ένα ακόμα μέσο, για να ξεπεράσουν την εσωτερική τους αβεβαιότητα μέσα από κοινωνικές σχέσεις και δραστηριότητες.

Δε δικαιολογείται με τίποτε να μας εκτρέπουν από την αναγνώριση της αξιοπιστίας: Η «τυφλή» πίστη, ο αριθμός εκείνων που συμφωνούν ή διαφωνούν, οι διαθέσεις μας, η ευκολία ή η δυσκολία να καταλάβουμε, η ευκολία ή η δυσκολία της ανακάλυψης, η αξιοπιστία όσων υποστηρίζουν, η χρησιμότητα για τους σκοπούς μας, η αμφισβήτηση χωρίς όρους, οι ομοιότητες, όπως γενικά οι ενδείξεις. Πρέπει να εκτιμάμε την ορθότητα και τη βεβαιότητα της γνώσης παρόμοια, όπως αποφασίζουμε για την τύχη μιας ανθρώπινη ζωής στο ποινικό δικαστήριο, αναγνωρίζοντας έτσι τα όρια της πραγματικής γνώσης μας και περιορίζοντας τη δυνατότητα να μας παρασύρουν, να μας εκμεταλλευτούν, να μας «παραμυθιάσουν» και να βρεθούμε απροετοίμαστοι. Η σταθερή πίστη σε αβάσιμες, αναπόδεικτες, απρόσεκτες και αποσπασματικές απόψεις, τις οποίες αποκαλούμε «γνώμες», αναμφίβολα εξυπηρετεί όσους έχουν λόγους να μπορούν να μας τις αλλάξουν, όταν και όπως εκείνοι το

καθορίσουν, μ' έναν από τους αναρίθμητους ευφυείς τρόπους. Εξυπηρετεί και εμάς τους ίδιους... για να μην τις αλλάξουμε, γιατί φοβόμαστε τις συνέπειες και θεωρούμε ανώφελο να στοχαζόμαστε με σκοπό την ανακάλυψη της άγνοιας και της βάσιμης βεβαιότητας. *Ανάμεσα στα δυο άκρα, της ευπιστίας και της δυσπιστίας, θα είμαστε πιο κοντά στην πραγματικότητα, ισχυρότεροι, προετοιμασμένοι και με πιο απεριόριστη διάνοια, όταν ρέπουμε στην αμφισβήτηση και στην αναζήτηση.*

Είναι θλιβερό, πραγματικό και συνηθισμένο, ότι ακόμα οι περισσότεροι άνθρωποι δεν αναγνωρίζουν πως μπορούμε να ωφεληθούμε, όταν διαθέτουμε χρόνο, για να διαβάζουμε, να στοχαζόμαστε, να γράφουμε, όταν αναζητάμε τη γνώση και τη βεβαιότητα στην άμεση εμπειρία μας, στις επιστήμες και μας ελκύουν οι φιλολογικές δημιουργίες. Παραδόξως, ανάμεσά τους θα βρούμε ευφυείς, σπουδασμένους και πολυμαθείς ανθρώπους να θεωρούν τη διανοητική δραστηριότητα σαν έλλειψη πράξης και έτσι υπονοούμενα άχρηστη και ανεπαρκής χωρίς την εξωτερική. Ενώ αντιθέτως, αυτή είναι μια πραγματική συμπεριφορά στο εσωτερικό μας, καθορισμένη σκόπιμα ή όχι, η ουσία της ζωής, χωρίς την οποία η εξωτερική πράξη θα ήταν άσκοπη, ακαθόριστη και περιορισμένη, όπως η μετακίνηση μιας πέτρας. Η διάνοια σχετίζεται άμεσα με όλες τις γνωστικές δραστηριότητες από την αρχή τους με την πρώτη αίσθηση, όσο πολλές και να είναι οι λέξεις, στις οποίες την αποσυνθέτουμε και ειδικά σε σχέση με την ανθρώπινη γλώσσα διαμορφώνει διαρκώς έναν ευρύτερο εσωτερικό κόσμο. Παράλληλα, η υλική

– η εκ των έξω αντιληπτή – ύπαρξη συνδέεται, εξελίσσεται και αλληλοεπηρεάζεται με αυτόν στο σύνολό του.

Όποιος τολμάει να θεωρεί ανώφελη ή εξωπραγματική τη διανοητική δραστηριότητα για την αναζήτηση της άγνοιας, των λαθών, της αλήθειας, της βεβαιότητας, της αμφιβολίας και γενικά τη φιλική σχέση με το λόγο αυτοδιαψεύδεται στην πράξη, από τις ίδιες τις πράξεις του και από τις συνέπειές τους. Σχεδόν όλες οι δραστηριότητές του σε κάθε στιγμή – ακόμα και οι διαθέσεις του – δημιουργούνται και επηρεάζονται περισσότερο από τη διατηρημένη γνώση του και τις διαπιστώσεις, που κάνει χρησιμοποιώντας αυτή την ευρεία εμπειρική γνώση του, παρά από εκείνα που αντιλαμβάνεται πραγματικά έξω του. Οι διαπιστώσεις που κάνουμε στις αντιλήψεις μας, οι απόψεις που διαμορφώνουμε για τη ζωή και τον κόσμο, οι θεωρητικές αναζητήσεις μας, η γνώση των δυνατοτήτων μας και της άγνοιάς μας, οι λαθεμένες και οι αβέβαιες γνώσεις, το πού στρέφεται η προσοχή μας και ποια εμπειρία διαμορφώνουμε, όλα αυτά δεν επηρεάζουν μόνο την ποιότητα της διάνοιας και έχουν τις συνέπειές τους, άμεσα και έμμεσα. Όπως και οι δραστηριότητες της διάνοιας δεν υπάρχουν και δεν επηρεάζονται μόνο άμεσα από τον εαυτό της.

Όταν κάποιος διαπιστώνει αποσπασματικά τη διαφορά του ανθρώπινου εσωτερικού κόσμου από εκείνον των άλλων ζώων, χωρίς να γνωρίζει πως εξηγείται να είναι έτσι διαφορετικός, σχηματίζει ανόητες απόψεις. Όπως, ότι μέσα του βρίσκεται μια πνευματική ουσία, ότι δημιουργήθηκε για ένα ξεχωριστό σκοπό, ότι η δυνατότητά του να γνωρίζει είναι σταθερά η ίδια από την ώρα

που γεννήθηκε και ότι μπορεί να υπάρχει ζωή - ψυχή χωρίς καμιά γνώση. Η γνώση δε βρίσκεται μόνο με τη μορφή των διαμοιρασμένων αφηρημένων εννοιών στις λέξεις. Είναι η ουσία του εσωτερικού κόσμου μας, την οποία εξωτερικεύουμε με ήχους και με πράξεις. Με τη γλωσσική δυνατότητα να διατηρούμε και να συγκεντρώνουμε γνώση για τα πράγματα και για τις δυνατότητές μας ανάμεσά τους, μπορούμε να καθορίζουμε άμεσα και δημιουργικά τις εξωτερικές πράξεις μας. Χωρίς εκείνα να είναι όλα στις αισθήσεις μας, χωρίς να υπάρχουν πραγματικά και χωρίς να μας επηρεάζουν άμεσα.

Η διαμόρφωση του εσωτερικού κόσμου με την ελλιπή γνώση της εξωτερικής πραγματικότητας, οι λαθεμένες και οι αβάσιμες διαπιστώσεις, ο καθορισμός της συμπεριφοράς με ανεπαρκή, παραμορφωμένη και αναξιόπιστη γνώση, η απρόσεκτη χρησιμοποίηση της γλώσσας έχουν σαν γενική συνέπεια να ζούμε αποπροσανατολισμένοι και εγωκεντρικά από τη γέννηση έως το θάνατο. Ο διανοητικός αποπροσανατολισμός και η αδυνατότητα να στοχαζόμαστε πάντοτε με γνώση της άγνοιας, των λαθών και της πραγματικότητας, δηλαδή η παράνοια, δεν μπορεί να μη δημιουργεί αναρίθμητες και απρόβλεπτες αρνητικές συνέπειες στη ζωή μας. Δηλαδή στους τρόπους που επηρεαζόμαστε από τον εξωτερικό κόσμο, στη συμπεριφορά μας, στις σχέσεις μας, στη διαμόρφωση του εσωτερικού κόσμου μας, με μια λέξη στην ποιότητα της ζωής μας. Ή, αντιθέτως, να μην ωφελούμαστε από την κυριαρχία της διανοητικής δραστηριότητας. Όταν λέμε «ο άνθρωπος είναι ζώο λογικό» αυτό δε σημαίνει ότι δεν κάνει λάθη, ότι δεν αγνοεί και ότι δεν πράττει επηρεασμένος από την πλάνη και την άγνοια.

Το να δει κάποιος τη σπουδαία συνεισφορά του λόγου στη ζωή και πώς η γνώση επηρεάζει διαρκώς την ποιότητα του εσωτερικού κόσμου μας και τις δραστηριότητές μας είναι η αρχή, για ν' ανακαλύψει την αξιοποίηση της ζωής στην ουσία της. Η ίδια η έλξη μας για την αναζήτηση, τη γνώση και τη διανοητική δημιουργία είναι από τις σπουδαιότερες αξίες της ζωής και ένα καλό σημάδι. Για να προσελκυθείς, να θαυμάσεις και να δοξάσεις μια πραγματική αξία πρέπει κι εσύ, τουλάχιστον σ' εκείνη τη στιγμή, να είσαι αξιοθαύμαστος. Αν είναι τόσο σπουδαία η επίδραση της γνώσης ή ευρύτερα του λόγου στη ζωή και συνδέονται έτσι, που το ένα δεν υπάρχει χωρίς το άλλο, καταλαβαίνουμε εύκολα ότι χωρίς την αξιοποίηση των δυνατοτήτων του, χωρίς την κυριαρχία της διανοητικής δραστηριότητας, τη γνώση της άγνοιας και την αναζήτηση της βεβαιότητας δεν είναι δυνατό να προσανατολιστούμε και ν' αξιοποιήσουμε ουσιαστικά την ύπαρξή μας ούτε να συμβάλλουμε ηθικά στην ευρύτερη κοινωνική ευημερία. Αντί να αποδίδουν αυτήν την πραγματικότητα στη γνώση και στο λόγο, οι άνθρωποι ξεχνούν πως κάποιοι άλλοι φρόντισαν από την αρχή της ύπαρξής τους να τους διδάξουν, πως τροφοδοτούνται από την εμπειρία και γνώση χιλιάδων ετών μέσα στο κοινωνικό περιβάλλον τους, χωρίς την οποία θα ήταν ακόμα σαν τα άλλα ζώα, υποτιμούν την ηθική δυνατότητά τους και φτάνουν να θεωρούν τη γνώση αντίθετη από τη ζωή. Μέσα σε τέτοιο σκοταδισμό θ' απορούσαμε γιατί δεν υπάρχουν περισσότεροι κωφάλαλοι. Λίγοι έχουν μια βασική γνώση γύρω από τη γνωστική δραστηριότητα, ενώ πολλοί από αυτούς τους λίγους δεν την αξιοποιούν, όπως φαίνεται από τις δραστηριότητές τους.

Η άγνοια για την άμεση σχέση της διάνοιας με την ποιότητα όλης της ζωής και η αποστροφή για την ηθικο-φιλοσοφική δραστηριότητα αξίζει την προσοχή και την αντίδρασή μας. Γιατί όχι μόνο χάνουμε τη ζωή μας σαν αποπροσανατολισμένοι αλλά και πληρώνουμε απελπιστικά τις συνέπειες του σκοταδισμού μέσα στο φυσικοκοινωνικό περιβάλλον μας και άμεσα από αυτό που γινόμαστε πραγματικά. Διαφορετικά, να πάψουμε να ψάχνουμε σαν τα παιδιά στην άμμο τις αιτίες των κακών παντού εκτός του εαυτού μας και να ζητάμε βοήθεια από τους άλλους. Γιατί, όση γνώση και ευφυΐα αν διαθέτουμε, είναι τέτοια η ευρύτερη πραγματικότητα, που δεν μπορούμε να ζούμε αποπροσανατολισμένοι, ανάξιοι να διανοούμαστε, επαναπαυμένοι στην αναγνώριση μερικών φίλων και όσων άλλων εξυπηρετούνται οι κοντόφθαλμοι σκοποί τους, να κλείνουμε τα μάτια στις δυσάρεστες αλήθειες, να περιορίζουμε την πραγματικότητα στα μάτια λίγων ανθρώπων και στο σχετικό πιο άμεσο περιβάλλον μας, να βασιζόμαστε σε σχετικά, τυχαία και στιγμιαία πράγματα, να δοξάζουμε σχετικές δυνατότητες και με τέτοια διάνοια να αξίζουμε τη σταθερή ευτυχία. Αν με όλα τα κακά του κόσμου και με τα ατελείωτα προβλήματά τους, οι άνθρωποι εξακολουθούν να είναι τόσο εγωκεντρικοί, να μετατρέπουν σε επαρκείς αιτίες της ζωής τους περαστικές δυνατότητες και να χρησιμοποιούν τη διάνοια τους σαν μέσο για τις εξωτερικές δραστηριότητες, τότε πόσο θα ήταν και πώς θα ζούσαν χωρίς αυτά!

Αν πούμε ότι ζούμε και γνωρίζουμε την πραγματικότητα, αυτό θα είναι πολύ λιγότερο από τη μισή αλήθεια. Η εμπειρική πραγματικότητα είναι ένα μικρό μέρος, όπως εμείς οι ίδιοι, είναι

διαφορετική για τον καθένα από την ώρα που γεννιέται και η ποιότητά της δεν είναι ανεξάρτητη από το πού, πότε και ποιοι είμαστε εμείς σαν υλική σύνθεση, σαν εσωτερικός κόσμος και από το πώς διανοούμαστε. Σαν παρασυρμένα μέρη αναγκάζομαστε να πράτουμε για ν' αξιοποιήσουμε τις δυνατότητες των πραγμάτων, για δραστηριότητες προσαρμογής και διατήρησης και έτσι έχουμε την αυταπάτη ότι δεν αγνοούμε την κοινή πραγματικότητα, ότι αυτή είναι μόνο εξωτερικά του εαυτού μας, ότι δεν εξαρτάται εξίσου από εμάς ποια θα γνωρίσουμε και πώς θα μας επηρεάσει. Φοβερή συνέπεια αυτής της παράνοιας να μην αξιοποιούμε επαρκώς την άμεση ύπαρξή μας με τη διαμόρφωση αυτογνωσίας και την κυριαρχία της διάνοιας, να παρασυρόμαστε από τις αναρίθμητες δυνατότητες του εξωτερικού κόσμου, να είμαστε εγωκεντρικοί και η διανοητική ευφυΐα να πέφτει στο κενό σαν καταρράκτης.

Αν θεωρούμε ζωή και προσγείωση την απορρόφησή μας από τις σχέσεις μας με δέκα ανθρώπους και πράγματα σα να ήταν εκείνα όλο το Σύμπαν, αν συμπεριφερόμαστε με την αυταπάτη ότι είμαστε η επαρκής αιτία του εαυτού μας, ενώ αγνοούμε την ίδια την ύπαρξή μας, αν θέλουμε να είμαστε ευτυχισμένοι ανεξάρτητα από το ποιοι είμαστε μέσα από την πλάνη και την προσοχή των άλλων, αν μεταθέτουμε τη δυσaréσκειά μας για μετά από μια ολιγόωρη σκοταδιστική διασκέδαση, αν κλείνουμε τα μάτια στις δυσάρεστες αλήθειες, τότε είμαστε άξιοι της τύχης μας. Ποια είναι η λογική και η ευτυχία μιας τέτοιας ζωής τη βλέπουμε καθημερινά στην τηλεόραση, στον κινηματογράφο, στο θέατρο και βέβαια στην πιο άμεση εμπειρία μας.

Η άγνοια και ο εγωκεντρισμός ανέκαθεν προσέφεραν τη δυνατότητα να πραγματοποιηθούν τα όνειρα και οι σκοποί κάποιων δολοπλόκων ανθρώπων με αθόρυβο τρόπο, με την ανοχή μας, με την υποστήριξή μας και πιο έμμεσα με την πραγματοποίηση των δυνατοτήτων της επιστημονικής γνώσης απ' όλους εμάς. Πάνω στη διανοητική αναξιότητα βασίζεται η «αξιοπιστία» και η επίδραση πολλών ειδών απατεώνων, «τρέφεται» ο αποπροσανατολισμός του ενός από τον αποπροσανατολισμό του άλλου και γίνεται η εκμετάλλευση της άγνοιας για την κοινή πραγματικότητα και ενός βάσιμου προτύπου ηθικής συμπεριφοράς. *Αν οι πολιτικοί ετοιμάζουν το φέρετρο της ανθρωπότητας, τότε οι περισσότεροι άνθρωποι σκάβουν το λάκκο της.*

Πώς μπορεί κάποιος να είναι σταθερά καλός, δίκαιος, άξιος να ευτυχήσει και ν' αξιοποιεί πραγματικά την ύπαρξή του, όταν αυτός δε γνωρίζει να στοχάζεται και να καταλαβαίνει τις πραγματικές σχέσεις; Όταν δεν είναι φίλος της αλήθειας, όταν η προσοχή του είναι αποσπασμένη, όταν έχει διαστρεβλωμένη γνώση για την κοινωνία, τη ζωή και τον εαυτό του, όταν η διάνοια χρησιμοποιείται σαν μέσο για την πραγματοποίηση μερικών περαστικών δυνατοτήτων, για να μην αισθανόμαστε τιποτένιοι! Αντιστρόφως, όταν με άσκοπες, ανόητες και εγωκεντρικές δραστηριότητες αρκούμαστε να μην αισθανόμαστε τιποτένιοι, όταν διαρκώς στοχεύουμε να δικαιολογήσουμε με έμμεσο τρόπο την ύπαρξή μας, τότε με τον τρόπο ζωής μας δε συνεισφέρουμε στην αξιοποίηση των δυνατοτήτων του λόγου ή ευρύτερα στην εσωτερική ανέλιξη. Αποτρέπουμε να δημιουργήσουμε τη δυνατότητα να στοχαζόμαστε χωρίς παρεκτροπές, να συμφωνούμε πάντοτε με την αλήθεια ανεξάρτητα από τις συνέπειές της, ν' αναγνωρίζουμε τα λάθη μας, να μην

πλανόμαστε και η πάντοτε ελλιπής γνώση μας παρασύρει σε άσκοπες πράξεις με απρόβλεπτες συνέπειες.

Όσο μπορεί η άγνοια, η πλάνη και η γνώση να παραμορφώσουν και να καταστρέψουν την ηθική, άλλο τόσο η έλλειψη εσω-διανοητικής αναζήτησης και ηθικής μπορεί να παραμορφώσει και ν' αποπροσανατολίσει τη γνώση και τη διάνοια. Όταν ένας άνθρωπος στοχεύει περισσότερο απ' όλα στη σχέση του με κάποιον άλλο άνθρωπο, στο χρήμα, στην πολιτική του παράταξη, στο καλλιτεχνικό έργο του, γενικά στην πραγματοποίηση μιας δυνατότητάς του μέσα στο φυσικοκοινωνικό περιβάλλον του. Όταν μετατρέπει σε επαρκή αιτία της ύπαρξής του όλες αυτές τις εξωτερικές δυνατότητές του και χωρίς αυτές δε βρίσκει νόημα στη ζωή, όταν πάνω απ' όλα αυτά δε βάζει την αμεροληψία, τη γνώση, την αναζήτηση της βεβαιότητας, ενώ αντιθέτως τα θεωρεί λιγότερο σημαντικά, αυτός ο άνθρωπος – και κάθε λογική ύπαρξη μέσα στο Σύμπαν – δεν είναι αξιόπιστος. Δεν είναι σε θέση να διανοείται με διαρκή γνώση των ατελειών στη γνώση και στο στοχασμό του, με σταθερή συνέπεια και σαν ουδέτερος. Είναι ολοφάνερο στην εμπειρία και στη θεωρία, πως γι' αυτόν υπάρχουν πάντοτε λόγοι για ν' αρνηθεί την αλήθεια, πως δεν προβληματίζεται για τα συλλογιστικά λάθη του, πως δεν προσέχει αρκετά για να τ' αποφύγει, πως θα χρειαστεί να πει ψέματα και να διαστρεβλώσει, πως δεν έχει διάθεση να αναζητήσει και επαναπαύεται σε όσα πιστεύει, πως από εγωισμό δε θ' αναγνωρίσει τα λάθη του ή την άγνοιά του σ' ένα ζήτημα, πως διαρκώς στοχάζεται, για να εξυπηρετήσει τον εγωκεντρισμό του και πως θα πράξει με ανεπαρκή γνώση, αν όχι με πλάνη. *Ποιο είναι,*

λοιπόν, το νόημα της γνώσης και της λογικής όταν αυτή είναι το μέσο για αποπροσανατολιστικές δραστηριότητες, για την ευχάριστη αυταπάτη και την αναγνώρισή μας από τους άλλους και πώς μπορεί τότε να είμαστε δίκαιοι, καλοί και ευτυχισμένοι;

Αν η εμπειρία, η γνώση και η βεβαιότητα δε δημιουργούνται με εμάς τους ίδιους, με ηθικο-φιλοσοφικό τρόπο ζωής, η διανοητική εξέλιξή μας θα περιορίζεται στη συγκέντρωση γνώσεων μέσα στις λέξεις, στην ανάμνησή τους, στην πολυλογία και στη γλωσσική ευφυΐα. Από φιλοσοφική σκοπιά το να έχει κάποιος σαν σκοπό τον πολλαπλασιασμό των γνώσεών του ανεξάρτητα από τη χρησιμότητά τους για τον εσωτερικό μας προσανατολισμό, για την ανακάλυψη της αλήθειας και την αποτελεσματικότητα του στοχασμού, είναι σαν εκείνους τους φιλάργυρους (τους κοιν. σπαγοραμμένους), που αποσκοπούν στον πολλαπλασιασμό των χρημάτων τους, χωρίς να τ' αξιοποιούν ή να ξοδεύουν αρκετά, ή σαν εκείνους που τα ποντάρουν στα τυχερά παιχνίδια.

Είναι στον τρόπο ζωής του φιλόσοφου ανθρώπου ν' αμφιβάλλει, ν' απορεί, ν' αναδεικνύει την ανεπάρκεια και την αβασιμότητα, ν' αποδεικνύει, να διατηρεί την εμπειρία του, να στοχάζεται για τους συλλογισμούς του, ν' αναζητάει εξηγήσεις, να προσέχει τις σχέσεις των πραγμάτων, να διατυπώνει και να συγκεντρώνει τις απόψεις του, να διαπιστώνει τη μεγάλη άγνοιά του για την ευρύτερη αντιληπτή πραγματικότητα και πώς επιδράει παραπλανητικά στη ζωή μας ένα μικρό μέρος εκείνης μαζί με μερικούς ανθρώπους και τις σχέσεις τους. Γι' αυτό μπορεί να παρεμβαίνει στους επιστημονικούς χώρους και, χωρίς να γνωρίζει πάντοτε περισσότερα, να προσέξει κάποιες ασυνέπειές

τους, τις ατέλειές τους, ν' αμφισβητήσει θεωρίες για τις οποίες δεν αμφιβάλλει κανένας, ακόμα και να παραπλανήσει εκείνους που γνωρίζουν επαρκέστερα τα σχετικά ζητήματα. Τελικά, για τον ίδιο λόγο παρασύρεται, αναλύει πολύ τις έννοιες και τους στοχασμούς του και μπορεί να κάνει τα περισσότερα λάθη απ' όλους.

Για όλες τις επιστήμες, ο λόγος είναι το κοινό διάμεσο της δημιουργίας και της εξέλιξής τους, όπως είναι ο κορμός για το δέντρο. Πολλοί επιστήμονες θα μπορούσαν να συνεισφέρουν στην εξέλιξη των επιστημών και ν' αποφύγουν πολλά αδικαιολόγητα και βασικά λάθη, αν είχαν λιγότερη άγνοια γύρω από το λόγο ή τη φιλοσοφία και έναν τρόπο ζωής όχι αντίθετο προς την αξιοποίηση των δυνατοτήτων του. Αν όταν στοχεύουμε να πούμε την αλήθεια, να την ανακαλύψουμε, να μην κάνουμε λάθη, είναι συχνά δύσκολο έως αδύνατο αυτό να γίνει, τότε να διανοηθούμε πόσο διαστρέφεται η διάνοια μας, όταν δεν είμαστε φίλοι της αλήθειας, όταν δεν προβληματιζόμαστε για τη συμφωνία μας με αυτήν και δεν είναι στον τρόπο ζωής μας η αναζήτηση και η ανάδειξή της. Οι πλάνες, οι αβάσιμες διαβεβαιώσεις, η πίστη σε άτοπες απόψεις, η ασυνεννοησία, οι παραμορφωμένες έννοιες μας για τη ζωή, τους ανθρώπους, για την πραγματικότητα, για το «καλό» και το «κακό», όλος αυτός ο διανοητικός αποπροσανατολισμός δεν είναι μόνο η αιτία να χάσουμε το νόημα της ζωής μας, αλλά και συνέπεια από τον αποπροσανατολιστικό τρόπο ζωής.

Είναι μια κακή τύχη, αλλά και μια πολύ χρήσιμη εμπειρία για ένα φιλόσοφο άνθρωπο να περιβάλλεται από εχθρόσοφους ανθρώπους, που δημιουργούν προβλήματα στη ζωή του και στην εξέλιξή του. Χρησιμοποιώντας τη διάνοιά του, για να διαμορφώσει τον τρόπο ζωής και τις σχέσεις του ανάμεσα σ' εκείνους, αναγκαστικά γίνεται ισχυρότερος απέναντι στις επιθέσεις του

κοινού εγωισμού και της κακίας. Σπουδάζει αξιοποιώντας τη δυσάρεστη εμπειρία του, σπουδάζει ακόμα και να χρησιμοποιεί τη διάνοιά του σαν ασπίδα απέναντι στις κοινές καταχρήσεις του λόγου και στην κοινή παράνοια.

Δεν είναι αναγκαίο να είμαστε συγγραφείς, για να καταλάβουμε τη σπουδαιότητα του λόγου για τη ζωή μας ή για να είμαστε φιλόσοφοι. Ωστόσο, μόνο με το γραπτό λόγο μπορούμε να μνημονεύουμε τους στοχασμούς μας, τις εμπειρίες και τις διαπιστώσεις μας, όταν το θέλουμε να τους προσέξουμε με όλες τις λεπτομέρειές τους σε διαφορετικές στιγμές, να τους βάλουμε προτεραιότητα, να τους συσχετίσουμε, να τους αποσαφηνίσουμε, να τους επαναδιατυπώσουμε, να τους διορθώσουμε και να εξελίξουμε σε βάθος τις απόψεις μας. Όταν δημιουργούμε και διατηρούμε τους στοχασμούς μας, κάνουμε όλα όσα μας εξελίσσουν σαν διανοούμενους, γιατί το όφελός μας δεν προέρχεται μόνο από το τελικό αποτέλεσμα της δημιουργίας ενός συγγραφικού έργου ή από την ανάγνωσή του. Η προσπάθεια να μνημονεύσουμε τις εμπειρίες μας, να τις περιγράψουμε λεπτομερώς, να τις αναλύσουμε, ο στοχασμός γι' αυτήν την ίδια την προσπάθεια, η γνώση καινούριων εννοιών, η αναζήτηση και η μνημόνευση των αξιόλογων χωρίων ενός βιβλίου, η περίληψη και η μετάφραση, η επιλογή των φιλολογικών στοιχείων, ο τρόπος διατύπωσης, κ.λπ., όλα αυτά είναι δραστηριότητες σαν εκείνες με τις οποίες εκγυμνάζουμε το σώμα μας. Εσωτερικές εργασίες, αναπόφευκτες για ένα συγγραφέα.

Όλοι τρεφόμαστε και κάνουμε κινήσεις που συμβάλλουν στη διατήρηση ή στην ισχυροποίηση του σώματός μας και ορισμένων

δυνατοτήτων του. Ο αθλητής, όμως, είναι εκείνος που κάνει με σκοπό και γνώση, όσα χρειάζονται για να είναι υγιής και για ακόμα καλύτερη απόδοση. Παρόμοια, όλοι έχουμε διάνοια, τη χρησιμοποιούμε, αλλά μόνο εκείνος που γράφει και δημιουργεί φιλολογικά, φιλοσοφικά και επιστημονικά έργα κάνει προσεκτικά, μ' εξελισσόμενη εμπειρία και με γνώση, όσα θα τις πολλαπλασιάσουν τις δυνατότητες, θ' ανεβάσουν την απόδοσή της και θα την αξιοποιήσουν. Το χαρτί και ο στυλογράφος είναι τα χρησιμότερα εργαλεία του στοχαστή. Όταν κάποιος διαθέτει αρκετό χρόνο για να στοχάζεται, να διαβάζει και να γράφει – ακόμα και ένα ημερολόγιο της ζωής του –, με το πέρασμα του χρόνου διαπιστώνει μέσα στην εμπειρία του πώς ο λόγος συνεισφέρει στη διανοητική ευφυΐα, στο μέγαλωμα της εμπειρίας, στην αξιοποίηση της ζωής του και ακόμα, άθελά του, πόσος σκοταδισμός τον περιβάλλει. Όταν βρεθεί στη θέση να δει πόσο παρανοϊκά καθορίζουν πολλοί άνθρωποι τη ζωή τους, την υποταγή της λογικής στις εγωιστικές διαθέσεις τους, την αποστροφή τους για την αναζήτηση και τη γνώση, την ασυνεννοησία τους, την ψευτιά και τα προβλήματά τους, επαληθεύει με την απαγωγή εις άτοπο στην πράξη την ορθότητα της επιλογής του, με την οποία έθρεψε τη λογική του και ανακάλυψε την τρέλα όσων τον απότρεπαν να φιλοσοφήσει. Αντιθέτως, ο σκοταδιστής άνθρωπος που δεν αναζητάει, δε διατηρεί τις γνώσεις του και δε στοχάζεται πάνω στους στοχασμούς του, δε βλέπει πως μπορεί κάποιος από μόνος του να διευρύνει τις γνωστικές του δυνατότητες, ενώ αν το διαπιστώσει, τότε θα θεωρήσει πως η γνωστική δραστηριότητα είναι ανώφελη και έξω από τη ζωή.

Το βιβλίο χρησιμεύει παρόμοια, όπως για το σώμα ένα πολυκατάστημα με είδη διατροφής και συντήρησης και όχι μόνο. Μέσα σε αυτό βρίσκουμε γνωστά και άγνωστα προϊόντα, μας θυμίζουν κάποια άλλα, βλέπουμε τις εργασίες που έγιναν από άλλους, για να φθάσουν καλά στις θέσεις τους, μας παρασύρουν να τα δούμε όλα. Όταν προσέχουμε το καθένα ξεχωριστά, ανακαλύπτουμε πολλά άλλα, τα οποία δε βλέπαμε, συνηθίζουμε να τ' αναγνωρίζουμε από μακριά, να θυμόμαστε τις θέσεις που θα τα ξαναβρούμε. Ποια πράγματα θέλουμε, θ' αγοράσουμε ή αν... θ' αρπάξουμε κανένα, εξαρτάται από εμάς. Η ανάγνωση ενός καλού βιβλίου δεν είναι βέβαιο ότι θα μας χρησιμεύσει. Αντιθέτως, μπορούμε ν' αξιοποιήσουμε το χειρότερο. Πρέπει να γνωρίζουμε τι θέλουμε, να ξεχωρίζουμε τα πιο αξιόλογα βιβλία, όπως τα χρήσιμα και σπουδαιότερα στοιχεία τους, να καταλαβαίνουμε τι διαβάζουμε, όταν δεν καταλαβαίνουμε να το αναγνωρίζουμε και να μην παραπλανούμαστε από τις φιλολογικές καταχρήσεις. Εκτός από τη γνώση, η οποία μας χρησιμεύει πιο άμεσα, όταν διαβάζουμε ένα βιβλίο πρέπει ν' αποσκοπούμε στην εσωδιανοητική μας ανέλιξη, στη διαμόρφωση των δικών μας απόψεων και ειδικότερα στη δυνατότητά μας να χρησιμοποιούμε τη γλώσσα ευφυέστερα. Βεβαίως όχι για να έχουμε διαβάσει ένα ακόμα και για να ξεχάσουμε την πραγματικότητα. Δεν είναι αναγκαίο να περιορίζεται στην επιστημονική αλήθεια και η συνεισφορά της λογοτεχνίας μπορεί να είναι πολύ μεγάλη. Τα σπουδαιότερα βιβλία δεν πρέπει να παύουμε οριστικά να τα διαβάζουμε, όχι μόνο για να μη ξεχνάμε το σπουδαίο περιεχόμενό τους αλλά και γιατί θα εξακολουθούν να συνεισφέρουν στη γνωστική μας δραστηριότητα με διαπιστώσεις, που δεν είχαμε κάνει και ευρύτερα, όπως γνωρίζουμε.

Για ν' απαλλαγεί από την προκατάληψή του ένας άνθρωπος, ο οποίος δεν είναι φίλος του βιβλίου, για να καταλάβει τις συνέ-

πειες πρέπει να πεισθεί ευρύτερα πως η διάνοια, η γνώση και η γλώσσα επηρεάζουν διαρκώς τη ζωή μας με άμεσο τρόπο. Πως δε χάνουμε το χρόνο μας όταν διαβάζουμε, γράφουμε και στοχαζόμαστε, αλλά αντιθέτως τον αξιοποιούμε με τον καλύτερο τρόπο. Το μόνο πράγμα, το οποίο είναι πάντοτε και παντού μαζί μας, είναι ο εαυτός μας και αξίζει να επενδύσουμε σε αυτόν, για να διαθέτουμε την ευτυχία και τη γνώση πάντοτε και παντού μαζί μας.

Η διανοητική δραστηριότητα με φιλοσοφικό σκοπό και γενικά η φιλική σχέση με το λόγο, ο οποίος είναι η είσοδος του εσωτερικού κόσμου μας, συνεισφέρουν ατελείωτα και φανερά στη διανοητική ευφυΐα, στην εσωτερική μας ανέλιξη, αποτρέπουν την απορρόφησή μας από το σχετικό περιβάλλον, τις δραστηριότητες που παρασύρουν σε ανώφελους τρόπους ζωής, ενώ αντιθέτως επιφέρουν προβλήματα, εξαρτήσεις και εσωτερική καταστροφή. Ο εσωτερικός κόσμος – η ουσία της ζωής – από τον οποίο δε νοείται ανεξάρτητα η αξιοποίηση της ζωής, γίνεται αιτία του εαυτού του, όπως το αξίζει να είναι. Η αναζήτηση της αλήθειας και της βεβαιότητας είναι από μόνη της ωφέλιμη, γιατί είναι εξ' ορισμού η αναζήτηση της πραγματικότητας, μέσα στην οποία είμαστε σαν ένα μικρό μέρος της, και των πραγματικών σχέσεων με τη ζωή μας. Αναζήτηση της αλήθειας σημαίνει διάβασμα, γράψιμο, απορία και στοχασμός. Για να μπορεί κάποιος να προσανατολιστεί ηθικά στη ζωή, πρέπει να «απογειωθεί» και ν' αντιληφθεί συνολικά τα πράγματα από ένα ύψος.

Η φιλοσοφία σαν έργο του λόγου είναι το πιο αξιόλογο και

σαν εσωτερική δραστηριότητα είναι εξέλιξη της αυτογνωσίας. Η φιλοσοφική δραστηριότητα με την ευρύτερη έννοιά της είναι η φιλική σχέση με το λόγο και με την αλήθεια, η αναζήτηση της βεβαιότητας και της προτεραιότητας στη γνώση των πραγμάτων, η γνωστική δραστηριότητα με σκοπό τον προσανατολισμό της ζωής και τελικά σαν έργο είναι ένα σύμπλεγμα κοσμοθεωρητικών απόψεων. Η δυνατότητα να μας χρησιμεύσει άμεσα η γνώση ή μια απλή διαπίστωση και να μας επηρεάσει έτσι εσωτερικά τη ζωή, αυτή από μόνη της είναι η γενική αρχή για τη φιλοσοφική αναζήτηση. Αυτός είναι ο βασικός λόγος, για τον οποίο υπάρχει η πίστη σε μια άποψη, η βεβαιότητα για την αλήθεια ή το λάθος της, όταν δεν έχουμε αποδείξεις, όταν δεν έχει γίνει καμιά σκόπιμη αναζήτηση για τη διαμόρφωση και την υποστήριξή της, ακόμα και όταν βλέπουμε πως ανατρέπεται. Παράδειγμα, η άποψη ότι ο θάνατος είναι το οριστικό τέλος της ζωής και μια άλλη, ότι με το χρήμα λύνονται όλα τα προβλήματα. Είναι μερικές κοινές απόψεις, οι οποίες μπορούν και επηρεάζουν άμεσα τον τρόπο ζωής μας και η αλλαγή της θέσης μας προς αυτές θα σήμαινε αναγνώριση πολλών άλλων λαθών και συνεπειών, θα επέφερε διακοπή ορισμένων δραστηριοτήτων, αλλαγή στη συμπεριφορά, επαναπροσδιορισμό των στόχων και των αξιών. Η διατήρηση της θέσης μας επιτρέπει να συνεχίσουμε όπως αρχίσαμε και προετοιμάσαμε με πολλούς τρόπους, με κάποιο κόπο και χρόνο, δηλ. όπως μας βολεύει.

Η φιλοσοφία ως έργο του λόγου συνεισφέρει στη δημιουργία και στην εξέλιξη των επιστημών και η σπουδαιότητά της δεν προέρχεται μόνο από την αξιοπιστία της γνώσης, όπως στις επιστήμες. Οι αμφιβολίες και οι απορίες που δημιουργεί, οι αντιπαραθέσεις, οι παράδοξες απόψεις, οι ασάφειες μας επιβάλλουν να στοχαζόμαστε πιο προσεκτικά, ν' αξιοποιήσουμε την εμπειρία μας και να κυριαρχήσουμε τη γνωστική δραστηριότητα. Ενώ οι

αναζητήσεις στις διαχρονικές και διατοπικές διευθύνσεις, ανεξάρτητα από τις απαντήσεις, αναδεικνύουν τη σημασία της γνώσης και της διανοητικής δραστηριότητας για την αξιοποίηση της ζωής. Ο σκοπός της, όπως και η χρησιμότητά της, δεν είναι μόνο η ανακάλυψη της αλήθειας ούτε η μετάδοσή της μ' ένα σταθερό απολιθωμένο τρόπο. Είναι στο σύνολό τους η εσωτερική δραστηριότητα και η εμπειρία, που διαμορφώνεται στο πέρασμα του χρόνου. Δεν έχει χρονικά όρια η διανοητική εργασία, για να διατηρούμε τις γνώσεις μας, τις εμπειρίες μας, η αναζήτηση της βεβαιότητας, η προνοητικότητα για τις δυσκολίες της ζωής, η διεύρυνση των γνώσεών μας και οι δυνατότητες να διαμορφωθούν διαφορετικές απόψεις με άλλους στοχασμούς και παραθέσεις, μέσα από κάποια άλλη εμπειρία, είναι ατελείωτες. Έτσι, η συνεισφορά της για τη γνώση, για την ανάδειξη της αξιοπιστίας της και για την αξιοποίηση της ζωής και της διάνοιας είναι το ίδιο ατελείωτη. Σαν τρόπος ζωής η φιλοσοφική δραστηριότητα δεν περιορίζει τη διάνοια σε μια μόνο κατεύθυνση της γνώσης, αλλά αντιθέτως περιστρέφεται και τροφοδοτείται από το σύνολο της εμπειρίας μας και από όλες τις άλλες δραστηριότητές μας.

Ο γρήγορος ρυθμός εξέλιξης της επιστημονικής γνώσης, η διάδοσή της από βιβλία, ηλεκτρονικούς υπολογιστές, περιοδικά, έντυπα, ραδιοτηλεοπτικά μέσα, από εκπαιδευτικούς και εξειδικευμένους επιστήμονες και η ευνοϊκή τύχη να παίρνουμε τη γνώση και τις απαντήσεις, χωρίς να χρονοτριβούμε και να κοπιάζουμε για την αξιοπιστία τους, δεν ελαττώνουν τη σπουδαιότητα και την αναγκαιότητα της φιλοσοφικής δραστηριότητας. Δεν πρέπει να επαναπαυόμαστε στην πληρωμένη και κονσερβοποιημένη γνώση, όπως ένα παιδί το οποίο μεγαλώνει με τη φροντίδα και την εργασία της οικογένειάς του. Όπως εκείνο πρέπει σε κάποια στιγμή να σταθεί στα πόδια του και να μπορεί

να επιβιώσει μακριά από τους γονείς του ή όταν εκείνοι δε θα υπάρχουν, παρόμοια πρέπει να είμαστε σε θέση να εκτιμούμε σωστά τα πράγματα, να καταλαβαίνουμε τις γνωστικές μας ελλείψεις, να ξεχωρίζουμε την αξιοπιστία, να βγάζουμε τα σωστά συμπεράσματα από την εμπειρία μας, να υπολογίζουμε εύστοχα και σε τελική ανάλυση να γνωρίζουμε πώς θα επιβιώσουμε συνολικά, πώς θα προετοιμάσουμε την τύχη μας και τι θα πρέπει να περιμένουμε από τις δραστηριότητές μας.

Ο άνθρωπος, ο οποίος αγνοεί τη φιλοσοφία, διαμορφώνει και υποστηρίζει απόψεις για κοινά ζητήματα και διαπιστώσεις, τις οποίες οι φιλόσοφοι έχουν εκθέσει προσεκτικά πριν από εκείνον, μετά από αρκετό στοχασμό, υποστηριγμένες ή αμφισβητημένες με περισσότερους συλλογισμούς, με συγκεντρωμένες περισσότερες διαπιστώσεις, αντιπαραθέσεις, εξηγήσεις, παραδείγματα. Στη μεγάλη συνεισφορά της φιλοσοφίας για την αξιοποίηση της διάνοιας υπάρχει και αυτή η σπουδαία δυνατότητα να εξελίσσουμε τις απόψεις μας, έχοντας γνώση για όσα θα μπορούσε να μας αντιπαρατάξει κάποιος άλλος και έτσι να πάψουμε ν' αρκούμαστε σε στοχασμούς, για τους οποίους αγνοούσαμε μερικές από τις συνέπειες και τις ατέλειές τους. Έχουμε ακόμα τη δυνατότητα και είναι αρκετά σημαντικό να γνωρίζουμε, τουλάχιστον έναν αριθμό δυνατών απαντήσεων σχετικά με ορισμένα ερωτήματα, τα οποία θεωρούνται αναπάντητα και ότι μια από αυτές τις λύσεις ίσως να είναι η ορθή, παρά να τις αγνοούμε τελείως, ακόμα και τα ίδια τα ερωτήματα.

Ο στοχαστικός άνθρωπος, εκτός από τη δικαίωση που οφείλει

στους προηγούμενους του για τις ευφυείς ανακαλύψεις τους και την αναγνώριση της συνεισφοράς τους, πρέπει ν' αναδεικνύει στιγμές από τα έργα τους, για να μη ξεχνάμε τις σπουδαίες και απλές αλήθειες, τις χρήσιμες απόψεις, πώς υποστηρίζονται οι αντίθετες από τις δικές μας και τις τρομερές δυνατότητες της διάνοιας μέσα στον εαυτό μας. Ένας ακόμα βασικός λόγος, για να αναδεικνύουμε απόψεις των προηγούμενων στοχαστών και φιλοσόφων, είναι να περιορίσουμε τη φιλοδοξία όσων σύγχρονων παρουσιάζονται σαν πρωτοπόροι με τις ανακαλύψεις τους και με την κοπιαστική εργασία τους, ενώ οι απόψεις τους δεν είναι πρωτότυπες ή αποτελούν ειδικές περιπτώσεις γνωστών γενικότερων αρχών. Να μην επαναλαμβάνουμε την αλήθεια και να μην επαναπροσεγγίζουμε τα ίδια ζητήματα με τη δικαιολογία, ότι έτσι δεν προσφέρουμε περισσότερη γνώση και ότι χάνουμε χρόνο, αυτό είναι μια αστόχαστη διαπίστωση, όπως αν λέγαμε να πάψουν να διαφημίζουν τα γνωστά προϊόντα. Η εύρεση μιας πρωτότυπης άποψης μέσα σε παλαιότερα συγγραφικά έργα πρέπει να δίνει αισιοδοξία. Άλλοι, πριν από εμάς, ανέδειξαν τις σπουδαίες δυνατότητες της διάνοιας μέσα στον εαυτό της και μπόρεσαν να συλλάβουν και να διαμορφώσουν σπουδαίες θεωρίες. Ενώ, ίσως, θα ήταν αδύνατη η εύρεσή τους με το δικό μας στοχασμό ή από έλλειψη κάποιων άλλων δυνατοτήτων μας και τύχης.

Είναι πολύ σημαντικό να μπορεί ένας βαθυστόχαστος να διανοείται, όπως ένας επαναπαυμένος άνθρωπος, ο οποίος έχει προκαταλήψεις, λίγες γνώσεις, σταθερά περιορισμένες, απλοϊκούς και συνηθισμένους στοχασμούς. Όταν θα διανοείται, για να καταλάβει τους συλλογισμούς του, όπως ένας αγράμματος άνθρωπος ή όπως ο πιο κακόπιστος, θα διαπιστώνει τις δυσκολίες τους. Θα βλέπει τους λόγους που τους παρεκτρέπουν, τις παρανοϊκές διαπιστώσεις τους, τις αμφιβολίες τους και έτσι θα

μπορεί να τους εξελίξει, για να μειώσει στο ελάχιστο τις ατέλειές τους, τις δυνατότητες να διαστρεβλωθούν και τις απορίες. Όσο πιο ευκατάληπτη είναι μια γνώση, όσο πιο πολλή η σαφήνεια της και διατυπωμένη με απλούστερες έννοιες, τόσο πιο εύκολα μπορούν να διαπιστωθούν οι ατέλειές της και να διαδοθεί.

Ένα φιλοσοφικό έργο με υπεραρκετά λογοτεχνικά στοιχεία είναι σπουδαιότερο σαν λογοτεχνικό, αλλά λιγότερο σπουδαίο σαν επιστημονικό. Η ανάμειξη πολλών λογοτεχνικών στοιχείων σε μια πραγματεία, σε μια φιλοσοφία ή στην υποστήριξη μιας θεωρητικής άποψης είναι ένας συνηθισμένος τρόπος, για ν' αποφύγουμε τη δυσκολία να συλλογιστούμε χωρίς παρεκτροπές, με σαφήνεια, ν' ανακαλύψουμε την αλήθεια, να την καταλάβουμε και να την αποδείξουμε. Τ' αρχαιότερα φιλοσοφικά έργα και οι θρησκευτικές διδασκαλίες είναι πλούσια από λογοτεχνικά στοιχεία, γιατί δημιουργήθηκαν σε εποχές, που η επιστημονική γνώση των ανθρώπων ήταν ελάχιστη, ενώ η γλώσσα ελλιπής από σημαντικές έννοιες. Δεν πρέπει ν' αρκούμαστε στα παραδείγματα, στα σχήματα λόγου και στους ωραίους τρόπους έκφρασης, αλλά να τα χρησιμοποιούμε, για να καταλάβουμε την αλήθεια, να προσεγγίσουμε μια άποψη και για να βρίσκουμε τις ατέλειες στη γνώση μας.

Η φιλοσοφία σχετίζεται άμεσα με τη λογοτεχνία και με την επιστήμη. Με τη λογοτεχνία, όπως και με τη φιλοσοφία, η διάνοια δεν αρκείται να γνωρίζει τα πράγματα ακριβώς έτσι όπως τ' αντιλαμβάνεται "ρεαλιστικά" με τις αισθήσεις, δεν περιορίζεται στην κοινή εμπειρική γνώση ούτε στα σχετικά πιο άμεσα αντιληπτά και δε βασίζεται μόνο σε αυτήν τη γνώση. Γι' αυτό

δεν αρκείται να καθορίζει μόνο εξωτερικές δραστηριότητες και να καθορίζεται «φυτικά» η δική της άμεση δραστηριότητα μόνο από το εξωτερικό της. Αλλά η λογοτεχνική διάνοια, σε αντίθεση με την επιστημονική και τη φιλοσοφική αναζήτηση, εκμεταλλεύεται την ύπαρξη των κοινών στοιχείων, των κοινών δυνατοτήτων και των σχέσεων τους και μέσα στην αληθινή γνώση των πραγμάτων περιλαμβάνει μια υποθετική γνώση για πράγματα, δυνατότητες και σχέσεις που θα μπορούσαν να υπάρχουν με άλλους τρόπους, χωρίς ωστόσο να γνωρίζει επαρκώς τους όρους. Ειδικά με την ποίηση, τα πράγματα αποκτούν τις πιο απίθανες και φανταστικές δυνατότητες. Οι ελπίδες γίνονται βάρκες, η καρδιά φωτιά, τα όνειρα θάλασσες, τα αστέρια ψυχές, η φωτιά αίμα και όλα γίνονται όπως θα μπορούσαν εάν "αντάλλαζαν" τις ιδιότητες και τις δυνατότητές τους. Η πραγματικότητα παύει να είναι με την κοινή, συνηθισμένη και λογικά επεξεργασμένη εμπειρία. Μια νέα και άγνωστη άποψη προβάλλεται γι' αυτήν μέσα από τη σχέση της με την ανθρώπινη ζωή. Τα βιώματα και η εμπειρία που κανένας δεν μπορεί να αντιληφθεί, που κανένας δεν είδε, δεν άκουσε, γενικά δεν αισθάνθηκε, ξεχωρίζονται και αναδεικνύονται με τις δυνατότητες της γλωσσικής μετάδοσης των νοημάτων. Μία ερωτική απογοήτευση, τα γνωστά μας πρόσωπα, μία άτυχη στιγμή, μία ηρωική μάχη, μία εικόνα της φύσης κάθε τι που δεν αποτυπώθηκε με έναν άλλο τρόπο ή δεν αποκαλύπτει κάποια σχέση με την ανθρώπινη και προσωπική ζωή μας, η ποίηση επιδιώκει να το μεταδώσει και να το αναδείξει. Ο λογοτέχνης χρησιμοποιεί προσεκτικά τη συνολική εμπειρία του και απομακρύνεται, αναζητώντας ακαθόριστα τις δυνατότητες των πραγμάτων, καθορίζοντας αναιτιολόγητα τις σχέσεις τους, ανακαλύπτοντας αποσπασματικά τα κοινά στοιχεία τους, χωρίς ν' απλοποιεί τη γνώση με αφαιρέσεις. Αρκείται ν' αναδεικνύει στιγμές της εμπει-

ρίας ή της ζωής ενάντια στο χρόνο, παραποιώντας ευφυώς την αλήθεια: Για να μην είναι δημιουργημένες μόνο από το εξωτερικό της διάνοιας, χωρίς τη σκόπιμη δραστηριότητα αυτής της ίδιας, χωρίς την οποία η εμπειρική γνώση του εξωτερικού της κόσμου θα ήταν πάντοτε μια αλήθεια αδιάφορη, σχετική, ανεπαρκής, ανεξήγητη και άσκοπη. Ο λογοτέχνης είναι ένας «κρυφός» και προετοιμασμένος φιλόσοφος και με τις αβάσιμες, αλλά ευφυείς λογοτεχνικές διαπιστώσεις είναι δυνατό να συλλαμβάνονται αλήθειες και ν' ανοίγονται δρόμοι αναζήτησης, για τις οποίες δε θ' αρκούσε η βέβαιη επιστημονική γνώση. Η λογοτεχνία συγγενεύει με τη φιλοσοφία, η τελευταία με την επιστήμη, συνεπώς η επιστήμη με την πρώτη και οι εμπειρίες, τις οποίες ανταλλάσσουν οι άνθρωποι ο ένας με τον άλλο, είναι αποσπασματική επιστημονική γνώση, αναμειγμένη με λογοτεχνικά στοιχεία, αβάσιμη και παραποιημένη αλήθεια, συνήθως από ανοησία και απροσεξία.

Η φιλοσοφία σαν έργο του λόγου και σαν εσωτερική αναζήτηση χρησιμεύει σκόπιμα με τελείως άμεσο τρόπο στην αξιοποίηση αυτού, του οποίου χρησιμοποιούμε διαρκώς και αναπόφευκτα, για να καθορίσουμε τις εξωτερικές δραστηριότητές μας και έμμεσα ξανά πώς θα επηρεαστούμε (με γνωστό ή άγνωστο τρόπο) από το φυσικοκοινωνικό περιβάλλον μας: στην αξιοποίηση της γλώσσας και της διάνοιας. Γι' αυτό, η αναζήτηση και η συγκέντρωση της γνώσης δεν περιορίζεται στα εξωτερικά πράγματα ή σε μερικές σχέσεις τους, όπως οι εξειδικευμένοι επιστημονικοί κλάδοι. Η διάνοια με τη φιλοσοφική δραστηριότητά της αυτοανακαλύπτεται και αυτοαξιοποιείται, για

να μπορεί να διατηρεί τις γνώσεις της, να γνωρίζει τις ελλείψεις τους, να στοχάζεται χωρίς να πλανάται και ανακαλύπτει την άγνοιά της για ορισμένα βασικά ζητήματα, των οποίων η γνώση θα έπρεπε να υπάρχει πριν από την εξωτερική. Για να καθορίσουμε εμείς σαν αυτοτελείς τη συμπεριφορά μας, για να ζήσουμε προσανατολισμένοι, ενώ αντιθέτως, χωρίς αυτή τη γνώση παρασυρόμαστε από τη γνώση μερικών εξωτερικών πραγμάτων και αφήνουμε τον εαυτό μας στην τύχη του. Έτσι, πριν ακόμα να προσεχθεί, η διάνοια αρχίζει να γίνεται μέσο και αυτοσκοπός της ηθικής, χρησιμεύει διαρκώς και άμεσα στη ζωή και ωφελούμαστε ως άνθρωποι, όχι μόνο σαν διανοούμενοι αποσπασμένοι από την υπόλοιπη ζωή.

Υπ' αυτήν την έννοια, η θρησκεία είναι το υποκατάστατο του σχετικού τέλους των επιστημών, δηλαδή η βεβαιωμένη, χωρίς γνώση και αβάσιμη λύση των γενικότερων κοσμολογικών προβλημάτων και ασυνεπώς των ηθικολογικών, τα οποία σχετίζονται άμεσα με τα πρώτα. Πραγματοποιεί άμεσα – θα λέγαμε και παράλογα – τη λογική επιθυμία πολλών ανθρώπων να ζήσουν προσανατολισμένοι, ν' αξιοποιήσουν την ύπαρξή τους και να τη δικαιολογήσουν επαρκώς, ασχέτως αν τελικά αυτό δε γίνεται στην πραγματικότητα ή όπως και όσο θα έπρεπε. Η πραγματικότητα αυτής της επιθυμίας δημιουργεί την ισχυρή πίστη, τους παρασύρει, «τυφλώνει» τη διάνοια τους και κάνει την ύπαρξή της διαχρονική και διατοπική, όπως κάνει ευρύτερα τη φιλοσοφία, την επιστήμη και τη λογοτεχνία. Όμως, η αβάσιμη, χωρίς επαρκή γνώση διαμόρφωση των κοσμολογικών και ηθικολογικών θέσεών της, με κατάχρηση του λόγου και με αποσπασματι-

κές εμπειρίες, ήταν λογικό να μην επιτρέψει την ύπαρξη μιας σταθερής και κοινής για όλους θρησκείας, ενώ αντιθέτως να επηρεάσουν τη διδασκαλία της για σκοπούς άσχετους προς την ουσία της και ως μέσο εκμετάλλευσης.

Όταν ο τρόπος ζωής και η επιτέλεση κάποιων σκοπών εξυπηρετούνται από την έλλειψη αναζήτησης, από την άγνοια από την επανάπαυση στις εμπειρικές διαπιστώσεις μας και οι διαθέσεις μας κυριαρχούν στη γνωστική μας δραστηριότητα, τότε η χρησιμότητα της γνώσης προέχει από τη θεωρητική βεβαιότητά μας και είναι πιο εύκολο να παρασυρόμαστε σε αβάσιμες, «τυφλές», βολικές και άτοπες διαπιστώσεις. Έτσι λ.χ. πολλά απ' όσα πράττουμε καθημερινά στη ζωή μας βασίζονται σε γνώσεις, για τις οποίες εμείς δεν έχουμε εξακριβώσει την αξιοπιστία τους και τα χρονικά όρια της ισχύος τους, διαφορετικά θα χρονοτριβούσαμε απεριόριστα και διαρκώς θα ήμασταν μέσα στην αμφιβολία. Αυτός είναι και ο συνηθισμένος αντίλογος, που μας αντιπαραθέτουν, για να δικαιολογήσουν την επανάπαυσή τους και την αποστροφή τους για την εσωτερική αναζήτηση, το διάβασμα και τον κοπιαστικό στοχασμό. Για έναν άνθρωπο που λατρεύουμε, ρέπουμε να αγνοήσουμε και να αμφισβητήσουμε όσα αρνητικά ακούσουμε γι' αυτόν και να διατηρήσουμε τη διαμορφωμένη βεβαιότητά μας. Όταν ο γιατρός μας πει τη διάγνωσή του και τη θεραπευτική αγωγή, εμείς συνήθως θεωρούμε χρήσιμο να την ακολουθήσουμε και όχι να ζητήσουμε αποδείξεις και αναλυτικές εξηγήσεις.

Σε αυτές τις περιπτώσεις, στις οποίες δεν αναζητάμε την αξιοπιστία της γνώσης – για τον ένα ή για τον άλλο λόγο – και

βασίζομαστε χωρίς επαρκή γνώση, έχουμε την άμεση ή αστόχαστη βεβαιότητα, την οποία ονομάζουμε πίστη. Όταν αυτή η άμεση βεβαιότητά μας είναι για την ορθότητα της γνώσης, τότε την πίστη τη λέμε καλή, ενώ αντιθέτως τη λέμε κακοπιστία. Η πίστη μπορεί ν' αποδειχθεί εύστοχη ή το αντίθετο και να κατευθύνει την επιστημονική γνώση, ωστόσο δεν παύει να είναι μια βεβαιότητα με ανεπαρκή γνώση. Η πίστη χωρίς όριο και θεωρητική αμφιβολία είναι αντίθετη προς την εξέλιξη της επιστημονικής γνώσης και επιφέρει σύγχυση. Αντιθέτως, η εξέλιξη της γνώσης και η αναζήτηση με σκοπό τη βεβαιότητα δημιουργεί τη βεβαιότητα μέσα από την εξακριβωμένη γνώση. Περιορίζει ολοένα περισσότερο το χώρο της πίστης και αφήνει εκτός πραγματικότητας όποιον δεν μπορεί να ακολουθήσει τα βήματά της και επιμένει να διατηρεί μια πίστη, που η επιστήμη έχει δώσει τη θέση της σε μια γνώση με λογική βεβαιότητα.

Η αντίθεση της άκοπης, βεβιασμένης και πρόχειρης βεβαιότητας με τη φιλοσοφική και επιστημονική αναζήτηση είναι καθαρή. Η λογική γνώση επιβάλλει σαν ηθική αρχή να επιλέξουμε τη δεύτερη, χωρίς την παραμικρή αμφιβολία και να προετοιμαστούμε για τις συνέπειες της αλήθειας. Υπό αυτήν την έννοια, η μεγάλη μας διαφορά με τη θρησκεία επικεντρώνεται στην παρπάνω γενική αντίθεση. Αυτή μας επιβάλλει να αμφισβητούμε, να απορρίπτουμε και να μην υπολογίζουμε τις απόψεις, τις διαπιστώσεις και τις μυθοπλασίες, οι οποίες ξεφεύγουν από τα όρια της λογικής ή προσδιορισμένης βεβαιότητας και πολύ περισσότερο όταν έρχονται σε σύγκρουση μαζί της.

Κάθε φίλος της αναζήτησης και της αλήθειας, με διάθεση

να βρει μια προτεραιότητα στις θεωρητικές και στις εμπειρικές αναζητήσεις του, ο οποίος θέλει να προσανατολιστεί εσωτερικά και να μην παρασυρθεί από μερικές δυνατότητές του στο σχετικό φυσικοκοινωνικό περιβάλλον του, με λίγα λόγια, κάθε στοχαστής άνθρωπος ανακαλύπτει τις πιο μεγάλες φιλοσοφικές απορίες και δεν παύει ν' αναρωτιέται και να στοχάζεται για αυτές. Θα λέγαμε ότι είναι αναγκασμένος ν' αναζητήσει τη γνώση προς εκείνες τις κατευθύνσεις τους: Το Σύμπαν δημιουργήθηκε και αν ναι, τότε πώς; Υπάρχει κάποιο όριο στο χρόνο και στο χώρο; Τι είναι η ουσία των πραγμάτων και γιατί δεν έχουν γίνει στο παρελθόν όλα όσα γίνονται τώρα; Η ύπαρξη και η εξέλιξή τους είναι προκαθορισμένη ή όχι και γιατί; Υπάρχει Θεός; Αν υπάρχει τότε ποιος είναι και ποια η σχέση του με τον κόσμο και με τη ζωή μας; Πώς εξηγείται η ύπαρξη της ζωής;

Η γνώση για την πραγματικότητα στο σύνολό της, για την αρχή της ύπαρξης των πραγμάτων, την ουσία τους, τη σχέση τους με το χρόνο, τη δημιουργία της ζωής και για τη σχέση της ζωής με την ευρύτερη πραγματικότητα, αυτή η γνώση αναζητείται στη φιλοσοφική διεύθυνση της λεγόμενης κοσμολογίας. Γι' αυτά τα σπουδαία, διαχρονικά και διατοπικά ζητήματά της, τα οποία ήταν από την αρχαιότητα μέσα στο στοχασμό λίγων ανθρώπων, συχνά με διαφορετικές αφορμές, δεν έπαψαν ν' αναζητούνται οι απαντήσεις και να υποστηρίζονται οι πιο διαφορετικές θέσεις. Παρά τη δημιουργία υπεραρκετών, περίπλοκων και μεγαλόπρεπων θεωριών, η αμφιβολία και η άγνοια ακόμα κυριαρχούν.

Πολλοί φιλόσοφοι στρέφονται πρώτα στα γνωσιολογικά

ζητήματα και στοχάζονται για την αρχή της γνώσης, για τον τρόπο που διαμορφώνεται και διευρύνεται, για τα βασικά στοιχεία της, την αξιοπιστία της, τις δυνατότητές της, τη σχέση της με την πραγματικότητα και για τα είδη γνώσης, τα οποία καθορίζονται από τα κοινά στοιχεία στις διάφορες ποιότητές της. Η αναζήτηση σχετικά με αυτά τα εξίσου αρχαία και σπουδαία ζητήματα για τη γνώση και τις δυνατότητές της δεν είναι ευκολότερη. Η διαμόρφωσή της σαν επιστημονική γνώση είναι έργο πολυσύνθετο, μακροχρόνιο, προϋποθέτει ξανά γνώση, γίνεται με ανεπαρκή γνώση της πραγματικότητας και ακόμα υπάρχουν διχογνωμίες, απορίες, πλάνες και αβάσιμες θεωρίες. Η φιλοσοφική αναζήτηση στη γνωσιολογική διεύθυνση μπορεί να χρησιμεύσει ειδικά για την εύρεση και την υποστήριξη ορισμένων κοσμολογικών θέσεων και να επηρεάσει τη βεβαιότητά μας για πολλές από τις γνώσεις μας, όταν αυτές δεν είναι αποδεδειγμένες. Ακόμα και αν έχει δοθεί μια βέβαιη απάντηση στα μεγάλα κοσμολογικά ερωτήματα, δεν παύει να είναι χρήσιμο να υποστηριχθεί πρώτα ότι η γνώση μπορεί να φθάσει έως εκείνα και να συγκεντρωθούν ορισμένες βασικές γνωσιολογικές θέσεις. Σαν εισαγωγικό μέρος, αυτό θα προσανατολίζει στη συνολική απάντηση των μεγάλων κοσμολογικών ερωτημάτων, θα διευκολύνει την εξέλιξη του έργου προς τη σωστή κατεύθυνση και θ' αποτρέπει ορισμένα βασικά λάθη.

III. Για την αλήθεια (πρώτη άποψη)

Η αλήθεια είναι για τη γνώση εκείνο που στην πραγματικότητα είναι η δυνατότητα της συνύπαρξης. Το να ρωτάμε τι είναι η αλήθεια, είναι το ίδιο δύσκολο ν' απαντήσουμε σε αυτήν την ερώτηση, όσο και σε αυτήν: τι είναι η ύπαρξη;

Η αλήθεια είναι η κοινή δυνατότητα των γνώσεων να συνταιριάζουν (ή να διασυνδέονται) και ν' αποτελούν με αναγκαιότητα ή με μια προτεραιότητα ένα σύνολο. Είναι αδύνατο

να οριστεί λεπτομερέστερα, χωρίς να χάσει την τέλεια σημασία της, την οποία έχει πάντοτε σε όλες τις περιπτώσεις και όχι ανεξάρτητα από τη γνώση. Δεν υπάρχει αλήθεια, υπάρχει γνώση με τη δυνατότητα να είναι αξιόπιστη, δηλ. αληθινή. Ο J. Locke (1632-1704), ο οποίος είχε καταλάβει ότι η αλήθεια δεν είναι τίποτε άλλο από ένα κοινό γνώρισμα των γνώσεων και των απλών εννοιών μας, είχε επισημάνει ότι «αν η αλήθεια δεν είναι άλλο τίποτε παρά μια σύνδεση ή ένας χωρισμός λέξεων που διαμορφώνουν προτάσεις στο μέτρο που οι ιδέες, τις οποίες εκφράζουν, συμφωνούν ή διαφωνούν στο πνεύμα, η γνώση της αλήθειας δεν είναι κάτι τόσο πολύτιμο, όσο συνήθως φαντάζονται». Και πραγματικά έτσι είναι. Η αρχή του επαρκούς λόγου δεν είναι ευκολότερο ή περισσότερο καταληπτή από την ευρύτερη έννοια του συνταιριάσματος. Υπάρχουν πολλά είδη αλήθειας, όπως και γνωστικοί χώροι, αλλά ο κοινός ορισμός για κάθε είδος της δεν μπορεί να είναι άλλος, χωρίς την κατάληψη άλλων γνώσεων ή αληθειών. Είναι σαν τη

δυνατότητα ενός εξαρτήματος ν' αποτελέσει μέρος στα υπόλοιπα ενός μηχανήματος. Η κοινή δυνατότητα των εννοιών προέρχεται από εκείνη των εμπειρικών παραστάσεων, ενώ των παραστάσεων προέρχεται από την αντίστοιχη των διαφόρων πραγμάτων (δηλ. από τη δυνατότητα της συνύπαρξής τους και την αλληλεξάρτησή τους σαν μέρη ενός συνόλου).

Μπορούμε ν' αναγνωρίζουμε την ύπαρξη ενός πράγματος ανάμεσα στ' άλλα, αλλά δεν μπορούμε να την αντιληφθούμε χωρίς εκείνο το πράγμα. Το ίδιο, μπορούμε ν' αναγνωρίζουμε την αλήθεια στο συνδυασμό των γνώσεων, αλλά όχι να την εννοήσουμε ανεξάρτητα από τη γνώση. Ωστόσο, η αναγνώριση αυτής της τελευταίας είναι πιο δύσκολη και πιο αμφίβολη από εκείνη της ύπαρξης ενός αντιληπτού πράγματος. Γιατί εκεί εκ των προτέρων συνυπάρχουν πολλά διαφορετικά πράγματα με προσδιορισμένους τρόπους αλληλοσύνδεσης και εκ των υστέρων μπορούμε σαν μέρη της ίδιας πραγματικότητας ν' αναγνωρίζουμε τι είναι η ύπαρξη ανάμεσα στις σχέσεις τους. Μια μεμονωμένη γνώση μπορεί να συνδυαστεί με άλλες αβέβαιες, άσχετες και αναληθείς. Η εύρεση και ο συσχετισμός της μπορεί να μη γίνεται από προηγούμενες αξιόπιστες γνώσεις ή να μη βρίσκουμε απορίες, από την απάντηση των οποίων αποκαλύπτεται και επιβεβαιώνεται η δυνατότητα της ορθής γνώσης ή αναδεικνύονται ανεπίλυτα προβλήματα και ασύνδετες αντιθέσεις. Αντιθέτως από τα αντιληπτά πράγματα, τα οποία εξαρτώνται από πολλά προηγούμενα, χωρίς τα οποία δε θα μπορούσαν να υπάρξουν και σχετίζονται σαν μέρη με το ευρύτερο σύνολο της πραγματικότητας. Γι' αυτό μπορούμε ν' αμφισβη-

τούμε και να διαφωνούμε με κάθε μεμονωμένη διαπίστωση και να υποστηρίζουμε ευφυώς με μεμονωμένες αλήθειες την κάθε παρανοϊκή άποψη. Για τον ίδιο λόγο αποδίδουμε λάθος δυνατότητες και σχέσεις σ' ένα πράγμα και δεν καταλαβαίνουμε τις συνέπειες από μια αλλαγή, όταν δε γνωρίζουμε αρκετά την ποιότητά του, πώς συνδέονται ή αλληλενεργούν τα στοιχεία του και γενικά ποιος είναι ο τρόπος, με τον οποίο δημιουργείται ή πραγματοποιείται μια δυνατότητα. Η αναγνώριση, η εύρεση της αληθινής γνώσης και η διεύρυνσή της προϋποθέτουν ξανά ορθές και βέβαιες γνώσεις.

Η δυνατότητα να συνταιριάζει μια γνώση δε δείχνει πάντοτε την αξιόπιστη ή την εμπειρική αλήθεια. Δεν είναι αδύνατο να έχει μια σχετική αξιοπιστία σαν υποθετική αλήθεια υπό κάποιους όρους, όταν αυτή δεν περιορίζει και δεν ανατρέπει την αξιοπιστία και την εξέλιξη της πραγματικής γνώσης. Όταν, όμως, είναι τόσες πολλές και πάντοτε συνταιριασμένες παρά την διεύρυνσή τους, όταν αναγκαία συνδέονται, γιατί αν όχι, τότε θα διαφωνήσουμε με μερικές σαφέστερες αλήθειες, όταν οι απορίες που γεννούν οι ελλείψεις της βρίσκουν την απάντησή τους και οι νεότερες γνώσεις συνδέουν μερικές από τις προηγούμενες και δίνουν μια προτεραιότητα για τη συνέχεια της εξέλιξής τους, τότε είναι πιο δύσκολο, αν όχι αδύνατο, ν' αρνηθούμε ότι αυτές αληθεύουν. Θα λέγαμε ότι η αναγκαιότητα και οι όροι, με τους οποίους συνυπάρχουν τα πράγματα, μοιάζει να μεταφέρεται και ν' αντανακλάται στις γνώσεις μας. Όταν προσφεύγουμε στην πρακτική, για να καθορίσουμε τη βεβαιότητα και την αξιοπιστία της γνώσης, σε τελική ανάλυση αναζητάμε ξανά μια γνώση, με την οποία

η προηγούμενη διασυνδέεται, ορίζεται λεπτομερέστερα και επαναπροσδιορίζεται. Η ίδια η αντίληψη* είναι μια μορφή γνώσης δημιουργημένη έμμεσα από τα ίδια τα πράγματα, τα οποία είναι εκ των προτέρων συσχετισμένα και γι' αυτό είναι απ' όλους ατονόητη, αξιόπιστη και χρησιμεύει στην πράξη σαν βέβαιη αλήθεια, τουλάχιστον πριν αμφισβητηθεί σκόπιμα ή ως ένα μέρος.

Ο τρόπος, με τον οποίο η γνώση διασυνδέεται και διευρύνεται με μια προτεραιότητα, δεν εξαρτάται μόνο από την ίδια ή μόνο από τη θέληση και το σκοπό μας. Όπως η ύπαρξη των αντιληπτών πραγμάτων αναγνωρίζεται από τις σχέσεις τους με τα υπόλοιπα, έτσι και η αλήθεια αναγνωρίζεται από τις σχέσεις εξάρτησης, προσδιορισμού, αναλογίας, ομοιότητας, προτεραιότητας, γενικά από τις σχέσεις των γνώσεων με ορισμένες άλλες.

Η αλήθεια είναι η κοινή αρχή του συνταιριάσματος των γνώσεων και τη διαπιστώνουμε εκεί που αυτές συνδέονται με μια προτεραιότητα και αναγκαιότητα, χωρίς να αλληλοανατρέπονται. Με αυτόν τον αφηρημένο τρόπο γίνεται η αναγνώρισή της από τους περισσότερους ανθρώπους και από τον καθένα, όταν για διάφορους λόγους δεν είναι εύκολο να γίνει με αρκετή προσοχή, με ειδικούς κανόνες και τρόπους απόδειξης. Έτσι πιστεύουμε ότι στη σελήνη και στους γειτονικούς πλανήτες δεν υπάρχει εξελιγμένη μορφή ζωής, ότι οι πέτρες δε διανοούνται, ότι έξω από εμάς υπάρχουν υλικά πράγματα, ότι μας περιγράφουν τα πραγματικά γεγονότα και τελικά στις περισσότερες γνώσεις. Αν έτσι είναι συνηθισμένο και πολύ εύκολο να λαθεύουμε, είναι

* Με τη στενή έννοια της, σαν παράσταση περιορισμένη στις αισθήσεις, σαν εσωτερική αντανάκλαση από την επίδραση των εξωτερικών πραγμάτων.

άλλο τόσο εύκολο να μη χρησιμοποιούμε και ν' αμφιβάλλουμε για ένα μεγάλο μέρος από γνώσεις, οι οποίες θεωρούνται επιστημονικές αλήθειες ή αποδεδειγμένες. Γιατί η γνώση υπάρχει άμεσα σ' εμάς τους ίδιους και πρέπει να μπορούμε εμείς οι ίδιοι να καταλαβαίνουμε την αλήθεια ή τον τρόπο που προσδιορίζει την εύρεση και την απόδειξή της. Διαφορετικά αν, για διάφορους λόγους, δεν έχουμε αυτή τη δυνατότητα, τότε η βεβαιότητά μας γι' αυτή την αλήθεια (όπως λ.χ. ότι στη σελήνη δεν υπάρχει ζωή) δεν προέρχεται από έναν αλάνθαστο τρόπο της αναγνώρισής της – ασχέτως αν είναι πραγματικά μια βέβαιη γνώση – και είναι μια τυφλή πίστη. Ένα μεγάλο μέρος από επιστημονικές γνώσεις, οι οποίες προέρχονται πρώτα από εμπειρικές διαπιστώσεις και που βασίζονται σε αυτές, είναι αιτιολογημένα αμφισβητήσιμες από τον καθένα, όταν δεν αναγνωρίζει τον αναγκαίο τρόπο, με τον οποίο συνδέονται με αναμφίβολες γνώσεις και ειδικά όταν δεν υπάρχει η δυνατότητα να γίνει ξανά αυτό το συνταίριασμα που εννοείται πως έγινε από κάποιους άλλους. Πολύ συχνά πρέπει ν' αμφιβάλλουμε για την αλήθεια τους και να μη βασιζόμαστε πάνω τους. Στην ιστοριολογία βρίσκουμε αναρίθμητα παραδείγματα τέτοιων γνώσεων.

Όταν κάποιος αμφισβητεί γενικά την ύπαρξη της αλήθειας, αυτός πιστεύει ότι γνωρίζει και είναι σα να λέει ότι δεν υπάρχει αξιόπιστη γνώση ούτε πραγματικότητα, παρά μόνο πλάνη. Είναι ένα ανόητο λάθος και έτσι αυτοανατρέπεται από την ίδια τη ζωή του. Από τα πολλά λόγια του και απ' όσα πράττει διαρκώς επηρεασμένος από την πιο άμεση γνώση των αντιλήψεων και

από την επεξεργασία της με το στοχασμό του (με τον οποίο μπορεί να προσδιορίζει τη συμπεριφορά του με σταθερούς τρόπους και για προκαθορισμένα αποτελέσματα). Σε μερικές περιπτώσεις ανατρέπονται οι γνώσεις, τις οποίες είχαμε θεωρήσει αξιόπιστες, ενώ αυτές δεν ήταν διασυνδεδεμένες με αρκετές άλλες, ώσπου ανακαλύψαμε τις ασυνέπειές της. Αντιθέτως, πόσες φορές οι διαπιστώσεις από την εμπειρία ήταν ανεξήγητες και διασάλευν την αξιοπιστία της επιστημονικής γνώσης και μετά από την επίμονη αναζήτηση, βασισμένοι στην αξιοπιστία της τελευταίας, αποδείχθηκε η ύπαρξη άλλων άγνωστων σχέσεων, η παρεξήγηση των εμπειρικών στοιχείων και έτσι ενισχύθηκε η βεβαιότητα.

Όσο για τη σχετικότητα της αληθινής γνώσης, δηλ. για τη δυνατότητά της να είναι αξιόπιστη υπό τον όρο κάποιων άλλων βέβαιων γνώσεων, σε μερικές χρονικές στιγμές και όταν το επιτρέπουν τα πράγματα, αυτή είναι μια συνέπεια της έλλειψής της. Δηλ. συνέπεια της δυνατότητας να υπάρξουν πολλές άλλες αλήθειες, τις οποίες όταν ανακαλύπτουμε, τότε διαπιστώνουμε τα όρια των προηγούμενων. Είναι ένας περιορισμός και όχι μια δυνατότητα γενικής ή οριστικής ανατροπής της. Συνυπάρχουν πολλά και διαφορετικά πράγματα, ακριβώς γιατί έχουν όρια, προϋποθέσεις, σχέσεις και κοινά στοιχεία και το ίδιο γίνεται στη γνώση που «αντανακλάει» τα πράγματα. Η δυνατότητα να πάψει να υπάρχει ένα πράγμα δεν ανατρέπει την αλήθεια πως υπήρξε, ποιο και πού ήταν, πως συνδεόταν με ορισμένα άλλα και πως είχε αυτή τη δυνατότητα να πάψει να υπάρχει με τον έναν ή με τον άλλο τρόπο.

Πέραν αυτού, αν η γνώση παύει να έχει νόημα, χρησιμότητα και αξιοπιστία από την αλλαγή των πραγμάτων και των σχέσεών τους, αυτό δεν μπορούμε να το γνωρίζουμε πάντοτε ή αρκετά και αξιόπιστα, πριν να γνωρίσουμε πως υπάρχουν, πως συνδέονται, πως αλλάζουν τα πράγματα και ακόμα αν είναι όπως τ' αντιλαμβανόμαστε και αν αλλάζουν όλα. Η αλλαγή δεν είναι πάντοτε αλλαγή, οριστικό τέλος, ανεπανάληπτη ύπαρξη ή σχέση, ούτε απομονωμένη από τις προηγούμενες στιγμές της και γίνεται ανάμεσα σε κάποια πράγματα, τα οποία επηρεάζει. Όταν μια γνώση παύει να υπάρχει σαν γενική αλήθεια ή να σημαίνει κάτι στην αντιληπτή πραγματικότητα, αυτή η ανατροπή δεν αποδεικνύει ότι είναι οριστική και ότι δεν μπορεί να χρησιμεύσει στο μέλλον ή κάπου αλλού. Οι ίδιες σχέσεις, τα ίδια στοιχεία, οι ίδιες δυνατότητες, οι ίδιοι τρόποι επηρεασμού μπορούν να υπάρχουν σε άλλους χρόνους και τόπους.

Η αμφισβήτηση της ύπαρξης γενικών γνώσεων, η πίστη στη δυνατότητα οριστικής ανατροπής της αξιοπιστίας των γνώσεων και η απεριόριστη αμφισβήτηση είναι ένας απλός τρόπος, για να μην αναζητάμε να γνωρίσουμε και να μην ορίζουμε σαν αλήθεια τίποτε άλλο, εκτός από εκείνο που θα μας επιτρέψει να υπάρχουμε όπως θέλουμε, χωρίς αρχές, χωρίς αξίες, χωρίς κανόνες και χωρίς τη βεβαιότητα ότι μπορούμε να ωφεληθούμε, ανεξάρτητα από τις διαθέσεις μας.

Πριν γνωρίσουμε την πραγματικότητα, μπορούμε να αρνηθούμε την ύπαρξή της, να υποστηρίξουμε ότι τίποτε το σταθερό δεν υπάρχει σε αυτήν, πως όλα είναι μόνο σχετικά, πως κάθε αλήθεια είναι σχετική μέσα σε κάποια όρια, πέρα από τα οποία

δεν έχει νόημα, ν' αμφισβητούμε τη γνωστική δυνατότητά μας και έτσι να δικαιολογήσουμε τον αποπροσανατολισμό μας, το σκοταδιστικό τρόπο ζωής μας και ν' αποδώσουμε σημασία μόνο σε όσα πιστεύουμε ότι θα μας φέρουν ευτυχία. Όσο και αν δε θέλουμε να γνωρίσουμε, δεν μπορούμε να το αποφύγουμε στη ζωή και διαρκώς βασιζόμαστε στις αισθήσεις μας, στην εμπειρία μας, στις απόψεις μας, στους στοχασμούς μας, πράττουμε με την επίδραση της γνώσης και «λαμβάνουμε» τις συνέπειες των πράξεών μας από το εξωτερικό μας και άμεσα από τον ίδιο τον εαυτό μας.

Σύμφωνα με αυτήν την «αναρχική» θεώρηση της πραγματικότητας, όλα θα έπρεπε να γίνονται απροσδιόριστα, χωρίς αιτίες, ασύνδετα, χωρίς όρια, τα λεγόμενα πράγματα να μην έχουν κοινά στοιχεία στο χώρο και στο χρόνο, να μη συγγενεύουν, ν' αλληλεπιδρούν με απροσδιόριστους τρόπους, ν' αλλάζουν σε απροσδιόριστες και άσχετες στιγμές σα να μην υπήρχαν σε απόσταση, να μη δημιουργούν πολυσύνθετες ποιότητες, να μην υπολογίζουμε αν έχει αξιοπιστία μια γνώση μας. Αντιθέτως, να συμφωνούμε με την κάθε φαντασιοκοπία και ανοησία, η ανηθικότητα και η αδικία θα υπήρχαν χωρίς συνέπειες και θα έπρεπε αυτές να μη μας προβληματίζουν, η αυτοσυντήρηση θα ήταν τυχαία... και τελικά εμείς να πάμε ν' αυτοκτονήσουμε.

Όχι μόνο υπάρχει αλήθεια και σταθερή γνώση, αλλά και είναι αξιοθαύμαστη στιγμή της ζωής να πράττουμε σύμφωνα με την αλήθεια, ενώ γνωρίζουμε ότι έτσι θα χάσουμε μια ευκαιρία ή θα πληγώσουμε τον εαυτό μας.

Στο ερώτημα: τι είναι η αλήθεια ή πώς πρέπει να τη διαπι-

στώνουμε δεν μπορούμε να δώσουμε μια μικρή, εύκολη και επαρκή απάντηση, ωστόσο δεν είναι αναγκαίο να τη βρούμε, για να συνεχίσουμε να φιλοσοφούμε και για ν' απαντήσουμε αξιόπιστα σε άλλες απορίες. Όπως δεν είναι αναγκαίο να διανοηθούμε τι είναι η ύπαρξη ή ποιο είναι γενικά το Σύμπαν, για να μπορούμε να διαπιστώνουμε ποια από εκείνα που αντιλαμβανόμαστε υπάρχουν πραγματικά – ανεξάρτητα από εμάς. Η γνώση μας έχει αρχίσει – με την πρώτη αντίληψή μας – χωρίς αυτή τη γνώση και μπορεί να εξελίσσεται ατελείωτα, χωρίς να έχουμε ανάγκη να στοχαστούμε προς αυτήν εδώ τη γνωσιολογική κατεύθυνση. Αλλά, χωρίς αμφιβολία, η γνώση μας γενικά για τον ανθρώπινο λόγο είναι αρκετά σπουδαία, πάντοτε αναγκαία για να αναπτύξουμε – αν όχι για ν' αρχίσουμε – μια φιλοσοφία, χρήσιμη για ν' αξιοποιήσουμε την εμπειρία μας και ειδικά για την αποφυγή των παρεκτροπών του στοχασμού*.

Για να καταλάβουμε πώς νοείται το συνταίριασμα στη γνώ-

* Υπάρχει μια δυσκολία προτεραιότητας, όταν κάποιος επιχειρήσει να αρχίσει ξανά τη βέβαιη γνώση του από το μηδέν, ανεξάρτητα από την προτεραιότητα της εξωτερικής εμπειρίας και να διατυπώσει μια συνολική θεώρηση των πραγμάτων σε γενικές γραμμές, ξεχωρίζοντας τις βασικές διευθύνσεις αναζήτησης. Μιλώντας για τα βασικά γνωσιολογικά ζητήματα (αν γνωρίζουμε την πραγματικότητα, πώς αναγνωρίζουμε την αλήθεια και τα όρια της γνώσης), αγνοούμε τις λύσεις ορισμένων βασικών κοσμολογικών προβλημάτων (αν υπάρχει η εξωτερική πραγματικότητα, αν είναι αιτιοκρατική, τα όριά της στο χρόνο και στο χώρο κ.λπ.) και βρίσκουμε τη δυσκολία ν' αποφύγουμε να πάρουμε αβάσιμα μια θέση σχετικά με τα δεύτερα. Αντιστρόφως, αν αρχίσουμε με μια κοσμολογική θεώρηση, θα υπονοήσουμε σαν βέβαιες αλήθειες τις απαντήσεις στα γνωσιολογικά ερωτήματα και επιτρέπουμε ν' αμφισβητηθεί από την ανάλυση και μόνο των εννοιών. Το ίδιο, για να δώσουμε προτεραιότητα στα ηθικολογικά ζητήματα χωρίς μια επαρκή γνώση της ευρύτερης πραγ-

ση, τη δυνατότητά της και τη βασική σχέση της με την εσωτερική ζωή, πρέπει να αναλύσουμε και να προσδιορίσουμε λεπτομερέστερα την έννοια της γνώσης. Από τον εμπειρικό καθορισμό της θα διαπιστώσουμε αυτό που εξηγείται κοσμολογικά, ότι η γνώση έχει άμεση σχέση με την ύπαρξη κοινών και σταθερών στοιχείων στις διάφορες και ασταθείς ποιότητες πραγμάτων, χωρίς τα οποία η διάνοια δε θα ήταν δυνατό να έχει σκοπό και να διαμορφώνει εμπειρία, γιατί δε θα υπήρχε.

ματικότητας, μπορεί να πέσουμε πάνω σε αβάσιμες, παραπλανητικές και βολικές θεωρίες. Ενώ, αντιθέτως, η φιλοσοφική αναζήτηση και η διατύπωση θεωριών σχετικά με τα γνωσιολογικά και κοσμολογικά ζητήματα θα μπορούσε να είναι πιο αποτελεσματική και αξιοποιήσιμη, αν ακολουθούσαν μετά από μια ηθική θεώρηση. Από τη μια η προτεραιότητα, η συνέχεια και η λεπτομέρεια στην εξέλιξη της γνώσης διευκολύνει και εξυπηρετεί την αξιοπιστία της, Από την άλλη, ο περιορισμός και η απομόνωση σε μια διεύθυνση της γνώσης ή σ' ένα μέρος των βασικών φιλοσοφικών ζητημάτων επιτρέπει την αμφισβήτησή της από μια σχετικά και θεωρητικά διαφορετική σκοπιά και την εκθέτουν σε γενικές συνέπειες, από την εξέλιξη της γνώσης στις άλλες διευθύνσεις.

IV. Για την αντίληψη και τη σχέση της με την πραγματικότητα.

Δεν είναι αναγκαία καμιά δυσνόητη θεωρία ούτε καμιά μακρινή φιλοσοφική αναζήτηση, για να πούμε αν ο κόσμος που αντιλαμβανόμαστε είναι η ίδια η πραγματικότητα, κάτι το ανεξάρτητο από την αντίληψή* μας. *Αν συμφωνούμε ότι η αντίληψη (ή η αισθητηριακή πρόσληψη) δεν είναι αποτέλεσμα των δραστηριοτήτων μόνο του εαυτού μας ή μόνο των άλλων πραγμάτων, τότε δεν πρέπει να διαφωνήσουμε ότι αυτή δε μας δείχνει τα ίδια τα πράγματα, έτσι όπως είναι εκείνα από μόνα τους, αλλά ούτε αντίθετα μας εξαπατάει, χωρίς να μας δείχνει τίποτε από το αληθινό είναι τους.* Χωρίς την ύπαρξή μας βεβαίως δε θα μπορούσαμε να έχουμε καμιά αντίληψη ή εμπειρία και συνεπώς αυτή δεν μπορεί ποτέ να είναι ανεξάρτητη από την ποιότητα και τις δυνατότητες της ύπαρξής μας. Δηλαδή, μπορούμε να πούμε ότι ο ένας όρος, για να είναι δυνατή κάθε αντίληψη των εξωτερικών πραγμάτων, είναι ο ίδιος ο εαυτός μας. Ως ένα όριο, δε χρειάζεται ούτε θα ήταν ακριβέστερο, αν λέγαμε ειδικότερα για κάποια από τα μέρη του ή για ορισμένες σταθερές δυνατότητές του (λ.χ. για αισθητήρια όργανα, νευρικό σύστημα, εγκέφαλο, προεμπειρικές έννοιες κ.ά.), χρησιμοποιώντας έννοιες, οι οποίες για να συλληφθούν, έχουν

* Με τη στενή έννοια της, σαν παράσταση περιορισμένη στις αισθήσεις, σαν εσωτερική αντανάκλαση από την επίδραση των εξωτερικών πραγμάτων.

ανάγκη τις εμπειρικές αντιλήψεις μας, την απομάκρυνση από το γνωστικό στόχο μας και τους παράξενους φιλοσοφικούς στοχασμούς μας. Η ποιότητα της αντίληψης δεν είναι ανεξάρτητη από τον εαυτό μας στο σύνολό του.

Τα πράγματα έχουν κοινά και σταθερά στοιχεία, δεν είναι τελείως άσχετα, διαφορετικά ή απροσδιόριστα το ένα από το άλλο και εμείς μπορούμε να τα αντιλαμβανόμαστε με πρώτα αφηρημένα γνωστικά στοιχεία τα αισθήματα, ενώ από τους συνδυασμούς τους προσέχουμε, διαμορφώνουμε, ορίζουμε και απομονώνουμε τις έννοιες* του λόγου. *Η αντίληψη πρέπει να αρχίζει από μια αφαίρεση που γίνεται μόνη της (απρόσεκτα) γιατί αν όχι, τότε δε θα υπήρχαν μη αντιληπτά μέρη της πραγματικότητας.* Αν ο προσδιορισμός της γινόταν μόνο από τα εξωτερικά πράγματα, τότε αυτή θα έπρεπε να μας δείχνει πολύ περισσότερα, αν όχι το σύνολό τους. Εξαρτάται από τους δυνατούς τρόπους με τους οποίους μπορεί να επηρεάζεται η ελλιπής πραγματικότητα του εαυτού μας, δηλαδή δεν είμαστε τα πάντα και δεν επηρεάζομαστε ταυτόχρονα με όλους τους δυνατούς τρόπους.

Αν συμφωνούμε ότι τα αισθητηριακά στοιχεία και οι αντιλήψεις μας δε δημιουργούνται ανεξάρτητα από τις επιδράσεις των πραγμάτων, που βρίσκονται έξω από το άμεσο είναι μας,

* Αναζητήστε τον ορισμό της «έννοιας».

πρέπει ακόμα να συμφωνήσουμε ότι αυτά σαν αποτελέσματα εξαρτώνται ποια είναι όχι μόνο από τις εξωτερικές αιτίες αλλά και από τη συνεπίδραση ή τις δυνατότητες του άμεσου είναι μας. Αν είναι έτσι – όπως μας φαίνεται ότι είναι, χωρίς πολλή ανάλυση – τότε αναμφίβολα ένα πράγμα «από μόνο του» είναι διαφορετικό από εκείνο που εμείς αντιλαμβανόμαστε. Μέσα στην αντίληψη πρέπει να βρίσκονται στοιχεία και επηρεασμοί των σχέσεών τους, τα οποία προέρχονται από την ποιοτική αιτία ή δραστηριότητα που αποτελεί το είναι μας και από τις δυνατές τροποποιήσεις του. Επειδή, όμως, αυτό το πράγμα είναι διαφορετικό, δεν έπεται ότι δεν έχει τίποτε το κοινό μ' εκείνο που φαίνεται. Γιατί, το ίδιο είναι μια αιτία, δηλαδή άμεσα ή έμμεσα συντελεί στο είναι της αντίληψής μας, στην οποία πρέπει συνεπώς να βρίσκονται στοιχεία προερχόμενα από τη δική του ποιοτική συνεπίδραση. Τόσο εμείς όσο και τα άλλα πράγματα, αυτά από μόνα τους είναι τέτοια, τα οποία μπορούμε ν' αντιλαμβανόμαστε και να μπορούν εκείνα να γίνουν αντιληπτά. Με την αντίληψή μας πραγματοποιούνται μερικές από τις δυνατότητες του εαυτού μας και συγχρόνως των πραγμάτων.

Αν αφαιρέσουμε τις διαφορές από τις αντιλήψεις μας, οι οποίες είναι ή σημαίνουν ορισμένες κοινές διαθέσεις μας, όπως λ.χ. το χρώμα, τον ήχο κ.λπ., τότε υπολείπεται ένα πράγμα, κάτι το οποίο δεν παύει να είναι ποιοτικό, με διαφορές, με αλληλεπιδράσεις και το οποίο, όταν το αντιλαμβανόμαστε προσδιορίζει έμμεσα κάποιες διαφοροποιήσεις των διαθέσεων, οι οποίες αποτελούν την αντίληψη καθαυτήν σαν ουσία της. Επειδή αυτές οι διάφορες διαθέσεις μας με τις παραλλαγές τους δεν είναι στην

ουσία του πράγματος, δεν έπεται ότι η μη αντιληπτή πραγματικότητα είναι μια ουσία χωρίς ποιότητα ή χωρίς διαφορετικά και συσχετισμένα μέρη. Το ότι δεν αντιλαμβανόμαστε τα πράγματα έτσι όπως επακριβώς είναι, δηλαδή ανεξάρτητα από τον εαυτό μας, αυτό δε σημαίνει ότι δεν υπάρχουν, αλλά, αντιθέτως, ότι εμείς δεν είμαστε τα πάντα, ότι εκείνα δεν είναι ολόδια με εμάς και ακόμα ότι δεν είναι χωρίς σχέσεις ή αλληλεπιδράσεις.

Δεν είναι δυνατό ν' αντιλαμβανόμαστε όλα τα πράγματα στην ίδια στιγμή ή όλα τα διαφορετικά μέρη τους και, επομένως υποστηρίζουμε, η αντίληψη πρέπει ν' αποτελείται από μερικά σταθερά στοιχεία - γνωρίσματα, ανεξάρτητα από το αν αντιστοιχούν σε κάποια στοιχεία των πραγμάτων. Τα γνωρίσματά της δεν υπάρχουν πραγματικά όπως ένα μέρος ή μια ουσία ανάμεσα σ' εμάς και στ' άλλα πράγματα, γι' αυτό πρέπει να έχουν τη σταθερή δυνατότητα να σημαίνουν, δηλ. να δείχνουν και να συνδυάζονται με διάφορους τρόπους, σαν συνθετικά στοιχεία της. Αυτά τα κοινά, σταθερά και «ασύνθετα» γνωρίσματα μιας πολυσήμαντης αντίληψης είναι τα λεγόμενα αισθήματα, τα οποία σαν απλή ύλη – δοσμένη από εμάς εκ των προτέρων – τη συνθέτουν, χωρίς να σημαίνουν τίποτε άλλο από τον εαυτό τους (δηλαδή είναι γενικοί τρόποι στη διάθεσή μας, μερικά είδη διαθέσεών μας).

Τα υπόλοιπα γνωρίσματα της αντίληψης είναι γενικά οι σχέσεις ανάμεσα στα αισθήματα και οι τρόποι, με τους οποίους συνδυάζονται. Συνεπώς, όταν η αντίληψή μας δημιουργείται και επηρεάζεται από τα πράγματα, τότε οι τρόποι, με τους οποίους

συνδυάζονται τα διαφορετικά αρχικά στοιχεία της, αντιστοιχούν σε μερικούς τρόπους, με τους οποίους αλληλεπιδρούν και συνδυάζονται τα ίδια τα πράγματα. Οι σχέσεις ανάμεσα στα διαφορετικά σταθερά στοιχεία της αντίληψης είναι η αρχή για την εύρεση κοινών στοιχείων και σχέσεων που υπάρχουν στην πραγματικότητα. Αυτό πρέπει να εννοούμε, όταν λέμε με κάποια ασάφεια ότι οι αντιλήψεις μας είναι αντανάκλαση της πραγματικότητας. Αρκεί αυτή η τελευταία να επηρεάζει το είναι των αντιλήψεών μας, για να έχουμε αρχίσει να τη γνωρίζουμε έτσι άμεσα, ακόμα και αν εκείνες ήταν – αν δεν είναι – φτιαγμένες από «ιερογλυφικά», ακόμα και αν τα κοινά αισθήματά μας ήταν τελείως διαφορετικά από αυτά, τα οποία είναι τώρα.

Η ποιότητα της αντίληψης δεν είναι ανεξάρτητη από τον εαυτό μας στο σύνολό του και γι' αυτό ο επηρεασμός ή η αλλαγή στην ποιότητα, στις δυνατότητες και στις σχέσεις του με τα εξωτερικά πράγματα επηρεάζει άμεσα ή πιο έμμεσα ποια πράγματα, πού και πότε τ' αντιλαμβανόμαστε, όπως και τη δυνατότητα της αντίληψης. Για τον ίδιο λόγο, ένας άλλος, ο οποίος δεν είναι με την ίδια ποιότητα, δυνατότητες και σχέσεις δεν αντιλαμβάνεται τα ίδια πράγματα ή στην ίδια στιγμή. Η αντίληψη των εξωτερικών πραγμάτων είναι πάντοτε ένα αποτέλεσμα από τη σχέση ανάμεσα σ' εκείνα και στον εαυτό μας, η οποία μπορεί και αλλάζει με διάφορους τρόπους και δείχνει πάντοτε ένα μέρος από την πραγματικότητα, ποτέ το σύνολό της. Η αντίληψη του συνόλου δε θα μπορούσε να διαφοροποιηθεί, γιατί τότε δε θα σήμαινε διαρκώς τα ίδια πράγματα (με τις ίδιες σχέσεις και δυνατότητες) και επομένως μερικά θα έλειπαν.

V. Για την έννοια και τη σχέση της με την αντίληψη.

Αντίθετα από το αίσθημα και την αντίληψη, που σημαίνουν εξωτερικές και εσωτερικές αιτίες στη διάρκεια, που οι τελευταίες συντελούν πραγματικά στον προσδιορισμό τους, η έννοια – με τη στενή έννοια της – μπορεί να διατηρείται, χωρίς να έχει ανάγκη την ταυτόστιγμη επίδραση ή την ύπαρξη εκείνων των πραγμάτων, τα οποία σημασιοδοτεί. Από αυτήν τη διαπίστωση της διαφοράς τους δεν πρέπει να καταλάβουμε ότι οι έννοιες δε δείχνουν την πραγματικότητα, όπως δεν είναι σωστό ότι η αναπαράσταση (ή μνημόνευση) μιας αντίληψης δε δείχνει κάτι το πραγματικό.

Πολλοί φιλόσοφοι, διανοούμενοι και ειδικοί επί αυτών των ζητημάτων απέδωσαν έναν απρόσεκτο ορισμό της έννοιας, με τον οποίο αυτή φαίνεται τελείως άσχετη από την πραγματικότητα και σαν κάτι, το οποίο, για να υπάρχει, χρειάζεται μια ολότελα ξεχωριστή δυνατότητα (λ.χ. το πνεύμα), και αυτήν την έχει ανεξήγητα μόνο ο άνθρωπος. Όταν ορίζουμε πως είναι μια αφηρημένη παράσταση ή αντίληψη, την εννοούμε αρνητικά, με συνέπεια να την αντιπαραθέτουμε με εκείνες και ακόμα να τη θεωρούμε λιγότερο τέλεια και χρήσιμη. Ενώ, η ίδια η αντίληψη είναι αποσπασματική και αφηρημένη γνώση της πραγματικότητας και δε μας δείχνει τα πράγματα, όπως ακριβώς είναι μόνα τους. Η πρόδηλη ύπαρξη της έννοιας στον ανθρώπινο

λόγο, με το πρόδηλο βασικό γνώρισμά της να είναι ένα κοινό ή σταθερό γνώρισμα, μας χρησιμεύουν, για να προσέξουμε την άμεση σχέση της με τη δυνατότητα της αντίληψης και ν' αποσαφηνίσουμε τις διαφορές τους. Χρησιμεύουν ακόμα, για να ορίσουμε ακριβέστερα μερικές άλλες διανοητικές δραστηριότητες και ν' αποφύγουμε μερικά λάθη, τα οποία γίνονται από απροσεξία ή από κακή συνήθεια.

Η έννοια είναι το κοινό (σύνθετο ή απλό) γνώρισμα πολλών διαφορετικών αντιλήψεων ή το σταθερό (κοινό στο χρόνο) γνώρισμα μιας μόνο αντίληψης και έχει τη δυνατότητα ν' αντιστοιχεί σε κοινά ή σταθερά στοιχεία πολλών πραγμάτων. Επομένως, η διάνοια είναι ο φορέας των εννοιών και η άμεση και σταθερή δυνατότητά μας να βρίσκουμε τα κοινά και τα διαφορετικά κοινά γνωρίσματα με τον επηρεασμό των αντιλήψεών μας. Αυτός ο αρχικός και αφηρημένος ορισμός της είναι αξιόπιστος, δηλαδή χωρίς λάθος αν και ατελής, γιατί είναι συνέπεια του βέβαιου ορισμού της έννοιας, η ύπαρξη της οποίας είναι με βεβαιότητα αναγνωρισμένη σε κάθε ποιότητα του ανθρώπινου λόγου. Η αναγνώριση των κοινών και σταθερών γνωρισμάτων, η διαπίστωση της ύπαρξής τους, γενικά είναι το αποτέλεσμα ή η ενέργεια αυτού που ονομάζεται διάνοια (ή νόηση), δηλαδή η εννόηση, η διανοητική δραστηριότητα με την πιο αφηρημένη έννοιά της. Ωστόσο, η δραστηριότητα της διάνοιας δεν περιορίζεται μόνο σε μια περαστική ανακάλυψη σχέσεων (ομοιότητας και διαφοράς) και δεν είναι μόνο αυτή σαν μια ποσοτική δυνατότητα. Θα ήταν αδύνατη και άχρηστη χωρίς τη διατήρηση των

διαπιστώσεων και χωρίς την ύπαρξη προηγούμενων εννοιών (με τυχαίο, απρόσεκτο και ανόητο τρόπο).

Η αισθητικότητα και η νοητικότητα δεν είναι δυο αντίθετες δυνατότητες και η μια δεν μπορεί να υπάρχει χωρίς την άλλη. Η ίδια η αντίληψη, την οποία μπορούμε να συνταυτίσουμε με μια ή και περισσότερες άλλες αντιλήψεις μας, όταν δε διαπιστώνουμε ή αν αφαιρέσουμε τις διαφορές τους, μπορεί να θεωρηθεί πως είναι μια έννοια. Με αυτόν τον στενά περιορισμένο όρο της έννοιας, η αντίληψη αποτελεί ένα σύνθετο κοινό γνώρισμα, το οποίο διαπιστώνουμε, όταν αυτή προσδιορίζεται με τη συνεπίδραση των αιτιών εκείνων που σημαίνει. Η δυνατότητα να συνταυτίσουμε παρόμοιες αντιλήψεις δείχνει την άμεση σχέση της έννοιας γενικά με την εμπειρία και μια αναμφισβήτητη αρχή, από την οποία προέρχεται. Γενικότερα, όμως, η έννοια μπορεί να υπάρχει και στις στιγμές που δεν έχουμε τις αντίστοιχες αντιλήψεις και αισθήματα. Η αναπαράσταση (ή ανασύνθεση) μιας αντίληψης «μέσα» στην αυτοσυγκέντρωση δεν έχει τη σαφήνεια και τη λεπτομέρεια, που διαπιστώνουμε στην ίδια την αντίληψη. Με άλλα λόγια, μερικά από τα γνωρίσματα της τελευταίας δεν υπάρχουν στην εσωτερική ανασύνθεσή της κι επομένως επιτρέπεται να μιλάμε για έννοια και όχι για ασαφή ή παραμορφωμένη παράσταση. Στην ίδια την αντίληψή μας μπορούμε να προσθέτουμε ή να αφαιρούμε γνωρίσματα, όπως κάνουμε σε μια αφηρημένη έννοια του λόγου και τότε λέμε ότι στρέφουμε την προσοχή μας ή ότι συγκεντρωνόμαστε.

Αν προσέξουμε ανεπηρέαστοι από τις γνωστές μας θεωρίες,

θ' αναγνωρίσουμε ακόμα ότι τα ίδια τα αισθήματα – τα οποία συνθέτουν μιαν αντίληψη – είναι και αυτά έννοιες, δηλαδή κοινά και σταθερά γνωρίσματα με αφηρημένη σημασία. Επειδή δεν είναι δυνατό ν' αντιλαμβανόμαστε στην ίδια στιγμή όλα τα πράγματα ή όλα τα διαφορετικά μέρη τους, συνεπώς η αντίληψη πρέπει ν' αποτελείται από μερικά σταθερά γνωρίσματα. Για να μας δείχνουν μόνο μερικά μέρη των πραγμάτων και μόνο μερικές από τις σχέσεις τους, ανεξάρτητα από το ποια είναι εκείνα ή αν αντιστοιχούν σε κάποια στοιχεία τους. Με άλλα λόγια, πρέπει να υπάρχουν γνωρίσματα, τα οποία αυτά δεν μπορούν ν' αναλυθούν και να έχουν διαφορά, γιατί αν όχι, τότε δε θα υπήρχαν μη αντιληπτά μέρη της πραγματικότητας. Πρέπει αναγκαία να είναι κοινά και σταθερά αισθήματα (δηλ. απλά), ανεξάρτητα από το αν αντιστοιχούν σε πολλά και διαφορετικά στοιχεία ενός πράγματος (με αφηρημένη σημασία). Αυτά τα γενικά αισθήματα λ.χ. ένα χρώμα, τα οποία αποτελούν μη αντιληπτές διαφορές μέσα στην ίδια την αντίληψη, είναι έννοιες υπό την αισθητικότητα, γιατί είναι κοινά και σταθερά γνωρίσματα από μια αφαίρεση που γίνεται μόνη της (ή απρόσεκτα) και μπορούν να δείχνουν χωρίς διαφορές ακόμα και όταν τα πράγματα δεν είναι συνεχώς τα ίδια ή τα απλούστερα. Για να καταλάβουμε σαφέστερα ότι τα κοινά γνωρίσματα κάθε αντίληψης είναι έννοιες, οι οποίες ονομάζονται αισθήματα, να δούμε απρόσεκτα ένα μέρος μιας μονόχρωμης και μεγάλης επιφάνειας από μια ορισμένη απόσταση ή ν' αναρωτηθούμε τι είναι το αίσθημα της θερμοκρασίας. Είναι αισθήματα τόσο αφηρημένα και τόσο παραμορφωτικά, όσο μπορεί να είναι μια έννοια του λόγου, ενώ έχουν μια κοινή σημασία για πολλές και διαφορετικές αιτίες, που συνδέονται και επηρεάζουν με πολλούς και διαφορετικούς τρόπους.

Αυτές οι «αισθητές» έννοιες είναι συγχρόνως διαφορετικές

από μερικές άλλες και δεν μπορούν να προσδιορίζονται από τον επηρεασμό κάποιων άλλων αιτιών. Με αποτέλεσμα να δημιουργούνται άλλα διαφορετικά γνωρίσματα από τους συνδυασμούς των διαφορετικών κοινών αισθημάτων και έτσι ν' αντιστοιχούν σε πραγματικές διαφορές και σε πραγματικά κοινά στοιχεία. Η αντίληψη είναι περιορισμένη και αποσπασματική γνώση της πραγματικότητας, όπως οι έννοιες του λόγου και αρχίζει από μια εσωδιανοητική αφαίρεση. Η παράνοια αρχίζει άμεσα από τις αντιλήψεις, όπως και η ορθή εννόηση, από τις οποίες αφαιρούνται αναγκαία κάποια γνωρίσματα των πραγμάτων και τα ίδια τα αισθήματα συνταυτίζονται με ανύπαρκτα πράγματα ή ουσίες. Έτσι εξηγείται, γιατί η αντίληψη δε μας δείχνει ακριβώς όπως είναι τα πράγματα. *Αν η αφαιρετική δυνατότητα ονομάζεται διάνοια ή είναι μια διανοητική δραστηριότητα, τότε το ίδιο πρέπει να ονομαστεί και η δυνατότητα της αντίληψης.* Τα ίδια τα πράγματα το ένα ως προς το άλλο είναι αφηρημένα. *Αισθανόμαστε και νοούμε έμμεσα ένα μέρος του Είναι διαμέσου της άμεσης εννόησης ενός μέρους του.*

Σύμφωνα με όσα λέγονται εδώ, από εμπειρική σκοπιά καταλαβαίνουμε πως η εύρεση κοινών γνωρισμάτων, η εννόηση δεν είναι μόνο μια ανθρώπινη δυνατότητα και, πως όχι μόνο δεν είναι αντίθετη η έννοια από το αίσθημα και την αντίληψη, αλλά είναι ταυτόσημη γενικά μ' εκείνα και έτσι εξηγείται γενικά το είναι των τελευταίων. Γι' αυτόν το λόγο, η αντίληψη των πραγμάτων είναι αυτονόητη σαν επαρκής γνώση, η εννόηση δε γίνεται μόνο με σκόπιμη αναζήτηση, πάντοτε σταθερά προσδιορισμένη, ούτε πάντοτε με τη θέλησή μας. Μπορεί να γίνεται άμεσα στη διάρκεια που αντιλαμβανόμαστε, ακόμα και να δημιουργεί με άμεσο τρόπο την ίδια την αντίληψη. Υπάρχουν κοινά γνωρίσματα, τα οποία δε δημιουργούμε ούτε τα βάζουμε εμείς μέσα στην αντίληψη και μπορούμε να τα διαπιστώνουμε

προσδιορισμένα (με προηγούμενες σχετικές διαπιστώσεις) ή τυχαία. Χωρίς αυτήν την άμεση εννόηση δε θα ήταν δυνατή η συνήθεια ούτε η μνήμη.

Δε θα μπορούσαμε ν' αφαιρέσουμε καμιά διαφορά, αν στα ίδια τα πράγματα δεν υπήρχαν κοινά και σταθερά στοιχεία. Το ίδιο, αν η διάνοιά μας δεν συνδεόταν ανάμεσά τους σαν ένα μέρος τους, τότε δε θα υπήρχε η σταθερή και κοινή δυνατότητα της «αντανάκλασης», δηλαδή η διάνοια. *Η ίδια η αντίληψη είναι ένα είδος εννόησης δημιουργημένη έμμεσα από τα εξωτερικά πράγματα και η δυνατότητά μας να γνωρίζουμε την πραγματικότητα προέρχεται από αυτήν την ίδια, στην οποία είμαστε σαν ένα από τα μέρη της. Η γνώση μας έχει αρχίσει με το πρώτο αίσθημά μας, πριν να το διανοηθούμε και πριν αναρωτηθούμε αν έχουμε τη δυνατότητά της.* Η διαφορά ανάμεσα στην αισθητικότητα και στη νοητικότητα είναι ότι η πρώτη πραγματοποιείται έμμεσα, από έξω, ενώ η άλλη άμεσα, από το έσω. Αλλά η πρώτη δε θα μπορούσε να υπάρχει σταθερά και να συνεχίσει να διαμορφώνει μια εσωτερική ποιότητα (με άμεσο τρόπο) χωρίς τη διατήρηση κοινών και σταθερών στοιχείων.

Οι έννοιες μας δεν είναι μόνο οι βρισκόμενες στο γνωστό λεξιλόγιο μας, ούτε εξωτερικευμένες μόνο με την ομιλία μας ή με μια άλλη γλώσσα και αυτή είναι η κοινή δυνατότητα για την ύπαρξη όλων των τεχνών. Με τα ίδια λόγια μπορούμε να

καταλάβουμε διαφορετικά νοήματα και ν' αντιδράσουμε διαφορετικά. Γιατί εκτός από τις έννοιες που προσδιορίζονται διαμέσου των ακουστικών αντιλήψεων, παρεμβάλλονται και άλλες από τη λαμβάνουσα διάνοια και έμμεσα από μερικές άλλες άσχετες αντιλήψεις (χρώματα, σχήματα, μορφές, οσμές κ.λπ.). Η ίδια θεωρητική άποψη, ο ίδιος διανοητικός στοχασμός μπορεί να συνδεθεί ανάμεσα σε άλλες και από τη θέση της ανάμεσα στ' άλλα λεγόμενα να πάψει να έχει την ίδια σημασία έως και να εννοήσουμε πολλά άλλα, αν όχι τα αντίθετα, τα οποία δεν είχαν εξωτερικευτεί. Η ίδια η διάνοια είναι στην ουσία μια άμεση αντίληψη, με εσωτερική δράση. Μια διαμορφωμένη αυτοεννόηση, η οποία αντιλαμβάνεται τους άμεσους και τους έμμεσους επηρεασμούς της και αντιδράει ξανά στον τρόπο αντίληψής της, για να τον αλλάξει και έτσι εξωτερικεύεται.

Με τη φωνή είναι δυνατός ένας από τους πολλούς τρόπους εξωτερίκευσης εννοιών. Οι σταθερές ακουστικές μορφές, οι οποίες αποτελούν τη συνηθισμένη γλώσσα και αντιστοιχούν σε ορισμένες έννοιες ή διαθέσεις, δε δημιουργούνται ούτε εξελίσσονται τελείως άσχετα από την έννοια που εξωτερικεύουν. Αν και για την ίδια έννοια διαμορφώνονται πολλές και διάφορες. Οι ακουστικές μορφές έχουν αναπόφευκτα μερικά κοινά στοιχεία άμεσα με την πραγματικότητα και έτσι έμμεσα με τις έννοιες, οι οποίες σημαίνουν τα στοιχεία της πραγματικότητας. Αυτό φαίνεται και από την ύπαρξη των κοινών στοιχείων στη σύνθεση πολλών ακουστικών αντιλήψεων του λόγου, όταν εκείνες εκφράζουν κοινές έννοιες, λ.χ. τα πρώτα συνθετικά, οι προθέσεις των σύνθετων λέξεων. Η αναπαράσταση ενός ήχου από τον

αντιληπτό κόσμο διαμέσου της φωνής είναι μια αρχή για τη δημιουργία της γλώσσας, χωρίς να έχει γίνει εκ των προτέρων η σύλληψη της έννοιας της γλώσσας ή της χρησιμότητάς της. Αυτή η αναπαράσταση δε θα μπορούσε να δείχνει τίποτε άλλο από εκείνο, που έγινε πρωταρχικά με παρόμοιο τρόπο στην πραγματικότητα. Η ίδια η εξωτερίκευση μιας διάθεσης και μιας αντίδρασης με ήχους ή με οπτικές παραστάσεις μπορεί και επηρεάζει τη σχέση της έμβιας ύπαρξης με το περιβάλλον της. Όταν η ίδια εξωτερίκευση επηρεάζει με τον ίδιο τρόπο, τότε, ξανά, διαμορφώνεται μια γλώσσα. Τα επιφωνήματα και οι οπτικές αναπαραστάσεις είναι και αυτά μια τέτοια αρχή και δε θα μπορούσαν να δείχνουν τίποτε άλλο από εκείνα, με τα οποία μοιάζουν ή συνδέονται αναγκαία.

Η ίδια έννοια μπορεί να εξωτερικεύεται με διαφορετική αντιληπτή μορφή. Γιατί η τελευταία μπορεί να διαμορφωθεί από ορισμένες άλλες γλωσσικές μορφές, οι οποίες εξωτερικεύουν σχετικές έννοιες η γιατί δεν προέρχεται από την αντίληψη του ίδιου λεπτομερώς πράγματος. Υπάρχουν και διαφορές στον τρόπο που δημιουργούνται οι γλωσσικές μορφές, όπως και στην αντίληψη του ίδιου πράγματος.

Η ύπαρξη των κοινών στοιχείων στην εξελεγμένη γλώσσα και των κοινών τρόπων διασύνδεσής τους στη χρησιμοποίησή της, προσδιορίζεται από την ύπαρξη των κοινών και σταθερών στοιχείων στα πράγματα και πιο άμεσα στην αντίληψή μας γι' αυτά. Σε τέτοια πραγματικότητα, οι αντιληπτές ενέργειες, τα σταθερά και «ανενεργά» μέρη, οι κοινοί τρόποι σύνδεσής τους, οι κοινές δυνατότητές τους... δε θα μπορούσαν να μην προκαθορίσουν γενικές διαφορές στις γλωσσικές μορφές της ίδιας γλώσσας. Όπως και κοινά στοιχεία στις διαφορετικές γλώσσες, που εξωτερικεύουν ενέργειες, υλικά πράγματα, σχέσεις, τρόπους... δηλαδή ρήματα, ουσιαστικά, προθέσεις, επιρρήματα, άρθρα,

καταλήξεις κ.λπ. Η δυνατότητά μας να διδαχθούμε και να χρησιμοποιούμε τις γλωσσικές μορφές, για να συλλογιζόμαστε και να συνεννοούμαστε σε συμφωνία με γραμματικούς και συντακτικούς κανόνες, τους οποίους συχνά αγνοούμε ή δεν προσέχουμε, εξηγείται από αυτήν την άμεση διανοητική αναγνώριση των κοινών στοιχείων των πραγμάτων. Η αναγνώρισή τους μας εξαναγκάζει να τις διαμορφώσουμε και να τις διασυνδέσουμε σε αντιστοιχία μ' εκείνα τα πιο κοινά στοιχεία τους. (Λ.χ. τις αντιληπτές ενέργειες με τις γλωσσικές μορφές, οι οποίες ξεχωρίζουν γενικά από τις άλλες με τα κοινά γλωσσικά γνωρίσματα των ρημάτων.)

Η διάνοια είναι η άμεση ύπαρξη των εννοιών. Αυτή αποτελεί τη γενική δυνατότητα στοχασμού, σαν αποσυνθεμένη σε πολλές στιγμές (με την εξωτερίκευσή τους, η οποία γίνεται εκ των υστέρων), ακόμα και της άμεσης διαπίστωσης των εξωτερικών πραγμάτων, με τις αντιλήψεις σαν στοχασμούς με την κοινή γλώσσα των πραγμάτων. Όταν ο επηρεασμός της γίνεται από την ίδια, διαμέσου του φορέα εξωτερίκευσης εννοιών, τον οποίο ονομάζουμε γλώσσα, τότε μπορεί να διαμορφώνει την εμπειρία και την ποιότητά της σαν λόγος. *Η ανθρώπινη διάνοια δεν είναι απλώς περισσότερη ή μεγαλύτερη από των άλλων ζώων. Είναι ευφυέστερη, γιατί διαθέτει τη γέα δυνατότητα να συγκεντρώνει και να διατηρεί τ' αποτελέσματα των πράξεών της, διαμέσου της γλώσσας και συνεπώς έτσι να καθορίζονται οι πράξεις της με περισσότερη γνώση στην ίδια στιγμή. Πέρα από τη γνώση των πιο άμεσων αντιλήψεων, η οποία δε διατηρείται χωρίς τη σταθερότητα των πραγμάτων που αντιλαμβανόμαστε και των σχέσεών μας με αυτά.*

VI. Για τη διάνοια, τη γλώσσα και τη γνώση.

Η έννοια, όπως εξωτερικεύεται με τη χρησιμοποίηση της γλώσσας, δεν είναι ένα σύνολο από πολλές όμοιες αντιλήψεις, ούτε μια αντίληψη με την περιορισμένη έννοια του όρου, όμως είναι η αρχή για τη συνέχεια, τη διατήρηση και την εξέλιξη της αισθητηριακής γνώσης. Αν δεν μπορούμε ν' αντιληφθούμε εκείνα, τα οποία οι έννοιες σημαίνουν σαν ένα μόνο πράγμα, απ' αυτό δεν πρέπει να καταλάβουμε ότι δε σημαίνουν τίποτε στην πραγματικότητα ή ότι θα έπρεπε να σημαίνουν περισσότερα. Αντιθέτως, επειδή κάποιο γνώρισμα βρίσκεται στη σύνθεση μιας ή περισσότερων αντιλήψεών μας, αυτό δε σημαίνει ότι το διαπιστώνουμε ή ότι το αντιλαμβανόμαστε. *Μια λέξη μπορεί να πει όσα δε λένε χίλιες εικόνες.* Όλοι βλέπουμε κάποια πράγματα, αλλά μπορεί κανένας να μην έχει προσέξει ότι υπάρχει και ότι βλέπει μόνο ένα μικρό μέρος από την πραγματικότητα, την ίδια στιγμή που κάποιοι άλλοι βλέπουν ένα διαφορετικό. *Όχι μόνο δεν προσέχουμε όλα τα γνωστικά στοιχεία των αντιλήψεών μας, αλλά διαπιστώνουμε στα πράγματα ανύπαρκτες μορφές, σχέσεις, δυνατότητες και τις διατηρούμε παραμορφωμένες, χωρίς να μπορούμε να καταλάβουμε τι πραγματικά αντιλαμβανόμαστε.* Για να μην υποστηρίξουμε, όπως ορισμένοι φιλόσοφοι, πόση άγνοια έχουμε για τα αντιληπτά πράγματα, τα οποία έτσι αστόχαστα μοιάζουν να είναι τα πιο απλά και γνωστά.

Εκείνα που αντιλαμβανόμαστε διαμέσου μόνο των αισθήσεων και ανασυνθέτουμε απρόσεκτα ή με τυχαίο τρόπο δεν αποτελούν από μόνα τους μια γνώση, με τη στενότερη έννοια του όρου. Χωρίς να γίνουν εκ των υστέρων κάποιες διαπιστώσεις θα υπήρχαν χρώματα, σχήματα, επιφάνειες, ήχοι και άλλες παραστάσεις με διάφορες ποιότητες και συνδυασμούς. Μόνο όταν διαπιστώνουμε ή προσέχουμε την ύπαρξη κοινών γνωρισμάτων και σχέσεων ανάμεσα στις αντιλήψεις μας, μόνο τότε αρχίζει να υπάρχει η γνώση με την κοινή περιορισμένη έννοια της^ συνεπώς το λάθος και η αλήθεια, αντίστοιχα με αυτές τις διαπιστώσεις. Αυτή η γνώση μπορεί να θεωρηθεί πως είναι άμεσα εμπειρική, με τη στενότερη έννοια της εμπειρίας.

Χωρίς τη διατήρηση των διαπιστώσεών μας, η εμπειρία μας δε θα ήταν περισσότερη από εκείνη των άλλων ζώων, ούτε θα μπορούσε να εξελιχθεί, να συγκεντρωθεί και να γίνει περισσότερη. Με την άμεση δραστηριότητα ή δυνατότητα που ονομάζεται διάνοια, διαπιστώνουμε κοινά γνωρίσματα και σχέσεις. Πέρα από το σημείο αυτό, αρχίζει να διαμορφώνεται κάποια εμπειρία με τη διατήρηση και επομένως με τη χρησιμοποίηση των διατηρημένων διαπιστώσεών μας, η οποία γίνεται δυνατή με τη χρησιμοποίηση της γλώσσας. Η αλήθεια και το λάθος καθορίζουν την αξία της γνώσης, την ουσία της, από την αναλογική και την εξελικτική δυνατότητά της. Ενώ το αίσθημα, η αντίληψη, η προαίσθηση, η ανάμνηση, η διαπίστωση, η απορία, ο συλλογισμός, ο υπολογισμός, η υπόθεση, το συμπέρασμα, η πρόγνωση είναι μερικές μορφές της γνώσης, καθορισμένες από τον τρόπο που αυτή δημιουργείται.

Οι έννοιες, σαν διατηρημένες διαπιστώσεις ορισμένων κοινών γνωρισμάτων, δεν μπορούσαν να είναι τελείως άσχετες ή διαφορετικές η μια από την άλλη, όπως δεν είναι τα γνωρίσματα που αποτελούν μια αντίληψη ή μια μόνο έννοια. Η εύρεση κοινών γνωρισμάτων και σχέσεων ανάμεσα στις έννοιες και ανάμεσα στις έννοιες και στις αντιλήψεις επιτρέπει την εύρεση και τη δημιουργία νέων εννοιών. Λ.χ. η έννοια του υγρού από τη διαπίστωση της ρευστότητας σε διαφορετικά υλικά, όπως το νερό, ο υδράργυρος και άλλων, και η έννοια του αρνητικού αριθμού από τις αριθμητικές σχέσεις. Αυτή η δυνατότητα πραγματοποιείται σταθερά με το λόγο, ο οποίος είναι το αποτέλεσμα της δημιουργικής συνεργασίας της διάνοιας με τη γλώσσα.

Η γλώσσα, ο κοινός φορέας της εξωτερίκευσης εννοιών δε χρησιμεύει μόνο, για να δείχνουμε έξω από εμάς τις άμεσες διαπιστώσεις μας στις αντιλήψεις και για να μνημονεύονται, αλλά έχει και μια άμεση δημιουργική σχέση με τη διάνοια μας και συνεισφέρει ατελείωτα για τη διαμόρφωσή της. Με τη γλώσσα μπορούν να βρίσκονται παρούσες σαν αντιλήψεις όλες μαζί οι έννοιες ή οι άμεσες διαπιστώσεις και έτσι, να συνδυάζονται και ν' ανακαλύπτονται ανάμεσά τους μερικά άλλα γνωρίσματα και σχέσεις. Ο συνδυασμός και ο συσχετισμός των εννοιών είναι η δραστηριότητα ή χρησιμοποίηση της διάνοιας και επιτρέπει την άμεση διατήρηση κάποιων διαπιστώσεων. Η διαμόρφωση της διάνοιας είναι το αποτέλεσμα αυτής της άμεσης διατήρησης των διαπιστώσεων και των εννοιών, χρησιμεύει ξανά στη μνήμη και στη φαντασία και επιτρέπει τη συνέχιση της διαμόρφωσής της. Έννοιες - διαπιστώσεις, που αρχικά γίνονται άμεσα από τις αντιλήψεις ή μόνο με τη διάνοια (χωρίς τη γλώσσα), μπορούμε εκ των υστέρων να τις συλλάβουμε ξανά και να τις διατυπώσουμε με τη χρησιμοποίηση της γλώσσας, βρίσκοντας εκείνες τις άλ-

λες έννοιες, με τις οποίες συνδέονται και διαμέσου των οποίων προσδιορίζονται, αναλύονται, διατηρούνται και διευρύνονται. Όπως λ.χ. όταν δεν μπορούμε να εκφράσουμε τις αρχικές έννοιες με μια μόνο λέξη. Αλλά και αντίστροφα, με τη γλώσσα μπορούμε να προσδιορίσουμε, ανακαλύψουμε και να προσέξουμε έννοιες ή σχέσεις, τις οποίες δεν είχαμε συλλάβει από πριν, άμεσα από τις αντιλήψεις.

Με αυτόν τον τρόπο μπορούμε να συνεχίζουμε τη διαμόρφωση της εμπειρίας – σαν άμεσης γνώσης – ώσπου φθάνουμε να πιστεύουμε, ότι είδαμε και ακούσαμε όλα όσα γνωρίσαμε ή διαπιστώσαμε με τη χρησιμοποίηση όσων πραγματικά είδαμε και ακούσαμε. Ο χρόνος δεν πολλαπλασιάζει την εμπειρία μας, παρά μόνο με τη χρησιμοποίηση που της κάνουμε με τη διανοητική δραστηριότητά μας (με τις διαπιστώσεις σχέσεων – κοινών στοιχείων και τη διατήρησή τους), ενώ η αξιοποίησή της εξαρτάται από το πώς την χρησιμοποιούμε, από το πώς και ποια διαμορφώνουμε και όχι μόνο γενικά από τη χρησιμοποίησή της, ανεξάρτητα από το στοχασμό της. Διαφορετικά, τα ζώα και οι ανόητοι άνθρωποι θα έπρεπε να έχουν «περισσότερη» εμπειρία-γνώση στη διάρκεια της ύπαρξής τους και κάθε μεγαλύτερος στην ηλικία να είναι σοφότερος απ' όλους τους νεότερους του. Το μικρό παιδί αρχίζει να διαμορφώνει την εμπειρία και τη διάνοια του, όταν αρχίζει να διατηρεί τις άμεσες διαπιστώσεις του, να χρησιμοποιεί τη γλώσσα και να στοχάζεται. Χωρίς τη χρησιμοποίηση μιας γλώσσας η μνήμη του είναι ελάχιστη και αυτός είναι ένας βασικός λόγος, για τον οποίο στο μέλλον δεν έχει ανάμνηση από τα πρώτα έτη της ζωής του.

Η ποιότητα της εμπειρίας, βασικά, εξαρτάται από όσα βλέπουμε και ακούμε και, βέβαια, από το ποιες διαπιστώσεις κάνουμε σ' εκείνα. Αυτή περιλαμβάνει μια ακόμα μορφή γνώσης από διαπιστώσεις, οι οποίες έγιναν από την πιο άμεση εμπειρία, αλλά δεν είναι αυτή η ίδια, με τη στενότερη έννοια της και μια αφηρημένη για την ύπαρξη σχέσεων ανάμεσα στις διατηρημένες διαπιστώσεις. Γι' αυτό μέσα στην εμπειρία δεν υπάρχει μόνο η γνώση της αλήθειας, δηλαδή μόνο οι ανασυνθεμένες αντιλήψεις (όπως αντιστοιχούν στην πραγματικότητα) ή οι έννοιες που αντιστοιχούν πιο άμεσα στις αντιλήψεις και στις πραγματικές σχέσεις. Από τη στιγμή που χρησιμοποιούμε διαπιστώσεις (ή διατηρημένες γνώσεις) και μια γλώσσα, αρχίζει να χάνεται η αξιοπιστία της εμπειρικής γνώσης. Ειδικά αν δεν έχουμε διαμορφώσει τη γνώση εκείνη, με την οποία είναι δυνατό ν' αναγνωρίζουμε την αλήθεια, το λάθος και την αμφιβολία, που είναι τα βασικά κοινά γνωρίσματα της γνώσης. Συνήθως, οι διαπιστώσεις γίνονται με αυτήν την ανεπάρκεια της γνώσης μας και χωρίς στοχασμό εκ των υστέρων για την επιβεβαίωση και παρασυρόμαστε μέσα στους ατελείωτους συνδυασμούς των γνωστικών στοιχείων.

Στη διαμόρφωση και στην αξιοποίηση της εμπειρίας συνεισφέρει πολύ η εμπειρία των άλλων ανθρώπων (γονείς, οικογενειακό περιβάλλον, εκπαιδευτικοί, φίλοι, συγγραφείς, δημοσιογράφοι, επαγγελματικό περιβάλλον). Η εμπειρία των άλλων έχει συνεισφέρει αρκετά στη διαμόρφωση της δικής μας, από την πρώτη στιγμή που γεννηθήκαμε και μ' εκείνην είναι δυνατό να συγκεντρώσουμε μια γνώση, την οποία δε θα μπορούσαμε να βρούμε ούτε στη διάρκεια μιας ζωής χιλιάδων ετών. Από την ευκολία να προσλαμβάνουμε τη γνώση, να διδασκόμαστε τη γλώσσα και να διατηρούμε την εμπειρία από τις πρώτες στιγμές της γέννησης, σε αντίθεση με τον περιορισμό των άλλων μορφών

ζωής, φαίνεται πως η δυνατότητά μας να γνωρίζουμε έχει προδιαμορφωθεί. Προφανώς μεταβιβάζονται δυνατότητες από την εμπειρική διαμόρφωση της διάνοιας των προγόνων μέσα από τον υλικό τρόπο, με τον οποίο αρχίζει πιο άμεσα η ύπαρξή μας μαζί με την εσωτερικότητά της.

Με τη γλώσσα διατηρούμε λεπτομερώς την εμπειρία, ξεχωρίζουμε τις διαπιστώσεις μας, στοχαζόμαστε προσεκτικά πάνω της και για την πραγματική σημασία των αφηρημένων εννοιών λαμβάνουμε ατελείωτα από την εμπειρία και τη γνώση πολλών άλλων, μεγαλώνουμε τη διανοητική ευφυΐα μας. Αυτή η χρησιμότητα της γλώσσας είναι δυνατή και αρχίζει χωρίς μια προηγούμενη επαρκή γνώση για τις δυνατότητές της και για τους γραμματικούς και τους συντακτικούς κανόνες. Η γλώσσα είναι ένα μέσο για την κυριαρχία της διανοητικής δραστηριότητας, αλλά, όπως φαίνεται, δε χρησιμεύει μόνο γι' αυτόν το σκοπό. Η ποιότητά της, οι δυνατότητές της, η γνωστική συνεισφορά της εξαρτώνται άμεσα από την ποιότητα της τελευταίας και δεν είναι λάθος, αν πούμε, αντιστρόφως, ότι χωρίς την κυριαρχία της διάνοιας και χωρίς την εσωτερική αξιοποίηση της ζωής ούτε η γλώσσα μπορεί να χρησιμοποιηθεί ευφυώς, να τελειοποιηθεί και τελικά ν' αξιοποιηθεί. Έτσι εξηγείται γιατί η γλώσσα (σαν ένα σύνολο από αρχικές, απλές και καθορισμένες ποιότητες γνώσης με τη δυνατότητα να εξωτερικεύονται και να συνδέονται με ορισμένους κανόνες) έχει εξ'αρχής ατέλειες, που κάνουν συχνά αναπόφευκτη την παρεκτροπή του στοχασμού και τη διατύπωση της γνώσης με καθαρό τον επιστημονικό συλλογισμό. Λ.χ.

αρσενικό και θηλυκό γένος σε πράγματα ουδέτερα και ετυμολογική ασυνέπεια.

Οι άνθρωποι δεν είναι τελείως διαφορετικοί, συνυπάρχουν σ' ένα κοινό περιβάλλον, έχουν κοινές αντιλήψεις για μερικά κοινά πράγματα και σχέσεις τους, επηρεάζονται με ορισμένους κοινούς τρόπους, η επιβίωσή τους έχει ορισμένες κοινές ατέλειες και διαμορφώνουν μια κοινή εμπειρική γνώση. Μια γνώση για την ύπαρξη των κοινών αντιληπτών πραγμάτων και για ορισμένους κοινούς τρόπους, με τους οποίους αυτά συνδέονται και μας επηρεάζουν. Ωστόσο, ακόμα και στις κοινές αντιλήψεις υπάρχουν μερικές διαφορές, ενώ διαφοροποιούνται ακόμα περισσότερο με τις διαπιστώσεις που γίνονται από τον καθένα σ' εκείνες. Γενικά, θα λέγαμε ότι μέσα στον εαυτό μας δε γίνεται τίποτε ανεξάρτητα από τη δική του ποιότητα και δυνατότητες, ότι οι διαφορετικοί άνθρωποι δεν μπορούν να έχουν ακριβώς την ίδια αντίληψη για το ίδιο πράγμα και ότι αρχίζουν να έχουν διαφορετική εμπειρία με διαφορετική εξέλιξή της. Ο ίδιος άνθρωπος σε διαφορετικές στιγμές της ύπαρξής του μπορεί να κάνει διαφορετικές διαπιστώσεις από εκείνες που είχε κάνει στο παρελθόν με μια ίδια αντίληψη ή γνώση.

Οι γηραιότεροι άνθρωποι το βρίσκουν εύκολο να επικαλούνται την εμπειρία τους, για να ενισχύσουν την αξιοπιστία ορισμένων απόψεών τους απέναντι σε νεότερους. Αποδίδουν στον

αφηρημένο χρόνο μια ακόμα σταθερή δυνατότητα, ενώ δεν την έχει ανεξάρτητα από τα πράγματα, όπως φαίνεται από τους επόμενους λόγους.

– Υπάρχουν πολλές εμπειρίες από διαφορετικούς χώρους.

– Δεν υπάρχει εμπειρία χωρίς δυνατότητα μνημόνευσης και ένα μεγάλο μέρος της εξαρτάται από τη μνημόνευση.

– Με τις ίδιες αντιλήψεις ο καθένας μπορεί να κάνει διαφορετικές διαπιστώσεις (στην ποιότητα και στην ποσότητα).

– Οι διαπιστώσεις δεν είναι πάντοτε σωστές.

– Η εμπειρία διευρύνεται με διανοητικό στοχασμό πάνω στα στοιχεία της. Όλο το υπόλοιπο μέρος της εξαρτάται από τη γλωσσο-διανοητική δραστηριότητα και από τη γνώση σε κάθε στιγμή.

– Χωρίς προσεκτικό και δημιουργικό στοχασμό δεν αξιοποιείται.

– Πέρα από τον εαυτό μας, εμπειρία είχαν και έχουν αναρίθμητοι άλλοι άνθρωποι και μπορούμε να την πάρουμε, για να μεγαλώσουμε τη δική μας και να κερδίσουμε χρόνο.

– Η αλήθεια είναι αξιόπιστη, όταν είναι αποδεδειγμένη και βάσιμη.

Για όλους αυτούς τους λόγους ο άνθρωπος που έχει ζήσει μακρόχρονα, δε σημαίνει ότι έχει περισσότερη γνώση, εμπειρία απ' όλους τους χώρους, δυνατότητα να βλέπει την αξιοπιστία και να στοχάζεται χωρίς παρεκτροπές. Για τους ίδιους, άνθρωποι με την ίδια μακροχρόνια εμπειρία από τους ίδιους χώρους, δεν την αξιοποιούν το ίδιο και δε διευρύνουν τη γνώση τους το ίδιο.

VII. Για τη γνώση έξω από την αντίληψη.

Δε θα μπορούσαμε ν' αφαιρέσουμε τις διαφορές των αντιλήψεων, τα τυχαία, ασταθή και ανόμοια γνωρίσματά τους και να διατηρήσουμε έννοιες, αν εξαρχής δεν υπήρχαν κοινά και σταθερά στοιχεία στα ίδια τα πράγματα. Τα οποία αρκεί να διαπιστώσουμε άμεσα μέσα στην αντίληψη, για να γίνει αυτή η αφαίρεση, χωρίς να έχουμε προσέξει τα διαφορετικά και ασταθή στοιχεία τους. Δε θα ήταν δυνατή ούτε η αισθητικότητα. Η ύπαρξη της αλήθειας στην έμμεση - αφηρημένη γνώση και η δυνατότητα της αντίληψης, μπορούν να θεωρηθούν μ' έναν αντίστροφο τρόπο, σαν την εμπειρική επιβεβαίωση για την ύπαρξη σχέσεων και τρόπων αλληλεπίδρασης ανάμεσα στα πράγματα, οι οποίες εξαρτώνται από την ποιότητα και τις δυνατότητές τους και το αντίστροφο. Η ύπαρξη σχέσεων και αλληλεπιδράσεων πρέπει να εξηγείται από την ύπαρξη κοινών στοιχείων και δυνατοτήτων στην ποιότητά τους, δηλ. από το ότι δεν είναι τελείως διαφορετικά. Από την άλλη, για να υπάρχουν κοινά στοιχεία στην ποιότητά τους, θα πρέπει να έχουν κάποιες κοινές σχέσεις και τρόπους αλληλεπίδρασης. Έτσι, μπορούμε να διανοούμαστε πράγματα, σχέσεις, δυνατότητες και στοιχεία, που δε διαπιστώνουμε άμεσα στις εμπειρικές αντιλήψεις μας, γιατί τα ίδια τα πράγματα έχουν τη δυνατότητα και μοιάζουν, συγγενεύουν, έχουν κοινές και σταθερές δυνατότητες, σχέσεις, τρόπους δράσης και αντίδρασης. Αν τα πράγματα ήταν τελείως διαφορετικά και άσχετα το ένα από το άλλο, αν δεν είχαν κοινά

στοιχεία και αν τα κοινά στοιχεία τους ήταν ανεξάρτητα ή ανεπηρέαστα από τα άλλα στοιχεία της ποιότητάς τους, τότε βέβαια θα ήταν αδύνατο ν' απομακρυνθούμε από την άμεση εμπειρία μας και να γνωρίσουμε με βεβαιότητα έξω από αυτήν.

Αν οι έννοιες δεν είχαν τη δυνατότητα ν' αντιστοιχούν σε περισσότερες από μια αντίληψη ή να συνταυτίζονται μ' εκείνες που μπορούν να προέλθουν από άλλες αντιλήψεις, τότε θα ήταν τυχαία ονόματα και θα σήμαιναν μόνο εκείνα, από την αντίληψη των οποίων προήλθαν. Τα ίδια φρούτα και το καθένα από τα αναρίθμητα όμοια πράγματα θα έπρεπε να εννοούνται διαφορετικά, χρησιμοποιώντας μια άλλη μορφή εξωτερίκευσης, μια άλλη έκφραση. Η γλώσσα θα ήταν μια μεταγλώττιση της πρωτότυπης, την οποία αποτελούν οι ίδιες οι αντιλήψεις, χωρίς να προσφέρει τίποτε περισσότερο, αν όχι μια τυχαία μνήμη. Τότε θα ήταν αλήθεια ότι δεν μπορούμε ν' απομακρυνθούμε από την πραγματική άμεση εμπειρία μας, η γλώσσα θα ήταν αχρείαστη και η συμπεριφορά μας θα ήταν αδύνατο να προσδιορίζεται χωρίς τις πιο άμεσες αντιλήψεις μας, με κοινούς τρόπους και για κοινά αποτελέσματα. Όμως διαθέτουμε έννοιες με τη δυνατότητα ν' αντιστοιχούν σε πολλές όμοιες αντιλήψεις, τις οποίες μπορούμε ή θα μπορούσαμε να έχουμε σε άλλες στιγμές και σε άλλους τόπους, και με αυτές είναι δυνατό ν' αναφερόμαστε εκ των προτέρων όπως και εκ των υστέρων σε πράγματα, που δεν έχουμε αντιληφθεί. Ανεξάρτητα από το αν αυτές προήλθαν από μια αντίληψή μας. Σημαίνουν περισσότερα απ' όσα αναγνωρίζουμε στη δική μας εμπειρία και υπό αυτήν την έννοια είναι σχετικά προεμπειρικές.

Μπορούμε να μιλάμε για μια εμπειρία, την οποία δεν έχουμε, και αυτή η δυνατότητά μας προέρχεται από την εμπειρία, με το διάμεσο ορισμένων εννοιών, οι οποίες μπορούν να προέλθουν από έναν ελάχιστο αριθμό αντιλήψεων ή αναπαραστάσεων, αλλά ν' αναλογούν (ή) να βρίσκονται σε πολύ μεγαλύτερο.* Λ.χ. η έννοια του ανθρώπου σημαίνει πολλούς διαφορετικούς ανθρώπους, που υπήρξαν στο παρελθόν ή που θα υπάρξουν στο μέλλον και ακόμα, σημαίνει πολλούς άλλους, που υπάρχουν συγχρόνως μ' εμάς, ενώ δεν τους έχουμε αντιληφθεί. Επομένως, λέγοντας ότι ο άνθρωπος έχει δυο πόδια, αυτό αληθεύει όχι μόνο για όσους έχουμε αντιληφθεί – αυτή είναι η πραγματική άμεση εμπειρία μας – αλλά και για πολλούς άλλους, πολύ περισσότερους^ όπως αν πούμε ότι χωρίς νερό δεν μπορεί να ζήσει. Το ότι θα πεθάνουμε το γνωρίζουμε, χωρίς να έχουμε εμπειρία του θανάτου μας και τη χημική σύσταση ενός αστέρα τη γνωρίζουμε ως κάποιο όριο, χωρίς να πάμε εκεί και χωρίς να συλλέξουμε ένα δείγμα.

Αν περιορίσουμε την έννοια της εμπειρίας και της πράξης μόνο στις πιο άμεσες αντιλήψεις μας (τότε) θα πρέπει ν' αμφιβάλλουμε – αν όχι ν' αρνηθούμε – για την ύπαρξη αναρίθμητων άλλων πραγμάτων και δυνατοτήτων, τα οποία εμείς οι ίδιοι δεν τα έχουμε αντιληφθεί, να ονομάσουμε «θεωρία» την ύπαρξή τους και μόνο όταν τ' αντιληφθούμε εμείς οι ίδιοι να πιστέψουμε. Με τέτοιο περιορισμό της έννοιας της εμπειρίας και της πράξης είναι ασυνέπεια να εννοούμε γενικά σαν εμπειρική γνώση τη σχετική εμπειρία κάποιων άλλων και σαν απόδειξη τη δυνατότητά μας να την αποκτήσουμε. Αναρίθμητα

είναι εκείνα, τα οποία ο καθένας δε θ' αντιληφθεί ποτέ – για τον ένα ή για τον άλλο λόγο – και όσο δεν πραγματοποιείται αυτή η δυνατότητά μας είναι ασυνέπεια να μιλάμε για εμπειρία και πράξη (με το πρόσχημα πως είναι δυνατή).

Όμως, όλοι το γνωρίζουμε, υπάρχουν ορισμένα πράγματα και δυνατότητες, ασχέτως αν εμείς δεν μπορούμε ή δεν έτυχε ακόμα να αντιληφθούμε (λ.χ. μια μακρινή ύπαρξη) και ότι δεν είναι τυχαίο που δεν μπορούμε να είμαστε το ίδιο αβέβαιοι για όλα όσα δεν έχουμε αντιληφθεί (λ.χ. το ίδιο αβέβαιοι ότι τα γεγονότα που βλέπουμε στην τηλεόραση είναι πραγματικά, ότι αύριο ο ήλιος δε θα ανατείλει και ότι στον πλανήτη Άρη ζούνε εξωγήινοι). Έτσι προσδιορίζουμε τις πράξεις μας επηρεασμένοι από την έμμεση θεωρητική γνώση μας και όχι σαν απεγνωσμένοι ή περιορισμένοι όπως τα ζώα. Καθημερινά κινούμαστε κι ενεργούμε υπολογίζοντας σαν δεδομένα πράγματα, που δεν βρίσκονται στο οπτικό πεδίο μας, για μακρινούς χώρους και για μελλοντικές στιγμές. Η δυνατότητα να τα αντιληφθούμε ανατρέπει αυτόν τον περιορισμό της εμπειρίας και επιβεβαιώνει ότι η εμπειρία δεν είναι μόνο η δική μας, αλλά και ένα πολύ μεγάλο μέρος έμμεσης-θεωρητικής γνώσης μας. Η οποία δεν παύει να είναι θεωρητική σχετικά με εμάς, ασχέτως αν αυτή είναι ή έγινε εμπειρία για κάποιους άλλους.

Η γνώση δεν είναι μόνο η αντίληψη ή ειδικότερα η οπτική αίσθηση ενός πράγματος. Αρκετά απ' όσα γνωρίζουμε δεν μπορούμε να τα βρούμε στη δική μας εμπειρία ή δεν είναι δυνατό ν' αποκαλυφθούν μόνο με τους αισθητηριακούς λήπτες μας, όπως λ.χ. ο περίπλοκος εσωτερικός κόσμος του ανθρώπου. Όμως, τα

πράγματα συνδέονται και αλληλοεπηρεάζονται και είναι δυνατό να καταλαβαίνουμε μερικά από τα στοιχεία τους με έμμεσο τρόπο, από τις συνέπειες και τις ομοιότητές τους. Στην πραγματικότητα, εκτός από τα αντιληπτά (τα πιο άμεσα γνωστά) υπάρχουν και τα νοητά, δηλαδή εκείνα τα οποία δεν μπορούν να γίνουν αισθητά. Όχι γιατί οι έννοιες είναι τελείως διαφορετικές από τις αντιλήψεις, αλλά γιατί υπάρχουν έννοιες, οι οποίες δεν προσδιορίζονται μόνο από τις εξωτερικές επιδράσεις των πραγμάτων, όπως οι άλλες (ή μόνο με άμεσο τρόπο). Τα πράγματα έχουν πολλά κοινά στοιχεία στο χώρο και στο χρόνο και δεν είναι άσχετα το ένα από το άλλο. *Οι σχέσεις των μερών, οι δυνατοί τρόποι ν' αλληλεπιδράσουν, οι τρόποι, με τους οποίους γίνονται και συνδέονται, και οι κοινές δυνατότητές τους είναι, πάντοτε, ένα μεγάλο μέρος της πραγματικότητας – το μεγαλύτερο – το οποίο δεν είναι ορατό και μόνο με τη διάνοια μπορούμε να το ανακαλύψουμε, να το προσέξουμε να το διατηρήσουμε και να το γνωρίσουμε ευρύτερα.* Η εμπειρία είναι ένα ελάχιστο μέρος γνώσης με τους δικούς μας αισθητηριακούς λήπτες, συν εκείνο των άλλων ανθρώπων και πάντοτε συν τη γνώση που ανακαλύπτεται σε αυτήν με διανοητικό στοχασμό και πιο έμμεσα, με την επεξεργασία των διανοημάτων χωρίς τις αρχικές αντιλήψεις.

Γιατί, λοιπόν, να μην υπάρχουν έννοιες από την εμπειρία, οι οποίες μπορούν ν' αντιστοιχούν ή να βρίσκονται αναγκαία σε κάθε δυνατή αντίληψη των πραγμάτων – όπως λ.χ. η έννοια του χρόνου; Γιατί η γνώση ν' αντανakλάει μόνο τη δική μας εμπειρία, αν οι έννοιες μας σημαίνουν κοινά στοιχεία πολλών άλλων δια-

φορετικών πραγμάτων, τα οποία δεν έχουμε αντιληφθεί; Αν υπάρχουν γνωρίσματα κοινά για πολλά ή για κάθε πράγμα, τότε δε θα είναι δυνατές οι λεγόμενες συνθετικές εκ των προτέρων κρίσεις του Καντ, στηριγμένες μέσα στην εμπειρία; Μια αναλυτική κρίση δε θα μπορεί να είναι συγχρόνως συνθετική;

Για τον Im. Kant (1724-1804) η κρίση «όλα τα σώματα έχουν έκταση» είναι μόνο αναλυτική, σα να είχαμε αντιληφθεί όλα τα δυνατά πράγματα, και δεν ευρύνει τη γνώση μας, γιατί αυτή η διαπίστωση της έκτασης γίνεται με την αποσύνθεση της έννοιας του σώματος. Ενώ, αντιθέτως, η έννοια του σώματος προήλθε από την αντίληψή μας για μερικά πράγματα (όχι όλων των πραγμάτων) και της αποδώσαμε γενικά την έκταση, που διαπιστώσαμε μόνο σε μερικά σώματα. Έγινε η διαπίστωση στην εμπειρία ότι έχουν έκταση και αυτή είναι αληθινή όχι μόνο για όσα αντιληφθήκαμε. Συνεπώς είναι συγχρόνως (και σχετικά) συνθετική. Ο Καντ έκανε τα απλά πολύπλοκα, γιατί δεν μπορούσε (ή δεν ήθελε) να καταλάβει πως μια αληθινή διαπίστωση στις αντιλήψεις μας αποτελεί γνώση για άλλα πράγματα, τα οποία δεν έχουμε αντιληφθεί (δηλαδή χωρίς προσφυγή στην εμπειρία). Αντί ν' αναζητήσει την εξήγηση στην ύπαρξη κοινών στοιχείων στην άμεση πραγματικότητα και επομένως, να διαπιστώσει τη δυνατότητα μια συνθετική κρίση να είναι συγχρόνως αναλυτική και το αντίστροφο, αναζήτησε την αρχή αυτής της δυνατότητας (των συνθετικών εκ των προτέρων κρίσεων) έξω από την πραγματικότητα και την εμπειρία ή μάλλον σ' ένα μέρος της, στην εσωδιανοητική ύπαρξή μας. Σύμφωνα με αυτόν στην εμπειρία δε θα μπορούσαμε να βρούμε έννοιες, με τις οποίες να κάνουμε γενικές διαβεβαιώσεις και βρήκε την αρχή των κοινών στοιχείων μόνο μέσα στον εαυτό μας.

Η μεγαλοφυής θεωρία του για τον τρόπο που αντιλαμβανόμαστε και γνωρίζουμε την πραγματικότητα βασίζεται σε μια

μεγάλη παρανόηση, την οποία αργότερα πρόσεξε και κατάλαβε ο Hegel (1770-1831), ενώ την αξιοποίησε θαυμάσια ο Ar. Schopenhauer (1788-1860): «Οι κατηγορίες αυτές, ενότητα, αίτιο, αποτέλεσμα κ.λπ. ανήκουν βέβαια στη νόηση. Αν από δυο γεγονότα, που αντιλαμβανόμαστε, τούτο, η αιτιώδης σχέση δεν πέφτει στην αντίληψη, αλλά συλλαμβάνεται μόνον απ' τη νόηση. Απ' αυτό όμως δεν έπεται πως οι κατηγορίες είναι διορισμοί μόνον δικοί μας και ότι δεν είναι και διορισμοί των αντικειμένων. Και όμως έτσι τους θεωρεί ο Καντ (...)».

Αν δεν μπορούμε ν αντιληφθούμε όλα τα πράγματα με όλες τις σχέσεις τους ή έτσι όπως ακριβώς είναι, η εξήγηση γι' αυτήν την αδυνατότητα δεν είναι ότι τα πράγματα διαφέρουν τελείως και δεν έχουν κοινά στοιχεία από τον αντιληπτό κόσμο μας, αλλά ότι εμείς δεν είμαστε τα πάντα και γιατί η πραγματικότητα δεν αποτελείται μόνο από απλές ουσίες. Πολλά είναι εκείνα που δεν αντιλαμβανόμαστε, για τον ένα ή για τον άλλο λόγο, ωστόσο από αυτό δε συμπεραίνουμε ότι δεν μπορούμε να τα γνωρίσουμε ή ότι είναι τελείως άσχετα απ' όσα αντιλαμβανόμαστε, ούτε ότι δεν υπάρχουν. Αν όμως με τη λέξη «γνωρίσουμε» εννοούμε «αντιληφθούμε», τότε αναμφίβολα θα συμφωνήσουμε.

Συχνά, με τις έννοιες αντανakλάμε, θέλουμε δε θέλουμε, πολύ περισσότερα. Δεν είναι η παραμορφωμένη αντανakκλαση της εμπειρίας μας, παρά μόνο όσο είναι μια παραμορφωμένη αντανakκλαση της πραγματικότητας η ίδια η εμπειρία μας. Η ανεπάρκειά τους δεν είναι περισσότερη ή λιγότερη από την ανεπαρκή γνώση των αντιλήψεων. Αυτό που έχει σημασία είναι ν' αντιστοιχούν σε πραγματικά στοιχεία, σχέσεις και

δυνατότητες, όπως οι αντιλήψεις. Όπως αυτές οι τελευταίες αντανakλούν ένα μικρό μέρος της πραγματικότητας, το ίδιο η έμμεση αφηρημένη γνώση μπορεί να μην είναι γνώση για όλα, μπορεί να είναι ατελής και αφηρημένη, αλλά να είναι γνώση για εκείνα, στα οποία αναφέρεται. Δεν είναι εύκολο να μιλάμε για έννοιες με έννοιες και συγχρόνως έτσι έμμεσα για εκείνα, τα οποία αυτές πρέπει να σημαίνουν στην πραγματικότητα, όμως είναι δυνατό. Με τις έννοιες του λόγου αρχίζει να διαμορφώνεται, να διατηρείται και να διευρύνεται η εμπειρία, ενώ χωρίς αυτές δε θα ήταν δυνατή ούτε η συνήθεια, που με τόσους εκπληκτικούς τρόπους διαπιστώνουμε στο ζωικό βασίλειο.

Ενώ μπορούμε να γνωρίζουμε ατελείωτα από τις αναζητήσεις στη δική μας εμπειρία και από τη γνώση των άλλων, παραταύτα, συχνά, αγνοούμε και δεν προσέχουμε πως οι έννοιες δεν είναι τα ίδια τα πράγματα ούτε οι αντιλήψεις, τις οποίες θα θέλαμε να εξωτερικέψουμε. Συνηθισμένο αποτέλεσμα να στοχαζόμαστε έτσι απρόσεχτα και να πιστεύουμε ότι έχουμε καταλάβει με μια λέξη (λ.χ. η κοινωνία, η εμπειρία, ο πόλεμος, η αγάπη) όλα όσα αυτές σημαίνουν στην πραγματικότητα. Τις χρησιμοποιούμε με μεγαλύτερο εύρος από το επιτρεπτό και τους αποδίδουμε δυνατότητες και σχέσεις, ενώ οι ίδιες δεν αντιστοιχούν σε ξεχωριστές και ενιαίες ποιότητες πραγμάτων. Όπως λ.χ. όταν λέμε, η επιστήμη το απέδειξε (αντί απλώς αποδείχτηκε), το χρήμα διαφθείρει (αντί οι άνθρωποι διαφθείρονται με την ανήθικη χρησιμοποίησή του), έζησα στον πόλεμο (ενώ ο πόλεμος είναι ένα σύνολο πολλών εχθρικών δραστηριοτήτων και σχέσεων, από το οποίο ένα μέρος μας

επηρεάζει και αντιλαμβανόμαστε), ο χρόνος κυλάει (αντί τα πράγματα αλλάζουν). Η συνεννόησή μας δυσκολεύεται και συχνά γίνεται αδύνατη από αναρίθμητα τέτοια λάθη, αδικαιολόγητα όταν δεν τα προσέχουμε ή αν δεν εξυπηρετούν κάποιον άλλο σκοπό.

Όπως γίνονται λάθη από την υπερβολική γενικότητα των εννοιών ή των διαπιστώσεών μας, γίνεται και το αντίθετο λάθος, να αποκρύπτουμε τα κοινά στοιχεία πολλών πραγμάτων, συγκεντρώνοντας πολλές συγγενικές ή ειδικότερες έννοιες μέσα σε πολλές διαφορετικές εκφράσεις και έτσι γίνονται διαπιστώσεις για μικρότερο αριθμό πραγμάτων απ' όσο μας επιτρέπεται. Όταν λ.χ. λέμε σε κάποιον πως η ζωή του θα ήταν διαφορετική, αν είχε γεννηθεί σ' ένα διαφορετικό τόπο ή από μια διαφορετική πράξη του στο παρελθόν, αυτή είναι μια αξιόπιστη (και σχετικά προεμπειρική) διαπίστωση, η οποία μπορεί να γίνει για αναρίθμητους άλλους. Έτσι περιόριζαν την έννοια της ουσίας στα χημικά υλικά στοιχεία, αντιπαρέθεσαν την ενέργεια με την ύλη, το φως δεν ήταν ένα είδος ηλεκτρομαγνητικής ακτινοβολίας, η γη, ο αέρας, το νερό και η φωτιά στην αρχαιότητα θεωρήθηκαν σαν διαφορετικές ουσίες και η αισθητικότητα δεν ήταν ένας άλλος τρόπος της διάνοιας. Εμπειρικές ανακαλύψεις και συμπεράσματα, για τις οποίες οι εξειδικευμένοι αισθάνονται δικαίωση, όταν γίνονται μετά από υπερβολικό χρόνο αναζήτησης και από πολλές δυσκολίες, αποτελούν περιορισμένες διαπιστώσεις, οι οποίες έχουν γίνει γενικότερα για έναν ευρύτερο αριθμό πραγμάτων και δεν είναι τόσο πρωτότυπες, όπως παρουσιάζονται.

Δεν έχουμε ανάγκη να γνωρίσουμε ένα προς ένα το κάθε μόριο της ύλης ή τον κάθε άνθρωπο, για να γνωρίσουμε μερικά από τα στοιχεία και τις δυνατότητες του καθενός και δεν απελπίζομαστε από την ύπαρξη της μεγάλης ποσότητας αυτών των πραγμάτων. Για τον ίδιο λόγο, μπορούμε να μιλήσουμε για το Σύμπαν, χωρίς να χρειάζεται να γνωρίσουμε ή ν' αντιληφθούμε το κάθε μέρος του. Χρησιμοποιώντας ορισμένες αφηρημένες έννοιες θα το περιγράψουμε και θα το αιτιολογήσουμε, χωρίς να δείξουμε τα περισσότερα από τα στοιχεία και τις δυνατότητές του και χωρίς τη γνώση μας για όλα εκείνα που θ' αφαιρέσουμε από το συλλογισμό μας, αλλά αυτή η ελάχιστη γνώση θα είναι εύστοχη και με δυνατότητα αναλυτικής και ανασυνθετικής εξέλιξης.

Ο βασικός ορισμός του Σύμπαντος: Είναι ο Τελειωμένος Συνολικός Χρόνος

Το Σύμπαν μπορούμε να το περιγράψουμε, να το εξηγήσουμε και να εξάγουμε πολλές γνωστές θεωρίες άλλων επιστημών από την ανάλυση μιας βασικής θεωρητικής θέσης, η οποία δε φαίνεται να κατευθύνεται τόσο μακριά, έτσι άμεσα, με πολλαπλή και απρόσμενη εμπειρική συμφωνία και, ενώ δεν είναι πρωτόγνωρη, αν τη διατυπώσουμε απρόσεκτα, αποσπασμένη και αναιτιολόγητα. Το Σύμπαν – ανεξάρτητα από τον τρόπο που το αντιλαμβανόμαστε σαν μέρη – δεν είναι μόνο τα πράγματα που υπάρχουν στο σχετικό παρόν μας. Είναι ταυτόχρονα αυτό που ήταν στο παρελθόν και αυτό που – σε σχέση με το δικό μας παρόν – θα είναι στο μέλλον και αποτελεί ενιαίο ευρύτερο σύνολο μέσα στα σταθερά όρια ενός ευρύτερου παρόντος.

Με αυτήν την έννοια, το Σύμπαν ως σύνολο όλων των πραγμάτων απ' όλες τις στιγμές είναι μια ενιαία, κοινή και σταθερή ποιότητα, χωρίς απραγματοποίητες δυνατότητες και στην ουσία αποτελεί τον τελειωμένο και πραγματικό Χρόνο. Ο χρόνος δεν έχει νόημα, παρά μόνο όταν υπάρχουν πράγματα που αλλάζουν και το Σύμπαν αποτελεί τον τελειωμένο Χρόνο, γιατί εξ' ορισμού είναι όλα τα δυνατά πράγματα, τα οποία δεν είναι απεριόριστα. Δεν υπάρχει χρόνος, υπάρχουν πράγματα που αλλάζουν και γίνονται σαν μέρη ενός ανέκαθεν τελειωμένου Χρόνου, σαν κλειστό κύκλωμα.

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ

Η ΑΥΤΟΤΕΛΗΣ ΣΥΜΠΛΗΡΗΚΤΙΚΗ ΠΟΙΟΤΗΤΑ ΕΙΝΑΙ ΑΜΕΣΑ ΚΑΙ ΔΙΑΝΟΗΤΙΚΑ ΑΥΤΕΝΕΡΓΟΣ

« (...) αν γνωρίζουμε ότι κάποιο πραγματικό ον υπάρχει, και ότι το μη ον δε θα μπορούσε να παραγάγει κανένα ον, είναι με μαθηματική εμφάνεια σαφές ότι κάτι έχει υπάρξει για όλη την αιωνιότητα, αφού αυτό που δεν είναι για όλη την αιωνιότητα, έχει μια αρχή, και ότι αυτό που έχει μια αρχή πρέπει να έχει δημιουργηθεί από κάτι άλλο».

J. LOCKE

I. Για την πραγματικότητα σαν σύνολο και σαν μέρος (η πρώτη ανάλυση).

Το σύνολο όλων των πραγμάτων*, που υπάρχει στο σύνολο όλων των χρόνων, ανεξάρτητα από τα γνωρίσματα της αντίληψής μας και όχι ως προς το σχετικό παρόν μας, δηλαδή το Σύμπαν, είναι ένα και μόνο σύνολο, γιατί είναι πάντοτε ακριβώς αυτό το ίδιο. Είναι μέσα στα όρια μιας μόνο στιγμής και αυτό το συνολικό Είναι διαρκεί να υπάρχει ατροποποιήτο, χωρίς να έχει απραγματοποιήτες δυνατότητες. Αν δεν ήταν μια σταθεροποιημένη ποιότητα, τότε δε θα ήταν το κοινό σύνολο για κάθε μέρος του, δε θα ήταν μόνο ένα, θα είχε πάντοτε απραγματοποιήτες δυνατότητες και συνεπώς θα ήταν ένα μέρος και όχι η συνολική πραγματικότητα, την οποία ονομάζουμε «Σύμπαν» ή οριστικό συνολικό Είναι.

Μια ατελείωτα τροποποιούμενη συνολική πραγματικότητα δε θα μπορούσε να γίνει ποτέ τελείως διαφορετική από τον εαυτό της και πάντοτε θα υπήρχε κάποια έμμεση σχέση ανάμεσα στις διάφορες στιγμές της ύπαρξής της. Αν σε κάποια στιγμή έπαυε

* Οι αφηρημένες έννοιες του πράγματος και του μέρους χρησιμοποιούνται με την απροσδιόριστη ευρύτητα ενός άγνωστου x , ο οποίος αντιστοιχεί σ' ένα όριο δυνατών λύσεων, από τις οποίες ένα μέρος θεωρείται γνωστό και υπαρκτό. Μέσα από τη διασύνδεση της έννοιάς τους στην εξέλιξη των συλλογισμών θα προσδιοριστούν τα κοινά γνωρίσματά τους και θ' αποσαφηνιστούν τα όρια της σημασίας τους.

να έχει κάθε σχέση με την πιο προηγούμενη στιγμή της ύπαρξής της, τότε θα υπήρχε μια άλλη πραγματικότητα τελείως διαφορετική (και εξωτερικά) από την προηγούμενη και έτσι δε θα ήταν μια ατελείωτα τροποποιούμενη. Από την άλλη, αν γινόταν χωρίς τέλος, τότε δε θα γινόταν ποτέ τελείως διαφορετική και άσχετη από τον εαυτό της και συνεπώς θα υπήρχε πάντοτε κάτι κοινό ή σταθερό.

Αντιθέτως, κάθε μέρος του Συμπαντικού Είναι (δεν) είναι το σύνολο απ' όλες τις στιγμές και εξ ορισμού υπάρχει πάντοτε σε μερική στιγμή και όχι σε μερική άλλη. Δεν μπορεί να είναι μόνο ένα ή πάντοτε το ίδιο, με άλλα λόγια δεν μπορεί να μην μπορεί τίποτε. Τροποποιείται αδιάπαυστα, γίνεται ένα άλλο με άλλες δυνατότητες και δεν εξαρτάται μόνο από τον ίδιο εαυτό του. Υπάρχει σε διαφορετικές στιγμές σαν πολλά μέρη, τα οποία, ωστόσο, δεν είναι άσχετα το ένα από το άλλο. Η έννοια του μέρους περιέχει άμεσα την έννοια της πολλαπλότητας, της αλλαγής και της διαφοράς. Από την πρώτη χρονική ανάλυση της έννοιάς του δεν μπορεί να νοηθεί, χωρίς να συνυπάρχει με κάποιο άλλο και δεν μπορεί να συνυπάρχει, αν δεν είναι διαφορετικό σε κάτι. Μπορούμε να πούμε ότι το γίγνεσθαι είναι το ατελώς (ή μερικώς) είναι.

Στην πραγματικότητα, η διαφορά του μέρους από το σύνολο ή η σχέση τους δεν εξηγείται μόνο από τη συνύπαρξη των άλλων μερών, με τα οποία αποτελεί ένα σύνολο, δηλ. από την ταυτολογία ότι είναι ένα μέρος και εκείνο ένα σύνολο. Έτσι, η σχέση τους θα έμενε παρεξηγημένη, γιατί το μέρος έχει και αυτό μια ποιότητα, αυτό από μόνο του, και διαφέρει άμεσα από την

ποιότητα του συνόλου του. Όπως έχει μια σχέση άμεσα με τη συνολική πραγματικότητα άσχετα από τη συνύπαρξη των άλλων μερών. Αυτό το ίδιο είναι άμεσα μέρος ενός συνόλου, μόνο με τη δική του ποιότητα και συνεπώς, η διαφορά του από εκείνο είναι και αυτή άμεση. Θα μπορούσε να νοηθεί ένα μέρος, χωρίς αυτό να συνυπάρχει με άλλα εξωτερικά, αυτό το ίδιο σε σχέση με τον εαυτό του μέσα στο χρόνο, δηλαδή σε μια διαφορετική στιγμή ή ανάμεσα σε πολλά άλλα ίδια με αυτό, με τα οποία αποτελεί ένα ποσοτικό σύνολο. Ωστόσο, η διαφορά τους δεν είναι τέλεια έλλειψη κοινών στοιχείων τους, δεν είναι μια συνολική διαφορά, ούτε μόνο μια εξωτερική διαφορά, ανεξάρτητη ή άσχετη από την ποιότητά του. Πώς θα μπορούσε να είναι μέρος ενός συνόλου εκείνο, το οποίο δε θα είχε ουδένα ή τίποτε το κοινό μ' ένα σύνολο και πώς μπορεί να είναι τελείως διαφορετικό από το σύνολό του, όταν η ποιότητα του τελευταίου περιέχει και αυτήν του μέρους.

Η σχέση ή η σύνδεση του μέρους με τη συνολική πραγματικότητα δεν είναι μόνο έμμεση και εξωτερική, ούτε διαμορφώνεται μόνο έμμεσα, από τους τρόπους που συνδέεται με τα άλλα. Είναι και άμεση, από την ίδια την ύπαρξή τους και την ποιότητά τους. Με αυτήν την έννοια, η άμεση διαφορά τους είναι μια έλλειψη ποιότητας από την ποιότητά του (δηλ. δεν είναι κάτι, το οποίο είναι το σύνολο). Έτσι, η διαφορά που έχει πάντοτε κάθε μέρος από το σύνολο της πραγματικότητας, ανεξάρτητα από το ποια είναι αυτή, προσδιορίζει άμεσα στην ύπαρξή του κάτι, το οποίο το κάνει να διαφέρει από το σύνολο μ' έναν άμεσο τρόπο. Είναι η άπαυστη αλλαγή στην ποιότητά του, χωρίς να μπορεί να γίνει ίδιο με το σύνολό του. Αυτό το γνώρισμά του είναι κοινό για όλα τα μέρη και σε αυτό δεν διαφέρει από τα άλλα. Κάθε μέρος της πραγματικότητας διαφέρει πάντοτε άμεσα από το σύνολό της, όπως είναι πάντοτε άμεσα στην ποιότητά της σαν κάποιο στοιχείο

της. Αυτή η άμεση διαφορά τους, η οποία είναι μια μερική έλλειψη ποιότητας, έχει άμεση και κοινή συνέπεια την αλλαγή ή την αστάθεια στην ποιότητα και στις σχέσεις του, σε αντίθεση με τη σταθερότητα του συνόλου.

Το μέρος σαν αφηρημένο είναι πάντοτε το ίδιο, είναι πάντοτε μέρος, αλλά η αδιάπαυστη αλλαγή του σημαίνει πως δεν είναι επακριβώς το ίδιο και χωρίς ποιότητα. Η έννοια της αλλαγής και του χρόνου προϋποθέτουν αυτό ν' αλλάζει μερικώς και να μην είναι μόνο ένα ή απλό.

Εάν πούμε ότι διαφοροποιείται μόνο από τον εαυτό του και αρνηθούμε ότι συνυπάρχει με κάποια άλλα μέρη στην ίδια στιγμή, αυτό θα σημαίνει ότι δεν υπάρχει ένα κοινό σύνολο. Θα ήταν πάντοτε ένα μέρος ανάμεσα σε άλλα μέσα στο χρόνο, χωρίς να υπάρχει ενιαίο σύνολο και ενώ θα εξαρτώταν μόνο άμεσα από τον εαυτό του, συγχρόνως θα υπήρχαν μερικές επιδράσεις που το διαφοροποιούν. Δεν αρκεί να διαφοροποιείται, για να είναι μέρος. Πρέπει, ακόμα, να υπάρχουν ταυτόστιγμα πολλά άλλα μέρη, γιατί αν όχι, τότε θα εξαρτώταν ποιο είναι μόνο από τον εαυτό του, θα ήταν το σύνολο των πραγμάτων και δε θα μπορούσε να διαφοροποιηθεί. Η άμεση διαφορά του από το σύνολο δε θα υπήρχε και δε θα είχε νόημα χωρίς την έμμεση, την οποία έχει με την συνύπαρξή του, όπως και το αντίστροφο. Για να διαφοροποιείται, πρέπει στην ίδια στιγμή να συνυπάρχει και ν' αλληλοεξαρτάται με άλλα, τα οποία δεν είναι όπως είναι αυτό, με τις ίδιες ελλείψεις, δυνατότητες και τρόπους στις ίδιες στιγμές. Εξαρτάται από τον εαυτό του και στην ίδια στιγμή από άλλα εξωτερικά του πράγματα και έτσι είναι δυνατό να

διαφοροποιείται συνεχώς, χωρίς να γίνεται άλλο και χωρίς να παύει να υπάρχει με κάθε αλλαγή του.

Το είναι και το δεν είναι σαν αφηρημένες έννοιες είναι τελείως αντίθετες, χωρίς κοινό γνώρισμα. Ενώ στην πραγματικότητα δεν είναι έτσι αντίθετα, δεν είναι χωρίς τίποτε κοινό: είναι διαφορετικά. Δυο πράγματα χωρίς τίποτε κοινό άμεσα στην ποιότητά τους ή στις σχέσεις τους με τα άλλα, θα ήταν τελείως διαφορετικά, τελείως άσχετα και χωρίς δυνατότητα άμεσου ή έμμεσου αλληλοσχετισμού. Το μερικώς είναι, εξ' ορισμού, σχετίζεται με άλλο μέρος και σχετικά δεν είναι τα άλλα, τα οποία είναι και εκείνα μέρη, όχι το αντίθετο αυτού, όχι μη μέρη.

Ένα μέρος, το οποίο θα ήταν η μόνη αιτία του εαυτού του, δε θα μπορούσε ν' αλλάξει ή θα «γινόταν» ασυνεχώς, δηλαδή θα έπαυε να υπάρχει και συγχρόνως θα γινόταν ένα άλλο τελείως διαφορετικό. Δεν είναι η μόνη αιτία στον εαυτό του και μπορεί να διαφοροποιείται με συνέχεια, χωρίς να παύει να είναι ο εαυτός του, ώσπου να πάψει να υπάρχει. Όταν λέμε ότι τα πράγματα αλληλοεξαρτώνται εννοούμε ότι επηρεάζονται διαρκώς ποια και με ποιους τρόπους είναι, από το ποια και με ποιους τρόπους είναι τα υπόλοιπα ή μερικά άλλα.

Το μέρος μπορεί να διαφοροποιείται συνεχώς ως ένα όριο και ώσπου να πάψει να υπάρχει ή να γίνει από την αρχή ξανά το ίδιο. Αν γινόταν συνεχώς χωρίς τέλος, τότε θα υπήρχαν πάντοτε μερικά πράγματα με κάποια άλλη ποιότητα, τα οποία δεν υπήρχαν πριν και συνεπώς το Συμπαντικό Είναι δε θα ήταν σταθεροποιημένο. Το σύνολό τους πρέπει να συνεχίζει να είναι επακρι-

βώς αυτό που ανέκαθεν ήταν. Αν λέγαμε ότι τα μέρη του είναι ατροποποίητα, θα έπρεπε να συμπεράνουμε, αντιθέτως, ότι, για να είναι ατροποποίητα, πρέπει να εξαρτώνται από τα υπόλοιπα, όχι μόνο άμεσα από τον εαυτό τους. Επομένως ότι δεν υπάρχουν σαν ξεχωριστά μέρη και σε διαφορετικές στιγμές και ότι δε θα ήταν με ατροποποίητη ποιότητα χωρίς τη συνύπαρξή τους. Με λίγα λόγια, τα μέρη του Σύμπαντος πρέπει ν' αλλάζουν, ενώ αυτό όχι.

Κάθε πράγμα, το οποίο αλλάζει ή παύει να υπάρχει, πρέπει να προσδιορίζει να γίνουν τέτοιες αλλαγές στα υπόλοιπα, οι οποίες δε θα επιτρέπουν ποτέ (με κανέναν τρόπο) να επηρεαστεί η συνολική ποιότητά τους και να κάνουν δυνατό να επαναυπάρξει αυτό το ίδιο. Αν η συνολική ποιότητά τους δεν ήταν σταθεροποιημένη μέσα στα όρια μιας στιγμής, θα ήταν αδύνατο (ή τελείως τυχαίο) να προσδιοριστεί ξανά το κάθε πράγμα και η διαφοροποίησή τους δε θα μπορούσε να γίνεται με προσδιορισμένη συνέχεια. Η ασυνέχεια και το όριο στη συνεχή εξέλιξη των πραγμάτων είναι αναγκαία συνέπεια και η σχετική αρχή της σταθερότητας του κοινού συνόλου τους. Με την έννοια του Συμπαντικού Είναι ή της Συμπαντικής Ποιότητας εννοούνται η ενότητα, η μοναδικότητα και η σταθερότητα, με την έννοια του μη γινόμενου γίνεσθαι (σχετικό κυκλικό γίνεσθαι).

Η συνολική πραγματικότητα εξαρτάται ποια είναι μόνο από τον εαυτό της και έτσι ταυτοχρόνως από το κάθε μέρος της. Οι τρόποι, με τους οποίους γίνονται και επηρεάζονται τα πράγματα, εξαρτώνται μόνο από την ίδια, γιατί αυτοί οι τρόποι είναι η ίδια η ποιότητά της μέσα στα όρια μιας ευρύτερης στιγμής, στην

οποία αυτή έχει γίνει ανέκαθεν. Αντιστρόφως, κάθε μέρος της εξαρτάται άμεσα (και ταυτόχρονα) από εκείνην, δηλ. όχι μόνο διαμέσου των άλλων εξωτερικών πραγμάτων (όχι μόνο ετερόχρονα). Γι' αυτό κάθε μέρος της επηρεάζει διαρκώς τον εαυτό του, όπως μια αιτία. Η ποιότητά του είναι μερικοί από τους τρόπους, με τους οποίους είναι άμεσα η κοινή πραγματικότητα, είναι μια πολύπλοκη δραστηριότητα (και όχι μόνο ένα εξωτερικό αποτέλεσμα σε έναν εξωτερικό χρόνο).

Τα πράγματα έχουν σχέσεις το ένα με το άλλο, δηλ. αλληλεπιδρούν και αλληλοεπηρεάζονται με πολλούς τρόπους διαμέσου μερικών άλλων. Καμία έμμεση- εξωτερική σχέση τους δε θα μπορούσε να υπάρχει χωρίς την πιο άμεση, την πρωταρχική. Αν διανοηθούμε, για να βρούμε τι είναι αυτή η τελευταία, χωρίς παρά πέρα ανάλυση των εννοιών, το μόνο που θα καταλάβουμε έτσι αφηρημένα – χωρίς να υπάρχει ένα κοινό μέσο - φορέας – είναι τα ίδια τα πράγματα να ενώνονται με διάφορους τρόπους, χωρίς να έχουν απεριορίστα και σταθερά κενά ή χρησιμοποιώντας τα κενά. Ο αλληλοεπηρεασμός τους μπορεί να εξηγηθεί αρχικά σαν εξωτερική κοινή συνέπεια της άμεσης αλλαγής τους και αντιστρόφως, αυτή η τελευταία σαν κοινή εσωτερική συνέπεια του αλληλοεπηρεασμού τους, χωρίς κοινή (ή πρώτη) αρχή και χωρίς ένα τέλος. Προσέξτε όμως: αυτά έχουν αρχίσει και τελειώσει να γίνονται ανέκαθεν, γιατί τα πράγματα είναι ανέκαθεν αλληλοσχετισμένα με άμεσο τρόπο, μέσα στα χρονικά όρια της ύπαρξης του κοινού συνόλου τους. Ενώ αυτά σαν μέρη ως προς μερικά άλλα δεν υπάρχουν ούτε αλληλοεπηρεάζονται ταυτόχρονα ή μόνο άμεσα και συνεχίζουν ακόμα να γίνονται

και ν' αλληλοεπηρεάζονται με σχετικά δυνατούς τρόπους. Οι εκ των υστέρων σχέσεις και οι αλληλεπιδράσεις των πραγμάτων είναι τα ίδια τα πράγματα με τη συνέχιση των αλλαγών τους, γιατί όλα αποτελούν εκ των προτέρων ένα σταθεροποιημένο (και άμεσο) σύνολο. Αν τα πράγματα ήταν ατελείωτα, με δυνατότητες, οι οποίες δεν πραγματοποιούνται ποτέ όλες (και δεν αποτελούσαν ένα «κλειστό κύκλωμα»), τότε θα υπήρχαν μερικά που δεν έχουν επηρεαστεί με άμεσο τρόπο στα όρια μιας συνολικής στιγμής. Ο έμμεσος επηρεασμός του ενός από το άλλο θα συνέχιζε να γίνεται σε απεριόριστο χρόνο και με απεριόριστο τρόπο. Οι άμεσες επιδράσεις επάνω στο καθένα, όπως και οι αλλαγές στην ποιότητά τους, δε θα εξαρτώνταν από την κοινή και συνολική πραγματικότητα, δε θα είχαν μια πρώτη αρχή και θα υπήρχαν ανάμεσά τους απειράριθμα πράγματα με απεριόριστους τρόπους, σχέσεις και δυνατότητες.

Όλα τα πράγματα + ανεξάρτητα από τη στιγμή στην οποία υπάρχουν – αυτοεξαρτώνται και αλληλεξαρτώνται γιατί αποτελούν ένα μόνο σύνολο, το οποίο εξαρτάται άμεσα και μόνο από τον εαυτό του. Οι αλληλεπιδράσεις τους είναι αυτά τα ίδια, που γίνονται και διαφοροποιούνται, για να είναι ενοποιημένα μέσα στα όρια μιας συνολικής στιγμής και ν' αποτελούν ένα μόνο πράγμα με σταθεροποιημένη ποιότητα. Δεν αλληλεπιδρούν διαμέσου απεριόριστων πραγμάτων και με απεριόριστο τρόπο, συνυπάρχουν στα όρια μιας στιγμής, διαρκώς αλλάζουν σαν εξωτερικά, ενώ είναι άμεσα μέρη μιας πραγματικότητας και αποτελούν ένα κοινό σύνολο με σταθεροποιημένη ποιότητα, το οποίο είναι η κοινή ουσία - αρχή της σχετικής έμμεσης - εξωτερικής ύπαρξής τους.

Αλλά, πώς γίνεται να υπάρχουν πολλά πράγματα σε διαφορετικές στιγμές, ενώ από την άλλη στον ίδιο Χρόνο; Με άλλα λόγια, πώς γίνεται να υπάρχει ο χρόνος σχετικά, να είναι τελειωμένος για το σύνολο και ατελείωτος για το μέρος; *Η διατύπωση της παραπάνω απορίας είναι η εύστοχη μεταμόρφωση του μεγάλου φιλοσοφικού ερωτήματος για τη σχέση της ενότητας με την πολλαπλότητα και η σχέση αυτή τώρα μας αποκαλύπτεται μέσα στην έννοια του Χρόνου σαν σχέση ανάμεσα στην αμεσότητα και στην εμμεσότητα.* Η απάντησή του είναι απρόσμενη και συνταρακτική και αναδεικνύει την πρωταρχική σημασία των προηγούμενων αφηρημένων συλλογισμών.

Πριν αρχίσουμε να μιλάμε για τα πράγματα σαν τρόπους και χρόνους αλληλεπίδρασης, θα συνεχίσουμε να τα εννοούμε σαν απλά, εξωτερικά και ξεχωριστά μέρη, όπως φαίνονται στα μάτια μας. Για να μη χάσουμε τις πρώτες εύστοχες διαπιστώσεις που μπορούμε να κάνουμε, πριν περάσουμε σε λεπτομερείς, δυσνόητες και πιο αμφίβολες αναλύσεις. Ακόμα και έτσι παραμορφωμένα θα διαπιστώσουμε ότι, για να μπορέσουμε να εξηγήσουμε την αρχή των περιορισμένων πραγμάτων και την ύπαρξη ορισμένων κοινών φαινομένων, πρέπει να νοήσουμε το Σύμπαν σαν τελειωμένο Χρόνο, σα να υπάρχει ταυτοχρόνως με όλους τους δυνατούς τρόπους.

II. Για την ύπαρξη της εξωτερικής πραγματικότητας.

Αρχίζοντας από αυτούς τους πιο αφηρημένους συλλογισμούς, αναλύοντας τις πρώτες έννοιες και διασυνδέοντας αυτές με εμπειρικές διαπιστώσεις, μπορούμε να εξελίξουμε τη γνώση μας για την κοινή πραγματικότητα, να συμπεράνουμε έναν άγνωστο αριθμό από περιορισμένες διαπιστώσεις και τελικά να τους αποδείξουμε μ' έναν αντίστροφο, εμπειρικό και απρόσμενο τρόπο. Μπορούμε να κάνουμε μερικές κοινές διαπιστώσεις για έναν ευρύτερο αριθμό γνωστών και άγνωστων πραγμάτων και συχνά, διατυπώνουμε αυτές τις ίδιες με άλλα διαφορετικά λόγια και έτσι τις περιορίζουμε μόνο σε ένα μέρος από το δυνατό.

Όταν επηρεάζονται οι τρόποι σύνδεσης ή η συμπεριφορά ενός πράγματος ως προς κάποια άλλα και το πράγμα αυτό είναι συγχρόνως το σύνολο μερικών άλλων, τότε μπορούμε να συμπεράνουμε ότι έτσι επηρεάζονται άμεσα ή έμμεσα οι τρόποι σύνδεσης ή αλληλοεπηρεασμού των μερών του και αυτό το ίδιο. Αντίστροφα, όταν επηρεάζεται και αλλάζει η ποιότητα του συνόλου τους, τότε είναι βέβαιο ότι επηρεάζονται και αλλάζουν οι τρόποι, με τους οποίους μπορεί να συμπεριφερθεί ή αλληλοεπηρεάζεται με τα άλλα πράγματα. Αυτή την ίδια αλήθεια εκφράζουμε, όταν λ.χ. διαπιστώνουμε ότι η αλλαγή των σχέσεων ενός ουράνιου σώματος ως προς μερικά άλλα επηρεάζει την ποιότητα αυτού του ίδιου και τις σχέσεις των μερών του ή το

αντίστροφο. Την ίδια, όταν διαπιστώνουμε ότι ο ίδιος άνθρωπος σ' ένα άλλο κοινωνικό και φυσικό περιβάλλον επηρεάζεται διαφορετικά και αντιστρόφως, ότι η άμεση αλλαγή αυτού του ίδιου (βιολογικά και εσωτερικά) αλλάζει τους τρόπους, με τους οποίους μπορεί και αλληλοεπηρεάζεται με το περιβάλλον του. Αλλά, να προσέξουμε από τώρα ότι η αλλαγή δεν είναι πάντοτε διαφοροποίηση και αστάθεια, γιατί τα ίδια τα λεγόμενα πράγματα είναι μερικοί από τους τρόπους, με τους οποίους είναι άμεσα η κοινή και σταθεροποιημένη πραγματικότητα.

Αν στραφούμε από τώρα στις εμπειρικές αντιλήψεις μας, για να καταλάβουμε έτσι το αρχικό θεωρητικό σχήμα, θα κάνουμε ανατρεπτικές διαπιστώσεις, που θα μας παραπλανήσουν. Γιατί, όπως εξηγήσαμε, τα γνωρίσματα της αντίληψής μας δεν είναι τα ίδια τα πράγματα, αλλά μας τα δείχνουν χωρίς όλα τα στοιχεία της ποιότητάς τους. Χωρίς όλες τις αλλαγές τους, χωρίς όλους τους τρόπους, με τους οποίους συνδέονται έμμεσα, πάντοτε σε σχέση με την ποιότητα του εαυτού μας, από την οποία δεν είναι ανεξάρτητα τα αποτελέσματα που μπορούν να προσδιορίζονται από την επίδραση εκείνων. Με αυτές τις αφαιρέσεις διαπιστώνονται γνωρίσματα, τα οποία δεν έχουν τα πράγματα από μόνα τους ή είναι σχετικά. Έτσι, λ.χ. αν ήμασταν από καθαρή ηλεκτρομαγνητική ακτινοβολία, αυτή η αόρατη και άπιαστη ύπαρξη για εμάς, ίσως, θα ήταν στερεά σαν πέτρα. Ένα σύνολο από πράγματα (λ.χ. ένα πλοίο, μια οικία, ένα μηχάνημα) είναι δυνατό να γίνεται αντιληπτό σαν ένα μόνο και συνεχές πράγμα, χωρίς να είναι πραγματικά τέτοιο ή τουλάχιστον με τον τρόπο που φαίνεται^ αντίθετα, ένα και το ίδιο σύνθετο πράγμα να

γίνεται αντιληπτό σαν πολλά και διαφορετικά (λ.χ. από πολύ κοντά), χωρίς ν' αποτελούν μια σύνθετη ποιότητα. Συνήθως, τα πράγματα, τα οποία είναι ποιημένα ανάλογα με τις έννοιές μας, γίνονται αντιληπτά σαν σύνθετα και ενιαία, ενώ στη σχετική πραγματικότητα δεν είναι μόνο με τους γνωστούς τρόπους σύνδεσης ούτε με τους πιο άμεσους τρόπους αλληλεξάρτησης των μερών τους και είναι συνθέσεις σε σχέση με το σκοπό, στον οποίο χρησιμεύουν. Τα μέρη τους μπορούν να έχουν πολλά και διάφορα κοινά γνωρίσματα το ένα με το άλλο, να συνδέονται με πολλούς έμμεσους τρόπους, ενώ μια πραγματική σύνθεση δεν είναι αποτέλεσμα μερικών κοινών γνωρισμάτων ούτε μια ποσοτική και εξωτερική σύνδεση. Όταν αποτελούν μια σύνθεση, τα πράγματα έχουν ορισμένα κοινά και σταθερά γνωρίσματα σαν συνέπεια μιας ταυτόχρονης και όχι απροσδιόριστης αλληλεξάρτησης των μερών τους, που συνδυάζονται για έναν κοινό και άμεσο σκοπό, παρά τις διαφορές στους έμμεσους τρόπους.

Πέρα από την ατέλεια της αντίληψής μας, τα πράγματα συνδέονται και αλληλοεπηρεάζονται διαρκώς με άλλα και δεν μπορούν να είναι όπως είναι αυτά από μόνα τους (τελείως ανεξάρτητα, όσο και αν φαίνεται πως αυτό γίνεται). Αυτό που είναι άμεσα ένα πράγμα, δεν είναι μόνο εκείνο που επηρεάζει ή αποκαλύπτεται διαμέσου μερικών άλλων. Δεν είναι και δε συνδέεται με όλους τους δυνατούς τρόπους, ούτε διαρκώς με τους ίδιους τρόπους αλληλεπίδρασης. Όμως, χωρίς σχέσεις και δυνατότητες δε θα ήταν ένα μέρος.

Επομένως, θα διαχωρίσουμε και θα προσέξουμε από τώρα τη διαφορά στην πραγματική σύνθεση από την ενότητα ή το

σύνολο, στην αποσύνθεση από το διαμερισμό και τη διαίρεση και όταν μιλάμε για τη συνολική πραγματικότητα να μη φανταζόμαστε ότι στην ποιότητά της είναι τα σπίτια, τα μεταφορικά μέσα, τα τεχνητά έργα, τα βιολογικά πλάσματα και γενικά ο κόσμος όπως τον αντιλαμβανόμαστε εδώ και τώρα. Το πλοίο λ.χ. υπάρχει σαν μέρος στην ποιότητά της, αλλά όχι με την αφηρημένη έννοια που έχει ο άνθρωπος γι' αυτό. Ενός τεχνικού έργου για τη μεταφορά του, με ορισμένες χρησιμότητες που προσδιορίζουν θεωρητικά τα στοιχεία και τον τρόπο κατασκευής του ή, πιο σωστά, δεν υπάρχει μόνο με αυτήν την έννοια και αντίληψη. Τα πράγματα δεν μπορούν να είναι χωρίς σχέσεις ούτε ταυτοχρόνως με όλους τους δυνατούς τρόπους, συνυπάρχουν με άλλα μέρη μέσα στο χρόνο και δε συνδέονται το ίδιο άμεσα με όλα και χωρίς αλλαγή. Μέσα στο χρόνο υπάρχουν σαν έμμεσα - εξωτερικά και η σχετικότητα είναι το ίδιο τους το είναι, ενώ στη συνολική πραγματικότητα είναι με άμεσο - εσωτερικό τρόπο.

Ένα από τα προβλήματα, τα οποία θέτουν ορισμένοι φιλόσοφοι μέσα στους στοχασμούς τους, είναι το ζήτημα της πραγματικότητας, γενικά όλων εκείνων που αντιλαμβανόμαστε έξω μας. Η αμφισβήτηση της ύπαρξης των εξωτερικών πραγμάτων, όσο ανόητη και αν μας φαίνεται, δημιουργεί ερωτήματα και προβλήματα στις φιλοσοφικές αναζητήσεις μας και, λόγω της σημασίας του, θα ήταν χρήσιμο να στοχαστούμε πάνω σε αυτό. Όμως, δεν είναι αναγκαίο να του δοθεί προτεραιότητα και θα μπορούσαμε να το αγνοήσουμε, ώσπου η γνώση μας για την πραγματικότητα να το αποκαλύψει σαν ένα νεκρό αγνοούμενο

ή μέσα στην αλήθεια από μια άλλη προσέγγιση. Μπορούμε από τώρα ν' αποδείξουμε την ύπαρξη των εξωτερικών πραγμάτων, βασισμένοι στη βασική αρχή της κοσμολογικής θεωρίας του Τελειωμένου Χρόνου, την οποία αποτελεί η θέση ότι η συνολική πραγματικότητα είναι με σταθεροποιημένη ποιότητα.

Εάν εγώ ήμουν η μόνη πραγματικότητα, θα εξαρτόμουν μόνο από τον εαυτό μου. Όλα εκείνα, που αισθάνομαι και διαπιστώνω σαν εξωτερικά πράγματα, θα ήταν ή θα σήμαιναν τροποποιήσεις και σχέσεις του ίδιου του εαυτού μου. Όμως, τότε, εγώ θα ήμουν με σταθεροποιημένη ποιότητα και χωρίς δυνατότητες. Επειδή είναι αλήθεια το αντίθετο, συνεπώς είμαι ένα μέρος της συνολικής πραγματικότητας και δεν έχω, ούτε μπορώ να έχω, σχέσεις μόνο με τον εαυτό μου. Για να υπάρχω εγώ σα μέρος, πρέπει να υπάρχει συγχρόνως ένα σύνολο και επομένως, εκτός από τον εαυτό μου, να υπάρχουν και άλλοι εαυτοί-μέρη, που αλληλοεξαρτώμενος μ' εκείνα αποτελούμε ένα μόνο σύνολο. Αυτά, τα οποία αισθάνομαι, τ' αντιληπτόμενα, πρέπει να σημαίνουν και μερικά άλλα πράγματα εκτός του εαυτού μου (ή να είναι μερικά άλλα πράγματα) με μερικές άλλες σχέσεις και δυνατότητες, τα οποία μπορούν να υπάρχουν και χωρίς εμένα. Γι' αυτόν το λόγο η δυνατότητα να τα αισθάνομαι με τόσους διαφορετικούς τρόπους δεν είναι μόνο δική μου, είναι και εκείνων των πραγμάτων. Για τον ίδιο λόγο, δεν αισθάνομαι τα πάντα στην ίδια στιγμή ούτε συνεχώς τα ίδια. Αν θεωρήσουμε την αντιληπτή πραγματικότητα σαν αποτέλεσμα μόνο του εαυτού μας και άσχετη από την ύπαρξη των εξωτερικών πραγμάτων, τότε όχι μόνο δε θα υπήρχε τίποτε έξω από εμάς, αλλά ούτε μέσα σ' εμάς τους ίδιους κάτι, το οποίο θ' αποτελούσε την αρχή των αντιλήψεών μας:

«Δεν υπάρχει Είναι. Εγώ ο ίδιος, εν συντομία, δε γνωρίζω, δεν είμαι. Υπάρχουν εικόνες^ αυτές είναι το μόνο πράγμα που υπάρχει.

(...) εικόνες που περνούν, χωρίς να υπάρχει κάποιο πράγμα μπροστά στο οποίο αυτές περνούν (...)». (J. Fichte, 1762-1814)

Κάθε θεωρία που αμφισβητεί την ύπαρξη της εξωτερικής πραγματικότητας, συνταυτίζοντάς την με την παράσταση ενός μόνο έμβιου μέρους της (υποκειμένου), ή που υποστηρίζει την ολική διαφορά της από την αντιληπτή, δεν μπορεί να εξηγήσει με συνέπεια πώς και γιατί μπορούμε να έχουμε διαφορετικές αντιλήψεις και πώς μπορούν αυτές να συνδέονται με αναγκαιότητα και με μια συνέχεια. Ειδικά η πρώτη πρέπει ακόμα να υποστηρίζει και ν' αποδείξει ότι αυτό το έμβιο μέρος (ο εαυτός μας) υπήρχε ανέκαθεν, χωρίς διακοπή, όπως ανέκαθεν δεν υπήρχαν τα εξωτερικά πράγματα.

Η ύπαρξη πολλών έμβιων μερών δημιουργεί προβλήματα και στη θεωρία εκείνη, που υποστηρίζει την ολική διαφορά της αντιληπτής πραγματικότητας από την πραγματικότητα καθαυτήν και ότι η αντίληψη δε δείχνει τίποτε από την ποιότητα της τελευταίας. Είναι φανερό και θα δείχναμε ότι υπάρχουν πολλές αντιληπτές πραγματικότητες, ότι δεν είναι οι ίδιες και αρχικά ότι, σαν τα όνειρα, δε συνδέονται με μια συνέπεια και με μια συνέχεια, σα μέρη μιας ενιαίας συνολικής αντιληπτής πραγματικότητας. Ωστόσο, στο τέλος θα διαπιστώσουμε πως μερικές από αυτές – αν όχι όλες – δεν είναι τελείως διαφορετικές και άσχετες, πως έχουν πολλά κοινά γνωρίσματα, μερικές ίδιες σχέσεις με μερικούς ίδιους τρόπους, πως αλληλοεπηρεάζονται και συνεπώς ότι συνδέονται με κάτι κοινό, το οποίο δεν είναι αντιληπτό ούτε και τελείως διαφορετικό από την παράσταση. Δηλαδή θα ανακαλύπταμε ότι η πραγματικότητα δεν είναι μόνο

η αντιληπτή, ούτε τελείως διαφορετική από την τελευταία. Όταν αναγνωρίζουμε την ύπαρξη ενός άλλου, ο οποίος έχει μια αντίληψη για κάτι όπως εμείς και, ότι αυτή αλλάζει με κοινούς τρόπους με τη δική μας ή είναι με τις ίδιες δυνατότητες, έτσι που να διαπιστώνεται μια αναγκαία σχέση τους, χωρίς ωστόσο να είναι ολότελα οι ίδιες αντιλήψεις (από άλλη οπτική γωνία), αυτό εξηγείται γενικά γιατί συνδέονται με κάτι κοινό. Το οποίο αν ήταν τελείως διαφορετικό ή άσχετο από την ποιότητα της αντίληψης, τότε θα ήταν αδύνατο να εξηγηθούν οι σχέσεις ανάμεσα στις δυο αντιλήψεις, της δικής μας και του άλλου (ή της δικής μας σε διαφορετικές στιγμές). Θα έπρεπε να είναι και αυτές τελείως διαφορετικές ή μια από την άλλη ή χωρίς καμιά αναγκαία σχέση, όπως και οι ποιότητες των έμβιων μερών.

Κάθε ακραία θεωρία, που αρνείται την ύπαρξη της εξωτερικής πραγματικότητας (σολιψισμός) ή που υποστηρίζει ότι είναι τελείως διαφορετική από την αντιληπτή, για να έχει συνέπεια, πρέπει ν' αρνείται την ύπαρξη των άλλων έμβιων μερών. Γιατί αν όχι, τότε θα πρέπει να συμφωνήσει για την ύπαρξη μιας κοινής πραγματικότητας και να εξηγήσει πώς μια κοινή πραγματικότητα, η οποία δεν είναι καμιά παράσταση, η οποία είναι τελείως διαφορετική από εκείνην, μπορεί και συνδέεται με τόσους πολλούς τρόπους, με τόσα πολλά έμβια μέρη και με τις αντιλήψεις τους, οι οποίες δεν είναι άσχετες ανάμεσά τους. Αυτή η εξήγηση δε συμφωνεί με αυτή τη διαίρεση της πραγματικότητας ούτε με την άρνηση της ύπαρξής της*.

* Για την άρνηση της εξωτερικότητας γίνεται ξανά λόγος στην ενότητα XII, στην παράγραφο για τη θεωρία του Μπέρκλεϋ.

III. Για την αιτία, το αποτέλεσμα και τη σχέση τους.

Με την ευρύτερη έννοια του όρου, αιτία (ή προσ-τέλεσμα) είναι κάθε τι που συντελεί, για να πραγματοποιηθεί ή να δημιουργηθεί μια δυνατότητα και που επιφέρει αλλαγή στην ποιότητα, στις σχέσεις και στους τρόπους ενέργειας των πραγμάτων. Η έννοια της αιτίας και του αποτελέσματος μπορεί να συλληφθεί άμεσα από τη διάνοια, χωρίς τις εξωτερικές αντιλήψεις, μέσα στην αφηρημένη έννοια της αλλαγής, στην οποία περιέχονται και σημαίνουν μια σύνδεση ή μια σχέση ανάμεσα σε διαφορετικές στιγμές. Η βασική διαφορά τους είναι ότι αντιστοιχούν σε διαφορετικές θέσεις στην ίδια διάρκεια μιας αλλαγής, και γι' αυτό η μια χωρίς την άλλη είναι αδιανόητη, όπως θα ήταν αδιανόητη μια αλλαγή χωρίς στιγμές.

Από την αντίληψή μας για δυο πράγματα, των οποίων όλες οι σχέσεις θα ήταν συνεχώς οι ίδιες, δε θα μπορούσε να βρεθεί «ανάμεσά» τους η έννοια της αιτίας και του αποτελέσματος, ενώ από την αντίληψη μιας αλλαγής, η οποία επαναπροσδιορίζεται και συνεχίζει να είναι αυτή η ίδια χωρίς εξωτερικές επιδράσεις, δε θα βρίσκαμε τη διαφορά τους. Το ένα χωρίς το άλλο δεν υπάρχει, γιατί πάντοτε εκφράζουν αφηρημένα μια αρχή και ένα τέλος στην ύπαρξη ενός πράγματος ή ενός τρόπου σύνδεσης και αλληλοεπηρεασμού. Γι' αυτό η έννοια της αλληλεπίδρασης (η εκείνη της αλληλενέργειας), η οποία είναι ευρύτερη, είναι και

ακριβέστερη. Μας δείχνουν την ύπαρξη μιας σχέσης με την αστάθειά της και γενικά την ύπαρξη κάποιων διαφορετικών συντελεστών της. Εκεί που υπάρχει μια αλληλεπίδραση υπάρχουν πάντοτε τα κοινά γνωρίσματα της αιτίας και του αποτελέσματος, αλλά και η αφηρημένη έννοια της αλληλεπίδρασης έχει πολλές σημασίες.

Τα πράγματα αλληλεπιδρούν άμεσα και έμμεσα, σε διαφορετικές και στις ίδιες στιγμές, με πολλούς διαφορετικούς τρόπους και οι συντελεστές μιας αλληλεπίδρασης δεν είναι οι ίδιοι για κάθε άλλη. Δηλαδή τ' αποτελέσματα μιας αιτίας δεν είναι εκείνα μιας άλλης αιτίας και στην πραγματικότητα βρίσκουμε αιτίες, οι οποίες είναι άσχετες από μερικά αποτελέσματα ή έχουν μια αρκετά έμμεση σχέση, την οποία θα μπορούσαν να μην έχουν. Όπως λέμε, υπάρχουν συνδυασμένες πολλές αλυσίδες αιτιότητας.

Οι αιτίες και τ' αποτελέσματα είναι τα ίδια τα πράγματα, η συμπεριφορά ή δραστηριότητά τους και οι τρόποι, με τους οποίους αλληλοεπηρεάζονται, άμεσα και έμμεσα. Ο τρόπος, με τον οποίο ένα πράγμα μπορεί να επηρεάζει άμεσα και να γίνεται αιτία σ' ένα άλλο, εξαρτάται άμεσα από την ποιότητα και τις δυνατότητες αυτού του πράγματος, τη διάρκεια ώσπου να το επηρεάσει, από τη διάρκεια που το επηρεάζει και από την ποιότητα του άλλου πράγματος. Από τον τρόπο που γίνεται αιτία εξαρτάται η ποιότητα του αποτελέσματος (ή του τρόπου επηρεασμού του άλλου). Το αποτέλεσμα ενός τρόπου επηρεασμού ή μιας αιτίας μπορεί να είναι μια αλλαγή στην ποιότητα και στις δυνατότητες του άλλου πράγματος, στη συμπεριφορά του, στον τρόπο που αλληλοεπηρεάζεται με κάποια άλλα, ξανά στον

τρόπο με τον οποίο γίνεται αυτός ο επηρεασμός (δηλ. στον τρόπο που τον επιφέρει) και αντίστροφα στην αιτία του. Όταν ο τρόπος, με τον οποίο ένα πράγμα επηρεάζει άμεσα ένα άλλο, είναι σταθερά ή συνεχώς ο ίδιος (δηλ. όταν η ποιότητα και οι δυνατότητές του, η διάρκεια της επίδρασης, οι άλλοι τρόποι αλληλοεπηρεασμού τους και η ποιότητα του άλλου είναι όλα τα ίδια), τότε και το αποτέλεσμα είναι το ίδιο. Αντίθετα, όταν αλλάζει, τότε και η ποιότητα του αποτελέσματος αλλάζει. Αυτή είναι η αρχή του σταθερού προσδιορισμού ή της αιτιοκρατικής σύνδεσης.

Όταν ένα πράγμα επηρεάζει διαρκώς και άμεσα ένα άλλο, τότε στη διάρκεια αυτή το ένα στο άλλο είναι αιτία ενός αποτελέσματος ή ενός τρόπου επηρεασμού, έτσι έμμεσα το καθένα στον εαυτό του και έτσι ξανά στον τρόπο που το επηρεάζει σε όλη αυτή τη διάρκεια. Όταν το αποτέλεσμα από το διαρκή επηρεασμό ενός πράγματος δεν είναι συνεχώς το ίδιο, τότε και ο τρόπος που γίνεται αυτός ο επηρεασμός δεν είναι συνεχώς ο ίδιος, όπως και αντίστροφα. Τότε, η ποιότητα και οι δυνατότητες αυτού του πράγματος και εκείνου που επηρεάζει δεν είναι συνεχώς η ίδια. Στη διάρκεια που ένα πράγμα δεν επηρεάζει ένα άλλο, ως προς αυτό δεν επιδρά, δηλ. δε γίνεται αιτία.

Το αποτέλεσμα μιας αιτίας ή από τον άμεσο τρόπο επηρεασμού ενός πράγματος δεν μπορεί να υπάρξει πριν από αυτήν την αιτία (ή πριν γίνει αυτός ο τρόπος επηρεασμού). Γιατί

αποτελεί μια στιγμή στη διάρκεια αυτού του τρόπου επηρεασμού, στην οποία συνυπάρχει σε μια ευρύτερη στιγμή με την αιτία του – που είναι ο αρχικός τρόπος επηρεασμού – και από την ποιότητα της οποίας εξαρτάται πώς αυτό συνδέεται μ' εκείνην, με τον υπόλοιπο τρόπο επηρεασμού (με άλλα λόγια ποιο είναι ή πώς γίνεται). Από την ποιότητά του και από τον τρόπο που γίνεται αυτός ο επηρεασμός εξαρτάται αν θα συνεχίσει να υπάρχει σε επόμενες στιγμές χωρίς την ίδια αιτία, πώς επηρεάζει την αιτία του και συνεπώς αν θα συνεχίσει να είναι το ίδιο και με ποιους άλλους τρόπους θ' αρχίσει να επηρεάζεται σε αυτές τις επόμενες στιγμές. Κάθε αποτέλεσμα, το οποίο συνεχίζει να υπάρχει χωρίς την ίδια αρχική αιτία, δε συνεχίζει να είναι αυτό το ίδιο. Το ίδιο αποτέλεσμα δεν μπορεί να υπάρξει πριν από την αιτία του, γιατί τότε δε θα ήταν αποτέλεσμα αυτής της ίδιας αιτίας. Αν υπάρξει πριν από την αιτία του, τότε και η αιτία του θα υπάρξει πριν από την αιτία του και θα είναι ξανά αυτή η ίδια.

Ο τρόπος, με τον οποίο ένα πράγμα μπορεί να επηρεάζει έμμεσα ένα άλλο, εξαρτάται ακόμα από την ποιότητα και τις δυνατότητες των διάμεσων πραγμάτων και από τους τρόπους, με τους οποίους επηρεάζονται εκείνα, το ένα με το άλλο. Όταν ένα πράγμα επηρεάζεται έμμεσα από ένα άλλο, τότε ο τρόπος ή το αποτέλεσμα του επηρεασμού του είναι έμμεσο και εξαρτάται από τα αποτελέσματα του επηρεασμού των διαμέσων πραγμάτων. Αν ο τρόπος, με τον οποίο ένα πράγμα επηρεάζει άμεσα ένα άλλο, είναι διαρκώς ο ίδιος, αλλά αλλάζει η ποιότητα των διάμεσων πραγμάτων ή οι τρόποι, με τους οποίους εκείνα αλληλοεπηρεάζονται, τότε το πράγμα που θα επηρεαστεί έτσι

έμμεσα θα είναι το ίδιο ή κάποιο άλλο. Αν είναι το ίδιο, τότε θα επηρεαστεί με διαφορετικό τρόπο και έτσι το έμμεσο αποτέλεσμα θα είναι ξανά διαφορετικό. Αυτή είναι η αρχή του ασταθούς προσδιορισμού ή της τυχαίας αλλαγής.

Τα πράγματα αλληλοεπηρεάζονται με πολλούς τρόπους ταυτόχρονα, οι τρόποι αυτοί αλλάζουν, όπως και οι ποιότητες των πραγμάτων και δημιουργούνται νέες αιτίες και αποτελέσματα ανάμεσα στα σχετικά άλλα. Η ίδια αιτία επάνω σε διαφορετικά πράγματα δεν μπορεί να έχει επακριβώς ή όλες τις ίδιες συνέπειες και σε άμεση ή έμμεση σχέση με την ύπαρξη των άλλων αιτιών μπορούν να προσδιορίζονται διαφορετικά και αντίθετα αποτελέσματα. Η ίδια αιτία μπορεί να προσδιορίσει διαφορετικό αποτέλεσμα και το ίδιο αποτέλεσμα να προσδιοριστεί από διαφορετική αιτία, γιατί ο προσδιορισμός είναι σύνθετος και γίνεται πολύπλοκα.

Στην πραγματικότητα, κάθε μέρος επηρεάζει και τροποποιεί τα υπόλοιπα, όχι όμως όλα στην ίδια στιγμή. Γιατί, αν προσδιόριζε αλλαγές σε κάθε άλλο πράγμα και σε όλους τους άλλους τρόπους αλληλοεπηρεασμού, τότε δε θα υπήρχαν πολλά πράγματα σε διαφορετικές στιγμές ούτε κανένα μέρος. Όλες οι αλλαγές θα έπρεπε να έχουν γίνει ανέκαθεν και το κάθε πράγμα θα αλληλοεξαρτόταν με τα υπόλοιπα μόνο άμεσα, σαν να ήταν εκείνα μέρη του εαυτού του ή ο ίδιος ο εαυτός του. Η αλλαγή στην ποιότητα και στις σχέσεις ενός πράγματος επηρεάζει στην ίδια στιγμή μόνο μερικά άλλα. Πιο έμμεσα επηρεάζει και συνπροσδιορίζει αλλαγές σε πολλά άλλα πράγματα, τα οποία δεν είναι συνεχώς τα ίδια, δεν αλλάζουν με τους ίδιους τρόπους στην

ίδια στιγμή και αλληλοεπηρεάζονται με πολλούς σταθερούς και ασταθείς τρόπους. Επομένως, οι επηρεασμοί συνεχίζονται με τρόπους όχι σταθερά προσδιορισμένους, με αλλαγές στην ποιότητα στη δραστηριότητα και στον αλληλοεπηρεασμό των διαμέσων πραγμάτων και έτσι υπάρχουν αποτελέσματα, τα οποία δεν προσδιορίζονται σταθερά από μια και την ίδια αιτία. Με άλλα λόγια, πραγματοποιούνται ή υπάρχουν αποτελέσματα, των οποίων μερικές από τις αιτίες έχουν πάψει να υπάρχουν ή να τα προσδιορίζουν και αντίστροφα: Υπάρχουν αιτίες που δεν αποτελούν τη μόνη ή την πρώτη αρχή για την ύπαρξη μερικών αποτελεσμάτων και ωστόσο αυτές συντελούν - χρησιμεύουν στην ύπαρξη εκείνων, ακόμα και όταν αυτές οι ίδιες δεν υπάρχουν. Οι έμμεσες (ή εξωτερικές) αλληλεπιδράσεις υπάρχουν με τη μη ταυτόστιγμη συνύπαρξη όλων των πραγμάτων-αιτιών (ή χωρίς όλους τους δυνατούς τρόπους) και αντιστρόφως.

Κάθε πράγμα, που είναι ένα μέρος της Συμπαντικής Ποιότητας, επηρεάζει έμμεσα τα υπόλοιπα και γίνεται αιτία, για να υπάρξουν αποτελέσματα σε στιγμές που αυτό παύει να γίνεται αιτία με τον ίδιο τρόπο ή να υπάρχει. Αντίστροφα, κάθε πράγμα, σαν αποτέλεσμα από μερικούς τρόπους επηρεασμού και από μερικές άμεσες αιτίες, έχει ανέκαθεν συν-προσδιοριστεί από τα πράγματα, τα οποία έχουν πάψει να γίνονται αιτίες σε αυτό ή να υπάρχουν. Επομένως, η σχέση έχει μια έννοια ευρύτερη από αυτήν της αλληλεπίδρασης και είναι δυνατό να μη διαπιστώνουμε καμιά αλληλεπίδραση ανάμεσα σ' ένα πράγμα και σε κάποιο άλλο, με το οποίο συνυπάρχει ή όχι, αλλά αυτό δε σημαίνει ότι είναι χωρίς σχέσεις το ένα από το άλλο.

Κάθε πράγμα, εξωτερικά ως προς τα άλλα και ανεξάρτητα από τη στιγμή στην οποία υπάρχει, μπορεί να θεωρηθεί σαν ένα μερικό αποτέλεσμα, στην πραγματοποίηση του οποίου έχουν συντελέσει έμμεσα (και ανέκαθεν) όλα τα υπόλοιπα σαν μερικές

αιτίες και πρέπει να έχουν προκαθορίσει μερικούς κοινούς τρόπους επηρεασμού και δυνατότητες στην ποιότητά του, μερικά κοινά στοιχεία, τα οποία έχει το κάθε άλλο πράγμα (γιατί όλα σχετίζονται με τον ίδιο πιο έμμεσο τρόπο). Ποια είναι αυτά τα πιο έμμεσα αποτελέσματα, τα οποία είναι ανέκαθεν προσδιορισμένα στην ποιότητα κάθε πράγματος; Όπως θα αποδειχθεί, αυτά τα κοινά στοιχεία είναι οι κοινοί τρόποι αλληλεπίδρασης, οι οποίοι ονομάζονται ύλη. Οι δυνατότητες του Σύμπαντος και τα πράγματα δεν είναι απειράριθμα, συνυπάρχουν μέσα στα όρια μιας ευρύτερης στιγμής, οι έμμεσοι επηρεασμοί τους δεν μπορούν να γίνονται σε απεριόριστη διάρκεια (ή σε ατελείωτο χρόνο) και οι πιο έμμεσοι τρόποι αλληλεπίδρασης είναι αυτοί που έχουν γίνει ανέκαθεν.

Όταν αιτιολογούμε ένα μέρος της πραγματικότητας ή τις σχέσεις του μόνο με μερικά άλλα πράγματα και με μερικούς από τους τρόπους αλληλεπίδρασής τους και όχι με το κοινό σύνολό τους, τότε, είναι αυτονόητο ότι υπολείπεται κάποιο πράγμα και κάποιες αιτίες, τα οποία δεν αιτιολογούμε – για τον ένα ή τον άλλο λόγο – σα να ήταν τελείως άσχετα. Κανένα πράγμα, το οποίο δεν είναι η επαρκής αιτία του εαυτού του, δεν μπορεί να είναι η μόνη αιτία της ύπαρξης ή της ποιότητας ενός άλλου και η επίδρασή του δεν προσδιορίζει σταθερά ένα αποτέλεσμα τελείως ανεξάρτητα από τα άλλα. Ωστόσο, δεν μπορεί να μην είναι αιτία ή να μην επιφέρει κανένα αποτέλεσμα, όπως και να μην τροποποιείται.

Η μόνη (ή η επαρκής) αιτία της ύπαρξης, της ποιότητας, των δυνατοτήτων και των σχέσεων των πραγμάτων, η οποία δεν

έχει άλλη αιτία εκτός του εαυτού της, σε αντίθεση με τις μερικές αιτίες, είναι το τέλειο σύνολό τους (συνεπώς και εκείνα). Η Συμπαντική Ποιότητα αποτελεί την επαρκή, σταθερή και άμεση αιτία της κάθε άλλης, δηλαδή είναι η κοινή και η πρώτη συγχρόνως για όλα. Θα λέγαμε και το αντίθετο, ότι είναι συγχρόνως το κοινό αποτέλεσμα όλων των αιτιών και ότι γι' αυτόν τον λόγο κανένα μέρος της δεν είναι μόνο αιτία ή μόνο αποτέλεσμα. Πιο αφηρημένα θα λέγαμε ότι αν ένα πράγμα είναι τελείως ανεξάρτητο από κάθε άλλο (δηλ. αυτοτελές), τότε και η αιτία του πρέπει να είναι ανεξάρτητη απ' όλα, εκτός από αυτό το ίδιο, το οποίο θεωρούμε σαν αποτέλεσμα^ όπως και το αντίθετο. Το ένα δεν μπορεί να είναι ανεξάρτητο χωρίς το άλλο και τα δυο μαζί αποτελούν μόνο ένα ταυτόσημο πράγμα, του οποίου η ουσία θα πρέπει να είναι αυτενεργός.

Κάθε μέρος της πραγματικότητας είναι μια αιτία μη κοινή για όλα τ' αποτελέσματα και συγχρόνως ένα αποτέλεσμα μη κοινό για όλες τις αιτίες και αλληλενεργεί με τα υπόλοιπα. Αυτό το ίδιο, σε άμεση σχέση με την κοινή πραγματικότητα, είναι δραστήριο και μεταβάλλεται στην ποιότητά του, στη συμπεριφορά του και τις σχέσεις του με τα άλλα. Τα ίδια τα πράγματα είναι μερικές αιτίες στον εαυτό τους, γιατί η ύπαρξή τους είναι σαν ένα μέρος μιας και της ίδιας αυτοπροσδιορισμένης ποιότητας και όχι μόνο ένα εξωτερικό μέρος και γι' αυτό δεν προσδιορίζονται μόνο έμμεσα-εξωτερικά. Η επαρκής αιτία τους δεν είναι μια εξωτερική πρωταρχική ούτε μια εξωτερική τελική αιτία, είναι το άμεσο σύνολό τους, μέρη του οποίου είναι άμεσα. Έτσι προσεγγίζουμε σε μια πρώτη εξήγηση της ατελούς προσαρμογής τους, της ανεπάρκειας των μερών για πολλά έμμεσα αποτελέσματα, της σχετικής απροσδιοριστίας, της ασυνέχειας, των κοινών στοιχείων, της περιοδικότητας και της ατέλειας στην περιοδικότητα. Αν τα πράγματα δεν ήταν αιτία στον εαυτό τους, τότε

θα έπρεπε να συμπεράνουμε ότι υπάρχουν ανεξάρτητα από την ποιότητά τους και ότι δεν είναι στην ουσία με κάποια δραστηριότητα*. Το πράγμα, το οποίο δεν είναι αιτία στον εαυτό του, είναι χωρίς εσωτερικούς επηρεασμούς, χωρίς ποιότητα ή δεν είναι ενιαίο.

Η Συμπαντική Ποιότητα είναι σταθεροποιημένη, γιατί αυτή είναι και γίνεται, με τους τρόπους που επιτρέπει μόνο η δική της ποιότητα, με άλλα λόγια, γιατί είναι στοιχεία αυτής της ίδιας της ποιότητάς της. Οι τροποποιήσεις των μερών, οι αλλαγές στους τρόπους αλληλεπίδρασής τους και οι δυνατότητές τους πάντοτε είναι, όπως πρέπει, για να είναι, όπως ανέκαθεν ήταν το κοινό σύνολό τους. Με άλλα λόγια, στο σύνολο του χρόνου είναι επαρκώς και σταθερά προσδιορισμένες (εκ των προτέρων και εκ των υστέρων συγχρόνως). Μόνο αν η Συμπαντική Ποιότητα είχε πάντοτε απραγματοποίητες δυνατότητες ή αν δε γινόταν μέσα στα όρια μιας ευρύτερης στιγμής, μόνο τότε τα πάντα θα ήταν και θ' άλλαζαν τελείως απροσδιόριστα και αναρχικά. Οι αλλαγές στα πράγματα και στους τρόπους που αλληλοεπηρεάζονται δε θα μπορούσαν να είναι μόνο εκείνες, με τις οποίες το σύνολό τους θα συνέχιζε να έχει την ίδια ακριβώς ποιότητα. Από εδώ καταλαβαίνουμε αμέσως και συμπεραίνουμε με τον πιο γενικό τρόπο ότι κάθε λεγόμενη απροσδιόριστία ή το λεγόμενο τυχαίο, στην πραγματικότητα είναι ο ασταθής προσδιορισμός, ο οποίος εξηγείται από την έμμεση (και σχετική) συντελεστικότητα των

* Θα διαφωνήσουμε με αυτό που γράφει ο Σπινόζα στη Θεολογία που περιέχει η «Ηθική» του: «Γιατί για τα πράγματα που προέρχονται από εξωτερικές αιτίες είτε αποτελούνται από πολλά μέρη ή από μικρόν αριθμό, ό,τι έχουν από τελειότητα ή από πραγματικότητα το οφείλουν μόνο στην εξωτερική αιτία και έτσι η ύπαρξή τους προέρχεται από μόνην την τελειότητα αυτής της αιτίας και όχι από τη δική τους». Το ίδιο και με το θεώρημα 4 που βρίσκεται στο τρίτο μέρος της «ΦΥΣΗ ΚΑΙ ΑΡΧΗ ΤΩΝ ΠΑΘΩΝ». Για τη φιλοσοφική θεωρία του Σπινόζα θα τα ξαναπούμε.

αλληλοεξαρτημένων μερών της. Όλα γίνονται προσδιορισμένα με προσδιορισμένους τρόπους, αλλά αυτοί οι τρόποι μπορούν ν' αλλάζουν και συνεπώς εκείνα που προσδιορίζουν να γίνουν.

Ασταθής προσδιορισμός σημαίνει πιο έμμεση επίδραση, μη ταυτόχρονος προσδιορισμός, χρονική απομάκρυνση του αποτελέσματος από την αιτία. Αν ο προσδιορισμός εννοείται

σαν σταθερή σχέση ανάμεσα στην αιτία και στο αποτέλεσμα ή σαν ένας σταθερός τρόπος εξέλιξης, τότε είναι φανερό ότι δεν μπορεί παρά να έχει μια σχετική και περιορισμένη σημασία και σημαίνει μια πιο άμεση σχέση και χρονική προτεραιότητα.

Τα πράγματα δεν είναι προσδιορισμένα μόνο από μερικά άλλα, γι' αυτό δεν είναι ούτε φαίνονται καθαρά προσαρμοσμένα όλα το ένα με το άλλο και χωρίς κενά, στο χώρο και στο χρόνο. Δηλαδή δεν είναι χωρίς αποσταθεροποιητικές επιδράσεις και χωρίς ελλείψεις. Σταθερά προσδιορίζονται μόνο από το κοινό και σταθεροποιημένο σύνολό τους, μέρη του οποίου είναι ανέκαθεν και αυτά τα ίδια και συνπροσδιορίζουν την ποιότητά του σε μερικές αιτίες. Έτσι, με μια πρώτη γενική έννοια, καταλαβαίνουμε και δεν απορούμε για τη δυνατότητα της σύνθεσης και της δημιουργίας.

Αν οι επηρεασμοί από τις επιδράσεις τους συνέχιζαν να προσδιορίζουν σταθερά μερικά άλλα αποτελέσματα και έτσι χωρίς τέλος, μόνο από το δικό τους τρόπο επίδρασης, τότε εκείνα δε θα ήταν ξεχωριστά μέρη αλληλοεξαρτώμενα με άλλα και τίποτε δε θ' άλλαζε, για να επηρεάσει τη συνέχεια της εξέλιξης. Αν σε μια στιγμή έπαυαν να πραγματοποιούνται άλλα αποτελέσματα (ή να συντελούν σ' εκείνα), τότε η πρωταρχική αιτία θα ήταν

απροσδιόριστη (και αναίτια). Αν δεν έπαυαν ποτέ, τότε δε θα υπήρχε μια πρωταρχική ή κοινή αιτία, κάθε προηγούμενη θα ήταν ανεπαρκής (εξαρτώμενη από προηγούμενες) και τότε δε θα μπορούσαν να προσδιορίζουν τίποτε με σταθερό τρόπο. Τότε θα υπήρχαν ανέκαθεν αποτελέσματα, τα οποία δεν έχουν αιτίες (ή τρόποι επηρεασμού που δεν προσδιορίστηκαν επαρκώς από έναν αρχικό άλλο). *Η συνέχεια, η σταθερότητα, η προτεραιότητα είναι γνωρίσματα του σταθερού προσδιορισμού, ενώ η ασυνέχεια, η αστάθεια και η ασυνέπεια είναι γνωρίσματα του ασταθούς προσδιορισμού, χωρίς τον οποίο τα μέρη της πραγματικότητας δε θα μπορούσαν να είναι μέρη και ν' αλληλεπιδράσουν, γιατί δε θα υπήρχαν σε διαφορετικές στιγμές το ένα από το άλλο.*

Αν όλα τα πράγματα προέρχονταν σαν εξωτερικά αποτελέσματα μόνο από μια πρωταρχική - κοινή αιτία ή από την εξέλιξη ενός πρωταρχικού - κοινού πράγματος (χωρίς τα ίδια να ήταν μέρη της πρωταρχικής αιτίας), τότε το πρωταρχικό πράγμα δε θα ήταν αυτοτελές ούτε με σταθερή και ταυτόχρονη ποιότητα και συνεπώς όχι πρωταρχικό. Από ένα αυτοτελές και άμεσα κοινό πράγμα δε θα μπορούσε να προσδιοριστεί εκ των υστέρων (μετά από αλλαγή και έμμεσα) η ύπαρξη σε διαφορετικές στιγμές, δηλ. μια πολλαπλότητα πραγμάτων με διαφορετικές σχέσεις και δυνατότητες. *Για να υπάρχει αλληλεπίδραση (ή διαφορά χρόνου), πρέπει να υπάρχουν πράγματα, τα οποία δεν είναι η επαρκής αιτία του εαυτού τους.* Να προέρχονται σαν μέρη από μερικά άλλα, να διαμορφώνεται η ποιότητά τους, να έχουν δυνατότητες, ν' αλλάζουν οι τρόποι της σύνδεσής τους, ν' αποσυνδέονται με μερικούς άλλους και έμμεσα να δημιουργούνται κάποια άλλα.

Η επαρκής και κοινή αιτία τους δεν μπορεί να είναι ένα μέρος, μια εξωτερική κοινή αιτία, μια ασταθής ποιότητα ή σε μια εκ των υστέρων στιγμή (και γι' αυτό δεν υπάρχουν σαν ένα σύνολο ταυτόχρονων αποτελεσμάτων).

Ο μόνος τρόπος, για να υπάρχει πολλαπλότητα πραγμάτων, εμμεσότητα, αλληλοεπηρεασμός, ατελείωτοι τρόποι εξέλιξης, παρελθόν και μέλλον, χωρίς να λείπει μια επαρκής αιτία για το σύνολο της ύπαρξής τους και για το καθένα ξεχωριστά και χωρίς να λείπουν τα όρια από το χρόνο, είναι ένας: ν' αποτελούν άμεσα μέρη μιας ανέκαθεν σταθεροποιημένης συνολικής πραγματικότητας, μέσα στα όρια μιας στιγμής. Έτσι, η αλλαγή, η μερικότητα και η αλληλεπίδραση υπάρχουν σχετικά, μόνο ως προς τα άλλα πράγματα, με τα οποία συνδέονται λιγότερο ή περισσότερο έμμεσα. Η ύπαρξη εκ των υστέρων και η εξέλιξη δεν μπορεί να έχει μια κοινή, πρώτη και επαρκή αιτία ή ένα τελικό αποτέλεσμα, παρά μόνο αν είναι μια στιγμή σε σχέση με άλλες, στην ευρύτερη που είναι η συνολική πραγματικότητα.

IV. Για την ουσία και την ύλη.

Χρησιμοποιούν τον όρο «ύλη» με μια ειδική έννοια της ουσίας, συνήθως χωρίς την έννοια της μορφής ή της σύνθεσης, για να σημαίνει μερικά αρχικά στοιχεία, τα οποία συνθέτουν μόνα τους ένα αρκετά μεγάλο μέρος της πραγματικότητας, αν όχι το σύνολό της. Ο διαμερισμός των πραγμάτων και της λεγόμενης ύλης, έχει δεν έχει ένα τέλος, δεν μπορεί ν' αποδείξει ότι αρκούν μερικές ουσίες για τη σύνθεση όλων των άλλων πραγμάτων. Υποστηρίζοντας ότι υπάρχουν, είναι σα να λέμε ότι η ποιότητά τους προσδιορίζεται μόνο από μερικά άλλα πράγματα και από τους συνδυασμούς τους εκ των υστέρων. Το λάθος είναι τόσο φανερό, όσο και ανόητο. *Το αδιαφοροποίητο Σύμπαν, το οποίο είναι η επαρκής αιτία του εαυτού του, το οποίο είναι ανέκαθεν τελειοποιημένο, δεν έχει την αρχή της ύπαρξης και της ποιότητάς του σε μερικές ουσίες και δεν είναι αποτέλεσμα μιας σύνθεσης που προηγήθηκε.*

Η έννοια της ουσίας είναι μια άλλη άποψη για την πρώτη αδημιούργητη αρχή των πραγμάτων και για τη δυνατότητα της σύνθεσης. Αυτή η πρώτη αρχή ή η δυνατότητα της σύνθεσης δεν μπορεί να είναι έξω ή πριν από τα πράγματα και να τα δημιουργεί από μόνη της, χωρίς η ίδια να προϋποθέτει καμιά

σύνθεση ή ποιότητα. Απ' την άλλη, αν υπάρχουν κάποια απλούστερα πράγματα (λεπτοστοιχεία), τα οποία χρησιμεύουν σαν πρώτο μέσο για όσα άλλα δημιουργούνται, χωρίς αυτό το πρώτο μέσο να βρίσκεται έξω από μια σύνθεση ή έξω από μια προηγούμενη δημιουργημένη πραγματικότητα, τότε είναι λάθος να ονομάζεται ουσία. Γιατί η πρώτη αρχή ή η δυνατότητα της σύνθεσης είναι άμεση και επαρκής από μόνη της, όχι ένα μέσο, το οποίο μπορεί να δημιουργεί μόνο όταν είναι μέρος μιας σύνθεσης.

Από μερικά κοινά ή πρωταρχικά πράγματα (μόνο με αυτά, χωρίς τη συνεπίδραση από άλλα σύνθετα) δε θα ήταν δυνατή η ύπαρξη πολλών διαφορετικών ποιοτήτων, παρά μόνο σύνολα διαφορετικών ποσοτήτων από τον τυχαίο εξωτερικό συνδυασμό αυτών των απροσδιόριστων (και σταθερών) πρώτων στοιχείων. Εξάλλου, δε θα χρησίμευε σε τίποτε να είναι διαφορετικά σε κάτι στην ποιότητά τους (δηλ. να είναι ποιοτικά τα αρχικά κοινά στοιχεία) και θα έμεναν ανεξήγητες οι διαφορές τους, γιατί τα ίδια δε θα είχαν προέλθει από συνδυασμούς άλλων μη διαφορετικών ουσιών. Οι συνδυασμοί και οι αλληλοεπηρεασμοί θα ήταν μόνο εξωτερική προσθαφαίρεση, χωρίς να μπορούν να υπάρξουν σταθεροί τρόποι διαρκούς αλληλοεπηρεασμού πολλών μερών ταυτόχρονα (δηλ. αμεσότητα) και οι σχέσεις ανάμεσα στα συνυπάρχοντα πράγματα θα ήταν τυχαίες (δηλ. το κάθε αρχικό στοιχείο θα επιδρούσε σε διαφορετική στιγμή από τη στιγμή, στην οποία αυτό θα επηρεαζόταν έμμεσα από την επίδραση των άλλων και έτσι διαφορετικά σε κάθε στιγμή, με απερίοριστες δυνατότητες). Το κάθε υλικό στοιχείο θα επιδρούσε με τελείως διαφορετικό τρόπο από στιγμή σε στιγμή, σαν αποσταθεροποιημένο, όπως θα επηρεαζόταν μόνο έμμεσα από την τυχαία επίδραση πολυάριθμων άλλων.

Στην πραγματικότητα, η δυνατότητα δημιουργίας ή σύνθε-

σης των μερών δεν υπάρχει μόνο σε μερικά πιο άμεσα προηγούμενα ή σε μερικά κοινά στοιχεία. Αυτή η δυνατότητα δεν είναι ανεξάρτητη από την ύπαρξη (και τις δυνατότητες) των ίδιων των δημιουργημένων πραγμάτων και πιο έμμεσα από την ύπαρξη όλων των ανέκαθεν προηγούμενων σύνθετων. *Οι διαφορετικές σύνθετες ποιότητες δεν μπορούν να εξηγηθούν μόνο από μερικές κοινές και εξωτερικές ουσίες για τον ίδιο λόγο, που δε θα μπορούσε να εξηγηθεί η ύπαρξη διαφορών στις αρχικές κοινές και απλές ουσίες.*

Πρωταρχικά ή αμερή στοιχεία που συνθέτουν μόνα τους τα πράγματα ή πριν από τα πράγματα θα ήταν πράγματα χωρίς ποιότητα, πάντοτε τα ίδια, ανεπηρέαστα και χωρίς αλληλεπίδραση. Δηλαδή θα τους έλειπαν τα γνωρίσματα που αποτελούν την έννοια της μερικότητας. Αν τα πράγματα δεν περιείχαν μέρη, τότε δε θα άλλαζαν, δε θα συνδεόντουσαν σαν πολλά διαφορετικά μέρη, με πολλούς τρόπους και σε πολλές στιγμές ή θα ήταν τελείως διαφορετικά και άσχετα το ένα από το άλλο, σαν ξεχωριστά αυτοτελή σύνολα. Για τον ίδιο λόγο, αν τα τελικά στοιχεία του διαμερισμού ήταν τελείως διαφορετικά (χωρίς άμεσα κοινά στοιχεία), τότε θα ήταν αδύνατο να συνδυαστούν, να διαμορφώσουν ποιότητες και τα πράγματα ν' αλληλεπιδρούν με κοινούς τρόπους.

Όταν διαμερίζουμε ένα πράγμα και έτσι συνέχεια, ώσπου να βρούμε τα πρωταρχικά, τότε φθάνουμε ν' αναζητάμε κοινά στοιχεία, που δε διαφέρουν σε τίποτε και από τίποτε, δηλαδή αφηρημένες έννοιες. Τα παρακάτω λόγια του Fr. Engels (1820-1895) στο έργο του «Αντι-Ντύρινγκ» εκφράζουν εύστοχα αυτήν την

αλήθεια, περισσότερο απ' όσο είχε καταλάβει αυτός ο ίδιος και όπως θ' απαντούσε ένας ευφυέστερος φυσικός:

«Η ύλη σαν τέτοια είναι μια καθαρή αφαίρεση, ένα γνήσιο δημιούργημα της ανθρώπινης διάνοιας. Η ύλη, σαν έννοια, συγκρινόμενη με τα συγκεκριμένα υλικά σώματα, δεν έχει αντικειμενική ύπαρξη. Αφού αφαιρέσουμε από τα πράγματα του αντικειμενικού κόσμου τις ποιοτικές εκείνες διαφορές που τα διαχωρίζουν μεταξύ τους, περιλαβαίνουμε εκείνο το κοινό, το σωματικό που υπάρχει σε όλα, στην έννοια της ύλης. Όταν λοιπόν οι φυσικοί προσπαθούν να προσδιορίσουν την ύλη σαν τέτοια, και να αναγάγουν τις ποιοτικές διαφορές των πραγμάτων σε καθαρά ποσοτικές διαφορές ή σε συνδυασμούς των απειροελάχιστων σωματιδίων, κάνουν το ίδιο πράγμα με κείνους που προσπαθούν ανάμεσα στα κεράσια, στα αχλάδια, στα μήλα, να βρουν και το φρούτο σαν φρούτο».

Ωστόσο, είναι μια αληθινή εμπειρική διαπίστωση ότι σε όλα τα αντιληπτά πράγματα βρίσκουμε μερικά κοινά στοιχεία και ενώ εκείνα αλλάζουν, αλληλεπιδρούν, μετατρέπονται, παύουν να υπάρχουν, διαμερίζονται, εμείς ακόμα αναγνωρίζουμε μερικά από εκείνα τα κοινά τους. Από μια πρώτη άποψη μπορούμε να συμπεράνουμε θεωρητικά την ύπαρξή τους με τις πρώτες έννοιες, πριν από τον προσδιορισμό της έννοιας της ουσίας. Πρέπει να υπάρχουν ανέκαθεν προσδιορισμένα στοιχεία, τα οποία είναι τα τελικά του διαμερισμού των σχετικών πραγμάτων, με την απλούστερη ποιότητα, γιατί όλα αποτελούν ένα σταθερό σύνολο, δεν είναι απειράριθμα και δεν αλληλεπιδρούν μόνο άμεσα, σε μια και την ίδια στιγμή. Αυτά τα απλούστερα υλικά στοιχεία στην ποιότητα ενός πράγματος δεν πρέπει να είναι αρκετά διαφορετικά ή άσχετα από εκείνα στην ποιότητα των άλλων, γιατί δε θα μπορούσαν ν' αλληλεπιδράσουν σαν μέρη ενός κοινού συνόλου και να διαμορφωθούν τα πράγματα μέσα από μερικά άλλα.

Όλα τα πράγματα αποτελούν ένα σταθερό σύνολο μέσα στα όρια μιας στιγμής, δεν είναι απειράριθμα, δεν αλληλεπιδρούν με απεριόριστους τρόπους και ο πιο έμμεσος τρόπος που επηρεάζει το ένα το άλλο δεν είναι ατελείωτος. Για να μπορεί το κάθε πράγμα να επηρεάσει έμμεσα την ποιότητα όλων των άλλων, με τα οποία μπορεί να συνυπάρχει ταυτόστιγμα ή όχι, πρέπει αυτοί οι επηρεασμοί να έχουν γίνει ανέκαθεν, διαφορετικά θα ήταν αδύνατο ν' αρχίσουν ή να τελειώσουν να γίνονται. Γιατί, πάντοτε υπήρχαν πράγματα στο παρελθόν (τα οποία πρέπει και αυτά να έχουν επηρεαστεί με το σταθερό πιο έμμεσο τρόπο), ενώ ώσπου να επηρεαστούν όλα τα υπόλοιπα, πολλά θα είχαν πάψει να υπάρχουν και όλα τα πράγματα του παρελθόντος θα ήταν τελείως ανεπηρέαστα ή ανεξάρτητα από τις αλληλεπιδράσεις και την ποιότητα εκείνων που υπάρχουν μετά, διαμέσου των πρώτων. Τότε θα υπήρχαν πράγματα, τα οποία δεν έχουν επηρεαστεί έμμεσα από την υπόλοιπη πραγματικότητα, που δε θα μπορούσαν ν' αρχίσουν πιο άμεσα να υπάρχουν και όλα τα πράγματα των επόμενων στιγμών θα εξαρτόνταν ποια είναι μόνο από εκείνα των προηγούμενων και έτσι συνέχεια, ώσπου: Ή θα υπήρχαν ατελείωτα άλλα και διαφορετικά, συνεπώς όχι ένα κοινό και σταθεροποιημένο σύνολο (και τότε θα υπήρχαν αποτελέσματα χωρίς αιτίες). Ή δε θα υπήρχαν ατελείωτα άλλα και θα υπήρχαν πρωταρχικά πράγματα-μέρη, τελείως ανεξάρτητα από άλλα προηγούμενα, ενώ, αντίθετα, μόνο από εκείνα θα εξαρτόνταν όλα τα άλλα των επόμενων στιγμών. Τότε, τα πρωταρχικά πράγματα θα έπρεπε να μην αλλάζουν, να μην παύουν να υπάρχουν, ούτε να είναι προηγούμενα και να μην αλληλεπιδρούν. Αλλά αντιθέτως, για να υπάρχουν πράγματα σ' επόμενες στιγμές, πρέπει να γίνονται διαμέσου πραγμάτων, που δεν αλληλοεπηρεάζονται με όλους τους τρόπους σε μια μόνο

στιγμή. Δηλαδή διαμέσου πραγμάτων που δεν υπάρχουν από μόνα τους και δεν τα προσδιορίζουν με σταθερούς τρόπους.

Ανεξάρτητα από τη στιγμή στην οποία αρχίζει να υπάρχει το κάθε πράγμα, αυτό έχει επηρεαστεί πιο έμμεσα από το κάθε άλλο και έχει επηρεάσει πιο έμμεσα το κάθε άλλο. Ο πιο έμμεσος τρόπος, με τον οποίο συνδέονται και επηρεάζουν, έχει πραγματοποιηθεί ανέκαθεν και τα αποτελέσματά του αποτελούν τους σταθεροποιημένους τρόπους επηρεασμού, που ονομάζουμε ύλη.

Αυτός ο έμμεσος επηρεασμός στο κάθε πράγμα δεν αρχίζει να γίνεται διαμέσου των διαφόρων πραγμάτων, αλλά έχει γίνει (εκ των προτέρων) από την άμεση σχέση τους με την κοινή Συμπαντική Ποιότητα, η οποία είναι ταυτόχρονη μέσα στα σταθερά όρια μιας ευρύτερης στιγμής από τη δική τους.

Θα ήταν αδύνατο ν' αλληλοεπηρεάζεται ένα πράγμα με τα άλλα με λιγότερο έμμεσο τρόπο, αν εκείνα τα άλλα δεν είχαν στην ποιότητά τους τα ίδια στοιχεία που περιέχει και αυτό, στοιχεία κοινά, γιατί όλα τα πράγματα είναι επηρεασμένα με τον ίδιο πιο έμμεσο τρόπο (μέσα στα όρια ενός και του αυτού Χρόνου). Δυο πράγματα που συνδέονται με πιο άμεσους τρόπους είναι αλληλοεπηρεασμένα εκ των προτέρων με τον πιο έμμεσο τρόπο. Αυτές οι πιο έμμεσες σχέσεις τους είναι πραγματοποιημένες με την ύπαρξη των κοινών υλικών στοιχείων στην ποιότητά τους.

Η ύλη υπάρχει, γιατί τα πράγματα δεν υπάρχουν ούτε αρχίζουν όλα στην ίδια εξωτερική (και σχετική) στιγμή, δεν αλληλεπιδρούν με όλους τους δυνατούς τρόπους ταυτόστιγμα και έχουν μια αρχή ύπαρξης ως προς τα εξωτερικά τους, τα οποία δε θα

ήταν εξωτερικά (δε θα υπήρχαν), αν συνδεόντουσαν μόνο άμεσα, σε μια κοινή εξωτερική στιγμή. Ή δε θα ήταν τόσα πολλά και με τόσες δυνατότητες, αν η σχετική αρχή της αλληλεπίδρασης και της σύνθεσης δεν ήταν τόσο ελάχιστη, αφηρημένη και έμμεση. Αλλά, η δυνατότητα να υπάρχουν πολλά πράγματα, ν' αποτελούν συνθέσεις, να συνδυάζονται και να διατηρούν σταθερούς τρόπους αλληλοεπηρεασμού, να είναι άμεσα για τον εαυτό τους, ενώ έμμεσα είναι μέρη, προϋποθέτει τη σταθερότητα και την αμεσότητα του συνόλου.

Τα υλικά στοιχεία είναι οι τρόποι, με τους οποίους αρχίζει σχετικά έμμεσα να γίνεται η Συμπαντική Ποιότητα στην ελάχιστη στιγμή της. Υπό άλλη έννοια, είναι τα αποτελέσματα από τον πιο έμμεσο αλληλοεπηρεασμό των πραγμάτων, είναι τα πράγματα με τις λιγότερες ταυτόστιγμες αλληλεπιδράσεις, οι τρόποι επηρεασμού, οι οποίοι έχουν γίνει ύστερα από μια οριακή διάρκεια.

Αν η σύνθεση προϋποθέτει μια πολλαπλότητα απλούστερων υλικών στοιχείων, υπό μια έννοια αυτό είναι αλήθεια, γιατί η σύνθεση προϋποθέτει ξανά μια σύνθεση (και όχι μια ποσότητα ασύνθετων στοιχείων). Τα πρωταρχικά απλά στοιχεία είναι οι ελάχιστες στιγμές της ευρύτερης πραγματικότητας, δηλαδή αποτελούν μια αφηρημένη πραγματικότητα, μια σχετική αρχή του Χρόνου και χρησιμεύουν σχετικά σαν μέσο, το οποίο δε βρίσκεται έξω από μια σύνθεση ή έξω από μια προηγούμενη δημιουργημένη πραγματικότητα. Η πρωταρχικότητα και η απλότητά τους είναι σχετική (είναι πρωταρχικά μόνο σε σχέση προς τις ποιότητες των συνδυασμών τους και ταυτοχρόνως είναι τα τελικά) και δε θα μπορούσαν να υπάρχουν ούτε να δημιουργούν εκ των υστέρων, χωρίς την

άμεση και προηγούμενη σχέση τους με μια προηγούμενη σύνθεση. Δεν αποτελούν μια αδημιούργητη ουσία ή μια αυτοτελή δυνατότητα για σύνθεση, αλλά ένα φορέα-μέσο μέσα στην αδημιούργητη ουσία. Δηλαδή είναι οι ελάχιστες στιγμές, στις οποίες γίνεται σχετικά έμμεσα (ως προς τα μέρη) η άμεσα σύνθετη πραγματικότητα σαν τελειωμένος Χρόνος, σε μια συνολική στιγμή.

Τα πράγματα δεν είναι μόνο εκ των προτέρων προσδιορισμένα από μια εξωτερική πρωταρχική αιτία, γι' αυτό δεν είναι χωρίς ποιότητα, δραστηριότητα, δε γίνονται μόνο σταθερά προσδιορισμένα μέσα στο χρόνο και μπορούν αυτά τα ίδια σαν ξεχωριστές αρχές να αλλάζουν τα αποτελέσματα των προηγούμενων προσδιορισμών. Η επαρκής αιτία τους δεν είναι μια εξωτερική πρωταρχική ούτε μια εξωτερική τελική αιτία, είναι το άμεσο σύνολό τους, μέρη του οποίου είναι άμεσα (και όχι μόνο έμμεσα ή εξωτερικά της πραγματικότητας). Οι ποιότητες των πραγμάτων και οι τρόποι του αλληλοεπηρεασμού τους υπάρχουν και γίνονται σαν μερικές στιγμές της άμεσης, κοινής και αυτοτελούς πραγματικότητας, σαν μέρη ενός τελειωμένου Χρόνου σε σχέση με άλλα μέρη άλλων στιγμών, όχι μόνο εξωτερικά στο χρόνο. Διαφορετικά, δε θα υπήρχε η σχετική σταθερότητα και η συνθετότητα μέσα στη δραστηριότητα και στις τυχαίες υλικές αλληλεπιδράσεις.*

* Για να θυμηθούμε και να καταλάβουμε την πρωταρχική διαπίστωση που κάναμε, όταν είπαμε ότι το μέρος διαφέρει από το σύνολο όχι μόνο από την έμμεση συνύπαρξή του με άλλα μέρη, αλλά και από άμεση σχέση του με το σύνολο. Πιο πέρα θα το εξηγήσουμε και θα το καταλάβουμε πιο καλά.

Είναι λάθος ν' απορούμε πώς μπορούν να υπάρχουν οι πολυάριθμες διαφορετικές ποιότητες πραγμάτων συνθεμένες από λίγες πρωταρχικές-κοινές ουσίες, όπως και οι τόσοι πολλοί συνδυασμοί τους. Η ουσία της ποιότητάς τους δεν είναι μερικά από τα μέρη της ή ο εξωτερικός συνδυασμός τους. Η ουσία, με την έννοια της αδημιούργητης αρχής ή της πρωταρχικότητας πρέπει να είναι πάντοτε η ίδια, να μην προέρχεται από κάποιες άλλες, να μην καταστρέφεται και σε τελική ανάλυση να είναι κοινή και επαρκής αιτία για την ύπαρξη κάθε άλλης ποιότητας. Δεν υπάρχουν μέρη με αυτά τα γνωρίσματα και η ουσία τους δεν μπορεί να είναι άλλο από το κοινό και σταθερό σύνολο της άμεσης πραγματικότητας, το λεγόμενο Σύμπαν στην αμεσότητά του, στο σύνολο του χρόνου.

Η ουσία είναι η σταθερή και αδημιούργητη αρχή των σχετικών πραγμάτων και αυτό δε σημαίνει ότι είναι το υπόλοιπο από την αφαίρεση κάθε αλλαγής και δράσης. Από μια τέτοια ουσία θα έλειπε η ποιότητα και η συνθετότητα. *Όχι μόνο χωρίς την ουσία δεν μπορούν να υπάρχουν σχέσεις, αλλαγές, δυνατότητες, αλλά και χωρίς τα τελευταία δεν μπορεί να υπάρξει η ουσία σαν πρώτη αρχή.* Θεωρητικά, η έννοιά της μπορεί να περιέχει αυτήν της αλλαγής και της δράσης, αν αυτή θεωρηθεί σαν αρχή, με την οποία η ίδια γίνεται σχετικά (σε μικρότερες στιγμές) στο «εσωτερικό» της, αυτή η οποία είναι μέσα στα όρια μιας ευρύτερης στιγμής. Δηλαδή σαν τελειωμένη σύνθεση και όχι σαν αρχή για την ύπαρξη εξωτερικών της πραγμάτων. Διαμορφώνεται με πολλούς και διάφορους τρόπους σε μικρότερες χρονικές στιγμές, χωρίς να γίνεται τίποτε που δεν μπορούσε να γίνει, τίποτε άλλο από αυτό το οποίο είναι η ίδια άμεσα στο σύνολο της δραστηριότητάς της. Με άλλα λόγια, οι αλλαγές του Είναι της ή των δυνατοτήτων της δεν είναι εξωτερικές της, γιατί αυτές δε δημιουργούνται από έμμεσες σχέσεις με τον εαυτό της,

διαμέσου κάποιων άλλων πραγμάτων. *Η ουσία είναι κάθε λεγόμενο πράγμα ταυτόχρονα, δηλαδή πάντοτε πριν από τη σχετικά έμμεση ποιότητα και αλλαγή του, όχι το κάθε πράγμα σαν ποσότητα, πλην τις διαφορές και τις αλλαγές του.*

Η έννοια της ύλης δεν μπορεί να δείξει αυτό, το οποίο είναι στην ουσία του, δηλαδή άμεσα, το κάθε πράγμα. Η ύλη είναι ο φορέας τη εμμεσότητας, της εξωτερικότητας και της δυνατότητας για αλληλεπίδραση σε σχέση με τα περιορισμένα πράγματα, όχι η σταθερή αρχή τους. Η έννοια της ενέργειας δείχνει τη δραστηριότητα της ύλης και έναν άλλο τρόπο της ύπαρξής της, χωρίς να είναι πιο εύστοχη. Αυτός ο όρος δεν παύει να περιορίζει την έννοια της ουσίας, σαν συνεχή και εξωτερική ροή, χωρίς ποιότητα, σταθερότητα και χωρίς δυνατότητα διαμόρφωσης. Τα πράγματα υπάρχουν περιορισμένα, είναι όπως είναι σε σχέση με τα άλλα και η εμμεσότητα της ύπαρξής τους προϋποθέτει μια έλλειψη αμεσότητας, χρόνου και ουσίας. *Η ουσία είναι η συνολική αιτία της συνθετότητας και της ποιότητας στις έμμεσες αλληλεπιδράσεις και υπάρχει εκ των προτέρων, με άμεσο τρόπο.*

Όλα τα πράγματα είναι άμεσα η ίδια η κοινή ουσία και συνδέονται με αυτήν το ίδιο άμεσα, ταυτόχρονα, ανεξάρτητα από το ποια είναι και όχι μόνο εξωτερικά-έμμεσα. Η εμμεσότητα υπάρχει μόνο ανάμεσα στα λεγόμενα μέρη, με τα πράγματα σαν εξωτερικά και γι' αυτά τα ίδια. Ένας (έμμεσος) επηρεασμός στην κοινή ουσία θα σήμαινε ότι είναι διαφορετική από κάτι άλλο, με το οποίο θα σχετιζόταν ή ότι διαφοροποιείται από τον εαυτό της σαν σύνολο. Στην άμεση πραγματικότητα, η ουσία είναι μία, χωρίς μέρη, χωρίς αλληλεπιδράσεις και αδιαφορο-

ποίηση. Αυτό δε σημαίνει ότι δεν είναι ποιοτική, αλλά ότι είναι διαρκώς η ίδια μέσα στα όρια μιας ευρύτερης στιγμής και κοινή για τα συμπαντικά μέρη.

Οι περιορισμένες ποιότητες προσδιορίζονται σαν εξωτερικές συνθέσεις μέσα στο χρόνο, σαν συνέπειες των προηγούμενων αλλαγών, όμως οι ίδιες είναι μερικοί από τους τρόπους, με τους οποίους η ουσία είναι ανέκαθεν διαμορφωμένη στο σύνολο του χρόνου. Αντιθέτως, θα λέγαμε ότι είναι αποσυνθέσεις της ουσίας, γιατί δεν μπορεί να νοηθεί σύνθεση μόνο από μια και την ίδια ουσία. Η αμεσότητα, η σταθερότητα και η ενότητα της Συμπαντικής Ποιότητας υπάρχει σχετικά έμμεσα και εξωτερικά στην ποιότητα, στις σχέσεις και στις δυνατότητες των μερών, μέσα στο χώρο και στο χρόνο. Δεν είναι τα λεγόμενα μέρη που διαμορφώνουν με τις αλλαγές τους συνδυασμούς και με τις αλληλεπιδράσεις τους ένα διαφορετικό σύνολο πραγμάτων, αλλά το αντίθετο. *Αν το σύνολο των πραγμάτων δεν ήταν μια άμεση αιτία στον εαυτό του, αν δεν ήταν με σταθεροποιημένη ποιότητα (σαν συνολικός Χρόνος), τότε τα λεγόμενα πράγματα δε θ' αποτελούσαν τρόπους μιας κοινής ουσίας. Θα υπήρχαν με προσδιόριστους τρόπους και απεριόριστες δυνατότητες, σε απροσδιόριστες στιγμές, χωρίς συνέχεια και δε θα μπορούσαν να είναι με μια σχετικά σταθερή και ενιαία ποιότητα, ούτε να έχουν κοινά στοιχεία.*

Από την παρά πέρα ανάλυσή μας για τη σχέση του χρόνου με την ύλη και με το σύνολο των πραγμάτων θα καταλάβουμε με ποιο τρόπο τα πράγματα υπάρχουν μέσα στο χρόνο σαν σχετικά και εξωτερικά μέρη και πώς επηρεάζονται από την κοινή

ουσία, ενώ στο σύνολό τους είναι ταυτόχρονα σαν ένα μόνο και το ίδιο πράγμα. Θα καταλάβουμε καθαρά και θα τελειώσουμε αυτήν την εξήγησή μας, όταν θα περάσουμε και κάνουμε λόγο για το χώρο.

V. Για το χρόνο (και τη σχέση του με την ουσία).

Είναι αδύνατο να υπάρχει ένα πράγμα χωρίς το χρόνο ή το αντίστροφο, γιατί ο χρόνος είναι το ίδιο το πράγμα με τις αλλαγές και με τις αλληλεπιδράσεις του. Όταν λέμε ότι ένα πράγμα δεν υπάρχει μέσα στο χρόνο, με αυτήν την έκφραση πρέπει να εννοούμε ότι αυτό δεν αλλάζει ή ότι είναι μια τελείως σταθεροποιημένη ποιότητα. Αλλά εκείνο που δε βρίσκεται στο χρόνο, δεν υπάρχει μέσα στο Σύμπαν, γιατί η ίδια η ποιότητά του είναι τρόποι αυτενέργειας μιας κοινής ουσίας. Ο χρόνος είναι τελειωμένος μόνο για τη συνολική πραγματικότητα, η οποία είναι με τέλεια σταθεροποιημένη ποιότητα και η στιγμή της συμπεριλαμβάνει όλες τις άλλες. Τα πράγματα δε βρίσκονται απλώς μέσα στο χρόνο, αλλά είναι σχετικά μέρη ενός τελειωμένου Χρόνου, διαφορετικά δε θα υπήρχε η σχετική σταθερότητα και κάθε αλλαγή θα γινόταν σε απροσδιόριστες στιγμές, ανά πάσα στιγμή και με ασύνδετο τρόπο.

Ο καθαρά ποσοτικός χρόνος, ο χρόνος που υπάρχει σταθερά (ή συνεχώς) ένα πράγμα ή μια αλλαγή πρέπει να εννοούνται σαν διάρκεια ή σαν στιγμή. Με μεταφορική σημασία η διάρκεια είναι μια ευθεία γραμμή, τα ευθύγραμμα μέρη της είναι οι στιγμές, το μήκος τους είναι τα όρια τους, ενώ όλα μαζί αποτελούν μια συνολική στιγμή χωρίς αρχή και τέλος. Αυτός είναι ο αφηρημένος και εξωτερικός χρόνος. Η σύνθετη ή ποιοτική διάρκεια, θα λέγαμε, είναι ο πραγματικός και σύνθετος χρόνος και όταν λέμε «ο χρόνος

κυλάει», πρέπει να εννοούμε ότι τροποποιούνται ορισμένα πράγματα και οι τρόποι, με τους οποίους αυτά συνδέονται και αλληλοεπηρεάζονται. Δεν υπάρχει χρόνος χωρίς ουσία, γιατί είναι ταυτόσημος με αυτήν και όχι ενωμένος. Κάθε ένωσή του είναι αδιανόητη και δεν μπορεί να γίνεται ούτε στη φαντασία μας: «Υλη χωρίς κίνηση είναι αδιανόητη, όσο και κίνηση χωρίς ύλη», λέει σωστά ο Ένγκελς. Να επισημάνουμε ευρύτερα ότι κανένα μέρος του Σύμπαντος δεν μπορεί να υπάρχει χωρίς ν' αλλάζει η ποιότητά του ή οι τρόποι της αλληλεπίδρασής του. Οι αιτίες της αλλαγής είναι συγχρόνως εσωτερικές και εξωτερικές, γιατί η αλλαγή είναι η ουσία της αιτίας. Η αλλαγή είναι ένα κοινό γνώρισμα όλων των λεγόμενων πραγμάτων. Γι' αυτό ακόμα και αν πούμε ότι η έννοια του χρόνου προέρχεται από τις εμπειρικές προσλήψεις μας, αυτή δε βρίσκει μόνο σ' εκείνες τη σημασία της.

Πριν αρχίσουμε να εξηγούμε λεπτομερώς την ταυτότητα του χρόνου με την ουσία και την αρχή της εξωτερικότητας και της σχετικότητάς του, θα πούμε δυο λόγια, ακόμα, για το χρόνο σαν συνολικό και εξωτερικό.

Το Σύμπαν στο σύνολό του δεν τροποποιείται ούτε μετακινείται, δηλαδή δεν είναι μέσα σε περιβάλλον σαν ένα μέρος ούτε σε αυτό που λέγεται χρόνος. Είναι ένα πράγμα καθαυτό (!), με την έννοια ότι δεν εξαρτάται και δε συνδέεται με τίποτε άλλο εκτός από τον εαυτό του. Σαν συνολική πραγματικότητα δεν αλληλεπιδράει και δεν μπορεί να συνυπάρχει, γιατί τότε δε θα ήταν αυτό το κοινό σύνολο όλων των πραγμάτων. Αν πούμε ότι υπάρχει ένα άλλο πράγμα, το οποίο δεν έχει ποτέ ουδεμία σχέση

με αυτό στο οποίο είμαστε μέρη, τότε το ένα για το άλλο είναι ανύπαρκτο. «Τα πράγματα που δεν έχουν τίποτε κοινό ανάμεσά τους, δεν μπορούν ούτε να κατανοηθούν το ένα από το άλλο[^] δηλαδή, η έννοια του ενός δεν περικλείνει την έννοια του άλλου»*. Αν πούμε ότι έχουν τη δυνατότητα ν' αλληλοσχετιστούν, τότε, ξανά, θα συμπεράνουμε ότι και τα δυο αποτελούν μόνο ένα πράγμα (όχι δύο σύμπαντα), γιατί αυτή η δυνατότητα προϋποθέτει να διαφοροποιούνται από τον εαυτό τους, να μην έχουν γίνει μέσα στα σταθερά όρια μιας στιγμής, να έχουν κάτι κοινό και ν' αλληλοσχετίζονται μ' έναν άλλο τρόπο.

Το Σύμπαν είναι ανύπαρκτο για την ανυπαρξία όχι όμως και για τον εαυτό του, ενώ εκείνη είναι ανύπαρκτη, όχι μόνο για το Σύμπαν αλλά και για τον εαυτό της, αν επιτρέπεται να το πούμε αυτό. Εκείνο, το οποίο δεν έχει σχέση με τίποτε και με κανένα τρόπο ή που δεν είναι μια αιτία, αυτό δεν υπάρχει ούτε έχει αιτία και «για τα πράγματα που δεν έχουν τίποτε το κοινό ανάμεσά τους, το ένα απ' αυτά δεν μπορεί να είναι αίτιο του άλλου»**.

Δεν πρέπει να μιλάμε για την αρχή της διατήρησης της ενέργειας ή της ύλης (δηλ. της αφηρημένης πραγματικότητας), αλλά για την αρχή της σταθερότητας της Συμπαντικής Ποιότητας, η οποία είναι πιο εύστοχη και σαφέστερη. *Η Συμπαντική Ποιότητα δεν μπορεί ν' αλλάξει, να διαφοροποιηθεί από τον εαυτό της και να μην είναι αυτή, η οποία είναι άμεσα, και συνεπώς δεν μπορεί να πάψει να υπάρχει ούτε και άρχισε να υπάρχει.* Αν

* Αξίωμα στη Θεολογία του Σπινόζα

** Θεώρημα 3 του Σπινόζα.

πούμε ότι προήλθε από το μηδέν, τότε ξανά θα συμφωνήσουμε ότι αυτή δεν άρχισε να υπάρχει ή να εξελίσσεται, γιατί υπήρχε ανέκαθεν έτσι όπως είναι. Δηλαδή, ξανά θα πρέπει να εννοήσουμε ότι δεν προήλθε και ότι το τίποτε είναι το τίποτε ή είναι μέρος του Σύμπαντος.

Τα υλικά στοιχεία είναι τα απλούστερα πράγματα, οι αρχικοί τρόποι της σύνθετης πραγματικότητας, τα οποία καταστρέφονται, επηρεάζονται, μετατρέπονται και δημιουργούνται σαν όλα τα έμμεσα μέρη. Δε διατηρούνται παρά μόνο στο σύνολό τους, μέσα στην ανέκαθεν σταθεροποιημένη Συμπαντική Ποιότητα. Η αρχή διατηρήσεως της αφηρημένης ύλης ή της ενέργειας στο βάθος είναι μια βολική αφαίρεση της δυνατότητας να καταστρέφεται κάθε μέρος της πραγματικότητας, από το απλούστερο ως το πιο σύνθετο και πολύπλοκο. *Η αλλαγή, η ροή ενέργειας και η αλληλεπίδραση προϋποθέτουν μια ελάττωση της ενέργειας, όπως η ροή του χρόνου και οι στιγμές προϋποθέτουν την αλλαγή και την έλλειψη χρόνου.*

Το Σύμπαν διαρκεί ατελείωτα να υπάρχει και θα ήταν αδύνατο να γνωσθεί ποιο ήταν πρωταρχικά, αν αυτό δεν ήταν μια σταθεροποιημένη ποιότητα ή μια επαρκή αιτία του εαυτού του. Αρχικά και αναπόδειχτα μπορούμε να συλλάβουμε ότι είναι σταθεροποιημένο, χωρίς δυνατότητες, αν διανοηθούμε ότι διαρκεί να υπάρχει ατελείωτα και ότι από κάθε τι που αντιλαμβανόμαστε σε κάθε στιγμή, έχει προηγηθεί το ίδιο ατελείωτο παρελθόν και έπεται το ίδιο ατελείωτο μέλλον. Από αυτή τη διαπίστωση, θα μπορούσαμε να πούμε ότι στην κοινή πραγματικότητα γίνονται όλα στην ίδια στιγμή. Από αυτήν την άμεση, απλή και αστόχαστη

διαπίστωση μπορεί ένας τυχαίος να αμφισβητήσει τη «ροή» του χρόνου.

Σε καμιά στιγμή της διαρκούς ύπαρξης του Σύμπαντος δεν είναι δυνατό να γίνει κάτι, που θ' ανάτρεπε τη σταθερότητά του ή κάτι, με το οποίο θα έπαυε να υπάρχει. Αν ήταν δυνατό να γίνει μια τέτοια αλλαγή ή να εκμηδενιστεί, τότε θα ήταν από την αρχή αδύνατο να υπάρξει. Γιατί, ο ίδιος ο εαυτός του, ο οποίος είναι η μόνη αιτία της ύπαρξής του, θα ήταν συγχρόνως και η μόνη αιτία της εκμηδένισής του και συνεπώς, θα έπρεπε να υπάρχει και συγχρόνως όχι. Αν πρώτα υπήρχε και εξελισσόταν και ύστερα έπαυε να υπάρχει, τότε δε θα ήταν η ίδια αιτία που θα προσδιόριζε αυτά τα δυο γενικά και αντίθετα αποτελέσματα. Αν σε κάποια στιγμή ανατρεπόταν η σταθερότητά του, τότε δε θα ήταν ανέκαθεν προσδιορισμένο σαν σύνολο μόνο από τον εαυτό του.

Στην εμπειρία διαπιστώνουμε αρκετά συχνά την ύπαρξη σταθερότητας σε μια αλλαγή. Έτσι μπορούμε να καταλάβουμε πιο εύκολα πως δεν είναι παράξενο ή ανόητο να μιλάμε για ένα Σύμπαν με σταθεροποιημένη ποιότητα και ότι η ύπαρξη σταθερότητας και συνέχειας στα φαινόμενα, παρά τις αλλαγές τους, δείχνει ότι όχι μόνο βρίσκονται μέσα στο χρόνο αλλά και ότι είναι μέρη ενός Τελειωμένου - Κοινού Χρόνου. Ο ίδιος ο εαυτός μας αλλάζει συνεχώς και τα κύτταρά μας ανανεώνονται, χωρίς ωστόσο να γινόμαστε ένας άλλος τελείως διαφορετικός ή σε τυχαία συνδεδεμένες στιγμές. Τα στάσιμα κύματα, που γνωρίζουμε από τη φυσική, όπως το λένε οι ίδιες οι λέξεις είναι σταθεροποιημένες αλλαγές και το σώμα που κινείται σε

ευθύγραμμη ομαλή κίνηση βρίσκεται σε ηρεμία. Στον ηλεκτρονικό ταλαντωτή PLL (Phase Locked Loop), που βρίσκεται σε πολλά σύγχρονα ηλεκτρονικά κυκλώματα, όπως σε ραδιόφωνα και τηλεοράσεις, γίνονται ηλεκτρικές αλλαγές, οι οποίες δεν επιτρέπουν την ολίσθηση της προκαθορισμένης (κλειδωμένης) ραδιοσυχνότητας και την επαναπροσδιορίζουν.

Η περιοδική επανάληψη παρόμοιων ιδιοτήτων στα υλικά στοιχεία, η γεωλογική διαμόρφωση των κρυστάλλων, τα ηλεκτρομαγνητικά κύματα ή τα εναλλασσόμενα ρεύματα, ο ενδεκαετής κύκλος της ηλιακής δραστηριότητας, οι γαλαξιακές και οι πλανητικές περιστροφές, η αναπαραγωγή των φυτικών και ζωικών κυττάρων, ο κύκλος του νερού, οι εποχές του έτους έως και η δημιουργία μιας συνεπούς επιστήμης από την επανάληψη μιας μονάδας είναι μερικά από τα αξιοπρόσεκτα παραδείγματα μιας κυκλικότητας και συμμετρίας* στη φύση, δηλαδή μιας σχετικής σταθερότητας στην ίδια την αλλαγή.

Το Σύμπαν είναι το ατροποποίητο σύνολο όλων των τροποποιούμενων πραγμάτων. Δεν έχει ουδεμία δυνατότητα και από τη θεώρηση αυτή είναι ο τελειωμένος και πραγματοποιημένος Χρόνος. Αν αυτό δε γινόταν μέσα στα όρια μιας μόνο στιγμής, τότε δε θα ήταν σταθεροποιημένο (σαν μια ποιότητα σταθεροποιημένων τρόπων αυτενέργειας) ούτε επαρκώς προσδιορισμένο. Μέσα στα σταθερά όρια αυτής της ευρύτερης στιγμής διαρκεί ατελείωτα να υπάρχει και συνυπάρχουν όλα τα τροποποιούμενα μέρη του με όλους τους σχετικούς δυνατούς

* Η συνεχής διαφοροποίηση, η σχετική σταθερότητα και η ατέλεια στην κυκλικότητα εξηγούνται αναλυτικά πιο πέρα στο έργο.

τρόπους. Οι τρόποι, με τους οποίους είναι ανέκαθεν σαν διαμορφωμένη η ποιότητά του, με τους οποίους συντηρείται και συνεχίζει να γίνεται ως προς τα σχετικά μέρη του, είναι στοιχεία αυτής της ίδιας. Αποτελούν τις (χρονικά αναλυμένες) ποιότητες των λεγόμενων εξωτερικών πραγμάτων (του καθενός ως προς τα άλλα) και των απλούστερων υλικών στοιχείων. Οι αλλαγές στην ποιότητα των μερών και στις σχέσεις τους δεν είναι αλλαγές στην ποιότητα του συνόλου, γιατί η ποιότητα του τελευταίου είναι ή προσδιορίζεται με αυτές.

Η στιγμή, στην οποία υπάρχουμε εμείς σαν εξωτερικά μέρη, είναι ένα μέρος από τη συνολική στιγμή, στην οποία το Σύμπαν αρχίζει και τελειώνει να είναι σταθερά αυτό το ίδιο σαν τελειωμένος Χρόνος, δηλαδή είναι υποστιγμή. Η συμπαντική στιγμή δεν αποτελείται από ατελείωτες ή απειράριθμες μικρότερες στιγμές, διαφορετικά το Σύμπαν δε θα ήταν πάντοτε το ίδιο μέσα στα όρια μιας στιγμής. Τα όρια των υποστιγμών δεν πρέπει να είναι μικρότερα από ένα ορισμένο ελάχιστο όριο (διαφορετικά θα ήταν απειράριθμες) και οι υποστιγμές, που αποτελούν τη συμπαντική στιγμή ως προς τα εξωτερικά πράγματα, είναι ένας καθορισμένος και σταθερός αριθμός.

Στο σχετικό παρόν μας, η Συμπαντική Ποιότητα δεν είναι τελειωμένη, γιατί πάντοτε είμαστε σε μερικές στιγμές της. Δεν υπάρχει ποτέ μια στιγμή στη διάρκεια της ύπαρξης των εξωτερικών μερών (μια εξωτερική στιγμή), στην οποία εκείνη να είναι οριστικά ή κοινά τελειωμένη. Αν υποθέσουμε ότι η διάρκεια της ύπαρξής μας ήταν ατελείωτη, τότε σε καμιά στιγμή μας δε θα έπαυε το Σύμπαν να γίνεται, δηλαδή δε θα παύαμε

να είμαστε σαν ένα μέρος ανάμεσα σε άλλα. Το Σύμπαν δεν άρχισε να υπάρχει και να εξελίσσεται σαν σύνολο, αλλά στον τέλειό του περιέχονται οι «ατελείς» εαυτοί του.

Τα πράγματα και οι τρόποι αλληλοεπηρεασμού τους διαρκώς αλλάζουν και πρέπει εκείνα του παρελθόντος να επηρεάσουν μ' έναν πιο έμμεσο τρόπο εκείνα του μέλλοντος, όπως και αντίστροφα. Αυτό θα ήταν αδύνατο να γίνει, αν δεν είχε γίνει ανέκαθεν και αν η πρώτη πραγματικότητα, που συνεχίζει πάντοτε να γίνεται από μια άλλη (και πάντοτε υπάρχει ένα παρελθόν), δεν ήταν συγχρόνως η τελευταία.

Το Σύμπαν συνεχίζει να γίνεται σε μια από τις πολλές υποστιγμές, ενώ τα μέρη του υπάρχουν στα όρια μερικών στιγμών, οι οποίες δεν μπορούν να είναι περισσότερες από την υποστιγμή του ούτε μικρότερες από ένα ελάχιστο όριο. Αυτό, το οποίο είναι τώρα, δεν αποτελεί την άμεση συνέχεια ενός άλλου που προηγήθηκε και δεν μπορεί να συνεχίζει ατελείωτα να είναι άμεσα το κάθε επόμενο (γιατί έχει αρχίσει και έχει τελειώσει ανέκαθεν να γίνεται). Συνεπώς, πρέπει να γίνεται όχι μόνο άμεσα σαν να γινόταν κάποιο, το οποίο δεν ήταν ποτέ, αλλά και έμμεσα, διαμέσου και των άλλων που ήταν ανέκαθεν. Δηλαδή υπάρχει ταυτόχρονα σε πολλές υποστιγμές του*.

Μπορούμε να θεωρήσουμε την πραγματικότητα του παρελθόντος σαν ένα μέρος της συνολικής και σαν τέτοιο όχι σταθεροποιημένο. Το παρελθόν και το μέλλον – που γνωρίζουμε μόνο εμείς τα μέρη – αποτελούν το παρόν του 100% Σύμπαντος και

* Γαλαξίες;

ακριβώς έτσι εξηγείται η σχετικότητα του χρόνου μ' έναν εκπληκτικό ορθολογικό τρόπο. Διαφορετικά, δε θα υπήρχε λόγος για να είναι σχετικός, τη στιγμή που θα υπήρχε ένας εξωτερικός κοινός χρόνος για όλα τα πράγματα. Θα εξελισσόταν όλο το Σύμπαν και έτσι θα άλλαζαν τα μέρη του μη σχετικά ως προς τα άλλα, ανεξάρτητα από τους τρόπους αλληλεπίδρασής τους και όχι σαν τρόποι μιας κοινής ουσίας. Επομένως, όταν αναζητάμε την αρχή της εξέλιξής του, δεν μπορούμε παρά να βρίσκουμε την ύπαρξη του αδιαφοροποίητου πραγματικού Σύμπαντος, το οποίο υπήρχε ανέκαθεν χωρίς έμμεσες αλληλεπιδράσεις και συνεχίζει σχετικά να γίνεται ταυτόχρονα σε πολλές υποστιγμές του. Αυτό σημαίνει ότι οι στιγμές της εξέλιξής του, που θεωρούνται διαφορετικές ή ανύπαρκτες ως προς τη στιγμή της δικής μας ύπαρξης, υπάρχουν πραγματικά από τις πλησιέστερες ως τις πιο μακρινές μας χωρικές αποστάσεις.

Η αρχή και το τέλος της υποστιγμής του Σύμπαντος περιέχονται μέσα στα όρια της ευρύτερης στιγμής και πρέπει αυτό, το οποίο είναι σε μια υποστιγή, να συνυπάρχει και να συνδέεται με τη συμπαντική ποιότητα των άλλων υποστιγμών. Εάν το Σύμπαν δεν υπήρχε ταυτοχρόνως σε πολλές υποστιγμές του (πριν από τη σχετική αρχή του και μετά από το τέλος του), τότε θα μιλούσαμε για ασταθεροποίητο Σύμπαν, το οποίο θα γινόταν διαρκώς και άμεσα σαν σύνολο μέσα στο χρόνο, χωρίς αρχή και τέλος. Ή αντιθέτως για έναν συνολικό χρόνο, χωρίς σχετική αρχή, χωρίς χρονική διαφορά και σχετική εμμεσότητα - μερικότητα.

Το Σύμπαν δεν υπάρχει ταυτόχρονα σε σχέση με τη στιγμή της δικής μας περιορισμένης ύπαρξης και η συμπαντική στιγμή

δεν είναι τελειωμένη. Ο αριθμός των μικρότερων στιγμών, στον οποίο αυτή η συνολική μπορεί να διαιρεθεί, δεν υπάρχει όλος σε μια μερική στιγμή, δηλ. όλος στο παρόν μας και γι' αυτό μπορούμε να μιλάμε για ξεχωριστές ή πολλές στιγμές. Αν δεν υπάρχει μια έλλειψη ή διαφορά χρόνου μέσα στην έννοια του χρόνου, δεν μπορούμε να νοήσουμε πολλές στιγμές σαν εξωτερικές, παρά μόνο μια ευρύτερη χωρίς την έννοια της αλλαγής. Αυτό σημαίνει ότι οι μικρότερες στιγμές, ακόμα και έτσι αφηρημένα, δεν μπορούν να νοηθούν σαν σταθερές και ασύνδετες. Γιατί πρέπει να υπάρχουν με μια συνέχεια, για να αποτελούν την ευρύτερη και ωστόσο, χωρίς ποτέ να υπάρχουν όλες σε σχέση με τα δικά τους όρια. Η έλλειψη στη συνέχειά τους, δηλ. οι στιγμές που λείπουν, πρέπει να έρχονται από την αλλαγή των παρόντων μετά από εξωτερικό χρόνο. Οι στιγμές, οι οποίες λείπουν, είναι οι δυνατοί τρόποι-χρόνοι συνδυασμού αυτών που υπάρχουν και έτσι μπορούμε να ορίσουμε ότι η ευρύτερη συνολική στιγμή είναι ο αριθμός των ελάχιστων στιγμών της μαζί με τους δυνατούς χρόνους των συνδυασμών τους. Δηλαδή, δεν είναι το άθροισμα των ελάχιστων, αλλά ένα γινόμενο με πολλούς δυνατούς τρόπους. Γι' αυτό και το Σύμπαν σαν τελειωμένος Χρόνος είναι μια ποιότητα και όχι μια συνεχής ποσότητα.

Το Σύμπαν μέσα στα όρια μιας ευρύτερης στιγμής είναι πάντοτε το ίδιο και συνεπώς, όλες οι μικρότερες στιγμές, στις οποίες αυτό συνεχίζει να γίνεται σαν εξωτερικό μέρος, υπάρχουν ταυτόχρονα. Αντίθετα, ως προς εμάς δεν υπάρχουν ταυτόχρονα και πάντοτε γίνεται μέσα στα όρια μιας υποστιγμής, στην ίδια στιγμή, που εκείνη συνεχίζει να γίνεται μέσα στα όρια πολλών άλλων

και όχι απειράριθμων υποστιγμών. Από μία άλλη άποψη όλα τα πράγματα έχουν άμεση σχέση μ' ένα και το ίδιο σύνολο (δηλ. συν-υπάρχουν), συνεπώς και στην ίδια συνολική στιγμή. Ενώ η στιγμή αυτή σε σχέση με τα εξωτερικά πράγματα είναι "διασπασμένη".

Η πραγματικότητα στο σύνολο του Χρόνου είναι τελειωμένη (πριν από τη σχετική στιγμή στην οποία υπάρχουν τα μέρη της σαν εξωτερικά). Γι' αυτό δεν είναι μόνο τα πράγματα των προηγούμενων στιγμών, που επηρεάζουν εκείνα των επομένων, αλλά και αντιστρόφως, εκείνα του μέλλοντος επηρεάζουν (ή έχουν επηρεάσει ανέκαθεν) όσα είναι δυνατό να υπάρχουν και να γίνονται στις προηγούμενες στιγμές (και έτσι ξανά τον ίδιο τον εαυτό τους). Αν τα πράγματα του παρελθόντος ήταν τελείως ανεπηρέαστα και ανεξάρτητα από εκείνα του μέλλοντος, τότε δε θα συνυπήρχαν στα όρια μιας κοινής ευρύτερης στιγμής, δε θα αποτελούσαν ένα σταθερό σύνολο, θα ήταν με απεριόριστες δυνατότητες... και αντιστρόφως.

Από τα πράγματα που υπάρχουν τώρα, θα επηρεαστούν τα άλλα που θα υπάρξουν (σαν έμμεσα αποτελέσματα) στο μέλλον, γιατί τα τελευταία γίνονται διαμέσου αυτών των παρόντων πραγμάτων και των αλληλοεπηρεασμών τους. Όπως αυτά του παρόντος (το παρόν είναι μέλλον ως προς τα προηγούμενα) έχουν επηρεαστεί από τα προηγούμενά τους και έτσι πιο έμμεσα και ανέκαθεν. Αν αυτοί οι πιο έμμεσοι επηρεασμοί, που συνεχίζονται πάντοτε με τη συνεπίδραση των άλλων πραγμάτων, δεν είχαν γίνει ή προσδιοριστεί ανέκαθεν (χωρίς ν' αρχίσουν να γίνονται στο σύνολό τους), τότε θα υπήρχαν πρωταρχικά πράγματα, τα

οποία δε θα είχαν επηρεαστεί έτσι έμμεσα από άλλα προηγούμενα. Ενώ οι πιο έμμεσοι επηρεασμοί δε θα είχαν πάψει να γίνονται, δε θα ήταν όλα τα πράγματα επηρεασμένα με τον ίδιο πιο έμμεσο τρόπο και ο πιο έμμεσος τρόπος επηρεασμού δε θα υπήρχε σαν σταθεροποιημένος. Συνεπώς, δε θα υπήρχε μια ενιαία πραγματικότητα με σταθεροποιημένη ποιότητα μέσα στα όρια μιας ευρύτερης στιγμής και τα μέρη της θα υπήρχαν με απεριόριστους τρόπους (σα να έλειπαν πάντοτε μερικές αιτίες). Οι πιο έμμεσοι τρόποι επηρεασμού έχουν πάψει να γίνονται, ακριβώς γιατί δεν άρχισαν να γίνονται. Όπως δεν άρχισαν τα πράγματα διαμέσου μερικών άλλων πρωταρχικών. Αυτοί οι πιο έμμεσοι τρόποι υπάρχουν πάντοτε σαν σταθεροποιημένοι κοινοί τρόποι αλληλεπίδρασης και αποτελούν τη σχετική αρχή-φορέα για τη διαμόρφωση των έμμεσων-εξωτερικών πραγμάτων, τους φορείς της εμμεσότητας, τους οποίους ονομάζουμε ύλη.

Τα υλικά στοιχεία είναι οι σταθεροποιημένοι τρόποι, με τους οποίους το Σύμπαν έχει γίνει ανέκαθεν στην ελάχιστη στιγμή του και σαν την πιο αφηρημένη πραγματικότητα αποτελούν τις απλούστερες ποιότητες πραγμάτων. Σαν τρόποι ύπαρξης μιας κοινής ουσίας είναι οι ελάχιστες στιγμές, από τις οποίες αρχίζει εκείνο να γίνεται σχετικά έμμεσα και σε ευρύτερες χρονικές στιγμές, δηλαδή είναι η σχετική αρχή του Χρόνου. *Το ότι η λεγόμενη ύλη δεν μπορεί να διαιρεθεί ατελείωτα ή χωρίς να πάψει να είναι με την ίδια ποιότητα, αυτό εξηγείται γιατί δεν είναι ουσία, αλλά τρόπος ύπαρξης μιας κοινής ουσίας. Διαφορετικά, σαν ουσία δε θα μπορούσε να διαιρεθεί ή θα έπρεπε να διαιρείται ατελείωτα, χωρίς να μετατρέπεται* και αυτή η δυνατότητα θα

σήμαινε ότι έχει απεριόριστες δυνατότητες και τελικά, ότι το άμεσο Σύμπαν δεν είναι σταθεροποιημένο σαν τελειωμένος Χρόνος.

Οι σύνθετες ποιότητες διαμορφώνονται με αυτές τις απλούστερες σαν ευρύτερες στιγμές σε σχετικά μεγαλύτερες στιγμές και όχι μόνο από αυτές ή ανεξάρτητα από μια προηγούμενη σύνθετη πραγματικότητα. Γι' αυτό η στιγμή ή ο τρόπος, που επιδράει κάθε πράγμα και ειδικότερα τα υλικά στοιχεία, δεν εξαρτάται μόνο έμμεσα (ή εξωτερικά) από τη διαφορετική στιγμή, στην οποία επιδράει το κάθε άλλο σαν εξωτερικό ανεξάρτητο μέρος και τα ίδια αυτά τα στοιχεία, στην ουσία, είναι διαρκώς τρόποι επίδρασης (πριν ακόμα να επηρεαστούν έμμεσα). Έχουν εκ των προτέρων μερικές σταθερές δυνατότητες και μπορούν ν' αλληλεπιδρούν με ορισμένους σταθερούς τρόπους (δηλ. οι τρόποι με τους οποίους αλληλεπιδρούν είναι εκ των προτέρων επηρεασμένοι από τις επιδράσεις των άλλων), παρά το ότι δεν επηρεάζονται μόνο με ένα σταθερό τρόπο από το εξωτερικό τους. Έτσι αυτά τα ίδια επηρεάζουν και προκαθορίζουν τους τρόπους, με τους οποίους επηρεάζονται και γίνονται εκ των υστέρων τους.

Αν οι ποιότητες των μερών και οι αλλαγές στους τρόπους του αλληλοεπηρεασμού τους ήταν προσδιορισμένες μόνο έμμεσα, εκ των υστέρων ή εξωτερικά, όλα θα ήταν ασταθή χωρίς ποιότητα και χωρίς επαρκή αιτία, ενώ αν ήταν μόνο άμεσα, από μια προηγούμενη κοινή αιτία, τότε όλα θα ήταν μόνο σταθερά προσδιορισμένα και τίποτε δε θα άλλαζε.

Τα ίδια τα πράγματα είναι μερικές αιτίες, όχι μόνο αποτελέ-

σματα, γιατί η επίδρασή τους δεν είναι προσδιορισμένη μόνο από τα προηγούμενά τους πράγματα ή από μια πρώτη αιτία, μετά από την οποία δεν υπάρχει άλλη και τα ίδια είναι δραστήρια άμεσα. Αυτή η δυνατότητα της δικής τους δράσης ν' αλλάξουν το αποτέλεσμα του προηγούμενου προσδιορισμού, να δημιουργήσουν ένα άλλο και να επηρεάσουν διαφορετικά τους τρόπους που θα επηρεαστούν δε θα υπήρχε, αν τα πράγματα ήταν προσδιορισμένα μόνο έμμεσα, μόνο από κάποια άλλα προηγούμενα ή από μια εξωτερική τους αιτία. Γιατί τότε δε θα υπήρχαν η ποιότητα, η συνθετότητα, η αμεσότητα, οι σταθεροί τρόποι σύνδεσης, οι ταυτόχρονες εξωτερικές σχέσεις, η σταθερότητα και η συνέχεια μέσα στη δραστηριότητα. Η ίδια η ύπαρξή τους είναι αποτέλεσμα ενός προσδιορισμού που συντελείται ταυτοχρόνως εκ των υστέρων εκείνων. Γιατί το μέλλον είναι μέρος ενός συνολικού παρόντος, το οποίο αναλογεί σε μια ανέκαθεν (αδημιούργητη) ποιοτική Ύπαρξη και η αρχή των μερών δε βρίσκεται μόνο στο σχετικό παρελθόν τους, όπως μοιάζει μέσα στο σχετικό εξωτερικό χρόνο. Η αρχή τους είναι προκαθορισμένη και συνπροσδιορισμένη ακόμα και από το δικό τους μέλλον. Τα πράγματα συνεχίζουν να προσδιορίζουν σαν ξεχωριστές αρχές, γιατί η ύπαρξή τους είναι σαν ένα μέρος μιας και της ίδιας αυτοπροσδιορισμένης ποιότητας και όχι μόνο ένα εξωτερικό μέρος (το οποίο δεν μπορεί να επηρεάσει ή δεν έχει επηρεάσει το αποτέλεσμα του προηγούμενου προσδιορισμού, από τον οποίο αυτό το ίδιο καθορίστηκε).

Τα πράγματα που υπάρχουν στο τώρα έχουν επηρεαστεί έμμεσα από τα άλλα που υπήρξαν στο πριν και από εκείνα που θα

υπάρξουν στο μετά τους. Αυτό έχει γίνει ανέκαθεν ανεξάρτητα από ποια στιγμή αρχίζουν να υπάρχουν, με τον πιο έμμεσο τρόπο, ο οποίος είναι κοινός για κάθε πράγμα και με τον οποίο διαμορφώνεται η ποιότητά του. Έτσι δεν είναι δυνατό να υπάρξουν στο μέλλον πράγματα, τα οποία δεν μπορούν να υπάρξουν ή που δεν έχουν επηρεαστεί τόσο έμμεσα. Αντιστρόφως, εκείνα που υπήρξαν στο παρελθόν μπορούσαν να υπάρξουν, γιατί συνπροσδιορίστηκαν όχι μόνο εκ των προτέρων αλλά και από εκείνα του μέλλοντος.

Τα πράγματα έχουν άμεση σχέση με μια κοινή ουσία, με την οποία είναι άμεσα ενωμένα και συσχετισμένα σαν μέρη της και μέσα στα όρια μιας μέγιστης στιγμής έχουν ανέκαθεν αλληλοεπηρεαστεί. Τα αποτελέσματα αυτής της άμεσης συντελεστικότητάς τους (της ανέκαθεν αλληλεπίδρασή τους) είναι ανέκαθεν πραγματοποιημένα και μέσα στα όρια μικρότερων στιγμών αποτελούν την ίδια την ποιότητά τους με τις δυνατότητές της. Η ποιότητά τους είναι εκ των προτέρων διαμορφωμένη, συνεπώς και οι τρόποι, με τους οποίους μπορούν εκείνα ν' αλληλοεπηρεαστούν έμμεσα (εκ των υστέρων τους). Έτσι λοιπόν, και από αυτήν την υπερβολική θέση, οι έμμεσες αλληλεπιδράσεις τους δεν μπορούν να είναι απεριόριστες. Ο πιο έμμεσος τρόπος, με τον οποίο επηρεάζει το ένα το άλλο ύστερα από μια στιγμή και διαμέσου όλων των άλλων, πρέπει να είναι κοινός και σταθερά ο ίδιος, να μην υπάρχει πάντοτε ένας άλλος περισσότερο έμμεσος.

Μόνο με τη δυνατότητά τους να υπάρχουν (σχετικά εκ των υστέρων) τα πράγματα, έχουν συντελέσει στο να είναι αυτή που πάντοτε ήταν η Συμπαντική Δραστηριότητα και η ποιότητά τους στις μικρότερες στιγμές. Γιατί η δυνατότητα αυτή είναι ανέκαθεν πραγματοποιημένη μέσα στα όρια μιας ευρύτερης στιγμής ανέκαθεν τελειωμένης^ ενώ στα όρια μικρότερων στιγμών υπάρχουν σαν εξωτερικά -έμμεσα μέρη με μια αρχή και ένα

τέλος μέσα στον εξωτερικό χρόνο. Αν ένα πράγμα δεν μπορούσε να υπάρξει ή αν αντίθετα μπορούσε να υπάρξει ένα, που δεν υπήρξε ποτέ στο απεριόριστο παρελθόν τους, τότε ο πιο έμμεσος τρόπος επηρεασμού δε θα ήταν τελειωμένος και πραγματοποιημένος και σε τελική ανάλυση, η Συμπαντική Ποιότητα δε θα ήταν σταθεροποιημένη και δε θα υπήρχε. Αντιθέτως, είναι σταθεροποιημένη, υπάρχει ταυτόχρονα ως προς τον εαυτό της και κανένα μέρος της δε γίνεται απροσδιόριστο, σε απροσδιόριστες στιγμές ή τελείως ανεπηρέαστα από τα υπόλοιπα. Μπορούμε να πούμε και το αντίστροφο, ότι όλα είναι επαρκώς προσδιορισμένα από το κοινό σύνολό τους και γι' αυτό ταυτόχρονα πραγματοποιημένα (μέσα στα όρια μιας συνολικής στιγμής).

Οι δυνατότητες πραγματοποιούνται (ή όχι) σχετικά εκ των υστέρων και έμμεσα, ενώ η Συνολική Ποιότητα είναι ανέκαθεν – άμεσα τελειωμένη στο σύνολο των στιγμών της και πάντοτε προϋπάρχει κάποιο πράγμα. Επομένως, οι δυνατότητες υπάρχουν πάντοτε, και μέσα στα όρια της συνολικής στιγμής δεν μπορούν να μην πραγματοποιηθούν. Η πραγματοποίησή τους δεν είναι ανεξάρτητη από την ποιότητα των πραγμάτων μέσα στο χρόνο και δεν εξαρτάται μόνο εκ των υστέρων από κάποιες περιστάσεις ή πράγματα που θα μπορούσαν να μην υπάρξουν ποτέ. Αυτό, το οποίο αλλάζει, είναι η στιγμή, ο τόπος και ο τρόπος που θα πραγματοποιηθούν (μέσα στο σχετικό χρόνο), όχι η ύπαρξή τους. Γι' αυτό δεν είναι διαρκώς το ίδιο δυνατές για πραγματοποίηση, δηλαδή αυτή δεν είναι σταθερά προσδιορισμένη και υπάρχει μια λιγότερη ή περισσότερη προτεραιότητα για να γίνει, την οποία ονομάζουμε πιθανότητα. Α.χ. άυριο είναι δυνατόν να μην

ανατείλει ο ήλιος, όπως είναι δυνατό να ανατείλει, ωστόσο αυτές οι δυο δυνατότητες δεν έχουν «ίση» αλήθεια. Δεν είναι απλώς δυνατό, είναι πιθανό πως ο ήλιος θ' ανατείλει, γιατί ακόμα υπάρχουν οι γνωστοί συσχετισμοί των γνωστών πραγμάτων.

Η διαφορά ανάμεσα στην πιθανότητα και στη δυνατότητα είναι διαφορά στο δυνατό με προτεραιότητα πραγματοποίησης, στο υπό εξέλιξη δυνατό ή στο δυνατό με μεγαλύτερη συχνότητα πραγματοποίησης και στο δυνατό υπό σταθερούς όρους. Ενώ το απλώς δυνατό είναι γενικότερη έννοια, είναι κάθε τι που μπορεί να γίνει σε κάποιες ακαθόριστες περιστάσεις υπό όλους τους όρους, χωρίς περιορισμό ή ανεξάρτητα από κάποια προτεραιότητα. *Η προτεραιότητα και ευρύτερα (η) πιθανότητα πραγματοποίησης είναι μια από τις ειδικότερες συνέπειες της Συμπαντικής σταθερότητας, της προϋπάρχουσας αμεσότητας και των χρονικών ορίων μέσα στα οποία γίνονται τα πράγματα σαν έμμεσα, όπως είναι ευρύτερα η ύπαρξη των κοινών στοιχείων.*

Πριν περάσουμε στην τελική έννοια-κλειδί για την επεξήγηση της σχετικότητας του χρόνου και της δυνατότητας να υπάρχουν πράγματα εκ των υστέρων, σαν εξωτερικά μέσα στο τελειωμένο σύνολό τους, στην έννοια του χώρου, θα παραθέσουμε μερικές διατυπώσεις συσχετισμών. Μόνο και μόνο προς επεξεργασία, με την αμφιβολία για την αξιοπιστία τους και χωρίς να τις χρησιμοποιήσουμε σαν βασικές στην παρά πέρα εξέλιξη της θεωρίας. Γι' αυτό και θα μείνουμε ανεπηρέαστοι από την αστοχία ή την παρέκκλισή τους.

Γνωρίζοντας ότι ο χρόνος είναι τα ίδια τα πράγματα με τις αλλαγές τους και ότι το Σύμπαν υπάρχει τελειωμένο μέσα στα όρια μιας ευρύτερης στιγμής, βρίσκουμε την ύπαρξη μιας μέγιστης και μιας ελάχιστης διάρκειας στην αλληλεπίδρασή τους και την άμεση σχέση της με την ποιότητά τους, η οποία υπάρχει σαν δραστηριότητα μιας κοινής ουσίας.

Ο πιο έμμεσος τρόπος, με τον οποίο κάθε πράγμα σαν εξωτερικό έχει επηρεάσει τα άλλα, είναι πραγματοποιημένος εκ των προτέρων μέσα στα όρια μιας μέγιστης στιγμής, στην ίδια για κάθε πράγμα. Δηλαδή, έχει γίνει μέσα στα όρια της διάρκειας, στην οποία υπάρχει η συνολική πραγματικότητα (σε μεγαλύτερη διάρκεια από την υποστιγμή της).

Το αποτέλεσμα της πιο έμμεσης αλληλεπίδρασης, πραγματοποιημένο ανέκαθεν, αποτελεί ένα σταθεροποιημένο τρόπο επηρεασμού, την αρχή-φορέα για κάθε έμμεση αλληλεπίδραση και για τη διαμόρφωση της ποιότητας των πραγμάτων σχετικά εκ των υστέρων. Είναι ο τρόπος, με τον οποίο η κοινή ουσία (ή το Σύμπαν) γίνεται ανέκαθεν στην ελάχιστη στιγμή της και αυτόν το σταθεροποιημένο τρόπο στην εμπειρική φυσική τον ονομάζουν ύλη ή μάζα.

Από τη μέγιστη διάρκεια, στην οποία είναι τελειωμένη η Συμπαντική Ποιότητα (ή έχει γίνει ο πιο έμμεσος επηρεασμός), εξαρτάται και καθορίζεται ο μέγιστος αριθμός των φορέων διαμέσου των οποίων αυτή γίνεται σε σχέση με τα σχετικά εξωτερικά πράγματα και ο αριθμός των ελάχιστων στιγμών, που αυτή η συνολική διάρκεια αποτελείται.

Ο πιο έμμεσος τρόπος αλληλεπίδρασης (ή ο τρόπος με τον οποίο αρχίζει να γίνεται πιο έμμεσα ένα πράγμα) είναι πραγματοποιημένος ταυτόχρονα για κάθε μέρος της πραγματικότητας και υπάρχει σαν κοινό αποτέλεσμα στην ποιότητά τους. Επομένως, η ποιότητα της κοινής ουσίας, που σχετικά γίνεται

σε στιγμές μεγαλύτερες της ελάχιστης, περιέχει τους τρόπους που γίνονται στην ελάχιστη στιγμή.

Η ελάχιστη στιγμή, στην οποία γίνεται η κοινή ουσία (ή ο χρόνος στον οποίο είναι μόνο ένας φορέας-αποτέλεσμα του πιο έμμεσου τρόπου αλληλεπίδρασης), είναι η ελάχιστη διάρκεια που μπορεί να γίνει μια αλληλεπίδραση διαμέσου αυτού του φορέα και είναι ίση με αυτόν τον ίδιο το φορέα. Η διάρκεια αυτή στην εμπειρική φυσική ονομάζεται ενέργεια. Η μάζα είναι σταθεροποιημένος τρόπος ενέργειας (ο οποίος γίνεται στην ελάχιστη στιγμή, με τον πιο άμεσο τρόπο, με την ελάχιστη αλληλεπίδραση), ενώ η ενέργεια είναι αποσταθεροποιημένη μάζα (τρόπος), η οποία γίνεται σε στιγμές μεγαλύτερες της ελάχιστης ή έμμεσα.

Ο πιο άμεσος τρόπος αλληλεπίδρασης διαμέσου του φορέα του πιο έμμεσου τρόπου (ή της ελάχιστης στιγμής) δεν μπορεί να γίνεται σε μικρότερη στιγμή από αυτήν, στην οποία αυτός ο ίδιος γίνεται και είναι σταθεροποιημένος. Αυτή είναι η μέγιστη ενέργεια που μπορεί να έχει εκ των υστέρων αυτός ο φορέας, χωρίς να αποσταθεροποιείται.

Όταν ο φορέας του πιο έμμεσου επηρεασμού επηρεάζει έναν άλλο με τον πιο άμεσο τρόπο ή στην ελάχιστη στιγμή, τότε μπορούν να συνυπάρχουν σε μια ευρύτερη κοινή στιγμή (ή σε μια πολλαπλάσια της ελάχιστης).

Η διάρκεια, στην οποία έχει πραγματοποιηθεί ο πιο έμμεσος τρόπος αλληλοεπηρεασμού, είναι ίση με τη διάρκεια, στην οποία υπάρχει το Σύμπαν σε όλες τις υποστιγμές του. Αν αυτή η πιο έμμεση αλληλεπίδραση είχε πραγματοποιηθεί σε μικρότερη διάρκεια από εκείνη της συνολικής στιγμής, τότε θα υπήρχαν πράγματα, τα οποία δεν έχουν αλληλεπιδράσει με τον πιο έμμεσο τρόπο και θα είχαν απροκαθόριστες και ατελείωτες δυνατότητες ν' αλληλοεπηρεάζονται με απεριόριστους τρόπους και σε απε-

ριόριστες στιγμές. Αν η διάρκεια της συνολικής στιγμής ήταν μικρότερη από την άλλη, τότε η τελευταία θα είχε πραγματοποιηθεί λιγότερο έμμεσα, ο αριθμός των ελάχιστων στιγμών θα ήταν μικρότερος και θα υπήρχαν λιγότερα πράγματα.

Η υποστιγμή, στην οποία υπάρχει το Σύμπαν, είναι πάντοτε μικρότερη από τη διάρκεια, στην οποία έχει γίνει ο πιο έμμεσος επηρεασμός και ο αριθμός των φορέων του μέσα στα όρια αυτής της υποστιγμής είναι μικρότερος από το συνολικό αριθμό.

Τα πράγματα που υπάρχουν στο Σύμπαν (ή στο σύνολο) μιας υποστιγμής διαμορφώνονται και αλληλοεπηρεάζονται με τους ίδιους φορείς-αποτελέσματα (του ίδιου πιο έμμεσου τρόπου αλληλεπίδρασης), που διαμορφώνονται και αλληλοεπηρεάζονται τα πράγματα των άλλων χρόνων και συνόλων ή στο Σύμπαν των άλλων υποστιγμών. Συνάγεται ότι η ελάχιστη στιγμή, στην οποία μπορούν εκείνοι οι φορείς να αλληλεπιδράσουν, είναι η ίδια.

VI. Για το χώρο (και τη σχέση του με το χρόνο).

Δείχναμε την εξάρτηση των αντιληπτών πραγμάτων από το λεγόμενο κενό χώρο, αλλά θεωρούσαμε αυτονόητο ότι εκείνος δεν εξαρτάται από εκείνα. Με την έννοια του κενού χώρου δεν μπορούμε ν' αποφύγουμε την απορία πώς κάτι, το οποίο δεν είναι τίποτε, μπορεί και είναι τόσο χρήσιμο και αναγκαίο για την ύπαρξη των αντιληπτών πραγμάτων και τους δίνει την κοινή δυνατότητα ν' αλληλοεπηρεάζονται με πολυάριθμους τρόπους. Η άποψη αυτή για το χώρο υπονοεί ότι τα πράγματα έχουν τη δυνατότητα να γίνονται και να συνυπάρχουν, χωρίς αυτή να είναι άμεσα δική τους. Απ' αυτό θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο λεγόμενος χώρος δεν είναι κενός ή ανεπηρεάστος, ακόμα και αν ήταν αλήθεια ότι τ' αντιληπτά πράγματα είναι τελείως ανεξάρτητα από αυτόν. Δηλαδή, υπάρχουν ή δεν υπάρχουν αλληλεπιδράσεις ανάμεσα σε αυτόν και σ' εκείνα, ο λεγόμενος χώρος δεν μπορεί να είναι ένα είδος ανυπαρξίας.

Το Σύμπαν δεν αλληλεπιδράει σαν μέρος με κανένα άλλο πράγμα, είναι πάντοτε το ίδιο και η συνολική αιτία στον εαυτό του και δε βρίσκεται σε κανένα περιβάλλον σαν εξωτερικό. Είναι ακίνητο και δε βρίσκεται μέσα σε αυτό που αντιλαμβανόμαστε σαν κενό χώρο. Από αυτήν την απλή άποψη και μόνον μπορούμε να συμπεράνουμε σαν τον Παρμενίδη (περ. 515-440 π.Χ.) ότι το Σύμπαν δεν έχει όγκο, δεν έχει θερμοκρασία, δεν έχει βάρος ούτε σχήμα ούτε διαστάσεις και δε βρίσκεται σε καμιά διεύθυνση

ή απόσταση. Αυτές οι σταθερές δυνατότητες και ιδιότητες που διαπιστώνονται στην εξωτερική εμπειρία μας υπάρχουν μόνο με εξωτερικές ή έμμεσες αλληλεπιδράσεις. Άμεσα υπάρχει μόνο η ουσία. Το να ρωτάμε τι υπάρχει έξω από το Σύμπαν είναι το ίδιο ανόητο, όσο το να ρωτούσαμε τι υπάρχει πίσω από τα φανταστικά βουνά που βλέπουμε ζωγραφισμένα σ' έναν πίνακα. Έξω από το Σύμπαν «υπάρχει» το τίποτε.

Εάν υπήρχε ο χώρος με αυτήν την έννοια, σαν κενός και ανούσιος, και συνεχιζόταν χωρίς τέλος έξω από το σταθεροποιημένο Σύμπαν, θα ήταν ακατάληπτο να πούμε ότι το τελευταίο βρίσκεται μέσα σ' ένα χώρο, χωρίς να υπάρχει κανένα άλλο πράγμα, ακόμα και αν δεν ήταν αμετακίνητο. Η μετακίνηση ενός μόνο πράγματος με οποιονδήποτε τρόπο μέσα σ' έναν τελείως κενό και ανούσιο χώρο δε θα επέφερε εξωτερικές αλλαγές, ούτε άμεσα αυτού του ίδιου, γιατί η ποιότητά του δε θα ήταν από έμμεσους-εξωτερικούς τρόπους αλληλεπίδρασης ή δε θα υπήρχε σαν ενιαία. Ποια θα ήταν η χρησιμότητα της ύπαρξης αυτού του χώρου; Δε θα ήταν καμιά.

Η πραγματικότητα (ή η κοινή ουσία) στις μικρότερες στιγμές της συνεχίζει διαρκώς να γίνεται. Για να είναι δυνατό να διαμορφώνονται οι ποιότητες των πραγμάτων και να συνδέονται με διάφορους τρόπους σε πολλές άλλες στιγμές, πρέπει να μην αλληλεπιδρούν μόνο με τον πιο άμεσο τρόπο ούτε μόνο με τον πιο έμμεσο (δηλ. σε μικρότερη στιγμή της ελάχιστης ή σε μεγαλύτερη της μέγιστης). Τα πράγματα υπάρχουν σε διαφορετικές στιγμές, γίνονται και δεν αλληλεπιδρούν με τον πιο άμεσο τρόπο, διαμέσου των τρόπων εκείνων, που η κοινή ουσία έχει γίνει

ανέκαθεν στην ελάχιστη στιγμή της, σε κάθε στιγμή της. *Η ύλη είναι η σχετική αρχή της συνθετότητας είναι ο φορέας, διαμέσου του οποίου τα πράγματα μπορούν και αρχίζουν να υπάρχουν σαν εξωτερικά ανάμεσα στα άλλα, να συνδυάζονται σαν πολλά και διαφορετικά, σαν ελλιπή με απραγματοποίητες δυνατότητες και ν' αλληλεπιδρούν σε πολλές στιγμές, ενώ η ίδια δεν υπάρχει εξωτερικά ως προς το σύνολο των πραγμάτων, ούτε πριν από αυτό.* Έτσι, η αρχή της ύπαρξής τους και των σχέσεών τους γίνεται σχετικά μ' έμμεσο-εξωτερικό τρόπο.

Η δυνατότητα ν' αλληλεπιδρούν τα πράγματα ή λιγότερο έμμεσα οι φορείς της έμμεσότητας και να διαμορφώνονται οι ποιότητες των πραγμάτων σε στιγμές μεγαλύτερες της ελάχιστης είναι γενικά η ύπαρξη της υπόλοιπης πραγματικότητας (ή της κοινής ουσίας) που έχει γίνει σε μηδενική στιγμή και ανέκαθεν προϋπάρχει σε άλλες υποστιγμές.* Με άλλα λόγια, η ποιότητα του Σύμπαντος που δεν είναι στην υποστιγμή του δικού μας και οι αλλαγές που είναι δυνατό να γίνονται σχετικά έμμεσα με τα υλικά στοιχεία είναι η κοινή ποιοτική δυνατότητα που *ονομάζεται χώρος.* Το υπόλοιπο της Συμπαντικής Ποιότητας, ως προς την ποιότητα μιας υποστιγμής της, υπάρχει σαν άμεση κοινή δυνατότητα του κάθε μέρους να γίνει και ν' αλληλεπιδράσει όπως μπορεί και σε κοινή στιγμή με κάποια άλλα. Αλλά η δυνατότητα αυτή δεν είναι απεριόριστη, γιατί τα πράγματα υπάρχουν σχετικά σε μικρότερες στιγμές σαν έμμεσα, στην ίδια στιγμή που το Σύμπαν είναι τελειωμένο μέσα στα όρια της μέγιστης στιγμής του. Με αυτήν την έννοια την προσδιορίσαμε ως ποιοτική, γιατί τα όρια της καθορίζονται από την ποιότητα του Σύμπαντος στις διάφορες υποστιγμές του. *Αν η πραγματικότητα δεν είχε γίνει ανέκαθεν ή σε προηγούμενες στιγμές, πριν*

* Δηλαδή αμεσότητα σχετικά εκ των υστέρων.

από τη στιγμή που ακόμα γίνεται ως προς εμάς, τότε δε θα υπήρχε χώρος.

Ο χώρος είναι το παρελθόν και το μέλλον του δικού μας σύμπαντος, όπως και το δικό μας μαζί με την ποιότητά του στις άλλες υποστιγμές είναι ο χώρος για ένα άλλο. Η ύπαρξη αυτής της μη αντιληπτής πραγματικότητας διαπιστώνεται στην εμπειρία από την έμμεση και τη συνολική αλληλεπίδρασή της μ' εκείνα που αντιλαμβανόμαστε και πιο άμεσα σαν αδιαφοροποίητα, αμερή και ποσοτικά πράγματα, σαν συνολική ενέργεια ή σαν κοινοί φορείς αλληλεπιδράσεων. Λόγου χάρη, η βαρύτητα, η ηλεκτρομαγνητική ακτινοβολία, η πυρηνική ενέργεια, οι χωρικές σπές, η θερμότητα, η «απροσδιοριστία» στην κίνηση των ηλεκτρονίων, όλα αυτά έχουν φανερή σχέση όχι μόνο με τη λεγόμενη ύλη και τα αντιληπτά πράγματα αλλά και μ' εκείνο που φαίνεται σαν κενός χώρος.

Λέγεται ότι πολλά από τ' αστέρια που βλέπουμε έχουν πάψει να υπάρχουν και ότι το φως τους φθάνει τώρα ως εμάς, διασχίζοντας πολύ μεγάλες αποστάσεις. Αντίθετα από αυτό, ο χώρος φαίνεται σαν κάτι ανύπαρκτο, αλλά δεν είναι τέλεια έλλειψη πραγματικότητας και γι' αυτό αλληλοεπηρεάζεται με τ' αντιληπτά πράγματα. Ο «κενός» χώρος μας δείχνει από τις αισθήσεις αυτό που είναι σταθερά το Σύμπαν, μη δείχνοντάς μας τα σχετικά μη κοινά γνωρίσματα στις αντιλήψεις μας: φαίνεται ακίνητος, αδιαμέριστος, παντοτινός, κοινός για όλους, ασχέτιστος, ατροποποίητος, σαν ένα πράγμα καθαυτό. Όλες οι δυνατότητες στην ουσία είναι ανέκαθεν πραγματοποιημένες μέσα στα όρια μιας συνολικής στιγμής και επομένως, στις αντιλήψεις που έχουμε

εμείς σαν μέρη στις μικρότερες στιγμές μας, πρέπει να βρίσκεται η συνύπαρξη πολλών διαφορετικών πραγμάτων και ταυτοχρόνως η μη ύπαρξη πολλών άλλων. Με άλλα λόγια, ο χώρος είναι ο κοινός χρόνος μέσα στον οποίο υπάρχει σχετικά σαν σύνολο η έμμεση, εξωτερική και διαρκώς τροποποιούμενη πραγματικότητα σαν ένα μέρος εκείνου (και όπως γίνεται αντιληπτή από εμάς διαμέσου κάποιων μερών). Συνεπώς, πρέπει να βρίσκουμε στις αντιλήψεις μας τη μη αντιληπτή και υπαρκτή πραγματικότητα, την οποία αποτελεί το λεγόμενο κενό με τους διάφορους τρόπους του.

Τα πράγματα δεν επηρεάζονται μόνο με τον πιο έμμεσο τρόπο (μόνο μετά από μια μέγιστη διάρκεια), αλλά και με άμεσο τρόπο, δυνατότητα την οποία έχουν, γιατί γίνονται σε στιγμές μικρότερες από τη συνολική στιγμή, στην οποία είναι (σε χρόνο μηδέν) ανέκαθεν η Συμπαντική Ποιότητα. *Ο χώρος είναι η εκ των προτέρων πραγματοποίηση με όλους τους δυνατούς τρόπους όλων εκείνων που μπορούν να γίνουν σχετικά εκ των υστέρων με τους φορείς της εμμεσότητας και υπάρχει σαν ενέργεια για τη δυνατότητα όσων γίνονται διαμέσου των τελευταίων.* Είναι η πραγματικότητα με όλους τους δυνατούς τρόπους, ενώ τα αντιληπτά πράγματα και αυτοί οι φορείς είναι μερικοί από εκείνους τους δυνατούς τρόπους.

Η επίδραση του χώρου στην ποιότητα των πραγμάτων γίνεται σε στιγμή μικρότερη της ελάχιστης, δηλαδή με άμεσο τρόπο και ταυτόχρονα σε όλους τους υλικούς φορείς του πιο έμμεσου τρόπου, με τους οποίους διαμορφώνονται. Έτσι μ' έμμεσο τρόπο σε μεγαλύτερες στιγμές διαμέσου αυτών των φορέων σε κάποιους

άλλους. Αντιστρόφως, η επίδραση των πραγμάτων στο χώρο γίνεται με τις αλλαγές στους φορείς της εμμεσότητας, οι οποίοι υπάρχουν σαν μια διακοπή στην ταυτόχρονη ενέργεια-χώρο. Ο χώρος επιδρά διαρκώς στους τελευταίους, όπως και αντίστροφα, γιατί συνδέονται άμεσα με αυτόν σαν σταθεροί τρόποι, με τους οποίους σχετικά έμμεσα η Συμπαντική Ποιότητα δεν έχει γίνει. Ο χώρος υπάρχει ως ενέργειά τους και ως ενέργεια, που ανέκαθεν συνεχίζει να μετατρέπεται σε φορείς έμμεσης αλληλεπίδρασης (στην αρχή της υποστιγμής του Σύμπαντος;).

Η αρχή της ύπαρξης των φορέων εμμεσότητας και των δυνατών τρόπων αλληλεπίδρασής τους είναι άμεσα ο χώρος ή η κοινή ουσία, της οποίας είναι σχετικά τρόποι και δε βρίσκεται μέσα στο χώρο για το σύνολό τους. Αν άρχιζαν να υπάρχουν μέσα στο χώρο, τότε θ' άρχιζαν έμμεσα και σε στιγμή μεγαλύτερη της ελάχιστης. Τότε το Σύμπαν θα γινόταν μόνο έμμεσα σαν εξωτερικό (εκ των υστέρων) και δε θα ήταν ανέκαθεν τελειωμένο ή σαν προηγούμενη άμεση σύνθεση. Ο χώρος δε θα προϋπήρχε, θα δημιουργούνταν. Όμως, κάθε αρχή μέσα στο χώρο γίνεται σχετικά εκ των υστέρων με τους φορείς της εμμεσότητας και η αρχή της ύπαρξης αυτών των φορέων βρίσκεται εκτός χώρου, δηλαδή είναι άμεση και γίνεται σε απόσταση μικρότερη της ελάχιστης από το Σύμπαν των υπόλοιπων υποστιγμών, το οποίο σχετικά δεν υπάρχει.

Η διάρκεια, στην οποία οι φορείς της εμμεσότητας μπορούν να υπάρχουν και ν' αλληλεπιδράσουν με πολλούς τρόπους στην ίδια στιγμή (ή με άλλους φορείς), είναι και ονομάζεται απόσταση. Η διάρκεια αυτή είναι πάντοτε μεγαλύτερη από την ελάχιστη (που είναι αυτοί οι ίδιοι οι φορείς σαν αρχικοί τρόποι) και

γι' αυτό οι φορείς της εμμεσότητας σχετικά είναι τα πράγματα με τους λιγότερους ταυτόχρονους τρόπους αλληλεπίδρασης. Δηλ. είναι τ' απλούστερα στοιχεία, τα οποία ονομάζουμε ύλη, αποτελούν μια σχετική έλλειψη ποιότητας και πραγματικότητας και δεν αλληλοεπηρεάζονται με πολλά διαφορετικά πράγματα στην ίδια στιγμή. Με αυτήν την έννοια η χωρική απόσταση δεν είναι απλώς απόσταση και απομάκρυνση, δηλαδή όχι μόνο ο χρόνος, στον οποίο μπορεί να γίνει με έμμεσο τρόπο μια αλληλεπίδραση. Είναι και διεύθυνση, δηλ. μια σύνθετη ή πολλαπλή απόσταση. Η δυνατότητα της διεύθυνσης είναι η δυνατότητα για ν' αλληλεπιδράσουν πολλά στοιχεία σε μια κοινή στιγμή ή με τον πιο άμεσο τρόπο. Υπάρχει σα χώρος γιατί αυτός είναι εκ των προτέρων η άμεση ύπαρξη και αλληλεπίδραση των πραγμάτων με όλους τους δυνατούς τρόπους μέσα στα όρια μιας μέγιστης κοινής στιγμής.

Το Σύμπαν είναι ανέκαθεν τελειωμένο μέσα στα όρια ενός συνόλου υποστιγμών. Η εκ των προτέρων ενότητα, αμεσότητα και σταθερότητά του (η ποιότητά του) υπάρχει σχετικά σαν δυνατότητα αναπόφευκτης αλληλεπίδρασης, διασύνδεσης και πιο αφηρημένα σαν ποσοτική ελκτικότητα. Ο χώρος, η ενότητα, η αμεσότητα, η «ελκτικότητα» και η συμπαντική υποστιγμή υπάρχουν εκ των προτέρων με σταθερά και τελειωμένα όρια (δηλ. είναι τα σταθερά όρια της υποστιγμής μέσα στα οποία η Συμπαντική Ποιότητα συνεχίζει σχετικά να γίνεται σαν έμμεση) και δεν εξαρτώνται από τις αλλαγές και τις αλληλεπιδράσεις των φορέων εμμεσότητας. Δεν είναι τα έμμεσα πράγματα που καθορίζουν την ποιότητα ή τη μορφή του χώρου. Ο χώρος σαν

τελειωμένο χρονικό όριο του Σύμπαντος καθορίζει όσα είναι δυνατό να γίνουν και να υπάρξουν σχετικά εκ των υστέρων ή έμμεσα διαμέσου των τρόπων της ελάχιστης στιγμής, που είναι τα υλικά στοιχεία.

Τα πράγματα με απόσταση μεγαλύτερη από αυτήν, στην οποία το ένα μπορεί να επηρεάσει το άλλο στην ελάχιστη στιγμή (ή με τον πιο άμεσο τρόπο), υπάρχουν σε διαφορετικές στιγμές. Η απόσταση στο χώρο είναι απόσταση στο χρόνο και αντιστρόφως. Η μεγαλύτερη διάρκεια, στην οποία ένα πράγμα μπορεί να επηρεάσει ένα άλλο, καθορίζει τη μεγαλύτερη δυνατή απόστασή τους. Με άλλα λόγια, η μεγαλύτερη δυνατή απόσταση είναι ίση με τη διάρκεια της υποστιγμής του Σύμπαντος και γι' αυτό σε διαφορετικές στιγμές από το παρόν των πραγμάτων. Η ελάχιστη απόσταση στο χώρο είναι ίση με τη διάρκεια της στιγμής, που είναι σταθεροποιημένος σαν τρόπος ενέργειας ο φορέας της εμμεσότητας και γι' αυτό σε πολλές στιγμές του Σύμπαντος. Η Συμπαντική Ποιότητα είναι ανέκαθεν σαν τελειωμένος Χρόνος μέσα στα όρια μιας μέγιστης στιγμής και η ελάχιστη στιγμή του πρέπει να μπορεί να συνδέεται με τις άλλες ελάχιστες και με τέτοιους τρόπους (ή σε τέτοιους χρόνους), που προκαθορίζουν τα όρια της υποστιγμής του. Ο χρόνος, στον οποίο αλληλεπιδρούν εκ των υστέρων τους οι φορείς εμμεσότητας ή τα έμμεσα πράγματα, είναι ο εξωτερικός, σχετικός και δυνατός χρόνος, δηλ. η απόσταση. Οι αλληλεπιδράσεις και οι εκ των υστέρων σχέσεις μέσα στο χώρο δεν μπορούν να γίνουν σε στιγμές μεγαλύτερες από ένα όριο (το όριο της συμπαντικής υποστιγμής), ενώ ο πιο άμεσος τρόπος, με τον οποίο είναι δυνατό να επιδράσει ο ένας φορέας εμμεσότητας

στον άλλο, δεν μπορεί να είναι μικρότερος από την ελάχιστη στιγμή.

Όταν πολλοί φορείς εμμεσότητας αλληλεπιδρούν, τότε επηρεάζεται ο χρόνος, στον οποίο γίνεται άμεσα ο καθένας (σαν σταθεροποιημένος τρόπος αυτενέργειας της κοινής ουσίας) και επομένως, ο χρόνος του τρόπου με τον οποίο ο καθένας αλληλοεπηρεάζεται πιο άμεσα με μερικούς άλλους. Αυτό γίνεται διαρκώς, συνδυάζονται, δημιουργούν ευρύτερα σύνολα με σταθερούς τρόπους σύνδεσης και διαμορφώνονται ποιότητες πραγμάτων, σε ευρύτερα όρια χρονικής αλληλεπίδρασης. Χωρίς να παύουν να επηρεάζονται αποσταθεροποιητικά (χωρίς να «προσαρμόζονται τέλεια») ή χωρίς να μπορούν να σταθεροποιηθούν τελείως. Γιατί το ένα πράγμα σε σχέση με το άλλο δεν είναι με τον ίδιο τρόπο και στην ίδια στιγμή. *Από τη διάρκεια στους τρόπους με τους οποίους αλληλεπιδρούν και από τη διαφορά αυτού του χρόνου προέρχονται οι διάφοροι τρόποι απόστασης (ή έμμεσης αλληλεπίδρασης) και τα κενά τους*, που ειδικότερα ονομάζονται σχήμα, συνοχή, σκληρότητα, όγκος, ελαστικότητα κ.λπ.*

* Από την έννοια της εμμεσότητας μπορούμε ξανά να διαπιστώσουμε μ' έναν αντίθετο τρόπο τη σφαιρικότητα του Σύμπαντος. Το Σύμπαν δεν είναι σε καμιά απόσταση, δεν αλληλεπιδράει έμμεσα ή με διαφορετικούς τρόπους προς το εξωτερικό του, ενώ αντιθέτως είναι ταυτοχρόνως με όλους τους δυνατούς τρόπους. Δε συνδέεται με τίποτε, δε διαφέρει από τίποτε και αν μπορούσαμε να το αντιληφθούμε, τότε η οπτική μας αντίληψη δε θα έπρεπε να μας δείχνει καμιά διαφορά ή τέτοιου είδους ατέλειες. Ένα γνώρισμα που θα έβγαινε από μια τέτοια φανταστική αντίληψη θα ήταν το τέλειο σφαιρικό σχήμα του.

Όταν πολλοί φορείς εμμεσότητας αλληλεπιδρούν με τον πιο άμεσο τρόπο, τότε συνδέονται διαμέσου των λιγότερων δυνατών άλλων και στη μικρότερη δυνατή απόσταση. Για ν' αλληλεπιδράσουν με τον πιο άμεσο τρόπο και στη μικρότερη απόσταση, πρέπει να μην υπάρχουν σε μια μόνο διεύθυνση (σε μια μόνο σειρά προτεραιότητας), αλλά προς όλες τις δυνατές διευθύνσεις και έτσι προτρέπονται σε σφαιρικό ή κυκλικό σχήμα και σε επαναπροσδιορισμένους (περιοδικούς) τρόπους αλληλοεπηρεασμών. Αυτή είναι η δυνατότητα αλληλεπίδρασης σε μια κοινή στιγμή εκ των υστέρων, η οποία πραγματοποιείται σαν έμμεση μέσα στο χώρο, από την άμεση και κοινή ενέργειά του.

Τα διαμορφωμένα με τους κοινούς φορείς πράγματα περιλαμβάνουν χώρο εξαρτώμενο εκ των προτέρων και σταθερά από τη σταθερή ελάχιστη απόσταση-χώρο, που περιλαμβάνουν αυτοί οι φορείς, σε σχέση πάντοτε με τα προϋπάρχοντα και σταθερά όρια της μέγιστης απόστασης. Κοινή συνέπεια, να μην μπορεί να είναι περισσότερος ή λιγότερος και σ' ένα σταθερά ορισμένο χώρο να μην μπορούν να συνυπάρξουν μεγαλύτερος αριθμός φορέων, αριθμός, ο οποίος εξαρτάται από την ποιότητα και από τον τρόπο με τον οποίο αυτοί αλληλεπιδρούν.

Όταν μια εξωτερική επίδραση δεν επηρεάζει αποσταθεροποιητικά τους τρόπους αλληλοεπηρεασμού των υλικών φορέων, τότε εκείνοι μετακινούνται σαν σύνολο ή αντιθέτως παύουν τη

μετακίνησή τους σαν σύνολο. Ένα πράγμα μετακινείται στο χώρο, γιατί επηρεάζεται χωρίς να μετακινούνται τα μέρη του, το ένα σε σχέση με το άλλο και γενικότερα, γιατί δεν αποσταθεροποιούνται οι τρόποι με τους οποίους αλληλοεπηρεάζονται και είναι τα στοιχεία του. Η μετακίνηση ή η παύση της στο χώρο είναι μια κοινή συνέπεια της σχετικής σταθερότητας των πραγμάτων και ταυτόχρονα ένας κοινός εξωτερικός τρόπος για τη σταθερότητα της ποιότητάς τους απέναντι στις επιδράσεις των άλλων, αλλά έτσι ξανά για τον αναπόφευκτο έμμεσο επηρεασμό τους. Δηλαδή, η μετακίνηση ενός πράγματος είναι δυνατή για τον ίδιο λόγο που μπορεί να μην είναι.

Οι έμμεσες επιδράσεις τους δεν επιφέρουν μόνο έμμεσες-εξωτερικές αλλαγές στους τρόπους σύνδεσής τους ή μόνο μετακινήσεις. Η ύπαρξή των πραγμάτων προϋποθέτει τους αρχικούς υλικούς φορείς και αυτούς ν' αλληλεπιδρούν με λιγότερο άμεσο τρόπο, μετά από μεγαλύτερες χρονικές στιγμές και με λιγότερη ενέργεια. Έτσι, επηρεάζονται οι φορείς της εμμεσότητας, οι τρόποι με τους οποίους συνδέονται και αλληλοεπηρεάζονται και πιο έμμεσα τροποποιούνται οι ευρύτερες ποιότητες των πραγμάτων, οι συσχετισμοί τους και οι θέσεις τους. Η έμμεση ενέργεια ή επίδραση μέσα στο χώρο εξαρτάται από τον αριθμό των φορέων που επιδρούν στον ίδιο χρόνο, από τους χρόνους των τρόπων που αλληλεπιδρούν ο ένας με τον άλλο σαν σύνολο, από το χρόνο που προσεγγίζουν ή απομακρύνονται και από τη διεύθυνσή τους.

Κάθε επίδραση που δεν εξωτερικεύεται σαν αλλαγή μέσα στο χώρο ή σαν παύση της (που δεν μπορεί να μετακινήσει ή να ακινητοποιήσει), επηρεάζει την ποιότητα του πράγματος, στο σύνολό της ή στα μέρη της και αν όχι του ενός τότε του άλλου. Η μετακίνηση ενός πράγματος σαν εξωτερική αλλαγή μέσα στο

χώρο (ή η παύση της) δεν μπορεί να γίνει με πιο άμεσο τρόπο από το όριο της ελάχιστης στιγμής (στην οποία είναι σταθεροποιημένοι οι φορείς της έμμεσότητας). Γιατί ο τρόπος για να γίνει, θα ήταν πιο άμεσος από τον τρόπο με τον οποίο είναι και συνδέονται τα απλούστερα μέρη του, με συνέπεια την αποσταθεροποίηση και τη μετατροπή της ποιότητάς του.

Λέμε ότι η μετακίνηση μέσα στο χώρο είναι σχετική, με την έννοια ότι η αλλαγή γίνεται εξωτερικά ανάμεσα σε άλλα πράγματα και μερικά από εκείνα απομακρύνονται, ενώ ως προς άλλα προσεγγίζουν και ως προς μερικά άλλα βρίσκονται σε μια σταθερή απόσταση, δηλ. σε ακινησία. Γι' αυτό και η στιγμή, στην οποία προσεγγίζουν ή απομακρύνονται, δεν είναι ανεξάρτητη από τον τρόπο και το χρόνο που μετακινούνται τα άλλα. Η μετακίνηση ή η ακινησία μέσα στο χώρο είναι σχετική σε σχέση με τις άλλες έμμεσες ποιότητες πραγμάτων, όπως είναι με σχέσεις οι ίδιες οι ποιότητες των πραγμάτων.

Οι ποιότητες των πραγμάτων είναι έμμεσες υλικές αλληλεπιδράσεις. Για να υπάρχουν, πρέπει τα μέρη τους να μην αλληλεπιδρούν με τον πιο άμεσο τρόπο, αλλά να συνδέονται με διάφορους τρόπους και χρόνους^ διαφορετικά θα ήταν χωρίς μέρη και ποιότητα. Πρέπει, ακόμα, οι υλικοί φορείς της έμμεσης ποιότητάς τους να συνδέονται με κάποιους σταθερούς τρόπους και να διατηρούνται σχετικά σε κάποιες σταθερές αποστάσεις με τους άλλους. Τα πράγματα σαν έμμεσα, ανεξαρτήτως από τη σχέση τους με τα άλλα μέσα στο χώρο και από τους τρόπους με τους οποίους συνδέονται πιο έμμεσα, αυτά τα ίδια είναι εξαρχής τρόποι αλλαγής, μετακίνησης και απόστασης στο χώρο. Σαν τρόποι της συνολικής ενέργειας του χώρου έχουν πάντοτε μια ροή σε σχέση με τα όρια εκείνου, όπως και τα μέρη τους το ένα σε σχέση με το άλλο. Αυτή η ροή ενέργειας (δηλ. οι εξωτερικοί τρόποι αλληλεπίδρασης) δεν εξαρτάται μόνο σχετικά και έμμεσα

από άλλες μετακινήσεις στις διάφορες αποστάσεις του χώρου. Όπως στο σύνολό της η ποιότητα ενός πράγματος και οι τρόποι σύνδεσης των μερών του δεν είναι προσδιορισμένη μόνο έμμεσα, από τις εξωτερικές επιδράσεις. Με άλλα λόγια, η ροή ενέργειας μέσα στο χώρο, η απόσταση και η μετακίνηση δεν προσδιορίζονται μόνο έμμεσα ή από τις σχέσεις των πραγμάτων προς μερικά άλλα, σε εξωτερικές θέσεις και αποστάσεις. Διαφορετικά, θα ήταν σα να λέγαμε ότι το Σύμπαν δημιουργείται εκ των υστέρων σαν έμμεσο (και σε τελική ανάλυση ότι δεν προϋπάρχει άμεσα, σαν Τελειωμένος Χρόνος).

Γι' αυτό και εκ των υστέρων μέσα στο χώρο δεν μπορούν να ενεργήσουν με πιο άμεσο τρόπο από ένα όριο ούτε με περισσότερη ενέργεια. Αντιθέτως, τα πράγματα υπάρχουν σαν αλληλεπιδράσεις, οι οποίες γίνονται με λιγότερο άμεσο τρόπο – από τον πιο άμεσο που είναι η ενέργεια του χώρου – και σαν ελαττώσεις ή στιγμές στην ενέργεια. Επομένως, όταν ένα πράγμα μετακινείται, τότε επηρεάζεται ο τρόπος αλληλεπίδρασης των μερών του, ανεξαρτήτως της έμμεσης χωροχρονικής σχέσης του με τα άλλα, ενώ μετά από ένα όριο τα μέρη του αλληλεπιδρούν με πιο άμεσο τρόπο, με συνέπεια να αποσταθεροποιούνται και να παύουν να έχουν μια χρονική και χωρική διαφορά ανάμεσά τους.

Ο χώρος είναι η ενέργεια στο σύνολο του χρόνου, είναι η τελειωμένη και ταυτόχρονη ενέργεια που αντιστοιχεί στο τελειωμένο χρονικό όριο του Σύμπαντος, ενώ σχετικά αποτελεί τη δυνατότητα της εμμεσότητας, δηλαδή τη σχετική αρχή του χρόνου και του ταυτόχρονου εκ των υστέρων. Θα λέγαμε ότι η

χωρική ενέργεια ρέει προς όλες τις χρονικές στιγμές και υπάρχει σε κάθε απόσταση και (θα συμπεραίναμε με άλλο τρόπο) γι' αυτό είναι αντισταθμισμένη και σταθεροποιημένη. Απεριόριστος χώρος θα σήμαινε απεριόριστο χρόνο, απεριόριστη έμμεση αλληλεπίδραση και Σύμπαν με απεριόριστες δυνατότητες. Η απεριόριστη απόσταση και απομάκρυνση δεν είναι δυνατή και δεν υπάρχει απεριόριστη μετακίνηση σε ευθεία, παρά μόνο σε καμπύλη και κυκλική γραμμή. *Απεριόριστη ευθεία μετακίνησης θα ήταν απεριόριστη απόσταση, χώρος και ενέργεια.* Επομένως, μετά από μια διάρκεια εξωτερικής μετακίνησης σ' ευθεία, η απόσταση αρχίζει να ελαττώνεται, ανεξαρτήτως του τρόπου μετακίνησης και ο χώρος μπορεί να θεωρηθεί σαν σχήμα σφαιρικό*.

Στον αφηρημένο χώρο δεν υπάρχει καμιά χρονική διαφορά, καμιά εξωτερική ροή, καμιά αλληλεπίδραση, κανένας χωρικός περιορισμός, καμιά ενέργεια εκ των υστέρων, με μια λέξη καμιά εμμεσότητα, παρά μόνο μια δυνατότητα για όλα αυτά.

Τα υλικά στοιχεία υπάρχουν σαν χρονικοί τρόποι αλληλεπίδρασης και *η σχετική αρχή της υλικής πραγματικότητας και του χρόνου γίνεται από την ταυτόχρονη ενέργεια του χώρου,* δηλαδή από το σχετικό τίποτε. Η ύπαρξη όλων των υλικών στοιχείων και όλες οι διαφορές τους μπορούν να αναλυθούν μόνο σε χρονικές διαφορές και να εξηγηθούν από τον τρόπο που η ενέργεια αρχίζει να ρέει όταν αποσταθεροποιηθεί, σαν διακοπή της αμεσότητας.

* Το σφαιρικό σχήμα μπορεί ν' αποδοθεί στο Σύμπαν σαν μια απλή και ανεξήγητη άποψη, απ' την οποία δε φαίνονται οι σχέσεις του γεωμετρικού σχήματος με την ύπαρξη των άλλων χωροχρονικών δυνατοτήτων του.

Οι πρώτες-σταθερές δυνατότητες της χωρικής ενέργειας, από τις οποίες προέρχονται τα υλικά στοιχεία και τα πιο κοινά φυσικά φαινόμενα μπορούν να διατυπωθούν σαν αλλαγές ενός ρευστού (και αδιάστατου) μέσου: ελάττωση, ροή, χρόνος ροής και στάθμη, όριο-ποσότητα ροής, όριο ελάττωσης, αντιστάθμιση, χρόνος αντιστάθμισης, όριο αντιστάθμισης, επανάληψη, χρόνος επανάληψης, όριό της, αλληλενέργεια, χρόνος αλληλεπίδρασης κ.λπ.

Κάθε αλλαγή, τροποποίηση, διαφοροποίηση – όπως και να το πούμε – στην άμεση ταυτόχρονη ενέργεια του χώρου δεν μπορεί να είναι τίποτε άλλο από μια διαφορά του χρόνου (στον οποίο αυτός είναι με τον πιο άμεσο τρόπο) με άλλα λόγια, μια ελάττωση στον πιο άμεσο τρόπο ενέργειας και ένας επηρεασμός στο χρόνο μεταφοράς της. Η ύπαρξη κοινής ενέργειας και η ταύτισή της με το χρόνο μας επιτρέπει να περιγράψουμε και να εξηγήσουμε με απλούς όρους τις γενικές διαφορές των πραγμάτων, που προέρχονται από ποσοτικές, δηλ. χρονικές σχέσεις και την ουσιώδη άμεση σχέση τους. Παρότι αυτή η γενική περιγραφή δεν προσδιορίζει λεπτομερώς με σχέσεις αναλογίας και ποσότητας, όπως το κάνει ένας φυσικομαθηματικός, η αξιοπιστία της δεν ελαττώνεται. Γιατί ο τρόπος, οι σχέσεις και οι συνέπειες παραμένουν τα ίδια, ενώ αυτό που χάνουμε είναι η γνώση των καθορισμένων στιγμών και ποσοτήτων, που υπάρχουν αυτές οι σχέσεις με τις συνέπειές τους.

Η ελάττωση στον πιο άμεσο τρόπο ενέργειας αρχικά είναι μια αλλαγή σχετική (μερική), μια ελάττωση ενέργειας, που δεν μπορεί να συνεχιστεί α απεριόριστα (και σ' ένα μόνο σημείο). Για το λόγο ότι τα χρονικά όρια της συνολικής στιγμής είναι

σταθερά και ο χώρος, που «αντιστοιχεί» σε αυτήν την τελειωμένη πραγματικότητα, δεν μπορεί να αποσταθεροποιηθεί σταθερά. Έτσι, η ενέργεια ρέει προς αντιστάθμισή της και δημιουργεί μια νέα ελάττωση. Υπό αυτήν την έννοια, η σχετική αλλαγή που δημιουργεί διαφορά χρόνου είναι μια μεταφορά. Μεταφορά ή ροή ενέργειας σημαίνει ελάττωση της ταυτόχρονης χωροενέργειας και αντιστάθμισή της. Ο τρόπος, με τον οποίο γίνεται αυτή η αντιστάθμιση και η μεταφορά, είναι πάντοτε ο ίδιος, είναι ο πιο άμεσος τρόπος, με τον οποίο ο χώρος είναι ταυτόχρονα σαν σταθερή - τελειωμένη ενέργεια. Γι' αυτό δεν μπορεί να μεταφέρεται (να ελαττώνεται και να αντισταθμίζεται) περισσότερη ενέργεια στο όριο μιας σταθερής στιγμής.

Η ελάττωση ή ο επηρεασμός της ταυτόχρονης συνολικής ενέργειας δημιουργεί μεταφορά ενέργειας προς αντιστάθμισή της, μεταφορά της ελάττωσης και ταυτοχρόνως επακόλουθες ελαττώσεις με αντισταθμίσεις, μια επιστροφή προς αντιστάθμιση της κάθε ελάττωσης (δηλ. μια ταλάντωση). Η μεταφορά ενέργειας δε γίνεται σε μεμονωμένες στιγμές από τη μια στην άλλη, σε μια απλή επανάληψη της ίδιας ποσότητας (ή της ίδιας ελάττωσης) και έτσι απεριόριστα, όπως θα γινόταν, αν δεν ήταν διατάραξη μιας προκαθορισμένης οριοθετημένης ενέργειας, αν δεν ήταν πραγματικότητα η ταυτόχρονη ενέργεια. Γίνεται ταυτόχρονα (με τον πιο άμεσο τρόπο) σε πολλές στιγμές και απ' όλες τις διευθύνσεις (κυκλικά, δηλ. με τον πιο άμεσο τρόπο και στον ελάχιστο χρόνο) και έτσι η ελάττωση ενέργειας στη συνέχεια διαμοιράζεται και αντισταθμίζεται σε μικρότερο χρόνο, ώσπου επέρχεται η εξίσωση.

Η ενέργεια στο σύνολο του χρόνου που είναι το Σύμπαν, είναι πάντοτε η ίδια και ο χώρος υπάρχει πάντοτε σε σχέση με τις μικρότερες στιγμές. Σε καμιά χρονική στιγμή δε λείπει ο χώρος και η υλική πραγματικότητα, η οποία αναλογεί σε στιγμές ελάττωσης της ενέργειάς του. Το ίδιο, η έλλειψη στην ενέργεια του χώρου δεν άρχισε σε κάποια χρονική στιγμή και ποτέ δεν αντισταθμίζεται στο σύνολό της.

Η ελάττωση της ταυτόχρονης (χωρικής) ενέργειας δεν αρχίζει μέσα στο χώρο (σαν έμμεση υλική ενέργεια) και γι' αυτό δε γίνεται προς μια σταθερή κατεύθυνση, αλλά με τον πιο άμεσο τρόπο και «κυκλικά» προς όλες τις διευθύνσεις. Όταν η ελάττωση της ενέργειας είναι ελάχιστη, τότε μεταφέρεται μια ελάχιστη ενέργεια σε χρόνο μικρότερο από ένα ελάχιστο όριο, ενώ ταυτοχρόνως μένει η υπόλοιπη ενέργεια σαν τη μέγιστη ποσότητα ως προς εκείνη. Αντιστρόφως, όταν μεταφέρεται ενέργεια σε χρόνο μικρότερο από ένα ελάχιστο όριο (με τον πιο άμεσο τρόπο), μεταφέρεται ελάχιστη και η ελάττωση είναι ανάλογα ελάχιστη. Η ροή είναι συνεχής και προς όλες τις διευθύνσεις στην αυτή στιγμή.

Επειδή η ενέργεια δεν μπορεί να μεταφερθεί πιο άμεσα από ένα όριο, γι' αυτό και η ελάττωση δεν μπορεί να συνεχίζεται απεριόριστα στην ίδια στιγμή. Επομένως, η μεταφορά περισσότερης ενέργειας από το ελάχιστο όριο δεν είναι συνεχής ή στον ίδιο χρόνο, όπως και η ελάττωση που δημιουργείται. Η ροή αρχίζει και τελειώνει σε πολλές χρονικές στιγμές, σαν πολλές ελαττώσεις.

Αν συνεχιζόταν απεριόριστα στην αυτή στιγμή, τότε αυτό θα σήμαινε – εκτός από μεταφορά χωρίς όριο στον πιο άμεσο τρόπο – απεριόριστη ελάττωση και έλλειψη της δυνατότητας να διατηρηθεί η ενέργεια. Η ελάττωση θα ήταν σταθερή όχι σχετική και έμμεση.

Οι αρχικές ελαττώσεις στην ενέργεια του χώρου, δηλ. οι αρ-

χικές χρονικές στιγμές ροής του συνολικού χρόνου) είναι οι κοινοί τρόποι αλληλοεπηρεασμού των έμμεσων πραγμάτων (τα οποία γίνονται σαν ευρύτερες χρονικές στιγμές και σαν μεγαλύτερες ελαττώσεις της ενέργειας), οι οποίοι ονομάζονται ακτινοβολίες και γίνονται έμμεσα αισθητοί σαν θερμότητα, φως και ήχος. Πριν αρχίσει να υπάρχει ένας υλικός φορέας εμμεσότητας, δηλ. πριν σταθεροποιηθεί ένας τρόπος ενέργειας σε μια ευρύτερη στιγμή, η ενέργεια αρχίζει να είναι μια ροή και μια δράση, που δεν μπορεί να επηρεάσει σταθερά ή με πολλούς τρόπους στην ίδια στιγμή και δε γίνεται σε μια απόσταση στο χώρο. Οι ακτινοβολίες δεν είναι μετακινήσεις μέσα στο χώρο και δεν απομακρύνονται ούτε πλησιάζουν σε μια απόσταση σε σχέση με τα υλικά πράγματα, που κινούνται έμμεσα στο χώρο και αναγκαία προς μια διεύθυνσή του. Οι περιπτώσεις της κατευθυντικότητάς τους έχουν αιτία την αλληλεπίδρασή τους με τους υλικούς φορείς των πραγμάτων και όχι την εμμεσοποίησή τους ή την αδυνατότητά τους να μεταδίδονται προς όλες τις διευθύνσεις ταυτόχρονα.

Η ελάττωση στην ταυτόχρονη ενέργεια δεν μπορεί να συνεχίζεται απεριόριστα στην ίδια χρονική στιγμή, όπως δεν μπορεί να μεταφέρεται απεριόριστη ενέργεια στην ίδια στιγμή (τη στιγμή που δεν μπορεί να μεταφερθεί με πιο άμεσο τρόπο από ένα όριο). Πέρα από ένα όριο μεταφοράς η αντίστοιχη ελάττωση δεν μπορεί να είναι μεγαλύτερη για την ίδια στιγμή και τότε μια άλλη ελάττωση αρχίζει ταυτόχρονα σε μια άλλη «παράλληλη» στιγμή. Τώρα, μπορούμε να πούμε με άλλους όρους ότι η ποσότητα των υλικών φορέων και η ευρύτερη έμμεση

πραγματικότητα υπάρχουν, γιατί η ελάττωση της ενέργειας δε συνεχίζεται απεριόριστα για την ίδια στιγμή (δεν είναι ελάττωση της συνολικής ενέργειας). Είναι ελαττωμένη σε πολλές σχετικές στιγμές και ταυτοχρόνως διαμορφωμένη, γιατί «μεταφέρεται» διαρκώς και αυτή η μεταφορά δεν μπορεί να γίνεται σε μια και μόνο στιγμή ούτε απεριόριστα. Η ελάττωση είναι στιγμή της μεταφοράς της και επηρεασμός στο χρόνο μεταφοράς.

Η ύπαρξη και η εξέλιξη της εξωτερικής πραγματικότητας, η δημιουργία και η διαμόρφωση των φορέων εμμεσότητας σε ευρύτερες ποιότητες (και στιγμές) και η δημιουργία πιο άμεσων σχέσεων εκ των υστέρων προϋποθέτουν να γίνεται αλληλεπίδραση στην ουσία με λιγότερο άμεσο τρόπο. Δηλαδή διακοπή της αμεσότητας, επιβράδυνση, ελάττωση της ταχύτητας, της συχνότητας και της ενέργειας.

Ο πιο άμεσος τρόπος μεταφοράς ενέργειας δεν είναι απλώς το όριο, το οποίο δεν μπορεί να υπερβεί ένα σταθερό πράγμα εκ των υστέρων. Είναι το όριο χρόνου κάτω από το οποίο η αμεσότητα και η σταθερότητα του Σύμπαντος διακόπτεται και παρουσιάζεται σαν εξωτερική έμμεση ενέργεια ή σαν υλική αλληλεπίδραση. Η αλληλεπίδραση των υλικών φορέων, η διασύνδεσή τους και η εμμεσότητά τους προϋποθέτουν να μην αλληλεπιδρούν με τον πιο άμεσο τρόπο και αντιθέτως ν' αλληλεπιδρούν μετά από μεγαλύτερες χρονικές στιγμές και με λιγότερη ενέργεια. Οι υλικές αλληλεπιδράσεις και η έμμεση σύνθετη πραγματικότητα υπάρχουν και είναι σχετικά μια απώλεια χρόνου και ενέργειας από την ταυτόχρονη συνολική, που αποτελεί ο χώρος. Τα υλικά στοιχεία είναι σα μια διακοπή στην πιο άμεση και ταυτόχρονη ενέργεια του χώρου (μια αποσυγκέντρωση) και η διαφορά τους από το ταυτόχρονο Σύμπαν προϋποθέτει να είναι αλλαγές με λιγότερο άμεσο τρόπο (και σε πιο αργό ρυθμό).

Ο επηρεασμός της ταυτόχρονης ενέργειας, η διακοπή στην αμεσότητα, η ελάττωση και η αποσυγκέντρωση της ενέργειας είναι και δημιουργούν ταυτόχρονες χρονικές διαφορές ή με άλλα λόγια, χωρικές αποστάσεις, που είναι τα λεγόμενα έμμεσα-υλικά πράγματα. Η πρώτη ελάχιστη ελάττωση και ροή ενέργειας αντιστοιχεί σε μια ελάχιστη απόσταση του χώρου και αυτή δε βρίσκεται σ' ένα μόνο μέρος του ή σε κάποια διεύθυνση ούτε σε μια ελάχιστη χρονική στιγμή του Σύμπαντος, πριν από την οποία εκείνο δεν υπήρχε. Η ελάχιστη απόσταση είναι σχετική και ο χώρος μπορεί να αναλυθεί σε αυτήν παντού και πάντοτε (διαφορετικά δε θα υπήρχε χώρος για όλα τα υπόλοιπα μέρη). Ο χώρος είναι η ενέργεια στο σύνολο του χρόνου και στον ελάχιστο χρόνο αναλογεί μια ελάχιστη ενέργεια και μια ελάχιστη απόσταση σαν αποσυγκέντρωσή του.

Τα υλικά πράγματα συνδέονται με την ταυτόχρονη χωρο-ενέργεια (σαν στιγμές της μεταφοράς της) με τον ίδιο πιο άμεσο τρόπο. Αυτή η «ουδετερότητα» του χώρου, η χρονική ισότητα στην αλληλεπίδρασή του με τα έμμεσα πράγματα «αντανακλάται» και φαίνεται από την καμπυλότητα που προσδίδει στην αλληλεπίδραση και στην απόστασή τους. Δηλαδή από τον εσαναγκασμό τους ν' αλληλεπιδρούν με πιο άμεσους τρόπους και με πολλούς τρόπους στην ίδια στιγμή (και όχι μόνο έμμεσα, «εν σειρά»). Έτσι, η χρονική αμεσότητά του, η έλλειψη χρονικής απόστασης-διαφοράς που αποτελεί το Σύμπαν ως προς τα πράγματα των υποστιγμών του, η ταυτόχρονη κοινή ενέργειά του και η ενότητα που τους επιβάλλει σαν κοινή ουσία τους είναι αυτό, το οποίο με εμπειρικούς όρους ονομάστηκε βαρύτητα. Αν η βαρύτητα (ή η ελκτικότητα) είχε την αρχή της στους υλικούς φορείς, τότε η συγκέντρωση, η ενότητα, η συνοχή τους και η εκ των υστέρων αμεσότητα θα γινόταν τυχαία και δε θα υπήρχαν. *Βαρύτητα ή ελκτικότητα είναι η ταυτόχρονη*

επίδραση του συνολικού χώρου στις έμμεσες αλληλεπιδράσεις, η προηγούμενη αμεσότητα στις σχετικά έμμεσες και μεγαλύτερες χρονικές αλληλεπιδράσεις. Η υλική φύση υπάρχει και γίνεται με την αρχή των χαμηλών ταχυτήτων, των μεγάλων χρονικών ορίων στις αλληλεπιδράσεις. Ενώ το τελειωμένο Σύμπαν είναι ταυτοχρόνως και η επίδρασή του μηδενική και σχετικά καθορίζεται από τη δράση των φορέων της εμμεσότητας (και της σχετικής διαφοράς χρόνου).

Στη θεωρία του Τελειωμένου Χρόνου είναι πέρα από κάθε αμφιβολία γνωστό και εξηγημένο τι είναι η βαρύτητα. Είναι ένας γενικός όρος, ο οποίος περιγράφει εξειδικευμένα και ποσοτικά μέσα από την εμπειρία των «μεγάλων σωμάτων» τη γενικότερη ενότητα, την οποία πάρα πολλοί φιλόσοφοι διαπίστωσαν και εξέφραζαν με πιο αφηρημένο τρόπο πριν από τον Newton*. Τώρα βλέπουμε πως η αφηρημένη ενότητα στο σύνολο του χρόνου αποτελεί μια ευρύτερη έννοια, την αμεσότητα και έτσι η τελευταία μέσα στο χρόνο νοείται σαν ενεργητική και ουσιαστική.

Το μεγάλο λάθος στην εξέλιξη της φυσικής επιστήμης αναφέρεται καθαρότερα από ποτέ προς το τέλος του εικοστού αιώνα και διατυπώνεται πολύ απλά: προσπαθεί να εξηγήσει και να δημιουργήσει θεωρητικά τα ουσιώδη γνωρίσματα του Σύμπαντος και αυτό το ίδιο από το καθαρό μηδέν. Ενώ αντιθέτως θα έπρεπε να αρχίσουν από το τελειωμένο σύνολο, από το κοινό προϋπάρχον, από τον τελειωμένο χρόνο, για να εξηγήσουν πώς δημιουργούνται εκείνα και τα ίδια τα πράγματα στα μέρη από το σχετικό μηδέν. Το δικό μας μεγάλο ζήτημα είναι το αντίστροφο. Πώς από την αρχική ενότητα και αμεσότητα δημιουργείται και διατηρείται σχετικά η εμμεσότητα και η πολλαπλότητα. Η λιγόλογη απάντηση είναι, ότι η ταυτόχρονη και η ετερόχρονη ύπαρξη είναι

* Isaak Newton (1643-1727).

σχετικές έννοιες. Αυτό που λέμε "οι δύο όψεις του ίδιου νομίσματος".

Δεν υπάρχει χρόνος, Σύμπαν και χώρος χωρίς την ύλη, δηλαδή ένα Σύμπαν μόνο άμεσα, χωρίς ποιότητα, με άλλα λόγια μια συνολική στιγμή χωρίς τις μικρότερες στιγμές, όπως δεν υπάρχουν πρωταρχικά στοιχεία που συνθέτουν εξωτερικά όλο το Σύμπαν. Γι' αυτό με την εμπειρική ορολογία το Σύμπαν είναι η συνολική ενέργεια, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν υπάρχει έλλειψη ενέργειας. Ακριβώς αυτή η σχετική έλλειψή της είναι που ορίζει το νόημά της και την κάνει ταυτόσημη με το χρόνο, δηλαδή με την αλλαγή και την επίδραση. Η συνολική ενέργεια είναι ο χώρος και αντισταθμίζει τις ελλείψεις της, που είναι ο υλικός κόσμος.

Το Σύμπαν γίνεται ανέκαθεν σε μικρότερες στιγμές, προϋπάρχει η διαφορά χρόνου (η εμμεσότητα, η ύλη) και μπορούμε να λέμε με άλλους όρους ότι οι διαφορές του, οι διαφορές της ουσίας, η ύλη είναι στιγμές μεταφοράς ενέργειας, στιγμές που αρχίζει και τελειώνει η ροή της, δηλαδή στιγμές ελάττωσης και αντιστάθμισης. Η μεταφορά και η αντιστάθμιση προϋποθέτουν την ελάττωσή της και έτσι ξανά τη μεταφορά της, χωρίς την οποία δε θα υπήρχε η χρονική διαφορά, η αλλαγή, η ενέργεια και η εμμεσότητα. Η συνολική ελάττωση δεν αντισταθμίζεται στο σύνολό της σε μια και την ίδια στιγμή (όπως αν ήταν μια ταυτόχρονη συνολική ελάττωση από ένα καθορισμένο μέρος του χώρου και του χρόνου). Είναι μια ελάττωση, η οποία διαμοιράζεται στο σύνολο του χώρου, του σχετικού εξωτερικού χρόνου και της ενέργειας. Με άλλα λόγια, η υλική-έμμεση

πραγματικότητα δε δημιουργείται συνολικά σε μια στιγμή ούτε καταστρέφεται συνολικά, εκτός μόνο ως ένα μέρος.

Η αμεσότητα του χώρου, η ταυτόχρονη-άμεση σύνδεση-σχέση του με τα υλικά πράγματα, η έλλειψη χρονικής διαφοράς και η έλλειψη απόστασης του χώρου από τα υλικά στοιχεία (τα οποία αποτελούν τρόπους αυτενέργειάς του), διατηρούν πάντοτε την ενότητα της έμμεσης-υλικής πραγματικότητας και τη δυνατότητα των αλληλεπιδράσεων. Οι αλληλεπιδράσεις ανάμεσα στα υλικά στοιχεία και στις συνθέσεις τους είναι τρόποι, με τους οποίους η ενέργεια ρέει ανάμεσα στις στιγμές ελάττωσης και αντιστάθμισης (δηλαδή είναι μερικές στιγμές της ενεργειακής ροής ανάμεσα σε μερικές άλλες) και αυτοί οι τρόποι (της ενεργειακής ενότητας) με άλλους όρους είναι σχέσεις μεταβολής της ελκτικότητας και της συγκέντρωσης.

Η συνολική και ταυτόχρονη ενέργεια που αναλογεί στο χώρο είναι σταθερή και περιορισμένη, ενώ σε καμιά χρονική στιγμή δε λείπει η υλική πραγματικότητα, που αναλογεί σε μικρότερες στιγμές ελάττωσής της. Γι' αυτό και η επίδραση της συνολικής ταυτόχρονης ενέργειας του χώρου είναι περιορισμένης δυνατότητας και σταθερή και δεν μπορεί ν' αντισταθμίσει ή να εξουδετερώσει το σύνολο της υλικής πραγματικότητας. Όπως η αμεσότητα και η ενότητα του Σύμπαντος δεν είναι απερίοριστη και χωρίς τις σχετικές διαφορές, το ίδιο η παγκόσμια έλξη-ενότητα δεν είναι απερίοριστη και δεν έχει νόημα χωρίς τα όρια και τις ελλείψεις της. Απερίοριστη έλξη ή ενότητα θα σήμαινε έλλειψη της έμμεσότητας, έλλειψη χρονικής διαφοράς και απόστασης, έλλειψη ενεργειακής ροής, δηλαδή μόνο αμεσότητα, συνολικό

χρόνο χωρίς μικρότερες στιγμές. Τα εξωτερικά υλικά στοιχεία δεν είναι διαφορετικές ουσίες που συνθέτουν το Σύμπαν, αλλά σχετικοί χρονικοί-έμμεσοι τρόποι, με τους οποίους είναι το άμεσο Σύμπαν. Η ύπαρξη των άλλων μορφών ελκτικότητας και ενέργειας, που φαίνονται σαν διαφορετικές στην ουσία και αντίθετες, είναι δυνατή, γιατί η έλξη, η αμεσότητα και η ταυτόχρονη ενέργεια δεν είναι απεριόριστη και χωρίς ελάττωση. Τα πράγματα διατηρούνται συνδεδεμένα και ενωμένα, όχι γιατί υπάρχουν αντίθετες δράσεις προς τη βαρύτητα ή μέσα στην ταυτόχρονη ενέργεια, αλλά γιατί η τελευταία δεν είναι μια απεριόριστη δράση, δηλ. όλη η ενέργεια μέσα σε μια ελάχιστη στιγμή και τα όριά της δημιουργούν τις αποστάσεις και την αλληλενέργεια (σαν ελλείψεις της ελκτικής ροής και σαν αποκεντρώσεις της).

Ο χώρος είναι το τελειωμένο χρονικό όριο, στο οποίο είναι το Σύμπαν ταυτοχρόνως ως προς τα υλικά-έμμεσα πράγματα. Η κοινή ενέργειά του υπάρχει σαν μια ροή προς εκείνα, την οποία αντιλαμβανόμαστε σαν βαρύτητα ή σαν έλξη ανάμεσά τους. Η ελκτική ροή περιορίζει το χώρο και το χρόνο, στον οποίο αλληλεπιδρούν οι υλικοί φορείς της εμμεσότητας, οι οποίοι υπάρχουν σαν αρχικοί τρόποι για αλληλεπίδραση σε μεγαλύτερες χρονικές στιγμές.

Επειδή όλα τα πράγματα και οι ίδιοι οι υλικοί φορείς, με τους οποίους εκείνα γίνονται, είναι τρόποι αλληλεπίδρασης και στιγμές μιας συνολικής ενέργειας, δε διαφέρουν στην ουσία και υπάρχουν το ίδιο άμεσα και ταυτόχρονα..Γι' αυτό, η χωρική ενέργεια τα επηρεάζει όλα, ανεξαρτήτως της ποιότητάς τους*

(ή του τρόπου και του χρόνου που υπάρχουν σαν έμμεσα) και ανεξαρτήτως της εξωτερικής απόστασής τους.

Ο τρόπος, με τον οποίο η ενεργειακή ροή επηρεάζει τα πράγματα, εξαρτάται σχετικά έμμεσα από τους τρόπους (και τους χρόνους) των έμμεσων αλληλεπιδράσεων και από τις εξωτερικές αποστάσεις τους. Έτσι η ενεργειακή ροή προς τα πράγματα δε γίνεται σε μια μόνο στιγμή και δεν είναι συνεχής για το σύνολό τους ούτε μια σταθερή ποσότητα και διαρκώς μεταβάλλεται. Αντιστρόφως, οι μεταβολές στην ενεργειακή ροή επηρεάζουν τους τρόπους των έμμεσων αλληλεπιδράσεων και τις εξωτερικές αποστάσεις τους μέσα στο χώρο. Σ' ένα και το ίδιο πράγμα η ενεργειακή ροή δεν επηρεάζει το ίδιο προς όλες τις κατευθύνσεις και τις αποστάσεις, όλα τα υλικά μέρη του.

Όταν οι έμμεσες αλληλεπιδράσεις γίνονται με πιο άμεσους τρόπους, τότε οι υλικοί φορείς συνδέονται σε μικρότερες αποστάσεις, σε περισσότερες διευθύνσεις, συγκεντρώνονται σε μικρότερο χώρο. Εκεί που συγκεντρώνεται ο μεγαλύτερος αριθμός υλικών φορέων και γίνονται αλληλεπιδράσεις με πιο άμεσους τρόπους είναι το κοινό κέντρο της ενεργειακής ροής, δηλ. η μέση απόσταση, στην οποία συγκεντρώνεται η ενεργειακή ροή απ' όλες τις κατευθύνσεις. Όταν η ενεργειακή ροή του χώρου προς ένα σύνολο υλικών φορέων γίνεται περισσότερη, τότε περιορίζεται περισσότερο ο χρόνος και ο χώρος, στον οποίο γίνονται οι έμμεσες αλληλεπιδράσεις και τόσο περισσότερο περιορίζονται οι δυνατοί τρόποι έμμεσης αλληλεπίδρασης. Αντιθέτως, η απομάκρυνση από τη μέση κοινή απόσταση είναι ο εξωτερικός χώρος, στον οποίο συγκεντρώνονται οι συνδυασμοί

των πιο έμμεσων τρόπων αλληλεπίδρασης (με τους υλικούς φορείς να συνδέονται πιο χαλαρά, σε μεγαλύτερες αποστάσεις, με μεγαλύτερα κενά και με λιγότερο άμεσο τρόπο).

Όταν η ενεργειακή ροή γίνει περισσότερη και περιοριστούν οι δυνατότητες των υλικών φορέων ν' αλληλεπιδράσουν με πιο άμεσους τρόπους, τότε η ενεργειακή ροή επιφέρει μια αυτοπεριστροφική μετατόπιση, γιατί η μετακίνηση των υλικών φορέων σ' ευθεία περιορίζεται από τη ροή, που γίνεται απ' όλες τις κατευθύνσεις.

Από την ποσότητα της ενεργειακής ροής προς την κοινή απόσταση, στην οποία συγκεντρώνεται απ' όλες τις κατευθύνσεις, εξαρτάται ο αριθμός των υλικών φορέων, οι τρόποι της αλληλεπίδρασής τους και οι αποστάσεις τους. Όπως και αντιστρόφως, από τα τελευταία εξαρτάται και επηρεάζεται η συνολική ενεργειακή ροή. Η άπαυστη μεταβολή της ενεργειακής ροής επηρεάζει διαρκώς την κοινή απόσταση της συγκέντρωσής της και έτσι πιο έμμεσα τους τρόπους συγκέντρωσης προς κάθε άλλη απόσταση και κατεύθυνση των υλικών φορέων.

Το πράγμα προς το οποίο ρέει περισσότερη ενέργεια στην αυτή στιγμή (και συγκεντρώνει περισσότερους υλικούς φορείς και με πιο άμεσους τρόπους), βρίσκει μεγαλύτερη αντίσταση στη μετακίνησή του σαν σύνολο και αντιθέτως. Η ενέργεια, η οποία ρέει προς την κοινή απόστασή του, του προβάλλει

αντίσταση και η μετακίνησή του γίνεται δυσκολότερη. Αυτό σημαίνει ακόμα πως κάθε πράγμα προβάλλει μια αντίσταση στην ελκτική ροή του άλλου, η οποία είναι ανάλογη της δικής του ελκτικής ροής (ή της μάζας του;). Ταυτοχρόνως, η μεταβολή στην ενεργειακή ροή επηρεάζει και μεταβάλλει ανάλογα την αντίσταση στη μετακίνησή του.

Δυο πράγματα σε απόσταση, στο καθένα ρέει μια ανάλογη ενεργειακή ροή και η ροή του ενός είναι αντίθετη από εκείνη του άλλου. Έτσι, όταν προσεγγίζουν, το ένα έλκει το άλλο και ταυτοχρόνως προβάλλει μια αντίσταση στην έλξη του άλλου (προς την αντίθετη ροή). Το πράγμα προς το οποίο ρέει περισσότερη ενέργεια (και εξασκεί μεγαλύτερη έλξη), προβάλλει μεγαλύτερη αντίσταση στη μετακίνησή του και μεγαλύτερη στην ελκτική ροή ενός άλλου. Επομένως, η ελκτική επίδραση ενός πράγματος σε ένα άλλο εξαρτάται και από τη διαφορά της, που έχει από την ελκτική επίδραση του άλλου και αυτός είναι ο λόγος, για τον οποίο βρίσκονται σε μια απόσταση*. Το πράγμα προς το οποίο ρέει περισσότερη ενέργεια από όση σ' ένα άλλο, εξασκεί μεγαλύτερη επίδραση και αντιθέτως, το άλλο προβάλλει μικρότερη αντίσταση στην ενεργειακή ροή του πρώτου.

Από τις αποστάσεις των πραγμάτων (και τη διαφορά χρόνου στους τρόπους αλληλεπίδρασης των υλικών φορέων) εξαρτάται και επηρεάζεται όχι μόνο η ενεργειακή ροή προς το σύνολό τους αλλά και προς κάθε μέρος σαν ξεχωριστό.

* Δηλαδή είναι μικρότερη από το γινόμενο των μαζών, τόσο μικρότερη όσο μεγαλύτερη είναι η ελκτική ροή του άλλου και συνεπώς η αντίσταση που προβάλλει στη μετακίνησή του;

Αν η ελκτική ροή συγκεντρώνει την ύλη μέσα στο χώρο, τότε γιατί υπάρχει απόσταση ανάμεσα στα πράγματα και στα ίδια τα υλικά στοιχεία; Τι είναι αυτό που δεν επιτρέπει την προσέγγιση ως την εκμηδένιση της απόστασης; Με άλλα λόγια, γιατί η ελκτική ροή δεν είναι απεριόριστη;

Εκμηδένιση της απόστασης σημαίνει έλλειψη χρονικής διαφοράς και αλληλεπίδρασης και αυτό επιτυγχάνεται μόνο όταν αποσταθεροποιηθεί και αντισταθμιστεί τελείως το σύνολο των συγκεντρωμένων υλικών φορέων. Αποσταθεροποίηση και αντιστάθμιση σημαίνει ροή ενέργειας σε μικρότερη χρονική στιγμή από το ελάχιστο όριο, με τον πιο άμεσο τρόπο, ανυπαρξία σταθερών τρόπων αλληλεπίδρασης (σε ευρύτερες χρονικές στιγμές), ελάττωση της ελάττωσης της ενέργειας, ελάττωση της ελκτικής ροής και τελικά χωρική ενέργεια χωρίς ελάττωση και χωρίς ελκτική ροή, με μια λέξη, αμεσοποίηση.

Απεριόριστη συγκέντρωση των υλικών φορέων θα σήμαινε συγκέντρωση σε μικρότερη από την ελάχιστη απόσταση και αλληλεπίδραση με τον πιο άμεσο τρόπο (δηλ. όχι αλληλεπίδραση), απεριόριστη ελάττωση της ενέργειας στην ίδια στιγμή και συνεπώς θα έπρεπε να αντισταθμιστεί σε μια μόνο στιγμή. Αντιθέτως, ο χώρος υπάρχει εκ των προτέρων σαν μέγιστη ενέργεια (και απόσταση) κοινή για όλα και είναι ελαττωμένη σε πολλές στιγμές, σε σχέση με τις οποίες δεν αντισταθμίζεται ταυτόχρονα. Επομένως, δεν μπορεί να υπάρχει απεριόριστη συγκέντρωση των υλικών φορέων (δηλ. η συνολική ενέργεια να είναι ταυτοχρόνως ελαττωμένη) ούτε απεριόριστη ελκτική ροή (δηλ. η συνολική ενέργεια να είναι ταυτοχρόνως αντισταθμισμένη). Έτσι σχετικά εκ των υστέρων οι υλικοί φορείς δεν μπορούν να υπάρχουν απεριόριστα περιορισμένοι, διαρκώς με τους ίδιους τρόπους αλληλεπίδρασης ή χωρίς χρονική διαφορά, ούτε να βρίσκονται μέσα στο χώρο όταν έχουν

αποσταθεροποιηθεί. Με τον πιο αφηρημένο τρόπο θα λέγαμε ότι η απεριόριστη ελκτική ροή θα περιόριζε η ίδια τον εαυτό της και θα αυτοεκμηδενιζόταν. Αν η ελκτική ροή περιοριζόταν μόνο σε μια διεύθυνση και προς ένα κέντρο μέσα στο χώρο, τότε ο χώρος και η απόσταση δε θα υπήρχαν, όπως δε θα υπήρχε και η σχετική αρχή αυτής της απόστασης, η οποία είναι μια σχετική αρχή της ελάττωσης της συνολικής ενέργειας.

Η ελκτική ροή προς αντιστάθμιση των ελαττώσεων της ενέργειας, προς εκμηδένιση της απόστασης και της χρονικής διαφοράς (που αποτελούν οι έμμεσες αλληλεπιδράσεις) είναι συνεχής, με την έννοια ότι γίνεται διαρκώς με τον πιο άμεσο τρόπο σε χρόνο μικρότερο από το χρόνο, στον οποίο γίνονται οι έμμεσες αλληλεπιδράσεις. Ωστόσο, σε σχέση με τους αρχικούς τρόπους της έμμεσης αλληλεπίδρασης (με τους υλικούς φορείς), αυτή η συνέχεια της ενεργειακής ροής διακόπτεται και εμμεσοποιείται, γιατί οι υλικοί φορείς συνδέονται και αλληλομεταβάλλουν την ενέργεια και το χρόνο τους. Εμμεσοποίηση της ενεργειακής ροής του χώρου σημαίνει σχετική εξωτερίκευση και επίδραση που αρχίζει να γίνεται σχετικά έμμεσα, δηλαδή μέσα στο χώρο, σε μια απόσταση, προς μια κατεύθυνση και σ' έναν εξωτερικό χρόνο. Όμως, η ενέργεια του χώρου είναι έξω από απόσταση και κατεύθυνση.

Η συνολική ταυτόχρονη ενέργεια του χώρου δεν αντισταθμίζει το σύνολο της υλικής πραγματικότητας, δηλαδή το σύνολο των ελαττώσεών της σε μια μόνο στιγμή. Αυτό σημαίνει ότι η επενέργειά της δεν περιορίζεται σε ένα μόνο μέρος και σε μια συνεχή χρονική στιγμή, όπως αν ήταν μια υλική ροή προς μια διεύθυνση του χώρου. Διαφορετικά, θα υπήρχε μια ταυτόχρονη ενεργειακή ροή προς αντιστάθμιση μιας συνεχούς και ταυτόστιγμης ελάττωσης, ένα κέντρο, χωρίς χρονικές διαφορές και χωρίς όρια μικρότερων ελαττώσεων. *Η ενέργεια ρέει με ελάχιστες ποσότητες και ασυνεχώς, γιατί σαν ποσότητα στο σύνολό της υπάρχει ταυτόχρονα, και η σχετική αρχή του χρόνου είναι σχετική της ελάττωσης και της έμμεσης ενέργειας (της ενέργειας εκ των υστέρων, μέσα στο χώρο σαν εξωτερική).* Δεν μπορεί να ρεύσει περισσότερη ή να ελαττωθεί περισσότερη στην ίδια στιγμή παρά μόνο σε πολλές χρονικές στιγμές και έτσι επηρεάζει τους υλικούς φορείς. Συνεχής ελάττωση της ενέργειας, ελάττωση χωρίς χρονικά όρια, θα ήταν απεριόριστη-σταθερή ελάττωση που αρχίζει εκ των υστέρων στην ταυτόχρονη ενέργεια, θα ήταν ταυτόχρονη ελάττωση της συνολικής ενέργειας. Όχι μια σχετική και περιορισμένη ελάττωση, που γίνεται από μια προηγούμενη ελάττωσή της.

Το Σύμπαν δεν μπορεί να θεωρηθεί ως ένα σύνολο υλικής ποσότητας, προς την οποία ρέει μια συνολική ενέργεια, γιατί ο χώρος δεν είναι απεριόριστος και εξωτερικός από τα υλικά πράγματα. Η συνολική του ενέργεια δε ρέει ταυτοχρόνως προς το σύνολο της υλικής ποσότητας, για να τη συγκεντρώσει σαν ένα μόνο πράγμα στην ίδια στιγμή. Αν αυτή η ενέργεια προερχόταν

από έναν ευρύτερο χώρο, τότε θα μιλούσαμε για απεριόριστη συνολική ενέργεια, για έλλειψη χρονικών ορίων, για απροκαθόριστη υλική-χρονική αλληλεπίδραση. Η ελάττωση της κοινής ενέργειας δεν μπορεί να περιοριστεί σ' ένα μόνο μέρος του χώρου ή του χρόνου. Αν η συνολική ποσότητα της ύλης ήταν ένα συνεχές (και ταυτόχρονο) πράγμα, τότε αυτό θα δεχόταν μια μεγάλη ενέργεια, χωρίς να μπορεί να μετακινηθεί. Το αποτέλεσμα θα ήταν ξανά η παραμόρφωση, η διατάραξη, η διάσπαση και η μερική μετατόπιση. *Η υλική πραγματικότητα δεν είναι μια ταυτόχρονη και συνολική ελάττωση και η ενέργεια προς αντιστάθμιση δε ρέει ταυτόχρονα προς αυτήν.*

Στη συνολική στιγμή του Σύμπαντος συμπεριλαμβάνεται το σύνολο των ελάχιστων στιγμών του και η ενεργειακή ροή διαμοιράζεται στο σύνολο του χρόνου και του χώρου. Το σύνολο της ποσότητας της ύλης είναι οριοθετημένο, όπως και η ταυτόχρονη συνολική ενέργεια που αποτελεί ο χώρος (και τον οποίο φανταζόμαστε σαν μια σφαίρα με υποδιαιρέσεις και υποσύνολα). Από κάθε θέση υπάρχει μια μέγιστη απόσταση στο χώρο, μετά από την οποία όλες οι άλλες είναι πλησιέστερες. Ως προς εκείνη τη μέγιστη απόσταση της αντίθετης θέσης ο χρόνος, για να την προσεγγίσουμε με τον πιο άμεσο τρόπο, θα είναι ο ίδιος από όλες τις διευθύνσεις. Δηλαδή, η μέγιστη απόσταση της κάθε διεύθυνσης συμπίπτει με αυτήν των άλλων διευθύνσεων και είναι η ίδια για όλες. Η μέγιστη απόσταση είναι και ο μέγιστος χρόνος μεταφοράς με τον πιο άμεσο τρόπο. Μετά από τη μέγιστη απόσταση αρχίζει η ελάττωσή της και ο χρόνος συνεχίζεται σαν αντίστροφος (γίνεται αρνητικός) ως προς τον αρχικό της

απομάκρυνσης. Η ελάχιστη απόσταση (που υπάρχει σαν την ελάχιστη ενέργεια ενός φορέα έμμεσης επενέργειας) μπορεί να θεωρηθεί σαν αρχή μιας συνολικής ροής, που έχει απομακρυνθεί ως τη μέγιστη απόσταση και έχει επιστρέψει στην αρχή με μια μικρή ελάττωση και απόκλιση.

Ο μέγιστος χρόνος, που αντιστοιχεί στη μέγιστη ενέργεια του χώρου και ο ελάχιστος χρόνος, που αντιστοιχεί στην ελάχιστη ενέργεια των υλικών φορέων, αποτελούν όρια σταθερά και καθοριστικά για τις έμμεσες αλληλεπιδράσεις. Τα πράγματα που είναι πλησιέστερα από τη μέγιστη απόστασή τους, αλληλενεργούν σε πιο μικρό χρόνο και συγκεντρώνονται σε διαφορετική στιγμή από την ενέργεια του χώρου. Η μέγιστη απόσταση είναι σχετική και το ίδιο γίνεται για τα πιο απομακρυσμένα πράγματα. Το αποτέλεσμα είναι η συνεχής ροή της συγκέντρωσης χωρίς τελικό όριο. Η μέγιστη απόσταση είναι κοινή για όλα. Κανένα μέρος του χώρου δεν είναι όριο κοινής συγκέντρωσης, κοινό όριο τέλους ή αρχής. Έτσι, η συγκέντρωση δεν είναι γύρω από ένα κοινό κέντρο ούτε προς μια κοινή διεύθυνση και μεταβάλλεται αδιάπαυστα, αλλά η μέγιστη απόσταση παραμένει πάντοτε η ίδια.

Η αιτία της συγκέντρωσης των υλικών ποσοτήτων είναι η ροή προς αντιστάθμιση των ελαττώσεων. Συγκέντρωση της ύλης στο χώρο σημαίνει αλληλενέργεια με πιο άμεσους τρόπους σε μικρότερο χρόνο και επομένως περισσότερη ελάττωση της ενέργειας στην αυτή στιγμή και ροή περισσότερης ενέργειας. Η ελκτική ροή περιορίζει το χώρο και το χρόνο στον οποίο αλληλεπιδρούν τα απλούστερα στοιχεία και προβάλλει αντίσταση στη μετακίνησή τους σαν σύνολο. Μετά από ένα όριο συγκέντρωσης ο χρόνος αλληλεπίδρασης γίνεται τόσο μικρός και η ροή τόσο μεγάλη, που η ύλη δεν μπορεί να διατηρηθεί. Με συνέπεια ν' αποσταθεροποιείται, να γίνεται αδύνατη η πάρα πέρα συγκέντρωση,

να διαρρέει από το υλικό περιβάλλον της στο χώρο και η ενεργειακή ροή ν' αρχίζει να ελαττώνεται. Η συνέπεια αυτού του ορίου – που προκαθορίζεται από τα όρια της μέγιστης και της ελάχιστης απόστασης – είναι η αιτία της ταυτόχρονης συγκέντρωσης της ύλης γύρω από πολλά ξεχωριστά κέντρα. Η αιτία της συγκέντρωσης της ύλης είναι η ίδια που την περιορίζει. Η ύλη μέσα στο Σύμπαν είναι περισσότερη απ' όση θα μπορούσε να συγκεντρωθεί σ' ένα μόνο μέρος, γιατί αντισταθμίζεται με αργό τρόπο και ελάχιστη ροή και έτσι "προλαβαίνει" ν' αναδημιουργείται. Είναι οι ελάχιστες στιγμές ροής της συνολικής ενέργειας, που αναλογούν στο σύνολο του χρόνου και του χώρου, είναι η σχετική αρχή της ελάττωσής της και αυτή η ελάττωση πρέπει ν' αρχίζει από μια άλλη που αντισταθμίζεται, για να μην είναι απεριορίστη.

Η περιγραφή και η αιτιολόγηση των ποιοτικών διαφορών των πραγμάτων και της δυνατότητας της σύνθεσης μόνο με ποσοτικές σχέσεις και συγχρόνως σε συμφωνία με τη γενική αρχή πως η συνολική ποσότητα της ενέργειας είναι σταθερή, είναι άτοπη και παράλογη. Γιατί η έννοια της ποσοτικής σχέσης και της αλλαγής προϋποθέτουν ελάττωση της ενέργειας, δηλαδή ότι η συνολική ενέργεια δεν είναι σταθερή στην ποσότητά της (σε μια χρονική στιγμή). Από την άλλη, αν διατυπώσουμε ορθά την αρχή διατηρήσεως της ενέργειας, θα πούμε ότι η συνολική ποσότητα της ενέργειας είναι σταθερή στο σύνολο του χρόνου και τότε θα έχουμε ορίσει την έννοια της ποιότητας και της σύνθετης «ενέργειας». Στην έννοια της συνολικής ενέργειας περιέχονται οι ποσοτικές σχέσεις και οι ελαττώσεις της σαν εσωτερικές στιγμές της και όχι σαν προηγούμενες ή εξωτερικές

VII. Για την εμμεσότητα, την ποιότητα, τα κοινά στοιχεία και τη σχέση τους.

Τα πράγματα δεν αλληλοεπηρεάζονται μόνο με τον πιο έμμεσο τρόπο, αλλά και με πολλούς άλλους στην ίδια στιγμή. Αυτό είναι ταυτοχρόνως η αρχή και η συνέπεια της ποιότητας τους ή, με άλλα λόγια, είναι ένας αρνητικός ορισμός της ποιότητάς τους. Η οποία μοιάζει ν' αποτελείται από μερικές απροσδιόριστες απλές ουσίες, ενώ εκείνες είναι οι αρχικές τροποποιήσεις μιας κοινής ουσίας, διαμέσου των οποίων ανέκαθεν συνεχίζει να διαμορφώνεται σαν εξωτερική σε σχετικά διαφορετικές στιγμές. Μπορούμε να τις θεωρήσουμε σαν ουσίες σε σχέση με τις ποιότητες των πραγμάτων που διαμορφώνονται έμμεσα, με την έννοια της αρνητικής ουσίας, δηλ. μιας οριακής και σχετικής έλλειψης στην ουσία.

Για να μπορεί ένα πράγμα ν' αλληλοεπηρεάζεται με λιγότερο έμμεσο τρόπο με πολλά άλλα συγχρόνως, πρέπει το καθένα να έχει μια ποιότητα, να είναι με πολλούς τρόπους αλληλοεπηρεασμού και αλληλοπροσδιορισμένοι σταθερά στην ίδια στιγμή. Μόνο τότε μπορεί ν' αλληλοεπηρεάζεται με περισσότερους τρόπους στην ίδια στιγμή. Όταν δύο πράγματα αλληλεπηρεά-

ζονται με περισσότερους τρόπους στην ίδια στιγμή, όταν πραγματοποιούνται περισσότερες δυνατότητες αλληλεπίδρασης ή στον ελάχιστο χρόνο, τότε αλληλοεπηρεάζονται με λιγότερο έμμεσο τρόπο και αντιθέτως. Υπό αυτήν την έννοια, δυο πράγματα μπορούν να βρίσκονται σε μεγάλη απόσταση (λ.χ. ήλιος και γη) ή να χωρίζονται από πολλά άλλα (λ.χ. άνθρωποι διαφορετικών χωρών), αλλά ν' αλληλοεπηρεάζονται λιγότερο έμμεσα. Αντιθέτως, να βρίσκονται σε μικρότερη απόσταση, να συνδέονται διαμέσου λίγων άλλων, αλλά ν' αλληλοεπηρεάζονται με περισσότερο έμμεσο τρόπο (όπως λ.χ. δυο πέτρες).

Αυτή είναι η ποιοτική απόσταση των πραγμάτων, που δεν εξαρτάται μόνο από τη θέση του ενός ως προς το άλλο ή μόνο από τη διάρκεια που θα επηρέαζε άμεσα το ένα το άλλο ύστερα από μετακίνηση στο χώρο. Εξαρτάται και από τους τρόπους, με τους οποίους συνδέονται έμμεσα και άμεσα από την ίδια την ποιότητά τους. Η διαφορά στην απόσταση των πραγμάτων δεν είναι μόνο ποσοτική ή μόνο εξωτερική. Είναι και η διαφορά στην ποιότητά τους (όπως και στους τρόπους της σύνδεσής τους), διαφορά η οποία δεν προσδιορίζεται μόνο από την εξωτερική απόστασή τους ως προς τα άλλα μέρη. Αντιθέτως η εξωτερική απόσταση εξαρτάται, προκαθορίζεται και επηρεάζεται από την ποιότητά τους (ή από τους τρόπους που συνδυάζονται οι φορείς της εμμεσότητας σαν ελάχιστες αποστάσεις).

Οι τρόποι, με τους οποίους αλληλοεπηρεάζονται πιο άμεσα τα πράγματα, δεν είναι μόνο εκείνοι που πραγματοποιούνται εκ των υστέρων ως προς τα εξωτερικά τους ή μόνο από τη μετακίνησή τους μέσα στο χώρο και μετά από κάποια ροή του εξωτερικού χρόνου. Θα ήταν σαν να λέγαμε ότι πρωταρχικά υπάρχουν μόνο οι υλικοί φορείς και ασταθείς έμμεσες αλληλεπιδράσεις (χωρίς συνέχεια, χωρίς κοινή στιγμή και σταθερή απόσταση), και ότι εκ των υστέρων αρχίζουν να δημιουργούν συνθέσεις, μετά

από εξωτερικές μετακινήσεις (και σε τελική ανάλυση ότι το Σύμπαν δεν προϋπήρχε άμεσα με μια ποιότητα).

Τα πράγματα είναι σαν μέρη ενός σταθερού και ταυτόχρονου συνόλου και (η στιγμή ή ο τρόπος, με τον οποίο επιδράει το καθένα, δεν εξαρτάται μόνο έμμεσα (ή εκ των υστέρων) από τη διαφορετική στιγμή, στην οποία επιδρούν και το επηρεάζουν τα άλλα σαν διαχωρισμένα εξωτερικά τους. Διαφορετικά, δε θα υπήρχαν σταθερές ποιότητες, συνέχεια, σταθερά προσδιορισμένοι τρόποι σύνδεσης, συνθετότητα και αμεσότητα.

Εξαρτάται ταυτόχρονα (άμεσα) από τη σχετική στιγμή επίδρασης και ύπαρξης όλων των άλλων και τελικά από το κοινό σύνολό τους, το οποίο είναι μέσα στα όρια της ευρύτερης στιγμής σαν μια αυτοπροσδιορισμένη ποιότητα. Το Κοινό Σύνολο προς εκείνα υπάρχει σαν χώρος και ενέργεια για την αλληλεπίδραση τους και τους προκαθορίζει κάποιους τρόπους ενέργειας πριν ακόμα επηρεαστούν έμμεσα. Τα πράγματα επιδρούν με τρόπους που δεν προσδιορίζονται μόνο εκ των υστέρων ή έμμεσα από τις επιδράσεις των άλλων πραγμάτων, αλλά και πριν από εκείνες τις επιδράσεις. Δηλαδή είναι ποιοτικά και αυτά τα ίδια αποτελούν μια άμεση-εσωτερική δραστηριότητα, που προσδιορίζει και επηρεάζει τις εξωτερικές επιδράσεις και τους τρόπους που θα επηρεαστούν από εκείνες (και έτσι έμμεσα ξανά τους τρόπους, με τους οποίους αυτά θα συνεχίσουν να γίνονται).

Η ίδια η ποιότητά τους δεν είναι αποτέλεσμα μόνο από έμμεσες-εξωτερικές επιδράσεις και η εμμεσότητα υπάρχει σχετικά. Από την άλλη, σαν μέρη δεν προσδιορίζονται μόνο από τον εαυτό τους, και δεν αλληλεπιδρούν ταυτόχρονα με όλους τους τρόπους ανάμεσα στα άλλα. Διαφορετικά, δε θα υπήρχαν με μια ενιαία ποιότητα και σε κοινές στιγμές αλληλεπίδρασης ούτε σαν τρόποι διαμόρφωσης μιας κοινής ουσίας. Θα υπήρχε μια ποσότητα φορέων, χωρίς σταθερούς τρόπους σύνδεσης σε μια κοινή στιγμή,

με τυχαίους τρόπους και χωρίς άμεση, εσωτερική και εκ των προτέρων επίδραση στις εξωτερικές επιδράσεις. Στην ουσία η ποιότητα των πραγμάτων είναι η άμεση ποιότητα της συνολικής πραγματικότητας, η οποία συνεχίζει να γίνεται σχετικά έμμεσα ως προς τα έμμεσα μέρη της, σε σχετικά μικρότερες στιγμές. Απαρχής γίνονται με τρόπους-φορείς επίδρασης, που οι ίδιοι επηρεάζουν άμεσα τον τρόπο και τη στιγμή που αυτοί οι ίδιοι θα επηρεαστούν έμμεσα (από τις δυνατές έμμεσες επιδράσεις στις επόμενες στιγμές).

Κάθε πράγμα είναι η ίδια ουσία διαμορφωμένη σαν έμμεση-εξωτερική ποιότητα. Από αυτή τη θέση μπορούμε να συμπεράνουμε ξανά ότι τα πράγματα πρέπει να περιέχουν μερικά κοινά και σταθερά στοιχεία, ανεξάρτητα από το ποια είναι ή από τη στιγμή που υπάρχουν. Συνεπώς και, ότι τα κοινά αρχικά μέρη τους, με τα οποία αρχίζουν να γίνονται σαν έμμεσα μέσα στο χρόνο, πρέπει να είναι με μερικές σταθερές δυνατότητες και να μπορούν ν' αλληλεπιδρούν με κάποιους σταθερούς τρόπους (για να είναι τα ίδια μ' εκείνα που έχουν στην ποιότητά τους τα υπόλοιπα πράγματα).

Οι φορείς της έμμεσης αλληλεπίδρασης και διαμόρφωσης των πραγμάτων, η λεγόμενη ύλη, είναι τα πράγματα με τους λιγότερους ταυτόστιγμους τρόπους αλληλοεπηρεασμού. Δηλαδή είναι μια σχετική έλλειψη ποιότητας και πραγματικότητας μέσα στο σύνολο της πραγματικότητας και δεν μπορούν ν' αλληλοεπηρεάζονται με πολλά διαφορετικά πράγματα στην ίδια στιγμή (ή με πολλούς τρόπους στην ίδια στιγμή), όπως οι ευρύτερες ποιότητες των τελευταίων. Επειδή οι υλικοί φορείς δεν μπορούν

ν' αλληλεπιδρούν με πολλούς διαφορετικούς τρόπους ανά χρονική στιγμή και δεν παύουν να είναι μέρη της ενιαίας πραγματικότητας (τα οποία δεν υπάρχουν ανεξάρτητα ή τελείως άσχετα από τα υπόλοιπα), γι' αυτό αλληλοεπηρεάζονται με τα πράγματα με πιο έμμεσους τρόπους. Συνδέονται διαμέσου των άλλων απλούστερων μερών-των υλικών φορέων- με τα οποία συνδέονται πιο άμεσα σε κάθε χρονική στιγμή. Έτσι αλληλοεπηρεαζόμενα τόσο έμμεσα με τις πιο σύνθετες ποιότητες (μετά από πολλές χρονικές στιγμές αλληλεπίδρασης) υπάρχουν «περισσότερο» ανεξάρτητα από εκείνες και τις αλλαγές τους. Γι' αυτό, όταν τους βρίσκουμε στην αντιληπτή ποιότητα ενός πράγματος, αυτό δε σημαίνει ότι είναι μέρη-στοιχεία της (τουλάχιστον σε μια περιορισμένη στιγμή) και έτσι είναι δυνατό να μορφοποιούνται προσδιορισμένα με σταθερούς τρόπους.

Μπορούμε να διαπιστώσουμε την άμεση σχέση-ταυτότητα των υλικών φορέων με την αλλαγή και την ενέργεια πριν από τον προσδιορισμό της έννοιας της κοινής ουσίας και πριν από τη συνταύτιση του συνολικού Χρόνου με το Σύμπαν σαν τελειωμένη πραγματικότητα.

Τα κοινά αρχικά μέρη των πραγμάτων δεν αλληλεπιδρούν με πολλούς διαφορετικούς τρόπους μέσα σε μια κοινή στιγμή, είναι μια σχετική έλλειψη πραγματικότητας, δεν μπορούν να συνδεθούν πιο άμεσα με πολλά διαφορετικά πράγματα (δηλ. είναι τα απλούστερα) και πρέπει τα άλλα μέρη, με τα οποία αλληλεπιδρούν πιο άμεσα, να είναι όπως αυτά ή με τις ίδιες σταθερές δυνατότητες. Με άλλα λόγια, οι δυνατές αλλαγές στους τρόπους αλληλεπίδρασής τους πρέπει να είναι διαρκώς οι ίδιες,

για να μην προσδιορίζουν αλλαγές με πολλούς τρόπους σε αυτά τα ίδια. Εάν δεν είχαν διαρκώς μερικές σταθερές δυνατότητες ή αλληλεπιδρούσαν με πολλούς διαφορετικούς τρόπους σε κάθε στιγμή (ή με πολλά διαφορετικά πράγματα), τότε δε θα ήταν τα τελικά ούτε τα κοινά μέρη από το διαμερισμό των διαφορετικών πραγμάτων.

Επομένως, τα γνωρίσματα που υπολείπονται για ν' αποτελούν την ποιότητα αυτών των απλών μερών, για να συνδυάζονται και για να επηρεάζονται, είναι οι αλλαγές στη θέση τους ανάμεσα στα άλλα και στη διάρκεια του τρόπου, με τον οποίο αλληλοσυνδέονται. Η αλλαγή, η σχέση και η ποιότητα εκεί φαίνονται να είναι ένα και το αυτό, χωρίς να έχουμε θεωρήσει πως η ποιότητα των πραγμάτων είναι τρόποι διαμόρφωσης μιας κοινής ουσίας. Από τη μια πρέπει να υπάρχουν τα απλούστερα μέρη, με τα οποία διαμορφώνονται και αλληλεπιδρούν οι ποιότητες των ευρύτερων πραγμάτων, ενώ από την άλλη πρέπει να μην είναι επακριβώς τα ίδια το ένα με το άλλο σαν ένα και το ίδιο πράγμα. Η διαφορά στην αφηρημένη ποιότητά τους δε θα μπορούσε να προέλθει παρά μόνο από τις διαφορές στη χρονική διάρκεια της αλληλεπίδρασής τους και υπάρχοντας αυτά τα ίδια σαν τρόποι, με τους οποίους συνδέονται έμμεσα.

Αν όλα τα πράγματα αλληλοεπηρεάζοντουσαν μόνο με τον πιο έμμεσο τρόπο (δηλ. αν δεν ήταν ποιοτικά), τότε κανένα δε θ' αλληλοεπηρεαζόταν μ' έναν άλλο διαφορετικό τρόπο με τα υπόλοιπα, δε θα μπορούσε ν' αλληλεπιδράει με πολλούς τρόπους σε μια κοινή-ίδια στιγμή, δε θα υπήρχε χώρος και η σύνθεση θα ήταν αδύνατη. Αντίστροφα, αν δεν μπορούσαν ν' αλληλοεπη-

ρεαστούν μ' έναν άλλο πιο άμεσο τρόπο ή αν δεν αλληλεπιδρούσαν με πολλούς τρόπους σε μια κοινή στιγμή, τότε θα συνδέονταν μόνο με τον πιο έμμεσο τρόπο, ο οποίος είναι σταθερά ένας και δε θα υπήρχαν μέσα στο χρόνο. Η Συμπαντική Ποιότητα είναι μόνο άμεσα, όπως και ανέκαθεν, και τα μέρη στις μικρότερες στιγμές δε συνδέονται μόνο με τον πιο έμμεσο τρόπο, γιατί ο συνδυασμός προϋποθέτει την ύπαρξη προηγούμενης ποιότητας και άμεσων σχέσεων, που γίνεται δυνατή για τους γνωστούς λόγους. Για να μπορούν τα πράγματα να υπάρχουν εξωτερικά και ν' αλληλοεπηρεάζονται έμμεσα (και συνεπώς με τον πιο έμμεσο τρόπο), πρέπει να υπάρχουν εκείνα τα μέρη με τους λιγότερους αλληλοεπηρεασμούς, που είναι οι τρόποι με τους οποίους το Σύμπαν γίνεται ανέκαθεν σε μια ελάχιστη στιγμή.

Αν δεν υπήρχαν οι φορείς της εμμεσότητας ή αν ο πιο έμμεσος τρόπος δεν ήταν ένας και σταθερά ο ίδιος, τότε τα πράγματα δε θ' αλληλεπιδρούσαν με ορισμένους κοινούς τρόπους, δε θα είχαν κοινά στοιχεία, θα μπορούσαν σε κάθε στιγμή να γίνονται απροσδιόριστα με απεριόριστους και με τελείως διαφορετικούς τρόπους και δε θα υπήρχε όριο για τον πιο άμεσο τρόπο αλληλεπίδρασης μέσα στο χώρο. Τότε, η Συμπαντική Ποιότητα θα είχε ατελείωτες απραγματοποίητες δυνατότητες και δε θα ήταν σταθεροποιημένη.

Τα κοινά αρχικά μέρη των πραγμάτων υπάρχουν, γιατί η κοινή ουσία επαναπροσδιορίζεται σχετικά μέσα στο χρόνο και στο χώρο, ενώ αυτή έχει γίνει ανέκαθεν και είναι έξω από το χρόνο και το χώρο. Υπάρχουν σχετικά σαν την κοινή αρχή της διαφοράς, που έμμεσα δημιουργούν την πολλαπλότητα σε στιγμές ευρύτερες από ένα ελάχιστο όριο και πάντοτε μικρότερες από το όριο μιας ευρύτερης, η οποία αποτελεί το όριο μέσα στο οποίο είναι ανέκαθεν το Σύμπαν σαν τελειωμένος Χρόνος. Η

εμμεσότητα χρησιμοποιεί τη διάρκεια και την ποσότητα (αναλυμένο χρόνο), δημιουργεί τη διαφορά και την ποιότητα με τη διαπλοκή, η ποιότητα την εξάρτηση με λιγότερο έμμεσο τρόπο, την αλληλεπίδραση με περισσότερους τρόπους και την εξωτερική διαφορά τους. Το γίνεσθαι είναι η κοινή συνέπεια της συγγένειας όλων των πραγμάτων σε κάθε στιγμή συγγένειας που είναι αναγκαία, γιατί όλα αποτελούν τρόπους διαμόρφωσης μιας κοινής ουσίας, στιγμές διαμόρφωσης ενός σταθεροποιημένου πράγματος. Γι' αυτό τα πράγματα δεν μπορούν να διαφοροποιηθούν τελείως το ένα από το άλλο ούτε να γίνουν επακριβώς τα ίδια και πάντοτε αποτελούν μέρη ενός σταθερού συνόλου.

Αν ένα πράγμα ήταν επακριβώς το ίδιο με το κάθε άλλο ή με τις ίδιες σχέσεις και δυνατότητες στην ίδια στιγμή, τότε θα εξαρτόταν ποιο είναι μόνο άμεσα από τον εαυτό του. Αντίστροφα, αν εξαρτόταν (ή προσδιοριζόταν) μόνο άμεσα από τον εαυτό του να μπορεί να πραγματοποιεί ή να δημιουργεί τις δυνατότητες και τις σχέσεις του, τότε το καθένα θα ήταν επακριβώς το ίδιο με τα άλλα και θα είχε τις ίδιες δυνατότητες με τα υπόλοιπα στην ίδια στιγμή. Τότε δε θα υπήρχαν πολλά ίδια πράγματα, ούτε σε διαφορετικές στιγμές και αποστάσεις, παρά μόνο ένα και το ίδιο. Θα λέγαμε ότι κανένα μέρος της πραγματικότητας δεν εξαρτάται μόνο από τον εαυτό του (να πραγματοποιεί ή να δημιουργεί τις δυνατότητές του και τις σχέσεις του με τα άλλα) και γι' αυτό κανένα δεν είναι επακριβώς το ίδιο με το κάθε άλλο και δεν έχει τις ίδιες σχέσεις και δυνατότητες.

Αν τα πράγματα ήταν επακριβώς τα ίδια το ένα με το άλλο, τότε θα είχαν επακριβώς τις ίδιες δυνατότητες και τους ίδιους τρόπους αλληλεπίδρασης στην ίδια στιγμή, όπως και αντιστρόφως. Αντιθέτως, αν ήταν τελείως διαφορετικά, τότε δε θα είχαν καμιά κοινή δυνατότητα ή σχέση και σε καμιά στιγμή (καμιά

αλληλεπίδραση ούτε σε καμιά κοινή στιγμή), και αντιστρόφως. Στη μια και στην άλλη υπόθεση δε θα υπήρχαν πολλά ίδια ή διαφορετικά πράγματα σε διαφορετικές ή ίδιες στιγμές και θέσεις, θα υπήρχε ένα και το ίδιο από μόνο του σαν τέλειο σύνολο. Τα πράγματα έχουν δυνατότητες, γιατί δεν έχουν επακριβώς τις ίδιες ή στην ίδια στιγμή και δεν έχουν επακριβώς τις ίδιες, γιατί δεν είναι επακριβώς τα ίδια ή τελείως διαφορετικά^ και το αντίστροφο δεν είναι λάθος.

Μόνο που βρίσκονται τα πράγματα σε διαφορετικές θέσεις δεν μπορούν να έχουν επακριβώς τους ίδιους αλληλοεπηρεασμούς με τα ίδια επακριβώς πράγματα, με τους ίδιους τρόπους, όπως και στις ίδιες στιγμές, συνεπώς ούτε να είναι επακριβώς τα ίδια. Όπως αντίστροφα, δεν είναι επακριβώς τα ίδια και δεν μπορούν να έχουν όλες τις δυνατότητες ίδιες, ούτε να βρίσκονται στην ίδια θέση και στιγμή. Δεν υπάρχουν δυο πράγματα ή μέρη μιας και της ίδιας ουσίας, τα οποία να είναι λεπτομερώς τα ίδια και έτσι καταλαβαίνουμε μ' έναν άλλο τρόπο το λάθος μας, όταν απορούμε πώς μπορούν να υπάρχουν τόσοι πολλοί συνδυασμοί ή τόσες διαφορετικές ποιότητες πραγμάτων, συνθεμένες από λίγες πρωταρχικές-κοινές ουσίες.

Δεν υπάρχει ένα πράγμα, το οποίο να είναι τελείως το ίδιο με ένα άλλο, όσο και αν φαίνεται το αντίθετο σε ορισμένες περιπτώσεις.

– Δεν υπάρχει, γιατί δυο πράγματα, τα οποία θα ήταν χωρίς την παραμικρή διαφορά, δε θα ήταν δυο, έμμεσα και εξωτερικά, θα ήταν ένα μόνο και το ίδιο πράγμα.

– Δεν είναι τελείως τα ίδια, γι' αυτό δεν έχουν ακριβώς τις ίδιες δυνατότητες μέσα στο χώρο και στο χρόνο. Διαφορετική τύχη περιμένει το ένα από το άλλο, σε διαφορετικές στιγμές και δεν έχουν ακριβώς τις ίδιες αλληλεπιδράσεις με το ίδιο ακριβώς περιβάλλον.

— Αν δυο πράγματα φαίνονται ακριβώς τα ίδια, αυτό εξηγείται από την ατέλεια της αντίληψης και της γνώσης μας, όπως δυο φωτεινές κουκίδες στο νυχτερινό ουρανό μπορεί να είναι πολύ διαφορετικά ουράνια σώματα.

— Είναι απίθανο και αδύνατο δυο πράγματα, που αποτελούνται από αναρίθμητα μέρη και αλληλεπιδράσεις, να έχουν όλα τα μέρη τους ακριβώς ίδια, στις ίδιες θέσεις, με την ίδια ακριβώς αναλογία, με τους ίδιους ακριβώς τρόπους και στις ίδιες στιγμές.

— Τέλος, να διανοηθούμε πως όχι μόνο δεν μπορεί να υπάρχει ένα πράγμα ακριβώς το ίδιο με ένα άλλο, αλλά το ίδιο πράγμα δεν μπορεί να είναι τελείως το ίδιο με τον εαυτό του. Πάντοτε, υπάρχει μια λεπτομέρεια που τα διαφοροποιεί στο χώρο, στο χρόνο και ως προς τον εαυτό τους.

Οι αντιθέσεις στα πράγματα δεν είναι ουσιαστικές, δεν είναι οι απροσδιόριστες προϋποθέσεις για την ενέργεια, τη σταθερότητα και την εξέλιξή τους. Στις αφηρημένες έννοιες μας αποκαλύπτονται σαν ασύνδετες, άσχετες και χωρίς κοινά στοιχεία, ενώ στην πραγματικότητα είναι σχετικές διαφορές και ελλείψεις, όπως γενικότερα είναι σχετικά τα ίδια τα πράγματα. Είναι ειδοποιές διαφορές, οι οποίες εξηγούνται γενικά από την αλλαγή των πραγμάτων, από τα χρονικά όρια αρχής-τέλους στην ύπαρξη, στην ποιότητα και στις σχέσεις τους. Με πρώτη αρχή την ίδια την ύπαρξη των υλικών φορέων.

Οι αντιθέσεις είναι και προέρχονται πάντοτε από μερικές διαφορές στις χωρικές και στις χρονικές σχέσεις των πραγμάτων και όχι από μια συνολική αντίθεση της ποιότητάς τους ή από μια τέλεια έλλειψη κοινών στοιχείων. Δυο πράγματα, τα οποία

θα ήταν τελείως αντίθετα, δε θα είχαν τίποτε κοινό άμεσα στην ποιότητά τους ούτε έμμεσα με κοινές εξωτερικές σχέσεις και θα ήταν χωρίς δυνατότητα αλληλεπίδρασης, δηλαδή θα ήταν τελείως άσχετα και διαφορετικά. Όπως θεωρούμε τα υλικά στοιχεία σαν πρωταρχική πραγματικότητα, δηλαδή την έλλειψη ποιότητας και πραγματικότητας, όταν αφαιρούμε τις νοητές διαφορές της, με τον ίδιο άστοχο τρόπο, όταν αφαιρούμε τα κοινά στοιχεία των πραγμάτων, τότε απομονώνουμε στη διάνοιά μας την έννοια της αντίθεσης και μεταβάλλουμε τις αντιθέσεις σε πρωταρχικές διαφορές στην αφηρημένη υλική ουσία, για να εξηγήσουμε έτσι ακατάληπτα την ενεργητικότητά της.

Α.χ. ένας άνδρας σαν άνθρωπος δεν είναι γενικά αντίθετος από μια γυναίκα και υπάρχουν πολλές όχι ίδιες γυναίκες, όπως και αρσενικοί. Αν ήταν γενικά αντίθετος (με τη βιολογική έννοια), θα έπρεπε να είναι το ίδιο αντίθετος με κάθε άλλη με τις ίδιες διαφορές. Αλλά, η κάθε μια γυναίκα δεν είναι επακριβώς ίδια με την άλλη και συνεπώς δεν μπορεί να έχει τις ίδιες διαφορές με τον ίδιο άνδρα (γι' αυτό και υπάρχουν περιπτώσεις μεγάλης ομοιότητάς τους). Το σκοτάδι δεν είναι αντίθετο φως, είναι η έλλειψη αυτού του τελευταίου. Η κίνηση μπορεί να γίνεται στην αντίθετη διεύθυνση, ενώ δεν είναι αντίθετη ως προς μια άλλη δυνατή διεύθυνση. Διαφορετικά, αν δεν ήταν έτσι σχετικά αντίθετη, δε θα μπορούσε να γίνει σε μια άλλη. Στον αφηρημένο χρόνο το παρελθόν είναι αντίθετο στο μέλλον, όπως και η αρχή από το τέλος, ενώ στην πραγματικότητα η προηγούμενη στιγμή ως προς άλλα πράγματα ήταν επόμενη και αντιστρόφως, ενώ για κάποια άλλα ήταν η ίδια η ανύπαρκτη. Ο θάνατος είναι αντίθετος από τη γέννηση, αλλά δεν είναι άρνηση της γέννησης (με την έννοια της μη γέννησης), όπως εκείνη δεν είναι άρνηση του πρώτου. Γεννηθήκαμε – όπως και άλλοι – θα πεθάνουμε μετά από τη γέννησή μας και τότε δε θα είμαστε όπως όταν

γεννηθήκαμε, ούτε με τις ίδιες ακριβώς σχέσεις. Η αιτία γενικά είναι αντίθετη από το αποτέλεσμα, ενώ στην πραγματικότητα είναι μια από τις αιτίες σε σχέση με το αποτέλεσμά της, ενώ σε σχέση προς την αιτία της είναι αποτέλεσμα, ως προς μερικά άλλα αποτελέσματα δεν είναι αιτία και ως προς άλλες αιτίες δεν είναι αποτέλεσμα. Αν δεν ήταν έτσι σχετικά αντίθετη, τότε η αιτία δε θα είχε αιτία και το αποτέλεσμα δε θα γινόταν αιτία. Κάθε πράγμα είναι και σχετικά δεν είναι τα άλλα πράγματα, τα οποία δεν είναι το αντίθετο αυτού. Το ίδιο σχετικά εκείνα δεν είναι αυτό και επειδή δεν είναι αντίθετα, γι' αυτό δεν είναι τελείως διαφορετικά και έχουν κοινά στοιχεία.

Τα πράγματα δεν αλληλοεπηρεάζονται με άλλα τελείως διαφορετικά ούτε με τελείως διαφορετικούς τρόπους το ένα από το άλλο και στη διάρκεια της ύπαρξής τους συνεχίζουν να συνδέονται με μερικά κοινά και να επηρεάζονται με μερικούς κοινούς τρόπους. *Για να συνεχίζει ένα πράγμα να υπάρχει ή για να είναι άμεσα με τους ίδιους τρόπους, πρέπει οι αλληλοεπηρεασμοί του με τα άλλα πράγματα να είναι τέτοιοι, που δε θα τους αποσταθεροποιούν την ποιότητα και συνεπώς πρέπει εκείνα τα άλλα να μην είναι τελείως διαφορετικά από αυτό.* Η σταθερότητα της ποιότητας (ή των τρόπων με τους οποίους αυτό είναι άμεσα) πρέπει να προσδιορίζεται (ν' αντανakλάται) και έμμεσα. Αν συνδεόταν με τελείως διαφορετικά ή ασταθούς ποιότητας πράγματα, τότε αυτό θα επηρεαζόταν με τελείως διαφορετικούς και ασταθείς τρόπους και η ποιότητά του θα ήταν απροσδιόριστη, ασταθής και χωρίς κοινά στοιχεία. Όπως και το αντίστροφο.

Για τον ίδιο, γενικά, λόγο, πολλά διαφορετικά πράγματα

από διαφορετικές στιγμές, για να έχουν κοινά στοιχεία, για να συνδέονται με λιγότερο έμμεσο τρόπο και ν' αποτελούν μέρη της ίδιας πραγματικότητας, πρέπει να έχουν σχέσεις με μερικά ίδια-κοινά πράγματα. Για να μπορούν να υπάρξουν στο μέλλον πράγματα, τα οποία θα έχουν κοινά στοιχεία μ' εκείνα που υπήρξαν στο παρελθόν (της ίδιας συνολικής πραγματικότητας), πρέπει να γίνονται από τα προηγούμενά τους και να διατηρούνται σε όλες αυτές τις στιγμές (από το παρελθόν ως το μέλλον) μερικά ίδια πράγματα και να επηρεάζονται με μερικούς κοινούς τρόπους. Από την εμπειρία διαπιστώνουμε ότι αυτά είναι οι αστέρες, οι γαλαξίες, οι πλανήτες, οι φυσικοί δορυφόροι, οι κομήτες, η ατμόσφαιρα, σε τελική ανάλυση ο χώρος και η απλή ύλη. Τα φαινόμενα και οι ειδικότερες έννοιες, που διαπιστώνονται ν' αντιστοιχούν σε αυτή τη γενική έννοια της σταθεροποιημένης αλλαγής μέσα στο χρόνο και στο χώρο, είναι η περιστροφική μετατόπιση, η συμμετρία, η συγκέντρωση και η περιοδικότητα (σταθερός επαναπροσδιορισμός).

Όπως όλα τα πράγματα, το ίδιο και τα πράγματα, τα οποία είναι κοινά για μεγάλη διάρκεια, δεν παύουν να διαφοροποιούνται μέσα στο χρόνο και να μην είναι σε κάθε στιγμή με τους ίδιους τρόπους αλληλοεπηρεασμού. Αυτή η διαφοροποίηση επιφέρεται και στα φαινόμενα της σταθεροποιημένης αλλαγής μέσα στο χώρο και στο χρόνο.

Η ποιότητα ενός πράγματος έχει πολλά κοινά στοιχεία μ' εκείνη των πραγμάτων διαμέσου των οποίων γίνεται ή αρχίζει να υπάρχει (τουλάχιστο με τα πράγματα εκείνης της στιγμής στην οποία αρχίζει να γίνεται), γιατί αρχίζει να υπάρχει και να

προσδιορίζεται με το λιγότερο έμμεσο τρόπο. Αντιστρόφως, για να αρχίζει με λιγότερο έμμεσο τρόπο, πρέπει αυτό να μπορεί να γίνεται από πράγματα, τα οποία δεν είναι τελείως διαφορετικά από τη δική του ποιότητα. Μπορεί να αρχίζει με λιγότερο έμμεσο τρόπο και να έχει πολλά κοινά στοιχεία μ' εκείνα τα πράγματα από τα οποία προέρχεται πιο άμεσα, γιατί δεν προσδιορίζεται μόνο από έξω, δηλαδή μόνο έμμεσα και εκ των υστέρων ή ανεξάρτητα από την ποιότητα εκείνων. Η άμεση ποιότητα γίνεται σχετικά έμμεσα από τον εαυτό της και με τρόπους που προκαθορίζονται μέσα στο χρόνο από στιγμή σε στιγμή.

Δε θα μπορούσαν να υπάρξουν άλλα πράγματα στις επόμενες στιγμές ούτε συνθετική εξέλιξη, αν δε συνέχιζαν να διατηρούνται και να προσδιορίζονται μερικά ίδια. Εξέλιξη χωρίς διατήρηση κάποιου κοινού δεν είναι εξέλιξη. Ή διατηρούνται μερικά κοινά στοιχεία, για να είναι το ίδιο πράγμα σε διαφορετικές στιγμές ή δε διατηρούνται και συνεπώς δεν έχουμε το ίδιο πράγμα σε διαφορετικές στιγμές και αντιθέτως είναι τελείως διαφορετικά ή χωρίς άμεση σχέση πράγματα. Γενικά, θα ήταν αδύνατο να γίνει εξωτερική επίδραση και να δημιουργηθεί ποιότητα, αν δεν προϋπήρχε κάτι το σταθερό και αυτό το σταθερό δε θα μπορούσε να δημιουργηθεί εκ των υστέρων. *Αυτό, το οποίο δεν είναι σταθερό, όχι μόνο δεν έχει ποιότητα αλλά δεν είναι και τίποτε, γιατί δεν είναι σε καμία στιγμή και με καμία σταθερή σχέση μ' ένα άλλο πράγμα και συνεπώς δεν μπορεί ούτε να δημιουργήσει σταθερές σχέσεις και να διαμορφωθεί.*

Η ύπαρξη των κοινών και των σταθερών στοιχείων στην πραγματικότητα, αυτή από μόνη της προδίδει ότι όλα συνδέονται με μια κοινή αιτία-ουσία, ότι υπάρχουν σε μερικές μικρότερες στιγμές ταυτοχρόνως με μια ευρύτερη, στα όρια της οποίας απο-τελούν ανέκαθεν ένα σταθερό σύνολο και ότι σαν μέρη ενός

τελειωμένου Χρόνου σχετίζονται πάντοτε, ανεξάρτητα από το πού και το πότε υπάρχουν.

Το ότι κανένα πράγμα δεν είναι επακριβώς η ίδια ποιότητα μ' ένα άλλο, ενώ δεν είναι χωρίς κανένα κοινό, αυτό εξηγείται γιατί η ποιότητά του δεν προσδιορίζεται μόνο εκ των υστέρων, έμμεσα ή τυχαία σαν ένα νέο εξωτερικό πράγμα, αλλά αντιθέτως γιατί η ίδια η ποιότητά του είναι ανέκαθεν μέρος ενός κοινού και τελειωμένου Χρόνου. Δεν υπάρχει μόνο σε μια κοινή στιγμή ενός αφηρημένου ποσοτικού και εξωτερικού χρόνου, το ίδιο είναι μια στιγμή της σταθεροποιημένης ποιότητας του κοινού συνόλου τους (μια μερική στιγμή πάντοτε μέσα στην κοινή συνολική) και αυτή η στιγμή δεν μπορεί να είναι η ίδια με μια άλλη, γιατί δε θα ήταν μόνο ταυτόχρονη (σαν συνυπάρχουσα), αλλά ταυτόχωρη και ταυτότροπη.

Για τον ίδιο λόγο που τα πράγματα αλλάζουν και δεν αλλάζουν στο χρόνο, δεν είναι τα ίδια ούτε τελείως διαφορετικά στο χώρο.

Τα πράγματα, σαν τρόποι έμμεσης αλληλεπίδρασης, συνδέονται άμεσα με την πραγματικότητα των άλλων υποστιγμών του Σύμπαντος, που υπάρχει σαν κοινή ουσία τους, ενώ σχετικά έμμεσα σαν κοινός χώρος και δυνατότητα της έμμεσης ενέργειας.

Οι αλλαγές στην ποιότητα και στους τρόπους, με τους οποίους τα πράγματα αλληλοεπηρεάζονται λιγότερο ή περισσότερο έμ-

μεσα, είναι ταυτοχρόνως αλλαγές στον τρόπο-χρόνο, με τον οποίο είναι και αλληλοεπηρεάζονται οι φορείς της έμμεσης ποιότητάς τους, δηλαδή στην ύλη τους. Συνεπώς, είναι επηρεασμοί και τροποποιήσεις του χώρου, με τον οποίο συνδέονται άμεσα, σε μικρότερη από την ελάχιστη στιγμή (σαν τρόποι στην ενέργειά του). Σε αντίθεση με τις έμμεσες επιδράσεις, που γίνονται σε μεγαλύτερες στιγμές (και αποτελούν τα ευρύτερα πράγματα με τις συνολικές τους αλληλεπιδράσεις). Έτσι, υπάρχουν ανέκαθεν και γίνονται διαρκώς οι κοινοί τρόποι αλληλοεπηρεασμού των πραγμάτων, όπως είναι η θερμότητα, ο ήχος, το φως και γενικά οι ακτινοβολίες.

Κάθε αλλαγή στις έμμεσες αλληλεπιδράσεις είναι μια διατάραξη, μια τροποποίηση στην ταυτόχρονη ενέργεια του χώρου και αυτή μεταφέρεται με τον πιο άμεσο τρόπο, ώσπου να επηρεάσει κάποιους φορείς έμμεσης αλληλεπίδρασης (κάποια πράγματα) και τελικά να εμμεσοποιηθεί. Με αυτόν τον κοινό τρόπο – που επιτρέπεται από το χώρο – όλα τα πράγματα, εκτός από έμμεσα, βρίσκονται διαρκώς σε άμεση και ασταθή αλληλεπίδραση, χωρίς τον περιορισμό της χωρικής απόστασης και του χρόνου μετακίνησης εξωτερικά στο χώρο. Έτσι, η ενέργεια δεν μπορεί να περιοριστεί μόνο σε ένα μέρος του χώρου ή να εμμεσοποιείται συνεχώς χωρίς όριο (όπως η ίδια η ενέργεια του χώρου είναι παντού-κοινή για όλα τα πράγματα και όχι μερικευμένη). Κάθε έμμεση αλληλεπίδραση και σύνδεση πραγμάτων περιορίζεται από το χώρο, ακόμα και όταν αυτή δε γίνεται με τον πιο άμεσο τρόπο. Η δυνατότητα αυτής της εμμεσοποίησης εξαρτάται σε κάθε στιγμή από την εμμεσοποιημένη στο σύνολο του χώρου.

VIII. Ο Θεός και η Συμπαντική Εσωτερικότητα.

Από την προσεκτική ανάλυση του βασικού ορισμού του Σύμπαντος βλέπουμε απρόσμενες και εκπληκτικές απαντήσεις σχετικά με τα μεγάλα κοσμολογικά ζητήματα. Ωστόσο, θα διαπιστώσουμε, ακόμα, πολλά αναπάντητα ερωτήματα και ειδικά εκείνα που βρίσκονται στα όρια της κοσμολογίας και σχετίζονται άμεσα με τη ζωή, με το θάνατο, με το Θεό και πιο έμμεσα με την πρακτική φιλοσοφία. Ποια η σχέση όλων αυτών των αφηρημένων αλληλεπιδράσεων με την εμπειρία; Ποια η θέση της ζωής και ειδικά του ανθρώπου μέσα σε ένα τέτοιο χωροχρονικό Σύμπαν; Αυτή η κοσμολογική γνώση μας δίνει τη δυνατότητα να απαντήσουμε αν υπάρχει ο Θεός, ποια είναι η σχέση του με τον κόσμο και αν η ζωή μας τελειώνει; Η κοσμολογική θεωρία του Τελειωμένου Χρόνου γίνεται ακόμα πιο εκπληκτική και αξιόπιστη από την εξέλιξή της προς αυτήν την κατεύθυνση.

Σύμφωνα με μια γνωστή άποψη, η άγνοια του ανθρώπου για τα πράγματα και τις σχέσεις τους, σε συνδυασμό με την έλλειψη της δυνατότητάς του να κυριαρχήσει ο ίδιος σαν Θεός μέσα σ' ένα περιβάλλον, το οποίο εναντιώνεται συχνά στους σκοπούς

του και του δημιουργεί ανασφάλεια, φόβο και απόγνωση, αυτές οι ελλείψεις του γεννούν τη διάθεση να θεοποιήσει ορισμένα φυσικά φαινόμενα και τις αόρατες αιτίες τους. Έτσι παρασυρμένος, αρχίζει να διαμορφώνει μια έννοια για την ύπαρξη του Θεού και να δίνει κενές εξηγήσεις, ελκυστικές και αβάσιμες θεωρίες, συνήθως με σκοπό κάποια εκμετάλλευση. Πραγματικά, στην εμπειρία μας θα διαπιστώσουμε ότι αυτοί είναι οι πιο συνηθισμένοι λόγοι για τους οποίους οι άνθρωποι πιστεύουν στην ύπαρξή του, επηρεάζονται από τις θρησκείες και εκμεταλλεύονται τη σπουδαιότητα τέτοιων ζητημάτων. Ειδικά όταν κάποιος αγνοεί τι είναι ο λόγος, ότι υπάρχουν ορισμένοι κανόνες για να διαβεβαιώνουμε, όταν αγνοεί την υλική αλληλεξάρτηση των πραγμάτων, όπως περιγράφεται από τις φυσικές επιστήμες και φορτίζεται με διαθέσεις εξαιτίας της άγνοιάς του για βασικά κοσμολογικά ζητήματα, τότε είναι πολύ εύκολο να πιστέψει, παρά ν' αναζητήσει ή ν' αμφισβητήσει.

Όμως, θα ήταν ανεπίτρεπτο να παρασυρθούμε από τη γνώση μας για τις αιτίες, που μπορούν να μας οδηγήσουν να πιστέψουμε στην ύπαρξη του Θεού ή να διαμορφώσουμε μια άποψη γι' αυτόν και έτσι να την αρνηθούμε. Είναι δυνατό να μας πείθουν λόγοι σκοτεινοί, ανεπαρκείς έως και αντίθετοι, αλλά εκείνος να υπάρχει πραγματικά και με την ονομασία του να εννοούμε ακόμα ό,τι μας αρέσει, όσο δεν έχουμε γνωρίσει αρκετά την κοινή πραγματικότητα και τις κοσμολογικές απαντήσεις. Επομένως, εάν είναι εύκολη η αμφισβήτηση και η ανατροπή των απόψεων που υποστηρίζουν την ύπαρξη ενός παρεννοημένου Θεού, είναι το ίδιο εύκολο να γίνει και για τις απόψεις εκείνες, οι οποίες αρνούνται γενικά την ύπαρξή του.

Το Σύμπαν δεν είναι απλώς ένα ποσοτικό σύνολο πραγμάτων συνθεμένων από μερικές ουσίες, οι οποίες αλληλοσυνδέονται μόνο έμμεσα, εξωτερικά και εκ των υστέρων, χωρίς να υπάρχει

συνοχή και μια κοινή αιτία. Ένα τέτοιο Σύμπαν, το οποίο δε θα ήταν με ενιαία ποιότητα και συνολική - άμεση αιτία θα ήταν αυθύπαρκτο, ωστόσο όχι αυτοτελές με όλη την έννοια του όρου, γιατί όλα θα ήταν δημιουργημένα μόνο από έξω τους. Δε θα υπήρχε σαν ένα μόνο πράγμα, για να μπορούμε να πούμε πως υπάρχει από μόνο του, χωρίς να εξαρτάται από κανένα άλλο. Τίποτε άλλο δεν μπορεί να είναι αυτοτελές, εκτός από τη Συμπαντική Ποιότητα με την έννοια του τελειωμένου Χρόνου και από αυτόν εδώ το συλλογισμό συμπεραίνουμε την ύπαρξη του Θεού, χωρίς να το έχουμε καταλάβει!

Η έννοια είναι κοινό ή σταθερό γνώρισμα πολλών διαφορετικών αντιλήψεων. Η Συμπαντική Ποιότητα είναι η κοινή Ουσία-Χρόνος, με την οποία υπάρχουν και γίνονται σαν εξωτερικά όλα τα λεγόμενα πράγματα, όσο και αν διαφέρουν. Είναι η επαρκής-άμεση αιτία των πραγμάτων, η πάντοτε προηγούμενη αρχή της ενότητας, της ποιότητας και της συνθετότητας στις έμμεσες αλληλεπιδράσεις των υλικών φορέων. Τα λεγόμενα πράγματα είναι αυτή η ίδια σχετικά εκ των υστέρων-έμμεσα, ενώ η ίδια υπάρχει ανέκαθεν (εκ των προτέρων) τελειωμένη σαν ουσία με το βασικό γνώρισμα της έννοιας. Με άλλα λόγια, υπάρχει μια κοινή πραγματικότητα, η οποία δεν είναι εξωτερική ή έμμεση και σχετική, αλλά εσωτερική ή άμεση.

Εάν λέγαμε ότι υπάρχει σαν έννοια στη διάνοια ενός άλλου, τότε θα επιστρέφαμε στην αρχή της θεωρίας και στις απορίες που έχουμε απαντήσει. Ακόμα και τότε θα βρίσκαμε ξανά τις ίδιες αλήθειες, γιατί η ύπαρξη του άλλου θα ήταν μια πραγματικότητα, η οποία θ' αποτελούσε μέρος ενός ευρύτερου συνόλου...

Η Συμπαντική Ποιότητα δεν υπάρχει σαν έννοια σε μια άλλη εξωτερική διάνοια και συνεπώς, αυτή η ίδια υπάρχει σαν έννοια του εαυτού της, η οποία πραγματοποιείται μέσα στο σχετικό εξωτερικό χρόνο, με τη δραστηριότητα και τις σχέσεις των έμμεσων μερών της, προκαθορίζοντας έτσι σαν κοινή ουσία τις δυνατότητές τους. Τα πράγματα συνδέονται άμεσα και ταυτόχρονα με αυτήν, γιατί είναι αυτή η ίδια σαν ουσία τους, με μερικούς από τους τρόπους (με τους οποίους εκείνη ήταν ανέκαθεν). Ο τελειωμένος Χρόνος είναι μια Έννοια, η οποία υπάρχει πραγματικά σαν ουσία, σαν κοινή αρχή των πραγμάτων μέσα στις μικρότερες στιγμές τους.

Με την πιο αφηρημένη έννοιά της η διανοητικότητα και η εμβιότητα είναι αμεσότητα, εσωτερικότητα, σταθερότητα στη δραστηριότητα και αυτοπροσδιορισμός. Η Συμπαντική Ποιότητα είναι άμεσα και διανοητικά αυτενεργός, μια αυτοκαθορισμένη (με Έννοια) Εσωτερική Ύπαρξη, μια ανεπηρέαστη, ουδέτερη και σταθερή-βέβαιη αυτοθεώρηση. Η αμεσότητα προς τον εαυτό της, ο ταυτόχρονος αυτοπροσδιορισμός της, η σταθερότητα στη δραστηριότητά της, η αυτοτέλεια της ποιότητάς της είναι η διανοητικότητά της και υπό την έννοια αυτή συμπεραίνουμε την ταυτότητά της με το Θεό. Όταν αποσαφηνιστεί η σχέση της αμεσότητας και του σταθερού προσδιορισμού με τη διανοητικότητα, τότε θα καταλάβουμε τον παραπάνω ορισμό του Θεού και ποια είναι η σχέση του με τη σχετική εξωτερικότητα και με την αστάθεια.

Η αδυνατότητα ν' αντιληφθεί κάποιος το λεγόμενο Θεό, όχι μόνο δεν είναι αντίθετη προς μια δυνατή απόδειξη της ύπαρξής του αλλά αντιθέτως, είναι μια γενική συνέπεια της ποιότητάς του, η οποία εξηγείται από την αμεσότητά του. Παρόμοια όπως γίνεται για άλλα πράγματα που δεν μπορούμε ν' αντιληφθούμε. Θα ήταν αντίθετο με την έννοια της συνολικής και κοινής πραγματικότητας, όπως και με την έννοια της έννοιας, να μπορεί να

γίνει αντιληπτή. Η αντίληψη προϋποθέτει αλληλεπιδράσεις και εκείνες την αλλαγή και τη μερικότητα. Η κοινή και αδιαφοροποίητη αρχή, με την οποία διαμορφώνονται οι ποιότητες όλων των λεγόμενων πραγμάτων, δεν μπορεί να γίνει (άμεσα) αντιληπτή, παρά μόνο να τη διανοηθούμε και να τη συμπεράνουμε λογικά. Δεν είναι κανένα πράγμα σαν ξεχωριστό μέρος, όπως η έννοια δεν είναι μια από τις πολλές αντιλήψεις, στις οποίες αντιστοιχεί. Είναι η σταθερή μορφή με όλους τους δυνατούς τρόπους, η οποία περιέχει τις μικρότερες στιγμές της σαν ύλη, σαν φορείς για την αλληλενέργεια σ' ευρύτερες στιγμές και τη διαμόρφωση ποιοτήτων περιορισμένων μέσα στο χρόνο και στο χώρο. Επομένως, με την υπόθεση και μόνο ότι το Σύμπαν είναι μια ποιότητα άμεσα αυτοπροσδιορισμένη στα όρια μιας ευρύτερης στιγμής και ότι η αφηρημένη αμεσότητά του είναι στην ουσία μια ποιότητα αυτοεννόησης (ή αυτογνωσίας), γίνεται αμέσως φανερό πως η ύπαρξη της ζωής δεν μπορεί να εξηγηθεί ούτε ν' αποδειχθεί η ύπαρξη του Θεού, όταν αιτιολογούμε τις δυνατότητες και τις σχέσεις των μερών με άλλα εξωτερικά πράγματα. *Η απόδειξη της ύπαρξης του Θεού και η διανοητική αρχή της ζωής ή της εσωτερικότητας για την εμπειρική επιστήμη θα είναι η ταυτότητα του χρόνου με το χώρο και η αφηρημένη σταθερότητα του Σύμπαντος (δηλαδή η ανούσια αμεσότητα).*

Ο Θεός είναι η άμεση κοινή πραγματικότητα και συνεπώς όχι άσχετος ή ξεχωριστός από τα αντιληπτά μέρη της μέσα στο σχετικό εξωτερικό χρόνο. Από τη σύλληψη της έννοιας για μια συνολική πραγματικότητα μέσα στα όρια μιας ευρύτερης στιγμής και από την ταύτιση της πραγματικότητας με τον τελειωμέ-

νο Χρόνο μπορούν και αρχίζουν γενικοί συλλογισμοί, προσδιορισμένοι με παραγωγικό και αναλυτικό τρόπο. Έτσι βρίσκονται σχέσεις ανάμεσα στις γενικές έννοιες, οι οποίες δεν έχουν διαπιστωθεί στην εμπειρία μας ή που δεν έχουν μεταφερθεί άμεσα από εκείνην. Οι ίδιες αυτές σχέσεις είναι δυνατό να διαπιστώνονται πρώτα στην εμπειρία ή σε περιορισμένο αριθμό πραγμάτων και από εκεί να μας κατευθύνουν στους ίδιους γενικούς συλλογισμούς.

Οι εμπειρικές διαπιστώσεις των κοινών και των σταθερών στοιχείων στα πράγματα και της περιοδικότητας πολλών φαινομένων^ οι διάφορες περιπτώσεις της συνέχειας, της σταθερότητας, του επαναπροσδιορισμού, της ενότητας στην ύπαρξη και στην εξέλιξή τους^ τα όρια στη διάδοση, στην ποσότητα και στους τρόπους, με τους οποίους γίνονται ορισμένα κοινά φαινόμενα^ η ίδια η ύπαρξη σχέσεων αναλογίας και ποσότητας στα πράγματα, η οποία δίνει τη δυνατότητα υπολογισμών, επαναπροσδιορισμών, επαλήθευσης και δημιουργικής δραστηριότητας^ η άμεση και η έμμεση συντελεστικότητα όλων των μερών ως την τελευταία λεπτομέρεια για το σύνολο του χρόνου και του χώρου^ η σχετικότητα των διαφορών των πραγμάτων, η οποία προέρχεται από τη μερικότητά τους και όχι από την ουσία τους. Όλα αυτά είναι μερικές γενικότατες και αφηρημένες διαπιστώσεις, που περιγράφονται, καθορίζονται, αναλύονται, διαχωρίζονται, επεξηγούνται λεπτομερώς και ανακαλύπτονται σε διαφορετικές περιπτώσεις με την εξέλιξη των φυσικών επιστημών και έτσι αναδεικνύουν από την εμπειρία την αυτοτέλεια, τη σταθερότητα και τη διανοητικότητα του λεγόμενου Σύμπαντος. Όμως, για να γίνει αυτή η τελευταία ανακάλυψη και η διαβεβαίωση χρειάζεται να συγκεντρωθεί αρκετή εμπειρία και θεωρία για τους τρόπους σύνδεσης των διαφορών φαινομένων. Τότε θα γίνει φανερό ότι, αν η Συμπαντική

Ποιότητα ήταν ασταθής και όχι αυτοπροσδιορισμένη, θα ήταν αδύνατο να εξηγηθούν πολλές από τις εμπειρικές διαπιστώσεις (με τις οποίες θα έχουν συνδεθεί αναμφισβήτητες γνώσεις) και ότι, αντιθέτως, θα έπρεπε να αρνηθούν την επιστημονική αλήθεια.

Ο Θεός δεν μπορεί να γίνει αντιληπτός σαν ένα εξωτερικό πράγμα ανάμεσα στα άλλα, ωστόσο μπορούμε να διαβεβαιώσουμε για την ύπαρξή του, ακόμα και χωρίς να προστρέξουμε στις εμπειρικές αντιλήψεις. Αυτός είναι πάντοτε ο ίδιος, χωρίς αλληλεπιδράσεις, έξω από περιβάλλον και μόνο άμεσα από τον εαυτό του. Αυτός είναι η συνολική, η επαρκής και η άμεση αρχή των εξωτερικών πραγμάτων και σαν συνολική πραγματικότητα συνδέεται ταυτοχρόνως με κάθε λεγόμενο μέρος της σε κάθε εξωτερική στιγμή τους και μόνο άμεσα, «διαμέσου» μόνο του εαυτού του. Αντιθέτως, δεν είναι κανένα ξεχωριστό μέρος σε κάποια περιορισμένη θέση του χώρου ή σε κάποια περιορισμένη στιγμή του χρόνου. Αυτά τα γνωρίσματά του μας επιτρέπουν να το γνωρίσουμε πολύ πιο εύκολα και γρήγορα απ' όσο πολλά αντιληπτά πράγματα, με ευκολονόητους στοχασμούς και χωρίς παραπλανητικές διαπιστώσεις από την πάντοτε ανεπαρκή εμπειρία μας. Τα γενικά γνωρίσματά του από μόνα τους αποτελούν μια βασική και σπουδαία γνώση για την ποιότητά του.

Η δυνατότητά μας να γνωρίσουμε εύκολα και γρήγορα το Θεό δεν είναι παράδοξη διαπίστωση. Ένας πρόδρομος της ορθολογικής Θεογνωσίας, ο Ρ. Ντεκάρτ, την είχε επισημάνει με όλη τη σημασία της από πολύ πριν:

«(...) η γνώση του (Θεού) είναι πολύ πιο καθαρή από άλλες

που έχουμε για διάφορα πλάσματα. Και πως αλήθεια είναι τόσο εύκολη, που όσοι δεν την έχουν καθόλου, πρέπει να θεωρούνται ένοχοι. (...) μπορούμε, χωρίς να βγούμε απ' τους εαυτούς μας, να γνωρίσουμε το Θεό πιο εύκολα και πιο βέβαια απ' όσο γνωρίζουμε τα εγκόσμια».

Ο Ντεκάρτ εκτός από εύκολη θεωρούσε τη γνώση του Θεού προϋπόθεση για κάθε άλλη αλήθεια και βεβαιότητά μας.

Στα προχριστιανικά φιλολογικά έργα της νοτιοανατολικής Ασίας, όπως είναι οι περίφημες Βέδες, τα «Ουπάνισαντ» και η «Μπαγκαβάντ Τζιτά», και στην αρχαία ελληνική φιλοσοφία βρίσκουμε διάσπαρτους φιλοσοφικούς στοχασμούς και θεωρίες, που μας αποδεικνύουν εκ των πραγμάτων το πόσο εύκολη μπορεί να είναι η ανακάλυψη των σπουδαιότερων φιλοσοφικών διευθύνσεων, αλλά και της ηθικο-κοσμολογικής αλήθειας για την ουσία των πραγμάτων. Διαπιστώνουμε μ' έναν αναμφισβήτητο τρόπο τη μεγαλοπρέπεια και την αξία του ανθρώπινου φιλοσοφικού στοχασμού εκεί, που η δημιουργία του είχε τις λιγότερες εμπειρικές κι επιστημονικές γνώσεις και τις λιγότερες δυνατές αφορμές από συγγραφικά έργα. Δικαιολογημένα έχουν προσελκύσει την προσοχή όλων των διανοούμενων και τους έχουν επηρεάσει. Σ' εκείνα ανακαλύπτουμε πολλές σπουδαίες και πρωτότυπες φιλοσοφικές θεωρίες, οι οποίες, ακόμα και σήμερα δύομισι χιλιάδες έτη μετά, για πολλούς ανθρώπους είναι από ανόητες έως γελοίες, αν όχι άγνωστες.

Όμως, χρειάζεται πολύς χρόνος, αναζήτηση, προσοχή και κοπιαστική ανάγνωση, για να μπορέσει κάποιος να τα καταλάβει σωστά και επαρκώς και για να μπορέσει σαν φιλόσοφος να μι-

λήσει περί αυτών. Ωστόσο, ο θαυμασμός μας γι' αυτά τα πολύ αξιόλογα έργα, τ' αναπάντητα ερωτήματα που μας αφήνουν και οι αβάσιμες απόψεις μας για την πραγματικότητα δεν πρέπει να μας παραπλανούν, με συνέπεια να τα υπερεκτιμούμε ή να τα υποτιμούμε.

Ο Τζων Λοκ υποστήριξε ότι όλες οι γνώσεις μας στηρίζονται και προέρχονται μόνο από την εμπειρία. Ότι δε γεννιόμαστε με καμιά έννοια ή γνώση και παρά ταύτα, ότι η ύπαρξη του Θεού είναι η πιο εύκολη αλήθεια που μπορεί ν' ανακαλύψει η διάνοιά μας, ενώ αντιθέτως η γνώση για την ύπαρξη των εξωτερικών πραγμάτων είναι λιγότερο βέβαιη: «Με την ενδοσκόπηση και μ' αυτό που βρίσκουμε αλάθητα στη δική μας τη φύση, ο λόγος μας οδηγεί στη γνώση αυτής της βέβαιης και ολοφάνερης αλήθειας, ότι υπάρχει ένα ον πνευματικό, αιώνιο, πάνσοφο και παντοδύναμο, όποιο κι αν θελήσουμε να του δώσουμε όνομα, είτε το ονομάσουμε Θεό ή κάπως διαφορετικά».

Ο Τζ. Μπέρκλεϋ αρνήθηκε την ύπαρξη της ύλης, αλλά θεωρούσε εύκολη την εύρεση της γνώσης για την ύπαρξη του Θεού: «Ότι η αποκάλυψη αυτής της μεγάλης αλήθειας δεν επιτυγχάνεται μέσω του συλλογισμού παρά μόνο από ένα μικρό αριθμό ανθρώπων, αυτό είναι ένα θλιβερό παράδειγμα για τη μωρία και την απροσεξία των ανθρώπων, που αν και περιβάλλονται από τόσες σαφείς εκδηλώσεις της Θεότητας, έχουν ωστόσο τόσο λίγη ευαισθησία, ώστε φαίνονται σα να έχουν τυφλωθεί απ' το πολύ φως».

Ο Αρθ. Σοπεγκάουερ στη μεταφυσική του – η οποία δεν είναι πηγή απαισιοδοξίας για τη μηχανοκρατική υλιστική κο-

σμοθεώρηση μιας «προσγειωμένης» διάνοιας – αρνήθηκε την ύπαρξη του Θεού. Ένας αντιδραστικός υλιστής ίσως θα έλεγε πως την υποστήριξε στα κρυφά, αλλά αυτό θα ήταν μια παρανοϊκή διαπίστωση. Αν και στηριγμένος στο θεωρητικό διαχωρισμό που είχε κάνει ο Καντ (μιας πραγματικότητας τελείως διαφορετικής από αυτήν που αντιλαμβανόμαστε, την οποία δεν μπορούμε να γνωρίσουμε), αυτός υποστήριξε μ' ένα μεγαλοφυή τρόπο ότι αυτό που είναι η κοινή ουσία των πραγμάτων έξω από τα φαινόμενα, το βρίσκουμε άμεσα στον εαυτό μας, διαπιστώνοντας την ταυτότητα του σώματός μας με τη λεγόμενη βούληση: «Γι' αυτό δε χάνουμε τίποτε στο να σταθούμε σ' ένα μόνον αντικείμενο, και δεν είναι ανάγκη, για ν' αποκτήσουμε την αληθινή σοφία, να μετρήσουμε όλο το σύμπαν ή, αυτό που θα ήταν πιο λογικό, να το διατρέξουμε προσωπικά». Ο Σοπεγκάουερ προσέγγισε στην αληθινή έννοια του Θεού πολύ περισσότερο απ' όσο άλλοι, οι οποίοι υποστήριζαν την ύπαρξή του με τη συνηθισμένη ονομασία του και ο ίδιος είπε ακόμα: «Για να αναπληρώσουμε μια φυσική εξήγηση, δεν πρέπει να προστρέξουμε περισσότερο στην αντικειμενοποίηση της βούλησης ή στη δημιουργική δύναμη του Θεού».

Η Λογική του Χέγκελ είναι ένας εύστοχος εξελικτικός προσδιορισμός της έννοιας του Θεού με παραγωγικό τρόπο από τις πιο αφηρημένες και γενικές έννοιες, χωρίς τις παρεμβολές της εμπειρικής γνώσης των εξωτερικών πραγμάτων. Δεν είναι τυχαίο ότι μετά από τέτοιο παραγωγικό τρόπο – αν και με μια δόση αυταρχισμού – η έννοιά του προσδιορίστηκε με τα βασικά γνωρίσματά του, τα οποία, εκτός από την αυτοτέλεια, τη συνολικό-

τητα, την ενότητα, είναι η σταθερότητα της συνολικής ποιότητάς του, ο αυτοπροσδιορισμός του, η αμεσότητά του, η σχετική εμμεσότητά του και η έννοια σαν ουσία του. Αλλά, ο Χέγκελ την προσέγγισε μέσα από μια δυσνόητη θεωρητική εξέλιξη των πιο γενικών εννοιών και σε θεωρητικές στιγμές που δεν αντιστοιχούν στην πραγματικότητα, για να μην την ορίσει άμεσα και αβάσιμα σαν πρώτη αλήθεια – όπως διαπίστωσε και ο ίδιος. Έτσι, περιόρισε την αλήθεια και τη συνέπεια στις σχέσεις των αφηρημένων εννοιών και παραδόξως, ενώ προσδιόρισε την έννοια του Θεού τελειότερα από το Σπινόζα, ενώ αναγνώρισε τις δυνατότητες των γενικών εννοιών να περιγράψουν αξιόπιστα την κοινή πραγματικότητα, την ατέλεια των αισθήσεων και δόξασε το λόγο, ενώ ξεπέρασε τις αντιδραστικές και υπερβολικές αντιπαραθέσεις που δημιουργήσαν οι θεωρίες των φιλοσόφων, δεν απόδειξε την ύπαρξή του με αυτή τη λεπτομερέστερα προσδιορισμένη έννοια, ούτε πως πρέπει να είναι τέτοια η ποιότητά του στην πραγματικότητα.

Η επιστημονική γνώση μας για τα πράγματα μέσα από την αρχική και περιορισμένη εμπειρία συμφωνεί με αθεϊστικές θέσεις και ανατρέπει πολλές θρησκευτικές προκαταλήψεις, αν και μπορεί να τροφοδοτεί τη Θεολογική αναζήτηση. Ωστόσο, κάθε άθεος θα πρέπει να διανοηθεί λογικά πως ίσως ακόμα να μην είναι αρκετή ως προς την ουσία και, όπως γνωρίζουμε, η μισή αλήθεια μπορεί να παραπλανήσει όσο και το λάθος.

Συλλαμβάνουμε και προσδιορίζουμε την έννοια του Θεού με διαφορετικούς απλούς στοχασμούς, ασχέτως αν η εμπειρική γνώση των πιο άμεσων πραγμάτων δεν επαρκεί, για ν' αποδείξουμε

έτσι την ύπαρξή του. Για τους πιο δύσπιστους αρκεί μια κοινή διαπίστωση, για να προσθέσει δικαιολογημένα την πιο μεγάλη αμφιβολία στην αρνητική πίστη τους και για να τους προβληματίσει: Η κοινή διαπίστωση της χρονικής ιδιότητας των πραγμάτων δημιουργεί τη λογική απορία, μήπως έχουν γίνει στο απεριορίστο παρελθόν όσα θα έπρεπε να περιμένουμε πως θα γίνουν τελικά στο εξίσου απεριορίστο μέλλον. Μήπως έχει υπάρξει ανέκαθεν κάτι, το οποίο αιτιολογεί επαρκώς την ύπαρξή τους, σαν πραγματοποιημένος σκοπός τους, δηλαδή μήπως υπάρχει μια κοινή και ποιοτική πραγματικότητα πίσω απ' όλη αυτή τη σχετικότητα. *Και μόνο με τον επιθετικό προσδιορισμό στην έννοια της πραγματικότητας σαν κοινής ή άμεσα αυτοτελούς, η έννοια του Θεού προσεγγίζεται μέσα από διαφορετικές και αφηρημένες εκφράσεις.*

Απορούσαμε πώς μπορεί ο Θεός να μην είναι ένα εξαρτημένο υλικό μέρος, να συνδέεται ταυτόχρονα και παντού με όλα τα πράγματα ή σαν ουσία τους, να είναι παντογνώστης, να υπάρχει τέτοια διάνοια χωρίς να γίνεται αντιληπτή και παρά λίγο, πώς μπορεί το Σύμπαν να είναι μια ενιαία και ταυτόχρονη ποιότητα. Να, όμως, που στην ίδια τη φυσική έφθασαν να μιλούν για το χωροχρόνο, για το ενιαίο πεδίο, την παγκόσμια βαρύτητα και ν' αναζητούν το 90% του Σύμπαντος, για να εξηγήσουν τις απορίες τους. Μέσα από τις ανακαλύψεις της μικροφυσικής και της αστροφυσικής η ύπαρξη του Θεού μπορεί ν' αποκαλυφθεί με τον πιο απρόσμενο τρόπο και να διαπιστώσουμε πως πράγματα, τα οποία μας ήταν πρόδηλα ανόητα και αδύνατα, μπορούν το ίδιο πρόδηλα να είναι αληθινά. Δεν είναι μακριά από την

αλήθεια, αν λέγαμε ότι ο Θεός είναι ο χώρος^ όχι μόνο ο χώρος μέσα στον οποίο όλα υπάρχουν, αλλά και με τον οποίο συνδέονται άμεσα σαν μέρη του. Ο χώρος είναι το «βλέμμα» του Θεού!

Από το πολύ μακρινό παρελθόν (η ύπαρξη) του Θεού έχει υποστηριχθεί με πολλές απόψεις και από πολλές θέσεις (όπως και η ανυπαρξία του). Από ιστορικές μαρτυρίες γνωρίζουμε πως υπήρξαν άνθρωποι με ασυνήθιστες δυνατότητες, οι οποίοι με τα έργα και τη διδασκαλία τους έμοιαζαν σα να είχαν σταλθεί από έναν άλλο διαφορετικό κόσμο ή σαν να τους είχαν δοθεί αυτές οι δυνατότητες από μια «ανώτερη» ύπαρξη ή σαν να ήταν ο ίδιος ο Θεός παρουσιασμένος με υλική μορφή. Μερικοί από εκείνους υποστηρίζουν οι ίδιοι τη θεϊκή προέλευση και ιδιότητά τους ή αναγνωρίζονται σαν τέτοιοι από τους άλλους. Ακόμα και σήμερα βρίσκουμε ανθρώπους να υποστηρίζουν πως είναι θεόσταλτοι, αν όχι θεοί, αλλά είναι πολύ δύσκολο – αν όχι αδύνατο – να το αποδείξουν, γιατί μπορούμε να τους γνωρίσουμε από την πιο άμεση εμπειρία. Αντιθέτως, είναι πολύ εύκολο ν' αποδειχθεί ότι αυτοί οι άνθρωποι είναι παρανοϊκοί ή κανονικοί απατεώνες, οι οποίοι εκμεταλλεύονται με αυτόν τον τρόπο την άγνοια και τη δυστυχία των άλλων, για να κερδίσουν χρήματα και να προβληθούν. Δε λείπουν εκείνοι που θα παρασυρθούν, που θα τους πιστέψουν και θα τους υποστηρίξουν, παρά το ότι έχουν προηγηθεί πολλοί άλλοι.

Οι μεγάλες γνωστές θρησκείες, ο Χριστιανισμός, ο Μουσουλμανισμός, ο Βουδισμός, ο Ινδουϊσμός, ο Κομφουκιανισμός, όπως και μερικές άλλες μικρότερες, βασίζονται σε ιστορικά γεγονότα, σε μαρτυρίες και σε διδασκαλίες φιλόσοφων και σπουδαίων αν-

θρώπων, που επηρέασαν την τότε κοινωνική πραγματικότητα και βρήκαν από τότε συνεχιστές. Οι διδασκαλίες τους διαδόθηκαν προφορικά, γράφτηκαν, μεταφράστηκαν, διορθώθηκαν, αναλύθηκαν, εξελίχθηκαν, επιβλήθηκαν, υποστηρίχθηκαν με τη συνεισφορά νεότερων στοχαστών και μαθητών και τα βιβλία που τις περιέχουν θεωρούνται ιερά έως τώρα.

Μια πρώτη ανάγνωση των αρχαίων θρησκευτικών διδασκαλιών αρκεί, για να διαπιστώσουμε την ελάχιστη επιστημονική γνώση εκείνων των διδασκάλων και την παράδοση στην άγνοια με αντάλλαγμα την αυταπάτη της εξασφάλισης και της βοήθειας από μια φανταστική υπεράνθρωπη ύπαρξη. Ο λόγος τους περιστρέφεται υπερβολικά γύρω από την ανθρώπινη ύπαρξη και τις κοινωνικές σχέσεις, ενώ η επιστημονική γνώση είναι ανύπαρκτη. Αυτό δείχνει πως η ανάγκη για ειρηνική συμβίωση, δικαιοσύνη, προστασία και για τη διασφάλισή τους οδηγεί τους ανθρώπους να διατυπώνουν ηθικές εντολές και κανόνες και για να έχουν ισχύ, επιστρατεύουν συγκινητικά και όμορφα λογοτεχνικά σχήματα, απειλές, υποσχέσεις για ανταμοιβές, προνοητικές απαντήσεις για τους αμφισβητίες και τους ανυπάκουους, μύθους, παραδείγματα, ακόμα και το ψέμα.

Οι θρησκείες επιτρέπουν την παρεξήγησή τους, την αμφισβήτησή τους, μας οδηγούν σε αναρίθμητες απορίες και να διανοηθούμε για υποθετικά και ανούσια ζητήματα, χωρίς να φθάνουμε ποτέ στο σκοπό μας. Όταν η πίστη μας βασίζεται σε γνώσεις αβάσιμες, αμφίβολες, ανακριβείς και ψεύτικες, τότε κινδυνεύουμε να τη χάσουμε, αν ανακαλύψουμε πως ανατρέπεται αυτός ο φαντασιόπληκτος τρόπος υποστήριξης. Αλλά, ο κίνδυνος να χάσουμε την πίστη μας υπάρχει για τον ίδιο λόγο, που οι θρησκείες τη δημιουργούν με την κατάχρηση του λόγου και με την έμμεση παραπλάνηση της ανθρώπινης διάνοιας.

Παρά την αμφισβήτηση πολλών περιγραφών και γεγονότων

που θεωρούνται ιστορικά, τη διαφωνία μας με πολλά βασικά σημεία της διδασκαλίας τους και τον παραλογισμό τους σε πολλές περιπτώσεις, θα είμαστε μονόπλευροι και άδικοι, αν δεν αναγνωρίσουμε τη θετική εσωτερική συνεισφορά τους, η οποία προέρχεται από το φιλοσοφικό τους προσανατολισμό και από τον προβληματισμό, που δημιουργούν γύρω από το υπαρξιακό μας ζήτημα. *Αν πάρουμε τις θρησκευτικές διδασκαλίες σαν μορφές της μυθολογικής φιλοσοφίας, σαν απόπειρες του εσωτερικού προσανατολισμού της ζωής και σαν αντίδραση στον εξωτερικό και επιστημονικά περιορισμένο τρόπο θεώρησης των πραγμάτων, τότε θα αξίζουν περισσότερο την προσοχή μας και θα βρούμε έναν επαρκή λόγο για την προδρομική ύπαρξή τους.*

Μια έννοια για την ύπαρξη του Θεού μπορεί και διαμορφώνεται από ορισμένες κοινές εμπειρικές διαπιστώσεις. Από τη διαπίστωση ότι η αντιληπτή ουσία του ανθρώπου (όπως και των άλλων έμβιων) συνεχίζει ακόμα να υπάρχει μετά τον εσωτερικό θάνατό του ως την αποσύνθεσή της, γίνεται η απροσδιόριστη και εξωεμπειρική διαπίστωση για την ύπαρξη μιας άυλης και ζωοδότρας. Τότε προετοιμάζουμε να διανοηθούμε πως η ζωή μας μπορεί να συνεχίζεται μ' έναν τελείως διαφορετικό τρόπο, απαλλαγμένη από τον περιορισμό της ύλης, τουλάχιστον για ένα μικρό χρόνο, αν όχι για πάντα, και επομένως πως συνυπάρχει μια τελείως διαφορετική πραγματικότητα, από την οποία έρχεται η ζωή. Εκεί είναι εύκολο να «βρούμε» το Θεό σαν αθάνατο δημιουργό, σαν αιώνιο ρυθμιστή και δικαστή, σαν αρχή και σκοπό της θνητής ζωής.

Κοινή είναι και η διαπίστωση της ατέλειας των πραγμάτων

μέσα από την εμπειρία των περιορισμών και των αποσταθεροποιητικών επιδράσεων στην ύπαρξή τους. Ειδικά η ανθρώπινη ατέλεια λαμβάνει μια διαφορετική σημασία, όταν θεωρούμε τον άνθρωπο σαν μια έμβια ποιότητα με ξεχωριστή εσωτερική αρχή και με εσωτερική δυνατότητα ανέλιξης. Πολλά περιστατικά μας δημιουργούν το αίσθημα του περιορισμού και της ατέλειάς μας και μπορούν να επηρεάσουν τη διάνοιά μας, για να συλλάβουμε και να διαμορφώσουμε την έννοια μιας «ανώτερης» ύπαρξης χωρίς τους δικούς μας περιορισμούς.

Η διαπίστωση μιας απρόσμενης αιτιοκρατικής σύνδεσης μερικών φαινομένων και ειδικά εκείνων που επηρεάζουν πιο άμεσα τη ζωή μας, προτρέπει το στοχασμό στην ύπαρξη μιας κατευθυντήριας αιτίας, που κυριαρχεί όλα τα πράγματα. Το ίδιο, από την αρμονία, τη συγγένεια, τη λεπτομέρεια, τη συνύπαρξη των αντιθέτων και από την αναγκαιότητα στους τρόπους που συνδέονται τα πολυάριθμα πράγματα παρά τις διαφορές τους, ο κόσμος μοιάζει να κυριαρχείται ή να δημιουργήθηκε υπολογισμένος από μια πάνσοφη και υπερκόσμια ύπαρξη. Γνωρίζοντας από την εμπειρία ότι το αποτέλεσμα προσδιορίζεται από μια αιτία και υπό κάποιους όρους, ότι τίποτε δε γίνεται από το τίποτε και ότι ο κόσμος έχει ένα παρελθόν, μπορούμε εύκολα να θεωρήσουμε ότι όλος ο κόσμος έχει μια αρχή από μια πρωταρχική αιτία ή ένα δημιουργό.

Η διανοητική σύλληψη ενός τελικού σκοπού για την ύπαρξη και την εξέλιξη του κόσμου μπορεί να γίνει από την ανάγκη να αιτιολογηθεί επαρκώς η διατήρηση της ανθρώπινης ζωής. Όταν, όμως, διαπιστώνεται μια εξέλιξη του κόσμου και της ανθρώπινης

κοινωνίας, μια αλλαγή που συντελείται με τη συνεισφορά των προηγούμενων στιγμών της και με τη διατήρηση κάποιων στοιχείων, έχοντας έτσι μια συνέχεια και μια ιστορία, τότε αυτή μπορεί να θεωρηθεί πως κατευθύνεται από μια υπεράνθρωπη ύπαρξη ή σα να κατευθύνει, για να επιτελεστεί ένας τελικός σκοπός.

Θεωρητικά, η υποστήριξη της ύπαρξης του Θεού γίνεται και από τη διαπίστωση της αναγκαιότητας μιας ηθικής συμπεριφοράς, που επιτρέπει την ειρηνική και αξιοποιήσιμη συνύπαρξη των ανθρώπων, αλλά και της ανάγκης να υπάρχει μια αιώνια αξία στη ζωή. Πράγματι, για τον ίδιο λόγο που τα πράγματα έχουν κοινά στοιχεία, συγγενεύουν και δεν μπορούν να συνδέονται με απεριόριστους ή τυχαίους τρόπους στο χώρο και στο χρόνο, για τον ίδιο οι άνθρωποι δεν μπορούν να συνυπάρχουν και ν' αξιοποιήσουν τη ζωή τους χωρίς την ελάχιστη ειρήνη, χωρίς τη διαμόρφωση μιας προσαρμοστικής συμπεριφοράς και χωρίς τους σκόπιμους περιορισμούς βάσει κοινών αρχών και κανόνων.

Αν και από τις πιο πάνω εμπειρικές διαπιστώσεις και από τους στοχασμούς που βασίζονται στις πρώτες δε συμπεραίνεται η ύπαρξη του Θεού, ωστόσο δεν είναι πάντοτε ή ολότελα άτοπες, ενώ οι συνέπειες αυτής της λαθεμένης θεωρητικής προσέγγισης στην ύπαρξή του φαίνονται, όταν διαμορφώνουμε μια παρανοϊκή

άποψη για την ποιότητά του και για τη σχέση του με τα πράγματα και με τη ζωή μας. Το βίωμα της πίστης για την ύπαρξή του και η διάρκεια της διατήρησής του στον άνθρωπο, μέσα στο πέρασμα των αιώνων και παρά τους φραγμούς για την εξουδετέρωσή του, έχει την αρχή του σε αυτές τις κοινές διαπιστώσεις. Σε συνδυασμό με τις συναισθηματικές φορτίσεις και με την άγνοιά του για την αυτοτέλεια της πραγματικότητας και για την υλική δραστηριότητα, ενώ ενισχύεται, προφυλάσσεται και διευρύνεται με το σταθερό επηρεασμό της φιλολογικής κοσμοθεώρησης των θρησκειών.

Η βασική θέση του ακραίου υποκειμενικού ιδεαλισμού, ότι δεν υπάρχει τίποτε άλλο έξω από τον εαυτό μας, θα μπορούσε να θεωρηθεί σαν βάση για την απόδειξη της ύπαρξης του Θεού. Όταν διαπιστώνουμε αμέσως, έτσι χωρίς αναζήτηση και επηρεασμένοι από την παραδοξότητα των απόψεων, ότι αυτές είναι αναξιόπιστες, δεν πρέπει ωστόσο να μην τις προσέξουμε ή να αρνηθούμε τη θεωρητική σπουδαιότητα, που είναι δυνατό να έχουν. Η βασική θέση που υποστηρίζει ο ακραίος υποκειμενικός ιδεαλισμός – όπως εκείνος του J. Fichte – είναι τόσο σπουδαία όσο και παράδοξη. Πρώτα απ' όλα, γιατί από εκεί καταλαβαίνουμε πόσο ανεπαρκή γνώση και πόσες αυταπάτες έχουμε για τα πράγματα, όπως τ' αντιλαμβανόμαστε και ότι η ύπαρξή τους γενικά δεν μπορεί ν' αποδειχθεί τόσο εύκολα όσο είναι η άμεση βεβαιότητά μας για εκείνην. Από αυτή τη θέση διαμορφώνουμε μια πιο αισιόδοξη έννοια για την πραγματικότητα και διαπιστώνουμε με σχετική συνέπεια ότι ο Θεός υπάρχει, γιατί ακόμα και αν αποκλείσουμε την ύπαρξή

του, η μόνη πραγματικότητα που μένει είναι ο άμεσος εαυτός μας σαν Θεός.

Όταν αρνούμαστε την ύπαρξη κάθε πραγματικότητας, εκτός από αυτήν που είναι άμεσα ο εαυτός μας, τότε μπορούμε να προσεγγίσουμε μ' εκπληκτική ομοιότητα την αληθινή γνώση για την ποιότητά του. Αυτή η προσέγγιση εξηγείται, γιατί τα βασικά γνωρίσματα της έννοιάς του προσδιορίζονται, όταν αναγνωρίζουμε την αυτοτέλειά του. Η αναγνώριση αυτή γίνεται αμέσως με παράδοξο τρόπο, όταν αρνηθούμε την ύπαρξη των εξωτερικών πραγμάτων. Με αυτόν τον παράδοξο τρόπο μεταφέρουμε τη σημασία της αληθινής έννοιάς του στη δική μας ύπαρξη.

Αλλά, η άμεση βεβαιότητά μας για την ύπαρξη των εξωτερικών πραγμάτων δεν είναι μια αυταπάτη και αυτό το συμπεραίνουμε αμέσως από το βασικό ορισμό του Σύμπαντος. Επομένως, έτσι καταστρέφεται η βασική θέση του ακραίου υποκειμενικού ιδεαλισμού μ' έναν τόσο απλό συλλογισμό, όσο αναμφίβολη ήταν και είναι απ' όλους η διαπίστωση της ύπαρξης των αντίστοιχων αντιληπτών πραγμάτων. Αντιθέτως, η απόδειξη της ανυπαρξίας τους είναι αδύνατη, ενώ η υποστήριξή της δύσκολη, αντιδραστική και παρανοϊκή, γιατί δεν είναι ορθή. Η θεωρητική θέση για τη σταθερότητα του κοινού συνόλου των πραγμάτων και οι συνέπειές της δεν επιτρέπουν να υποστηριχθεί η απουσία τους παρά μόνο η σχετικότητά τους σαν μέρη ανάμεσα σε άλλα.

Ο Άνσελμος του Καντέρμπουρι (Anselm 1033-1109) υποστήριξε την ύπαρξη του Θεού με απλό και ευκολονόητο τρόπο,

στοχαζόμενος άμεσα πάνω στην έννοιά του. Τον ίδιο συλλογισμό, τη λεγόμενη οντολογική απόδειξη του Θεού, διατύπωσε αργότερα ο Ντεκάρτ: Η έννοια του Θεού περιέχει κάθε τελειότητα και συνεπώς δεν μπορεί να του λείπει η πραγματική ύπαρξη. «Είναι βέβαιο πως δε βρίσκω λιγότερο μέσα μου την ιδέα του Θεού, δηλαδή την ιδέα για κάποια κατ' εξοχήν τέλεια ύπαρξη, απ' όσο την ιδέα για κάποια μορφή ή κάποιον αριθμό. (...) Ωστόσο όμως, όταν το διανοούμαι πιο προσεκτικά, βρίσκω στα σίγουρα πως η ύπαρξη του Θεού δεν μπορεί να χωριστεί από την ουσία του, όπως ακριβώς συμβαίνει μ' ένα τρίγωνο που οι γωνίες του είναι ίσες με δυο ορθές ή ακόμα όπως η ιδέα ενός βουνού και μιας κοιλάδας, με τέτοιο τρόπο, που δεν υπάρχει λιγότερη ανακρίβεια στο να διανοείσαι το Θεό, δηλαδή μια ύπαρξη έξοχα τέλεια, χωρίς ύπαρξη, απ' όση ανακρίβεια βρίσκεται στο να νομίζεις ένα βουνό χωρίς κοιλάδα».

Η παραπάνω διαβεβαίωση του Ντεκάρτ γίνεται, αρχίζοντας από την υπόθεση ότι ο Θεός είναι τέλειος και με αμφισβητήσιμη την έννοια της τελειότητας.

Μία από τις πιο αξιόλογες απόψεις, για να υποστηριχθεί η ύπαρξη του Θεού, είναι ναδειχθεί ένα γνώρισμα της ζωής στην ουσία των πραγμάτων ανεξάρτητα από την ποιότητα και τον τρόπο, με τον οποίο είναι. Οι φιλοσοφικές θεωρίες που προσδιορίζουν ένα τέτοιο γνώρισμα στην έννοια της ουσίας, όπως είναι η αντίληψη, η νόηση, η βούληση, το πνεύμα κ.ά. προσεγγίζουν σε μια αληθινή έννοια για την ποιότητά του, γιατί με αυτόν τον τρόπο θεοποιείται η άμεση πραγματικότητα. Υποθέστε ότι εξηγούμε το Σύμπαν με τους συνδυασμούς μερικών πρωταρχικών

ουσιών, ότι μπορούμε να αιτιολογούμε την ύπαρξη κάθε αποτελέσματος σε κάθε στιγμή και σε κάθε θέση και ακόμα, ότι έχουμε τελειώσει την εξήγησή μας για το Σύμπαντικό Είναι. Αυτές οι εξηγήσεις δε θα περιείχαν κάτι το ανεξήγητο; Τι θα ήταν εκείνα, τα οποία θα ονομάζαμε ουσίες και των οποίων θα γνωρίζαμε επαρκώς τις δυνατότητες;

Η ουσία των εξωτερικών ουσιών, η αδημιούργητη αρχή των πραγμάτων θα μας έμενε για πάντα άγνωστη, αν δεν ήταν άμεσα δοσμένη και τότε θα περιοριζόμασταν σε μια σχετική και ανθρωποκεντρική άποψη του χρόνου και του Σύμπαντος. Όμως, το ζήτημα για την ύπαρξη του Θεού είναι άμεσα συνδεδεμένο με το ζήτημα για την αρχή της ζωής (δηλ. η συνολική αμεσότητα με την αμεσότητα σαν μέρος στο χρόνο). Η εμβιότητα σαν έμμεσο αποτέλεσμα ενός υλικού συνδυασμού θα παρέμενε ανεξήγητη, όπως και η έλλειψη εμβιότητας πριν από το συνδυασμό των ουσιών. Η έννοια της αμεσότητας θα ήταν αποκομμένη από αυτήν της εμβιότητας.

Με το θεωρητικό προσδιορισμό ενός είδους εμβιότητας στο είναι μιας τουλάχιστον βασικής ουσίας των πραγμάτων (πως αυτή είναι ορισμένα στοιχεία ή με δυνατότητες που υπάρχουν μόνο σε μια έμβια ποιότητα), η φιλοσοφική αναζήτηση μπορεί να προσανατολιστεί και η γενική εξήγηση της ύπαρξης της συνολικής πραγματικότητας να γίνει αυτοτελής. Μερικές από τις γνωστότερες φιλοσοφικές θεωρίες, στις οποίες η ουσία χρησιμοποιείται καθαρά με αυτήν την έννοια είναι του Πλάτωνα (427-347 π.Χ.), του Τζ. Μπρούνο (1548-1600), του Σπινόζα (1632-1677), του Λάιμπνιτς (1646-1716), του Μπέρκλεϋ (1685-1753), του Χέγκελ (1770-1831), του Σέλλινγκ (1775-1854), του Σοπεγ-χάουερ (1788-1860), του Έρνεστ Χαίκελ (1834-1919), του Έντουαρντ Χάρτμαν (1842-1906) και του πιο σύγχρονου Τέι-λαρντ ντε Σαρντέν.

Πρέπει να προσέξουμε πως σε μια φιλοσοφική θεωρία είναι δυνατό να υποστηρίζεται η ύπαρξη έμβιων ιδιοτήτων στην ουσία των πραγμάτων, χωρίς αυτή να είναι πανθεϊστική. Όπως και αντιθέτως, ο Θεός να ταυτίζεται με το Σύμπαν ή να το περιέχει, χωρίς ωστόσο ν' αντιτίθεται στη σύνδεσή του με μια άλλη τελείως διαφορετική πραγματικότητα ή στην ύπαρξη εξωτερικών υλικών στοιχείων. Η ύπαρξη ενός γνωρίσματος ζωής στην ουσία των πραγμάτων είναι δυνατό να υποστηρίζεται σε μια άθεη θεώρηση (π.χ. Σοπεγκάουερ, Χάρτμαν), όπως σ' εκείνη που λέγεται πανθεϊστική (π.χ. Σπινόζα, Χέγκελ, Σέλλινγκ) και όπως σε μια μη πανθεϊστική (π.χ. Λάιμπνιτς, Μπέρκλεϋ, Σαρντέν).

Η ύπαρξη του Θεού, με την πιο αφηρημένη έννοιά του, αποδεικνύεται και η ποιότητά του προσεγγίζεται θεωρητικά από τη στιγμή, που αποδεικνύεται η αυτοτέλεια της πραγματικότητας. Κάτι το οποίο μπορούμε να πούμε πως έχει γίνει με αρκετή συνέπεια και ευστοχία στο έργο του Spinoza, στη Θεολογία, που περιέχει το φιλοσοφικό έργο του «ΗΘΙΚΗ». Εκεί, ο Θεός συνταυτίστηκε με την ίδια την πραγματικότητα, αποδείχθηκε η αυτοτέλειά του, οι δυνατότητες της ζωής εξηγήθηκαν ενιαία με την προϋπάρχουσα τέλεια γνώση του και με τη γνωστική δραστηριότητα των μερών και τα ξεχωριστά πράγματα σαν τρόποι ύπαρξης μιας και της ίδιας ουσίας.

Μπορούμε να ονομάσουμε το Σπινόζα πατέρα της επιστημονικής Θεογνωσίας, όχι μόνο γιατί προσέγγισε στην έννοια του Θεού με μεγάλη ευστοχία. Λίγο-πολύ, αυτή έχει γίνει από πολλούς άλλους φιλόσοφους. Εκτός από τις βασικές θεωρητικές προσεγγίσεις του, αυτός κατάλαβε τη δυνατότητα να τον γνωρί-

σουμε και να τον αποδείξουμε όπως στα μαθηματικά. Παρέθεσε με σαφήνεια λίγες απλές και αρχικές θέσεις, τις ανέλυσε με προσδιορισμένο και άμεσο τρόπο από θέση σε θέση, συνέδεσε τις συνέπειές τους και για την απόδειξη της κάθε μιας διατύπωσε συλλογισμούς βασισμένους στις προηγούμενες θέσεις του, χρησιμοποιώντας πάντοτε λίγες και σταθερές έννοιες με προσοχή. Γι' αυτό όχι μόνο προσδιορίζει τις απόψεις του με προσεκτικούς, λεπτομερείς και βάσιμους συλλογισμούς, αρχίζοντας άμεσα και εύστοχα προς την αποτελεσματική κατεύθυνση, αλλά και αρκετά συχνά αποτελούν κοσμολογικές και θεολογικές αλήθειες, ανεξάρτητα από τη θεωρητική ή την πρακτική σπουδαιότητά τους.

Μερικά παραδείγματα συνέπειας, τέλειας ευστοχίας και ορθότητας θα βρούμε στα θεωρήματα 3, 15, 17, 18, 29, 34, 36 του πρώτου μέρους, στα θεωρήματα 11, 12, 13, 15, 16, 46, στα πορίσματα του 11, 13, 49 του δεύτερου μέρους. Το πιο μεγάλο λάθος που θα βρούμε στη θεολογική και κοσμολογική θεωρία του έργου του, το λάθος που επιτρέπει ορισμένες παρεκτροπές και λάθη από την αρχή, βρίσκεται στη βασική έννοιά του για την κοινή πραγματικότητα. Αυτή δεν εννοείται σαν σταθεροποιημένη ποιότητα και σχετικά έμμεσα – μέσα στο χρόνο – σαν αποσυνθεμένη και επαναπροσδιορισμένη. Οι τρόποι της κοινής ουσίας δεν είναι στοιχεία στην ποιότητα της ουσίας και τα πράγματα δεν είναι άμεσα και ανέκαθεν στην αυτοπροσδιορισμένη ποιότητα του Σύμπαντος σαν μέρη της.

Στη Σπινοζική Θεολογία ο Θεός νοείται σαν άμεση κοινή πραγματικότητα με δυνατότητες ανεξάρτητα από τα έμμεσα πράγματα. Υπάρχει σαν πρώτη αιτία, με την οποία συνδέονται εκ των υστέρων και προσδιορίζονται σταθερά ατελείωτα αποτελέσματα με ατελείωτους εξωτερικούς τρόπους. Η δραστηριότητά του είναι διαφορετική από την ποιότητα ή την ουσία των πραγ-

μάτων, δεν είναι τελειωμένη – γιατί δε θα μπορούσε να αιτιολογήσει τις εξελίξεις στην εξωτερική πραγματικότητα – και συνεπώς τα πράγματα δεν είναι μερικές αυτοπροσδιοριζόμενες αιτίες με δική τους δραστηριότητα, αν και ταυτόχρονα του ίδιου του Θεού σχετικά εκ των υστέρων. Η αιτιολόγηση όσων γίνονται εκ των υστέρων (της εμμεσότητας) μόνο με μια εκ των προτέρων κοινή και σταθερή αιτία, έχει αυτήν την αρνητική συνέπεια, πως όλα γίνονται μόνο σταθερά προσδιορισμένα (αναγκαία), μόνο από την πρώτη αιτία και πως εκ των υστέρων τίποτε δεν είναι αιτία, αν δεν προσδιοριστεί να γίνει από μια άλλη εξωτερική και έτσι ατελείωτα και χωρίς τελικό αποτέλεσμα. Τέτοιες παρεκτροπές του Σπινόζα βρίσκουμε λ.χ. στους ορισμούς III και VI, στα θεωρήματα 16, 26, 27, 28, 33 και στα πορίσματα 1, 3 του θεωρήματος 16.

ΙΧ. Για τη διανοητική δραστηριότητα και την εμπιότητα.

Όλα τα πράγματα είναι μέσα στην προηγούμενη αμεσότητα της αυτοπροσδιορισμένης Συμπαντικής Ποιότητας, στην ουσία είναι ο ίδιος ο Θεός σαν ατελής μέσα στο χρόνο και στο χώρο και έτσι σχετικά υπάρχουν, ενεργούν και γίνονται σαν εξωτερικά μέρη με την προκαθοριστική (ηθική-εσωτερική) αρχή της αυτοτέλειας και της αυτογνωσίας. Όχι μόνο με τις αφηρημένες σχέσεις της φυσικής, της χημείας, της αστρονομίας ή ευρύτερα των εξειδικευμένων επιστημών. Η δυνατότητα τους να υπάρχουν, δηλαδή ν' αποτελούν σύνθετες ποιότητες, να συνδυάζονται και να διατηρούν σταθερούς τρόπους αλληλοεπηρεασμού, να είναι άμεσα (ή ταυτόχρονα) για τον εαυτό τους, ενώ έμμεσα (και ετερόχρονα) είναι μέρη μέσα στο χρόνο, προϋποθέτει τη σταθερότητα και την αμεσότητα του συνόλου.

Η ύλη και οι συνδυασμοί της είναι για την κοινή πραγματικότητα ό,τι είναι τα αισθήματα και οι αντιλήψεις για τη διάνοια. Εκείνα υπάρχουν σαν απλές έννοιες, επειδή είναι οι αρχικοί τρόποι επηρεασμού μιας άμεσης και κοινής διάνοιας-αυτοεννόησης. Η ύλη και οι συνδυασμοί της υπάρχουν σαν ουσίες, επειδή είναι οι αρχικοί τρόποι επηρεασμού της άμεσης και κοινής πραγματικότητας.

Δεν είναι τα λεγόμενα μέρη ή τα απλά υλικά στοιχεία που διαμορφώνουν με τις αλλαγές, τους συνδυασμούς και με τις έμμεσες-εξωτερικές αλληλεπιδράσεις τους ένα διαφορετικό και ασταθές σύνολο πραγμάτων. Αντιθέτως, ανέκαθεν υπάρχει ένα κοινό σύνολο σαν άμεση-διανοητική αιτία στην ποιότητά του, μια εσωτερική ποιότητα αυτοπροσδιορισμένη με αυτογνωσία, ανεπηρέαστη από εξωτερικές επιδράσεις, σύμφωνα με την οποία τα πράγματα υπάρχουν και γίνονται σαν εξωτερικά και αλληλοεξαρτώμενα μέρη. Αν το σύνολο των πραγμάτων δεν ήταν μια άμεση-διανοητική αιτία στον εαυτό του, τότε δε θα ήταν με ενιαία ή σταθεροποιημένη ποιότητα. Τα λεγόμενα πράγματα δε θ' αποτελούσαν τρόπους, με τους οποίους είναι μια κοινή πραγματικότητα σαν τελειωμένος Χρόνος, θα υπήρχαν με απροσδιόριστους τρόπους και απεριόριστες δυνατότητες, ενώ αυτά δε θα μπορούσαν να έχουν μια σταθερή ποιότητα* και κοινά στοιχεία. *Με την πιο αφηρημένη έννοια της η διανοητική δραστηριότητα και η εμβιότητα είναι αμεσότητα, εσωτερικότητα, σταθερότητα στους τρόπους αλληλοεπηρεασμού ή ταυτόχρονος αυτοπροσδιορισμός.*

Η αμεσότητα, η σταθερότητα και η ενότητα της Συμπαντικής Ποιότητας υπάρχει σχετικά έμμεσα και εξωτερικά μέσα στο χρόνο και όλα τα λεγόμενα πράγματα είναι μερικοί από τους

* Αν έχει κάποια αλήθεια ο συλλογισμός του Ντεκάρτ, ότι ο Θεός δεν είναι ατελής, για να μας εξαπατάει... και ότι με τη βέβαια γνώση μας για την ύπαρξή του μπορούμε ν' αρχίσουμε να γνωρίζουμε τα άλλα πράγματα, που εξαρτώνται από εκείνον, χωρίς ν' αμφισβητούμε τα πάντα, την έχει, γιατί υπάρχει και σχετίζεται με το Σύμπαν έτσι όπως αποδεικνύεται εδώ.

τρόπους, με τους οποίους είναι μόνο άμεσα και ανέκαθεν το Κοινό Σύνολο. Η ποιότητα αυτών των τρόπων είναι άμεσα αυτή που είναι με την κοινή ουσία τους και δεν μπορεί να γίνει επαρκώς αντιληπτή ή στο σύνολό της ταυτόχρονα. Αυτή, η οποία είναι μόνη της ή άμεσα η ποιότητα ενός πράγματος, δεν είναι ποτέ αυτή που επηρεάζει ή «αποκαλύπτεται» διαμέσου μερικών πραγμάτων. Για την ακρίβεια, δεν είναι μόνο αυτή στο σύνολό της και το ίδιο πράγμα διαμέσου άλλων επηρεάζει και φαίνεται διαφορετικά, όπως και στις διαφορετικές στιγμές. Έμμεσα, διαμέσου άλλων τρόπων και πραγμάτων δεν είναι επακριβώς αυτά που αντιλαμβανόμαστε ή ορίζουμε με τις έννοιες.

Οι αντιλήψεις και οι έννοιές μας σημαίνουν ή γνωστοποιούν την ύπαρξή τους και μερικά από τα στοιχεία της ποιότητάς τους, αλλά δεν είναι αυτά τα ίδια και με όλους τους τρόπους. Αυτά τα ίδια είναι ταυτοχρόνως και άμεσα για τον εαυτό τους – μαζί με την αυτοπροσδιορισμένη ουσία τους – σαν ένα μέρος της αυτοεννόησης της Συμπαντικής Διάνοιας και σημαίνουν άμεσα τον ίδιο τον εαυτό τους. Για να ακριβολογούμε, είναι πάντοτε η Συμπαντική Διάνοια, που σχετικά σε μερικές μικρότερες στιγμές έχει μια έννοια για την ποιότητά της με μερικούς τρόπους. Η αυτοεννόησή της, δηλαδή *η κοινή ουσία με την οποία είναι και έχουν δραστηριότητα τα λεγόμενα πράγματα, είναι η βασική αρχή, για να υπάρχει η εμβιότητα μέσα στο χρόνο σαν εξωτερικευμένη.*

Η σημασία και η άμεση γνώση που μπορεί να έχει ένα πράγμα για τον εαυτό του είναι το κοινό γνώρισμα της εμβιότητας ή, μάλλον, είναι αυτή η ίδια με την πιο αφηρημένη έννοιά της.

Οι δραστηριότητες και οι δυνατότητες, από τις οποίες μπορούμε να διαμορφώνουμε εμπειρικά μια έννοια για την εμβιότητα, είναι αναρίθμητες και είναι δύσκολο να οριστεί επαρκώς (για όλες τις περιπτώσεις) χωρίς πολλών ειδών ανακρίβειες. Ωστόσο, από τη γνώση ότι η κοινή πραγματικότητα, με την οποία υπάρχουν και έχουν σχετικά έμμεσα την ποιότητά τους τα λεγόμενα πράγματα, είναι άμεσα μια ποιότητα αυτοεννόησης, μπορούμε να προσεγγίσουμε αιτιολογημένα στον ορθό ορισμό της. Όχι όπως μας επιτρέπεται από τις αναρίθμητες εμπειρικές διαπιστώσεις, αλλά συνολικά και με συλλογιστική αναγκαιότητα.

Πριν ακόμα επηρεάσουμε με προσοχή και στοχασμό τον εαυτό μας ή τη συμπεριφορά μας, υπάρχει μια συνεχή και άμεση αυτεπίδραση, αυτοδιαμόρφωση, αυτοδραστηριότητα, που την κρύβουμε με την «κενή» λέξη «αυτοσυντήρηση». Η αυτοσυντήρηση είναι ο ταυτόχρονος και συνολικός προσδιορισμός, η σταθερότητα των τρόπων με τους οποίους είναι η άμεση ποιότητα του εαυτού μας και συμπεριφέρεται σαν ενιαίο σύνολο, όταν επηρεάζεται (όπως και τα υλικά στοιχεία).

Αυτή η σταθερότητα των τρόπων, με τους οποίους είναι άμεσα ένα πράγμα, με την οποία προσδιορίζεται άμεσα ή έμμεσα η εξωτερική συμπεριφορά του, διατηρείται στο περιβάλλον του και διαμορφώνεται συνεχώς η ποιότητά του σαν σύνολο, αυτή η σταθερότητα αρχικά είναι μια αφηρημένη αμεσότητα. Αυτή είναι η αρχή της άμεσης αυτοεννόησης, η οποία δείχνεται ή βιώνεται σαν απρόσεκτη «τυφλή» ευδιαθεσία, σαν βεβαιότητα για τον εαυτό της, ενώ οι αποσταθεροποιητικοί επηρεασμοί βιώνονται σαν πόνος και αβεβαιότητα. *Η δραστηριότητα για τη διατήρηση*

της ζωής έχει ισχυρή αιτία άμεσα την ίδια την ύπαρξη της ζωής, η οποία είναι στην ουσία της μια ευδιάθετη αυτοεννόηση. Ευδιάθετη (ευχάριστη) ή όμορφη αίσθηση, γιατί είναι αιτιολογημένη (ή δικαιολογημένη) εκ των προτέρων ανεξάρτητα από τις δικές μας αξίες και σκοπούς. Διατηρείται και αιτιολογείται άμεσα από μόνη της (ωστόσο) σαν ένα μέρος κι όχι αυτοτελώς.

Η σταθερή-βέβαιη έννοια που είναι δυνατό να έχει ένα πράγμα άμεσα-εσωτερικά για την ποιότητα του εαυτού του (ή του Θεού), στην εμπειρία διαπιστώνεται σαν διάθεση ή εσωτερικό φορτίο. Θεωρητικά, αυτή η σταθερή δυνατότητα είναι η διανοητικότητα, νοημένη ευρύτερα σαν απρόσεκτη αμεσότητα. Τη λεγόμενη διάθεση τη βρίσκουμε σε κάθε έμβιο φαινόμενο και με την κοινή δυνατότητά της να είναι ευάρεστη (δηλ. βεβαιότητα στην αυτοεννόηση) ή δυσάρεστη (σαν αβεβαιότητα και αποσταθεροποίηση) αποτελεί την αρχή για κάθε αντίληψη και παρά πέρα γνώση. Οι εξωτερικές επιδράσεις δε θα ήταν δυνατό να σημαίνουν κάτι, αν δεν προϋπήρχε κάτι, το οποίο έχει άμεσα μια σημασία. Πρέπει να προϋπάρχει μια ποιότητα αυτοεννόησης (δηλαδή η ουσία της εσωτερικότητας) και να είναι δυνατό να διαφοροποιηθεί η σημασία της από εξωτερικές-έμμεσες επιδράσεις. Όταν η ποιότητά της επηρεάζεται και τροποποιείται, τότε η σημασία-έννοιά της, εκτός από τη σταθερή και άμεση, είναι συγχρόνως εκείνη που προσδιορίζουν οι διαφοροποιήσεις της. Η πρόσληψη ή αντίληψη έχει πάντοτε αυτή τη συνδυασμένη έννοια. Η σημασία της άμεσης αυτοεννόησης είναι η ποιότητα αυτής της ίδιας, που δείχνει άμεσα τον εαυτό της και μπορεί να το δείχνει έμμεσα με πολλούς διαφορετικούς τρόπους στην ίδια στιγμή. Τα αποτελέσματα ή οι επηρεασμοί της από την επίδραση των εξωτερικών της αιτιών είναι τα διάφορα αισθήματα και αποτε-

λούν τρόπους εννόησης αυτού, που είναι συνεχώς μια σταθερή εννόηση και διάθεση.

Η σταθερή δυνατότητα του έμβιου πράγματος να επηρεάζεται από τις εξωτερικές αιτίες, να έχει σχέσεις με τον εαυτό του, οι οποίες δεν προσδιορίζονται μόνο ή άμεσα από αυτό το ίδιο και έτσι να σημαίνει-δείχνει έμμεσα την ποιότητα του εαυτού του με διάφορους τρόπους στην ίδια στιγμή είναι η αισθητικότητα. Η αντίληψη είναι μια εννόηση διαμέσου άλλων πραγμάτων και εξωτερικών αιτιών με πολλούς τρόπους στην ίδια στιγμή, δηλαδή είναι μια διαφοροποίηση στην άμεση ποιότητα της αυτοεννόησης. Η πιο απλή εννόηση, το πρώτο κοινό γνώρισμα, είναι η σταθερότητα μιας αλλαγής που γίνεται αισθητή σαν σκληρότητα, συνοχή, υφή και διάφορα άλλα. Επειδή η ίδια η αντίληψη είναι μια εννόηση, με τη διαφορά ότι δημιουργείται έμμεσα από τα άλλα πράγματα, γι' αυτό είναι απ' όλους άμεσα βέβαιη και χρησιμεύει στην πράξη σαν επαρκής γνώση.

Η άμεση αυτοεννόηση, ο ευρύτερος εσωτερικός κόσμος (στην ποιότητα και στις δυνατότητές του) είναι σχετικά έμμεσα και ανάμεσα στα άλλα πράγματα, η συνολική ποιότητα των υλικών φορέων μαζί με τις αλληλεπιδράσεις τους (δηλαδή του συνολικού βιολογικού σώματος, του εσωτερικού, του εξωτερικού και του αντιληπτού) πάντοτε σε άμεση σχέση με το χώρο ή την κοινή ουσία. Από αυτή τη θέση ακολουθούν ορισμένες άλλες βασικές συνέπειες:

Η αρχή της υλικοενεργειακής ύπαρξης είναι η ίδια για την εσωτερική, όπως και το τέλος της. Ο προσδιορισμός της ποιότη-

τάς της από τους άμεσους φορείς-γονείς είναι και προσδιορισμός του εσωτερικού κόσμου (δηλ. της εμβιότητάς της).

Οι διαφορές στο σύνολο της ποιότητας και των δυνατοτήτων της υλικοενεργειακής ύπαρξης είναι διαφορές στην ποιότητα και στις δυνατότητες του εσωδιανοητικού κόσμου και αντιστρόφως. Αυτές οι διαφορές είναι και στους τρόπους, με τους οποίους αλληλοεπηρεαζόμαστε σαν εσωτερική και εξωτερική ύπαρξη με τα άλλα πράγματα, άμεσα και έμμεσα.

Η εσωδιανοητική ποιότητα, η έννοια για τον εαυτό μας επηρεάζει διαρκώς τις δυνατότητες και τις δραστηριότητες της υλικοενεργειακής ύπαρξής μας άμεσα (ή ταυτόχρονα) και πιο έμμεσα (ή ετερόχρονα) στο σύνολό της και στα μέρη της. Αντιστρόφως, η υλικοενεργειακή ύπαρξή μας σε σχέση με τα εξωτερικά πράγματα επηρεάζει διαρκώς τις δυνατότητες και τις δραστηριότητες της εσωδιανοητικής ύπαρξης άμεσα στο σύνολό της και πιο έμμεσα σε άλλες στιγμές (δηλαδή τις διαθέσεις, τους τρόπους αντίληψης και εννόησης).

Κάθε εξωτερική επίδραση στην υλικοενεργειακή ύπαρξη επηρεάζει άμεσα ή έμμεσα την ποιότητα και τις δυνατότητες του εσωδιανοητικού κόσμου. Αντιστρόφως, κάθε εσωδιανοητική αλλαγή επηρεάζει την ποιότητα και τις δυνατότητες της πρώτης.

Ο τρόπος που επηρεάζεται και η δράση του λεγόμενου σώματος δεν επηρεάζει μόνο άμεσα με όλους τους δυνατούς τρόπους ή σταθερά προσδιορισμένα όλη την ποιότητα και τις δυνατότητές του. Λ.χ. όταν λείπει το ένα χέρι, το υπόλοιπο σώμα μπορεί να συνεχίσει να υπάρχει, τα μάτια να βλέπουν, τα πόδια να κινούνται... ενώ πιο έμμεσα η έλλειψη μιας τέτοιας δυνατότητας μπορεί να αποτρέψει αναρίθμητες άλλες αποσταθεροποιητικές επιδράσεις και αντιθέτως να επιτρέψει τη δημιουργία άλλων σταθερών δυνατοτήτων. Για τον ίδιο λόγο η εσωδιανοητική δραστηριότητα, ο τρόπος που αντιλαμβάνεται και επηρεάζεται δεν

προσδιορίζουν μόνο σταθερές και αρνητικές συνέπειες στην ποιότητα και στις δυνατότητές της.

Είμαστε άμεσα και συνεχώς με μια αυτοεννόηση, την οποία βιώνουμε σαν βεβαιότητα. Αυτή δεν μπορεί να είναι αδιαφοροποίητη ή διαρκώς με την ίδια σημασία, γιατί είμαστε πάντοτε σε αλληλεπίδραση με πολλές άλλες ποιότητες πραγμάτων με άμεσο και πιο έμμεσο τρόπο. Οι εξωτερικές αιτίες επηρεάζουν σταθεροποιητικά ή όχι την άμεση ποιότητα του είναι μας, επιφέρουν αλλαγές, οι οποίες δε γίνονται ανεξάρτητα από αυτήν και έτσι έμμεσα συνεχίζουν να τη διαμορφώνουν ταυτοχρόνως με την αυτενέργειά της.

Η εξωτερική συμπεριφορά και οι αλληλοεπηρεασμοί μιας έμβιας ύπαρξης μέσα στο περιβάλλον της δεν μπορούν να αλλάζουν, χωρίς να επηρεάζονται οι τρόποι, με τους οποίους αυτή είναι άμεσα. Αν δεν προϋπάρχει μια άμεση εννόηση, δεν μπορεί να προσληφθεί εξωτερική γνώση ούτε να επενεργήσει, έτσι που μπορούμε να πούμε ότι εκείνη δεν μπορεί να είναι τελείως εξωστρεφής, γιατί αυτό θα σήμαινε διακοπή της ύπαρξής της. Γι' αυτό και, ειδικότερα, δεν αντιλαμβανόμαστε ποτέ ανεξάρτητα από την ποιότητα και τις δυνατότητες του εαυτού μας σε κάθε στιγμή. Αντίστροφα, για τον ίδιο λόγο η γνώση για την εξωτερική-έμμεση πραγματικότητα από την αρχή της ύπαρξής της με την πρώτη αντίληψη μπορεί να επηρεάζει και να διαμορφώνει την ποιότητα της άμεσης αυτοεννόησής μας, χωρίς να τη διαφοροποιεί στο σύνολό της.

Η Συμπαντική Ποιότητα είναι μόνο με εσωτερική δραστηριότητα, χωρίς απραγματοποιήτες δυνατότητες, χωρίς έμμεσους αλληλοεπηρεασμούς και η άμεση γνώση - έννοιά της είναι σταθερή και μόνο για τον εαυτό της. Η άμεση γνώση της για την αυτοτελή ποιότητά της είναι επαρκής, χωρίς ελλείψεις και απορίες (είναι ταυτόσημη με την ουσία της) και δεν έχει αισθητικότητα (δηλ. δυνατότητα έμμεσης διανοητικής πρόσληψης), αντιλήψεις, εμπειρία, δυσάρεστες διαθέσεις ή αβεβαιότητες ούτε κανέναν απραγματοποιήτο σκοπό. Αντιθέτως, η αυτογνωσία της είναι η προϋπόθεση όλων αυτών των σχετικών δυνατοτήτων μέσα στον εξωτερικό χρόνο των περιορισμένων πραγμάτων, με τα οποία συνδέεται ταυτοχρόνως και μόνο άμεσα σαν ουσία και σκοπός της δραστηριότητάς τους.

Τα πράγματα είναι περιορισμένα και έτσι σαν μέρη δεν μπορούν να είναι μόνο άμεσα ή στην ίδια στιγμή με όλα τα άλλα. Οι τρόποι, με τους οποίους ένα πράγμα επιδράει στα άλλα και οι τρόποι, με τους οποίους αυτό επηρεάζεται από τις επιδράσεις των άλλων, είναι η ίδια η ποιότητά του, η οποία σαν ελλιπής συνεχίζει να διαμορφώνεται έμμεσα σαν ξεχωριστή και σε σχετικά διαφορετικές στιγμές. Όταν αυτό συνεχίζει να είναι και να υπάρχει ταυτόχρονα, δηλ. σαν ενιαία ποιότητα, τότε δεν είναι μόνο σε μια από τις εξωτερικές στιγμές που συνεχίζει άμεσα να υπάρχει, είναι από τότε που άρχισε ώσπου να τελειώσει. Σαν ένα μέρος στη διάρκεια της ύπαρξής του διαφοροποιείται συνεχώς από τον εαυτό του και εμείς οι άνθρωποι το ίδιο. Δεν είμαστε μόνο σε μια από τις στιγμές που συνεχίζουμε να υπάρχουμε, είμαστε από τότε που αρχίσαμε ώσπου να τελειώσουμε.

Αυτή η διαφοροποίηση διαπιστώνεται σαφέστερα στις πιο απομακρυσμένες στιγμές της διάρκειας μιας ύπαρξης. Όσπου να φανεί έτσι συνολικά, προηγούνται άλλες μικρότερες στιγμές, στις οποίες η διαφοροποίηση γίνεται πιο έμμεσα και λεπτομερώς και πιο δύσκολα αντιληπτή. Όπως ένα πράγμα, το οποίο είναι άμεσα αυτό το ίδιο στη στιγμή που αποτελείται από διαφορετικά και τροποποιούμενα μέρη, παρόμοια θα λέγαμε ότι είμαστε πολλοί εαυτοί σε σχετικά διαφορετικές στιγμές της ίδιας ύπαρξης και συγχρόνως ένας και ο ίδιος.

Όταν μια έμβια ποιότητα επηρεάζεται με τρόπους που δεν την αποσταθεροποιούν (που συμφωνούν με αυτήν), τότε με αυτούς τους τρόπους ευαρεστείται και η έννοια για τον εαυτό της παραμένει βέβαιη και αυτοπροσδιορισμένη. Αντίθετα, όταν επηρεάζεται με τρόπους που την αποσταθεροποιούν (που διαφωνούν με αυτήν), τότε βιώνει μια αβεβαιότητα για τον εαυτό της και δυσαρεστείται.

Εξ αρχής η ποιότητα ενός έμβιου μέρους δεν μπορεί να είναι άμεσα μόνο αυτή που είναι, δεν είναι προσδιορισμένη μόνο άμεσα από τον εαυτό της, επηρεάζεται από εξωτερικές επιδράσεις, δεν είναι σε μια μόνο στιγμή, όπως αν ήταν έξω από το χρόνο, έχει δυνατότητες και δεν επηρεάζεται μόνο με τους τρόπους που θα του επέτρεπαν να είναι τελείως σταθεροποιημένο. Η έννοια και η βεβαιότητά του δεν είναι μόνο για τον εαυτό του ούτε προσδιορίζεται μόνο από τη δική του ποιότητα και οι ελλείψεις του είναι συγχρόνως ελλείψεις στην αυτοεννόηση και στη βεβαιότητά του. Τα έμβια μέρη έχουν πάντοτε δυνατότητες και πάντοτε επηρεάζονται με μερικούς αποσταθεροποιητικούς

τρόπους, γι' αυτό πάντοτε βιώνουν δυσδιαθεσίες και αβεβαιότητα για την ποιότητα τους. Όμως, συγχρόνως δεν μπορούν να μην είναι ευδιάθετα ή να είναι αρκετά δυσδιάθετα και χωρίς καμιά βεβαιότητα, γιατί η ευδιαθεσία και η αυτογνωσία είναι η ουσία της ύπαρξής τους. Κάθε δυσάρεστη διάθεση και αβεβαιότητα είναι μια ατέλεια της προϋπάρχουσας ευδιαθεσίας.

Η ανεπαρκής άμεση γνώση του έμβιου μέρους για την ποιότητα και τις δυνατότητές του και η άμεση γνώση των ελλείψεων της είναι η αρχή της εξωστρεφικής διανοητικής δραστηριότητας. Η άμεση δυνατότητα της διάνοιας να επηρεάζει ή να καθορίζει τη δραστηριότητά της με τέτοια έλλειψη και αβεβαιότητα στη γνώση ονομάζεται ειδικότερα «ένστικτο», «προδιάθεση», «επιθυμία» και «θέληση».

Η θέληση, όπως και η διάθεση, είναι άμεσα στην εσωδιανοητική ποιότητα. Στην ουσία είναι η ίδια η διάνοια που αυτοπροσδιορίζεται με γνώση διαφόρων δυνατοτήτων της, των ελλείψεων της, των επηρεασμών της και ανάλογα με τον τρόπο επηρεασμού της καθορίζεται η διάθεσή της και ο τρόπος, με τον οποίο στοχεύει να αυτοβεβαιώσει - σταθεροποιήσει την αυτοεννόησή της. Γι' αυτό δεν υπάρχει θέληση και διάθεση χωρίς αντιλήψεις και εννοήσεις και όλες οι δυνατότητες του εσωτερικού κόσμου είναι τρόποι εννόησης και στοχασμού.

Η αμέσως παραπάνω θέση, την οποία εξηγούμε εδώ, για το Σπινόζα ήταν αξίωμα (το τρίτο στο 2ο μέρος). Ο Σπινόζα στην ηθική θεωρία του, αν και αβάσιμα, είχε προσεγγίσει απίστευτα στην πραγματική σχέση της εσωτερικότητας με τη διανοητικότητα και με την κοινή ουσία των πραγμάτων. Με τη σχέση αυτή εξήγησε ενιαία όλες τις άλλες εσωτερικές δυνατότητες της ζωής και ειδικότερα του ανθρώπινου εσωτερικού κόσμου. Δεν τις εξήγησε με ανατιολόγητες «σκοτεινές» ιδιότητες ή με φανταστικές ουσίες, ούτε σα να υπήρχαν ανεξάρτητα από επηρεασμούς και στοχάστηκε για την ύπαρξη της ζωής θεωρώντας την μέσα στην ίδια πραγματικότητα, όπως τα απλούστερα πράγματα. Διαθέσεις και δυνατότητες του εσωτερικού κόσμου, οι οποίες ακόμα αποδίδονται, από ειδικούς και μη, σε ανατιολόγητες ιδιότητες και θεωρούνται διαφορετικές ως προς την αρχή και την ουσία τους, για το Σπινόζα ήταν αξίωμα η διανοητική αρχή τους.

Προσέχοντας την ηθική θεωρία του από τη σκοπιά της θεωρίας του Τελειωμένου Χρόνου διαπιστώνουμε πως αυτός έχει ανακαλύψει και διατυπώσει με τέλεια ευστοχία πολλές βασικές κοσμολογικές θέσεις για την ουσία και τις δυνατότητες του εσωτερικού κόσμου. Τις οποίες τώρα αναλύουμε και εξηγούμε και θα πρέπει να τις συμπεριλάβουμε σε μια εξελιγμένη επιστημονική ηθικολογία και να τις υπολογίσουμε στις βασικές ηθικολογικές και κοσμολογικές συνέπειες.

Στο θεώρημα 11 του δεύτερου μέρους της ΗΘΙΚΗΣ και στα αμέσως επόμενα (12 και 13) γράφει με τους δικούς του όρους πως το είναι του εσωτερικού κόσμου (της ψυχής) είναι η έννοια και ότι αυτή αναλογεί στην υλική μορφή του εαυτού μας. Αλλά ο Σπινόζα δεν είχε εξηγήσει την ύπαρξη της ύλης και τη σχέση της με τη Συμπαντική μορφή και με την εσωτερικότητα. Με συνέπεια να μη θεωρεί ταυτόσημα τα πράγματα με τις έννοιες και να τα θεωρεί με κάποιον έμμεσο τρόπο ενωμένα και σε αντι-

στοιχία. (Βλέπε στο δεύτερος μέρος ορισμούς I και III, τα πρώτα δυο θεωρήματα, το έβδομο, το δεύτερο θεώρημα στο τρίτο μέρος, το σχόλιό του και στο τέλος του σχολίου μετά από το θεώρημα 59 του τρίτου μέρους).

Στο πόρισμα του θεωρήματος 11 γράφει ότι ο εσωτερικός κόσμος είναι μέρος της άπειρης διάνοιας του Θεού και ότι όσα αντιλαμβανόμαστε βρίσκονται εμμέσως στο Θεό σαν έννοιές του και αντιστρόφως, όταν αυτός εννοεί, τότε εμείς αντιλαμβανόμαστε ως ένα μέρος.

Στο πρώτο αξίωμα πριν από το θεώρημα 14, ότι όλοι οι τρόποι που επηρεάζεται ένα πράγμα από ένα άλλο, εξαρτώνται από την ποιότητα αυτού του πράγματος και ταυτόχρονα από εκείνο, το οποίο επιδρά. Ότι ένα και το ίδιο επηρεάζεται με διαφορετικούς τρόπους και αντιστρόφως διάφορα πράγματα επηρεάζονται με διαφορετικούς τρόπους από ένα και το ίδιο.

Στο θεώρημα 14, ότι είναι δυνατό ν' αντιλαμβανόμαστε τόσα πολλά πράγματα, όσο περισσότεροι είναι οι τρόποι, με τους οποίους είναι δυνατό να επηρεαστεί η υλική μορφή μας.

Στο 15, ότι η έννοια που αποτελεί ο ανθρώπινος εσωτερικός κόσμος είναι πολυσύνθετη.

Στο 16, ότι η έννοια ενός επηρεασμού της υλικής μορφής μας δείχνει στοιχεία από αυτήν την υλική μορφή και ταυτόχρονα από την ποιότητα του εξωτερικού πράγματος.

Στο 24, η έννοια για την υλική μορφή δεν περιέχει όλη τη γνώση των μερών της, γιατί τα μέρη της δεν είναι μέρη της, παρά μόνο όταν αλληλεπιδρούν με ορισμένους τρόπους (!). Σε αυτό το θεώρημα ο Σπινόζα πλησίασε πολύ στην έννοια της χρονικής εμμεσότητας, με την οποία δημιουργούνται τα πράγματα σαν εξωτερικά μέρη.

Στο 49, ότι η θέληση και η νόηση είναι ένα και το ίδιο πράγμα.

Στο 51 του τρίτου μέρους, ότι η διάθεση σε διάφορους ανθρώπους μπορεί να επηρεαστεί με διαφορετικούς τρόπους από ένα και το ίδιο πράγμα, όπως ενός ανθρώπου, και σε διαφορετικές στιγμές.

Στο 56, ότι υπάρχουν τόσα είδη χαράς, λύπης, επιθυμίας και παραλλαγές τους, όσα είναι τα είδη των πραγμάτων που μας επηρεάζουν.

Στο 57, ότι η διάθεση (ή ο επηρεασμός) ενός εσωτερικού κόσμου δεν είναι ποτέ ακριβώς η ίδια με αυτήν του όποιου άλλου (ανθρώπου και ζώου) όσο και η ποιότητα των εσωτερικών κόσμων τους. (Βλέπε και το σχόλιό του).

Η ευστοχία πολλών βασικών διαπιστώσεων του Σπινόζα δεν είναι τυχαία και δεν προϋποθέτει καμιά δυσύλληπτη βιολογική θεωρία. Όταν ο εσωτερικός κόσμος θεωρηθεί ταυτόσημος με τη συνολική υλική μορφή του, δηλ. ταυτόχρονα και σχετικά εξωτερικευμένος ή σαν τέλεια αντιστοιχία του, τότε πολλές από τις γενικές σχέσεις και εξηγήσεις που διαπιστώνουμε στα εξωτερικά πράγματα μπορούν να «μεταφερθούν» στην εσωτερική ποιότητα και έτσι να πάψουν να του αποδίδονται αβάσιμα γνωρίσματα, τα οποία δεν μπορούν να υπάρχουν ούτε στην υλοεξωτερική μορφή της πραγματικότητας.

Κάθε έμβια ποιότητα μέσα στο Σύμπαν αρχίζει να υπάρχει σαν ένα μέρος σε διαρκή αλληλεπίδραση με το πιο άμεσο περιβάλλον του και με την ευρύτερη πραγματικότητα. Κάθε έμβιο μέρος έχει αισθητικότητα και αντιλήψεις των εξωτερικών του πραγμάτων και συμπεριφέρεται επηρεασμένο από εκείνες, γιατί η αισθητικότητα είναι ο επηρεασμός της άμεσης αυτοεννόησής

του από τις έμμεσες-εξωτερικές επιδράσεις. Όσο δεν έχει τη δυνατότητα να διατηρήσει τις αντιλήψεις του ή τις διαπιστώσεις των κοινών στοιχείων τους είναι ά-λογο, η πραγματικότητά του περιορίζεται στα αντιληπτά και συμπεριφέρεται, γενικά, όπως όλα τα γνωστά μας ζώα. Δηλαδή ασταθώς προσδιορισμένα και με τρόπους που καθορίζονται ασυνεχώς από την ποιότητα και τις δυνατότητες της αντίληψής του σε κάθε στιγμή.

Μόνο με τη δυνατότητα να διατηρήσει τις αντιλήψεις του και να διαμορφώσει έννοιες παύει να είναι ά-λογο ζώο και, τότε η γνώση (και η αυτοεννόησή του) παύει να περιορίζεται στα αισθητηριακά στοιχεία και αποσπασματικά στα πράγματα. Γνώση, η οποία δε διατηρείται χωρίς την ύπαρξη των αντίστοιχων εξωτερικών πραγμάτων, των ιδίων τρόπων επίδρασης και των ιδίων σχέσεων με το περιβάλλον.

Με τη διατηρημένη γνώση των εξωτερικών πραγμάτων, των δυνατοτήτων και των σχέσεών τους εκείνα μπορούν και μας επηρεάζουν με άμεσο τρόπο. Χωρίς να υπάρχουν στις αισθήσεις μας, χωρίς να υπάρχουν ταυτόχρονα με εμάς, χωρίς να μας επηρεάζουν με εξωτερικό τρόπο. Έτσι μπορούμε να επηρεάζουμε εμείς οι ίδιοι άμεσα τον εαυτό μας με τις διαπιστώσεις που γίνονται εκ των υστέρων με αυτή τη διατηρημένη γνώση. Τότε αρχίζει να διαμορφώνεται συνεχώς ο εσωδιανοητικός κόσμος σαν εμπειρία και γίνεται δυνατή η συμπεριφορά με τρόπους καθορισμένους εκ των προτέρων και για κοινά αποτελέσματα χωρίς τις πιο άμεσες αντιλήψεις, σα να ήταν τα εξωτερικά πράγματα ταυτόχρονα ο εσωτερικός εαυτός μας.

Ο εσωτερικός κόσμος και οι διαθέσεις υπάρχουν, πριν ακόμα

εμείς να στοχαστούμε και να διαμορφώσουμε μια ποιότητα γνώσης μέσα από τα εμπειρικά στοιχεία και με τη χρησιμοποίηση της γλώσσας. Αυτή η αφηρημένη προτεραιότητα δεν πρέπει να πυροδοτεί την πλάνη ότι οι διαθέσεις είναι ξεχωριστές από τη διάνοια, ότι δε συνδέονται άμεσα με τη γνώση ή ευρύτερα με τη διανοητική δραστηριότητα και ότι μπορούν να είναι χωρίς καμιά μορφή γνώσης. Αντιθέτως, ο εσωτερικός κόσμος είναι διαρκώς μια βεβαιότητα για τον εαυτό του, μια ελλιπής ευδιαθεσία λόγω του ότι είναι σχετικά μια αδιαμόρφωτη απρόσεκτη και ελλιπής γνώση του εαυτού του, με την οποία μπορούν να γίνονται έμμεσα διανοητά, δηλαδή αντιληπτά*, τα ανάλογα πράγματα που την επηρεάζουν. Έτσι από τις πιο αφηρημένες διαθέσεις και άμεσες διαπιστώσεις αρχίζει να διαμορφώνεται μια ευρύτερη ποιότητα, ένας ευρύτερος εσωτερικός κόσμος, με τον οποίο γίνονται δυνατές περισσότερες διαπιστώσεις και περισσότεροι τρόποι της διάθεσης. *Οι εσωτερικές διαθέσεις είναι τρόποι επηρεασμού της σταθερότητας,* που βιώνεται σαν βεβαιότητα της αυτοεννόησης. Μπορούν να δημιουργούνται σαν παραλλαγές μιας σταθερής διάθεσης, από τη διανοητική δυνατότητα να διατηρούνται και να χρησιμοποιούνται οι αρχικές εμπειρικές διαπιστώσεις. *Χαιρόμαστε ή λυπόμαστε, όταν μια διαπίστωση, μια αντίληψη ή μια γνώση συσχετίζεται με τη σταθερότητα και τη γνώση της ύπαρξής μας στο παρόν, στο παρελθόν και για τις δυνατότητές της στο μέλλον.*

* Η αντίληψη είναι στην ουσία μια προσδιορισμένη διάθεση, όχι μόνο ένα αποσπασμένο γνωστικό στοιχείο, το οποίο φέρει κάποια συναισθηματική απόχρωση σαν παράσιτο.

Η ποιότητα του εσωτερικού κόσμου δεν είναι τίποτε άλλο από μια διαμορφωμένη εμπειρική γνώση μιας άλλης προλογικής, σχετικά αδιαμόρφωτης, απρόσεκτης και ελλιπούς, χωρίς την οποία δε θα μπορούσαν να γίνονται αντιληπτά τα εξωτερικά πράγματα, να αρχίσει η εμπειρία και να διαμορφωθεί σαν ευρύτερος εσωτερικός κόσμος. Χωρίς τη δυνατότητα αντίληψης, προσοχής μέσα στις αντιλήψεις, χωρίς τη διατήρηση των διαπιστώσεων που γίνονται μέσα σε αυτές – οι ίδιες οι αντιλήψεις είναι συνδυασμός διαπιστώσεων με εξωτερικές αιτίες – και χωρίς τη διαμόρφωση μιας άμεσης ποιότητας εμπειρικής γνώσης δεν υπάρχει ψυχή, εσωτερικός κόσμος, εσωτερική ποιότητα ή εμβιότητα.

Δεν υπάρχει πρώτη η ζωή (ή μια αδιανόητη εσωτερική ύπαρξη) και μετά η γνώση και δεν είναι δυνατή η διαμόρφωση του εσωτερικού κόσμου χωρίς γνώση. Γιατί αυτά τα δύο είναι ταυτόσημα, αλληλοεξηγούνται και το ένα χωρίς το άλλο δεν υπάρχει. Η γνώση δε βρίσκεται μόνο με τη μορφή των διαμοιρασμένων αφηρημένων εννοιών στις λέξεις και στα σύμβολα. Είναι η ουσία του εσωτερικού κόσμου την οποία εξωτερικεύουμε με ήχους και με όλες τις πράξεις, ενώ με τη δυνατότητα της διατήρησης των εξωτερικευμένων και αποσπασματικών εννοιών μπορεί να αυτοδιαμορφώνεται.

Η επιστήμη της ψυχολογίας θα παραμένει αβάσιμη, χωρίς νοηματική ενότητα και χωρίς σταθερή κατεύθυνση και θα εκτρέπεται έξω από τα όριά της, όσο δεν αποδίδει την πραγματική και πρωταρχική σημασία στη γλωσσο-διανοητική δραστηριότητα. *Γενικότερα, χωρίς μια ενιαία κοσμολογική θεώρηση για το χρόνο, την ύλη, την αρχή της εσωτερικότητας, την ηθική-εσωτερική αιτιολόγηση της ζωής και για τις σχέσεις ανάμεσα σε αυτές τις έννοιες δεν μπορεί να υπάρξει αξιόπιστη*

γνώση του ανθρώπινου εσωτερικού κόσμου και της συμπεριφοράς του.

Είναι εκπληκτικό πως η ουσία της ζωής και της εξέλιξης περιέχονται μέσα στην αφηρημένη έννοια της σταθερότητας, της αμεσότητας (ή της εσωτερικότητας) και της αυτοτέλειας. Ζω, σημαίνει είμαι σταθερά και άμεσα – δηλ. διανοητικά – για τον εαυτό μου, έχω γίνει και γνωρίζω πως έχω γίνει και είμαι. Πράττω ή συμπεριφέρομαι, σημαίνει πως δεν είμαι μόνο άμεσα και σταθερά για τον εαυτό μου ούτε η επαρκής αιτία του, δεν έχω γίνει και δε γνωρίζω συνολικά τι είμαι. Η αυτοτελής και συνολική αιτία των πραγμάτων είναι άμεση, αυτενεργός και προσδιορίζει σταθερά με τρόπους προκαθορισμένους από την ποιότητά της, δηλ. με γνώση και όχι τυχαία ή παρασυρμένα. Αντιθέτως, η ανεπαρκής αιτία δεν είναι μόνο άμεση ή ποιοτική και δεν προσδιορίζει σαν αυτοκαθορισμένη. Η έμμεσα προσδιορισμένη ύπαρξη, η αστάθεια στην ποιότητα, η έλλειψη αυτενέργειας, η ασυνέχεια είναι αντίστοιχες έννοιες με την αβιότητα, την έλλειψη ποιότητας, την αβεβαιότητα, τον πόνο και την άγνοια, σε αντίθεση με την αμεσότητα και τη σταθερότητα του Κοινού Συνόλου. Αυτή η αντιστοιχία εξηγείται, γιατί η ζωή δεν είναι μια άσχετη πραγματικότητα ή διαφορετική στην ουσία από την απλή υλική πραγματικότητα και τα γνωρίσματα των πραγμάτων σαν εξωτερικών είναι ταυτοχρόνως εσωτερικά και αλληλογίνονται.

Επομένως, αν η διάνοια είναι μια άμεση γνώση της ύπαρξης της και των δυνατοτήτων της, αν είναι ένας αυτοκαθορισμός δραστηριοτήτων με την προηγούμενη διατήρηση κοινών στοιχείων και εννοιών και αν στο Σύμπαν υπάρχει ανέκαθεν μια αυτογνωσία, τότε καταλαβαίνουμε γιατί η επιστήμη (που αιτιολογεί τα μέρη, τις δυνατότητες και τις σχέσεις των πραγμάτων με άλλα εξωτερικά πράγματα και αφηρημένα),

χρειάζεται πολύ χρόνο και εξέλιξη για να μπορέσει να εξηγήσει επαρκώς την ύπαρξη της ζωής στο σύνολό της ή του Θεού.

Αναρωτιόμασταν πώς συντηρούνται οι εμπειρίες μας, πώς γίνεται ο συνειρμός των παραστάσεών μας, πώς τα διάφορα αισθήματα συνδυάζονται και αποτελούν ενιαίες ολότητες, πώς διαπιστώνουμε ότι οι αναμνήσεις είναι εμπειρίες δικές μας, πώς συλλαμβάνουμε και προσδιορίζουμε αμέσως τις έννοιες που εκφράζουμε σ' ένα συλλογισμό κ.λπ. Μπορούμε να δώσουμε μια συνολική απάντηση σε αυτές τις απορίες. Ο εαυτός μας, όπως κάθε έμβιο μέρος, είναι μια ποιότητα τρόπων ταυτόχρονου αυτοπροσδιορισμού της κοινής ουσίας. Είναι δραστηριότητα μέσα στα όρια μιας χρονικής στιγμής, μέσα στα όρια της οποίας είναι άμεσα αυτός που είναι και συνεχίζει να υπάρχει ταυτόχρονα σαν ενιαίος και με μια άμεση εννόηση του εαυτού του.

Έτσι θα καταλάβουμε, ακόμα, γιατί είναι κενή η φημισμένη ηθική αρχή ότι πρέπει να γνωρίσουμε τον εαυτό μας, αν και με μια δόση αλήθειας. Δεν έχουμε τέλεια αυτογνωσία, γιατί είμαστε σαν ένα μέρος από τη συνολική αυτογνωσία του Θεού και η άμεση αυτοεννόησή μας είναι περιορισμένη ποιότητα, επηρεασμένη και διαμορφωμένη με εξωτερικές μας επιδράσεις. Ο λόγος, για τον οποίο δεν αναγνωρίζεται η άμεση διανοητική δραστηριότητα ή η γνώση (σαν) ουσία της ζωής και ξεχωρίζεται (σαν) ένα μόνο από τα πολλά γνωρίσματα του εσωτερικού κόσμου), ο λόγος είναι ότι περιορίζουμε την έννοια της γνώσης στα πιο αφηρημένα νοήματα της γλώσσας. Ενώ αυτή είναι η γλώσσα της πραγματικότητας, η οποία μέσα στο σχετικό χρόνο

αρχίζει σαν ελλιπής, εξωτερική και περιορισμένη από τις αισθήσεις.

Με την εσωτερική σταθερότητα και την αστάθεια συνδέονται οι ειδικότερες διαθέσεις του όμορφου και του άσχημου. Η αντίληψη είναι στην ουσία ένας έμμεσος επηρεασμός της άμεσης αυτοεννόησης και της αυτοβεβαιότητάς μας, η οποία βιώνεται διαρκώς με μια ποιότητα διάθεσης. Απ' την άλλη, τα λεγόμενα πράγματα γίνονται σχετικά έμμεσα-εξωτερικά και συνεπώς σαν αντίστοιχα προς αυτό που ανέκαθεν είναι άμεσα-εσωτερικά μέσα στον τελειωμένο Χρόνο-Σύμπαν. Η διαπίστωση της σταθερότητας και των κοινών στοιχείων μέσα στη συνολική αντίληψη των πραγμάτων δημιουργεί τον τρόπο της ευδιαθεσίας που ονομάζεται όμορφο, ωραίο ή καλαισθησία. Αντιθέτως, η διαπίστωση της αστάθειας, του τυχαίου και της ανυπαρξίας κοινών στοιχείων δημιουργεί τον τρόπο της δυσδιαθεσίας που ονομάζεται άσχημο, δύσμορφο ή ακαλαίσθητο. Η ποιότητα της αντίληψης εξαρτάται και από την εσωδιανοητική ποιότητα, στην οποία δημιουργείται, και έτσι από την τελευταία εξαρτώνται ποια ωραιότητα ή ασχημότητα διαπιστώνεται και προσελκύει την προσοχή.

X. Για τη γέννηση και το θάνατο.

Όταν οι φορείς της έμμεσης αλληλεπίδρασης συνδέονται με τους πιο άμεσους τρόπους, τότε διαμορφώνονται ενιαίες ποιότητες πραγμάτων και η κοινή ουσία γίνεται σε στιγμές πολλαπλότητες της ελάχιστης. Η ποιότητα αυτών των πραγμάτων είναι με πολλούς τρόπους αλληλοεπηρεασμού σε μια κοινή στιγμή, αυτοεπηρεάζεται σαν ενιαίο σύνολο και συνεχίζει να είναι αυτή η ίδια σαν αυτοπροσδιορισμένη σταθερά (ή ταυτόχρονα) από το σύνολό της και έτσι όπως επιτρέπεται από τους τρόπους, με τους οποίους αυτή είναι πιο άμεσα.

Όταν ένα πράγμα είναι σαν σύνολο τρόπων του αυτοπροσδιορισμού της κοινής ουσίας στα εξωτερικά όρια μιας κοινής στιγμής (ή όταν είναι με πολλούς τρόπους αλληλοεπηρεασμού σε μια κοινή στιγμή, λόγω του πιο άμεσου τρόπου με τον οποίο αλληλεπιδρούν οι φορείς της εμμεσότητας), αυτό το πράγμα ως προς τον εαυτό του συνεχίζει να υπάρχει ταυτόχρονα σαν σταθεροποιημένη ποιότητα. Όχι σε πολλές ισόποσες και αφηρημένες στιγμές. Αυτή η σχετική σταθερότητα ή ο συνεχής και πιο άμεσος αλληλοπροσδιορισμός των απλούστερων στοιχείων εξηγεί το φαινόμενο της δημιουργίας των πολυσύνθετων έμβιων υπάρξεων μέσα από πολλές αλλαγές, συνδυασμούς και μεταμορφώσεις, οι οποίες στην αντίληψή μας (δηλ. έμμεσα και εξωτερικά) μοιάζουν απότομες, άσχετες, τυχαίες και πολύπλοκες.

Αλλά κάθε πράγμα υπάρχει σαν μέρος και αλληλεπιδράει διαρκώς με διάφορα άλλα και δεν μπορεί να είναι μόνο άμεσα όπως είναι (ή σε μια μόνο στιγμή ίδια μ' εκείνη, στην οποία είναι το κάθε άλλο), με ανεπηρέαστη ποιότητα και δραστηριότητα. Οι έμμεσες αλληλεπιδράσεις υπάρχουν με τη μη ταυτόστιγμη συνύπαρξη όλων των πραγμάτων (χωρίς όλους τους δυνατούς τρόπους τους) και αντιστρόφως. *Οι τρόποι, με τους οποίους είναι και γίνεται άμεσα ένα πράγμα, επηρεάζονται έμμεσα από εξωτερικές επιδράσεις με διάφορους τρόπους και σε πολλές στιγμές, αλλά ποτέ τελείως ανεξάρτητα ή ανεπηρέαστα από την ποιότητα και τις δυνατότητές του. Αντιστρόφως, η στιγμή και οι τρόποι, με τους οποίους αυτό επηρεάζεται έμμεσα, επηρεάζονται από τους τρόπους με τους οποίους αυτό είναι άμεσα.* Συνεπώς, η ποιότητά του πρέπει να διαφοροποιείται συνεχώς, για να γίνεται αυτό που είναι άμεσα και ανέκαθεν η Συμπαντική Ποιότητα στις υποστιγμές της. Αλλά και να παύει τελείως να διαφοροποιείται, γιατί αν όχι, τότε η Συμπαντική Ποιότητα δε θα ήταν σταθεροποιημένη και άμεσα από τον εαυτό της. Διαφορετικά, θα υπήρχαν απεριόριστες ποιότητες προσδιορισμένες μόνο από το εξωτερικό τους, η σχετική σταθερότητά τους θα ήταν σε απροκαθόριστα χρονικά όρια και δε θα μπορούσαν να είναι σταθεροποιημένες μέσα στα όρια μιας κοινής στιγμής (χωρίς μια προϋπάρχουσα σταθερότητα). Η ποιότητά του είναι τρόποι διαμόρφωσης μιας κοινής ουσίας σε μια κοινή στιγμή και όταν αυτή παύει να γίνεται σαν ενιαίο σύνολο, τότε αποσταθεροποιείται και παύει να υπάρχει. Παύει να είναι σα μια άμεση αιτία στον εαυτό του, οι έμμεσοι τρόποι αλληλοεπηρεασμού παύουν να γίνονται σε μια κοινή στιγμή και συνεπώς ν' αποτελούν μια ενιαία ποιότητα.

Για να υπάρξει ξανά το ίδιο πράγμα, πρέπει αυτό να μπορεί να αρχίσει έμμεσα από ορισμένα άλλα και ν' αλληλεπιδράσει με τους ίδιους τρόπους, με τους οποίους διαμορφώθηκε η ποιότητά του και ανάμεσα στα ίδια εκείνα πράγματα, με τα οποία αλληλοεπηρεαζόταν πιο άμεσα. (Αρχή του σταθερού προσδιορισμού.) Αν άρχιζε να γίνεται ξανά το ίδιο, χωρίς να πάψει να υπάρχει, ή αμέσως πιο μετά, τότε θα έπρεπε τα υπόλοιπα πράγματα ν' αρχίσουν να γίνονται εκείνα που ήταν, με τους τρόπους που ήταν, στην ίδια εκείνη στιγμή που θ' άρχιζε και αυτό να υπάρχει ξανά.

Τα πράγματα, τα οποία είναι πολυσύνθετα ή συνδέονται με πολλούς τρόπους στην ίδια στιγμή με κάποια άλλα, μπορούν να επαναυπάρξουν, μόνο όταν επαναυπάρξουν εκείνα τα άλλα, με τα οποία συνδέονται πιο άμεσα. Αντιθέτως, τα πράγματα, τα οποία είναι με λιγότερους τρόπους αλληλοεπηρεασμού στην ίδια στιγμή (δηλ. τα απλούστερα, όπως είναι τα υλικά μόρια) και αλληλεπιδρούν με λιγότερους διαφορετικούς τρόπους και με λιγότερα άλλα πράγματα στην ίδια στιγμή, αυτά μπορούν να υπάρχουν πιο συχνά και σε πιο πολλές θέσεις με τους ίδιους έμμεσους αλληλοεπηρεασμούς ή να μην πάνσουν να υπάρχουν για μεγαλύτερη διάρκεια. Η ύπαρξή τους δεν εξαρτάται τόσο άμεσα από τους πολλούς και διαφορετικούς τρόπους, με τους οποίους διασυνδέονται οι ευρύτερες ποιότητες πραγμάτων και η στιγμή που υπάρχουν δεν εξαρτάται από τις πολλές διαφορετικές στιγμές, στις οποίες υπάρχουν και γίνονται εκείνες.

Η παύση της ύπαρξης των πραγμάτων συντελείται στις σχε-
τικά διαφορετικές στιγμές ως προς την ύπαρξη των έμμεσων

άλλων πραγμάτων, όπως και η αρχή τους, ενώ ταυτόχρονα η Συμπαντική Ποιότητα συνεχίζει να γίνεται από την αρχή, όπως ήταν ανέκαθεν μέσα στα όρια της ευρύτερης στιγμής της. Η αρχή κάθε ύπαρξης σαν εξωτερικής είναι ανέκαθεν τελειωμένη (όπως γενικά κάθε δυνατότητα πραγματοποιημένη), γιατί αυτή η ίδια η αρχή γίνεται σχετικά έμμεσα σε σχέση με τα άλλα πράγματα, τη στιγμή που το σύνολό τους υπάρχει και έχει γίνει ανέκαθεν. Η ποιότητά τους και η επαρκής αιτία τους δε λείπουν ποτέ. Λείπει μόνο ο τρόπος, με τον οποίο και η στιγμή, στην οποία μπορούν να υπάρξουν σαν έμμεσα στο σχετικό εξωτερικό χρόνο ανάμεσα και διαμέσου των άλλων μερών. Η στιγμή και ο τρόπος αυτός εξαρτάται από την ποιότητά τους και αντιστρόφως.

Όταν ένα πράγμα δεν είναι αυτοπροσδιορισμός της κοινής ουσίας σε μια κοινή στιγμή της ή με ενιαία ποιότητα, τότε η στιγμή που δημιουργείται δεν είναι η κοινή στιγμή για ένα μόνο πράγμα. Η στιγμή δημιουργίας του δεν εξαρτάται σταθερά από μια συνολική ποιότητα ή από σταθερά προσδιορισμένες χρονικές στιγμές. Η ύπαρξη ενός τέτοιου πράγματος δε γίνεται σε μια κοινή στιγμή και η ποιότητά του δεν υπάρχει και δε διαμορφώνεται ταυτόχρονα προς τον εαυτό της (αλλά σαν σύνολο πολλών πραγμάτων σε διαφορετικούς χρόνους το ένα ως προς το άλλο). Αντιθέτως, όταν η ποιότητά του είναι ενιαία και συνεχίζει έτσι να διαμορφώνεται σε μια κοινή στιγμή, τότε αυτή μέσα στα όρια της διάρκειας από τη στιγμή που αρχίζει ώσπου τελειώνει να υπάρχει, είναι μια σταθεροποιημένη ευρύτερη ποιότητα. Πριν από αυτήν τη στιγμή που αρχίζει να υπάρχει ή έξω από τα όρια της διάρκειάς της μέσα στον εξωτερικό της χρόνο, αυτή δεν μπορεί να υπάρχει, να είναι η ίδια με τους ίδιους τρόπους ή με τους ίδιους επηρεασμούς. *Η ίδια αρχή και τέλος εναλλάσσονται απειράριθμες φορές, αλλά πάντοτε είναι η ίδια αρχή και το ίδιο τέλος για το ίδιο πράγμα, το οποίο είναι παρόν ανέκαθεν μέσα στα όρια της συμπαντικής στιγμής.*

Η παύση της ύπαρξης δεν μπορεί να είναι παντοτινή, για τον ίδιο λόγο που δεν μπορεί να διαφοροποιείται απεριόριστα η ποιότητά της και η «ενέργεια» ανακυκλώνεται ποιοτικά σαν σύνολο. Όλα πρέπει να συντελούν στη σταθερότητα της Συμπαντικής Ποιότητας και αυτό δεν μπορεί να γίνεται απροσδιόριστα ή με την παντοτινή παύση των «μερών» της. *Οι ποιότητες των πραγμάτων είναι πάντοτε η ποιότητα της άμεσης κοινής πραγματικότητας, η οποία υπάρχει ανέκαθεν μέσα στα όρια μιας μέγιστης στιγμής, ενώ συνεχίζει να γίνεται σαν έμμεση σε σχετικά μικρότερες στιγμές. Στην ουσία, τίποτε δεν έχει αρχίσει να υπάρχει για πρώτη φορά και δεν παύει για τελευταία.*

Με το θάνατο δε χάνουμε τίποτε, ούτε και χρόνο. Αν δεν υπήρχε γέννηση, τότε δε θα υπήρχε ούτε εκείνος. Και το αντίστροφο δεν είναι λάθος: *αν δεν υπήρχε θάνατος δε θα ήταν δυνατή η γέννηση. Και τα δύο είναι οι αναγκαίες, κοινές και σχετικές συνέπειες στην ανέκαθεν σταθεροποιημένη ποιότητα των πραγμάτων, τα οποία σαν ατελή μέσα στο χρόνο δεν μπορούν να είναι μόνο άμεσα και στην ίδια στιγμή με όλα τα άλλα.*

Αν δεν υπάρχει μια πρώτη γέννηση και τελικός θάνατος, τότε γιατί εμείς δε θυμόμαστε ή δεν ανακαλύπτουμε τίποτε από τις προηγούμενες ζωές μας, θ' απορούσαμε. Η απάντηση είναι ότι η προηγούμενή μας ζωή δε συνεχίζεται από την επόμενη με κανέναν τρόπο, παρά μόνο επαναλαμβάνεται σε σχέση με τα πράγματα που υπάρχουν σε μικρότερες στιγμές από τη συμπαντική υποστιγμή. Με το θάνατο παύουμε να υπάρχουμε, και στην επόμενη γέννηση αρχίζουμε να είμαστε επακριβώς οι ίδιοι που ήμασταν

σε κάθε προηγούμενη με τους ίδιους τρόπους και ανάμεσα στα ίδια πράγματα.

Μπορούμε να πούμε ότι αυτός που θα επαναυπάρξει δεν έχει καμιά σχέση με εκείνον που προϋπήρξε, γιατί δεν είναι άλλος από εκείνον τον ίδιο, με τον οποίο συνδέεται τελείως άμεσα. Πώς να θυμόμαστε προηγούμενες ζωές μας, οι οποίες δεν είναι πραγματικά προηγούμενες; Οι διαφορετικοί εαυτοί που ήμασταν και μπορούμε να θυμηθούμε μερικές στιγμές τους, είναι ο συνολικός μέσα στα όρια όλης της διάρκειας της ύπαρξής μας. Αν θυμόμασταν στιγμές από την «προηγούμενη» ζωή μας, τότε θα θυμόμασταν στιγμές αυτής της παρούσας, στιγμές που πέρασαν ή θα περάσουν (!). Σε κάθε επόμενη ζωή ίσως θα έπρεπε να θυμόμαστε επακριβώς τις ίδιες και στις ίδιες στιγμές.

Οι ποιότητες των πραγμάτων είναι δυνατές σχετικά έμμεσα και πραγματοποιούν προκαθορισμένες δυνατότητες από τα προηγούμενά τους πράγματα και συνολικά από την άμεση κοινή ουσία τους. Η δική τους ύπαρξη και δραστηριότητα είναι προσδιορισμένα μόνο ως ένα μέρος από τα ίδια και αυτή η γενική αλήθεια συμπεριλαμβάνει τον άνθρωπο. Δεν είναι δυνατό εκ των υστέρων να προσδιοριστεί να μην ξαναυπάρξουμε ή να μη γίνουμε στο σχετικό μέλλον αυτοί που ήμασταν στη διάρκεια των «προηγούμενων» ζωών μας. Οι συνέπειες των δραστηριοτήτων μας περιορίζονται στο περιβάλλον μας και άμεσα στην ποιότητα του εαυτού μας. Οι δυνατότητές μας να υπάρξουμε σε διαφορετικό χρόνο και περιβάλλον και να ενεργήσουμε με διαφορετικό τρόπο δεν μπορούν να πραγματοποιηθούν όλες μέσα στα όρια μιας μόνο ζωής, αλλά αυτή η πραγματοποίηση γίνεται με την ύπαρξη των άλλων διαφορετικών «εαυτών» μας. Αυτοί που θα ήμασταν και όσα θα κάναμε σε άλλο χρόνο και τόπο ή υπό διαφορετικούς όρους, είναι οι άλλοι. (Αρχή του σταθερού προσδιορισμού.)

Εμπειρικές διαπιστώσεις, όπως η διακοπή της αντίληψης, της θέλησης, του στοχασμού και άλλων διανοητικών δραστηριοτήτων στη διάρκεια του ύπνου, δείχνουν ότι στην ίδια τη διάρκεια της ζωής μας είναι δυνατό να μην υπάρχουμε ολότελα και ότι ο θάνατος είναι το τέλος της. Αν αυτό γίνεται στη διάρκεια της ζωής, τότε γιατί να μη γίνεται αρκετά με το θάνατό μας. *Η δυσκολία να γνωρίσουμε και ν' αποδείξουμε το γιατί δημιουργείται η εμβιότητα ή το πώς συνδέεται με τις υλικές δραστηριότητες, αυτή η δυσκολία εξηγείται γιατί δεν υπάρχουν άυλες έμβιες ουσίες που συνδέονται με τ' αντιληπτά πράγματα και που μπορούν να υπάρχουν σαν μέρη χωρίς εκείνα.* Τέτοιες ουσίες με γνωρίσματα εμβιότητας, ανεξάρτητα από τ' αντιληπτά πράγματα με τα οποία μπορούν να συνδέονται, θα μπορούσαμε να τις ανακαλύψουμε πιο εύκολα.

Όπως είχε διαπιστώσει και ο αρχαίος Έλληνας φιλόσοφος Επίκουρος (341-270 π.Χ.), όταν πεθαίνουμε, επιστρέφουμε εκεί που ήμασταν πριν γεννηθούμε, δηλ. στο τίποτε. Αλλά στο σχετικό τίποτε της θεωρίας του Τελειωμένου Χρόνου, που είναι η ανυπαρξία μας ως προς τις στιγμές ύπαρξης των εξωτερικών μας πραγμάτων. Η ζωή μας τελειώνει, όπως γενικά τελειώνει η ύπαρξη κάθε άλλου πράγματος, έμβιου ή άβιου.

XI. Αναμφίβολες βασικές διαπιστώσεις και επισημάνσεις.

Η θέση σύμφωνα με την οποία το Σύμπαν σαν σύνολο όλων των πραγμάτων απ' όλες τις στιγμές είναι με μια σταθεροποιημένη ποιότητα, αποτελεί τη βάση της επιστημονικής κοσμολογίας. Γι' αυτό θα πρέπει να την προσέξουμε και να αφαιρέσουμε κάθε αμφιβολία μας για την αξιοπιστία της. Άμεσα δεν είναι τόσο σημαντική, όσο από τη δυνατότητά της να επαναπροσδιοριστεί λεπτομερώς, μετά από ανάλυσή της στα απλούστερα αφηρημένα γνωρίσματά της. Δείχνοντας την πραγματικότητα ως ενιαίο και σταθεροποιημένο σύνολο σε αντιπαράθεση γενικά με το μέρος και σε σχέση με ορισμένα κοινά φαινόμενα που διαπιστώνονται στην εμπειρία και προσδιορίζοντας έτσι γενικά τις διαφορές και τα κοινά τους γνωρίσματα. Από την ανάλυσή της δημιουργούνται συλλογισμοί και διαμορφώνονται γνωστές και άγνωστες απόψεις πολύ πιο εύκολα απ' όσο πιστεύαμε, ενώ πολλές από τις συνέπειες συμφωνούν με κοινές εμπειρικές διαπιστώσεις και τις εξηγούν. Βάσει αυτής συμπεραίνουμε και εξηγούμε γενικά ότι:

– Υπάρχει ένα μέγιστο χρονικό όριο, η Συμπαντική Στιγμή,

η οποία δεν μπορεί να διαιρεθεί απεριόριστα. Συνεπώς ότι υπάρχει και μια ελάχιστη στιγμή, από την οποία προκαθορίζονται χρονικά όρια στις έμμεσες αλληλεπιδράσεις και στην ουσία στα ίδια τα πράγματα, που υπάρχουν σαν τρόποι αλληλεπίδρασης και έτσι έχουν μια άμεση σχέση με το χρόνο. Υπ' αυτήν την έννοια εξηγείται με προεμπειρικό τρόπο η τόσο σημαντική εμπειρική διαπίστωση για την ύπαρξη σχέσεων αναλογίας και ποσότητας στα πράγματα και η δυνατότητα της επιστήμης των αριθμητικών σχέσεων!

— Από την αρχική ανάλυση ότι κάθε πράγμα σαν μέρος ενός κοινού συνόλου εξαρτάται από τα υπόλοιπα, ανεξάρτητα από τη θέση και τη στιγμή που υπάρχει και συντελεί στη σταθερότητά του. Έχει επηρεαστεί έμμεσα και ανέκαθεν απ' όλα τα υπόλοιπα με τον ίδιο πιο έμμεσο τρόπο, ενώ μέσα στα όρια μιας μέγιστης στιγμής όλα αποτελούν μια κοινή πραγματικότητα, συνδέονται άμεσα-ταυτόχρονα και έτσι έχουν συντελέσει με άμεσο τρόπο στην ποιότητα και στην ύπαρξή τους. Οι σχέσεις και οι αλληλεπιδράσεις των πραγμάτων μέσα στο χρόνο είναι τα ίδια τα πράγματα έξω από το χρόνο.

— Τίποτε δεν υπάρχει ή γίνεται τελείως απροσδιόριστο και ότι η έλλειψη προσδιορισμού είναι ο ασταθής προσδιορισμός, ο οποίος εξηγείται από την έμμεση συντελεστικότητα των τροποποιούμενων πραγμάτων στο χώρο και στο χρόνο. Όλα πρέπει να αλλάζουν με τρόπους που να διατηρείται πάντοτε η ίδια η Συμπαντική Ποιότητα. Δεν πρέπει να μιλάμε για την αρχή διατηρήσεως της ενέργειας ή της ύλης (δηλ. της αφηρημένης πραγματικότητας), αλλά για την πιο εύστοχη αρχή του Τελειωμένου Χρόνου. Από μια άλλη θέση θ' απορούσαμε: Πώς θα μπορούσε να υπάρχει κάτι το απροσδιόριστο, όταν όλες οι δυνατότητες του Σύμπαντος είναι ταυτόχρονα πραγματοποιημένες σε σχέση με την ύπαρξή του; Είναι αξιοπρόσεκτο ότι από την απλή στα-

θερότητά του εξαρτάται η αιτιοκρατική σύνδεση των έμμεσων μερών του, η συνέχεια στην αλλαγή, η δυνατότητα του επαναπροσδιορισμού και όχι τα αντίθετα.

— Κανένα πράγμα, που δεν είναι η επαρκής αιτία του εαυτού του, δεν μπορεί να είναι η μόνη αιτία για την ύπαρξη των άλλων και να ενεργεί τελείως ανεξάρτητα από τα υπόλοιπα. Η επαρκής αιτία για την ύπαρξη και τις δυνατότητές τους δεν μπορεί να είναι άλλη από το κοινό σύνολό τους. Έτσι προσεγγίζουμε σε μια πρώτη εξήγηση της ανεπάρκειας των περιορισμένων πραγμάτων για πολλά έμμεσα αποτελέσματα, της σχετικής απροσδιοριστίας, της ασυνέχειας, της ατελούς προσαρμογής τους και συγχρόνως της ύπαρξης των κοινών στοιχείων μέσα στο χώρο και στο χρόνο. Οι έμμεσες αλληλεπιδράσεις υπάρχουν με τη μη ταυτόστιγμη συνύπαρξη όλων των πραγμάτων-αιτιών και αντιστρόφως.

— Τα ίδια τα πράγματα είναι μερικές αιτίες, γιατί η ύπαρξή τους είναι σαν ένα μέρος μιας και της ίδιας αυτοπροσδιορισμένης ποιότητας και όχι μόνο ένα εξωτερικό μέρος και γι' αυτό δεν προσδιορίζονται μόνο έμμεσα. Η επαρκής αιτία τους δεν είναι μια εξωτερική πρωταρχική ούτε μια εξωτερική τελική αιτία, είναι το άμεσο σύνολό τους, μέρη του οποίου είναι άμεσα.

— Η Συμπαντική Ποιότητα είναι ανέκαθεν και άμεσα τελειωμένη στο σύνολο των στιγμών της και οι δυνατότητες που έχουν τα μέρη της το ένα σε σχέση με το άλλο δεν μπορούν να μην πραγματοποιηθούν. Επειδή, όμως, τα πράγματα δε γίνονται σταθερά προσδιορισμένα από μερικά εξωτερικά τους, γι' αυτό οι δυνατότητές τους δεν είναι διαρκώς δυνατές για πραγματοποίηση και υπάρχει μια λιγότερη ή περισσότερη προτεραιότητα, την οποία ονομάζουμε πιθανότητα. Η προτεραιότητα ή η πιθανότητα πραγματοποίησης είναι μια από τις πολλές

ειδικότερες συνέπειες της Συμπαντικής σταθερότητας, της προϋπάρχουσας αμεσότητας και των χρονικών ορίων, μέσα στα οποία γίνονται τα πράγματα, όπως είναι ευρύτερα η ύπαρξη των κοινών στοιχείων.

– Συμπεραίνουμε και εξηγούμε την πιο βέβαιη αλήθεια του κοινού ανθρώπου, ότι υπάρχουν εξωτερικά πράγματα. Γιατί, αν δεν υπήρχαν, τότε θα ήμασταν η συνολική πραγματικότητα, η οποία – εξ ορισμού – δεν έχει δυνατότητες σ’ αντίθεση μ’ εμάς που έχουμε.

– Βάσει αυτής, αντί να πούμε αμέσως, σύμφωνα με την αρχή της αντίφασης, ότι η συνολική ύπαρξη δεν έχει προέλθει από το τίποτε ή ότι δεν είναι δυνατό να εκμηδενιστεί, κάτι το οποίο φαίνεται αυταπόδειχτο και το διατυπώνουμε με άλλους όρους, εμείς το συμπεραίνουμε! Η Συμπαντική Ποιότητα είναι σταθεροποιημένη και συνεπώς δεν μπορεί να πάψει να υπάρχει ούτε άρχισε να υπάρχει.

– Η ποιότητα ενός πράγματος δεν μπορεί να συνεχίζει να γίνεται ατελείωτα, χωρίς να παύσει να υπάρχει και δεν υπάρχουν απειράριθμες ποιότητες και συνδυασμοί. Η Συμπαντική Ποιότητα δε θα μπορούσε να είναι σταθεροποιημένη, αν κάποια από τα λεγόμενα μέρη της είχαν μια ατελείωτα εξελισσόμενη ποιότητα ή απεριόριστες δυνατότητες. Μιλώντας ειδικότερα για τον άνθρωπο και τα άλλα έμβια πράγματα, την παύση αυτήν την ονομάζουμε θάνατο.

– Αυτή η παύση της ύπαρξης δεν μπορεί να είναι παντοτινή, για τον ίδιο λόγο που πρέπει να γίνεται. Αρχικά, δεν μπορούμε να συμπεράνουμε για το τέλος της ζωής και για τον τρόπο, με τον οποίο αυτή επαναπροσδιορίζεται και δεν υπονοούμε κανέναν από εκείνους που έχουμε ακούσει και διαβάσει. Ωστόσο, ύστερα από εξέλιξη της θεωρίας βρίσκουμε ότι οι ποιότητες των λεγόμενων πραγμάτων είναι πάντοτε η ίδια άμεση ουσία σε

σχετικά μικρότερες στιγμές, ενώ σχετικά έμμεσα επαναδημιουργούνται επακριβώς με τους ίδιους τρόπους απειράριθμα.

– Ο χρόνος είναι σχετικός. Η σταθερότητα του Συμπαντικού Συνόλου εξηγεί τέλεια γιατί είναι σχετικός και τι πρέπει να εννοούμε με αυτήν την αφηρημένη έκφραση. Η στιγμή, στην οποία είναι τελειωμένη η Συμπαντική Ποιότητα, δε διαιρείται σε απειράριθμες και υπάρχει μια ελάχιστη στιγμή, στην οποία αυτή γίνεται ανέκαθεν και σαν έμμεση σε ευρύτερες στιγμές. Το αποτέλεσμα του κοινού και τελειωμένου πιο έμμεσου τρόπου επίδρασης στην ουσία είναι η ελάχιστη στιγμή του άμεσου Συμπαντικού Συνόλου και έτσι σχετικά η αρχή-φορέας για την έμμεση αλληλεπίδραση και για τη δημιουργία ποιοτήτων σε σχετικά μεγαλύτερες και εξωτερικές στιγμές. Ο σχετικός χρόνος είναι ο εξωτερικός χρόνος και έχει μια σχετική αρχή. Η κοινή πραγματικότητα (ή η κοινή ουσία) συνεχίζει να γίνεται σχετικά έμμεσα και ανέκαθεν σε μικρότερες στιγμές και τα πράγματα υπάρχουν σαν μέρη-στιγμές ενός τελειωμένου συνολικού Χρόνου.

– Πριν ακόμα συλλογιστούμε ότι το Σύμπαν σαν τελειωμένος Χρόνος περιέχει τις ελάχιστες στιγμές του, πριν ακόμα καταλάβουμε πως αυτό είναι τελειωμένο την ίδια στιγμή που τα εξωτερικά μας πράγματα υπάρχουν σαν ξεχωριστά και μέσα στο χρόνο, μπορέσαμε να προσδιορίσουμε την ύπαρξη της ύλης μ' έναν αντίστροφο τρόπο: Τα πράγματα συνυπάρχουν μέσα στα όρια μιας κοινής στιγμής και δεν υπάρχουν έμμεσοι επηρεασμοί, που να γίνονται ύστερα από ατελείωτη διάρκεια. Ο πιο έμμεσος τρόπος, με τον οποίο συνδέονται και επηρεάζονται τα πράγματα, πρέπει να έχει πραγματοποιηθεί ανέκαθεν – όπως ανέκαθεν υπήρχαν μερικά πράγματα σε προηγούμενες στιγμές – να είναι ο ίδιος για κάθε πράγμα και τ' αποτελέσματά του να αποτελούν

σταθεροποιημένους τρόπους επηρεασμού. Μόνο μετά από την εξέλιξη του συλλογισμού μέσα από την έννοια της ευρύτερης στιγμής προσδιορίστηκε σαν τον αριθμό των ελάχιστων στιγμών, νοήθηκε καθαρά η άμεση σχέση της με το χρόνο και εξηγήθηκε η προτεραιότητά της από τα περιορισμένα πράγματα: Οι αρχικοί τρόποι, με τους οποίους η Συμπαντική Ποιότητα έχει γίνει ανέκαθεν στην ελάχιστη στιγμή της, ο αριθμός των ελάχιστων στιγμών της Συμπαντικής Στιγμής, αποτελούν τους φορείς της εμμεσότητας και την αρχή του εξωτερικού χρόνου, τους οποίους ονομάζουμε ύλη.

— Διαμέσου αυτών των τρόπων, που είναι οι φορείς της εμμεσότητας, διαμορφώνονται οι ποιότητες των λεγόμενων πραγμάτων σαν τρόποι αλληλεπίδρασης σε ευρύτερα χρονικά όρια, αλλά δε θα μπορούσαν να υπάρχουν και να δημιουργούν εκ των υστέρων, εάν δεν ήταν εκ των προτέρων μέσα σε μια σύνθετη πραγματικότητα.

— Η δυνατότητα ν' αλληλεπιδράσουν λιγότερο έμμεσα οι φορείς της εμμεσότητας με πολλούς τρόπους στην ίδια στιγμή και να διαμορφώνονται ποιότητες πραγμάτων σε στιγμές μεγαλύτερες της ελάχιστης (που αποτελούν αυτοί οι ίδιοι) είναι η ύπαρξη της υπόλοιπης πραγματικότητας, η οποία έχει γίνει ανέκαθεν και σχετικά υπάρχει σαν χώρος. Εάν το Σύμπαν δεν υπήρχε ταυτόχρονα σε πολλές υποστιγμές ή δεν ήταν τελειωμένο πριν από τη στιγμή, που ακόμα γίνεται ως προς εμάς, τότε δε θα υπήρχε χώρος. Έτσι, γενικά, καταλαβαίνουμε πόσο πιο πολύπλοκη είναι η εξήγηση της δυνατότητας αυτού του συνηθισμένου φαινομένου της εξωτερικής αλλαγής.

— Τα περιορισμένα πράγματα αποτελούν τρόπους, με τους οποίους είναι ανέκαθεν διαμορφωμένη η άμεση και κοινή πραγ-

ματικότητα και δεν προσδιορίζονται μόνο από το εξωτερικό τους. Η κοινή ουσία επαναπροσδιορίζεται σχετικά σαν έμμεση μέσα στο χρόνο και στο χώρο και αποτελεί την αρχή της ενότητας και της σταθερότητας στις έμμεσες αλληλεπιδράσεις. Αυτός είναι γενικά ο λόγος, για τον οποίο τα πράγματα δεν αλληλοεπηρεάζονται με τελείως διαφορετικούς τρόπους ή πράγματα, που έχουν κοινά στοιχεία στο χώρο και στο χρόνο, που αρχίζουν να υπάρχουν με πιο άμεσο τρόπο από ορισμένες άλλες ποιότητες, που προσαρμόζονται και σε τελική ανάλυση πάντοτε συγγενεύουν.

– Η ενέργεια δεν είναι μόνο εξωτερική αλλαγή, μετακίνηση ή έμμεση επίδραση, είναι και σταθεροποιημένη αλλαγή ή τρόπος αυτενέργειας με δυνατότητα τροποποίησης, αποσταθεροποίησης και εξωτερίκευσης. Γι' αυτό σχετικά μπορεί να είναι έλλειψη ενέργειας (όπως είναι ο χώρος).

– Η αλληλεπίδραση ανάμεσα στα έμμεσα πράγματα μέσα στο χώρο δεν μπορεί να γίνεται με πιο άμεσο τρόπο από ένα όριο, γιατί τα ίδια τα πράγματα είναι τρόποι αλληλεπίδρασης.

– Ο χώρος σαν αφηρημένη ποιότητα, σαν πραγματικότητα χωρίς ποιότητα είναι η ενέργεια στο σύνολο του χρόνου, δηλ. η συνολική ενέργεια. Δεν είναι τα έμμεσα-υλικά πράγματα που καθορίζουν τη μορφή και τα όριά του. Αντιθέτως, αυτός σαν τελειωμένο χρονικό όριο του Σύμπαντος προκαθορίζει τα όρια στις αλληλεπιδράσεις των υλικών φορέων.

– Η απόσταση απομάκρυνσης δεν μπορεί να είναι απεριόριστη, το ίδιο και ο χρόνος αλληλεπίδρασης.

– Οι ελάχιστες στιγμές του συνολικού Χρόνου, δηλαδή οι υλικοί φορείς, είναι ροή στην ταυτόχρονη ενέργεια του χώρου. Η διαφορά χρόνου, στην ουσία, είναι διαφορά στην ενέργεια και στιγμές της μεταφοράς της.

– Η υλική-έμμεση πραγματικότητα δε δημιουργείται συνολικά σε μια στιγμή ούτε εκμηδενίζεται συνολικά, γιατί δεν υπάρ-

χει συνολικός χρόνος χωρίς τις μικρότερες στιγμές. Δηλαδή ένα Σύμπαν μόνο άμεσα και χωρίς ποιότητα, όπως δεν υπάρχουν πρωταρχικά στοιχεία που συνθέτουν εξωτερικά όλο το Σύμπαν. Με άλλα λόγια, γιατί η ενέργεια δεν μπορεί να ρέει πιο άμεσα από ένα όριο και συνεπώς ούτε περισσότερη στην ίδια χρονική στιγμή.

— Τα πράγματα του μέλλοντος έχουν επηρεάσει ανέκαθεν εκείνα του παρελθόντος. Το παρελθόν και το μέλλον υπάρχουν σε σχέση με τη στιγμή της ύπαρξης των εξωτερικών μερών, ενώ αποτελούν το παρόν του 100% Σύμπαντος. Μέσα στα όρια της σταθερής στιγμής του όλα τα δυνατά πράγματα έχουν αλληλοεπηρεαστεί με όλους τους δυνατούς τρόπους, ενώ σχετικά ο χρόνος είναι ατελείωτος. Οι ίδιοι οι υλικοί φορείς, με τους οποίους αρχίζουν να διαμορφώνονται σαν έμμεσες οι ποιότητες όλων των περιορισμένων πραγμάτων, για να υπάρχουν και για ν' αλληλενεργούν, προϋποθέτουν την ύπαρξη του συνολικού Σύμπαντος. Δεν είναι μόνο τα πράγματα των σχετικά προηγούμενων στιγμών που επηρεάζουν εκείνα των επόμενων, αλλά και αντιστρόφως, εκείνα του μέλλοντος επηρεάζουν όσα είναι δυνατό να υπάρχουν και να γίνουν στις προηγούμενες στιγμές (και έτσι ξανά τον ίδιο τον εαυτό τους). Διαφορετικά δε θα συνυπήρχαν στα όρια μιας ευρύτερης κοινής στιγμής και δε θ' αποτελούσαν ένα σταθερό σύνολο. Γι' αυτό, αν ένα πράγμα δεν μπορούσε να υπάρξει ή αν μπορούσε να υπάρξει κάποιο που δεν υπήρξε ποτέ στο σχετικό παρελθόν, το Σύμπαν δε θα υπήρχε.

— Τα πράγματα σαν περιορισμένα είναι σχετικά, δηλαδή υπάρχουν και γίνονται μ' έμμεσους τρόπους αλληλεπίδρασης και με χρονικές σχέσεις. Η εξωτερικότητα, η εμμεσότητα και η ποιότητά τους υπάρχουν πάντοτε σχετικά ως προς εκείνα τα άλλα, με τα οποία μπορούν και συνδέονται. Έτσι και ειδικότερα, οι

κοινές ιδιότητές τους και οι σταθερές δυνατότητές τους προς τα άλλα υπάρχουν, γιατί αλληλεπιδρούν και διαμορφώνονται με μερικούς κοινούς τρόπους από την αρχή της έμμεσης ύπαρξής τους. Είναι μερικοί κοινοί και σταθεροί τρόποι της εμμεσότητας και στη χρονική αλληλεπίδραση. Η Συμπαντική Ποιότητα, η οποία δεν αλληλεπιδράει σαν σύνολο με κανένα άλλο πράγμα και τρόπο, δεν έχει αυτές τις ιδιότητες που θ' αντιστοιχούσαν σε δυνατότητες προς το εξωτερικό της: Λ.χ. τις διαστάσεις, το βάρος, το σχήμα, τη θερμοκρασία, τον όγκο κ.ά.

— Με βάσιμο και προσδιορισμένο συλλογισμό συμπεράναμε την ύπαρξη του Θεού ταυτοχρόνως με τη σχέση του με το αντιληπτό σύμπαν και με τη ζωή. Ο Θεός είναι η κοινή Ουσία-Χρόνος, με την οποία υπάρχουν και γίνονται σαν εξωτερικά μέσα στο χρόνο όλα τα περιορισμένα πράγματα. Είναι η πάντοτε προηγούμενη αρχή της ενότητας, της αμεσότητας και της ποιότητας στις έμμεσες αλληλεπιδράσεις των αρχικών τρόπων της εμμεσότητας. Αυτός είναι η κοινή πραγματικότητα, η οποία υπάρχει άμεσα-εσωτερικά και όχι εξωτερικά προσδιορισμένη και η ποιότητά της είναι μια αυτοπροσδιορισμένη Έννοια. Η αυτοτελής Συμπαντική Ποιότητα είναι άμεσα αυτενεργός και στην ουσία είναι μια τέλεια αυτοεννόηση. Τα έμμεσα και περιορισμένα πράγματα είναι δραστηριότητες της Συμπαντικής Διάνοιας, δηλαδή είναι ο ίδιος ο Θεός που διανοείται στις σχετικά μικρότερες στιγμές της ύπαρξής του. Θα ήταν αδύνατο να βρεθεί μια επαρκής εξήγηση για την ουσία και την ποιότητα των πραγμάτων, ακόμα και από την τέλεια γνώση μας για το εξωτερικό σύμπαν, αν δεν υπήρχε ανέκαθεν μια κοινή πραγματικότητα και αν αυτή δε σήμαινε κάτι, σαν έννοια, για τον ίδιο τον εαυτό της, (ή αν αυτή δεν ήταν μια άμεση εξήγηση — του εαυτού της).

-Τα αισθήματα, οι αντιλήψεις, οι εσωτερικές δυνατότητες και γενικά η εμβιότητα στα φαινόμενα, έχουν την αρχή τους στην άμεση αυτοεννόηση, η οποία είναι η κοινή ουσία των σχετικών και έμμεσων πραγμάτων. Έτσι εξηγούμε τις αντιλήψεις, τα αισθήματα και τις διαθέσεις σαν άμεσες εννοήσεις που γίνονται με τον επηρεασμό της άμεσης αυτοεννόησης και αυτοβεβαιότητας από τις εξωτερικές-έμμεσες επιδράσεις και αποδεικνύουμε την εμπειρική διαπίστωση, που κάναμε στο γνωσιολογικό μέρος της θεωρίας, ότι οι αντιλήψεις και τα αισθήματα είναι έννοιες μ' έναν άλλο διαφορετικό τρόπο.

- Η αυτοσυντήρηση είναι η σχετική σταθερότητα στους έμμεσους τρόπους αλληλεπίδρασης, με τους οποίους είναι η ποιότητα ενός πράγματος μέσα στα όρια μιας κοινής στιγμής, είναι ο ταυτόχρονος και συνολικός αυτοπροσδιορισμός της. Στην απλή ύλη φαίνεται σαν αδράνεια, ενώ με τη διαμόρφωση της αμεσότητας σε διάφορες ποιότητες ζωής φαίνεται σαν προσαρμογή.

- Δεν υπάρχουν άυλες έμβιες υπάρξεις ή ζωή χωρίς την ύλη. Ζωή χωρίς την ύλη σημαίνει ζωή χωρίς έμμεσες ή εξωτερικές αλληλεπιδράσεις, ένα πράγμα χωρίς σύνδεση με άλλα, χωρίς δυνατότητα αλληλεπίδρασης, έξω από περιβάλλον, χωρίς εμπειρία και σε τελική ανάλυση ένα πράγμα, το οποίο δεν είναι μέρος της πραγματικότητας και δεν καθορίζεται από τίποτε εξωτερικό. Αντιθέτως, όλα τα μέρη υπάρχουν σαν τρόποι αλληλεπίδρασης και εμμεσοποίησης της άμεσης και συνολικής πραγματικότητας και δε διαφέρουν στην ουσία, παρά μόνο στους τρόπους και στους χρόνους που είναι και αλληλεπιδρούν ανάμεσα στα άλλα μέρη. Ο εσωτερικός κόσμος με την ποιότητα και τις δυνατότητές του είναι σχετικά έμμεσα μέσα στο χρόνο και ανάμεσα στα άλλα πράγματα το σύνολο των υλικών φορέων με τις αλλη-

λεπιδράσεις τους (οι οποίες γίνονται με τον πιο άμεσο τρόπο μέσα στα όρια μιας ευρύτερης στιγμής).

– Το Σύμπαν δεν είναι μια αιώνια ατέλεια της ανυπαρξίας, είναι η άμεση και επαρκή αιτία του εαυτού του. Η ύπαρξη των έμμεσων πραγμάτων είναι εκ των προτέρων αιτιολογημένη επαρκώς από το κοινό και άμεσο σύνολό τους. Ο επαρκής σκοπός τους είναι ανέκαθεν επιτελεσμένος, είναι η Αυτογνωσία της αυτοπροσδιορισμένης Συμπαντικής Ποιότητας (του Θεού), μέρη της οποίας είναι όλα.

– Τα πράγματα στην ουσία είναι ο ίδιος ο Θεός σαν ατελής μέσα στο χρόνο και στο χώρο. Σχετικά έμμεσα, σαν εξωτερικά, υπάρχουν, ενεργούν και γίνονται με την προκαθοριστική αρχή της αυτογνωσίας και της αυτοτέλειάς του και όχι μόνο με τις αφηρημένες και αποσπασμένες σχέσεις των εξειδικευμένων επισημών. Αντιθέτως, οι τελευταίες προϋποθέτουν τη Συμπαντική Αμεσότητα.

Με τη βασική θέση της θεωρίας του Τελειωμένου Χρόνου εξηγούνται γενικά και συμπεραίνονται μέσα από την ανάλυση των εννοιών, χωρίς προσφυγή σε μια περιορισμένη εμπειρία, πολλές βασικές θεωρητικές και εμπειρικές ανακαλύψεις της φυσικής και ανεξήγητες εμπειρικές διαπιστώσεις, όπως: Η σχετικότητα του χρόνου, το όριο στην ανώτερη ταχύτητα, η ασυνέχεια και η περιοδικότητα, η σχέση χώρου-χρόνου, η αρχή διατήρησης της ενέργειας, η σχέση ενέργειας-μάζας, η καμπυλότητα και η ουσία του χώρου, η ύπαρξη της βαρύτητας και η σχέση της με την ύλη, η ύπαρξη των παγκόσμιων φυσικών σταθερών και ορισμένες αναλογίες τους, η ομοιότητα της

κοσμικής ακτινοβολίας μικροκυμάτων των $2,73^{\circ}\text{K}$ στις αντίθετες αποστάσεις, η έλλειψη μάζας από τους γαλαξίες (όπως υπολογίζεται), τα όρια στη διάρκεια της ύπαρξής τους, η πιθανολογική περιγραφή της θέσης και της ορμής στα μικροσωμάτια, η σημασία της λεπτομέρειας στη φυσικομαθηματική περιγραφή της εξέλιξης του Σύμπαντος και πολλές άλλες, αν ψάξουμε.

Εάν δε βασιζτούμε στην αρχική λογική θέση της θεωρίας του Τελειωμένου Χρόνου, τότε όλες οι παραπάνω θεωρητικές συνέπειες και πολλές άλλες ανατρέπονται και τη θέση τους παίρνουν ανεπίλυτα προβλήματα και αντίθετες συνέπειες, οι οποίες δε συμφωνούν με γνωστές επιστημονικές αλήθειες. Ένα Σύμπαν χωρίς σταθεροποιημένη ποιότητα δε θα είχε μια επαρκή αιτία, δε θα ήταν ενιαίο, τα πράγματα δε θα ήταν τρόποι διαμόρφωσης μιας κοινής ουσίας, η ύλη θα ήταν ανεξήγητη, δε θα υπήρχε ελάχιστη στιγμή αλληλεπίδρασης και ενέργειας, ο χρόνος δε θα ήταν σχετικός και ταυτόσημος με τα πράγματα, τα πράγματα θ' αλληλεπιδρούσαν με απεριόριστους και απροσδιόριστους τρόπους, δε θα είχαν κοινά και σταθερά στοιχεία, πιο έμμεσα δε θα είχαν καμιά σχέση, δε θα υπήρχε περιοδικότητα, η ποσότητα και η διαίρεση της ύλης θα ήταν χωρίς όριο, η ουσία της δε θα είχε καμιά σχέση ταυτότητας με την ενέργεια, ο χώρος θα ήταν ένα είδος ανυπαρξίας, η ζωή θα ήταν ανεξήγητη, όπως και η σχέση της με την ύλη και σε τελική ανάλυση δε θα υπήρχε σταθερότητα, αμεσότητα, συνέχεια και ποιότητα.

Αρκεί να καταλάβουμε τις πιο σημαντικές συνέπειες της θεωρίας του Τελειωμένου Χρόνου, για ν' αναγνωρίσουμε, του-

λάχιστον, ότι αυτή πρέπει να προσεχθεί και να εξελιχθεί και ότι οι συλλογισμοί δε θα μπορούσαν να γίνουν έτσι λεπτομερώς προσδιορισμένοι σε συμφωνία με την εμπειρία, παραγωγικά και ενιαία, αν εκείνες ήταν άτοπες και αβάσιμες. Με δέκα κοινές έννοιες περιγράφεται και εξηγείται όλο το Σύμπαν* και ταυτόχρονα αποκαλύπτεται η πολυπλοκότητά του από μια γενική άποψη, που δε φαίνεται να κατευθύνει σε όλες αυτές τις συνέπειες. Ενώ θα περιμέναμε πολλούς τόμους φυσικομαθηματικών σχέσεων και τη βοήθεια του ηλεκτρονικού υπολογιστή, για να τις καταλάβουμε.

Ο αναγνώστης που πιστεύει στο Θεό σύμφωνα με μια έννοιά του από τις κοινές θρησκείες, ίσως θ' αναζητήσει από τη σκοπιά του ποιες είναι οι κοινές θέσεις της θεωρίας του Τελειωμένου Χρόνου με τη δική του θρησκεία ή ευρύτερα με κάποια άλλη. Δεν πρέπει να μας διαφεύγει ότι αυτή η γενική θεωρία, την οποία μπορούμε να καθορίσουμε σαν αρχή της επιστημονικής Θεολογίας, είναι μια κοσμολογία με προεμπειρικές διευθύνσεις προς τη φυσική και όχι μόνο. Η λέξη «Θεός» δεν πρέπει να μας παραπλανήσει. Στην εξέλιξη της θεωρίας του Τελειωμένου Χρόνου η έννοια του Θεού διατηρείται και σηματοδοτείται σαν κεντρική μετά από το συνθετικό προσδιορισμό της σαν Συμπαντική Εσωτερικότητα και το ευρύτερο έργο, μέσα στο οποίο

* Το Σύμπαν μπορεί να περιγραφεί με χρονικές ποσοτικές σχέσεις, αρχίζοντας από ένα συνολικό χρόνο, αλλά ο αφηρημένος κοινός χρόνος θα είναι μια ανεξήγητη αρχή και ανακριβής. Η μερικότητα είναι η εμμεσότητα και η εμμεσότητα είναι μια διαφορά χρόνου με δυνατότητα προκαθορισμένη από τα σταθερά όρια του κοινού χρόνου.

συμπεριλαμβάνεται μαζί με τις ηθικολογικές συνέπειες, τιτλοφορείται εύστοχα και δικαιολογημένα «Θεολογία της Επιστήμης». Δε θα τη χρησιμοποιούσαμε, αν ανάμεσα στα άλλα δε συμπεραίναμε τη σχέση της έννοιας και της κοινής ουσίας ή την ύπαρξη διανοητικότητας σε αυτό το άμεσο σύνολο, που ορίσαμε αφηρημένα με τη λέξη «Σύμπαν». Αυτή η διαβεβαίωση δε θ' αργήσει να γίνει εμπειρικά από την εξέλιξη της φυσικής του 21ου αιώνα και της βιολογίας. Θα γίνει τουλάχιστον έμμεσα με την επίλυση ορισμένων προβλημάτων τους, η οποία είναι δυνατή πάνω στη βάση της θεωρίας του Τελειωμένου Χρόνου και με τη συμφωνία των συμπερασμάτων τους, η οποία διαφαίνεται από τώρα με αυτήν.

Είναι αξιοπρόσεκτο ότι η έννοια της ανυπαρξίας έχει μερικά κοινά με την αφηρημένη έννοιά μας για το Θεό. Όπως θα λέγαμε, είναι αιώνια, ατροποποίητη, αδημιούργητη, ανεξάρτητη, συνολική... ανεπηρέαστη. Αν διαπιστώσουμε ορισμένες ταυτόσημες απόψεις σε μερικές από τις γνωστές θρησκείες, δεν πρέπει να εκπλαγούμε, σα να αγνοούσαμε τη δυνατότητα του ανθρώπου με λίγες κοινές και αφηρημένες έννοιες να στοχάζεται και να μιλάει φαντασιόπληκτα, να στρέφεται προς ορισμένες διευθύνσεις, στις οποίες απορεί ή διαπιστώνει σπουδαιότητα και να γενικεύει εμπειρικές εξηγήσεις και διαπιστώσεις μερικών σχέσεων των φαινομένων. Με ελάχιστη γνώση των αρχαίων πολιτισμών, με μια γενική «προσγειωμένη» θεώρηση των πραγμάτων υπό το φως των μεγάλων επιστημονικών ανακαλύψεων και της αρχαιολογίας και με λίγη φιλοσοφική δυσπιστία θα διαπιστώσουμε ότι οι διδάσκαλοι και οι στοχαστές τους δεν ήταν τίποτε περισσότερο από φιλόσοφοι και σε κάποιες περιπτώσεις άνθρωποι αναλφάβητοι, επαναστατημένοι και με κοινωνική επιρροή. Διαφορετικά, η φιλοσοφία δε θα είχε εξελιχθεί και ο ανθρώπινος πολιτισμός δε θα είχε ανάγκη τις επιστήμες.

Ο Θεός είναι τέλειος, όχι γιατί έχει ατελείωτες δυνατότητες, όχι γιατί μπορεί να κάνει τα πάντα, αλλά γιατί είναι άμεσα τα πάντα και δεν έχει καμιά δυνατότητα απραγματοποίησης. Αν μπορούσε να ενεργήσει διαφορετικά ή να κάνει κάτι ακόμα, τότε θα ήταν ατελής και ασταθής σαν ένα εξωτερικό μέρος.

Δε δημιούργησε το Σύμπαν, γιατί δεν είναι μια άλλη πραγματικότητα τελείως άσχετη, διαφορετική ή ανεπηρέαστη από εκείνο. Διαφορετικά δε θα μπορούσε να το δημιουργήσει ή δε θα ήταν αυτοτελής και τότε δε θα ήταν η κοινή ουσία των πραγμάτων, ενώ τα πράγματα υπάρχουν σχετικά σαν τρόποι διαμόρφωσης μιας ουσίας.

Ο Θεός είναι έμβια ύπαρξη, όχι γιατί έχει αισθητικότητα και εξωστρεφικές-εγωκεντρικές δραστηριότητες, όπως εμείς, αλλά γιατί η εμβιότητα πρώτ' απ' όλα είναι μια αυτογνωσία, μια εσω-διανοητική σχέση της ουσίας με τον εαυτό της.

Ο Θεός είναι ευτυχία. Όχι γιατί έτσι μας αρέσει, αλλά γιατί η ευτυχία είναι το βίωμα της ανεπηρέαστης και αυτοπροσδιορισμένης δραστηριότητάς του, η συμφωνία της δραστηριότητάς του με το Είναι του, η σταθερότητα-βεβαιότητα της άμεσης και αυτοτελούς ποιότητάς του, η βεβαιότητα της αυτογνωσίας του, η αυτάρκειά του, σε τελική ανάλυση αυτή η ίδια η ουσία του.

Δε θέλει και δεν περιμένει τίποτε από κανέναν, γιατί όσα θα μπορούσε να θέλει εκ των υστέρων έχουν πραγματοποιηθεί εκ των προτέρων. Όλα γίνονται σχετικά μέσα στον εξωτερικό χρόνο με τους τρόπους που είναι δυνατοί και για να είναι όπως είναι. Αυτά που θα έπρεπε να γίνουν έχουν γίνει ανέκαθεν και ο Θεός είναι η αυτογνωσία, την οποία θα είχαν τα έμβια μέρη, αν μπορούσαν να γίνουν αυτοτελή. Αυτός είναι ο ανέκαθεν επιτελεσμένος επαρκής σκοπός τους, ενώ προς εμάς τα μέρη δεν έχει πραγματοποιηθεί τελείως. Εμείς με τις δυνατότητές μας δεν είμαστε προσδιορισμένοι ανεξάρτητα από τον εαυτό μας ή μόνο

από έναν εξωτερικό Θεό. Είμαστε αυτός ο ίδιος σαν ατελής μέσα στο χρόνο.

Γνωρίζει το μέλλον, γιατί αυτός είναι άμεσα όλη η πραγματικότητα απ' όλες τις στιγμές και έχει άμεση γνώση αυτής, δηλαδή του εαυτού του. Ο Θεός είναι ο Χρόνος* στο σύνολό του και η κοσμολογία δεν είναι τίποτε άλλο από μια θεωρία του Τελειωμένου Χρόνου χωρίς τις εσωδιανοητικές συνέπειες μέσα στο σχετικό χρόνο.

Είναι δίκαιος και αξιόπιστος. Όχι γιατί είναι μια εξωτερική αυτοτελής ύπαρξη, που αναμειγνύεται στην ανθρώπινη ζωή με ένα δικό του εξωτερικό σκοπό ή σαν αυταρχικός δικαστής, αλλά γιατί αυτός είναι πάντοτε η ίδια αιτία και ο κοινός σκοπός για όλα τα πράγματα και κανένα από εκείνα τα πράγματα δεν είναι ξεχωριστό ή έξω από τη δραστηριότητά του. Αντιθέτως, οι σχετικές υπάρξεις είναι αυτός ο ίδιος σαν ατελής μέσα στο χρόνο και στο χώρο και όλες οι συνέπειες προσδιορίζονται από τα ίδια τα πράγματα σύμφωνα με την προαιώνια Ηθική της άμεσης αυτοτέλειας και της αυτογνωσίας και με τρόπους, που δεν ανατρέπουν ποτέ τη συμπαντική ή χρονική τελειότητα. Από την ποιότητα και τη δραστηριότητά τους δημιουργούνται οι ανάλογες σχέσεις και συνέπειες, όπως αντιστρόφως οι τελευταίες δημιουργούν τα πρώτα.

Ο Θεός είναι αυτοπροσδιορισμένος και ανεξάρτητος, δηλαδή ελεύθερος. Όχι γιατί μπορεί να ενεργήσει με άλλους τρόπους, όχι γιατί μπορεί να πραγματοποιήσει ατελείωτες δυνατότητες και να κάνει ακόμα περισσότερα, αλλά γιατί, όπως είπε ο Σπινόζα, «ελεύθερο λέγεται το πράγμα που υπάρχει μόνον από την αναγκαιότητα της φύσης του και που προσδιορίζεται μόνο από τον εαυτό του να ενεργήσει». Με αυτήν την έννοια, σαν μέρη αυτής

* «Σοφώτατον χρόνος^ ανευρίσκει γαρ πάντα». Αυτό το απόσπασμα αποδίδεται στο Θαλή το Μιλήσιο.

της αυτοτελούς ύπαρξης είμαστε και εμείς ως ένα όριο ελεύθεροι, ωστόσο όχι επαρκώς, όπως εκείνος.

Η ύπαρξη χρονικών ορίων, μέσα στα οποία είναι άμεσα η συνολική πραγματικότητα σαν τελειωμένος και κοινός Χρόνος, η αυτοτέλειά της και η ταυτότητα της διανοητικότητας με την αμεσότητά της είναι αναγκαίες προϋποθέσεις για το φαινόμενο της ζωής και για τη μετεξέλιξη της πρακτικής φιλοσοφίας σε επιστημονική ηθικολογία. Με τις θεωρητικές συνέπειες αυτής της βασικής γνώσης στα έμβια μέρη και ειδικά πάνω στα λογικά, όπως είναι ο άνθρωπος, μπορούμε να προσεγγίσουμε λεπτομερώς και εμπειρικά στην άμεση ποιότητα του Θεού μέσα από τη γνώση μας για τη σχετική απουσία του.

Η θεωρία του Τελειωμένου Χρόνου με την ευρύτερη έννοια της είναι μια κοσμολογική θεωρία. Μετά την προσέγγιση στην εσωτερική αρχή των βιολογικών φαινομένων μπορεί να θεωρηθεί σαν επιστήμη για τη Συμπαντική Αμεσότητα και για τη σχέση της ουσίας γενικά με το χρόνο και το χώρο, δηλαδή σαν Θεολογία. Όταν θεωρηθεί σε σχέση μόνο με την ανθρώπινη ζωή και συμπεριφορά, τότε είναι μια Θεολογία με την πιο περιορισμένη έννοια, την οποία ονομάζουμε Ηθικολογία.

XII. Υλισμός ή Ιδεαλισμός;

Ως τώρα οι φιλοσοφικές θεωρίες σχετικά με τα βασικά ζητήματα για την αρχή της ύπαρξης των πραγμάτων, για την ουσία και για τη δυνατότητα της γνώσης, με τις ελλείψεις, τα λάθη, τις ασάφειες και τις αλληγορικές διατυπώσεις τους δημιουργούσαν απορίες, οι οποίες έβρισκαν λύσεις με τη διαμόρφωση των αντίθετων θεωρητικών θέσεων. Αυτές οι αντίθετες δεν απέφευγαν λιγότερο ν' απαντήσουν στις δικές τους απορίες και η φιλοσοφία συνέχιζε να είναι διχασμένη. Αλλά έτσι να διδάσκεται από τα λάθη της, ν' ανακαλύπτει άλλες διεξόδους και να εξελίσσεται. Μετά τις γνωστές μυθολογικές και φανταστικές περιγραφές του κόσμου στην πιο απόμακρη αρχαιότητα, αναγνωρίστηκαν τα βασικά φιλοσοφικά ζητήματα και από τη θέση των φιλοσόφων σχετικά μ' εκείνα δημιουργήθηκαν οι βασικές αντιθέσεις και συνολικά αντίθετες κοσμοθεωρίες.

Όταν υποστήριζαν πως ο κόσμος δημιουργήθηκε από μια ανεξάρτητη εξωτερική ύπαρξη, μετέθεταν το πρόβλημα και την αναζήτηση της εξήγησης σε κάτι αόριστο, φανταστικό και αδιανόητο, και στη βάση αυτής της θέσης προσπαθούσαν να συλλάβουν πώς και πότε έγινε η δημιουργία, ποιος και πού ήταν ο δημιουργός, πόσο και πώς αυτός επηρέαζε τον κόσμο και διάφορα άλλα υποπροβλήματα. Αυτή είναι η σκοπιά, την οποία συνήθως ονομάζουμε μεταφυσική και ιδεαλιστική. Ανάλογα με τη λύση των υποπροβλημάτων διαμορφώνονταν παραλλαγές του ιδεαλισμού, από τον πιο ακραίο, όπως είναι του Μπέρκλεϋ και του

Φίχτε, ως τον πλησιέστερο στην αντίθετη θεώρηση, όπως του Λοκ και του Χέγκελ και ορισμένες ασυνήθιστης κατεύθυνσης, όπως του Καντ και του Σοπεγκάουερ.

Η πολυθεϊστική εξήγηση του κόσμου είναι μια πρωτόγονη σύλληψη για την επαρκή αιτιολόγηση του κόσμου και της ζωής και ο άνθρωπος πιστεύει ή αρκείται σε αυτήν, όταν ακόμα δεν έχει ανακαλύψει την ύπαρξη κοινών αιτιών και σχέσεων, για να εξηγήσει επαναλαμβανόμενα, πολύμορφα και κοινά φαινόμενα. Με την άγνοια της αδιαμόρφωτης διάνοιάς του αντιλαμβάνεται τα πράγματα φαντασιόπληκτα, χωρίς αιτιότητα, συνοχή, ενότητα και τη ζωή τελείως φαινομενικά-εξωτερικά. Με άγνοια για τη σχέση της εσωτερικότητας με την ύλη και της διάνοιας με τη ζωή, μπορεί ν' αποσπάει τα γνωρίσματα και τις δραστηριότητες των αντιληπτών μορφών ζωής και να τα αποδίδει σε άσχετα πράγματα. Ο πολυθεϊσμός – όπως και η ειδωλολατρία – είναι μια από τις πρώτες μορφές θρησκείας και κοσμοθεωρίας, την οποία δημιουργεί ένα ζώο, όταν με τη γλωσσοδιανοητική εξέλιξή του αρχίζει να καθορίζει τις πράξεις του και πάψει η αντίληψή του να καθορίζεται αποσπασματικά από το πιο άμεσο εξωτερικό περιβάλλον του.

Ως προς τη λύση των ειδικότερων προβλημάτων μπορούν να διαμορφωθούν πολλές παραλλαγές του ιδεαλισμού. Βρίσκουμε ιδεαλιστικές φιλοσοφίες σύμφωνα με τις οποίες το Σύμπαν δημιουργήθηκε από τη σκόπιμη δράση μιας εξωτερικής ύπαρξης, ενώ αυτό συνεχίζει να υπάρχει σαν αυτοτελές χωρίς εκείνη να το επηρεάζει, τουλάχιστον για ένα μέρος του χρόνου (Ντεϊσμός, όπως του Λάιμπνιτς, του Σέφτσμπερν*, του Βολταίρου**). Σε άλλες ο Θεός επηρεάζει διαρκώς τις εξελίξεις και τα πράγματα (ο ονομαζόμενος θεϊσμός, όπως του Άγιου Αυγουστίνου και του

* (Shaftesbury 1671-1713).

** (Voltaire ή Φρανσουά Μαρί Αρουνέ 1694-1778).

Μπέρκλεϋ). Ο Θεός μπορεί να δημιούργησε το Σύμπαν από το τίποτε ή από κάτι άλλο ή από τον εαυτό του, μπορεί να είναι πάνσοφος, καλός και παντοδύναμος ή αντιθέτως, σε κάποια όρια ή όχι, να βρίσκεται σ' ένα μέρος του Σύμπαντος ή παντού, χωρίς να συνταυτίζεται με αυτό. Την ίδια στιγμή η εξωτερική πραγματικότητα να είναι υλική ή άυλη, να εξυπηρετεί τον άνθρωπο ή να τον αποπροσανατολίζει, να είναι ένα πέρασμα της ζωής για μια άλλη ή για την ίδια και τα λοιπά.

Όταν, αντιθέτως, υποστήριζαν την αυθυπαρξία του Σύμπαντος, παρέμενε το πρόβλημα των ορίων του μέσα στο χώρο και στο χρόνο και για την ποιότητα της ουσίας. Χωρίς να το θεωρούν σταθεροποιημένο στο σύνολό του, για να μην αποκοπούν από την κοινή εμπειρική διαπίστωση της αλλαγής και ορίζοντας την ουσία σαν την πιο αφηρημένη πραγματικότητα, το στερούσαν από μια επαρκή αιτία. Αναζητούσαν τη σταθερή αρχή ή την ουσία των διαφόρων πραγμάτων σε μερικά κοινά στοιχεία τους, απόδιδαν τη σταθερότητα μόνο σ' εκείνα και η δυνατότητα του συνδυασμού τους συσκοτιζόταν με άλλες ανεξήγητες και ανεπαρκείς αιτίες ή ιδιότητες. Μια τέτοια φιλοσοφική θεώρηση, συνήθως, την ονομάζουμε γενικά "υλισμό". Ήταν αδιανόητο και αντιφατικό να υποστηρίξουν πως τα πράγματα αλλάζουν στην ίδια στιγμή που το σύνολό τους είναι σταθεροποιημένο, γιατί θεωρούσαν σαν σύνολο μόνο τα συνυπάρχοντα πράγματα του σχετικού παρόντος, όπως γίνονται αντιληπτά χωρίς όλες τις αλληλεπιδράσεις τους, και σαν ουσία την έλλειψη ποιότητας. Δεν έλειψαν φιλόσοφοι, οι οποίοι κατάλαβαν το πρόβλημα, όπως ο αρχαίος Έλληνας Παρμενίδης ο Ελεάτης (περ. 515-440 π.Χ.) και για να αιτιολογήσουν επαρκώς ένα αυθύπαρκτο Σύμπαν, τόλμησαν να υποστηρίξουν πως τίποτε δεν αλλάζει και το νέο πρόβλημα της ασυμφωνίας με την εμπειρία το έλυσαν απλά, θεω-

ρώντας την αλλαγή σαν φαινομενική και όχι πραγματική. Είναι γνωστά τα παράδοξα αληθοφανή συμπεράσματα, με τα οποία οι μαθητές του Παρμενίδη προσπάθησαν ν' αποδείξουν αυτή την άποψη.

Η υλιστική θεώρηση των πραγμάτων, ενώ προσανατολίζει την αναζήτηση για την εξήγηση όλων των πραγμάτων και των φαινομένων στα ίδια τα πράγματα, κυριολεκτικά είναι μια προσγειωμένη, κοντόφθαλμη θεώρηση. Κάνει το άλλο βασικό λάθος να στερεί από ένα διαχρονικό νόημα την ύπαρξη του Σύμπαντος και της ζωής, αιτιολογώντας ολοφάνερα με ανεπαρκείς αιτίες κάτι που αναγνωρίζεται από τους φιλόσοφους της αντίθετης θεώρησης του ιδεαλισμού. Στον υλισμό πρέπει ν' αναγνωρίσουμε την άλλη απλή και βασική αλήθεια, τη θέση του για την αυτοτέλεια του Σύμπαντος, η οποία, αν και νοημένη με ανακρίβεια (σαν αυθυπαρξία), επιλύει το άστοχο πρόβλημα της δημιουργίας του από μια άλλη εξωτερική αδημιούργητη ύπαρξη και έτσι δεν κάνει «αναγωγή στην άγνοια», όπως την ονόμασε ο Σπινόζα. Ειδικά με τη σύμφωνη θέση του για τη δυνατότητα της γνώσης μέσα από την εμπειρία, για την αιτιότητα των πραγμάτων και για την άμεση σχέση της εσωτερικότητας με την ύλη, αναδεικνύει τον ορθολογισμό του και του επιτρέπει να τα εξηγεί μέσα από την εμπειρική γνώση και όχι με αβάσιμες θεωρητικές συλλήψεις και με φαντασιοκοπία. Αλλά αυτός ο περιορισμός στην εξήγηση των πραγμάτων μέσα από τη γνώση των πιο άμεσα αντιληπτών τον παρασύρει στα γνωστά βασικά του λάθη, όπως η μισή αλήθεια.

Οι υλιστικές απόψεις είναι εξίσου εύκολο να εξαχθούν μέσα από την ανεξάντλητη εμπειρία και βρίσκουμε πολλές να έχουν διατυπωθεί στην αρχαιότητα. Ο Ηράκλειτος ο Εφέσιος (περίπου 540-480 π.Χ.) δίδασκε ότι όλο το Σύμπαν είναι μια φωτιά, που ανάβει και σβήνει με όρια και έτσι μετατρέπεται σε αναρίθμητες μορφές και όλα τα πράγματα που δημιουργούνται στην ουσία πάντοτε είναι αυτή η ίδια, παρά τις όποιες αντιθέσεις τους.

Ο Εμπεδοκλής ο Ακραγαντινός (περίπου 490-430 π.Χ.) απόφυγε την άτοπη εξήγηση των Ελεατών για την αυταπάτη της αλλαγής, υποστηρίζοντας ότι όλα τα πράγματα δημιουργούνται από την ένωση και το χωρισμό τεσσάρων «ριζωμάτων», το νερό, τη γη, τον αέρα και τη φωτιά, ενώ το σύνολό τους διατηρείται το ίδιο. Για να εξηγήσει τη δυνατότητα του συνδυασμού στα ριζώματα, αυτό που τα μετακινεί, φαντάστηκε το «νείκος» και τη «φιλότητα». Παρόμοια, ο Αναξαγόρας ο Κλαζομενεύς (περίπου 500-428 π.Χ.), για να εξηγήσει πως τα πράγματα δημιουργούνται και φθείρονται από τα αρχικά άμορφα υλικά στοιχεία, από τα πολλών ειδών «σπέρματα», τα οποία όλα περιέχουν στην ποιότητά τους σε διαφορετικές αναλογίες, βρήκε σαν λύση ότι ο Νους (ή Διάνοια) είναι η πρώτη και ποιητική αιτία, η οποία υπάρχει σαν μια άλλη ουσία τελείως διαφορετική «μόνος αυτός με τον εαυτό του».

Η υλιστική θεωρία του Δημόκριτου του Αβδηρίτη (περίπου 460-370 π.Χ.) και του φίλου του Λεύκιππου (δε γνωρίζουμε τίποτε για τη ζωή του) προς στιγμή έμοιαζε πως θα επαληθευτεί από τις ανακαλύψεις της φυσικής του 19ου αιώνα. Η έννοια του για το άτομο έγινε κεντρική στην εξέλιξή της και χρησιμοποιήθηκε από επιστήμονες (όπως ο Νεύτων) με την ίδια σημασία. Η θεωρία του ατόμου από το Δημόκριτο και το Λεύκιππο είναι η συνεπέστερη υλιστική θεωρία, γιατί η έννοια της ύλης προσδιο-

ρίστηκε με πολλά από εκείνα τα γνωρίσματα, τα οποία θα είχε, αν ήταν πραγματικά η ουσία. Δηλαδή με τα περισσότερα γνωρίσματα που είχαν αποδώσει στο Είναι οι Ελεάτες φιλόσοφοι. Τις ποιότητες των πραγμάτων εξήγησαν από τον ποσοτικό συνδυασμό τους. Το ελάχιστο μέρος της ύλης, το «άτομο», ήταν αγέννητο, άφθαρτο, χωρίς κανένα κενό, απλό, αμερές, ενιαίο, αδιαίρετο. Με τη διαφορά ότι υπάρχουν απειράριθμα με διάφορα σχήματα και ότι κινούνται αδιάπαυστα μέσα στον κενό χώρο με απειράριθμους συνδυασμούς, δημιουργώντας έτσι απειράριθμους κόσμους μέσα από δίνες και στη συνέχεια όλες τις ποιότητες των πραγμάτων, ακόμα και τους θεούς. Βέβαια, στην εξέλιξη της φυσικής του 20ου αιώνα η αφηρημένη έννοια του ατόμου και ο ελληνικός όρος χρησιμοποιείται σχετικά. Η ύλη αποδείχθηκε πιο περίπλοκη, με γνωρίσματα ασύλληπτα, ακόμα και για το σύγχρονο επιστήμονα, και οι συνδυασμοί των υλικών στοιχείων δεν είναι απλά αθροίσματα και αφαιρέσεις ή ένα εξωτερικό συνταίριασμα στο σχήμα (όπως θα έπρεπε να είναι, αν η ουσία δεν ήταν ποιοτική και συνολική). Το ίδιο το σχήμα από μόνο του θα ήταν ανεξήγητο, μετάθεση σε ένα ακόμα άλλο πρόβλημα.

Στους νεότερους χρόνους, μετά το «σκοτεινό» Μεσαίωνα στην Ευρώπη, όπου δεν επιτρεπόταν σε κανένα να αμφισβητήσει τη θρησκεία και να υποστηρίξει υλιστικές απόψεις, οι υλιστές φιλόσοφοι αξιοποίησαν τις ανακαλύψεις των φυσικών επιστημών, για να εξηγήσουν πώς τα υλικά στοιχεία μπορούν να διαμορφώνονται και να δημιουργούν τις πιο σύνθετες ποιότητες πραγμάτων και το σύνολο της πραγματικότητας.

Διεύρυναν την έννοια της ύλης, διαβεβαιώνουν ότι υπάρχει σε απεριόριστη ποσότητα και ποιότητα, ότι είναι αιτία του εαυτού της, ότι μόνο αυτή είναι αδημιούργητη, ότι αποτελεί την ουσία του Σύμπαντος, το οποίο είναι και αυτό απεριόριστο στο χρόνο και στο χώρο, της απέδωσαν την ιδιότητα της αυτοκίνησης, δηλαδή ότι αυτή η ίδια δεν είναι κάτι σταθερό ή χωρίς εσωτερική αλλαγή και αντιθέσεις. Αυτή την υλιστική θεώρηση προετοίμασαν και προσέγγισαν οι Γάλλοι φιλόσοφοι Λαμετρί (Lamettrie 1709-1751), Ντιντερό (Diderot 1713-1784), ο Ελβέτιος (Helvetius 1715-1771), ο Γερμανός Φόυερμπαχ (Feuerbach 1804-1872) και περισσότερο ο Ένγκελς και ο Λένιν (Ουλιάνοφ 1870-1924).

Ο σύγχρονος υλισμός, διορθωμένος και υποστηριγμένος με το υλικό των ανακαλύψεων των σύγχρονων εξειδικευμένων φυσικών επιστημών, με βασικές τις ακραίες θέσεις του για τη γενική αλλαγή των πάντων, για την ουσιαστικότητα των αντιθέσεων στα πράγματα, την έλλειψη κάθε σταθερού ορίου στο χρόνο και στο χώρο και την προτεραιότητα της ύπαρξης της ύλης ονομάστηκε "διαλεκτικός". Αυτός είναι συνδεδεμένος με μια ευρύτερη κοσμοθεωρία, η οποία περιλαμβάνει όλα τα ζητήματα, γνωσιολογικά, ηθικολογικά, κοινωνιολογικά, οικονομικά, πολιτικά κ.ά.

Ο διαλεκτικός υλισμός με τις παραπάνω βασικές θέσεις του είναι το τελείως αντίθετο της αρχαιοελληνικής φιλοσοφίας του Παρμενίδη, περισσότερο αντίθετος απ' όσο είναι ο υλισμός του Ηράκλειτου. Είναι μια ακόμα προσπάθεια στην εξέλιξη του υλισμού να εξηγήσει και ν' αποδείξει πως τα πράγματα στο σύνολό τους δημιουργούνται από μια κοινή ύλη. Από μια δικαιολογημένη προκατάληψη για τη θρησκεία, το Θεό, την τελειότητα και για ανθρωποκεντρικούς πολιτικούς σκοπούς καταφεύγει σε μια νέα «αναγωγή στην άγνοια», ορίζοντας την ουσία με την πιο

αφηρημένη έννοια και «διασώζει» την αυθυπαρξία του Σύμπαντος με τη μετάθεση του προβλήματος για την αρχή της ύπαρξής του στο απερίοριστο παρελθόν ή σε μια μη αυτοτελή αιτία.

Η ύλη με την έννοια της πιο αφηρημένης πραγματικότητας είναι το αδιόριστο Είναι του Χέγκελ. Οι εκφραστές του διαλεκτικού υλισμού «δημιουργούν» την ποιοτική και άμεσα αυτοπροσδιορισμένη πραγματικότητα «την Ιδέα» από το «κενό» Είναι, το οποίο σχετικά δεν Είναι ως προς αυτό που γίνεται. Ο Χέγκελ είχε καταλάβει πως το Είναι πρέπει να είναι άμεσα (ή εκ των προτέρων) αυτοπροσδιορισμένο και πως δε θα μπορούσε να Γίνεται, αν δεν είχε γίνει σχετικά ταυτόχρονα και για να εξηγήσει αυτή τη μεγάλη αλήθεια, πήρε σαν αρχή στη διαλεκτική Λογική του το αφηρημένο Είναι.

Είναι ολοφάνερο ότι: 1) Η ύλη είναι η πραγματικότητα με την πιο αφηρημένη ποιότητά της, είναι η σχετική πρώτη πραγματικότητα μέσα στο ποιοτικό σύνολο της και δεν υπάρχει χωρίς το σύνολο των πραγμάτων ή πριν από κάθε ποιότητα πραγμάτων. Η ύλη, χωρίς μια προηγούμενη ποιότητα πραγμάτων ή χωρίς μια προηγούμενη διαμόρφωσή της σε ποιότητες, θα ήταν για πάντα απλή ύλη και το κάθε στοιχείο της θα αλληλεπιδρούσε απροσδιόριστα, χωρίς χρονικά όρια και χωρίς καμιά σταθερή ιδιότητα ή προκαθορισμένο όριο τρόπων αντίδρασης. 2) Τόσο οι ποσοτικές διαφορές όσο και οι ποιοτικές ανάμεσα στα στοιχεία της θα ήταν ανεξήγητες, όπως και η ίδια η ποιότητά της. 3) Αν τα υλικά στοιχεία ήταν ουσίες, τότε, εκτός από τα γνωρίσματα, τα οποία της απέδωσαν πολλοί προδιαλεκτικοί φιλόσοφοι στο παρελθόν, η διαίρεσή της θα έπρεπε να μην τη μετατρέπει σε

άλλες μορφές και τελικά σε ενέργεια του «κενού» χώρου. Το ότι είναι διαρκώς τροποποιούμενη και σε κίνηση αυτό είναι αλήθεια, γιατί αποτελεί τρόπους ύπαρξης, με τους οποίους η Συμπαντική Ποιότητα (σαν τελειωμένος Χρόνος) γίνεται ανέκαθεν στη σχετικά ελάχιστη στιγμή της. Η κίνηση είναι τρόπος ύπαρξης της ύλης, γιατί η ίδια αυτή είναι τρόπος ύπαρξης μιας κοινής ουσίας. Η αλλαγή δεν είναι πάντοτε έλλειψη σταθερότητας. Η ίδια η αυτενέργειά της έχει σχέση με το ότι δεν είναι ουσία, αλλά ένας φορέας δυνατοτήτων, ένα «λιγότερο» πράγμα, το οποίο δε θα μπορούσε να γίνει κάτι περισσότερο ή να πραγματοποιήσει σταθερά κάποιες δυνατότητες (και να δημιουργήσει σταθερές σχέσεις), αν αυτές δεν ήταν ανέκαθεν πραγματοποιημένες ή αν η ίδια δεν ήταν μια δυνατότητα μιας άλλης πραγματοποιημένης. Δεν είναι μόνο η κίνηση τρόπος ύπαρξης της ύλης, η ίδια είναι τρόπος ύπαρξης της αληθινής ουσίας. 4) Η αποδοχή μιας υλικής ουσίας με τόσο ευρεία έννοια, η οποία θα υπήρχε ανεξάρτητη, χωρίς ποιότητα ή αδιαμόρφωτη, επιτρέπει στον καθένα να την ονομάσει όπως επιθυμεί. 5) Το σύνολο των πραγμάτων δεν μπορεί να είναι σύνθεση ή αποτέλεσμα μόνο από μερικά μέρη του. 6) Η ζωή και ακριβέστερα η διανοητικότητα μέσα στα σχετικά πράγματα υπάρχει μετά από διαμόρφωση των υλικών στοιχείων σε μια σύνθετη ποιότητα. Αλλά, όπως είπαμε, τα απλά υλικά στοιχεία από μόνα τους δε θα μπορούσαν να συνθέσουν καμιά σταθερή ποιότητα, αν δεν ήταν σχετικά οι ελάχιστες στιγμές μιας ανέκαθεν τελειοποιημένης ποιότητας, η οποία περιέχει εκ των προτέρων στη σύνθεσή της όλες εκείνες τις ποιότητες που δημιουργούνται σχετικά εκ των υστέρων, ανάμεσα στις άλλες δημιουργημένες. Όπως το άσπρο ηλιακό φως είναι ταυτοχρόνως όλα τα χρώματα, ενώ ως προς μερικά πράγματα «δημιουργείται» το ένα ή το άλλο. 7) Το ότι η ανθρωπινή διάνοια (ή η συνείδηση) δημιουργήθηκε μετά από

εξέλιξη της ύλης αυτό δεν αποδεικνύει ότι πριν από την ανθρώπινη διάνοια δεν υπήρξε ποτέ και πουθενά καμιά άλλη ή ότι η εξέλιξή της δεν έχει ξεπεράσει την ανθρώπινη διάνοια. 8) Ταυτότητα διάνοιας με την πραγματικότητα δε σημαίνει ότι οι φαντασίες μας είναι πραγματοποιημένες ή πραγματικές, αλλά ότι αντιστοιχούν σε αλληλεπιδράσεις και τροποποιήσεις της μερικής πραγματικότητας του εαυτού μας και ότι πιο έμμεσα προϋποθέτουν αληθινή γνώση. Όπως αντιστοιχούν όλες οι διανοητικές πράξεις και ευρύτερα τα εσωτερικά φαινόμενα. Το ίδιο, η Συμπαντική Αμεσότητα αποκαλύπτεται και αντιστοιχεί σχετικά έμμεσα ή εξωτερικά με τις αλληλεπιδράσεις, τις τροποποιήσεις και τις συνθέσεις των υλικών στοιχείων. Με άλλα λόγια η σχετική έμμεση εξέλιξη αντιστοιχεί και αποκαλύπτει την ανέκαθεν ποιοτική αμεσότητα, δηλαδή τη Συμπαντική Διάνοια.

Για να μην πολυλογούμε, αν το Σύμπαν εξελίσσεται απεριόριστα στο σύνολό του, αν η ύλη είναι εξίσου απεριόριστη, αν είναι ουσία και για όλα τα σχετικά θα βεβαιωθεί πολύ γρήγορα και ο πιο δύσπιστος υλιστής, ακούγοντας τις απαντήσεις από τις εξειδικευμένες φυσικές επιστήμες. Ο αποπροσανατολισμός και ο διχασμός της φιλοσοφίας ως τώρα σχετίζεται με το κοινό λάθος των φιλοσόφων να θεωρούν τη ζωή και το χρόνο σα μια ακόμα ουσία ή σαν ποιότητα διαφορετική από την ίδια την ουσία των πραγμάτων. Με συνέπεια ν' αντιπαραθέτουν τη γενική έννοια της ουσίας με αυτήν της διάνοιας —δηλ. την έμμεση με την άμεση ύπαρξη— και μετά να διαφοροποιούνται ως προς τη χρονική στιγμή της δημιουργίας τους και ως προς την ουσιαστικότητά

τους. Η διαβεβαίωση για τη γενική αντίθεση ή διαφορά τους και για την προτεραιότητα της ύπαρξης του ενός από το άλλο είναι εξίσου αβάσιμη και λαθεμένη και στις δυο θεωρήσεις.

Η συνολική λύση των βασικών φιλοσοφικών προβλημάτων μέσα από τη θεωρία του Τελειωμένου Χρόνου αποδεικνύεται ουδέτερη, σα μια νέα εύστοχη σύνθεση, που περιέχει στοιχεία από τις δύο αντίθετες κοσμοθεωρήσεις – χωρίς καμιά σκοπιμότητα, αντιθέτως με αρχική άγνοια των αντιθέσεών τους. Δεν υπάγεται στη μια ούτε στην άλλη, όπως θα λέγαμε με διαλεκτικό τρόπο. Μόνο από αντίδραση και από προκατάληψη θα την κατατάσσαμε εδώ ή εκεί.

Γι' αυτό, αν εισχωρήσουμε ή επαναπροσεγγίσουμε τα φιλοσοφικά έργα του παρελθόντος και ειδικότερα στις κεντρικές απόψεις των αντίθετων κοσμοθεωρήσεων μέσα από τη θεωρία του τελειωμένου Χρόνου, θα συμφωνήσουμε με όσους πίστεψαν πως όλες περιέχουν ένα μέρος αλήθειας παρά τις μεγάλες αντιθέσεις τους. Οι φιλόσοφοι του παρελθόντος δεν ήταν τόσο παραπλανημένοι και ξεροκέφαλοι, όσο φαίνεται από τις ασυνέπειες, τα λάθη και τις διαφορές τους και δεν είχαν τελείως άδικο να τις υπερασπίζονται. Είναι συχνά αξιοπρόσεκτο πως αρκετοί φιλόσοφοι αρχίζοντας από μια παρανόηση, πάνω σε άτοπη βάση, μπόρεσαν να εξελίξουν με σχετική συνέπεια σπουδαίες φιλοσοφικές θεωρίες, ν' ανακαλύψουν σπουδαίες αλήθειες και ν' αποφύγουν άλλα βασικά λάθη. Ωστόσο αυτό, βέβαια, δεν μπορούσε να μην έχει αρνητικές συνέπειες.

Αν κάποιος ανατρέξει στην περίληψη ενός φιλοσοφικού λεξικού ή σε αναλύσεις άλλων στοχαστών, για να προσεγγίσει έτσι έμμεσα στις βασικές απόψεις ενός φιλοσόφου, όχι μόνο δε θα τις γνωρίσει αρκετά, αλλά θα διαμορφώσει μια αρκετά παραμορφωμένη έως και άσχετη άποψη για όσα έχει διατυπώσει ο ίδιος ο φιλόσοφος. Συχνά αντί να συγκεντρώσουν τις βασικές

θέσεις του έργου τους επιχειρούν να συλλάβουν μόνο τις θέσεις εκείνες που σχετίζονται με τα θεωρούμενα βασικά και κοινά ζητήματα της φιλοσοφίας. Ενώ οι φιλόσοφοι μπορεί να μην τα είχαν θεωρήσει βασικά, στόχευαν να μας πουν άλλα, προσεγγίζαν με ασυνήθιστο τρόπο σε κοινά ζητήματα και προχωρούσαν τις θεωρίες τους με διαφορετικούς προβληματισμούς από αυτούς, που μπορεί να φαίνονται από τη διατύπωση και την περάτωση του έργου τους.

Μερικοί φιλόσοφοι απόφυγαν τη μονομέρεια του υλισμού και του ιδεαλισμού και θελήσανε να δώσουν μια ουδέτερη λύση, αναγνωρίζοντας προηγουμένως τη μονομέρειά τους ή οδηγήθηκαν σε μια τέτοια λύση. Είναι αξιοπρόσεκτες οι απλές προσεγγίσεις των αρχαίων Ελλήνων υλοζωιστών φιλοσόφων, οι οποίοι δεν επηρεάστηκαν από τις αντιπαραθέσεις που ακολούθησαν αποσαφηνισμένες και με συγκεντρωμένο περισσότερο υλικό. Γενικά, οι πανθεϊστικές θεωρίες πλησίαζαν περισσότερο σε μια τέτοια ουδέτερη λύση. Όμως τα λάθη τους, η δυσκολία να εξηγήσουν τη σχέση και τη διαφορά ανάμεσα στην ύλη και στη διάνοια και με τρόπο που να επαληθεύεται στην εμπειρία, τις έκαναν να μοιάζουν σαν παρεκκλίσεις των δυο βασικών αντίθετων κατευθύνσεων ή σαν το κοινό όριο για το πέρασμα από τον ιδεαλισμό στον υλισμό και αντιστρόφως.

Ο Αριστοτέλης ο Σταγίριτης (384-322 π.Χ.) προσέγγισε στη λύση του προβλήματος για τη σχέση της διάνοιας-ζωής με την ύλη και για την προτεραιότητά τους, ανακαλύπτοντας τις πρώτες γενικότερες έννοιες και στοχαζόμενος πολύ απλά πάνω στην εμπειρία, αξιοποιώντας την ανακάλυψή του. Εύστοχα, είχε

διαπιστώσει σαν βασικά κοινά στοιχεία των πραγμάτων την ύλη και τη μορφή. Αν και νοούσε την ύλη αφηρημένα και δεν είχε εξηγήσει την άμεση σχέση της με τη μορφή, με συνέπεια να θεωρούνται αυτά καθαυτά σαν τελείως διαφορετικά και αντίθετα. Όταν αρχίζει να υπάρχει ένα πράγμα, πρέπει να αρχίσει με κάτι και όχι από το μηδέν. Έτσι εξήγησε ότι η ύλη είναι αυτό το κοινό μέσο έναρξης και συνεπώς η δυνατότητα του πράγματος, όχι το ίδιο το πράγμα, γιατί λείπει η μορφή. Λείπει αυτό που στη φιλοσοφία του Πλάτωνα ήταν έξω από τον αισθητό κόσμο, οι ιδέες, τα αιώνα αρχέτυπα των αισθητών. Δεν μπορούσε ούτε εκείνος ο τόσο προσεκτικός και εμπειρικός να διανοηθεί ότι η ύλη από μόνη της, αυτό το μέσο-αρχή, δηλαδή αυτή η έλλειψη πραγματικότητας μπορεί να γίνει από το μηδέν κάτι που δεν ήταν προηγουμένως. Έπρεπε να «μην είναι» σχετικά, με άλλα λόγια να είναι μια πρώτη πραγματικότητα σχετικά με την τελειωμένη.

Η μορφή (ή η ποιότητα) είναι η πραγματοποίηση αυτής της δυνατότητας ύπαρξης των πραγμάτων, η οποία γίνεται από μια διαρκώς ενεργή αρχή «το πρώτο κινούν». Η πρώτη αιτία πραγματοποιεί διαρκώς και ταυτόχρονα όλες τις δυνατότητες, ενώ η ίδια δεν είναι μια δυνατότητα και δε συνδέεται με την ύλη. Η τοποθέτηση της πρώτης αιτίας έξω από κάθε υλικότητα είναι η συνέπεια της άγνοιας για την άμεση σχέση ανάμεσα στην ύλη και στη μορφή. Ωστόσο, όπως διαπίστωσε ο Αριστοτέλης, η ύλη και η μορφή βρίσκονται πάντοτε μαζί στην πραγματικότητα. Κάθε πράγμα είναι ένας συνδυασμός αυτών των δυο βασικών στοιχείων και όταν το πράγμα δεν υπάρχει, τότε παύει να υπάρχει αυτός ο συνδυασμός, όχι η ύλη και η μορφή, που αποτελούν αιτίες ή στοιχεία της ουσίας.

Αξιοπρόσεκτες προσεγγίσεις στα βασικά ζητήματα της φιλοσοφίας και σε πανθεϊστικές θέσεις διαπιστώνονται στους ονομαζόμενους στωικούς φιλόσοφους, στο Ζήνωνα από το Κίτιο της Κύπρου (333-262 π.Χ.), τον ιδρυτή της στωικής σχολής, στον Κλεάνθη (περ. 331-232 π.Χ.), στο Χρύσιππο από τους Σόλους της Κιλικίας (281/277-208/205 π.Χ.), στον Παναίτιο το Ρόδιο (περ. 185-109 π.Χ.) και στον Ποσειδώνιο από την Απάμεια της Συρίας (περ. 135-51/50 π.Χ.).

Σε νεότερους χρόνους, ο Ιωάννης Σκώτος Εριγένης (Johannes Scotus Eriugena 810-877) ταύτιζε το Θεό με το Σύμπαν στην πρώτη στιγμή της ύπαρξής του, μετά από την οποία ακολουθεί μια εξέλιξη κυκλική και αναδημιουργείται από τον εαυτό του. Από μια τέτοια πανθεϊστική θεώρηση η πρωταρχική και άμεση αιτία της ύπαρξης του Σύμπαντος αναγνωρίζεται στο ίδιο το Σύμπαν, όχι έξω από αυτό ούτε σε μια αφηρημένη ποιότητα πραγμάτων, χωρίς να δημιουργείται ζήτημα αμφισβήτησης της κοινής εμπειρικής διαπίστωσης της εξέλιξής του. Ωστόσο δεν εξηγείται επαρκώς η εξέλιξή του και αποκρύπτεται το πρόβλημα της ουσίας. Γιατί, όπως έχουμε πει, ένα άμεσο αυτοτελές πράγμα δεν μπορεί να γίνεται σαν ένα μέρος, ν' αλλάξει και να προσδιορίσει έμμεσα ή εκ των υστέρων μια πολλαπλότητα άλλων πραγμάτων σε «εξωτερικές» στιγμές.

Πανθεϊστικά σημάδια υπάρχουν και στα έργα πολλών εκπροσώπων του ανατολικού αριστοτελισμού, όπως του Αλ Φαραμπί (870-950, Φαραμπί = «Δεύτερος διδάσκαλος»), ο οποίος θεωρείται ο βασικός εκπρόσωπος του αριστοτελισμού στην Ανατολή των μεσαιωνικών χρόνων και συνδυάζει απόψεις της νεοπλατωνικής διδασκαλίας. Μερικοί άλλοι αριστοτελικοί της Ανατολής, από τους πιο γνωστούς είναι ο Ιμπν Σίνα (λατ. Avicenna 980-1037), ο Ιμπν Μπάτζα (λατ. Avempace τέλος 11^{ου}-1139), ο Ιμπν Ρουσντ (λατ. Averroes 1126-1198).

Ένας ακόμα γνωστός Άραβας φιλόσοφος με μερικές προδρομικές πανθεϊστικές απόψεις είναι ο Ιμπν Αλ - Αραμπί (1165-1240) και όσο ψάχνουμε βρίσκουμε πολλούς άλλους λιγότερο ή περισσότερους γνωστούς.

Ο Λάιμπνιτς (Leibnitz 1646-1716) είχε προσέξει τη μονομέρεια των προηγούμενων φιλοσοφικών θεωριών, κατάλαβε πως έπρεπε να υπερβεί τις αντιθέσεις που υπήρχαν στις βασικές έννοιές τους και προσέγγισε σε μια πανθεϊστική θεώρηση. Η ύλη από μόνη της – όπως τη νοούσαν ο Ντεκάρτ και ο Δημόκριτος – δεν ήταν κάτι αυτενεργό. Περιοριζόταν στην εξωτερική μετατόπιση και η ύπαρξη της νόησης δεν μπορούσε να εξηγηθεί με τέτοια δραστηριότητα. Ανάμεσα σε αυτήν την αντίθεση, στην έννοια της ύλης και της νόησης, ο Λάιμπνιτς διαμόρφωσε μια έννοια της ουσίας, η οποία συνδύαζε την υλικότητα, δηλ. τη δυνατότητα ή την πρωταρχικότητα της σύνθεσης και απ' την άλλη την ποιοτική ενεργητικότητα, την οποία δεν μπορούσε να εξηγήσει με την αφηρημένη υλική δράση (με εξωτερική ενέργεια από μετατόπιση). Η εσωτερικότητα δε θα μπορούσε να δημιουργηθεί, αν δεν προϋπήρχε στην αρχική απλή ουσία και, έτσι, καθόρισε την ουσία σαν κάτι ανάμεσα στην ύλη και στην ψυχή. Σαν κάτι απλό, προϋπόθεση της σύνθεσης και συγχρόνως σαν κάτι το οποίο είναι εσωτερικά πολύπλοκο και δραστήριο, χωρίς ν' αποτελείται από μέρη, για να είναι δυνατή η εξωτερική σχέση και η εξέλιξη. Αυτήν την απλή ουσία ονόμασε μονάδα και, διαπιστώνοντας με την ενδοσκόπηση στον εαυτό του τη συνθετότητα της απλής αντίληψης, της απέδωσε την εσωτερική ιδιότητα ν' αντιλαμβάνεται και σαν ατελής να ρέπει προς μια

τελειότερη αντίληψη. Γιατί έτσι απλή και αδιαίρετη που ήταν, χωρίς μέρη, χωρίς σύνδεση με εξωτερικά μέρη (χωρίς τρόπους εξωτερικής αλληλεπίδρασης), δεν μπορούσε να επηρεαστεί ή να δράσει με κανέναν άλλο τρόπο παρά μόνο με «άυλη» αλλαγή, δηλαδή με αλλαγή εσωαντιληπτική.

Βλέπουμε πως ο Λάιμπνιτς σοφά προϋπόθεσε την ύπαρξη της ποιότητας, της συνθετότητας και της εσωτερικότητας για κάθε αρχή εξέλιξης και πιο πέρα σύνθεσης, αλλά την προϋπόθεση αυτή τη δημιούργησε ο ίδιος στη θεωρία του, περιορίζοντας την έννοια της ουσίας (ήταν ατελής, δημιουργημένη, πολλαπλή). Γιατί αν αυτή ήταν κοινή, αυτοτελής και με τέλεια αντίληψη, δε θα μπορούσε να εξηγήσει την εμπειρικά διαπιστωμένη εξέλιξη και τη συνθετότητα στα πράγματα. Για την οποία η απλή ύλη δεν αρκούσε και τότε ο Θεός θα υπήρχε μόνος του χωρίς σκοπό και χωρίς δραστηριότητα. Έτσι, για μια ακόμα φορά, το πρόβλημα μετατέθηκε και χρειάστηκε να εξηγήσει με έναν άλλο πρωτότυπο τρόπο τη συνύπαρξη των αμερών μονάδων, διατηρώντας την απλότητά τους (ή αμερότητα) και εξηγώντας με σχετική συνέπεια τις δυνατότητές τους.

Κάθε μονάδα είναι διαφορετική και αναπαριστά από τη δική της ελλιπή άποψη όλο το σύμπαν. Η αντίληψή της μπορεί ν' αλλάζει λεπτομερώς και απρόσεκτα, χωρίς ποτέ να χάνεται τελείως και από μια θεϊκή προταξινόμηση στις καθαρές αντιλήψεις της μιας αντιστοιχούν συγκεχυμένες στις υπόλοιπες μονάδες και αντιθέτως. Το μόνο μέσο της αλληλεπίδρασής τους είναι η αντίληψη και στη δράση τους αντιστοιχούν οι καθαρές αντιλήψεις, ενώ όταν έχουν ελλειψείς, τότε επηρεάζονται. Κάθε δράση ή επηρεασμός προέρχονται άμεσα από την ύπαρξη της κάθε μιας μονάδας και συμφωνεί τέλεια με τον ανάλογο εσωτερικό επηρεασμό ή τη δράση όλων των υπολοίπων. Γιατί αυτή η αρμονική σχέση (ή σύμπτωση) προετοιμάζεται διαρκώς από το

Θεό, βάσει της σοφίας του και μιας ηθικής αναγκαιότητας, από την αρχή που τις δημιουργεί. Το σύνολο των συγκεχυμένων αντιλήψεων, που υπάρχουν σε όλες τις μονάδες, λόγω του εσωτερικού περιορισμού τους από τις αντιλήψεις των άλλων μονάδων αποτελούν την ύλη. Όταν οι μονάδες συγκεντρώνονται με τρόπο που θα φέρει μια καθαρότερη αντίληψη, τότε αποτελούν μια ευρύτερη σύνθεση (το σώμα) και έτσι γίνεται το πέρασμα από τη φυτική ζωή σε αυτήν των ζώων και των ανθρώπων. Στη θεωρία του Λάιμπνιτς ο χώρος, ο χρόνος και η ύλη υπάρχουν μόνο φαινομενικά, σαν μορφές που δημιουργούνται από τις νοητές σχέσεις των μονάδων.

Στην πραγματικότητα δεν υπήρχε εξωτερικότητα ή έμμεση αλληλεπίδραση. Παρότι είχε διαιρεθεί σε πολλές μεμονωμένες εσωτερικές ουσίες, αυτά τα γενικά στοιχεία αφαιρέθηκαν από την έννοιά της. Ο Λάιμπνιτς περιόρισε το χρόνο, το χώρο και την ύλη μόνο μέσα στην αντίληψη – παρόμοια όπως έκανε ο Μπέρκλεϋ γενικότερα για την εξωτερική πραγματικότητα – και, όπως ο τελευταίος, μπόρεσε με αυτόν τον παράδοξο τρόπο ν' αποφύγει το συνηθισμένο λάθος, να τα θεωρήσει σαν μορφές προϋπάρχουσες από τις ουσίες ή από τα πράγματα.

Ένας άνθρωπος άθεος και άσχετος με τη φιλοσοφία, ο οποίος πιστεύει στα πράγματα έτσι όπως αποκαλύπτονται στις αισθήσεις του, χωρίς πολύ στοχασμό για τις αιτίες τους και, ότι συνδεόμενα πολύπλοκα και εξωτερικά αυτά αποτελούν ένα μεγάλο σύνολο, μπορεί να εκπλαγεί από ένα διαφορετικό λόγο, όταν εισχωρήσει στη φιλοσοφία του Μπέρκλεϋ: Όχι τόσο για την αμφισβήτηση της εξωτερικότητάς τους, όσο γιατί θα διαπιστώσει

πως ένας άνθρωπος, ενώ βασίζεται στην άμεση εμπειρία του και με τον ευφυή στοχασμό του αμφιβάλλει και διασαλεύει τις αφηρημένες θεωρίες, τις κενές εκφράσεις και πέρα από τα όρια ορισμένες βέβαιες γνώσεις, με όλα αυτά υπερασπίζεται και υποστηρίζει την ύπαρξη του Θεού, όχι την ανυπαρξία του! Αμφισβητώντας την ύπαρξη πραγμάτων έξω από τις αντιλήψεις μας, απέφυγε να εξηγήσει τη σχέση ανάμεσα στην απλότητα και στη συνθετότητα, όπως και την ύπαρξη της αναλογίας, της ομοιότητας και των κοινών στοιχείων. Ωστόσο, έτσι απέφυγε να κάνει το λάθος να εξηγήσει τη σύνθεση, το σύνολο, την ποιότητα και την εσωτερικότητά τους μόνο με ένα μέρος των πραγμάτων ή με μια αφηρημένη αρχή, αλλά ούτε μετέθεσε το πρόβλημα, επιλύνοντάς το μερικώς.

Ο Μπέρκλεϋ διδάσκει ότι τα πράγματα υπάρχουν όπως τ' αντιλαμβανόμαστε, αλλά πέρα από τις ίδιες τις αντιλήψεις μας δεν είναι τίποτε άλλο, το οποίο θα υπήρχε χωρίς αυτές. Διαπιστώνουμε πως έχουμε άμεσα αντιλήψεις, χωρίς να είμαστε εμείς οι ίδιοι η αιτία τους και υπονοούμε την εξωτερική ύπαρξη μιας ύλης, για την οποία δεν μπορούμε να έχουμε καμιά αντίληψη και καμιά λογική γνώση. Υπάρχει πραγματικά μια αιτία για όσα αντιλαμβανόμαστε, είναι όμως ακατάληπτο να την ονομάσουμε ύλη και αδύνατο να εξηγήσουμε πως αυτή παράγει ή επηρεάζει τις αντιλήψεις μας, ενώ η ίδια είναι κάτι τελείως διαφορετικό από αυτές. Υπάρχουν μόνο οι αντιλήψεις μας με τους τρόπους που συνδέονται και διαδέχονται η μια την άλλη και όταν μιλάμε για μια ουσία πέρα από τις ίδιες, χάνουμε το χρόνο μας με κενές λέξεις. «Αυτό που αντιλαμβανόμαστε άμεσα με τις αισθήσεις μας είναι οι δικές μας αντιλήψεις» και αυτές δε μας δείχνουν ότι υπάρχουν πράγματα, χωρίς να είναι αντιληπτά.

Εξάλλου, δεν υπάρχει ένα πράγμα, το οποίο να έχει ανάγκη την ύλη, για να μπορούμε να το εξηγήσουμε, και χωρίς αυτήν δεν ανατρέπεται η αλήθεια της πραγματικότητάς του. Είμαστε βέβαιοι για την πραγματικότητά του μόνο με την αντίληψή μας, ενώ αντιθέτως δεν μπορεί να είμαστε βέβαιοι για την ύπαρξή της, υποθέτοντας ένα πράγμα τελείως άγνωστο. Η αληθινή βεβαιότητα βρίσκεται μέσα στις αντιλήψεις μας, στην άμεση εμπειρία, όχι στους αφηρημένους συλλογισμούς και η πράξη χρησιμεύει στην ενίσχυσή της. Οι αντιλήψεις, τα φαινόμενα, δεν είναι κενές ή εξωτερικές μορφές των πραγμάτων, είναι τα ίδια τα πράγματα και βασιζόμαστε σε αυτές. Δε βλέπουμε το λόγο να υπάρχει ένα τέτοιο νεκρό και ανενεργό μέσο, όπως είναι η λεγόμενη ύλη, για να μπορεί ο Θεός να δράσει και για να μπορούμε εμείς ν' αντιλαμβανόμαστε. Μπορούμε να κινήσουμε το δάχτυλό μας μόνο με τη θέλησή μας^ γιατί να μην έχει αυτή τη δυνατότητα ο απεριόριστος Θεός; Ακόμα και μόνο με το γνώρισμα της εξωτερικότητας, η ύλη δεν μπορεί να υπάρχει, γιατί ο ίδιος ο χώρος και ο χρόνος είναι μορφές προερχόμενες από το συνδυασμό και τη διαδοχή των αντιλήψεων, χωρίς τις οποίες εκείνες δεν υπάρχουν. Είναι πιο παράξενο να λέμε ότι ένα πράγμα αόρατο, από το οποίο λείπει η αντίληψη, είναι η αιτία των αντιλήψεών μας, απ' ό,τι μια τέλεια, απεριόριστη, πάνσοφη ύπαρξη είναι η άμεση αιτία όλων των φαινομένων.

Την ύπαρξη μιας άλλης ζωντανής ύπαρξης τη γνωρίζουμε έμμεσα από το συνδυασμό των αντιλήψεων που γεννούν οι δραστηριότητές της, οι οποίες μας δείχνουν μια διανοητική ύπαρξη όμοια με τον εαυτό μας. Η ίδια η διάνοια ή φορέας των αντιλήψεων δεν είναι μια αντίληψη. Όπως αναγνωρίζουμε την ανθρωπινή δράση από τα αντιληπτά αποτελέσματά της, το ίδιο αναγνωρίζουμε ότι το μεγαλύτερο μέρος των αντιλήψεών μας, οι οποίες δε δημιουργούνται από εμάς, πρέπει να δημιουργούνται

από μια άλλη διάνοια. Γιατί θα ήταν ανόητο να μπορούν να υπάρχουν από μόνες τους. Οι αναλογίες, οι σύνδεσμοι, οι ομοιότητες που υπάρχουν σε όλα τα πράγματα, από το πιο μικρό έως το πιο μεγάλο, αποκαλύπτουν σαν το φως ότι όλα αυτά έχουν την αρχή τους σε μια παντοδύναμη, πάνσοφη, τέλεια ύπαρξη, που την ονομάζουμε Θεό.

Ο Μπέρκλεϋ, πάνω στη δική του λαθεμένη βάση, προσέγγισε ορισμένες αλήθειες και ανέδειξε σαν προφήτης τον κίνδυνο της θεωρητικής παραπλάνησης και των συνεπειών της από τον περιορισμό της γνώσης στα απλούστερα στοιχεία των πραγμάτων. Αλλά απέφυγε και ν' απαντήσει σε απορίες, από τις οποίες διασαλεύεται η βάση της σπουδαίας θεωρίας του και η αβάσιμη έννοιά του για τον Θεό. Όσο και να φανεί παράδοξο η ακραία αυτή θέση του για την απουσία εξωτερικότητας και για την ανυπαρξία εξωτερικών πραγμάτων που δεν αντιλαμβανόμαστε, σχετίζεται με μια σπουδαία αλήθεια. Αν περιοριστούμε ακριβώς σε αυτήν τη διατύπωση της θέσης του και αφαιρέσουμε τον τρόπο που υποστηρίχθηκε, αναμφίβολα είναι άτοπη. Αν, όμως, πούμε ευρύτερα ότι η εξωτερικότητα, η εμμεσότητα και η ποιότητα των εξωτερικών πραγμάτων υπάρχουν σχετικά ως προς τα άλλα πράγματα με τα οποία συνδέονται πιο άμεσα, αυτό είναι αλήθεια. Ο Μπέρκλεϋ μπόρεσε να υποστηρίξει την ακραία θέση του με ορισμένες εύστοχες διαπιστώσεις, γιατί περιόρισε την πιο πάνω ευρύτερη αλήθεια μόνο στο «χώρο» των αντιλήψεων. Την αρνήθηκε τελείως αβάσιμα από τις έμβιες υπάρξεις και από το Θεό και δεν είδε πως τα πράγματα δεν μπορούν να είναι χωρίς σχέσεις, τη στιγμή που η σχετικότητα είναι το ίδιο τους το είναι.

Βάσει όσων έχουμε πει: 1) Η ποιότητα ενός πράγματος πάντοτε συνδέεται και αλληλοεπηρεάζεται σαν μέρος με άλλα πράγματα και δεν μπορεί να είναι όπως είναι, αυτή από μόνη της (όσο και αν φαίνεται ότι υπάρχουν περιπτώσεις που αυτό μπορεί να γίνει). 2) Η ίδια δεν είναι ποτέ τελείως ατροποποιήτη και μπορεί ν' αποτελεί το σύνολο άλλων διαφορετικών πραγμάτων, με τα οποία συνδέεται άμεσα ή πολύ έμμεσα. 3) Αυτή που είναι μόνη της η ποιότητα ενός πράγματος δεν είναι αυτή που επηρεάζει ή «αποκαλύπτεται» διαμέσου άλλων πραγμάτων ή, για την ακρίβεια, δεν είναι μόνο αυτή στο σύνολό της. 4) Το ίδιο πράγμα διαμέσου άλλων επηρεάζει ή φαίνεται διαφορετικά. 5) Το ίδιο πράγμα διαμέσου των ίδιων επηρεάζει ή φαίνεται με διαφορετικούς τρόπους σε διαφορετικές στιγμές, γιατί κανένα δεν είναι τελείως ατροποποιήτο και διαρκώς με ακριβώς τους ίδιους τρόπους αλληλεπίδρασης. 6) Όλα τα παραπάνω ισχύουν και για τα απλούστερα πράγματα που ονομάζονται ύλη.

Από τις παραπάνω θέσεις συμπεραίνουμε μια γνωστή αλήθεια, ότι μπορούν να υπάρχουν πολυάριθμες και διαφορετικές απόψεις για ένα πράγμα και όλες να είναι αληθινές. Αυτός είναι ως ένα μέρος και ο λόγος, για τον οποίο εμείς βασιζόμαστε γενικά στην αντίληψη και στη γνώση μας, ενώ είναι ελλιπείς. Δηλαδή είναι ο ίδιος λόγος, για τον οποίο μπορούν να υπάρχουν σαν μέρη πολλά διαφορετικά πράγματα, ενώ δεν είναι αυτοτελή και σταθερά. Αλλά η δυνατότητά τους να υπάρχουν, δηλαδή ν' αποτελούν συνθέσεις, να συνδυάζονται και να διατηρούν σταθερούς τρόπους αλληλοεπηρεασμού, να είναι άμεσα για τον εαυτό τους, ενώ έμμεσα είναι μέρη, προϋποθέτει τη σταθερότητα και την αμεσότητα του Συνόλου.

Η άρνηση της ύπαρξης εξωτερικών πραγμάτων αυτο-ανατρέπεται, γιατί ξανά χρειάζεται να υπάρχει το πράγμα, το οποίο είναι ο φορέας των διανοητικών πράξεων. Οι τρόποι διασύνδεσης των αντιλήψεων προϋποθέτουν αλλαγές-στιγμές και διαφορές στην ουσία ή στην ποιότητα αυτού του φορέα. Τις αλλαγές αυτές μπορούμε να θεωρήσουμε σαν μέρη της ουσίας του, σαν μικρούς φορείς, σαν στιγμές διαφοροποίησης της μορφής του και θα έπρεπε να τις αναζητήσουμε στις αντιλήψεις. Εκτός αν πούμε ότι οι αντιλήψεις μας υπάρχουν χωρίς να συνδέονται με κανένα τρόπο με τη διανοητική ουσία ή ότι δεν αποτελούν πράξεις ή αλλαγές της, κάτι το οποίο ο Μπέρκλεϋ αρνήθηκε. Βλέπουμε ξανά πως η έννοια του χρόνου ή της αλλαγής, ακόμα και περιορισμένη μόνο στις αντιλήψεις, δεν επιτρέπει να συμπεράνουμε την απουσία πραγμάτων έξω από αυτές τις ίδιες. Γιατί η δυνατότητά τους ν' αλλάζουν προέρχεται από κάποιες αλλαγές μέσα στη διανοητική ουσία ή στις ίδιες τις αντιλήψεις. Έτσι ξανά θα βρίσκαμε την ύλη αντιστρόφως, δηλαδή τις ελάχιστες στιγμές-αλλαγές μέσα στη διανοητική ουσία μας ή στην «ουσία» των αντιλήψεων.

Πέραν αυτών των παράξενων συλλογισμών, από τη στιγμή που υποστηρίζουμε ότι μέσα στις αντιλήψεις μας υπάρχουν φορείς σαν εμάς, που παράγουν μερικούς συνδυασμούς στις δικές μας και τις επηρεάζουν, βρίσκουμε την απορία για τη σχέση ανάμεσα στις πολλές διανοητικές ουσίες. Την απορία αν αυτές συνδέονται μόνο με αντιλήψεις, τι είναι η ουσία τους και αν υπάρχουν πραγματικά.

Γιατί χρειάζεται η ύλη σαν εξωτερικό μέσο των αντιλήψεών μας και για τη δράση του Θεού; Αναρωτιόταν ο Μπέρκλεϋ και κανένας ως σήμερα απ' όσους πιστεύουν στο Θεό δεν μπορεί να του απαντήσει. Η απάντηση πάντοτε βρίσκεται στην έννοια του Χρόνου. Η ύλη υπάρχει, γιατί τα πράγματα δεν υπάρχουν ούτε

αρχίζουν όλα στην ίδια εξωτερική τους στιγμή, δεν αλληλεπιδρούν με όλους τους δυνατούς τρόπους ταυτόχρονα και έχουν μια αρχή ύπαρξης ως προς τα εξωτερικά τους. Τα οποία δε θα ήταν εξωτερικά (δε θα υπήρχαν), αν συνδεόντουσαν μόνο άμεσα, σε μια κοινή εξωτερική στιγμή, σαν μια ομοιόμορφη ποσότητα. Με τους δικούς του όρους θ' απαντούσαμε ότι η ύλη υπάρχει, γιατί οι αντιλήψεις, όπως και τα ανάλογα πράγματα, συνδέονται με πολύπλοκους και λεπτομερείς τρόπους, δε δημιουργούνται από το μηδέν ούτε όλες στην ίδια στιγμή και δεν είναι ασύνθετες μορφές. Αν αυτή δεν υπήρχε, τότε δε θα υπήρχε ελάχιστο όριο, για να παραχθούν και να συνδεθούν οι αντιλήψεις από το Θεό ή από εμάς, με συνέπεια να είναι ταυτόχρονες ή ν' αλλάζουν χωρίς χρονική τάξη, χρονικά τυχαία. Αν έλειπε η ύλη, η αλλαγή των αντιλήψεων και της δράσης του Θεού θα μπορούσε να γίνεται απεριόριστα. Τότε, ο Θεός δε θα είχε χρονική ανοχή να πράξει ή να διανοηθεί χωρίς να μας επηρεάσει ασυνεπώς, δε θα μπορούσε ν' αλλάξει το αποτέλεσμα της πράξης του πριν αυτό πραγματοποιηθεί ή να το προσδιορίσει πριν εμείς πράξουμε με τον ανάλογο τρόπο, ούτε να γνωρίζει εκ των προτέρων όσα θα γίνουν και θα γνωρίσει σχετικά εκ των υστέρων μας.

Τελικά, χωρίς πολυλογίες, η ύπαρξη των εξωτερικών πραγμάτων είναι βέβαια, γιατί αυτή η βεβαιότητα προέρχεται από τις αντιλήψεις, την αξιοπιστία των οποίων ο Μπέρκλεϋ διαβεβαίωνε. Οι αντιλήψεις περιέχουν βεβαιότητα, γιατί συνδέονται άμεσα και πιο έμμεσα με μια κοινή πραγματικότητα, η οποία είναι τέλεια στο σύνολό της και έτσι τα μέρη της έχουν τη δυνατότητα να συνδέονται με συνέπεια, συνέχεια, ανάλογα και σταθερά. Αν η πραγματικότητα ήταν μόνο άμεσα οι αντιλήψεις μας, τότε δε θα μας έλειπε καμιά αντίληψη*.

* Βλέπε και στη § II

Ο Καρλ Κρίστιαν Φρίντριχ Κράουζε (Krause 1781-1832) – μαθητής του Φίχτε και του Σέλλινγκ – χρησιμοποίησε τον όρο «πανενθεϊσμός», για να υποδείξει μια «λεπτή» διαφορά ανάμεσα στις πανθεϊστικές θεωρίες. Σύμφωνα με αυτόν ο Θεός είναι η βασική ουσία όλων των πραγμάτων, αλλά δεν ταυτίζεται μ' εκείνα. Πριν από τον Κράουζε ο Ιταλός Τζορντάνο Φιλίππο Μπρούνο (Bruno 1548-1600) υποστήριζε πως όλα τα πράγματα δημιουργούνται από μια ενιαία, απλή και άπειρη ουσία, από έναν απροσδιόριστο Θεό. Πρωτότυπο πανθεϊσμό διατύπωσε και ο Σέλλινγκ (Schelling). Αυτός είχε προσέξει πως δεν υπάρχει τίποτε πριν από το Θεό ή έξω του, αλλά τελείως αβάσιμα θεώρησε πως η βασική αιτία της ύπαρξής του βρίσκεται σαν κάτι σκοτεινό και ανεξάρτητο μέσα του – αντί να την ταυτίσει με την ίδια την ποιότητά του, όπως συνηθίζοταν. Υποστήριξε πως όλα τα πράγματα έχουν την αρχή της ύπαρξής τους στην ίδια βασική αιτία και ενώ βρίσκονται μέσα στο Θεό, είναι ξεχωριστά και τελείως διαφορετικά από αυτόν. Ο Σέλλινγκ είναι ένας πανενθεϊστής. Ωστόσο, μέσα από αυτή τη διχαστική θέση του μπόρεσε να εξηγήσει και να απαντήσει σε απορίες και προβλήματα άλλων πανθεϊστικών θεωριών. Κατάλαβε αφηρημένα πως ο Θεός περιέχει ταυτόχρονα μέσα του την αρχή της γέννησής του. Χωρίς να την εξηγήσει και χωρίς ν' αναγνωρίσει την πραγματική σχέση της με την ποιοτική ουσία του, η οποία είναι σχετική σχέση πρώτης πραγματικότητας μέσα σε μια ανέκαθεν τελειωμένη και άμεση πραγματικότητα, σχετική έλλειψη ποιότητας μέσα σε μια άμεση αυτοτελή ποιότητα. Τη διχαστική ασυνέπιά του την αναγνώρισε αργότερα ο Χέγκελ και προσέγγισε όσο κανένας άλλος στην εξήγηση αυτής της σχετικής σχέσης.

Από τις πιο εξελιγμένες πανθεϊστικές θεωρίες, οι οποίες προ-

σέγγισαν στην ουδέτερη λύση, είναι του Σπινόζα και περισσότερο του Χέγκελ, απ' την οποία παρακινήθηκαν νεότεροι υλιστές φιλόσοφοι. Μπορούμε ν' αναγνωρίσουμε τη μεγαλοφυΐα στο μεγαλύτερο αριθμό των φιλοσόφων όλων των κατευθύνσεων. Μπορούμε ν' αναγνωρίσουμε την πρωτοτυπία των έργων τους, ακόμα και στα συγγενικά της ίδιας σχετικά κατεύθυνσης. Ότι υπήρξαν φιλόσοφοι, οι οποίοι κατάλαβαν γενικά ποια είναι η πραγματικότητα και έλυσαν σημαντικά προβλήματα. Αυτοί που προσέγγισαν περισσότερο στις απαντήσεις, τουλάχιστον για τα βασικά ζητήματα της αρχής των πραγμάτων, της ουσίας τους, της ουσίας της ύλης, της σχέσης ανάμεσα στην ύλη και τις σύνθετες ποιότητες, της σχέσης ανάμεσα στη ζωή και την πραγματικότητα, ταυτόχρονα με την πιο προσεκτική και συνεπή διατύπωση της θεωρίας τους, είναι ο Σπινόζα και ο Χέγκελ. Ποτέ ο άνθρωπος δεν έφθασε τόσο κοντά στη λύση του προβλήματος όσο στη Λογική του τελευταίου και από τότε απλώθηκε ένα σκοτάδι και μια φοβερή σύγχυση, την οποία τροφοδοτούν οι επιστημονικές ανακαλύψεις της νεότερης φυσικής.

Ο Αρ. Σοπεγκάουερ βασίστηκε στον καντιανό θεωρητικό διαχωρισμό της πραγματικότητας. Σύμφωνα με τον οποίο η πραγματικότητα υπάρχει όπως την αντιλαμβανόμαστε και τη γνωρίζουμε (φαινομενική), με τις γενικές μορφές που εισάγονται από τη νόηση και τις αισθήσεις μας (χώρο, χρόνο, κατηγορίες), ενώ η ίδια από μόνη της είναι τελείως διαφορετική. Ο διαχωρισμός αυτός άφηγε μια κενή θέση για τη δημιουργία και την υποστήριξη άλλων κοσμοθεωριών. Το έργο «Ο ΚΟΣΜΟΣ ΣΑΝ ΒΟΥΛΗΣΗ ΚΑΙ ΣΑΝ ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ» είναι αναμφίβολα

το πιο σπουδαίο, που μπορούσε να γίνει αξιοποιώντας αυτήν τη θέση και, ο Σοπεγκάουερ προσέγγισε σε πολλές πανθεϊστικές λύσεις, αν και πάνω σε λάθος βάση.

Ο κόσμος σαν αντικείμενο είναι η φαινομενική πραγματικότητα, η οποία δεν υπάρχει ποτέ χωρίς ένα υποκείμενο, χωρίς αυτήν την ύπαρξη που τον αντιλαμβάνεται με τον τρόπο της. Επομένως, μπορούσε να χρησιμοποιηθεί ένας άλλος όρος και να εκφραστεί μια ευρύτερη έννοια, για ναδειχθεί η σχετική-αντιληπτή πραγματικότητα μαζί με το αναγκαίο συσχετικό της, που είναι το λεγόμενο υποκείμενο. Αυτήν την ευρύτερη έννοια – ευρύτερη, όπως επισημαίνει, από εκείνη του χώρου, του χρόνου και της ύλης – με την οποία δείχνει τη μια όψη του κόσμου, τη βρίσκει στη λέξη «παράσταση». Δείχνοντας τον κόσμο σαν παράσταση στην έννοιά της συμπεριλάμβανε κάθε τι που μπορεί να γίνει από εμάς αντιληπτό και γνωστό. Ασχέτως αν εμείς εδώ και τώρα αντιλαμβανόμαστε πολύ λιγότερα και όλα τα πράγματα «φαίνονταν» σα να ήταν ταυτόχρονα αντιληπτά, ενώ δεν είναι. Όπως είχε εξηγήσει ο Καντ, τα δυνατά πράγματα είναι πάντοτε όσα μας γίνονται αντιληπτά, γνωστά σαν φαινόμενα με τους προεμπειρικούς όρους του εαυτού μας.

Στην ευρύτερη έννοια της παράστασης εκτός από τα σχετικά πράγματα (εκτός από το αντικείμενο) συμπεριλαμβάνει και την ύπαρξη, με την οποία εκείνα υπάρχουν σαν φαινόμενα (το υποκείμενο που τ' αντιλαμβάνεται και τα εννοεί). Ο κόσμος σαν παράσταση προϋποθέτει να υπάρχουν και τα δυο μαζί. Με τον τρόπο αυτό, χωρίς ν' αποφύγει την παραπλανητική αντιπαράθεση της αντιληπτικής ύπαρξης (του υποκειμένου) με την αντιληπτή πραγματικότητα (του αντικειμένου), θεώρησε πως κανένα δε είναι η αιτία του άλλου, όπως υποστήριζαν οι δυο αντίθετες κοσμοθεωρήσεις του υλισμού και του ακραίου ιδεαλισμού. Γιατί

ο κόσμος είναι παράσταση και αυτή δεν είναι αποτέλεσμα μόνο του ενός από τα δυο και δε νοείται το ένα χωρίς το άλλο.

Η αντίληψη και η εμπειρική γνώση δε μας αποκαλύπτουν τίποτε για την πραγματικότητα όπως είναι αυτή μόνη της, ωστόσο υπήρχε μια ανεξάρτητη πραγματικότητα, που αποτελεί τη βάση, το φορέα, την ουσία της φαινομενικής και σχετικής. Αυτή δεν ήταν ένα σχετικό πράγμα (ένα αντικείμενο) ούτε μια εσωδιανοητική ύπαρξη (ένα υποκείμενο). Ήταν κάτι τελείως διαφορετικό και ανεξάρτητο «απ' τα δυο άκρα της παράστασης», κάτι το οποίο μόνο με την ενδοσκόπηση μας αποκαλύπτεται. Η ουσία των σχετικών πραγμάτων, μας διδάσκει ο Σοπεγχάουερ, δεν είναι μέσα στο χώρο και στο χρόνο, δεν είναι μια αιτία ή ένα αποτέλεσμα (μορφές με τις οποίες αντιλαμβανόμαστε τον κόσμο εμείς οι άνθρωποι) και δεν μπορούμε να τη γνωρίσουμε από την εμπειρία ούτε με αφηρημένους συλλογισμούς, ούτε να την αποδείξουμε, όπως κάνει ο φυσικός για τα φαινόμενα. Αλλά το υποκείμενο, ο εαυτός μας, δεν είναι άσχετος από αυτήν την ανεξάρτητη πραγματικότητα και δεν τον αντιλαμβανόμαστε όπως όλα τα υπόλοιπα πράγματα, μόνο σαν μια παράσταση. Τον γνωρίζουμε ταυτόχρονα μ' έναν άλλο τελείως διαφορετικό τρόπο, σαν κάτι τη σημασία του οποίου εκφράζει η έννοια της βούλησης (ενώ τη συσκοτίζει η έννοια της δύναμης). Επομένως, αυτό που είναι ο κόσμος έξω από την παράσταση του υποκειμένου, η εσωτερική ουσία του, είναι αυτό το οποίο εμείς βρίσκουμε άμεσα στον εαυτό μας και το ονομάζουμε βούληση.

Η βούληση είναι η εσωτερική αρχή κάθε φαινομένου και έχει μια έννοια ευρύτερη από αυτήν που συνήθως αναγνωρίζουμε μόνο στον άνθρωπο. Αυτή, μια και η ίδια, πραγματοποιείται αναίτια, τυφλά, άσκοπα και ατελείωτα μέσα σε όλο τον αντιληπτό κόσμο, μέσα στη φυσική δύναμη και στον κρύσταλλο ως και

στην ανθρώπινη συμπεριφορά σύμφωνα με τις γενικές μορφές των φαινομένων.

Η κατεύθυνση της φιλοσοφίας του Σοπεγχάουερ δεν του επέτρεψε να υπερέρανει αυτό, το οποίο είναι κοινό σαν ουσία σε όλα τα πράγματα και να δει το σύνολό τους σαν άμεση αρχή ή όπως ο Σπινόζα. Ωστόσο, αναγνώρισε την ανεπάρκεια κάθε αιτιολόγησης για το είναι των πραγμάτων, αν η ουσία τους δεν είναι κοινή και αν δεν είχε κάποιο είδος εμβιότητας. Επειδή η πραγματικότητα από μόνη της ήταν μια αφηρημένη ύπαρξη χωρίς χρονικές, χωρικές και αιτιακές σχέσεις, συνεπώς αυτή σαν κοινή αρχή δεν ήταν κανένα μέρος του κόσμου. Από αυτήν την παρεννόηση προσέγγισε στην έννοια ενός εξωπραγματικού συνόλου ή μάλλον ενός κοινού και απλού πράγματος, που δεν μπορούσε να συνταυτιστεί με το πολυσύνθετο Σύμπαν. Η ουσία των φαινομένων έπρεπε να μην είναι κανένα από τα αντιληπτά πράγματα ούτε το σύνολό τους, ωστόσο υπήρχε και έπρεπε να είναι αυτοεξήγητη. Τελικά, το μόνο που υπολειπόταν να είναι, ήταν ένα αφηρημένο γνώρισμα του εσωτερικού κόσμου μας και αυτό που συνταίριαζε καλύτερα ήταν η βούληση. Αν καταλάβουμε τη φιλοσοφική θεωρία του Σοπεγχάουερ, δε θα μας φανεί έτσι υπερβολική ούτε τελείως λανθασμένη η ευρύτητα, με την οποία χρησιμοποιεί αυτόν τον όρο. Δεν είναι τυχαίο ότι αυτός ο όρος μπορεί να χρησιμοποιηθεί τόσο ευρύτερα, έξω από τον ανθρώπινο εσωτερικό κόσμο και αυτό το είχε κάνει και ο Λάιμπνιτς. Τα φαινόμενα δεν ήταν μια αυταπάτη και υπήρχε μια πραγματικότητα τελείως διαφορετική και ανεξάρτητη, η οποία έπρεπε να συνδέεται με αυτά με κάποιον αδιανόητο τρόπο. Έπρεπε ακόμα να εξηγεί την αλλαγή, χωρίς να ενεργεί όπως τα φαινόμενα. Με τον όρο «βούληση» εννοείται μια τάση, μια ροπή προς κάτι και με αυτήν τη διάθεση προτρεπόμαστε να πράξουμε και να πραγματοποιήσουμε έννοιες. Γι' αυτό μπορεί να

διαπιστωθεί σα να υπάρχει βούληση παντού, όπου γίνεται μια αλλαγή και ειδικότερα μια συνθετική εξέλιξη.

Ονόμασε βούληση μια εξωκόσμια ανόητη ύπαρξη, που εκδηλώνεται αυθόρμητα διαμέσου της ύλης, και κάθε φαινόμενο έπρεπε να εκφράζει την ουσία της, από το απλούστερο ως τον άνθρωπο. Η ίδια η βούληση, που, εκτός των άλλων, εξωτερικευόταν με τα αναρίθμητα ανθρώπινα φαινόμενα, «συμπεριφερόταν» σαν φυτό, σύμφωνα με τις περιστάσεις και τις πολύπλοκες αλληλεπιδράσεις του φαινομενικού κόσμου. Της αφαίρεσε όχι μόνο τη διάνοια που θα μπορούσε να της αναγνωρίσει, αλλά ακόμα και αυτήν που αναγνωρίζει σε πολυάριθμες εκδηλώσεις της. Αυτό, το οποίο είναι μια διάθεσή μας, μια εσωτερική κοινή δυνατότητα της πολύπλοκης διανοητικής δραστηριότητας και που ωστόσο, είναι αλήθεια, δεν μπορούμε να το δούμε με τα μάτια, το απομόνωσε από την αληθινή πραγματικότητα στη θεωρία του. Μας το έδειξε σαν μια άλλη ανεξάρτητη πραγματικότητα, με κρυμμένες τις έννοιες της αιτίας, της ποιότητας, της αλλαγής, για να επιλυθεί, ανάμεσα στα άλλα, το πρόβλημα της αδιανόητης αλληλεπίδρασης του πράγματος καθαυτό με τα φαινόμενα. Πίσω από αυτόν τον πρωτότυπο τρόπο έκφρασης βρισκόταν η αλήθεια: ότι το πράγμα καθαυτό του Καντ δεν είναι τελείως διαφορετικό και άσχετο απ' όσα μας δείχνουν οι αντιλήψεις μας και ότι εμείς οι ίδιοι είμαστε ένα μέρος του.

Η αδυνατότητα να επιλυθούν τα κοσμολογικά προβλήματα, να επαληθευτούν οι θεωρίες στην εμπειρία και οι δυσκολίες να βρεθούν οι απαντήσεις μέσα από τις εξειδικευμένες επιστήμες,

συντηρούσαν το γνωσιολογικό πρόβλημα, σχετικά με το οποίο οι φιλόσοφοι ήταν εξίσου διχασμένοι και τροφοδοτούν ακόμα τις γνωστικιστικές θέσεις. Στην καθημερινή ζωή όλοι οι άνθρωποι έχουν τη δυνατότητα να γνωρίζουν και πράττουν επηρεασμένοι από τη γνώση, ενώ συγχρόνως αγνοούν, γιατί κανένας δεν είναι παντογνώστης. Όταν η προσοχή και η αναζήτηση της αλήθειας συγκεντρώνεται στα βασικά κοσμολογικά ζητήματα, η αμφιβολία, η δυσπιστία, η διαφωνία και το λάθος είναι συνηθισμένα. Οι φιλόσοφοι αιτιολογούσαν την αρνητική θέση τους για την ανακάλυψή της με τις γνωστές θεωρίες και διαπιστώσεις τους, όπως λ.χ. ο Ντέιβιντ Χιούμ (Hume 1711-1776). Όμως, η άμεση χρησιμότητα αυτής της γνώσης για την αξιοποίηση και τον προσανατολισμό της ζωής παρασύρει πολλούς να πιστέψουν, να συμφωνήσουν και να εκφράσουν απόψεις σχετικά με τα ζητήματα, για τα οποία έχουν διαβεβαιώσει ότι οι απαντήσεις είναι αδύνατες.

Ξεχωριστή προσοχή χρειάζεται η πρωτότυπη θεωρία του Καντ, η οποία περιγράφει λεπτομερώς τον τρόπο δημιουργίας της γνώσης μας και από μια αβάσιμη άποψη – ότι η εμπειρία δεν προσφέρει έννοιες, με τις οποίες μπορούν να γίνουν οι πιο γενικές διαπιστώσεις – προσέφερε στον γνωστικισμό σημαντικά και δυσύλληπτα θεωρητικά στηρίγματα. Η γενική δυσπιστία, ο λεγόμενος σκεπτικισμός και η ειδικότερη άρνηση έχουν τη θετική χρησιμότητα ενός δοκιμαστικού μέσου ν' αναδεικνύει την αβασιμότητα, την ασάφεια, τα λάθη και την ανεπάρκεια στη γνώση μας. Με τα προβλήματα που δημιουργεί μας κάνει πιο προσεκτικούς, γελοιοποιεί τις παράλογες και εξωπραγματικές θεωρίες, τη φαντασιοκοπία και προτρέπει να στοχαστούμε, για να περιορίσουμε στο ελάχιστο τις γνωστικές ατέλειες.

Η δυνατότητά μας να γνωρίζουμε την πραγματικότητα

προέρχεται από αυτήν την ίδια, στην οποία είμαστε σαν ένα από τα μέρη της και η διαμάχη για την αρχή της γνώσης δε χρησιμεύει, για να γνωρίσουμε αν την έχουμε. Γιατί, απ' όπου και να προερχόταν, δε θα μπορούσαμε να είμαστε βέβαιοι για την ορθότητά της παρά μόνο από την αντιστοιχία της με την εμπειρική (μέσα κι έξω) πραγματικότητα και από τη διαπίστωση των συνεπειών της στην τελευταία. *Το πρόβλημα να γνωρίσουμε αν υπάρχει Θεός, τι είναι η ζωή και αν η ζωή τελειώνει θα ήταν οριστικά άλυτο και άσκοπο να το θέτουμε, αν ο Θεός και η αρχή της ζωής ήταν έξω από την πραγματικότητα, μέρος της οποίας είμαστε, αντιλαμβανόμαστε και γνωρίζουμε ή αν η πραγματικότητα ήταν κάτι απροσδιόριστο:* Θέση, η οποία ήταν δεδομένη αλήθεια για τον Καντ, όπως ήταν για πολλούς φιλόσοφους και είναι μέχρι το δικό μας αιώνα και πέρα των φιλοσόφων.

Εξάλλου, *έχουμε απαντήσει σχετικά με αυτό το ζήτημα (ότι η αισθητικότητα είναι στην ουσία (η) περιορισμένη) – σε εξωτερικές επιδράσεις – διανοητικότητα και όχι το αντίθετό της, είναι άμεσες και ταυτόχρονες διαπιστώσεις σταθερών ή κοινών στοιχείων στα πράγματα που μας επηρεάζουν πιο έμμεσα, με πρώτα αφηρημένα γνωστικά στοιχεία τα αισθήματα.* Από την άλλη, η διανοητικότητα είναι μια σύνθετη δυνατότητα που δημιουργείται και καθορίζεται από τα ίδια τα πράγματα και γι' αυτό επηρεάζεται από εκείνα και μπορεί ν' αντανakλάει μερικά από τα στοιχεία τους. Κάθε γνώση και δυνατότητα, η οποία δεν προήλθε από τη δική μας εμπειρία, προήλθε από την εμπειρία των άλλων έμβιων υπάρξεων, από τις οποίες προήλθαμε – άμεσα και πιο έμμεσα – και από τα προηγούμενα πράγματα. Επειδή, λοιπόν, υπάρχουν κοινά στοιχεία σε μια ενιαία πραγματικότητα, η ίδια η εμπειρία επιτρέπει τη διατήρησή της και ν' ανακαλύπτουμε κοινά στοιχεία και εμπειρίες σε πράγματα άλλου χώρου

και χρόνου και τα πιο έμμεσα αποτελέσματά τους. *Διάνοια χωρίς εμπειρία δεν υπάρχει, αλλά ούτε καμιά εμπειρία χωρίς τη διάνοια.* Επομένως ο ορθολογισμός (ή νοησιарχία) και ο εμπειρισμός (ή αισθησιарχία) είναι σχετικά δυο μονόπλευρες θεωρήσεις, και καμιά άμεση αυθόρμητη σύλληψη δε θα μπορούσε να γίνει χωρίς διανοητική και αισθητηριακή γνώση.

Το πρόβλημα για την αρχή της γνώσης και η θέση, που υποστήριζαν οι φιλόσοφοι, δεν ήταν πάντοτε καθοριστική για τη θέση τους στα βασικά κοσμολογικά ζητήματα (ή αντιστρόφως) ούτε πάντοτε μονομερής. Έτσι υπήρξαν εμπειριστές και ορθολογιστές φιλόσοφοι στη μια και στην άλλη κατεύθυνση. Βρίσκουμε ακραίους εμπειριστές, όπως είναι ο Λοκ, ο Μπέρκλεϋ, ο Ντιντερό, ο Χόλμπαχ*, ο Χιουμ, ορθολογιστές, όπως ο Ντεκάρτ, ο Χέγκελ, ο Σπινόζα, ο Πλάτων και πιο περιορισμένους ή συνδυαστικούς, όπως ο Αριστοτέλης, ο Φράνσις Μπέικον**, ο Χομπς***, ο Λάιμπνιτς. Ο ιδεαλισμός του Καντ, ο ονομαζόμενος – από τον ίδιο – υπερβατικός, παρά την ίση απόστασή του στις δυο μονόπλευρες θεωρήσεις για την αρχή της γνώσης, δεν αποκάλυψε την άμεση σχέση ανάμεσα στην αίσθηση και στη διάνοια. Διατήρησε το διχασμό τους, δεν εξήγησε εκ των πραγμάτων τη δυνατότητα της διάνοιας να διασυνδέει και να διαπιστώνει σχέσεις ή κοινά στοιχεία και μετά από τέτοια απόσπασή της από την πραγματικότητα έφθασε ν' απλουστεύσει την ποιότητά της και να περιορίσει τις δυνατότητές της σε κάτι, το οποίο θεωρούσε μόνο εξωτερικά προς αυτήν.

* (1723-1789)

** (Bacon 1561-1626)

*** (Hobbes 1588-1679)

Υπήρξαν πολλοί φιλόσοφοι από την αρχαιότητα έως το δικό μας αιώνα, οι οποίοι πίστευαν πως μπορούν να μιλήσουν και να κάνουν γενικές διαπιστώσεις για το σύνολο των πραγμάτων, ανεξαρτήτως της απόστασής τους στο χώρο και στο χρόνο, μέσα από την ανακάλυψη ομοιοτήτων και κοινών στοιχείων στην περιορισμένη εμπειρία τους. Μην εκπλησσόμαστε, όταν εισχωρούμε στα έργα τους και ανακαλύπτουμε θεωρητικά σχήματα, αναλογίες και απόψεις να προσεγγίζουν περισσότερο στην έννοια της πραγματικότητας απ' όση κάποιες σύγχρονες θεωρίες.

Πάνω στις επιστημονικές ανακαλύψεις της φυσικής του 20ού αιώνα μπορούν και οικοδομούνται κοσμολογικές θεωρίες, διατυπωμένες με φυσικομαθηματικό τρόπο. Παρά τη φυσικομαθηματική συνέπειά τους στην αντίληψη της κοινής ανθρώπινης διάνοιας, η οποία αγνοεί τις εξελίξεις της φυσικής ή δεν είναι σε θέση να διασταυρώσει τα αποτελέσματα, την ορθότητα των υπολογισμών και τη βασιμότητά τους, μοιάζουν με φιλοσοφικές θεωρίες που τροφοδοτούνται από τις νεότερες επιστημονικές ανακαλύψεις. Δικαιολογημένα, σε μερικές περιπτώσεις. Μια μεμονωμένη εμπειρική επιβεβαίωση, η επιβεβαίωση της πρόβλεψης μερικών συνεπειών και οι υπολογιστικές δυνατότητές τους δεν επαρκούν, για να προσδώσουν συνολική αξιοπιστία. Ειδικά όταν περιγράφουν με τόσο αφηρημένο τρόπο το Σύμπαν σαν ποσότητα υλικών στοιχείων, όταν δημιουργούν νέα αναπάντητα ερωτήματα και νέες θεωρίες έρχονται να περιορίσουν τη φιλοδοξία τους. Επιπρόσθετα, σε μερικές περιπτώσεις, η θεώρηση των πραγμάτων δεν είναι ουδέτερη, απαλλαγμένη από ανθρωποκεντρικές επιθυμίες και χωρίς φιλοσοφικές προδιαθέσεις.

Το κοσμολογικό πρότυπο της Μεγάλης Έκρηξης (Big Bang) είναι αποτέλεσμα μιας φανεράς παρεξήγησης των εμπειρικών ενδείξεων, εξαιτίας της προκατάληψης ότι το Σύμπαν πρέπει να

έχει μια αρχή ύπαρξης και η αξιοπιστία του έχει αμφισβητηθεί από γνωστούς φυσικούς.)

Όταν θεωρούμε πως έχει μια αρχή δημιουργίας ή εξέλιξης σαν σύνολο μέσα στο χρόνο και ότι πριν από αυτήν την αρχή δεν υπήρχε – ή τουλάχιστον έτσι όπως το γνωρίζουμε – τότε με έναν πρωτοφανή αντιεπιστημονικό τρόπο το απομονώνουμε σαν ένα μέρος, καταστρέφουμε την έννοια του χρόνου και ορίζουμε παράλογα ότι το Σύμπαν δεν είναι το σύνολο όλων των πραγμάτων ή όλων των χρόνων. Κάνουμε αυτό, που ο Σπινόζα ονόμαζε «αναγωγή εις την άγνοια». Είναι αδιανόητο να ονομάζουμε Σύμπαν το σύνολο των πραγμάτων ως ένα όριο του χρόνου ή του χώρου και πέρα από εκείνο το όριο να το θεωρούμε εκτός Σύμπαντος. Με αυτήν την έννοια του Σύμπαντος, βέβαια, δε θα μπορούσε η επιστήμη να εξηγήσει την ανυπαρξία του πριν από τη στιγμή της δημιουργίας του! Δηλαδή, η απλή λογική μας οδηγεί να αναγνωρίσουμε ότι το Σύμπαν δεν έχει αρχή σαν σύνολο (ή) ότι πριν από την αρχή υπήρχε μια άλλη πραγματικότητα που αποτελεί μέρος του και όχι ένα άλλο Σύμπαν. Αν αμφισβητούμε αυτήν την απλή λογική των εννοιών, τότε είναι ανεπίτρεπτο να αποδεχόμαστε ότι ορισμένες δυνατότητες της πιο άμεσης περιβάλλουσας πραγματικότητας αποτελούν κοινά γνωρίσματα μιας πολύ ευρύτερης πραγματικότητας μέσα στο χώρο και στο χρόνο. Γιατί, όμως, η επιστήμη έφθασε σε αυτό το άτοπο μέσα από την εμπειρική γνώση, που η αξιοπιστία και η συνέπειά της είναι αποδεδειγμένη;

Ο αποπροσανατολισμός της τροφοδοτήθηκε από τις συνέπειες της επαναστατικής θεωρίας της σχετικότητας (της περιο-

ρισμένης και της γενικής), την οποία διατύπωσε ο Alb. Einstein (1879-1955). Σύμφωνα με αυτήν η ταχύτητα του φωτός καθορίστηκε σαν αξεπέραστο όριο και σταθερή ανεξαρτήτως των σχετικών κινήσεων και επομένως, προέβλεψε τους όρους, με τους οποίους αυτό επιτυγχάνεται ανεξάρτητα από τις σχετικές κινήσεις και ειδικά στις πολύ μεγάλες ταχύτητες, στις οποίες οι προηγούμενες θεωρίες της κίνησης αποτύγχαναν. Η οριακή ταχύτητα του φωτός (και οι προηγούμενοι νόμοι της κίνησης) έπρεπε να είναι ίδια για όλους ανεξαρτήτως της σχετικής κίνησης του ενός προς το άλλο, όπως είχε διαπιστωθεί μετά από υπολογισμούς και πειράματα. Αλλά αυτή η δυνατότητα δεν μπορούσε να εξηγηθεί με τον υπολογισμό ενός κοινού χρόνου για όλες τις σχετικές κινήσεις και μιας απόστασης ανεξάρτητης από την κίνηση. Έτσι, η έννοια του χρόνου έπαψε να εκφράζει μια σταθερή ή μια κοινή πραγματικότητα και δε βρέθηκε κανένα σταθερό σημείο, σε σχέση με το οποίο να μπορεί να προσδιοριστεί μια σταθερή κίνηση.

Η συνέπεια της σχετικότητας του χρόνου – λόγω της εξάρτησης του χρόνου από την κίνηση, την απόσταση και από την ύπαρξη οριακής ταχύτητας – δεν ανέτρεψε τη δυνατότητα ενός κοινού χρόνου, όπως δεν ανέτρεψε την ύπαρξη ενός κοινού χώρου και μιας χρονικής προτεραιότητας ανεξάρτητης από άλλες. Αντιθέτως, έβαλε αιτιολογημένα και υπολογισμένα ένα όριο στη γενική χρήση της έννοιας του χρόνου και διόρθωσε μια υπεραπλουστευμένη θεώρηση της αλλαγής και της σταθερότητας. Μια πλάνη, η οποία δημιουργείται, όταν χρησιμοποιούμε την αφηρημένη έννοια του χρόνου αποσπασμένη από τα πράγματα,

ενώ αυτή δεν έχει νόημα παρά μόνο όταν υπάρχουν πράγματα που αλλάζουν το ένα σε σχέση με το άλλο.)

Είναι αξιοπρόσεχτο πως μεγάλοι επιστήμονες έχουν πέσει σαν τυφλοί στην παγίδα τέτοιων μεγάλων λαθών και έχουν συμπαρασύρει πολλούς άλλους, εξαιτίας της απρόσεκτης σημασιοδότησης των αφηρημένων εννοιών στην απόπειρά τους να διατυπώσουν τις γενικές σχέσεις των πραγμάτων. Κοινός εξωτερικός χρόνος θα σήμαινε, βέβαια, ότι ένα πράγμα και ένα γεγονός υπάρχουν στην ίδια στιγμή με όλα τα άλλα ανεξαρτήτως του τρόπου που συνδέονται και μια επίδραση πάνω σ' ένα πράγμα θα έπρεπε να είναι ταυτόχρονα μια επίδραση και στα άλλα. Όταν όμως, ένα πράγμα επενεργεί πάνω σε ένα άλλο, αυτό είναι ένα γεγονός που μοιράζονται αυτά τα δυο και αυτή η επενέργεια δεν υπάρχει για τα άλλα πράγματα παρά μόνο στη διάνοιά τους και όταν αντιλαμβάνονται. Υπήρξαν φιλόσοφοι, όπως ο Ντεκάρτ, ο Λάιμπνιτς και ο Μπέρκλεϋ, οι οποίοι απέφυγαν με τον τρόπο τους να δώσουν μια τέτοια αφηρημένη σημασία στο χρόνο.

Ωστόσο, καλό είναι να προσέξουμε ότι ο κοινός εξωτερικός χρόνος δεν είναι μια τυχαία διανοητική σύλληψη ή μια αυταπάτη, χωρίς κανένα νόημα για την πραγματικότητα. Μπορούμε να θεωρούμε πως τα πράγματα βρίσκονται σ' έναν κοινό εξωτερικό χρόνο, υπό τον όρο ότι στην αυτή στιγμή δεν υπάρχουν και δε συνδέονται όλα ταυτόχρονα και, ότι ταυτόχρονα θα επέλθουν πολλές αλλαγές.

Η ύπαρξη κοινού εξωτερικού χρόνου για πολλά πράγματα και αλλαγές και η ύπαρξη του χώρου, αυτά από μόνα τους δείχνουν την ανεπάρκεια της θεωρίας της περιορισμένης σχετικότητας, γιατί αν η σχετικότητα του χρόνου δεν ήταν και η ίδια σχετική, τότε η σταθερότητα και η συνέχεια θα ήταν ανεξήγητα και τυχαία φαινόμενα. Ακόμα και με τον πιο αφηρημένο τρόπο μπορούμε να πούμε

πως αν ο χρόνος εξαρτόταν και καθοριζόταν μόνο έτσι σχετικά και έμμεσα από τις κινήσεις των εξωτερικών πραγμάτων, αυτό θα σήμαινε πως η πραγματικότητα είναι ευρύτερη εκ τύχης ή ότι η συνύπαρξη πολλών συσχετισμένων κινήσεων είναι σχετική και θα μπορούσαν να μη συνυπάρχουν σαν ένα σύνολο.

Την ανεπάρκεια της περιορισμένης σχετικότητας – ακριβώς λόγω του περιορισμού της στις ευθύγραμμες σταθερές κινήσεις – διαπίστωσε πολύ εύστοχα και ο ίδιος ο δημιουργός της θεωρίας, όταν πρόσθεσε μέσα στην επιστημονικά αφηρημένη έννοιά του για τα πράγματα τις μεταβαλλόμενες κινήσεις και την ενότητα των φαινομένων (που αντιλαμβανόμαστε σαν χώρο και ενεργητική σαν βαρύτητα). Γι' αυτό σαν συνεπής επιστήμονας και σαν φίλος της αναζήτησης προχώρησε πιο πέρα και διατύπωσε μια γενική θεωρία της σχετικότητας εξίσου επαναστατική και εκπληκτική.

Εκεί, η ελκτικότητα έπαψε να περιγράφεται με τους όρους της Νευτώνιας φυσικής, σαν μια δράση εξ αποστάσεως, που εξασκείται από τα πράγματα ταυτόχρονα επάνω στα άλλα μ' έναν απεριόριστο τρόπο. Θεωρήθηκε σαν ιδιότητα που έχει ο χώρος (και ο χρόνος) λόγω της καμπυλότητάς του και της τοπικής παραμόρφωσής του από τα υλικά πράγματα. Ο Einstein από μια άμεση και φιλοσοφική αντίληψή του για την ενότητα, την ομοιοτροπία και την κανονικότητα της ευρύτερης πραγματικότητας προέβλεψε και υποστήριξε την περιορισμένη (χωρίς σταθερά όρια) και σφαιροειδή μορφή του χώρου. Ο ίδιος προσπάθησε ν' αποφύγει μια συνέπεια της θεωρίας του για τη διαρκή και ομοιότροπη απομάκρυνση ανάμεσα στα υποσύνολα του Σύμπαντος (δηλ. των γαλαξιών). Όπως είναι γνωστό, αυτή η συνέ-

πεια επαληθεύτηκε ύστερα από την ανακάλυψη της λεγόμενης ερυθράς μετάλλαξης του φωτός (της ελάττωσης της συχνότητάς του), που έρχεται από τους μακρινούς γαλαξίες, η οποία εξηγείται με το φαινόμενο Doppler και είναι τόσο περισσότερη όσο πιο απομακρυσμένοι αυτοί είναι. Αυτή η σημαντική διαπίστωση δεν ήταν αντίθετη στους υπολογισμούς της θεωρίας της γενικής σχετικότητας και οι πιο πέρα αστροφυσικές ανακαλύψεις έδωσαν την αντίληψη μιας συνολικής εξέλιξης του Σύμπαντος και τη θεωρία της Μεγάλης Έκρηξης.

ΤΡΙΤΟ ΜΕΡΟΣ

ΠΡΩΤΕΣ ΚΑΙ ΒΑΣΙΚΕΣ ΗΘΙΚΟΛΟΓΙΚΕΣ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ: Η
ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ ΕΙΝΑΙ ΤΑΥΤΟΧΡΟΝΩΣ

ΕΣΩΔΙΑΝΟΗΤΙΚΗ, ΧΩΡΙΣ ΕΠΑΡΚΗ ΓΝΩΣΗ ΤΗ ΑΥΤΟΚΑΘΟΡΙΣΜΟ
ΚΑΙ ΑΛΛΗΛΟΔΙΑΜΟΡΦΩΝΟΝΤΑΙ

*«Το αγαθό, το απόλυτο αγαθό, πραγματοποιείται αιώνια στον
κόσμο, και το εξαγόμενο είναι ότι έχει ήδη πραγματοποιηθεί, και
δεν έχει ανάγκη να μας αναμένει για να πραγματοποιηθεί».*

G. HEGEL

I. Για την αναγκαιότητα και τη σχετικότητα της ατέλειας.

Σαν μέρη μιας κοινής πραγματικότητας τα πράγματα δεν είναι ούτε γίνονται τελείως διαφορετικά και άσχετα, έχουν πάντοτε κοινά στοιχεία, δυνατότητες και σχέσεις μέσα στο χώρο και στο χρόνο και εμείς οι άνθρωποι το ίδιο. Γι' αυτό, αν και διαπιστώνουμε γενικά πως η πραγματικότητα είναι πολύπλοκη, λεπτομερής, με ατελείωτες και τρομακτικές δυνατότητες, εμείς παρασυρόμαστε από τα κοινά και σταθερά στοιχεία της σε μια υπεραπλουστευμένη θεώρηση για τη ζωή, κλείνοντας τα μάτια στις αλήθειες που αποτρέπουν και γελοιοποιούν τις εγωκεντρικές δραστηριότητές μας. Με τη γνώση αυτών μπορούμε με κάποια βεβαιότητα να διατηρήσουμε την ύπαρξή μας, να προσαρμοστούμε στο φυσικοκοινωνικό περιβάλλον μας, να συνεννοηθούμε, να προκαθορίσουμε αποτελέσματα, να τα προσδιορίσουμε με κοινούς τρόπους, να προβλέψουμε, να μνημονεύσουμε, με λίγα λόγια να ζήσουμε καθορίζοντας εμείς οι ίδιοι την τύχη μας και όχι σαν αποπροσανατολισμένοι και τιποτένιοι.

Για να μην επιτρέψουμε την αναρχία, την αβεβαιότητα, την απόγνωση, την απαισιοδοξία, που δικαιολογεί η αντίθετη – αλλά εξίσου αληθινή – θεώρηση για την πραγματικότητα, δημιουργήσαμε και πιστέψαμε σε πρότυπα ανθρώπων, τρόπου ζωής, ηθικές αξίες, βασισμένοι σε μια μονόπλευρη και εξυπηρετική

θεώρηση, με συνέπεια αυτές οι αξίες να μην είναι λιγότερο εγωκεντρικές, ανθρωποκεντρικές και αμφισβητήσιμες απ' όσο θα μπορούσαν να είναι και της αντίθετης.

Δώσαμε τελικούς σκοπούς στη φύση και στην ανθρώπινη ιστορία, όπως πιστέψαμε σε μεταθανάτιους κόσμους. Χωρίσαμε την ψυχή από την ύλη. Πιστέψαμε ότι υπάρχει ζωή αναξιοποίητη, ότι η αξιοποίησή της εξαρτάται μόνο από έξω και εκ των υστέρων. Παραβλέψαμε την αναγκαιότητα των διαφορών στους ανθρώπους, τους χωρίσαμε εύκολα σε καλούς και κακούς, όπως κάναμε υπέρτατη αξία τη διατήρηση της ανθρώπινης ύπαρξης ή του έθνους και ακόμα αξιολογούμε από μεμονωμένες πράξεις τους. Καταφύγαμε σε θεωρίες περί αγάπης και ελπίδας. Αποδώσαμε στο Θεό επιθυμητές δυνατότητες και δραστηριότητες. Εξηγήσαμε τον εγωκεντρισμό μας, την αναγκαιότητα των κακών και όσα μας τρομάζουν με αντίθεους και με κακά πνεύματα. Πιστέψαμε ότι ο κόσμος δημιουργήθηκε για τον άνθρωπο και ότι αυτός ενεργεί σαν ανεξάρτητο μέρος του.

Έτσι, απορούμε και εξηγούμε, όπως μας αρέσει, γιατί βλέπουμε τα αντίθετα αποτελέσματα παρά τις καλές προθέσεις, τα πρότυπα και τις ηθικές αξίες. Ανακαλύπτουμε την αναγκαιότητα της άλλης απαισιόδοξης σκοπιάς με την πολυπλοκότητα των ανθρώπινων σχέσεων. Διαπιστώνουμε την κατάχρηση της γνώσης και των φυσικών δυνατοτήτων, την καταστροφή του φυσικού περιβάλλοντος, το θάνατο να παίρνει τις ζωές αδικαιολόγητα, απρόσμενα, ανεξάρτητα από αξίες, βλέπουμε φιλοχρήματους, ψεύτες, άδικους να ζούνε περισσότερο, να είναι ευχαριστημένοι, επιτυχημένοι και να δοξάζονται. Ενώ αντιθέτως να βασανίζονται, να πεθαίνουν και να τρελαίνονται φιλήσυχοι, αξιαγάπητοι και αξιολύπητοι άνθρωποι, συχνά από την ώρα που γεννιόνται, όπως και άθεους να ζούνε αξιοπρεπώς και παραδειγματικά και τις

επιστήμες ν' ανατρέπουν τις αβάσιμες, εξυπηρετικές και φαντασιόπληκτες θεωρίες μας. Τότε, το ίδιο δικαιολογημένα αμφισβητούμε το Θεό, τις ηθικές αξίες, δε τα υπολογίζουμε στη ζωή μας και οι δολοπλόκοι δημιουργούν ψευτοπρότυπα ζωής. Τα φώτα έξω στο σκοτάδι προσελκύουν πολλών ειδών πετούμενα.

Η πραγματικότητα διασαλεύει την ευφυολογία και την προκατάληψη όσων πιστεύουν πως είμαστε η επαρκής αιτία των πράξεών μας και θα ήθελαν να επιβάλλουν μια κοινή συμπεριφορά, μια κοινή ηθική προσταγή ή έναν κοινό τρόπο ζωής, που περιορίζουν το νόημα της ζωής σε βολικά ανθρωποκεντρικά πρότυπα και δικαιολογούν τη ζωή με ορισμένες δραστηριότητες και εξωτερικούς σκοπούς. Όσο και εκείνων που βρίσκουν λόγους, για να ζούνε απεριόριστα, αστόχαστα, χωρίς ηθικές αρχές, επαναπαυμένοι στις επιτυχίες τους, στις στιγμιαίες απολαύσεις και χωρίς να συνυπολογίζουν τη σκληρή πλευρά της πραγματικότητας.

Παρά το ότι έχει προηγηθεί χρόνος χωρίς αρχή, ακόμα υπάρχει μέλλον. Το παρελθόν και το μέλλον υπάρχουν πάντοτε σε σχέση με τα περιορισμένα πράγματα. Ακόμα κι αν νοήσουμε μια αρχή του χρόνου για όλο το Σύμπαν, εμείς δε θα πάψουμε να αναρωτιόμαστε για την αιτία της αρχής του και να διαπιστώνουμε ότι τα πράγματα δεν έπαψαν να γίνονται. Δεν υπάρχει ένα πράγμα ή μια στιγμή εξέλιξης στη σχετική πραγματικότητα που να είναι ο τελικός σκοπός για όλα όσα προηγήθηκαν και δε λείπει το μέλλον για να καθοριστεί τότε πώς έπρεπε να είναι τα πράγματα και οι σχέσεις τους στο παρελθόν.

Πέραν αυτού, όταν το μέλλον είναι απρόβλεπτο, τότε δικαιολογημένα αμφιβάλλουμε αν τελικά θ' απομείνει τίποτε, για να δείχνει την ύπαρξη και την ευφυή δραστηριότητά μας, τουλάχιστον έτσι γενικά, όπως ο σταυρός επάνω στο μνήμα. Αν οι άνθρωποι που θα γεννιούνται στο μέλλον, θα έχουν τις προδιαθέσεις και την ευνοϊκή τύχη να ζουν περισσότερο, χωρίς ασθένειες, χωρίς ανισότητες, χωρίς παρανομίες και αδικία, με υπεράνθρωπη διανοητική ευφυΐα σε μια ευημερούσα κοινωνία, αυτό δε θ' αλλάξει σε τίποτε το πως υπήρξαν οι άτυχοι πρόγονοί τους. Δε θα πάψει να είναι αλήθεια πως υπήρξαν αναρίθμητοι άνθρωποι κάθε ηλικίας, οι οποίοι αδικήθηκαν, βασανίστηκαν και έχασαν τη ζωή τους από ασθένειες, από φυσικές καταστροφές, κοινωνικές αναταραχές, πολεμικές συγκρούσεις, από τις παρενέργειες της τεχνολογικής εξέλιξης, οι οποίοι έδωσαν τη ζωή τους για σκοπούς απραγματοποίητους και ενώ όλοι ήθελαν μια καλύτερη τύχη στη ζωή τους. Όπως και πολλές όμορφες στιγμές, που θα μείνουν άγνωστες και ακατάληπτες για τις επόμενες γενεές.

Η πραγματικότητα θα διαψεύδει με τον πιο απελπιστικό και απρόσμενο τρόπο, ενώ η σκιά του παρελθόντος θα εκδικείται όσους δικαιολογούν τη ζωή με την ιστορική εξέλιξη και αποσκοπούν να βασίσουν έτσι ανθρωποκεντρικά μια ηθική. Η πίστη σε μια τέτοια εξέλιξη της ανθρώπινης ιστορίας ή γενικά στην ύπαρξη ενός τελικού σκοπού είναι ένας ακόμα ευφυής τρόπος, για να δικαιολογούμε τις εγωκεντρικές δραστηριότητές μας, που μόνο για έναν τελικό σκοπό δε γίνονται. Ποιος τελικός σκοπός μπορεί να δικαιολογήσει τους χιλιάδες νεκρούς όλων των ηλικιών και τις τρομερές λεπτομέρειες της κάθε περίπτωσης από ένα σεισμό, από έναν πόλεμο, από ένα ναυάγιο και γιατί τα άλλα ζωντανά πλάσματα, τα οποία εκμεταλλευόμαστε με όλους τους δυνατούς τρόπους, να μη θεωρούνται αδικημένα; Θέλουμε να βρεθούμε στη θέση τους;

Δεν είμαστε οι επαρκείς αιτίες των δραστηριοτήτων μας και των συνεπειών τους, όπως ούτε του εαυτού μας και η πραγματικότητα που αντιλαμβανόμαστε και γνωρίζουμε είναι πολύ λιγότερη από τη μισή. Γι' αυτό, ειδικότερα, υπάρχουν πάντοτε έμμεσες, ασταθείς και ασήμαντες επιδράσεις που επηρεάζουν τη ζωή μας, τις ανθρώπινες σχέσεις και ευρύτερα τις εξελίξεις.

Αρκεί να διανοηθούμε πώς γίνεται η γνωριμία ανάμεσα στους ανθρώπους, ειδικότερα των συζύγων που αποφασίζουν σε κάποια στιγμή να δημιουργήσουν οικογένεια. Για να μην πάμε στα άκρα και υποστηρίξουμε πως ένα τσίμπημα κουνουπιού μπορεί να σώσει ή να καταστρέψει τη ζωή ενός ισχυρού ανθρώπου και να αλλάξει η ροή της ιστορίας. Ακόμα και ένα κουνούπι μπορεί να προσφέρει... περισσότερα από τη δράση μερικών ανθρώπων. Αναρίθμητες είναι οι λεπτομέρειες που αλλάζουν την εξέλιξη όλων των πραγμάτων και τις δραστηριότητές μας. Το πιο απρόσμενο αποτέλεσμα, το πιο μικρό στοιχείο και η πιο μικρή μεταβολή έχουν κάποια χρησιμότητα, μια συντελεστικότητα που μέσα στο πέρας του χρόνου γίνεται μεγαλύτερη. Η λεπτομέρεια κάνει ξεχωριστό το κάθε πράγμα και από μια λεπτομέρεια γεννιόμαστε και πεθαίνουμε.

Αν οι κοινωνικές εξελίξεις, τα σημαντικά γεγονότα και οι εξελίξεις στην ευρύτερη πραγματικότητα δεν επηρεάζονταν από τις λεπτομέρειες, θα μπορούσαμε ευκολότερα να τα προβλέψουμε και να τα καθορίσουμε σαν σημαντικά χωρίς τη γνώση μας για τη συνέχεια της εξέλιξής τους και των συνεπειών τους. Δεν είναι πάντοτε τόσο σημαντικά, όπως τα καθορίζουμε εκ των υστέρων, ούτε λεπτομέρειες όλα όσα καθορίζονται σαν ασήμαντα ή ανάξια λόγου και περιμένουμε μερικές συνέπειες από τη ροή του χρόνου σαν ψήγματα χρυσού. *Είναι τόσο δύσκολο να αιτιολογήσεις όσο και να προβλέψεις.*

Ένα από τα επικίνδυνα της παράνοιας του ανθρώπου είναι η

περιορισμένη δυνατότητά του ν' αναγνωρίσει την αναγκαιότητα, με την οποία υπάρχουν πολλά που φαίνονται ή είναι σχετικά ατελή, τυχαία, άχρηστα ή βλαβερά, και ειδικά την αναγκαιότητα, με την οποία κάποιος μπορεί να συμπεριφερθεί άδικα, άσκοπα, δυσάρεστα, να κάνει λάθη και να διαμορφώνει παράδοξα τον τρόπο ζωής του. Αυτό έχει σαν συνέπεια να μην αναγνωρίζει τις αιτίες των ατελειών και των διαφορών, ν' αρνείται την ύπαρξή τους ή να διαπιστώσει ορισμένες άλλες άσχετες και συνηθισμένες αιτίες και επομένως να γίνεται έτσι ο ίδιος άδικος, σκληρός και βέβαια εγωκεντρικός και ασυνεννόητος. Άνθρωποι με ασυνήθιστες δυνατότητες ή αδυνατότητες θεωρούνται σαν πόλοι έλξης του κακού ή σαν υπεράνθρωποι, σαν φορείς μιας αποσταθεροποίησης, παρεκτροπές από το κανονικό, ενώ πολλοί αξιολογούνται συνολικά από μια μεμονωμένη πράξη τους, τόσοι άλλοι θεωρούνται παράλογοι ή ανόητοι, επειδή έχουν ασυνήθιστα προβλήματα και σημαδεύονται για πάντα. Παράνοια που μετατρέπεται στις χειρότερες μορφές αδικίας με τη συμπεριφορά και τις σχέσεις μας.

Λεπτομέρειες, ασήμαντα ή άχρηστα συνήθως εννοούμε μερικά πράγματα, δυνατότητες και αλλαγές που δεν επηρεάζουν τη συνολική ποιότητα ενός άλλου πράγματος, τη σταθερότητα της ύπαρξής του, τις σχέσεις του με τα άλλα, ειδικότερα την ανθρώπινη ζωή και τον προσδιορισμό ενός αποτελέσματος. Με λίγα λόγια, εννοούμε την έλλειψη άμεσης σχέσης αιτιότητας και σταθερού προσδιορισμού. Όμως, τα ίδια τα πράγματα μέσα στο χώρο και έτσι όπως δημιουργούνται έμμεσα δε συνδέονται άμεσα με όλους τους δυνατούς τρόπους και δεν υπάρχουν όλα

στην ίδια στιγμή με τα άλλα. Κάθε τι που συντελεί με πιο άμεσο ή σταθερό τρόπο στην ύπαρξη ενός αποτελέσματος είναι για εκείνο χρήσιμο και σημαντικό, ενώ ως προς την ύπαρξη μερικών άλλων αποτελεσμάτων είναι άχρηστο και ασήμαντο. Όλα τα πράγματα είναι χρήσιμα και σημαντικά για εκείνα, με τα οποία συνδέονται και αλληλοεπηρεάζονται με πιο άμεσους και σταθερούς τρόπους, ενώ ταυτόχρονα είναι άχρηστα και ασήμαντα για εκείνα, με τα οποία δεν αλληλοεπηρεάζονται άμεσα ή με προσδιορισμένο τρόπο. Λ.χ. η έκρηξη ενός πολύ μακρινού αστερά μπορεί να καταστρέψει έναν εξωγήινο πολιτισμό, ενώ σε σχέση με την ύπαρξη των ανθρώπων εδώ είναι μια λεπτομέρεια, αν όχι τίποτε, όπως και αν γινόταν το αντίθετο. Μια πέτρα στα χέρια ενός ειδικού μπορεί να είναι ανυπολόγιστης αξίας, ενώ για κάποιον άλλο μια κοινή πέτρα ή χρήσιμη για διαφορετικούς λόγους.

Τα πράγματα, οι σχέσεις και οι δυνατότητές τους επηρεάζονται και αλλάζουν και η συντελεστικότητα τους είναι μεταβαλλόμενη. Μέσα στο χρόνο μπορούν να επηρεάζουν και να χρησιμεύουν με τους ίδιους ή με διαφορετικούς τρόπους, με τα ίδια και με διαφορετικά άλλα πράγματα, να δημιουργούν διαφορετικά και αντίθετα αποτελέσματα για τα ίδια πράγματα, ενώ η αλλαγή της στιγμής μιας επίδρασης ή μιας μεταβολής (λ.χ. η ώρα αναχώρησης του πλοίου) δημιουργεί άλλες δυνατότητες και αποτρέπει κάποιες άλλες. Αυτό που ήταν χρήσιμο, σημαντικό και ισχυρό, σε μια άλλη στιγμή και θέση γίνεται άχρηστο, ασήμαντο, ανίσχυρο και το αντίθετο. Η απόδραση ενός κακοποιού μπορεί να επηρεάσει άμεσα τη ζωή μερικών ανθρώπων σ' ένα μακρινό τόπο, ενώ πριν θα ήταν γι' αυτούς μια λεπτομέρεια.

Η γνώση μας για τα πράγματα, για το πώς αλλάζουν και συνδέονται σε κάθε στιγμή είναι ανεπαρκής. Το ίδιο ανεπαρκές είναι για το πώς μπορεί να επηρεαστούν οι δραστηριότητές μας,

οι συνέπειές τους, οι σχέσεις μας με τους άλλους και οι δυνατότητές μας, όσο πολύ και να γνωρίζουμε εκείνα, με τα οποία συνδεόμαστε πιο άμεσα. Η πραγματοποίηση μιας δυνατότητας, ένα αποτέλεσμα, μια σχέση μπορεί να εξαρτάται σταθερά και πιο άμεσα από έναν κοινό τρόπο ή από μερικά σταθερά πράγματα. Αλλά πάντοτε εξαρτάται και πιο έμμεσα από την ύπαρξη πολλών άλλων πραγμάτων και επιδράσεων, και μπορούν να την αποτρέψουν με πολλούς τρόπους.

Την πολυσήμαντη επίδραση του κοινωνικού περιβάλλοντος στη διαμόρφωση του εσωτερικού κόσμου και στο σύνολο της ζωής μας και πόσο διαφορετικοί θα ήμασταν υπό άλλες περιστάσεις, αυτά τα διαπιστώνει ο καθένας από την πιο άμεση εμπειρία του. Για περισσότερες λεπτομέρειες ανατρέχουμε στα πολυάριθμα έργα των ειδικών. *Ο επιστημονικός περιορισμός της γνώσης στις ανθρώπινες σχέσεις και η δική μας ανάγκη να δίνουμε απαντήσεις χωρίς χάσιμο χρόνου δεν πρέπει να μας κάνει να παραβλέπουμε πως υπάρχει ένα ευρύτερο εξωτερικό περιβάλλον, στο οποίο έγινε δυνατή η δημιουργία όλων των ζωντανών πλασμάτων, συμπεριλαμβανομένου του ανθρώπου, πριν από τον πολιτισμό του.*

Επιστημονικοί κλάδοι της ψυχολογίας εξελίσσονται με τη γνώση για τις σχέσεις της ανθρώπινης συμπεριφοράς με τα φυσικά φαινόμενα και με την υλική βιολογική του ύπαρξη. Εξαρτόμαστε και επηρεαζόμαστε βιολογικά, εσωτερικά (ψυχικά) και διανοητικά με πολλούς τρόπους, με επιδράσεις όχι πάντοτε αντιληπτές, με αλλαγές που φαίνονται τυχαίες, με πράγματα που φαίνονται έξω από το συνηθισμένο κόσμο μας. Όχι μόνο

διαμέσου της αντίληψης αλλά πιο έμμεσα και διαρκώς από την υλοενέργεια, με την οποία είμαστε σαν περιορισμένοι. Όπως από την ηλιακή δραστηριότητα, από τα ιόντα, από τα χρώματα, από τις ηλεκτρομαγνητικές επιδράσεις, τις κοσμικές ακτινοβολίες, από τις αλληλεπιδράσεις των μικροϋλικών στοιχείων μέσα στα κύτταρα, από την ποιότητα της τροφής, του νερού, του αέρα, από το θόρυβο και από την ίδια τη συμπεριφορά μας.

Δε χρειάζεται να πάμε μακριά, για να καταλάβουμε τη σημασία των εξωκοινωνικών επιδράσεων στο σύνολο της ζωής μας. Οι άνθρωποι που γεννιούνται, η διάρκεια της ζωής τους, οι δυνατότητες και οι σχέσεις τους, οι κοινωνικές και πολιτικές εξελίξεις, τα πάντα επηρεάζονται και προκαθορίζονται από τη θέση τους μέσα στο χώρο και στο χρόνο, από τη μορφολογία του εδάφους, από τα γεωλογικά και ατμοσφαιρικά φαινόμενα (λ.χ. σεισμοί, ηφαίστεια, κεραυνοί, πηγές ενέργειας κ.λπ.), από τα όρια των ηπείρων, από το γεωγραφικό μήκος και πλάτος, από τη στιγμή της γέννησης, ενώ τα πάντα αλλάζουν, θέλουμε δε θέλουμε. Μόνο να διανοηθούμε πως είμαστε ένα μικρό μέρος της πραγματικότητας, γίνεται αμέσως αυτονόητο πως δεν είμαστε η μόνη και η σταθερή αιτία των δραστηριοτήτων μας και των συνεπειών τους.

Οι παρεμβλητικές εξωκοινωνικές επιδράσεις, οι οποίες μπορούν ν' αλλάξουν πολύτροπα τις κοινωνικοπολιτικές εξελίξεις, τις ανθρώπινες σχέσεις και τους ίδιους τους ανθρώπους, δεν προέρχονται μόνο από μια μακρινή απόσταση ή με τον πιο άμεσο τρόπο και η δυνατότητα να επιφέρουν σημαντικές αλλαγές δεν εξαρτάται μόνο από μια ποσοτική σχέση και αποτελεσματικότητα, όπως συνήθως εννοούμε με τις λέξεις «δύναμη» και «ισχύς». Μπορούν να προέλθουν μέσα από τον ίδιο τον εαυτό μας, όπως είναι οι μικροβιακές ποιότητες. Σε τελική ανάλυση, οι ανθρώπινες σχέσεις είναι πολύ πιο πολύπλοκες απ'

όσο αντιλαμβανόμαστε και υπολογίζουμε – και μόνο από τη διαφορά της χωρικής απόστασης του ενός από τον άλλο.

Η αναγκαιότητα της ατέλειας και η αδικαιολόγητη ανθρωποκεντρικότητα σε ορισμένες ηθικολογίες, σε κοινωνικοπολιτικούς και σε επιστημονικούς στόχους μπορούν ν' αποκαλυφθούν σαν γυμνή αλήθεια από απλούς στοχασμούς, όπως είναι ο επόμενος. Στον πλανήτη γη δεν μπορούν να υπάρξουν περισσότεροι άνθρωποι από κάποιο (σταθερό ή όχι) όριο, ταυτοχρόνως και από αυτό βγαίνει ότι ο αριθμός των θανάτων πρέπει να μεγαλώνει τόσο (εξίσου ή όχι σταθερό όριο) όσο για να μην υπερβεί το όριο ο πρώτος. Στην εμπειρία βλέπουμε πως μεγαλώνει ο αριθμός των θανάτων με τη δημιουργία νέων ή περισσότερων αιτιών (βία, αρρώστιες από την καταστροφή, τη ρύπανση και την κατάχρηση του περιβάλλοντος, νέες επιδημίες κ.λπ.) και με τη διαφορά στην αποτελεσματικότητά τους εξαιτίας της διαφοράς στα πράγματα που επιδρούν (στις λεγόμενες συνθήκες). Όπως λ.χ. η μεγαλύτερη πυκνότητα πληθυσμού μπορεί να έχει συνέπεια μεγαλύτερες καταστροφές και θανάτους από έναν ίδιο σεισμό. Ποια θα ήταν η κοινωνική πραγματικότητα και θα υπήρχε η ανθρωπότητα, αν έλειπαν πολλά από τα λεγόμενα κακά και αν δεν υπήρχαν πολλές άλλες αιτίες θανάτου (πριν από το λεγόμενο φυσικό θάνατο);

Οι συνέπειες της ατελούς γνώσης μας για τα πράγματα, της ανυπαρξίας ενός εξωτερικού τελικού σκοπού και της αναγκαιότητας της ύπαρξης των διαφορών, της αλλαγής, των λαθών και γενικά των ατελειών, δημιουργούν προβλήματα στην απόδοση της ανθρώπινης δικαιοσύνης και συχνά τη μετατρέπουν σε μη-

χανισμό απόδοσης ανθρώπινης αδικίας. Ένα μεγάλο μέρος από τα κακά στη ζωή μας γίνονται από την ευρύτερη πραγματικότητα, έξω από την ανθρώπινη κοινωνία και δεν εξαρτώνται από ανθρώπους, ενώ ένα άλλο από εμάς τους ίδιους με επιδράσεις που δεν μπορούμε (άμεσα ή έμμεσα) ν' αποτρέψουμε ή ν' αποφύγουμε. Πολλές άδικες πράξεις και παρανομίες δε γίνονται ποτέ γνωστές ή τουλάχιστον όταν πρέπει, σκόπιμα ή από αδυναμία δεν τιμωρούνται, πολλές άλλες δεν τιμωρούνται αρκετά ή τιμωρούνται αυστηρότερα με αβάσιμα καθορισμένες ποινές και από αδυναμία διασφάλισης της ποινής. Σε άλλες περιπτώσεις δε θεωρούνται άδικες, γιατί δεν έχουν άμεσες και σταθερές συνέπειες στο κοινωνικό σύνολο και γιατί εξυπηρετούν κοινούς σκοπούς. Όπως αντιθέτως θεωρούνται άδικες και παράνομες, γιατί δεν τους εξυπηρετούν, ενώ από ηθική σκοπιά είναι ουδέτερες, ασήμαντες ή μεμονωμένες αδικαιολόγητες πράξεις. Λόχου χάρη, η παραβίαση ενός απαγορευμένου χώρου, η παρουσία ή η απουσία άνευ άδειας, η αδυναμία πληρωμής ενός χρέους, η κατοχή ενός αρχαίου ευρήματος ή ορισμένων άλλων πραγμάτων, η μεταφορά τους, η απώλεια ενός εγγράφου, του όπλου στο στρατό, αυτά από μόνα τους σε πολλές περιπτώσεις δεν αποτελούν ηθικά αδικαιολόγητες πράξεις (αν και μπορεί να είναι μερικές έμμεσες συνέπειες κάποιων άλλων πράξεων του παρελθόντος). Δε λείπουν και οι πλανεμένες δικαστικές αποφάσεις για λάθος πρόσωπα. Και οι νόμοι, στους οποίους βασίζεται η δικαιοσύνη και με τους οποίους καθορίζονται τα όρια στις ανθρώπινες σχέσεις, δεν ήταν πάντοτε και παντού οι ίδιοι, έχουν ελλείψεις και αλλάζουν, όπως τα κοινωνικοπολιτικά δεδομένα.

Είναι δικαιολογημένο να αναζητάμε έναν επαρκή σκοπό, αλλά είναι αδικαιολόγητο, ανόητο, επικίνδυνο και όχι αυτονόητο να προκαταλαμβάνουμε ότι αυτός δεν είναι επιτελεσμένος και να βασιζόμαστε στη μελλοντική πραγματοποίησή του, επειδή έτσι μας βολεύει. *Το Σύμπαν δεν υπάρχει τυχαία και αδικαιολόγητα, δεν είναι μια ατέλεια της ανυπαρξίας ούτε χωρίς μια επαρκή αιτία, γιατί είναι άμεσα μόνο από και για τον εαυτό του. Οι ποιότητες των πραγμάτων και οι τρόποι του αλληλοεπηρεασμού τους είναι πάντοτε η ποιότητα της άμεσης, κοινής και αυτοτελούς πραγματικότητας, η οποία συνεχίζει ανέκαθεν να γίνεται σε σχετικά μικρότερες στιγμές, ενώ αυτή υπάρχει ανέκαθεν τελειοποιημένη μέσα στα όρια μιας ευρύτερης στιγμής. Η πολλαπλότητα των πραγμάτων υπάρχει σχετικά και εξωτερικά με την έλλειψη, την εξάρτηση, τη διαφορά, την αστάθεια, στη στιγμή που το κοινό σύνολό τους έχει γίνει πριν από τη δική τους στιγμή και αποτελεί την κοινή ουσία, την άμεση ή διανοητική αρχή της σχετικής ύπαρξής τους.*

Έτσι, σχετικά εκ των υστέρων μέσα στο χρόνο τα πάντα είναι και γίνονται έμμεσα σαν μέρη χωρίς μια επαρκή έμμεση αιτία και χωρίς αυτοτέλεια, αλλά είναι ανέκαθεν και επαρκώς αιτιολογημένα από το σύνολό τους. Η επαρκής αιτιο-δικαιολόγηση της ύπαρξής τους έχει γίνει άμεσα-εσωτερικά από το Θεό και αυτή δεν είναι ο άμεσος σκοπός τους. Στην ουσία εκείνα είναι ο ίδιος ο Θεός σαν ατελής μέσα στο χώρο και στο χρόνο. Αντιστρόφως, ο Θεός είναι ο αυτοτελής και κοινός Εαυτός τους. Αντιθέτως, η ύπαρξη πολλών πραγμάτων και διαφορετικών ποιότητων ζωής είναι δυνατή, γιατί δεν πρέπει να είναι πραγματοποιημένος ένας τέτοιος σκοπός και να υπάρχουν πολλοί Θεοί (= αυτοτελείς υπάρξεις). Μπορούμε να δούμε τον κόσμο με δυο αντίθετους τρόπους: σε εξέλιξη ή σταθερό σαν αφηρημένη, εξω-

καθορισμένη και τυχαία υλική ύπαρξη ή σαν συνολική ποιότητα άμεσα αυτοκαθορισμένη. Είναι και οι δυο αληθινοί.

Ο Θεός είναι ανέκαθεν και παντού η αυτοτελής αυτογνωσία, με την οποία υπάρχουν και ενεργούν όλα τα πράγματα σαν εξωτερικά μέρη με εξωτερικές αιτίες, με ατελή γνώση και έξω από τον εαυτό τους (εξωστρεφώς και εγωκεντρικώς), αλλά πάντοτε μέσα σε αυτόν. Γι' αυτό από την αναγκαιότητα να είμαστε ατελείς και από την αδυνατότητα να γίνουμε αυτοτελείς ή άμεσα αυτοπροσδιορισμένοι (και ευτυχισμένοι) δε βγαίνει το συμπέρασμα ότι όλες οι πράξεις δικαιολογούνται ηθικά (δηλ. από το Θεό), όπως αν είχαν μια επαρκή αιτία. Βγαίνει το αντίθετο, δηλαδή ότι η ατέλειά μας έχει σαν πιο άμεση συνέπεια την εξωτερική μας δραστηριότητα και πιο έμμεσα όλες τις άλλες συνέπειες. Στην ουσία, ο αυτοτελής Θεός είναι η εσωτερική αιτιολόγηση της συμπεριφοράς σε όλα όσα αυτός θα ήταν και θα είχε πράξει σαν ατελής μέσα στο χρόνο και στην εξέλιξη του. Δηλαδή είναι η εσωτερική αρχή που προσδιορίζει τις συνέπειες με αμερόληπτο τρόπο και όχι μονομερώς μόνο από μερικές εξωτερικές αιτίες. Τα πράγματα δε δημιουργούνται και δε συνδέονται με απομονωμένες σχέσεις φυσικής, χημείας, αστρονομίας, οικονομίας, γενικά των εξειδικευμένων επιστημών. Είναι άμεσα μέρη μιας σύνθετης αυτοκαθορισμένης ύπαρξης, από την αυτοτέλεια και την αυτογνωσία της οποίας εξαρτώνται οι ειδικότερες σχέσεις στις υλικές-έμμεσες αλληλεπιδράσεις (σαν μια ηθική της έμμεσης-υλικής αλληλεπίδρασης).

Η ηθική είναι η άμεση δικαιολόγηση της ύπαρξης με την αυτογνωσία σαν τρόπο ύπαρξης και η απόδοση της δικαιοσύνης είναι η ανάλογη συνέπεια προσδιορισμένη αμερόληπτα και όχι μονομερώς. Ο Θεός είναι η Ηθική και η Δικαιοσύνη, που πραγματοποιείται σχετικά έμμεσα από την ίδια την ποιότητα, τις σχέσεις και τις δραστηριότητες των περιορισμένων –υλικά, βιολογικά και εσωδιανοητικά – πραγμάτων. Η ηθική και η απόδοση δικαιοσύνης μέσα στο Σύμπαν δεν είναι τίποτε άλλο από την αρχή του προσδιορισμού, της αιτιοκρατίας και της συνέπειας στα σύνθετα και έμβια πράγματα με το συνεπηρεασμό του άμεσου συνόλου τους. Από την ποιότητά τους δημιουργούνται οι ανάλογες δραστηριότητες, σχέσεις και συνέπειες και ξανά αυτά τα τελευταία συντελούν στη διαμόρφωση της ποιότητάς τους και της εμπειρίας τους.

Αν δεν υπήρχε ατέλεια, δηλ. διαφοροποίηση, περιορισμός και μερικότητα, τότε δε θα υπήρχε εξωτερικότητα, πολλαπλότητα, αλληλοεπηρεασμός, σχέσεις, σύνθεση, εξέλιξη. Με τη διαφορά ότι η ατέλεια υπάρχει σχετικά ανάμεσα στα έμμεσα διαμορφωμένα πράγματα (δηλαδή συνδέεται με την εμμεσότητα και με τη διαφορά χρόνου), ενώ οι δυνατότητες και οι τρόποι των σχέσεών τους είναι προκαθορισμένες από το πάντοτε προηγούμενο σύνολό τους. Η ατέλεια είναι η έμμεση αρχή όλων των υπάρξεων, της αλλαγής, της συνέπειας και των σχέσεων. Οι ελάχιστες στιγμές, στις οποίες γίνεται έμμεσα η Συμπαντική Ποιότητα, δηλαδή η ύλη, είναι η πιο αφηρημένη πραγματικότητα και μπορεί να θεωρηθεί σαν την πιο μεγάλη έλλειψη.

Οι σχέσεις και οι δραστηριότητες των πραγμάτων προϋπο-

θέτουν να είναι περιορισμένα, διαφορετικά, να επηρεάζουν και να επηρεάζονται με διαφορετικούς τρόπους και σαν έμβια ν' αντιλαμβάνονται και να γνωρίζουν περιορισμένα και ξανά με διαφορετικούς τρόπους και με μια λέξη να είναι ατελή. Συνεπώς, έλλειψη εσωδιανοητικών και ηθικών ατελειών θα σήμαινε έλλειψη διαφορών, σχέσεων, δυνατοτήτων και δραστηριοτήτων από την ίδια την ποιότητά τους και από τους τρόπους αλληλεξάρτησής τους, στις οποίες οι πρώτες έχουν την αρχή και την ουσία της σχετικής ύπαρξής τους. Με λίγα λόγια θα σήμαινε έλλειψη εξωτερικότητας και χρονικής διαφοράς.

Η αναγκαιότητα να είναι τα πράγματα περιορισμένα, με ελλείψεις (ή δυνατότητες), με διαφορές, αστάθεια, εξάρτηση, με περιορισμένη εμπειρία και γνώση (δηλ. με προσαρμοστικές και εσωδιανοητικές ατέλειες) μέσα σ' ένα περιβάλλον μαζί με άλλα ατελή πράγματα, είναι η ίδια αναγκαιότητα, με την οποία συμπεριφέρονται και αλλάζουν τις σχέσεις τους προς το εξωτερικό τους. Η αναγκαιότητα να υπάρχουν με υλικούς, βιολογικούς και εσωδιανοητικούς περιορισμούς προσδιορίζει και σχετικά δικαιολογεί τις δραστηριότητες και τις σχέσεις, με τις οποίες δε θ' αποσταθεροποιείται η ποιότητά τους. Αντιστρόφως, η αναγκαιότητα αυτών των προσαρμοστικών δραστηριοτήτων και των σχέσεών τους προσδιορίζει και έμμεσα δικαιολογεί ξανά την ύπαρξή τους με τις ατέλειές της και έχουν κάποιες αποσταθεροποιητικές συνέπειες.

Τα πράγματα αρχίζουν να υπάρχουν σαν εξωτερικά μέρη μέσα στη σχετική περιβάλλουσα πραγματικότητα και έχουν μερικές δυνατότητες, η πραγματοποίηση των οποίων δεν είναι ανεξάρτητη από τη συμπεριφορά τους. Η ύπαρξη των διαφορετικών στοιχείων, δυνατοτήτων και σχέσεων στα περιορισμένα πράγματα, ακόμα και στα πιο όμοια, αντανακλάται στην εσωδιανοητική ποιότητα των έμβιων μερών και στις δυνατότητες των εσωτερικών φαινομένων. Έτσι, οι εξωτερικές δραστηριότητες των έμβιων μερών και το περιβάλλον τους επηρεάζουν διαρκώς τα βιώματά τους, δηλ. αυτά που αισθάνονται, προσέχουν και γνωρίζουν, και ξανά τους δημιουργούν δυνατότητες, για ν' αυτοεπηρεάσουν άμεσα-διανοητικά την εξωτερική συμπεριφορά τους. Η πραγματικότητα που περιορίζει ένα έμβιο μέρος συνδέεται μαζί του με πιο έμμεσους τρόπους και είναι εξωτερική (σε σχέση με τους τρόπους που είναι η δική του ποιότητα σαν άμεση). Γι' αυτό η εμπειρία και η γνώση της εξωτερικής πραγματικότητας δεν είναι η ίδια σε σχέση με την ποιότητα και τις δυνατότητες των άλλων έμβιων μερών.

Είναι από τα αδικαιολόγητα λάθη της επιστήμης και των εξειδικευμένων ο απρόσεκτος περιορισμός στην έννοια των βιολογικών φαινομένων, στα ξεχωριστά αντιληπτά μέρη και στις πιο σύνθετες υλικές αλληλεπιδράσεις των βιολογικών μερών, διατηρώντας έτσι ένα διαχωρισμό από τα εσωτερικά και διανοητικά φαινόμενα, ο οποίος συσκοτίσε τις σχέσεις τους και επέτρεψε τη φαντασιοκοπία. Οι εσωτερικές δραστηριότητες και δυνατότητες δεν υπάρχουν μόνο σαν αφηρημένες έννοιες μας. Είναι η ίδια η ουσία που εμείς αντιλαμβανόμαστε έμμεσα-εξωτερικά σαν υλοενέργεια, η ίδια η ουσία μαζί με τις τροποποιήσεις της και στο σύνολό της ταυτόχρονα. Ειδικά εμείς, που βλέπουμε τις δυνατότητες της φυσικής των μικροαλληλεπιδράσεων και της μοριακής βιολογίας και γίνεται διαρκώς πιο γνωστό πώς συνδέονται τα

εσωτερικά φαινόμενα με τα βιολογικά, δείχνει έλλειψη ευφυΐας να μιλάμε για την ψυχή σαν να ήταν μια άυλη ύπαρξη ή χωρίς ποιότητα και αστάθεια. Πρέπει να τη θεωρούμε σαν το συνολικό αποτέλεσμα ενός πολύτροπου αυτοπροσδιορισμού και εμπειρικής διαμόρφωσης σε διαρκή αλληλοεπηρεασμό με την υπόλοιπη πραγματικότητα και με δυνατότητες, οι οποίες δεν είναι σταθερά πραγματοποιημένες ή διαρκώς με τους ίδιους τρόπους. Διαφορετικά, όταν μιλάμε για την ψυχή, τη διάνοια, τη θέληση, τη διάθεση, όπως όταν μιλάμε για ξεχωριστά πράγματα και ποσότητες, παρεκτρεπόμαστε, όπως αν διαπιστώναμε ότι τα μάτια όλων των ανθρώπων βλέπουν τα ίδια ή στις ίδιες στιγμές και ότι οι δυνατότητές τους δεν επηρεάζονται διαρκώς από τις υπόλοιπες βιολογικές δραστηριότητες.

Η διάνοια δε γνωρίζει και δεν επηρεάζει μια εξωτερική πραγματικότητα ανεξάρτητη από αυτήν την ίδια, γνωρίζει και επηρεάζει ταυτοχρόνως μια περιορισμένη εσωτερική πραγματικότητα. Δηλ. την άμεση ποιότητά της που είναι με αυτούς τους τρόπους σε σχέση με το εξωτερικό της. Η πράξη (σαν μια στιγμή της συμπεριφοράς) ή ευρύτερα η εξωτερική δραστηριότητα επηρεάζει την ποιότητα και τις δυνατότητες του εσωδιανοητικού κόσμου (δηλ. αυτά που βλέπει, ακούει, γενικά αισθάνεται, προσέχει, διατηρεί, στοχάζεται) και αντιστρόφως, ο εσωδιανοητικός κόσμος αυτοεπηρεάζεται με όσα αισθάνεται, γνωρίζει, προσέχει κ.λπ. Έτσι ξανά με αυτές τις εσωδιανοητικές δραστηριότητες επηρεάζονται, δημιουργούνται και καθορίζονται οι εξωτερικές και προσδιορίζονται συνέπειες έξω από το ίδιο, οι οποίες ξανά τον επηρεάζουν με κάποιους τρόπους άμεσα και πιο

έμμεσα. Η ποιότητα της εμπειρίας και της ζωής δεν υπάρχει ούτε είναι ανεξάρτητη από το πού, πότε και πώς είναι η έμβια ποιότητα σαν υλική σύνθεση και σαν εσωδιανοητική ενότητα. Με άλλα λόγια, οι τρόποι, με τους οποίους γίνεται άμεσα, εξαρτώνται από τους τρόπους, με τους οποίους γίνεται έμμεσα και αντιστρόφως. *Το έξω επηρεάζει και διαμορφώνει διαρκώς το έσω και αντιστρόφως.*

Απαρχής κάθε έμβια ποιότητα είναι επηρεασμένη και διαμορφωμένη σαν ένα μέρος μέσα σε μια ευρύτερη πραγματικότητα. Η σταθερότητα της ύπαρξής της εξαρτάται από την εξωτερική δραστηριότητά της ανάμεσα στα άλλα πράγματα, με τα οποία έχει δυνατότητες και εκείνα μπορούν να χρησιμεύουν με πολλούς τρόπους. Η άμεση γνώση της για εκείνα από τις αισθήσεις, η αντίληψη για την ποιότητα και τις δυνατότητές τους, η διαμόρφωσή της με τη διανοητική δραστηριότητα πάνω στις εμπειρικές αντιλήψεις, δημιουργούν αναρίθμητες δυνατότητες, για να επηρεάσει και να καθορίσει άμεσα-διανοητικά τη συμπεριφορά της.

Η αντίληψη και η γνώση των έμμεσων πραγμάτων, των δυνατοτήτων και των σχέσεών τους είναι συγχρόνως έλλειψη γνώσης πολλών άλλων και έτσι ξανά είναι έλλειψη γνώσης των γνωστών πραγμάτων. Γιατί τα τελευταία δεν είναι ποτέ τελείως άσχετα ή ανεπηρέαστα από εκείνα τα άλλα, τα οποία αγνοούμε. Προτρέπουν σε εξωτερικές γνωστικές δραστηριότητες, χωρίς ποτέ να διαμορφώνουν μια τέλεια γνώση κανενός πράγματος. Η γνώση περιορισμένων πραγμάτων είναι περιορισμένη και οι δυνατότητές τους γίνονται δυνατότητες στη διανοητική

δραστηριότητα. Η αντίληψη, η διαμόρφωση εμπειρίας και η γνώση των εξωτερικών πραγμάτων δημιουργεί την εσωτερική δυνατότητα αυτοεπηρεασμού (της διάνοιας) και του αυτοκαθορισμού της εξωτερικής συμπεριφοράς. Έτσι, η ποιότητα, οι δυνατότητες, οι σχέσεις και η ύπαρξη της ζωής (και της εμπειρίας) επηρεάζονται με πολλούς και ασταθείς τρόπους, οι οποίοι εξαρτώνται και δημιουργούνται άμεσα από την έμβια ποιότητα και όχι μόνο από τα εξωτερικά της πράγματα. Η εξωτερική δραστηριότητα, η δημιουργία και η πραγματοποίηση αναρίθμητων δυνατοτήτων ανάμεσα στα πράγματα, συνδέεται με την ανεπαρκή γνώση της κοινής πραγματικότητας (ή του Θεού), με τη σχετική γνώση των περιορισμένων πραγμάτων, την παρανοϊκότητα, το σχετικό αποπροσανατολισμό και είναι ταυτοχρόνως διανοητική. Η εξωτερική δραστηριότητα είναι συγχρόνως εσωδιανοητική και αλληλοδιαμορφώνονται.

Από την πρώτη στιγμή, στην οποία επιτρέπεται να πούμε πως υπάρχουμε, συνεχίζουμε να διαμορφωνόμαστε βιολογικά (σαν έμμεση ύπαρξη) και εσωδιανοητικά, όχι ανεπηρέαστα και απροκαθόριστα από την αρχική ποιότητα και τις δυνατότητες της ύπαρξής μας. Με τη δυνατότητα του έμβιου μέρους και ειδικά του ανθρώπου να αντιλαμβάνεται, να διατηρεί, να χρησιμοποιεί και να εξελίσσει τη γνώση του (για την ποιότητα και τις δυνατότητες των πραγμάτων σε σχέση με την ύπαρξή του), με αυτή τη διανοητική δυνατότητά του επηρεάζει και καθορίζει με άμεσους τρόπους την εξωτερική συμπεριφορά του. Κατά συνέπεια τους τρόπους με τους οποίους είναι ή γίνεται άμεσα, τους επηρεασμούς του από τις εξωτερικές επιδράσεις, την

εμπειρία του και ευρύτερα την ποιότητα της ζωής του. Ωστόσο, η εμπειρία, η γνώση και η μελλοντική δραστηριότητά του, είναι ως ένα μέρος προκαθορισμένη από την αρχική ποιότητα και τις δυνατότητες της βιολογικής και της εσωδιανοητικής ύπαρξής του. Η οποία προσδιορίζεται σαν έμμεση και προκαθορίζεται από τη θέση, τη στιγμή και την ποιότητα των πραγμάτων, από τα οποία αρχίζει να υπάρχει σαν εξωτερικό με πιο άμεσο τρόπο.

II. Για την παράνοια και τον εγωκεντρισμό.

Η σταθερότητα των τρόπων με τους οποίους είναι άμεσα κάθε έμβια ύπαρξη, με την οποία προσδιορίζεται άμεσα ή έμμεσα η εξωτερική συμπεριφορά της, προσαρμόζεται στο περιβάλλον της και διαμορφώνεται συνεχώς η ποιότητά της, χωρίς ποτέ να γίνεται αυτοτελής, μόνο άμεσα αυτοπροσδιορισμένη ή με τέλεια αυτογνωσία μπορεί να θεωρηθεί ειδικότερα και να ονομαστεί «εγωκεντρικότητα».

Οι πρώτες δραστηριότητες μιας έμβιας ύπαρξης επηρεάζονται και διαμορφώνονται με τους ανάλογους τρόπους, για να διατηρείται όπως είναι άμεσα σαν σταθεροποιημένη ποιότητα (σαν αυτοβεβαίωση) και για να αποτρέπει τις αποσταθεροποιητικές επιδράσεις του περιβάλλοντος. Με την ίδια προδιάθεση και σκοπό διαμορφώνονται και των άλλων έμβιων υπάρξεων. Ο αυτοσκοπός τους πραγματοποιείται μέσα σ' ένα κοινό περιβάλλον, μέσα στο οποίο επηρεάζονται με μερικούς κοινούς τρόπους και έχουν μερικές κοινές δυνατότητες και συνεπώς με τη χρησιμοποίηση μερικών ίδιων πραγμάτων, με τα οποία μπορούν και οι άλλες έμβιες υπάρξεις να διατηρηθούν και να προστατευτούν. Έτσι δημιουργείται η αρχή της κοινωνικότητας (ή της κοινής εγωκεντρικότητας), δηλαδή η αρχή για την κοινή και συλλογική δραστηριότητα και για τη δυνατότητα της αντιπαράθεσής τους. Η ίδια η αντιπαράθεση μπορεί να έχει σαν αποτέλεσμα την υπερίσχυση του ενός με την καταστροφή, τον

περιορισμό ή την απομάκρυνση της εχθρικής ύπαρξης ή αντιθέτως μια σχέση αλληλοϋποστήριξης, φιλίας και συνεργασίας. Από εκεί αρχίζουν οι ευρύτερες ομαδοποιήσεις με τη φιλική συνύπαρξη, τη διαμόρφωση κοινής εμπειρίας, κοινών τρόπων συνεννόησης και οι πολύτροπες αντιπαραθέσεις ανάμεσα στις διαφοροποιημένες ομάδες.

Για να μπορεί μια έμβια ύπαρξη, ειδικά η ανθρώπινη, ν' αποδώσει υπέρ μεγάλη σημασία και προσοχή στις δυνατότητες μερικών πραγμάτων, σε μια τυχαία σχέση της μ' ένα πράγμα, μ' έναν άνθρωπο, στις σχέσεις των άλλων, ν' αρκείται στη γνώση της για την ύπαρξη και τις δυνατότητες μερικών πραγμάτων, τα οποία της χρησιμεύουν, ν' αρκείται στην ύπαρξη της ανεξάρτητα από την ποιότητα και τη διάρκεια της, πρέπει αντιθέτως να μην μπορεί ν' αποδώσει αρκετή σημασία στην άμεση δυνατότητά της να γνωρίζει, να μην αναζητάει την αρχή της ύπαρξης των πραγμάτων, τα όρια του χρόνου και τις αιτίες των δραστηριοτήτων της. Γενικά, πρέπει να διαμορφώνει τις δραστηριότητές της επηρεασμένη και παρασυρμένη από το πιο άμεσο περιβάλλον της και ανεξάρτητα από τη συμφωνία με την αλήθεια, το δίκαιο και αν εξελίσσεται ή όχι η άμεση ποιότητά της. Αυτή η γενική προσαρμογή και αυτοσυντήρηση είναι δυνατή, γιατί η ύπαρξή της αρχίζει και διαμορφώνεται έμμεσα σαν ένα άλλο εξαρτημένο μέρος με περιορισμένη γνώση και με μεγάλη άγνοια για την άμεση κοινή πραγματικότητα. Χωρίς ποτέ να είναι η επαρκής αιτία του εαυτού της, της γνώσης της ή των πράξεών της και χωρίς τη φωτισμένη θέληση να γνωρίσει την άγνοιά της.

Η δραστηριότητα για τη διατήρηση της ζωής έχει επαρκή αιτία άμεσα την ύπαρξη της ζωής (και του Θεού), η οποία είναι στην ουσία της μια ευχάριστη εμπειρία του κόσμου γιατί είναι δικαιολογημένη εκ των προτέρων ανεξάρτητα από τις ανθρώπινες αξίες και σκοπούς. Η χαρά της γνώσης είναι η ουσία της ζωής και η ατέρμονη επανάληψη της ύπαρξης είναι η ατέρμονη επανάληψη της χαράς.

Ωστόσο, η έλλειψη εσωτερικής αυτοτέλειας και επαρκούς αυτογνωσίας, η παρασυρμένη διανοητική δραστηριότητα προτρέπει σε δραστηριότητες, οι οποίες δεν αποσκοπούν μόνο στη διατήρηση της ύπαρξης και δεν τη δικαιολογούν επαρκώς. Η διαμόρφωση του εσωτερικού κόσμου με περιορισμένη γνώση της πραγματικότητας, ο περιορισμός της αντίληψης σ' ένα μικρό μέρος της και σε μια μικρή στιγμή, ο καθορισμός της συμπεριφοράς με τέτοια ελλιπή και παραμορφωμένη γνώση, με λίγα λόγια η παρανοϊκότητα είναι η αρχή της εξωστρεφούς διανοητικής δραστηριότητας (για την έμμεση αιτιοδικαιολόγηση της ύπαρξης) και του εγωκεντρισμού.

Ο εγωκεντρισμός είναι η διαμόρφωση του εσωτερικού και εξωτερικού τρόπου ζωής με αποπροσανατολισμένη και περιορισμένη διανοητική δραστηριότητα. Δεν είναι μόνο η θεωρητική υπερεκτίμηση του εαυτού μας ή η υποτίμηση των άλλων εξωτερικευμένη στις λέξεις. Είναι γενικά η άγνοια, η διαστρεβλωμένη έννοια για τον εαυτό μας, για τη ζωή, για την κοινή πραγματικότητα, για την επαρκή αξιοποίηση της ζωής, η έλλειψη σκόπιμης αυτενέργειας για την εσωδιανοητική έλιξη, για την αναζήτηση της αλήθειας, η μεροληψία, με λίγα λόγια είναι η παρανοϊκότητα σε σχέση με τον εξωτερικό κόσμο. Η εξωτερική δραστηριότητα είναι ταυτοχρόνως διανοητική και η αποπροσανατολισμένη διάνοια καθορίζει δραστηριότητες με τις οποίες δε διατηρείται απλώς η ύπαρξή της, αλλά την δικαιολογεί (και την εξυψώνει)

μ' έμμεσο τρόπο, διατηρώντας έτσι την άγνοια, τον αποπροσανατολισμό, τον εγωκεντρισμό και γενικά την ανεπάρκειά της.

Ο εαυτός μας πιο άμεσα είναι η ποιότητα της εμπειρίας και της γνώσης που διατηρούμε, διαμορφώνουμε και στοχαζόμαστε. Πιο έμμεσα (σαν απρόσεκτος και άγνωστος) είναι ένας ασύλληπτος αριθμός δυνατοτήτων εμπειρίας, είναι έξω από το σχετικό παρόν μας και σε τελική ανάλυση όλο το Σύμπαν, στο οποίο είμαστε άμεσα. Δεν είμαστε η επαρκής αιτία του εαυτού μας και των δραστηριοτήτων μας, ούτε τον γνωρίζουμε στο σύνολό του και συμπεριφερόμαστε προς το εξωτερικό μας επηρεασμένοι από εξωτερικές αιτίες.

Εξαρχής δεν είμαστε η κοινή και αυτοτελής πραγματικότητα και η γνώση μας δεν είναι μόνο για την ποιότητα και τις δυνατότητες του άμεσου εαυτού μας. Είναι και για την ποιότητα, τις δυνατότητες και τις σχέσεις των εξωτερικών πραγμάτων. Με συνέπεια ο καθένας να γνωρίζει ένα διαφορετικό εαυτό, γιατί το γνωρίζουμε συγχρόνως σαν έμμεσο με τις σχέσεις του ανάμεσα σε άλλα περιορισμένα πράγματα και με μερικούς από τους δυνατούς τρόπους. Επομένως, με αυτήν τη σχετική και περιορισμένη γνώση δε συμπεριφερόμαστε προσδιορισμένοι μόνο από τον άμεσο εαυτό μας (ή από το Θεό), ούτε μόνο για αυτόν. Δεν μπορούμε να αποσκοπούμε μόνο άμεσα στον εαυτό μας, όπως ούτε να τον επαναπροσδιορίζουμε σταθερά, δηλαδή ανεπηρέαστα από εξωτερικές επιδράσεις. Στρεφόμαστε έμμεσα στον εαυτό μας, επηρεάζοντας και διαμορφώνοντας το εξωτερικό μας, πραγματοποιώντας και δημιουργώντας μερικές δυνατότητες, από τις οποίες εξαρτάται η αμεσότητά του, χωρίς ωστόσο να

γινόμαστε αυτοτελείς και να τελειοποιείται η αυτογνωσία και η βεβαιότητά μας.

Η ευρύτερη συμπεριφορά μας, οι δραστηριότητές μας σε όλη τη διάρκεια της ύπαρξής μας εξωτερικεύουν στοιχεία και δυνατότητες του εσωδιανοητικού μας κόσμου. Την ποιότητα της αυτογνωσίας μας, των ελλείψεών της, τη βεβαιότητα και την αβεβαιότητα μας, τι μας ευδιαθέτει να γνωρίζουμε στο βιβλίο της αντιληπτής πραγματικότητας. Συγχρόνως επηρεάζουν και διαμορφώνουν την εσωδιανοητική δραστηριότητα, όπως η γλώσσα των αφηρημένων εννοιών. Όταν χαιρόμαστε ή το αντίθετο, υπάρχει ένας κοινός λόγος, τον οποίο εμείς δε γνωρίζουμε πάντοτε ή συνολικά. Ο κοινός λόγος, για τον οποίο πάντοτε χαιρόμαστε ή λυπόμαστε ανεξάρτητα από την ποιότητα των ειδικότερων αιτιών και τρόπων που επιφέρουν αυτές τις κοινές διαθέσεις, είναι η ποιότητα της άμεσης έννοιας που έχουμε για τον εαυτό μας και η βεβαιότητα ή η αβεβαιότητα, την οποία βιώνουμε γι' αυτήν. Δηλαδή, αρέσουμε με αυτήν την έννοια στον εαυτό μας ή αντιθέτως. Από την ποιότητα αυτών των αιτιών (ή λόγων) και των δραστηριοτήτων μας εξαρτάται γενικά ποιος είναι ο εαυτός που μας αρέσει, διατηρούμε και δοξάζουμε.

Αν η εξωτερική συμπεριφορά και οι εξωτερικές επιδράσεις δεν ήταν επηρεασμός της εσωδιανοητικής ύπαρξής μας και αν σε τελική ανάλυση δε δημιουργούσε γνώση του εαυτού της (η οποία αποτελεί άμεση δημιουργική δυνατότητα για παρά πέρα αυτοδιαμόρφωσή της και καθορισμό πράξεων), τότε καμιά άλλη αιτία και καμιά πράξη δε θα μπορούσε να μας ευχαριστήσει ή να μας δυσареστήσει. Δε μας ευχαριστούν (ή δυσареστούν) μόνο

τα πράγματα, μας ευχαριστούν οι δυνατότητες που δημιουργούμε ή πραγματοποιούμε στον εαυτό μας και η ποιότητα της έννοιας που διαμορφώνουμε γι' αυτόν με τη χρησιμότητα των πραγμάτων και με τις σχέσεις μας.

Δε θέλουμε ανεξάρτητα από τον εαυτό μας και η αιτία που θέλουμε (όπως και της αντίληψής μας) δεν είναι μόνο τα εξωτερικά πράγματα και οι δυνατότητές τους. Είναι και η γνώση αυτών των πραγμάτων και σε τελική ανάλυση είναι η ποιότητα της έννοιας για τον εαυτό μας. Δεν πράττουμε ανεξάρτητα από την ποιότητα του εαυτού μας και δε στοχεύουμε στην αυτοδιατήρηση μιας αφηρημένης ύπαρξης. Στοχεύουμε και πράττουμε με τους ανάλογους τρόπους για τη σταθεροποίηση-δικαιολόγηση της ζωής με τέτοια ποιότητα, με τέτοια έννοια για τον εαυτό της και για να είμαστε με όσα πράττουμε και στοχεύουμε. Όταν μας καταστρέφουν ένα περιουσιακό στοιχείο, θα πονέσουμε όχι μόνο για την καταστροφή ενός εξωτερικού πράγματος, αλλά γιατί σε τελική ανάλυση η γνώση- έννοια, με την οποία διαμορφώνεται ο εαυτός μας, θα αποσταθεροποιηθεί, (γίνεται αβέβαια) με τη γνώση του επηρεασμού πολλών άλλων δυνατοτήτων και σχέσεων, που συνδέονται με αυτήν την εξωτερική καταστροφή.

Σε τελική ανάλυση, μπορούμε να πούμε ότι όλοι αναζητούν και δε θέλουν τίποτε άλλο εκτός από την αυτογνωσία (ή το Θεό), τη βεβαιότητα και τη σταθερότητα της αυτοτελούς ύπαρξης, γιατί η εξωτερική δραστηριότητα είναι ταυτοχρόνως εσωδιανοητική και χωρίς την τελευταία η πρώτη είναι αδιανόητη και ακαθόριστη.

Η αυταπάτη ότι είμαστε η μόνη αιτία των πράξεών μας

προέρχεται από την άγνοια της επαρκούς αιτίας των σχετικών και έμμεσων πραγμάτων και της κοινής εσωτερικής πραγματικότητας, ενώ διαπιστώνουμε άμεσα πως είμαστε πραγματικά μια αιτία στις δραστηριότητές μας. Από την άλλη, η δραστηριότητα χωρίς σκόπιμη αυτενέργεια για εσωτερική ανέλιξη, η αυταπάτη της τελειότητάς μας και ότι δε χρειάζεται ν' αλλάξουμε άμεσα εμείς οι ίδιοι, προέρχεται από τον άμεσο και εκ των προτέρων αυτοπροσδιορισμό μας. Από τη σταθερότητα του εαυτού μας (ο οποίος είναι σαν ένα μέρος του Τελειωμένου Χρόνου) και από την άμεση διαπίστωση της αναγκαιότητας να ενεργούμε σαν μέρη αλληλοεξαρτημένα, ενώ αγνοούμε τη Συμπαντική Τελειότητα και συχνά την ίδια την ύπαρξή μας, (η ουσιαστική αρχή της οποίας είναι εσωτερική). Η αντίθεση της μιας αυταπάτης ως προς την άλλη είναι συνέπεια της σχετικότητας της ατέλειάς μας, που είμαστε σαν ένα μέρος ενός κοινού και αυτοτελούς Εαυτού και έτσι πραγματικά μια εσωτερική αιτία, ενώ σχετικά αντίθετα δεν είμαστε αυτοτελείς και η επαρκής αιτία του εαυτού μας.

Ο άνθρωπος ξεχωρίζει στον εσωτερικό κόσμο του απ' όλα τα άλλα ζώα και με αντιληπτό τρόπο από τα έργα και από τις δημιουργικές δραστηριότητές του. Η κυρίαρχη διαφορά του προέρχεται από την κοινή δυνατότητά του να διατηρεί τις εμπειρικές διαπιστώσεις του για τα κοινά στοιχεία των πραγμάτων και να διαμορφώνει γνώση, ανακαλύπτοντας τις σχέσεις τους. Η διατηρημένη γνώση των εξωτερικών πραγμάτων επηρεάζει άμεσα την ύπαρξή μας και μας επιτρέπει να καθορίζουμε και να επηρεάζουμε τις εξωτερικές πράξεις μας. Χωρίς εκείνα να είναι

εξωτερικά στις αισθήσεις μας ή έτσι όπως ήταν πραγματικά σε μια άλλη στιγμή και χωρίς την αντιληπτική γνώση, η οποία περιορίζεται στις αισθήσεις και δε διατηρείται χωρίς την ύπαρξη των αντίστοιχων εξωτερικών πραγμάτων, των ιδίων τρόπων επίδρασης και των ιδίων σχέσεών μας με το περιβάλλον. Ο λόγος, η δημιουργική γλωσσο-διανοητική δραστηριότητα είναι μια εσωτερική πηγή δυνατοτήτων για τη δημιουργία και την πραγματοποίηση των αναρίθμητων άλλων δυνατοτήτων της εξωτερικής δραστηριότητας και εξηγεί τα περισσότερα εσωτερικά και εξωτερικά φαινόμενα της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Πράξη χωρίς καμιά προσοχή, διαπίστωση ή γνώση θα ήταν σαν μετακίνηση μιας πέτρας και χωρίς νόημα, γιατί δε θα μπορούσε να δημιουργηθεί με σταθερούς και δημιουργικούς τρόπους, όπως τώρα. Η σχετική έλλειψη δημιουργικών και πολλών αυτοκαθορισμένων δραστηριοτήτων από τα ζώα και ο περιορισμός της συμπεριφοράς τους στην πιο άμεση αντίληψή τους είναι η εμπειρική απόδειξη για τη σημασία της λογικής δυνατότητας να συγκεντρώνουμε τη γνώση, να στοχαζόμαστε πάνω της και να καθορίζουμε τις πράξεις μας.

Όταν πρωταρχίζουμε να διαμορφώνουμε μια ποιότητα εμπειρικής γνώσης και ευρύτερα τον εσωδιανοητικό κόσμο μας, δεν μπορούμε να διαπιστώνουμε πολλές σχέσεις ταυτοχρόνως (χρησιμοποιώντας προηγούμενες διαπιστώσεις), ούτε να στοχαζόμαστε και γι' αυτό διατηρούμε ελάχιστα απ' όσα αντιλαμβανόμαστε. Έτσι, από την αρχή της ύπαρξής μας η συμπεριφορά, οι διαθέσεις, η θέληση, η γνώση μας προσδιορίζονται με πιο τυχαίους και ασταθείς τρόπους, όπως στα άλλα ζώα. Με τις αντιλήψεις από τις εξωτερικές επιδράσεις, από τις σχέσεις μας μ' εκείνα που αντιλαμβανόμαστε και με τις ασυλλόγιστες δραστηριότητές μας, που αλλάζουν αυτές τις σχέσεις. Ο εσωτερικός κόσμος του μικρού παιδιού μπορεί να

διαμορφωθεί, όπως και η συμπεριφορά του, με σταθερό προσδιορισμένο τρόπο (πιο εύκολα) από τις εξωτερικές επιδράσεις και ειδικά με τη γνώση που άγεται από την οικογένεια και το πιο άμεσο κοινωνικό περιβάλλον του. Ο βασικός λόγος για τον οποίο γίνεται αυτό, είναι η έλλειψη γνώσης (για την ποιότητα, τις δυνατότητες και τις σχέσεις) των εξωτερικών πραγμάτων και για τους τρόπους, με τους οποίους μπορεί να επηρεαστεί, να συμπεριφερθεί και να προκαθορίσει δυνατότητες προς πραγματοποίηση.

Δεν αντιλαμβανόμαστε ούτε γνωρίζουμε επακριβώς την ίδια κοινωνική και ευρύτερη πραγματικότητα. Αυτή η ελλιπής γνώση από μόνη της, η παραμορφωμένη από τις ελλείψεις και τα λάθη, η σχετική μ' ένα μικρό μέρος εκείνης σε μια μικρή στιγμή, επηρεάζει τη διαμόρφωση του εσωτερικού κόσμου και τις εξωτερικές δραστηριότητές μας από την πρώτη στιγμή που γεννηθήκαμε. Μόνο που γεννηθήκαμε από διαφορετικούς γονείς (άμεσους φορείς) σε διαφορετικούς χρόνους και τόπους και με διαφορετικούς τρόπους διαμόρφωσης, δεν μπορούμε να συνεχίσουμε να είμαστε με τις ίδιες δυνατότητες ή να διαμορφώνουμε την ίδια εμπειρία για την ίδια πραγματικότητα και απροκαθόριστα.

Η πραγματικότητα δεν είναι ποτέ μόνο αυτή που αντιλαμβανόμαστε με τον τρόπο μας. Από την άλλη, σαν εξαρτημένα μέρη αναγκάζομαστε να πράττουμε, για ν' αποτρέπουμε τις αποσταθεροποιητικές επιδράσεις και αυτή η ατέλεια, ειδικά στον άνθρωπο που διαμορφώνει την εμπειρική γνώση χωρίς τη

διανοητική δυνατότητα να είναι αλάνθαστος, αντανakλάει αναρίθμητες συνέπειες στις πράξεις του, στις αντιδράσεις του, στην ποιότητα των σχέσεών του με τους άλλους ανθρώπους και στις κοινωνικές εξελίξεις. *Η αδυνατότητα να καταστρέψουμε τις αυταπάτες μας να γνωρίζουμε την άγνοιά μας, να μην κάνουμε συλλογιστικά λάθη, να γνωρίζουμε την ίδια πραγματικότητα, να ζήσουμε προσανατολισμένοι και σε τελική ανάλυση σαν επαρκείς αιτίες του εαυτού μας, με μια λέξη η παρανοϊκότητα είναι η γενική και αναπόφευκτη εσωδιανοητική ατέλεια καθορισμένη με την εσωτερική σημασία της.*

Όταν λέμε «ο άνθρωπος είναι ζώο λογικό», αυτό σημαίνει ότι διατηρεί, διαμορφώνει και εξωτερικεύει γνώση των πραγμάτων με τις εμπειρικές προσλήψεις και με τη στοχαστική επεξεργασία των κοινών γνωρισμάτων τους^ όχι ότι δεν κάνει λάθη, ότι δεν αγνοεί και ότι δεν πράττει επηρεασμένος από την πλάνη και την άγνοια. I) Η τυχαία διαμόρφωση της εμπειρικής γνώσης από τις ατελείωτες επιδράσεις μερικών περιορισμένων πραγμάτων II) Η ανεπάρκεια της γνώσης, οι διαβεβαιώσεις για την αλήθεια ή το λάθος και οι παρεκτροπές του στοχασμού μ' αιτία την ίδια τη γνώση και χωρίς να γνωρίζουμε τα όρια της άγνοιας και της αμφιβολίας III) Η ανάγκη να χρησιμοποιείται η διάνοια για εξωδιανοητικές δραστηριότητες και η χρησιμοποίηση της γνώσης και της εμπειρίας χωρίς ηθικό και φιλοσοφικό σκοπό. Αυτοί είναι οι βασικοί λόγοι, για τους οποίους κάνουμε αναρίθμητα λάθη, διαμορφώνουμε αβάσιμες απόψεις, αποπροσανατολιζόμαστε, συμπεριφερόμαστε εγωκεντρικά και το πιο άμεσο αποτέλεσμά τους μπορεί να ονομαστεί, με την ευρύτερη έννοια του όρου, «παράνοια» ή «διανοητικός αποπροσανατολισμός». *Η έλλειψη και ο περιορισμός στον εσωτερικό κόσμο γενικά αντιστοιχεί στην έλλειψη και στον περιορισμό του εξωτερικού. Η «παράνοια» είναι ένας ειδικός όρος για να*

εκφράσει την ανεπάρκεια στη διανοητική δραστηριότητα (όπως η ύλη εκφράζει μια έλλειψη στην ουσία και τη δυνατότητα εξέλιξης).

Η λογική δυνατότητα να διαμορφώνουμε την εμπειρική γνώση πάντοτε περιορισμένη σε μερικά πράγματα, να στοχαζόμαστε για τις σχέσεις και τις δυνατότητές τους, να τη μεταδίδουμε και να τη χρησιμοποιούμε, χωρίς να κυριαρχούμε τη διανοητική δραστηριότητα (με την προσεκτική γλωσσική διατύπωση, με τη γνώση των ελλείψεων της και ανεπηρέαστα από τις σχέσεις μας με τον εξωτερικό κόσμο) είναι συγχρόνως η αρχή της παράνοιας. Εννοούμε την παράνοια από μια ανώτερη διανοητική ευφυΐα, σε σχέση με την ακυρίαρχη διανοητική δραστηριότητα. Όχι μόνο την αδυνατότητα να γνωρίσουμε επαρκώς τα πράγματα, την ανοησία, τα λάθη, την πιο συχνή ή φανερή έλλειψη συνοχής των νοημάτων και γι' αυτό δεν είναι εύκολο να αναγνωριστεί σαν τέτοια και να αποτραπεί.

Η διαμόρφωση του εσωτερικού κόσμου με την ανεπαρκή γνώση της εξωτερικής πραγματικότητας, οι λαθεμένες και οι αβάσιμες διαπιστώσεις, ο καθορισμός της συμπεριφοράς με ελλιπή, παραμορφωμένη και αβέβαια γνώση, έχουν γενική συνέπεια να ζούμε αποπροσανατολισμένοι και να είμαστε εγωκεντρικοί από τη γέννηση ως το θάνατο. *Γνώση και λογική χωρίς ηθική είναι άσκοπη και παραπλανητική, ηθική χωρίς γνώση είναι αβάσιμη και ανεπαρκής.* Με αυτήν την έννοια, η ηθική είναι ταυτόσημη με τη λογική. Δηλαδή είναι ζωή αυτοκαθορισμένη και προσανατολισμένη μ' επαρκή γνώση, ενώ η έλλειψή της είναι έλλειψη αυτοκαθορισμού και δραστηριότητα με ανεπαρκή γνώση. Η ηθική και η εσωτερική αρχή του κόσμου χωρίς καμία γνώση είναι "τυφλή", αν όχι αδύνατη.

Από τη γνώση για την αρχή της γνώσης, για τον τρόπο που διαμορφώνεται, για το πώς γενικά η διανοητική δραστηριότητα

επηρεάζει διαρκώς την εξωτερική συμπεριφορά, για τη σχέση της με τη γλώσσα (μόνο από την αλήθεια που ανακαλύπτουμε στις γνωσιολογικές αναζητήσεις), αναδεικνύεται η αρχή μιας διαχρονικής ηθικής συμπεριφοράς. Με σκληρές αλήθειες, που ρίχνουν τα προσωπεία, τα ψευτοπρότυπα ζωής και τις βολικές ηθικές αξίες, με τις οποίες πολλοί θέλουν να επαναπαύονται στην άγνοια ή ν' αποφύγουν τις δυσάρεστες συνέπειες της εσωτερικής ανέλιξης. *Πρέπει να πάψουμε να μιλάμε για την ηθική αξία του εσωτερικού κόσμου και για την αξιοποίηση της ζωής, χωρίς ν' αναγνωρίζουμε με όλη τη σημασία πως δημιουργείται και διαμορφώνεται αυτός και η εξωτερική συμπεριφορά με τη διανοητική δραστηριότητα σαν ουσία του.*

Τα φυτά και τα ζώα, για να διατηρήσουν την ύπαρξή τους, χρησιμοποιούν εκπληκτικούς τρόπους, με τους οποίους παραπλανούν και προσελκύουν το ένα το άλλο. Οι άνθρωποι με τη δυνατότητά τους να διατηρούν γνώση και να καθορίζουν τη συμπεριφορά τους χωρίς τις πιο άμεσες αντιλήψεις τους, βρίσκουν ευφυείς τρόπους, για να δικαιολογήσουν την ύπαρξή τους και δεν αρκούνται μόνο στη διατήρησή της. Δημιουργούν σχέσεις με τους άλλους ανθρώπους και χρησιμοποιούν τις δυνατότητες των πραγμάτων, για να μην αισθάνονται πως είναι τιποτένιοι. Δηλαδή πως υπάρχουν άσκοπα. Μπορούν να καταναλώσουν όλη τη ζωή τους, για να προσελκύουν την προσοχή των άλλων.

Είναι συνηθισμένο φαινόμενο όσο και σπουδαίο, για να σταθεί η προσοχή μας, το πώς ο άνθρωπος διαμορφώνει τον τρόπο ζωής και την εμπειρία του επηρεαζόμενος διαρκώς από την έννοια του για τους άλλους ανθρώπους, με τους οποίους συμβιώνει. Όταν απομακρύνεται και ζει μακριά τους, συμπεριφέρεται διαφορετικά, ανεπηρέαστος από πολλές αντιλήψεις και έννοιές του για εκείνους. Όπως και αντιθέτως, από τον επηρεασμό της γνώσης του επιζητάει τη συμβίωσή του και τη

δημιουργία σχέσεων. Η γνώση του πως οι άλλοι μπορούν και γνωρίζουν σαν αυτόν, πως με εκείνην τη γνώση τους καθορίζουν τη συμπεριφορά τους, όπως αυτός, αυτή η γνώση για την ύπαρξη και την άμεση επίδραση της γνώσης στους άλλους τον προτρέπει να ζει, για να τους δώσει μια έννοια για τον εαυτό του. Μια έννοια, μια μικρή ή μεγάλη δόξα, με την οποία αισθάνεται σημαντικός, χρήσιμος, βέβαιος για την ύπαρξή του και πως δεν είναι τυχαίος.

Αν ο εαυτός μας ήταν ένας άλλος, που θα υπήρχε εξωτερικά μας, θα θέλαμε να έχουμε και θα είχαμε διαφορετικές σχέσεις μαζί του. Πολλά απ' όσα μπορούμε να τα κάνουμε μόνοι μας ή δεν είναι τόσο σημαντικά για να τα κάνουμε, θέλουμε να τα κάνουμε ανάμεσα στους άλλους και να γίνουν γνωστά. Η έννοια, η οποία μας αρέσει να σημαίνει τον εαυτό μας, είναι έτσι διαμορφωμένη, που πρέπει να πραγματοποιείται ανάμεσά τους, μας ευχαριστεί να την πραγματοποιούμε, να τη δείχνουμε και να είναι η πιο σπουδαία, αν όχι να μη μας μειώνει. Ο διανοητικός αποπροσανατολισμός και ο εγωκεντρισμός προτρέπουν σε εξωτερικές δραστηριότητες, με τις οποίες δε στοχεύουμε να δικαιολογήσουμε άμεσα την ύπαρξή μας με τη διαμόρφωση της αυτογνωσίας. Στοχεύουμε να τη δικαιολογήσουμε διαμέσου των εξωτερικών πραγμάτων, πραγματοποιώντας δυνατότητες, με τις οποίες αισθανόμαστε χρήσιμοι και αναγνωριζόμαστε από και με τους άλλους.

Το παιδί, που ακόμα δεν έχει διαμορφώσει μια βέβαιη γνώση για την ποιότητα, τις δυνατότητες και τις σχέσεις των ανθρώπων, που αντιλαμβάνεται πως δεν μπορεί μόνο του να κάνει

αρκετά, για να διατηρήσει και να υποστηρίξει τον εαυτό του και πως πρέπει να μην αντιτάσσεται στους πιο μεγάλους που υπερέχουν, δείχνει και αισθάνεται πως δεν είναι το τίποτε με το παιγνίδι. Το παιγνίδι είναι ένας ευφυής διανοητικός τρόπος, με τον οποίο αισθανόμαστε δημιουργοί ή κυρίαρχοι ορισμένων εξελίξεων και όχι μια τυχαία ύπαρξη.

Ο ανθρώπινος εσωτερικός κόσμος είναι συνδιαμορφωμένος με γνώση του εξωτερικού και του εσωτερικού των άλλων και δεν αρκείται σαν τα άλλα έμβια πλάσματα να εξωτερικεύει μόνο τις διαθέσεις της στιγμής, όπως προσδιορίζονται πιο άμεσα από τις αισθήσεις του. Για να δικαιολογήσει την ύπαρξή του και για να τον καταλάβουν, χρησιμοποιεί την εμπειρία του, τα πράγματα και τη γνώση των άλλων. Μεγαλώνοντας, ο άνθρωπος γνωρίζει το φυσικοκοινωνικό περιβάλλον του. Μπορεί να φροντίζει για την αυτοδιατήρηση και την προστασία του, συνεργάζεται με τους άλλους, δημιουργεί φιλικές σχέσεις και διανοείται πολλούς τρόπους, για να πραγματοποιεί τη θέλησή του, ν' αποφεύγει τις αμφισβητήσεις, τις αρνήσεις – στοιχεία κάθε εξέλιξης – και για να πάψει να καθορίζεται από τους άλλους χωρίς τη δική του θέληση. Φθάνει στο σημείο να μπορεί να διακόψει τη φιλία του, παρά να δείξει την αβεβαιότητά του για μια άποψη που υποστηρίζει, να διακινδυνέψει και να καταστρέψει τη ζωή του, παρά να κάνει το αντίθετο από τους φίλους του, αλλά μπορεί και να εκδικηθεί. Δεν αρκείται να συνυπάρχει απλά και ήσυχα όπως τα πρόβατα, γιατί κάτι περισσότερο αναζητάει από μια σταθερή διατήρηση και συνύπαρξή του.

Ο καθένας διαπιστώνει τον εγωκεντρισμό αποσπασματικά, σε μερικές στιγμές της δικής του συμπεριφοράς και στων άλλων. Ειδικά, όταν βρεθεί στη θέση να ζει έτσι όπως θα φαίνεται, σαν παιδί, παράξενος ή ανίσχυρος για να καταστρέψει, τότε καταλαβαίνει πόσο εγωκεντρικοί είναι οι άνθρωποι και δοκιμάζει ποιοι

είναι οι αληθινοί φίλοι και οι σοφοί. Τα ζώα, οι φιλήσυχοι άνθρωποι, τα παιδιά, οι ανίσχυροι να βλάψουν, να εκμεταλλευτούν και να προσποιηθούν, συνήθως δεν προκαλούν την εχθρική διάθεση του μίσους και είναι οι πιο «καλοί». Γιατί με το δικό τους τρόπο ζωής και με την άγνοιά τους δεν αμφισβητούν και δε μειώνουν όσους έχουν μια εγωκεντρική έννοια για τον εαυτό τους, βασισμένοι σε μερικές σχέσεις και δυνατότητές τους, τις οποίες δημιούργησαν με πολλή ευφυΐα για τα μάτια των άλλων εγωκεντρικών. Όμως, ο εγωκεντρισμός δεν περιορίζεται στις ανθρώπινες σχέσεις και στις πιο ευφυείς δραστηριότητες, ενώ οι συνέπειές του δεν είναι μόνο καταστροφικές.

Όλη η εξέλιξη της ύλης δεν είναι παρά η σχετική εξέλιξη της αυτοτελούς Συμπαντικής Διάνοιας σαν περιορισμένης και η δραστηριότητα με έμμεσους-εξωτερικούς τρόπους για τη δικαιολόγηση της ύπαρξής της λόγω της σχετικής έλλειψης αυτοτέλειας. Είναι η (προσαρμοστική) δραστηριότητα για τη σταθεροποίηση της περιορισμένης και παρασυρμένης ύπαρξης μέσα στον τελειωμένο συνολικό Χρόνο, δηλαδή η σχετική αντιπαράθεση του εσωκαθορισμένου και του εξωκαθορισμένου. Αυτό ακούγεται υπερβολικό, αλλά αν το αναλύσουμε, θα διαπιστώσουμε και θα εξακριβώσουμε πως το παράξενο θα ήταν η ζωή να άρχιζε την εξέλιξή της ανεπηρέαστη, χωρίς άγνοια, χωρίς παράνοια και αν ο σκοπός της ήταν μόνο άμεσα ο εαυτός της.

Η πραγματικότητα στο σύνολό της είναι έτσι τέλεια, που κάθε ατέλεια ή διαφορά στην ποιότητα, στις δυνατότητες, στις σχέσεις και στη γνώση των μερών να είναι η αρχή και το γόημα της σχετικής ύπαρξής τους. Οι άνθρωποι αγνοούν την αναγκαιό-

Τα παρακάτω λόγια του Σπινόζα μοιάζουν να ειπώθηκαν πριν από λίγο από μια επιτροπή επιστημόνων και όχι τότε από ένα φιλόσοφο: «Πραγματικά, θα έλεγε κανείς πως εννοούν τον άνθρωπο μέσα στη φύση ως κράτος εν κράτει. Πιστεύουν, πράγματι, πως ο άνθρωπος διαταράζει μάλλον τη φυσική τάξη παρά πως την ακολουθεί, πως εξουσιάζει απόλυτα τις πράξεις του και πως προσδιορίζεται μόνο από τον εαυτό του. Αναζητούν λοιπόν την αιτία της ανθρώπινης αδυναμίας και αστάθειας, όχι στην κοινή δύναμη της φύσης (...) Δε συμβαίνει τίποτε στη Φύση που να μπορεί να αποδοθεί σε ένα ελάττωμα που υπάρχει μέσα της.».

Τα παρακάτω λόγια του Σπινόζα μοιάζουν να ειπώθηκαν πριν από λίγο από μια επιτροπή επιστημόνων και όχι τότε από ένα φιλόσοφο: «Πραγματικά, θα έλεγε κανείς πως εννοούν τον άνθρωπο μέσα στη φύση ως κράτος εν κράτει. Πιστεύουν, πράγματι, πως ο άνθρωπος διαταράζει μάλλον τη φυσική τάξη παρά πως την ακολουθεί, πως εξουσιάζει απόλυτα τις πράξεις του και πως προσδιορίζεται μόνο από τον εαυτό του. Αναζητούν λοιπόν την αιτία της ανθρώπινης αδυναμίας και αστάθειας, όχι στην κοινή δύναμη της φύσης (...) Δε συμβαίνει τίποτε στη Φύση που να μπορεί να αποδοθεί σε ένα ελάττωμα που υπάρχει μέσα της.».

Στην αρχή της κοινωνικής εξέλιξης οι άνθρωποι μέσα στο φυσικό περιβάλλον τους ανακαλύπτουν διαφορετικούς τρόπους και σε διαφορετικές στιγμές, για να προστατευθούν από κοινές και διάφορες αποσταθεροποιητικές επιδράσεις και για να διατηρήσουν γενικά την ύπαρξή τους. Με τη σκόπιμη ή μη ανταλλαγή της γνώσης και με τη διάδοση της εμπειρίας δημιουργούνται κοινές δραστηριότητες, σχέσεις ευρύτερης συνεργασίας και εξυπηρέτησης, μπορούν να συνεννοηθούν, έχουν κοινά εξωτερικά στοιχεία, θέτουν κοινούς σκοπούς. Με τη δημιουργία τέτοιων σχέσεων, με τις νέες δυνατότητες από τη χρησιμοποίηση των πραγμάτων και με τη δημιουργική δραστηριότητά τους, οι άνθρωποι συνδέονται με περισσότερες σχέσεις (και για περισσότερους λόγους). Η συνύπαρξή τους γίνεται πιο σύνθετη, ενώ μέσα στο χρόνο οι αρχικοί λόγοι μιας σχέσης μπορεί ν' ανατρέπονται ή να διαπλέκονται με κάποιους άλλους. Συγκεντρώνονται σε περιοχές που εξασφαλίζουν την τροφή τους με τους λιγότερους κινδύνους, γενικά σ' ένα περιβάλλον, το οποίο μπορούν ν' ανεχθούν και να χρησιμοποιήσουν τις δυνατότητές του. Φτιάχνουν εργαλεία, κατοικίες, ενδύματα, καλλιεργούν τη γη, ανοίγουν περάσματα, φτιάχνουν πλεούμενα μέσα μεταφοράς, το φυσικό περιβάλλον τροποποιείται. Ανάλογα με τις δυνατότητες που προσφέρει, δημιουργούνται οχυρωματικά και αρδευτικά έργα, γίνεται εξόρυξη πρώτων υλών, τα εργαλεία διαμορφώνονται ανάλογα με το σκοπό τους και όταν αυτός ο σκοπός είναι η άμεση αποτροπή ενός κινδύνου – ο οποίος προέρχεται από άνθρωπο ή είναι κάποιος άλλος κίνδυνος φανερός ή ακαθόριστος – μετατρέπονται στα πρώτα είδη πρακτικών όπλων και σε όπλα φανταστικού τρόπου επίδρασης (λόγω άγνοιας). Η αποσύνθεση των νεκρών φέρνει ασθένειες, δυσσομία, τρόμο και οι νεκροί πρέπει να τοποθετούνται σε ειδικά σημεία... και τα λοιπά.

Την ίδια στιγμή τέτοιες σχέσεις και δραστηριότητες δημιουργούνται από άλλους μέσα σε άλλα περιβάλλοντα ή μέσα στο ίδιο και αυτές μπορεί να μην εξυπηρετούν την ύπαρξη και τους σκοπούς κάποιων μεμονωμένων ή μιας άλλης ομάδας. Αντιθέτως μπορούν να γίνουν πιο αποδοτικές με την αποτροπή της δημιουργίας τέτοιων σχέσεων ή με την καταστροφή τους, χρησιμοποιώντας τα αποτελέσματά τους ή ξανά με μια νέα ευρύτερη ή καθορισμένη συνεργασία. Για να μην πολυλογούμε – με αναλυτικές περιγραφές, ιστορικές γνώσεις και ζητήματα που δεν είναι στο σκοπό του εδώ έργου – θα καταλάβουμε πώς οι ανθρώπινες σχέσεις έγιναν έτσι πολυσύνθετες και γιατί είναι διαφοροποιημένη η θέση των ανθρώπων μέσα στο κοινωνικό περιβάλλον, όταν προσέξουμε χωρίς ανθρωποκεντρισμό πώς έγινε η αρχή των κοινωνικών σχέσεων. Όχι γενικευμένα από έναν άνθρωπο, αλλά από έναν αριθμό πρωτόγονων ανθρώπων, των οποίων η ζωή και η δραστηριότητα επηρεάστηκε, τότε, από τις προκαθορισμένες δυνατότητες του φυσικού περιβάλλοντος, από τις δυνατότητες του καθενός μέσα σε αυτό. Όλοι αυτοί οι άνθρωποι δεν έβλεπαν τα ίδια πράγματα ούτε επηρεαζόντουσαν μόνο από τις ίδιες επιδράσεις ή στην ίδια στιγμή, μερικοί έκαναν τις πρώτες δημιουργικές διαπιστώσεις και ανακάλυψαν σταθερούς τρόπους προστασίας και διατήρησης του εαυτού τους (λ.χ. κατοίκηση σε σπιλώματα, δυνατότητες της φωτιάς, των πετρωμάτων, των μετάλλων). Η εμπειρία αυτή, για τον ένα ή για τον άλλο λόγο, δε μεταδιδόταν πάντοτε ή σε όλους, ούτε καθόριζαν όλοι τις ίδιες δραστηριότητες στην ίδια στιγμή με τα ίδια αποτελέσματα και με την ίδια τύχη.

Η ιστορία μπορούσε εδώ να εξελιχθεί με ασύλληπτους τρόπους με μια μικρή διαφοροποίηση στη θέση και στην αναλογία των απλών υλικών στοιχείων στην αρχή της συνθετικής εξέλιξής τους. Η εξέλιξη της ζωής δε θα ήταν ακριβώς η ίδια ή στις

ίδιες στιγμές, πιο έμμεσα δε θα ήταν ακριβώς οι ίδιες ούτε οι δραστηριότητες, οι δυνατότητες και οι ποιότητες των ζωντανών πλασμάτων και συνεπώς ούτε η δημιουργική εξέλιξη του ανθρώπου. Ωστόσο, οι πρακτικές δυνατότητες που προσφέρουν οι πρώτες γνώσεις για την προστασία και για τη διατήρηση της ύπαρξης, προσδιορίζουν μια από τις πιο σημαντικές στιγμές της ζωής και κάνουν απαρχής μερικούς ισχυρότερους, με την έννοια ότι αυτοί μπορούν να καθορίζουν τις πράξεις τους προνοητικά, δημιουργικά και με σταθερούς τρόπους και έτσι ν' αποφύγουν και ν' ανατρέψουν γνωστούς κοινούς ή σταθερούς κινδύνους.

Οι σχέσεις συνεργασίας και φιλίας (ανάμεσα στους απλούς ανθρώπους και ανάμεσα στις κοινωνικές ομάδες) δημιουργούνται για τον ίδιο γενικό λόγο με τις κοινωνικές αντιπαραθέσεις και την εχθρότητα. Είναι δραστηριότητες και αποτελέσματα όχι για την αυτοδιατήρηση μιας αφηρημένης ύπαρξης, αλλά για να διατηρούνται στη ζωή τέτοιοι (συγκεκριμένοι) άνθρωποι, τέτοιας εμπειρίας, με τέτοιες δυνατότητες, τέτοιων σκοπών, τέτοιου τρόπου ζωής και σε τελική ανάλυση για να μπορούν να πράττουν και να γίνονται εκείνα τα οποία αντιλαμβάνονται – επηρεασμένοι μέσα στο φυσικοκοινωνικό περιβάλλον τους – πως δικαιολογούν επαρκώς τη ζωή τους, δεν περνάει άσκοπα και πως δεν κινδυνεύει. Δε θα αισθανόταν κάποιος αρνητικά να κυκλοφορήσει χωρίς ρούχα, αν δεν έβλεπε τον κίνδυνο να περιοριστούν οι δυνατότητές του για την αξιοποίηση της ύπαρξής του και να αμφισβητηθεί πως είναι άξιος – πως αξίζει να υπάρχει. Δε θα αισθανόταν αρνητικά να μην κατέχει ορισμένες δυνατότητες της τεχνολογίας, αν αυτές δεν τις κατείχε κανένας ή πριν τις προσφέρει η τεχνολογία (όπως δε θα τις επιθυμούσε αν τις αγνοούσε). Είναι διαφορετικός ο πόνος ενός ανθρώπου, όταν μια καταστροφή ή μια δυστυχία είναι κοινή για πολλούς και όχι μόνο γι' αυτόν. Ο πλούσιος δε θα είχε λόγους

να στοχεύει ακατάπαυστα τόσο μακριά από την απλή και αξιοπρεπή διατήρηση της ύπαρξής του και τελικά δε θα υπήρχαν τόσοι πολλοί διαφορετικοί τρόποι για την αυτοδιατήρηση. Οι άνθρωποι στοχεύουν και πράττουν με τους ανάλογους τρόπους, για να εξασφαλίσουν άμεσα και διά παντός τη ζωή τους, όχι μόνο για να διατηρηθεί αφηρημένα, αλλά για να υπάρχουν μαζί με όσα αυτοί στοχεύουν και πράττουν για τη δικαιολόγησή της, όπως την αντιλαμβάνονται μέσα στο φυσικοκοινωνικό περιβάλλον τους. Δηλαδή ταυτοχρόνως στοχεύουν και πραγματοποιούν άλλους σκοπούς, εμμέσως στην υπερίσχυση μιας κοσμοθεώρησης, ενός τρόπου ζωής, γενικώς σ' έναν ευρύτερο αριθμό δυνατοτήτων της ύπαρξής τους και γίνονται έτσι όπως γίνονται (εσωτερικοποιώντας την εξωτερική τους δραστηριότητα και εξωτερικοποιώντας την εσωτερική).

Με τη χρησιμοποίηση των υλικών πραγμάτων και ειδικά εκείνων που χρησιμεύουν πιο άμεσα στη διατήρηση της ύπαρξής μας, στην προστασία μας από τους κοινούς κινδύνους και στην επίλυση ορισμένων προβλημάτων, είναι δυνατό να πραγματοποιήσουμε μια έννοια για τον εαυτό μας, με την οποία όχι μόνο δε θα αισθανόμαστε τιποτένιοι αλλά και θ' αφαιρεί τη δυνατότητα των άλλων να μας αμφισβητήσουν. Πολλά από αυτά τα υλικά πράγματα και οι δυνατότητές τους δεν μπορούν να είναι δικά μας χωρίς τη συμφωνία των άλλων και δεν μπορούμε να τα δημιουργήσουμε εμείς οι ίδιοι ή τουλάχιστον με την ίδια ποιότητα και δυνατότητες που δημιουργήθηκαν από εκείνους. Ο συνηθισμένος κοινός τρόπος, για να τ' αποκτήσουμε και για να τα χρησιμοποιήσουμε με τη δική τους συμφωνία, είναι να τα ανταλλάξουμε με δικά μας πράγματα ή με τη χρησιμότητα, που έχουμε άμεσα εμείς οι ίδιοι και με τις δραστηριότητές μας. Επειδή, όμως, είναι δύσκολο ή αδύνατο να καθορίζεται σε τόσα πολλά πράγματα ποια με ποια θα ανταλλάσσονται, σε ποιες στιγμές, να

υπάρξει συμφωνία και να πραγματοποιείται με τον καθένα αυτός ο ασταθής τρόπος ανταλλαγής, αυτού του είδους τα προβλήματα επιλύονται με τη χρησιμοποίηση του κοινού υλικού μέσου, το οποίο λέγεται «χρήμα».

Το χρήμα, ως κοινό υλικό μέσο με μια ορισμένη ανταλλακτική και αγοραστική αξία, που είναι η προκαθορισμένη δυνατότητά του να ανταλλάσσεται με ορισμένα πράγματα, μπορεί να χρησιμεύει έτσι έμμεσα, για να διαμορφώσουμε τις σχέσεις μας με τους άλλους και για να υποστηρίξουμε τον εαυτό μας, σα να ήταν όλα εκείνα τα πράγματα και όλες οι δυνατότητές τους. Αυτή τη σταθερή δυνατότητα την έχει και για τους άλλους, μπορούμε να το ανταλλάζουμε με όσα μας επιτρέπεται, όπως και αντίστροφα να δώσουμε ή να χρησιμοποιήσουμε ορισμένα πράγματα, με τα οποία το ανταλλάξαμε, με τις δραστηριότητές μας και δίνοντας το ίδιο ως αντάλλαγμα για τις δραστηριότητες κάποιων άλλων, που μας εξυπηρετούν. Σαν έννοια αντανakλάει έναν απροσδιόριστο αριθμό δυνατών πραγμάτων, τις δυνατότητές τους και τις δυνατότητες των ίδιων των ανθρώπινων δραστηριοτήτων. Συνεπώς δικαιολογημένα έχει θεοποιηθεί από τον αποπροσανατολισμένο άνθρωπο, ο οποίος προτρέπει να εξυψώσει τον εαυτό του απέναντι στους άλλους, συμπεριφέρεται σα να ήταν η επαρκής αιτία του εαυτού του και αξιολογεί τη ζωή ανεξάρτητα από την ποιότητα του εσωδιανοητικού κόσμου (με εξωτερικές αξίες). Η θεοποίησή του και οι θυσίες που γίνονται για την απόκτησή του αντανakλούν τον εγωκεντρισμό, τον αποπροσανατολισμό και γενικά την αναξιοτήτά τους ν' αξιοποιηθούν οι άνθρωποι πραγματικά τη ζωή τους στην ουσία της με

την άμεση δικαιολόγησή της, με τη διαμόρφωση αυτογνωσίας και με την ισχυροποίηση της διάνοιάς τους.

Το αστείο είναι ότι μια μεγάλη πλειονότητα ανθρώπων, οι οποίοι πιστεύουν στην ισχύ του χρήματος για μια ομορφότερη ζωή, που ονειρεύονται τα πλούτη, οι οποίοι επιλέγουν ένα σκοταδιστικό και αλήτικο τρόπο ζωής και έχουν το θράσος να συμβουλεύουν για την προτεραιότητα και τη σημαντικότητά του, αυτοί οι ίδιοι είναι αποτυχημένοι και παρά τις προσπάθειές τους. Είναι πολύ διασκεδαστικό να τους αντιμετωπίζουμε με τις δικές τους υλιστικές απόψεις και εκτιμήσεις για το νόημα της ζωής. Χρειάζεται το ίδιο πολλή ανοησία ένας τέτοιος ανθρωπάκος να επιδεικνύεται και να συμβουλεύει έναν αλήτικο, αισθησιοκρατικό και άπληστο τρόπο ζωής, με την αυταπάτη ότι ο ίδιος είναι στη θέση ενός πλούσιου και εύπορου ανθρώπου.

Τα βασικά γνωρίσματα του εγωκεντρισμού και του εσωτερικού αποπροσανατολισμού είναι τα γενικά γνωρίσματα ενός εσωτερικού κόσμου, μιας διανοητικής δραστηριότητας και μιας ζωής παρασυρμένης από το περιβάλλον της, χωρίς αυτοτέλεια και αυτογνωσία. Με κοινό σκοπό την αποτροπή της αποσταθεροποίησης και την έμμεση δικαιολόγηση της ύπαρξής της, σε αντίθεση προς την έννοια της ουσίας και της αυτοτέλειας της κοινής πραγματικότητας. Καθένας στη διάρκεια της ζωής του βρίσκεται αδιάλειπτα σε αλληλεπίδραση με το φυσικοκοινωνικό περιβάλλον του, ξεχωρίζει από τους άλλους, υπάρχουν στιγμές αντίθετης συμπεριφοράς, διαφορετικών τρόπων αντίδρασης, διαφορετικών διαθέσεων, αλλά σε γενικές γραμμές είμαστε εγωκεντρικοί, γιατί ζούμε και συμπεριφερόμαστε όπως αν:

– Ο χρόνος είχε δημιουργηθεί για τον άνθρωπο και σα να μπορούσαν να δικαιολογηθούν οι δημιουργικές δραστηριότητές μας και η περιορισμένη ζωή μας μόνο με κάποιον εξωτερικό σκοπό.

– Η ζωή και τα έργα μας δεν είχαν τέλος ή αυτό δεν μπορούσε να έρθει πρόωρα.

– Ήμασταν η μόνη αιτία των δραστηριοτήτων μας.

– Μπορούσαμε να σταθεροποιήσουμε την πραγματικότητα στα δικά μας πρότυπα και να γίνουμε αρκετά άξιοι από τις δυνατότητές μας προς τον εξωτερικό μας κόσμο.

– Η πραγματικότητα περιοριζόταν στα πιο άμεσα αντιληπτά και σε μερικές σχέσεις μας.

– Ήταν ασήμαντες, εξωπραγματικές και απομονωμένες οι επιδράσεις, οι οποίες δεν είναι άμεσες, σταθερά προσδιοριστικές και αντιληπτές.

– Μετατρέποντας σε επαρκή λόγο της ζωής μας περαστικές και σχετικές δυνατότητες ή σχέσεις με τον εξωτερικό κόσμο, δοξάζοντας σχετικής αξίας δυνατότητες, αγνοώντας την άγνοιά μας και χωρίς ν' αμφιβállουμε για τη χρησιμότητα των δραστηριοτήτων και των στόχων μας.

– Η πραγματικότητα ήταν μόνο έξω μας και δεν εξαρτόταν από εμάς πώς θα μας επηρεάσει και η τύχη μας. Αγνοούμε την ύπαρξή μας, δημιουργούμε σχέσεις και χρησιμοποιούμε τα πράγματα, για να μην αισθανόμαστε τιποτένιοι και δεν στοχεύουμε ν' αλλάξουμε εσωτερικά.

– Η διανοητική δραστηριότητα ήταν μόνο ένα μέσο, δεν επηρέαζε άμεσα την ποιότητα της ζωής μας. Κάνουμε κατάχρηση της γνώσης, υποτιμάμε τη χρησιμότητα της αλήθειας και της εσωτερικής αναζήτησης, διαβεβαιώνουμε χωρίς να γνωρίζουμε επαρκώς, δεν προσέχουμε τους στοχασμούς και τη γλώσσα μας.

– Μπορούσαμε να γίνουμε σταθερά ευτυχισμένοι με κάθε

τρόπο που μας ευχαριστεί πιο άμεσα. Θέλουμε να μην έχουμε προβλήματα, πιστεύουμε ότι το αξίζουμε, ότι αυτά δεν ωφελούν, ότι οι διαθέσεις δε συνδέονται με τη γνώση και ότι η ευτυχία είναι ο αριθμός των ευχάριστων στιγμών και η πραγματοποίηση της θέλησής μας.

– Επιλύνουμε σαν σοφοί τα προβλήματα των άλλων στη θεωρία, ενώ οι ίδιοι είμαστε χαμένοι στα δικά μας. Δεν ανεχόμαστε τις διαφορές τους, τους υπολογίζουμε σα να μην ήταν επηρεασμένοι από τις επιδράσεις του φυσικοκοινωνικού περιβάλλοντος, σε τελική ανάλυση σαν να ήταν οι επαρκείς αιτίες της συμπεριφοράς τους και του εσωτερικού κόσμου τους.

– Αντί πρώτα να επιθυμούμε να γνωρίσουμε την κοινή πραγματικότητα, έναν επαρκή σκοπό, την άγνοιά μας σε βασικά ζητήματα και ν' αξιοποιήσουμε τις δυνατότητες του λόγου, εμείς επιθυμούμε ισχυρά να έχουμε αναρίθμητες άλλες δυνατότητες, κάνουμε πολλά όπως οι άλλοι, συχνά γελοία και ανώφελα και τα οποία μπορεί να θεωρούμε αδύνατα, δύσκολα και επικίνδυνα να γίνουν.

III. Για την άγνοια και την αξία ενός επαρκούς σκοπού.

Ένα βασικό ερώτημα δείχνει με τον απλούστερο τρόπο πα-
ντού και πάντοτε μέσα στο Σύμπαν, σε κάθε λογική έμβια ύπαρ-
ξη, τον εσωτερικό αποπροσανατολισμό της, τον παρασυρμό της,
τον εγωκεντρισμό της και το άσκοπο των εξωτερικών δραστη-
ριοτήτων ανεξάρτητα από ένα σταθερό και αξιοποιημένο εσω-
διανοητικό κόσμο: Γνωρίζουμε εμείς οι ίδιοι, εκ των υστέρων,
έναν επαρκή λόγο, για να θέλουμε να υπάρχουμε, ποιος είναι
αυτός και γιατί να μη διακόψουμε την ύπαρξή μας πριν από το
απρόβλεπτο τέλος της;

Στην εμπειρία μας διαπιστώνουμε μ' έναν άμεσο τρόπο πως
η ύπαρξή μας είναι δικαιολογημένη και όχι άσκοπη και αυτή η
διαπίστωση δεν είναι λάθος. Γι' αυτό πολλοί θεωρούν ανόητη,
γελοία και άρρωστη μια τέτοια ερώτηση. Ωστόσο, η καταφατική
απάντησή μας, χωρίς να την έχουμε εξηγήσει επαρκώς, δεν παύει
να είναι αμφισβητήσιμη και ακριβώς η άγνοια αυτής της εξή-
γησης είναι που δείχνει πως ζούμε παρασυρμένοι. Αν η ζωή μας
έχει έναν επαρκή λόγο, εμείς δεν πρέπει και δε χρησιμεύει να
τον αναζητήσουμε και πρέπει να συμφωνήσουμε υποχρεωτικά;

Όταν δειχθεί η άγνοιά τους με αυτό το δικαιολογημένο ερώ-
τημα, δεν απαντούν με ανεπηρέαστη διάθεση, όπως σε πολλά
άλλα ερωτήματα. Συνήθως εκπλήσσονται και αντιδρούν σα να

μη θέλουν να καταλάβουν την πρωταρχική σημασία του, τη σπουδαιότητα που κρύβει η απάντηση για τον τρόπο ζωής μας και τη δυνατότητα ν' αλλάξει η ζωή μας διαφορετικά από αυτήν που διαμορφώνουμε με τη θέλησή μας, παρασυρμένοι από τη γνώση των δυνατοτήτων μας προς τα εξωτερικά πράγματα. Ενώ είναι αυτονόητο ότι αξίζει να υπάρχουμε, τότε γιατί είναι έτσι δύσκολο να το αποδείξουμε;

Πολλοί απέφυγαν αυτή τη δυσκολία με αβάσιμες, αναπόδεικτες και ανεξήγητες θεωρίες, για τις οποίες εκείνοι είναι βέβαιοι πως αποτελούν αξιόπιστη γνώση, πως δεν περιέχουν λάθη και πως αν περιέχουν λάθη, αυτά δε γίνονται αιτία κακών συνεπειών. Υποστήριξαν την ύπαρξη του Θεού, ότι πρέπει να συνεισφέρουμε στις κοινωνικές εξελίξεις, ότι η ζωή δεν τελειώνει, ότι η αναζήτηση αυτών των απαντήσεων είναι ανώφελη και χωρίς επιτυχία. Ωστόσο, προσέγγισαν μ' έναν λάθος τρόπο σε σημαντικές αλήθειες, αναγνώρισαν την άγνοιά τους για έναν επαρκή λόγο της ύπαρξής μας και πως καμιά δραστηριότητα και ύπαρξη δεν έχει σταθερή χρησιμότητα και αξία χωρίς την ύπαρξη ενός σταθερού τελικού αποτελέσματος.

Στην εμπειρία μας διαπιστώνουμε πως τα πράγματα αλλάζουν και εμείς οι ίδιοι συνεχώς, ώσπου τελικά πεθαίνουμε με τον έναν ή με τον άλλο τρόπο. Όσοι διαμόρφωσαν μια ευχάριστη ή δυσάρεστη έννοια για τον εαυτό μας αποδεικνύονται θνητοί και μαζί με αυτούς η μικρή μας δόξα. Οι μνήμες σβήνουν, τα υλικά έργα μας επηρεάζονται, φθείρονται, ώσπου κι εκείνα καταστρέφονται ανεξάρτητα από την ποιότητα, τη σπουδαιότητα και την ομορφιά τους και παρά τις αποτρεπτικές προσπάθειές μας. (H)

άγνοια, οι ατελείς γνώσεις μας για την ποιότητα της κοινής πραγματικότητας, για την ουσία και τη σχέση της με το χρόνο, δικαιολογούν την αμφιβολία για την ύπαρξη μιας αρκετής αξίας γενικά στη ζωή και δείχνουν στη διάνοια μια βασική άγνοιά της.

Αν η ύπαρξή μας εκμηδενίζεται, χωρίς να χρησιμεύει στην επιτέλεση ενός επαρκούς σκοπού και τα έργα μας είναι φθαρτά, αυτό θα έπρεπε να είναι για όλους, θεωρητικά και βιωματικά, το κυρίαρχο πρόβλημα. Όμως, τελείως αντίθετα, πλην ελαχίστων στιγμών, οι άνθρωποι αποφεύγουν να δώσουν σημασία στην άγνοιά τους για έναν επαρκή σκοπό, συμπεριφέρονται απορροφημένοι από μερικές σχέσεις τους με ή χωρίς γνώση για την αληθινή σημασία του θανάτου, επιθυμούν ισχυρά να έχουν αναρίθμητες άλλες δυνατότητες και κάνουν τόσα άλλα, τα ίδια με πολλούς άλλους, τα οποία συχνά είναι γελοία, ανώφελα και φαίνονται αδύνατα, δύσκολα και επικίνδυνα.

Οι εγωκεντρικές και εύκολες εξηγήσεις γι' αυτό το πολύ αξιοπρόσεκτο φαινόμενο, όπως ότι θα περνούσε αναξιοποίητη η ζωή μας για ένα πρόβλημα, το οποίο δεν μπορούμε να το επιλύσουμε, συχνά δεν είναι λαθεμένες, αλλά δε δικαιολογούν επαρκώς τη ζωή και έτσι αποφεύγουμε μια σημαντική άγνοια, η οποία έχει τις συνέπειές της. Δεν είναι τυχαίο ότι αυτή η άγνοια συνδέεται άμεσα με τον παρασυρμένο και εγωκεντρικό τρόπο ζωής και με την ίδια την αδυνατότητά μας ν' αναγνωρίσουμε τη σπουδαιότητά της. Όχι πως πρέπει ν' αρχίσουμε από τώρα να πενθούμε, αλλά η ανακάλυψη της άγνοιάς μας για έναν επαρκή σκοπό στη ζωή είναι ωφέλιμη και χρήσιμη, για να αλλάξει πολλές λαθεμένες αξιολογήσεις μας για τις δραστηριότητες και τα έργα μας, την παραπλανητική θέλησή μας και πολλές από τις ανώφελες πράξεις μας. Αποτελεί μια φοβερή αλήθεια για την έλλειψη επαρκούς αξιοποίησης της ζωής, τον εγωκεντρισμό και τον κοινό αποπροσανατολισμό μας. Εδώ, δεν μπορούμε να μη

θυμηθούμε ξανά τον Άρθουρ Σοπεγκάουερ, έναν αρκετά σοφό άνθρωπο για να μην είχε διαπιστώσει αυτήν τη μεγάλη αλήθεια και για να μην είχε προσέξει ότι: «αντίθετα όλοι ζουν σαν να ήταν η ζωή τους αιώνια. Σε σημείο που – θα τολμούσαμε σχεδόν να το πούμε – κανένας δεν είναι πραγματικά πεπεισμένος ότι ο δικός του θάνατος είναι εξασφαλισμένος: αν όχι, δε θα μπορούσε να υπάρχει εκεί μεγάλη διαφορά ανάμεσα στην τύχη του και σε κείνη του εγκληματία που καταδικάστηκε^ πραγματικά, ο καθένας αναγνωρίζει καλά, In Abstracto και σε θεωρία, ότι ο θάνατός του είναι βέβαιος, αλλά η αλήθεια αυτή είναι σαν πολλές άλλες της ίδιας τάξης, που κρίναμε ανεφάρμοστες στην πράξη: τις βάζουμε κατά μέρος, δεν μετρούνται ανάμεσα στις ζωντανές, στις δρώσες ιδέες. Να διανοηθούμε καλά αυτή την ιδιότητα της διανοητικής φύσης μας, και θα δούμε την ανεπάρκεια όλων των κοινών εξηγήσεων: προσφεύγουμε στην ψυχολογία, μιλάμε για εθισμό, για υποταγή στο αναπόφευκτο^ όλ' αυτά έχουν ανάγκη να στηριχθούν σε κάποια πιο βαθιά αρχή (...)».

Στο σχετικό παρόν όλα φαίνονται σαν αιώνια. Το πιο συνταρακτικό γεγονός και, μέσα στο πέρασμα του χρόνου, η επίδρασή του μικραίνει σαν το κερί. Το τέλος θα έρθει όσο μακριά και να βρίσκεται. Πολλοί προνοούν από τώρα και κάνουν υποχωρήσεις, για να πραγματοποιήσουν τις φιλοδοξίες τους, στηριζόμενοι σε υποθέσεις και προβλέψεις, οι οποίες είναι πιο απίθανες να επαληθευτούν στην πραγματικότητα από την απελπιστική αλήθεια ότι ίσως να μην υπάρχουν ως τότε. Αισθανόμαστε πολύ μακριά μας το θάνατο, αν όχι αθάνατοι και μας βρίσκει χωρίς να το καταλάβουμε, όπως ο ύπνος. Η ζωή έχει

ερωτηματικά, θαυμαστικά, κόμματα, παρενθέσεις, άνω τελείες... όμως ο θάνατος βάζει την τελεία. Στην ίδια στιγμή που θρηνούμε για το τέλος μιας ζωής, στην ίδια εκείνη είναι δυνατό να χάσουμε τη δική μας μ' έναν από τους αναρίθμητους και απίστευτους τρόπους. Το τρομερό δεν είναι μόνο ο δικός μας θάνατος, με τον οποίο δε θα καταλάβουμε τίποτε, αλλά και εκείνος των ανθρώπων που μοιραστήκαμε τη ζωή μας μαζί τους, τους οποίους λατρεύουμε και μας λατρεύουν. *Η επιστροφή εκεί που ήμασταν πριν γεννηθούμε, δηλ. στο τίποτε, θα ήταν άδικη χωρίς έναν επαρκή σκοπό.*

Λίγο ως πολύ όλοι επιθυμούμε να υπάρχουν για πάντα, τουλάχιστον, ορισμένα πράγματα, ορισμένες στιγμές της ζωής μας και στοχεύουμε να επηρεάσουμε το μέλλον. Μην κρυβόμαστε πίσω από το δάχτυλό μας! Αναζητάμε αρχαία πράγματα, αναδεικνύουμε το παρελθόν, κάνουμε παιδιά, δίνουμε εκφραστικά ονόματα στους απογόνους μας, στους δρόμους της πόλης, στις τοποθεσίες, στα τεχνολογικά κατασκευάσματα, φτιάχνουμε έργα τέχνης, στέλνουμε διαστημόπλοια με προορισμό ν' ανακαλυφθούν από εξωγήινες μορφές ζωής. Ωστόσο, θέτουμε ένα όριο στο χρόνο, πέρα από το οποίο δε στοχεύουμε, για να μη διακόψουμε τις εγωκεντρικές δραστηριότητές μας από την απόγνωση, για να μην ανακαλύψουμε τις αλήθειες που δείχνουν τον αποπροσανατολισμό μας και γελοιοποιούν τους στόχους μας. *Πρέπει να μας πλησιάσει η καταστροφή, για να καταλάβουμε πόσο άσκοπη είναι η ζωή και τα έργα μας στο σύνολό τους, αν δεν απομένει τίποτε από αυτά;* Τα ποιητικά λόγια του Κ. ΚΑΡΥΩΤΑΚΗ το λένε μεγαλόπρεπα: «Στην άμμο στήνονται μεγάλα τα έργα των ανθρώπων και σαν παιδάκι τα γκρεμίζει ο χρόνος με το πόδι».

Η αξιοποίηση της ζωής με καμιά έννοια δεν μπορεί να είναι αρκετή, για να αιτιολογηθεί εκ των υστέρων γενικά η ύπαρξή μας, ανεξάρτητα από το αν αυτή στο σύνολό της έχει μια σταθερή χρησιμότητα. Γι' αυτό κάθε θεωρία που φιλοδοξεί να διαμορφώσει ή να επηρεάσει θετικά την ποιότητα της ζωής μας είναι αβάσιμη, αν πρώτα δεν έχει δικαιολογήσει τη διατήρησή της και αυτή η ανεπάρκειά της θα έχει αποπροσανατολιστικές συνέπειες, ακόμα και αν δεν είναι άτοπη. Δεν είναι δύσκολο να το καταλάβουμε ούτε ασήμαντο.

Υπάρχουμε, χωρίς να έχουμε μια επαρκή γνώση που δικαιολογεί τη ζωή μας και όχι την ανυπαρξία μας, χωρίς τη θέληση να την αναζητήσουμε και χωρίς να διαπιστώνουμε τη σημασία της. Με αυτήν την άγνοια, η οποία δείχνει πως είμαστε παρασυρμένοι, μιλάμε σαν ειδικοί επί ψυχολογικών, οικογενειακών και κοινωνικών ζητημάτων, μεγαλώνουμε τα παιδιά μας και μετατρέπουμε με όλη την ευφυΐα μας σε επαρκή λόγο της ύπαρξής μας ασήμαντα πράγματα και δυνατότητες και δε διστάζουμε ν' αναζητάμε τις αιτίες της διαφθοράς. Τι είναι αλήθεια; Ρωτούσαν και ρωτούν ακόμα, για ν' αφαιρέσουν εύκολα την αξιοπιστία από τα λόγια ενός διανοούμενου ή από τον ίδιο. Για να δοκιμαστούν όσοι πιστεύουν ότι γνωρίζουν την κοινή πραγματικότητα ή έχουν την προδιάθεση ν' αλλάξουν τη ζωή των άλλων, πρέπει πρώτ' απ' όλα να ερωτηθούν: πρέπει να θέλουμε να υπάρχουμε και γιατί; Μπορείτε να μας διαβεβαιώσετε ότι θα είμαστε εν ζωή και εσείς είστε προετοιμασμένοι για την πιθανότητα να χάσετε τη ζωή σας πιο γρήγορα απ' όσο υπολογίζετε;

Για να μην τους φανεί ανόητο και τόσο παράδοξο, μπορούμε να το θέσουμε διαφορετικά. Να υποθέσουμε ότι κάποιος φιλοσοφημένος φίλος μας αποκαλύπτει πως είναι απογοητευμένος από τη ζωή και απελπισμένος από την έλλειψη μιας αιώνιας

αξίας και αποφάσισε να της δώσει ο ίδιος ένα τέλος. Με ποιους ισχυρούς συλλογισμούς μπορούμε να του αποδείξουμε ότι δεν αξίζει να κάνει κάτι τέτοιο και ότι έτσι θα ζημιωθεί;

Μόνο αν συντελούμε στην επιτέλεση ενός επαρκούς σκοπού, μόνο τότε αξίζει αρκετά να υπάρχουμε. Η ανυπαρξία μας δε θα είχε καμιά σταθερή συνέπεια σ' εμάς τους ίδιους, καμιά σταθερή συνέπεια έξω από εμάς, ενώ αντιθέτως θα έλυνε όλα τα προβλήματα ταυτόχρονα με τον πιο απλό τρόπο. Η ζωή μας μπορεί να συνεχίζεται ωραία, αλλά όχι με βεβαιότητα για το αύριο και όχι χωρίς δυσάρεστες στιγμές και θα μπορούσαμε να τη διακόψουμε, χωρίς να μετανιώσουμε γι' αυτήν την πράξη μας. Οι λίγοι γνωστοί, τους οποίους θα πληγώναμε, δε θα ήταν οι πρώτοι ούτε οι τελευταίοι, ενώ μπορεί να το ξεπερνούσαν γρήγορα και στην ίδια στιγμή αναρίθμητοι άλλοι αξιαγάπητοι είναι δυστυχημένοι, αδικημένοι και βασανίζονται με φοβερούς φυσικούς και ανθρώπινους τρόπους. Η δυστυχία τους δε θα ήταν αιώνια, ενώ με την παύση της ύπαρξής μας ίσως ν' αποτρέπονται μεγαλύτερες δυστυχίες απ' όση με τη διατήρησή μας. Η ζωή μας μπορεί να τελείωνε μ' έναν από τους αναρίθμητους και απρόσμενους τρόπους, πολύ πριν ζήσουμε ως το μέσο όρο διάρκειας, ακόμα και πριν να το κάναμε εμείς με τη θέλησή μας. Αυτό γίνεται σε πολλούς άλλους πριν ζήσουν αρκετά και ενώ δεν πίστευαν ότι μπορεί να γίνει στους ίδιους. Οι δημιουργικές δραστηριότητές μας θα συνεισέφεραν με απρόβλεπτους τρόπους, δε θα είχαν σταθερές ή μόνο ωφέλιμες συνέπειες, ενώ έχουμε επηρεάσει τις εξελίξεις μόνο με τη στιγμή που γεννηθήκαμε και η ανακάλυψη ενός κόκαλου μπορεί να δώσει τη δυνατότητα να γίνουν σημαντικές άλλες ανακαλύψεις. Με το θάνατό μας θα επηρεάζαμε ξανά τις εξελίξεις, αλλά και χωρίς τις δυνατότητες πολλών ζώων... ο πολιτισμός θα ήταν διαφορετικός.

Αν δεν υπήρχε ένας επαρκής σκοπός, η πράξη της αυτοχειρίας θα μας ελευθέρωνε από μια άσκοπη ζωή και δε θα έπρεπε να μας φαίνεται τόσο παράδοξη ή απαίσια. Δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις, όπου πιστεύουμε στην αναγκαιότητα της θυσίας μερικών ανθρώπων ή θαυμάζουμε αυτόν που έδωσε τη ζωή του μ' έναν ηθικό σκοπό και κανένας δεν αποκαλεί αδικημένους όσους δε θα γεννηθούν ποτέ. Θα ήταν δικαιολογημένο να αυτοεκμηδενιστούμε, χωρίς να διανοηθούμε καμιά συνέπεια και όσο πιο γρήγορα θα το κάναμε τόσο το καλύτερο. Θα ήταν από δειλία ή από παράνοια να βασανίζουμε τον εαυτό μας με διάφορους τρόπους υποστηριγμένους από φιλοσοφικές και θρησκευτικές θεωρίες, ώσπου να επιτελέσουμε αυτόν τον αρνητικό σκοπό. Όχι μόνο θα ήταν άσκοπο και ανώφελο, αλλά θα ήταν και αντίθετο σ' εκείνο που θα έπρεπε να στοχεύουμε.

Αν ο θάνατος ήταν η οριστική εκμηδένιση της ύπαρξής μας ή αν δε χρησιμεύαμε στην επιτέλεση ενός επαρκούς σκοπού και εμείς δεν τη διακόπταμε, τότε ο πιο αξιόπιστος λόγος, για να ρυθμίζουμε τη συμπεριφορά μας, θα ήταν μόνο η διατήρηση της ζωής μας και η πραγματοποίηση των επιθυμιών μας. Με κάθε τρόπο και ανεξάρτητα από τις εξωτερικές συνέπειες. Χωρίς έναν επαρκή σκοπό κανένας άλλος λόγος δε θα ήταν πιο αξιόπιστος από αυτόν και η πιο αξιοποιημένη ποιότητα ζωής θα ήταν αυτή με τη μεγαλύτερη διάρκεια και τις περισσότερες δυνατότητες επιβίωσης ανεξάρτητα από την ποιότητά της. Αντιθέτως, υπάρχουν πολλοί άλλοι, για να είμαστε σκληροί, επικίνδυνοι και καταστροφικοί, πριν αδικηθούμε, πριν γίνουμε θύματα εκμετάλλευσης και μετανιώσουμε για όσα δεν πράξαμε.

Βλέπουμε, λοιπόν, από ηθικολογική σκοπιά ότι η έλλειψη ενός επαρκούς σκοπού-λόγου, για να θέλουμε εκ των υστέρων να ζούμε, θα είχε τις ίδιες συνέπειες με την ανυπαρξία μιας κοινής ή σταθερής πραγματικότητας (του Θεού). Γι' αυτό όχι

μόνο δε θα ήταν εκ των προτέρων επαρκώς δικαιολογημένη η ύπαρξή μας (από την άμεση και αυτοτελή πραγματικότητα), αλλά και το Σύμπαν δε θα υπήρχε. Οι ίδιες οι ποιότητες των πραγμάτων είναι οι λόγοι της ύπαρξής τους. Όμως, κάθε περιορισμένο πράγμα σαν ανεπαρκή αιτία του εαυτού του και σαν ελλιπής ποιότητα άμεσης αυτογνωσίας δε συμπεριφέρεται επαρκώς αυτοπροσδιορισμένο, επηρεάζεται από εξωτερικές αιτίες και δε γνωρίζει επαρκώς το λόγο της ύπαρξής του. Αν είχε τέτοια αυτογνωσία, θα ήταν η αυτοτελής πραγματικότητα. Ωστόσο, σα μέρος της αυτοτελούς και εσωτερικής πραγματικότητας δεν τον αγνοεί τελείως. Έτσι υπάρχει και ενεργεί σαν παρασυρμένο, χωρίς ποτέ να μπορεί να γίνει η επαρκής αιτία και να διαμορφώσει μια επαρκή γνώση του εαυτού του.

Επομένως, είναι αλήθεια ότι η διατήρηση της ανθρώπινης ζωής μας χωρίς τη θέληση για έναν επαρκή σκοπό, χωρίς τη γνώση της άγνοιάς μας για την ύπαρξή του, αλλά αντιθέτως μετατρέποντας σε επαρκή σκοπό τον ατελή εαυτό μας, περαστικές δυνατότητες και πράγματα, έχει κοινή συνέπεια εγωκεντρικούς τρόπους συμπεριφοράς, παρανοϊκή αντίληψη για τη ζωή και την πραγματικότητα, χάσιμο χρόνου και αβεβαιότητα για το νόημα της ύπαρξής μας. Η αναζήτηση ενός επαρκούς σκοπού είναι εσωτερική αναζήτηση της κοινής πραγματικότητας και προσανατολισμός της ζωής και αντιστρόφως. Αντιθέτως... και ξανά αντιστρόφως.

Λίγο-πολύ ο καθένας αναγνωρίζει πως η ζωή θα είναι επαρκέστερα δικαιολογημένη, αν δεν είναι ένα τυχαίο φαινόμενο εξέ-

λιξης της ύλης και αν μέσα στο χρόνο δε χάνονται για πάντα όλες οι στιγμές της. *Μόνο αν συντελούμε στην επιτέλεση ενός επαρκούς σκοπού, μόνο τότε αξίζει αρκετά να υπάρχουμε, ακόμα και αν ο θάνατος είναι το οριστικό τέλος μας.* Διαφορετικά δε θα είχε καμιά αξία ν' απορήσουμε αν και γιατί πρέπει να θέλουμε να υπάρχουμε. Από την ανακάλυψη μιας τέτοιας άγνοιας για την αξία γενικά της ύπαρξής μας απορούμε και θέτουμε ένα τέτοιο γενικό ερώτημα. Η εμπειρική διαπίστωση για τη ρευστότητα των πραγμάτων μέσα στο χρόνο, την παροδικότητά μας και η έννοια της ανυπαρξίας δικαιολογούν απλά αυτή τη βασική θέση. Αυτή είναι αξιόπιστη, ακόμα και αν μια τέλεια γνώση της πραγματικότητας, μια επαρκής εξήγηση χωρίς απορίες για το Είναι της, δεν ήταν επαρκής λόγος, για να θέλουμε εμείς εκ των υστέρων να υπάρχουμε. Είναι μια ηθικολογική θέση που δε χρειάζεται αναλυτική εξήγηση, αν όχι ένα ηθικό αξίωμα. Η ανυπαρξία μας δε θα είχε κάποια σταθερή συνέπεια έξω από εμάς, ενώ αντιθέτως θα έλυνε όλα τα προβλήματα με τον πιο άμεσο τρόπο. Όταν η θέληση για ζωή ή η άρνησή της δεν εξηγείται από τη συμφωνία ή τη διαφωνία της με αυτήν τη βασική θέση, τότε χρειάζονται δυσεύρετες και αβάσιμες θεωρίες, άλλες ανεπαρκείς εξηγήσεις, ατελείωτες αναζητήσεις και κάθε τι που συνέπεται, όταν η ζωή συνεχίζεται με άγνοια ενός επαρκούς σκοπού.

Επάνω σε αυτήν τη θέση μπορεί να βασιστεί άμεσα μια εισαγωγική πρακτική φιλοσοφία, πριν ακόμα να οριστεί ένας επαρκής σκοπός και χωρίς μια γενική γνώση για την πραγματικότητα. Γι' αυτό είναι και μπορεί να ονομαστεί προνοητική ηθικολογία.

Αναζητώντας να γνωρίσουμε αν υπάρχει ένας επαρκής σκοπός, για να θέλουμε να υπάρχουμε, ποιος είναι και πώς αξιοποιείται η ζωή, τότε αρχίζουμε να επιτελούμε με βεβαιότητα έναν

τέτοιο σκοπό, ανεξάρτητα από την επάρκεια της γνώσης μας και υπάρχει δεν υπάρχει ο Θεός. Ακόμα και αν θα έπρεπε ν' αυτοεκμηδενιστούμε, έχουμε ξανά την ίδια βεβαιότητα, εκ των προτέρων, ότι δεν είμαστε σε αντίθεση με αυτόν τον αρνητικό σκοπό, γιατί η επιτέλεσή του δεν επιτρέπεται πριν να γνωρίσουμε το αν επιτρέπεται. Συνεπώς, μπορούμε και απαντούμε αξιόπιστα, εκ των προτέρων, ότι πρέπει να θέλουμε να υπάρχουμε και δεν αμφιβάλλουμε ότι χωρίς την πραγματοποίηση αυτής της θέλησης ή με την αυτοεκμηδένισή μας δε θα μπορούσαμε να επιτελέσουμε τον προδρομικό σκοπό μας, που είναι η αναζήτηση και η γνώση.

Από εσωτερική και ηθική σκοπιά δεν υπάρχει πιο φοβερό και αδικαιολόγητο λάθος μέσα στο Σύμπαν από το να αρκούμαστε στη μικρόχρονη ζωή μας, χωρίς ένα σκοπό που να δικαιολογεί επαρκώς τις δραστηριότητές μας και χωρίς ν'

αμφιβάλλουμε για την αξία της. Ανακαλύπτοντάς το και αρχίζοντας την αμφισβήτηση των άλλων αξιών, ίσως να φθάσουμε να πιστεύουμε σε μια απαισιόδοξη θεώρηση για την πραγματικότητα. Ανεξάρτητα από το αν αυτή η απαισιόδοξη θεώρηση συμφωνεί με την ποιότητα της κοινής πραγματικότητας και τον προορισμό μας, μας δείχνει αναμφίβολα την πιο σημαντική άγνοιά μας.

Το ερώτημα που τη στοχεύει σαν όπλο είναι πάντοτε σημαντικό, ακόμα και όταν διαπιστώνουμε πως είμαστε αρκετά ευχαριστημένοι από τη ζωή μας. Δε γνωρίζουμε τι μας περιμένει την επόμενη στιγμή ή μετά το θάνατό μας, στην περίπτωση που πιστεύουμε σε μια συνέχεια. Για να βρει κάποιος το σθένος ν' αναζητήσει επίμονα την απάντησή του ή ν' αναγνωρίσει την άγνοιά του και τις συνέπειές της, πρέπει να είναι άνθρωπος, ο οποίος συμφωνεί και θα διάλεγε να ζήσει δυστυχισμένος με γνώση παρά ευτυχισμένος στην αυταπάτη.

Ειδικά η γενική απαισιοδοξία, η αρνητική διάθεσή μας σε μια άσκοπη ζωή είναι η καλύτερη θέση, για να επηρεαστεί η θέληση και συνεπώς οι δραστηριότητές μας, αντίθετα από τον αποπροσανατολιστικό επηρεασμό της άγνοιας και της πλάνης μας για την ποιότητα μιας αξιοποιημένης ζωής. Γιατί όσο μας λείπει η θέληση για ζωή και για την ακρίβεια όσο αξιώνουμε να χρησιμεύουμε σε μια σταθερή αξία, η οποία θα δικαιολογεί την καταστροφή, τη φθορά και τη δυστυχία, όσο δεν αρκούμαστε να πραγματοποιούμε την άπληστη και παρασυρμένη θέλησή μας και αμφιβάλλουμε για τη σταθερή χρησιμότητα των δραστηριοτήτων μας, το μόνο, το οποίο γνωρίζουμε χωρίς αμφιβολία ότι δεν είναι άσκοπο και χαμένος χρόνος, είναι η αναζήτηση ενός κυρίαρχου σκοπού, της σοφίας και η δημιουργία ενός διαχρονικού έργου. Τότε έχουμε έναν επαρκή λόγο να αιτιολογήσουμε επαρκώς εμείς οι ίδιοι τη θέληση για ζωή και η διάνοια αρχίζει να παίρνει την ανώτερη αξία της σαν μέσο και σαν σκοπός.

Αυτοί είναι και οι λόγοι, για τους οποίους η αντίθετη θέση της γενικής αισιοδοξίας δεν είναι η καλύτερη για την προδρομική αξιοποίηση της ζωής μας, αν και συμφωνούμε με την ίδια βασική αρχή. Γιατί μας επιτρέπει να κάνουμε πολλά, τα οποία θα ήταν ασήμαντα από τη σκοπιά της απαισιοδοξίας, να υποτιμήσουμε τη χρησιμότητα της διάνοιας και ν' αρκούμαστε στη ζωή, χωρίς να έχουμε έναν επαρκή λόγο να φιλοσοφήσουμε. Έτσι είναι εύκολο να παρασυρθούμε και να διαφθαρούμε από τον εγωκεντρισμό και να γίνουμε το ίδιο σκοταδιστές με πολλούς από εκείνους, που διαφωνούν με τη βασική αρχή του εσωτερικού προσανατολισμού, συχνά επαναπαυμένοι σε μια «τυφλή» πίστη ή σε μια θεωρία, της οποίας τα λάθη και η ανεπάρκεια δε μας προβληματίζουν.

Μόνο αν συντελούμε στην επιτέλεση ενός επαρκούς σκοπού, μόνο τότε αξίζει αρκετά να υπάρχουμε. Με την ίδια θέση θα

συμφωνήσουμε όχι μόνο από τη σκοπιά της γενικής απαισιοδοξίας αλλά και από εκείνην της γενικής αισιοδοξίας, σύμφωνα με την οποία συντελούμε. Για να είναι αντίθετες αυτές οι δυο σκοπιές, πρέπει να συμφωνούν με αυτήν την ίδια ηθική αρχή. Είναι το κοινό σημείο του νοήματός τους. Αυτή η βασική αρχή μας μεταστρέφει από άλλες θέσεις και απόψεις, που μας εκτρέπουν από το να στοχαστούμε σαν αυτοκαθορισμένοι, ν' ανακαλύψουμε την παραπλανητική άγνοιά μας και έτσι προνοητικά να αποφύγουμε άσκοπες και ασήμαντες δραστηριότητες με τις απρόβλεπτες συνέπειές τους. Όπως ο ανακλαστήρας δεν επιτρέπει στο φως να είναι σε όλες τις διευθύνσεις ή όπως η ακτή που βλέπουμε μέσα από τα θαλάσσια κύματα, που μας παρασέρνουν. Η γενική απαισιοδοξία – αντίθετη από την προηγούμενη θέλησή μας για ζωή και από τον προδρομικό σκοπό της αναζήτησης – προτρέπει να διαμορφωθεί ένας τρόπος εσωτερικής και εξωτερικής ζωής, με τον οποίο περιορίζεται και αποτρέπεται ο παρασυρμός μας και ριζώνουν μέσα μας τα γνωρίσματα ενός ανώτερου, μη εγωκεντρικού ανθρώπου.

Αν η διάνοιά μας είναι περιορισμένη όπως των άλλων ζώων, μπορούμε να επαναπαυόμαστε στα μικρά όρια της αβέβαιης ύπαρξής μας, να βλέπουμε τα πράγματα έτσι όπως εξυπηρετείται η διατήρηση της ανοησίας μας και να αισθανόμαστε με τις δραστηριότητές μας πως γίνουμε σημαντικοί για πάντα, όπως πίστευαν αναρίθμητοι άλλοι πριν από εμάς. Αλλά, ο χρόνος μας έχει διαψεύσει εκ των προτέρων και έχει καταδικάσει τις σχετικές αξίες που συνδέονται με τον εγωκεντρισμό: «Άρα, η αρνητική στάση (για τον κόσμο) θέτει, στο κέντρο των απασχολήσεων και των στοχασμών του ανθρώπου, τη φροντίδα της πνευματικής τελειοποίησης». (Alb. Schweitzer, 1875-1965, Νόμπελ ειρήνης 1952).

IV. Για την εσωτερική αρχή και τη σημασία της ηθικής.

Η ζωή δεν υπάρχει, για να πραγματοποιηθούν μόνο εκ των υστέρων οι προκαθορισμένοι από εμάς σκοποί και είναι αιτιολογημένη ανεξάρτητα από τις δικές μας ηθικές αξίες και δραστηριότητες. Όλες οι ποιότητες ζωής υπάρχουν αιτιολογημένα και η ζωή είναι ταυτοχρόνως-άμεσα για τον εαυτό της σαν αυτοσκοπός. Δικαιολογημένο δεν είναι μόνο το καλό και εμείς δεν μπορούμε σαν επαρκείς αιτίες του εαυτού μας να αλλάξουμε εμάς τους ίδιους ή τους άλλους, όπως καθορίσουμε θεωρητικά, ούτε να συμπεριφερόμαστε πάντοτε σε συμφωνία με τους ηθικούς κανόνες και για τους ίδιους σκοπούς.

Σε μια πρακτική φιλοσοφία βασισμένη στην κοσμολογική γνώση (σε μια επιστημονική ηθικολογία) δεν μπορούν να υπάρχουν κανόνες και θεωρίες, με τους οποίους οφείλει ο καθένας να καθορίζει τη ζωή του, να διαμορφώνει τον εσωτερικό κόσμο του και τη συμπεριφορά του. Όπως αν η χρησιμότητα και η πραγματοποίηση των προνοητικών δυνατοτήτων τους ήταν ανεξάρτητη από τα ίδια τα πράγματα, η ίδια για όλους ή ο σκοπός της ύπαρξής τους. Δεν πρέπει ν' αντιπαραθέτουμε τις συνέπειες που θα υπήρχαν, αν τώρα αμέσως όλοι οι άνθρωποι στρέφονταν διανοητικά στον εαυτό τους, για να ζήσουν με αυτογνωσία, με αυτοσυγγράτηση, χωρίς εγωκεντρισμό, για να

δείξουμε έτσι πως είναι ψεύτικες οι θεωρούμενες ηθικές αρχές. Παρόμοια, όπως ένας μαθηματικός γνωρίζει τη σωστή λύση ενός μαθηματικού προβλήματος και είναι βέβαιος για την ορθότητά της, ασχέτως αν εμείς δεν μπορούμε να τη βρούμε ως το τέλος και αλάνθαστα. Εξάλλου, για τον ίδιο λόγο που δεν μπορούμε να προβλέψουμε αρκετά τις ανθρώπινες σχέσεις στο μέλλον και την τύχη της κάθε ζωής, είναι ακόμα πιο δύσκολο να το κάνουμε με αφηρημένες υποθέσεις.

Η ηθική δεν μπορεί από μόνη της να επιτύχει άμεσα την πραγματοποίηση ενός κοινού εξωτερικού σκοπού, την κοινή εσωτερική αξιοποίηση της ζωής, χωρίς την αλλαγή των εξωτερικών δραστηριοτήτων, των σκοπών, των μέσων ή με τον καθορισμό κοινών τρόπων συμπεριφοράς. Η εσωτερική διαμόρφωση δεν είναι ένας κοινός εξωτερικός σκοπός, ο οποίος μπορεί ή πρέπει να πραγματοποιηθεί χωρίς καταστροφικές συνέπειες, δηλαδή χωρίς αποσταθεροποίηση και αποτελεί έμμεσο σκοπό για άλλες πολιτικοκοινωνικές δραστηριότητες, παρά της ηθικής. Η ύπαρξη διαφορετικών ποιοτήτων ζωής, η εμπειρία και η πολιτισμική εξέλιξη είναι δυνατή, ακριβώς γιατί δεν πρέπει να είναι πραγματοποιημένος αυτός ο σκοπός και δεν εξαρτάται μόνο από εμάς. Σε τελική ανάλυση, γιατί δεν μπορούμε να υπάρχουμε σαν επαρκείς αιτίες, πάντοτε με γνώση, με την ίδια εμπειρία, με τις ίδιες αντιδράσεις και στις ίδιες στιγμές. Το «δεν μπορούμε» υπό μια έννοια σημαίνει «δεν αξίζουμε» και η ανηθικότητα, η αδικία, η καταστροφή γενικά οι αποσταθεροποιητικές συνέπειες είναι ταυτόχρονα απόδοση δικαιοσύνης και συμβάλλουν σ' αυτή. Διαφορετικά, θα έπρεπε να συνυπάρχουν πολλοί Θεοί, όχι ένας αυτοτελής (και όλοι να είναι οι ίδιοι).

Αν εμείς δεν είμαστε σε θέση ν' απαντήσουμε στις δικαιολογημένες απορίες μας και να βρούμε τη λύση σ' ένα πρόβλημα ή μια άλλη λύση από αυτήν που έχουμε δώσει, με αυτήν την αδυνατότητά μας δεν πρέπει να δικαιολογούμε τη θέση μας και να θεωρούμε ορθές τις προκαταλήψεις μας. Η σημασία που αποδίδουμε στην πολιτική δραστηριότητα, στους ηθικούς κανόνες και στην εξέλιξη του πολιτισμού δεν πρέπει να είναι υπερβολική και ανθρωποκεντρική. *Λίγες απλές εμπειρικές διαπιστώσεις θα ήταν αρκετές* για να καταλάβουμε πως είμαστε παρασυρμένοι μέσα στη δίνη των αισθήσεων, για να προσανατολιστούμε, ν' αναγνωρίσουμε πως θα ήταν άσκοπες οι εξωτερικές δραστηριότητες ανεξάρτητα από ένα σταθερό ή εσωτερικά αξιοποιημένο κόσμο, την αναγκαιότητα της ατέλειας και επομένως για να βρούμε τη βάση των αληθινών ηθικών αρχών.

— Υπάρχει ακόμα μέλλον παρά το ότι έχει προηγηθεί απερίοριστο παρελθόν.

— Η ζωή και τα έργα μας έχουν ένα τέλος και δε γνωρίζουμε πότε θα έρθει.

— Δεν είμαστε η μόνη, η επαρκής αιτία του εαυτού μας και των δραστηριοτήτων μας.

— Υπάρχουν προκαθορισμένες δυνατότητες στην ποιότητα των πραγμάτων, σημαντικές εξωκοινωνικές επιδράσεις και δικές μας ατέλειες προσαρμοστικές, διανοητικές, βιολογικές και βιωματικές.

— Η πραγματικότητα δεν είναι ποτέ μόνο αυτή που αντιλαμβανόμαστε και γνωρίζουμε.

— Υπάρχουν έμμεσες, ασταθείς και σχετικά μικρές επιδράσεις, οι οποίες επηρεάζουν τις εξελίξεις και πάντοτε διαφορές στα πράγματα.

— Αγνοούμε έναν επαρκή και αποδεδειγμένο λόγο, για τον οποίο θα θέλαμε εκ των υστέρων να υπάρχουμε.

– Τίποτε δεν έχει αξία ανεξάρτητα από την ποιότητα του εσωτερικού κόσμου και ο εξωτερικός δεν μπορεί ν' αξιοποιηθεί ανεξάρτητα από αυτόν. Η ζωή είναι στον εαυτό μας και η ποιότητά της δεν είναι ανεξάρτητη από το πού, πότε και ποιοι είμαστε διαρκώς σαν υλικοβιολογική σύνθεση, σαν εσωτερικός κόσμος και από το πώς διανοούμεστε.

– Με το λόγο διαμορφώνουμε την περιορισμένη εμπειρία μας, τον ευρύτερο εσωτερικό κόσμο μας και τις εξωτερικές δραστηριότητές μας. Είναι η είσοδος για την άμεση αξιοποίηση της ύπαρξης με τη γνώση της άγνοιας, την αναζήτηση, την κυριαρχία της γνώσης και της διανοητικής δραστηριότητας.

– Οι ευχάριστες στιγμές από μόνες τους δεν είναι αρκετός λόγος, για να δικαιολογήσουν επαρκώς και συνολικά τη ζωή. Το ευχάριστο δεν είναι πάντοτε ωφέλιμο, όπως και αντιθέτως, ενώ η ευτυχία είναι αδύνατη και αβέβαια, όταν τη δημιουργούμε επαναπαυμένοι στην άγνοιά μας και βασισμένοι στην τυφλή πίστη ότι η τύχη θα μας τα φέρει έτσι όπως θα θέλαμε.

– Αυτοί που θα ήμασταν και όσα θα κάναμε σε άλλο χρόνο και τόπο είναι οι άλλοι ή αντιστρόφως, αυτά που θα ήταν οι άλλοι.... είμαστε εμείς.

– Η άγνοια της άγνοιάς μας και ο περιορισμός της σημασίας των παραπάνω απλών, αιώνιων και παντοπικών διαπιστώσεων είναι αιτία, για να ζούμε παρασυρμένοι και παραδομένοι στην τύχη.

Μέσα στο χρόνο όλα γίνονται και είναι έμμεσα σαν μέρη, χωρίς μια επαρκή εξωτερική αιτία, πάντοτε με ελλείψεις, αλλά είναι εκ των προτέρων και επαρκώς δικαιολογημένα από το

άμεσο σύνολό τους με άμεσο-εσωδιανοητικό τρόπο. Τα περιορισμένα πράγματα υπάρχουν και γίνονται με μια κοινή και άμεση αρχή, με την ηθική-εσωτερική αρχή της αυτογνωσίας και της αυτοτέλειας της Συμπαντικής Ποιότητας και όχι μόνο με τις αφηρημένες σχέσεις των εξειδικευμένων επιστημών.

Η διανοητική δραστηριότητα του Θεού δεν είναι διαφορετική και αποσπασμένη από την έμμεση-ολική πραγματικότητα, αντιθέτως είναι η ίδια η πραγματικότητα και η ουσία της. Δεν αναμένει να γνωρίσει έξω από τα πράγματα και μετά να ενεργήσει μέσα σε εκείνα, ούτε διαφοροποιείται μετά από εμπειρία και μεταβολή στα πράγματα. Αντιθέτως, προϋπάρχει μια τέλεια Αυτογνωσία, η οποία προκαθορίζει τις δυνατότητες της σχετικής έμμεσης εξέλιξης της μέσα στο χρόνο των περιορισμένων πραγμάτων και έτσι, σε σχέση με εκείνα εξωτερικεύεται και γίνεται με ελλείψεις και περιορισμούς. Ο Θεός είναι η ουσία όλων των λεγόμενων πραγμάτων, που δεν είναι τίποτε άλλο από χρονικές σχέσεις.

Οι ποιότητες των πραγμάτων υπάρχουν και γίνονται σαν μερικές στιγμές της άμεσης κοινής πραγματικότητας και έτσι οι ίδιες έχουν συντελέσει στη δική τους ύπαρξη μέσα στα όρια της ευρύτερης συμπαντικής στιγμής (στα οποία όλες είναι σαν άμεσα ενωμένες με όλους τους δυνατούς τρόπους). Ενώ σχετικά έμμεσα και εξωτερικά έχουν μια αρχή και δυνατότητες, οι οποίες δεν πραγματοποιούνται όλες ή με σταθερούς τρόπους. Γι' αυτό δεν υπάρχει τίποτε απροσδιόριστο, τελείως απροσάρμοστο, χωρίς να χρησιμεύει και ειδικότερα κανένα έμβιο μέρος, χωρίς να έχει αξιοποιήσει στο ελάχιστο την ύπαρξή του. Κανένας δεν έχει τέλεια άγνοια για την κοινή πραγματικότητα και για τον εαυτό του, δεν συμπεριφέρεται τελείως αποπροσανατολισμένα, σε τέλεια αντίθεση με το Θεό, με λίγα λόγια, χωρίς να είναι μέρος της αυτοπροσδιορισμένης Συμπαντικής Ποιότητας. Όλα είναι

αιτιολογημένα και χρήσιμα από την κοινή ουσία της σχετικής ύπαρξής τους (με άμεσο τρόπο), ενώ η αντιπαράθεσή τους με το Θεό και οι συνέπειές της εξηγούνται από την εμμεσότητα και τη μερικότητά τους. Όχι άμεσα από την ουσία τους ή από μια γενική αντίθεσή τους. *Ο Θεός είναι ο κοινός και αυτοτελής Εαυτός μας, ο οποίος εμείς σχετικά έμμεσα δεν είμαστε και γι' αυτό δεν έχουμε τέλεια αυτογνωσία ούτε τέλεια άγνοια.*

Αν η πραγματικότητα σαν σύνολο δεν ήταν άμεσα από τον εαυτό της σαν ανεξάρτητη και αυτοκαθορισμένη ύπαρξη, τότε θα ήταν αδύνατη η σταθερότητα, η ενότητα και η ποιότητα μέσα στην υλο-εξωτερική δραστηριότητα και επομένως κάθε διανοητική εξέλιξη μέσα στο χρόνο. Εξωτερικά και έμμεσα υπάρχουν ποιότητες, δηλαδή πραγματοποιημένες δυνατότητες με διαρκή επίδραση και χρησιμότητα. Όχι μόνο δυνατότητες προς πραγματοποίηση ή έλλειψη χρησιμότητας. Οι δυνατότητες δε λείπουν ποτέ, η έμμεση χρησιμότητα κάθε πράγματος μεταβάλλεται και μπορεί να καθορίζεται με πολλούς τρόπους, αναλόγως του τρόπου που επηρεάζει ή της δυνατότητας που πραγματοποιεί. Οι αξιολογήσεις, όπως και η ανάδειξη μιας αιτίας, μπορούν και γίνονται από πολλές σκοπιές και όπως μας ευχαριστεί, όσο μπορούμε να ορίζουμε έτσι σχετικά μια αξία-σκοπό σε σχέση με την πραγματοποίηση ορισμένων δυνατοτήτων.

Γενικά, μια αξία μπορεί να καθορίζεται: από τη συντελεστικότητα (ή την ποιότητα) μιας δυνατότητας, από την πραγματοποίησή της, από τον τρόπο που πραγματοποιείται, από τη διάρκεια, από τον αριθμό των επαναπραγματοποιήσεών της, από τις συνέπειές της, από τη σχέση της με ορισμένες άλλες, από τον

τρόπο που δημιουργείται και από συνδυασμό αυτών των γενικών συντελεστών καθορισμού. Η ίδια η ζωή μπορεί και χρησιμεύει σαν σύνθετη και δημιουργική δυνατότητα για την πραγματοποίηση πολλών εξωτερικών δυνατοτήτων, διανοητικά καθορισμένων ή όχι.

Η χρησιμότητα και ο σκοπός της ζωής δεν εξαρτάται μόνο από τις δυνατότητες προς πραγματοποίηση, δηλαδή δε δημιουργείται από το μηδέν και εκ των υστέρων. Η ίδια η ζωή είναι εκ των προτέρων μια πραγματοποιημένη δυνατότητα. Η πρωταρχική αξία της είναι εσωτερική-ηθική, δηλαδή εξαρτάται άμεσα από την ποιότητα του φορέα της, θεωρούμενη σαν πραγματοποιημένη δυνατότητα αυτογνωσίας, σαν σκοπός που συνεχίζει να επιτελείται με τη διαμόρφωση της συμπεριφοράς και αυτής της ίδιας. Εκ των υστέρων μπορεί να θεωρηθεί σαν διανοητική δυνατότητα εξέλιξης της αυτογνωσίας. Χωρίς την άμεση δυνατότητά μας να διανοούμεστε, να γνωρίζουμε και να αντιλαμβανόμαστε, θα ήταν τελείως αδύνατο ν' αξιοποιηθεί η ζωή, γιατί η αιτία και η ουσία της είναι η γνώση με κάθε ποιότητά της.

Η έμβια ύπαρξη έχει μια άμεση σχέση με το είναι της και η ουσία της είναι ότι αυτοκαθορίζεται και γίνεται με τη συνεπίδραση της εσωδιανοητικής δραστηριότητάς της, χωρίς την οποία δεν μπορεί να είναι. Οι σχέσεις και οι δραστηριότητες προς το εξωτερικό της την επηρεάζουν εσωτερικά, βιώνονται αρνητικά ή θετικά και η ίδια αυτενεργεί. Αντιθέτως, χωρίς την εσωτερικότητά της θα ήταν αδύνατη η σχετική σταθερότητα μέσα στις υλικές αλληλεπιδράσεις (του σώματος) και συνεπώς η εξωτερική δραστηριότητα με τις έμμεσες δυνατότητές της.

Δεν είναι ορισμένες δραστηριότητες ή δυνατότητες του εσωδιανοητικού κόσμου προς το εξωτερικό του που αποτελούν τον επαρκή σκοπό της ύπαρξής του. Ούτε η εσωτερική σταθερότητα

και η διατήρησή του ανεξάρτητα από την άμεση ποιότητά του. Αντιθέτως, αυτά τα τελευταία είναι ανόητα, άσκοπα και ασήμαντα χωρίς την εσωτερικότητα, την αυτογνωσία, τον αυτοκαθορισμό και χωρίς τη διανοητική βεβαιότητα, ενώ η εξωτερική συμπεριφορά υπάρχει από την έλλειψη του αυτοκαθορισμού και από την ανεπάρκεια της γνώσης. *Η εξωτερική δραστηριότητα είναι στιγμές της διανοητικής δραστηριότητας και της εξέλιξής της, όχι η αιτία της, ούτε ο σκοπός της.* Ο διχασμός πράξης και γνώσης είναι θεωρητικός. Στην πραγματικότητα διαφέρουν στον τρόπο που γίνονται και συνδέονται, όχι στην ουσία τους και δεν παύουν ποτέ να είναι μαζί. Η εξωτερική δραστηριότητα γίνεται από έλλειψη αμεσότητας, σταθερότητας και διατήρησης της ενέργειας και για να γίνεται προϋποθέτει κάτι που είναι σταθερό και άμεσα .

Δεν είμαστε αυτοτελείς και με επαρκή αυτογνωσία και η δραστηριότητά μας δεν είναι μόνο άμεση και διανοητική. Ταυτοχρόνως είναι έμμεση, εξωτερική και ανεπαρκώς γνωστή. Η έννοια της ελευθερίας ως προς τα εξωτερικά πράγματα, δηλαδή η δυνατότητα του αυτοκαθορισμού της χωροχρονικής θέσης μας και των σχέσεών μας ανάμεσά τους, δεν έχει νόημα, παρά μόνο όταν χρησιμεύει ή αποσκοπεί στην εσωδιανοητική ελευθερία, που υπονοούμε με τον εσωδιανοητικό προσανατολισμό και την αυτογνωσία. Η εξωτερική ελευθερία προϋποθέτει αυτοκυριαρχία και αυτοκαθορισμό της εξωτερικής συμπεριφοράς. Αν τη θεωρήσουμε σαν απεριόριστη δυνατότητα προς το εξωτερικό μας, τότε έρχεται σε αντίθεση με την έννοια του εσωδιανοητικού προσανατολισμού.

Η απεριόριστη εξωτερική δραστηριότητα και η δυνατότητα μιας τυχαίας κατεύθυνσης ανάμεσα στα πράγματα δεν έχουν ηθικό νόημα και σκοπό χωρίς την εσωτερικότητα. Αντιθέτως, χωρίς προσανατολισμό και αιτιότητα (λ.χ. η τυχαία αναζήτηση διεξόδου μέσα σ' ένα σπήλαιο) μπορούν να έχουν ένα αρνητικό ηθικό νόημα, δηλαδή να σημαίνουν μια έλλειψη στη δυνατότητα αυτοκαθορισμού και στην εξωτερική ελευθερία. Η έλλειψη αυτή μπορεί σε κάποια στιγμή να έχει ευνοϊκό και (ηθικό) αποτέλεσμα, γιατί δεν είναι συνολική αδυνατότητα αυτοκαθορισμού.

Εξάλλου, ακόμα και η απλή κατεύθυνση μέσα στο χώρο, όπως ευρύτερα η εξωτερική δραστηριότητα, δεν μπορεί να είναι τελείως απροσδιόριστη, αναίτια ή απεριόριστη. Κινούμαστε ανάμεσα σε άλλα πράγματα, τα οποία μας περιορίζουν τις δυνατότητες και τις μεταβάλλουν με τις δικές τους δυνατότητες, ποιότητες, σχέσεις και δραστηριότητες. Η έλλειψη αιτιότητας και σχέσεων προσδιορισμού είναι αντίθετη στην έννοια του αυτοκαθορισμού ή της ελευθερίας, όπως είναι ευρύτερα στην έννοια της ενότητας, της συνέχειας, της σταθερότητας και της συνθετικής εξέλιξης ή της δημιουργίας. Αν την υποθέταμε γενικευμένη σε όλη την πραγματικότητα, τότε δε θα νοούσαμε σύνθετα πράγματα. Αν υπήρχαμε, τότε καμιά γνώση δε θα ήταν βέβαιη και σταθερή για κανένα χρονικό όριο, για να επιτρέψει την ανάλογη πράξη για διανοητικά προκαθορισμένες συνέπειες, δε θα μπορούσε να επαναληφθεί η ίδια δραστηριότητα, ούτε να προκαθοριστεί τίποτε με διανοητικό τρόπο. Η ίδια η δυνατότητα μιας εσωτερικής αρχής και του άμεσου αυτοεπηρεασμού προϋποθέτουν τη σταθερότητα, την ενότητα, την ποιότητα και τον περιορισμό των δυνατοτήτων μέσα στην υλικο-εξωτερική δραστηριότητα. Σε τελική ανάλυση προϋποθέτουν την τέλεια αμεσότητα του Θεού.

Οι πράξεις μας εξαρτώνται σταθερά από τον εαυτό μας (ως

ένα μέρος), αυτοεπηραζόμαστε και η γνώση δε λείπει τελείως. Όταν η αυτοτέλεια, η αυτοσυγκράτηση, η αμεροληψία, η αυτογνωσία δεν είναι ο σκοπός των εξωτερικών δραστηριοτήτων, όταν η δυνατότητα να καθορίζουμε τις πράξεις μας δεν συνδέεται με αυτόν τον σκοπό, όσο λείπει η αυτογνωσία και η διανοητική δυνατότητα να γνωρίζουμε, τότε κάθε αυτοκαθορισμός είναι σχετικός, περιορισμένος και παράδοση στην τύχη. Η αυτοτέλεια είναι άμεση δικαιο-αιτιολόγηση της ύπαρξης και έλλειψη της ανάγκης για έμμεση εξύψωση και αναγνώριση. Είναι εσωδιανοητική δραστηριότητα καθορισμένη με τέλεια γνώση και όχι με πλάνες ή από τυχαίες εμπειρίες και για σχετικές δυνατότητες. Δηλαδή, συμπίπτει με την τέλεια αυτογνωσία.

Για να ζήσουμε, δεν είναι αναγκαίο να είμαστε φιλόσοφοι και ν' αναρωτιόμαστε γιατί υπάρχουμε. Αντιθέτως, αν δεν αναζητήσουμε τροφή και δεν προετοιμαστούμε για τους πιο άμεσους και φανερούς κινδύνους, θα χάσουμε τη δυνατότητα ν' αξιοποιήσουμε πιο πέρα την ύπαρξή μας. Πρέπει πρώτα να πράξουμε για την αυτοσυντήρησή μας, αλλά από αυτήν την αναγκαιότητα δεν πρέπει να συμπεράνουμε το τελείως αντίθετο, πως η ζωή αξιοποιείται μόνο με τις δραστηριότητες που τη διατηρούν και την προστατεύουν από τις αποσταθεροποιητικές επιδράσεις ή ανεξάρτητα από το ποιες είναι εκείνες οι δραστηριότητες. Όπως δε δικαιολογούμε την απόγνωση και τη διακοπή κάθε δραστηριότητας με το αναπόφευκτο φαινόμενο του θανάτου. Ο κοινός παρασυρμένος άνθρωπος βρίσκει σε αυτήν την αναγκαιότητα της ατέλειας τη βεβαιότητα για το πώς αξιοποιείται η ζωή, ποια είναι η πραγματικότητα και αναδεικνύει

την αυτοσυντήρηση σε ξεχωριστό σκοπό και σε αναγκαία προτεραιότητα.

Οι εξωτερικές δραστηριότητες για την αυτοσυντήρηση και η εξαναγκασμένη εργασία δεν είναι δραστηριότητες έξω από τη ζωή, με σκοπό να ζήσουμε εκ των υστέρων. Μπορεί να είναι η μισή από την άυπνη ζωή μας και σε πολλές περιπτώσεις η υλική και η ηθικοδιανοητική καταστροφή της με αντάλλαγμα κάποιες άλλες δυνατότητες. Δεν εξαρτάται μόνο η ύπαρξή μας από εκείνες τις δραστηριότητες με τέτοιο σκοπό. Συμβαίνει και αντίστροφα, από το πού, πότε και ποιοι είμαστε σε κάθε στιγμή επηρεάζονται και καθορίζονται οι πρώτες, οι δυνατότητες που μας δημιουργούν και εξαρτάται ο τρόπος της αναγκαιότητάς τους. Γι' αυτό δεν περιορίζονται σε αυτόν το σκοπό και είναι δυνατοί πολλοί τρόποι για την αυτοσυντήρηση. Η αναγκαιότητά τους δεν είναι σταθερή (σε κάθε στιγμή ή στο σύνολο της ύπαρξης), η προτεραιότητά τους δεν είναι έλλειψη της δυνατότητας να τις καθορίζουμε και ο τρόπος που επηρεάζουν τη ζωή και την εμπειρία δεν είναι ανεξάρτητος από την υπόλοιπη συμπεριφορά. Εξάλλου, η αναγκαιότητα να γίνει, να προηγηθεί ή να χρησιμεύσει κάτι δεν είναι πάντοτε και μόνο εκείνο το οποίο προσδιορίζει σταθερά, απομονωμένα, το μόνο χρήσιμο, το πιο αξιόλογο, εκείνο το οποίο δε δημιουργεί προβλήματα ή χωρίς το οποίο δε θα συνεχιζόταν μια εξέλιξη. Αντιθέτως μπορούν να ανατραπούν και να πάψουν να είναι χρήσιμα όσα προηγήθηκαν αναγκαία. Τα ζώα συμπεριφέρονται με την ίδια αναγκαιότητα, χωρίς τον αέρα δεν μπορούμε να ζήσουμε, ενώ εκείνος μπορεί να υπάρχει χωρίς εμάς, συχνά δημιουργούμε μερικά προβλήματα για να μπορέσουμε να επιλύσουμε ή ν' αποτρέψουμε ένα πιο μεγάλο και από ένα αόρατο μικρόβιο γίνεται να χάσουμε τη σημαντική ζωή μας.

Η εσωδιανοητική ποιότητα σαν περιορισμένη έχει δυνατότητες και συνεχίζει να γίνεται στο σχετικό εξωτερικό της, με το οποίο συνδέεται με πιο έμμεσους τρόπους. Έτσι, είναι ταυτόχρονα με μια υλικο-εξωτερική μορφή το λεγόμενο σώμα και όχι διαφορετική ή διαχωρισμένη από εκείνο. Η δυνατότητα της άμεσης αυτενέργειας και η σχετικότητα της έμμεσης-εξωτερικής ύπαρξης κάνουν αμφίβολες και άσκοπες ακόμα και τις πιο σταθερές δυνατότητες προς τον εξωτερικό κόσμο και όρους όπως είναι η βιολογική υγεία. Ο όρος «υγεία» εκφράζει μια ειδικότερη έννοια της τελειότητας, της αυτοτέλειας, της σταθερότητας ή του απεριόριστου, περιορισμένη στη βιολογική ποιότητα της ύπαρξης. Όπως δεν υπάρχει τέλεια ανεξαρτησία, αυτοτέλεια, απεριόριστη σταθερότητα, απεριόριστες δυνατότητες, το ίδιο δεν υπάρχει σαφής, σταθερή και πρότυπη υγεία. Αφηρημένες έννοιες, όπως η βιολογική υγεία, η επιβίωση, η σωματική ισχύς, η ηλικία, δεν εκφράζουν σταθερές δυνατότητες των σχετικών πραγμάτων. Δεν υπάρχουν ανεξάρτητα από την εσωδιανοητική δραστηριότητα και συχνά χάνουν τελείως το νόημά τους και ανατρέπονται από την ύπαρξη άλλων τρόπων αποσταθεροποίησης παρά τη γνώση και τη δραστηριότητα με τέτοιο σκοπό.

Όταν μιλάμε για ταυτότητα της εσωδιανοητικής ύπαρξης με την υλικοεξωτερική, δεν πρέπει να παρεξηγηθεί. Δηλαδή, ο εσωτερικός κόσμος να περιοριστεί στα βιώματα και να διαχωριστεί από τις υπόλοιπες δυνατότητες της βιολογικής ύπαρξης. Μετά να θεωρηθούν σαν δύο διαφορετικές ποιότητες με σχέσεις αναλογίας και ν' αναζητούνται σχέσεις αιτιότητας και

προτεραιότητας ανάμεσα σε δυο φαινόμενα, ενώ θα είναι ένα και το ίδιο. Ούτε εννοούμε σχέση ταυτότητας με τα βιολογικά μέρη, όπως τ' αντιλαμβανόμαστε χοντροκομμένα σαν σταθερά με ποσοτικές μεταβολές.

Πρώτον, στην εξωτερικευμένη μορφή του εσωδιανοητικού κόσμου συμπεριλαμβάνονται όλα τα βιολογικά μέρη μαζί με τις δραστηριότητές τους. Όχι μόνο όσα σχετίζονται πιο άμεσα με το κοινό εξωτερικό περιβάλλον, όπως το πρόσωπο, το κορμί, το δέρμα κ.λπ. Η βιολογική έννοια του σώματος είναι ευρύτερη. Δεν περιλαμβάνει μόνο τα φανερά και πιο σύνθετα μέρη του ή μόνο όσα χρησιμεύουν με τις δυνατότητές τους στο εξωτερικό περιβάλλον. Ανάμεσα στα μέρη του είναι και εκείνα του εγκεφάλου και το σύνολο των μικροαλληλεπιδράσεων των υλικών φορέων τους.

Δεύτερον, η εξωτερικευμένη μορφή του εσωτερικού κόσμου δεν αντιστοιχεί μόνο στον πραγματοποιημένο και πιο άμεσο εσωτερικό κόσμο, αλλά και σε δυνατότητές του, όπως και αντιστρόφως. Μπορούν να υπάρξουν διαθέσεις, εμπειρίες, στοχασμοί και σε στιγμές που εξαρτώνται με πιο έμμεσους τρόπους της βιολογικής ύπαρξης. Αντιστρόφως, αβίωτες βιολογικές μεταβολές και δραστηριότητες, εξαρτώνται πιο άμεσα από τις βιωμένες διανοητικές δραστηριότητες.

Τέλος, είναι αδύνατο να καθοριστεί με βεβαιότητα και γενικά ποιο είναι το ισχυρό και ανθεκτικό σώμα. Για το λόγο ότι δεν υπάρχει ανεξάρτητα από το χρόνο σε σταθερό περιβάλλον και ανεξάρτητα από τη διανοητική δραστηριότητα. Η βιολογική ύπαρξη δεν έχει μόνο δυνατότητες, αλλά συγχρόνως και ελλείψεις δυνατοτήτων, οι οποίες δεν είναι συνεχώς οι ίδιες, ενώ τα βιολογικά μέρη της δεν επηρεάζονται όλα το ίδιο. Η διαταραχή μπορεί να γίνει σε ένα από αυτά, την ίδια στιγμή που σαν σύνολο διατηρούν μια ανθεκτική και ισχυρή ύπαρξη.

Η ζωή είναι άμεσα αιτιολογημένη και αξιοποιημένη από την πρώτη στιγμή της, ανεξάρτητα από τις άλλες χρονικές στιγμές και δραστηριότητες, όπως και με κάθε μορφή της. Είναι άμεσα-διανοητικά για τον εαυτό της σαν μια ποιότητα εμπειρίας και γνώσης. Γι' αυτό η συμπεριφορά, η διαμόρφωση του τρόπου ζωής, οι τρόποι επηρεασμού από τις εξωτερικές επιδράσεις και η εμπειρία εξαρτώνται ως ένα μέρος από την άμεση αυτενεργό ποιότητα της έμβιας ύπαρξης και ειδικά από τη διανοητική δραστηριότητα, που προσδιορίζεται με γνώση. Έτσι, η δυνατότητα να διαμορφώνουμε εμείς οι ίδιοι την ποιότητα της ζωής μας, τον εσωτερικό κόσμο μας και να καθορίζουμε τις πράξεις μας δεν αφαιρείται τελείως από την αλληλεξάρτησή μας και από την ανεπαρκή γνώση μας για την πραγματικότητα. Έχουμε πάντοτε ένα μέρος ευθύνης (υπαιτιότητα) για όλες τις πράξεις μας, αλλά και για όλους τους τρόπους που επηρεαζόμαστε από το εξωτερικό μας, γιατί είμαστε όπως είμαστε και αυτοεπηρεαζόμαστε με γνώση. Ακόμα και όταν παρασυρόμαστε: το νερό για να κυματίσει από τον άνεμο, πρέπει και αυτό το ίδιο να έχει στην ποιότητά του την αντίστοιχη δυνατότητα να κυματίζει με την ενέργεια εκείνου, δηλαδή δεν εξαρτάται μόνο από τον άνεμο.

Δεν πρέπει να μιλάμε για τους επηρεασμούς μας από την εξωτερική πραγματικότητα ή για τα αποτελέσματα των επιδράσεων επάνω στην άμεση ύπαρξή μας ανεξάρτητα από την ποιότητα και τις δυνατότητες της τελευταίας. Είναι αυτονόητο γενικά, χωρίς βιολογική γνώση, ότι χωρίς τη δική μας ύπαρξη δε θα μπορούσαμε να αντιληφθούμε, να έχουμε εμπειρία και να γίνουμε τίποτε ούτε να ενεργήσουμε με κάποιον τρόπο. Συνεπώς, **οι**

τρόποι με τους οποίους επηρεάζεται κάποιος από την εξωτερική πραγματικότητα, εκείνα που αντιλαμβάνεται, οι σχέσεις που δημιουργεί και διαμορφώνει, οι δυνατότητες που δημιουργεί ή πραγματοποιεί εξαρτώνται διαρκώς από την άμεση ποιότητα του εαυτού του. (Αυτό ισχύει και για την υλική συμπεριφορά όλων των πραγμάτων). Αυτή είναι μια από τις βασικές γενικές διαπιστώσεις της επιστημονικής ηθικολογίας. Είναι η περιορισμένη διατύπωση μιας γενικότερης αρχής, περιορισμένη στην ανθρώπινη ύπαρξη: Η ίδια αιτία πάνω σε διαφορετικά πράγματα δεν μπορεί να δημιουργήσει επακριβώς ή όλα τα ίδια αποτελέσματα, και σε άμεση ή έμμεση σχέση με άλλες αιτίες μπορούν να προσδιορίζονται διαφορετικά και αντίθετα αποτελέσματα. Αυτή είναι η γενική αρχή, την οποία υπονοούμε, όταν απλά και λογοτεχνικά λέμε ότι όλα τα πράγματα έχουν τα θετικά και τα αρνητικά τους. Διαφορετικά, δε θα μπορούσε να εξηγηθεί, γενικά, πώς γίνεται να μην υπάρχουν δυο τελείως ίδια πράγματα ή άνθρωποι.

Το ότι πολλοί διαφορετικοί άνθρωποι επηρεάζονται με τον ίδιο τρόπο από ορισμένες κοινές επιδράσεις, μπορούν να αντιλαμβάνονται τα ίδια πράγματα, να συμπεριφέρονται με τον ίδιο τρόπο και να δημιουργούνται ορισμένα κοινωνικά φαινόμενα, αυτό εξηγείται γενικά από το ότι δεν είναι τελείως διαφορετικοί. Έχουν εκ των προτέρων μερικά κοινά στοιχεία και δυνατότητες, συνυπάρχουν σ' ένα σχετικά κοινό περιβάλλον, εξαρτώνται με ορισμένους κοινούς τρόπους από εκείνο και ειδικά όταν έχουν αδιαμόρφωτες απόψεις και δεν αναζητούν τη γνώση. Όχι επειδή οι επηρεασμοί τους γίνονται ανεξάρτητα από την ποιότητα του εαυτού τους, προσδιορισμένοι μόνο από τις εξωτερικές αιτίες.

Είναι απίστευτο ότι ο εξωτερικός κόσμος υπάρχει μόνο στη διάνοια των ανθρώπων σαν ένα όνειρο, όμως είναι εύκολο να πιστέψουμε ότι δεν έχει αξία και σκοπό χωρίς εκείνη. Τίποτε ωραίο ή άσχημο, τίποτε καλό και τίποτε κακό. Αν έλειπε η Συμπαντική Διάνοια, τότε τα πράγματα δε θα ήταν μόνο άσκοπα χωρίς την ανθρώπινη διάνοια, θα ήταν και τελείως άχρηστα, δηλαδή χωρίς καμιά εξωτερική δυνατότητα. Στη μια και στην άλλη περίπτωση δεν παύει να είναι αλήθεια ότι το νόημα και η αξία της ύπαρξης εξαρτάται άμεσα από την ουσία και την ποιότητά της, δηλ. πρέπει να είναι εσωτερική. Μόνο η διανοητικά αυτενεργός ουσία, μόνο η εσωτερική ύπαρξη έχει τις δυνατότητες να δημιουργήσει τις σχέσεις εκείνες με τον εξωτερικό κόσμο, με τις οποίες θα πάρει μια αξία, ένα νόημα και μια ποιότητα. Αν τα πράγματα ήταν μόνο σχέσεις, μόνο τρόποι εξωτερικής διασύνδεσης και υπήρχε μόνο εμμεσότητα, τότε θα ήταν αδύνατο να εξηγηθεί η ύπαρξή τους και η ποιότητα δε θα μπορούσε να δημιουργηθεί ούτε να νοηθεί.

Γι' αυτόν που κοιμάται, ο κόσμος είναι σχεδόν ένα τίποτε. Το ίδιο μέσο μπορεί να χρησιμεύσει με πολλούς τρόπους και διαφορετικά για τον καθένα. Ο ένας να χορεύει από απελπισία, ενώ ο άλλος να κάθεται αμέριμνος, ένας νέος να αυτοκτονεί για να πάει σ' έναν καλύτερο κόσμο, όπως πιστεύει, ενώ ο άλλος ο γέρος δεν αρκείται στη μεγάλη διάρκεια της ζωής του. Τα παραδείγματα είναι ατελείωτα και υποτίθεται ότι ο καθένας μπορεί να κάνει αυτή τη διαπίστωση σ' ένα μέρος της εμπειρίας του. Κανένας δεν μπορεί να αμφισβητήσει ότι η ζωή είναι στον εαυτό μας, είναι το πιο άμεσο είναι μας και η ποιότητά της δεν είναι ποτέ ανεξάρτητη από το πού, πότε και πώς είμαστε διαρκώς σαν υλική-έμμεση σύνθεση, σαν εσωτερικός κόσμος και ειδικά από το πώς διανοούμεστε.

Από τη μια συμπεριφερόμαστε με την εγωκεντρική αυταπά-

τη ότι είμαστε η μόνη αιτία των πράξεών μας ενώ από την άλλη δεν κάνουμε τίποτε, με σκοπό να προσανατολιστούμε εσωτερικά και ν' αποφύγουμε την κακοτυχία με δραστηριότητα μέσα μας. Αντιθέτως, αυταπατόμαστε με ευφυείς τρόπους πως αξίζουμε μια καλύτερη τύχη, έτσι καταναλώνουμε όλη τη ζωή μας και ανεύθυνοι, σαν τα παιδιά, αναζητάμε μια εξωτερική αιτία όχι μόνο για να ευχαριστηθούμε, αλλά και για να εξηγήσουμε κάθε δυσарέσκειά μας.

Ο εσωτερικός κόσμος των περισσότερων ανθρώπων μοιάζει μ' ένα δέντρο, που, αν και είναι ριζωμένο στο δικό μας κτήμα, τα μεγάλα κλαδιά με τους ωραίους καρπούς του βρίσκονται σε απόμακρες θέσεις πάνω από άλλα περιφραγμένα κτήματα, από τα οποία κάποιοι άλλοι θα μπορέσουν να τους μαζέψουν. Ο εγωκεντρισμός, ο αποπροσανατολιστικός τρόπος ζωής, πρώτ' απ' όλα είναι ένα ζήτημα ηθικολογικό. Δηλαδή σχετίζεται άμεσα με την ποιότητα και τις δυνατότητες της δικής μας ύπαρξης^ προέρχεται από την ατέλειά της και συγχρόνως την τροφοδοτεί. Έμμεσα είναι και ζήτημα κοινωνικό, γιατί από εμάς σαν άτομα εξαρτώνται άμεσα πολλές από τις εξωτερικές δραστηριότητές μας, η ποιότητα των σχέσεων που δημιουργούμε, οι τρόποι που επηρεαζόμαστε και αντιδρούμε και επομένως πιο έμμεσα η εμπειρία και οι εξελίξεις στις σχέσεις των άλλων ανθρώπων. Ο εγωκεντρισμός είναι η ρίζα πολλών μεγάλων κοινωνικών προβλημάτων σε όλες τις κοινωνικές δραστηριότητες και αναπαράγει τις αιτίες του.

Χωρίς την ίδια προσπάθεια ν' αλλάξουμε εσωτερικά με τη γνώση, την εμπειρία και το στοχασμό μας, η κυριαρχία που εξελίσσουμε στην εξωτερική πραγματικότητα, η μεταμόρφωσή της με τη χρησιμοποίηση της γνώσης σαν μια ιατρική επιστήμη και η προσκόλλησή μας στα επίγεια θυμίζει την κατάληψη που γί-

νεται από βάρβαρους ανθρώπους, με σκοπό να τους δοθούν ορι-
σμένα ανταλλάγματα.

Δεν μπορούμε να διανοηθούμε μια ανώτερη βιολογική εξέ-
λιξη χωρίς αυτή να είναι εσωτερική. Δηλαδή τουλάχιστον να
είναι σταθερή γνώση της ύπαρξής μας, γνωστικός τρόπος ζωής,
γνώση της σχετικότητας των πραγμάτων και αποτροπή των εγω-
κεντρικών δραστηριοτήτων. Δεν υπάρχει τίποτε πιο σημαντικό,
πιο ωφέλιμο και πιο όμορφο από τη δημιουργία της διάνοιας
μέσα στον ίδιο τον εαυτό της, που είναι η ουσία της ζωής. Η ζωή
και η εμπειρία αξιοποιούνται περισσότερο, όταν η διάνοια είναι
άμεσος σκοπός του εαυτού της και όχι με μια άσκοπη και
εγωκεντρική δραστηριότητα. Η οποία, ξανά, έχει την αρχή της
σε μια παρανοϊκή διάνοια και έτσι η διάνοια δεν είναι άμεσος
σκοπός του εαυτού της, παρασύρεται από τυχαίες αιτίες και
απομακρύνεται από την ουσιώδη αρχή κάθε σχετικής –
εξωτερικής αξίας. Η καταστροφή του αποπροσανατολισμού είναι
ο ίδιος ο αποπροσανατολισμός. Είναι η άγνοια της διάνοιας για
την άμεση αυτενέργειά της και ο διαχωρισμός της εξωτερικής
δραστηριότητας από τη δική της, ενώ αυτή δεν παύει να είναι
διανοητική με εξωτερικούς προσδιορισμούς ή πιο έμμεσους
τρόπους.

Η διάνοια σχετίζεται άμεσα με όλες τις γνωστικές δραστη-
ριότητες από την αρχή τους με την πρώτη αίσθηση και είναι η
ουσία της ζωής, ο λεγόμενος εσωτερικός κόσμος. Δεν έχει σπου-
δαιότερη δυνατότητα από το να γνωρίζει, να διατηρεί τον εαυτό
της σαν αυτοσκοπό και να διαμορφώνει με άμεσο τρόπο την
αυτογνωσία της. Η γνώση δεν είναι μόνο οι αφηρημένες έν-
νοιες της γλώσσας. Εξωτερικεύεται με την ευρύτερη συμπερι-
φορά μας, όχι μόνο με τους ήχους και αυτοδιαμορφώνεται με
την εμπειρία. Ένα μεγάλο μέρος των πράξεων και των
αντιδράσεων, το οποίο θεωρούμε προσδιορισμένο από την

«καρδιά» ή το αίσθημα, έχουν την αρχή τους μέσα στη διάνοια. Με τη διάνοια μπορούν να καθορίζονται πιο άμεσα χωρίς τη φωνητική εξωτερίκευση και την προσοχή, και προετοιμάζονται από τη διαμορφωμένη εμπειρία της.

Οι αρνητικές συνέπειες του διανοητικού αποπροσανατολισμού και του εγωκεντρικού τρόπου ζωής δεν είναι πάντοτε μια έλλειψη των αρκετά ευχάριστων στιγμών ή η αποτυχία στην πραγματοποίηση των στόχων μας. Πέρα από τη συσκότιση των γνωστικών δυνατοτήτων είναι η ασυμφωνία των διαθέσεων με τις αιτίες τους, δηλαδή να λυπόμαστε για όσα θα έπρεπε να χαιρόμαστε ή να μην αποδίδουμε σημασία, όπως και το αντίθετο. Είναι η αναζήτηση λύσεων για προβλήματα, τα οποία δε θα έπρεπε να υπάρχουν, η επίλυση των οποίων είναι η αρχή για τον πολλαπλασιασμό τους. Είναι η ευχαρίστηση με αντάλλαγμα σημαντικές δυνατότητές μας, με έμμεσες δυσάρεστες συνέπειες σε κάποιες άλλες στιγμές, συχνά με τη δυστυχία των άλλων, των παιδιών μας, γενικότερα με την καταστροφή. Είναι η ευχαρίστηση μέσα από αυταπάτες, η απληστία εξαιτίας της ανεπάρκειάς της και η «κρυφή» μας αβεβαιότητα.

Η ευτυχία δεν μπορεί να έχει διάρκεια, όταν τη δημιουργούμε με αποφεύγοντας να γνωρίσουμε την αβυσσική μας, τις δυσάρεστες αλήθειες, ζώντας σαν μέσα στο όνειρο, χωρίς να το γνωρίζουμε, ανεξάρτητη από την εσωτερική μας ποιότητα, βασιζόμενοι στην τυφλή πίστη ότι η τύχη θα μας τα φέρει έτσι όπως θα θέλαμε. Προπαντός, όμως, είναι μια ψεύτικη, αδικαιολόγητη και παρανοϊκή ευτυχία.

Αντιθέτως, η ευτυχία από τη συμφωνία με το Θεό και την

αποτροπή του εγωκεντρισμού δεν είναι τυχαίο αποτέλεσμα και προϋποθέτει εσωτερική ανέλιξη. Το βασικό γνώρισμά της δεν είναι η εξάρτησή της από ασταθείς αιτίες, από περαστικές δυνατότητες, από τυχαίες σχέσεις και εμπειρίες και από διαρκή αναζήτηση άλλων τρόπων ευχαρίστησης. Είναι η σταθερότητά της και η δυνατότητα να υπάρχει ανεξάρτητα από τον τόπο, το χρόνο, τα γεγονότα και τις σχέσεις μας, γιατί η δραστηριότητα που τη δημιουργεί επηρεάζει αυτά τα τελευταία και είναι εσωτερική.

Η ανακάλυψη της αυταπάτης για τον εαυτό μας, για τη ζωή και την πραγματικότητα, η ανακάλυψη μίας υπέρτατης αξίας, που συνεχίζει να υπάρχει πέρα από τη διάρκεια της δικής μας ζωής και η διαμόρφωση του τρόπου ζωής σύμφωνα με αυτήν τη γνώση, μπορεί να γίνουν από μόνα τους πηγή ευτυχίας και να μας απαλλάξουν από πολλά αδικαιολόγητα προβλήματα, που θα βιώναμε με τις άσκοπες και τις εγωκεντρικές δραστηριότητές μας. Η πηγή της δεν εξαρτάται από τις αλλαγές και τις εξελίξεις του σχετικού εξωτερικού κόσμου. Η πηγή της είναι η γνώση της κοινής και σταθερής πραγματικότητας, της άμεσης σχέσης μας με αυτήν, η εμπειρία από την εσωτερική δραστηριότητα με σκοπό αυτή τη γνώση και η ανέλιξή της σε αυτογνωσία με τη γνώση σαν εσωτερική πράξη. Η ίδια αυτή η αισιόδοξη γνώση και η ανέλιξη της εσωτερικής εμπειρίας δημιουργούν την εσωδιανοητική βεβαιότητα για την άμεση και την έμμεση ηθική αξία της ανώτερης και λογικής ευτυχίας. Τότε, οι άσχημες στιγμές, που υπάρχουν πάντοτε στη ζωή, δε μας παρασύρουν μακριά της, γιατί γνωρίζουμε ότι αυτές είναι συνέπειες της ατέλειάς μας και όχι της εσωτερικής αξιοποίησης της ζωής και του προσανατολισμού. Ο Σοπεγκάουερ υποστήριζε ότι η ευτυχία είναι η λιγότερη δυστυχία, ότι η χαρά είναι μια έλλειψη πόνου και θέλησης, που διαρκεί ελάχιστα και προσλαμβάνει αναρίθ-

μητες άλλες μορφές. Ωστόσο, δεν έκανε λάθος, όταν έλεγε ότι η πιο μεγάλη ευτυχία έχει την πηγή της μέσα στον εαυτό μας.

Για να βρει κάποιος τη σταθερή ευτυχία, για να είναι διαρκώς ευδιάθετος και αισιόδοξος, πρέπει να απαλλαγεί από τον εγωκεντρισμό, που τον παρασύρει σε άσκοπες και υπερβολικές δραστηριότητες μόνο και μόνο για τα μάτια λίγων ανθρώπων ή για μια στιγμιαία δυνατότητά του. Πρέπει να μην προσκολλιέται σε κανένα πράγμα σαν να ήταν εκείνο όλο το Σύμπαν, να μην υπερεκτιμάει τις γνωστικές δυνατότητές του και να μη βασίζεται σε κανέναν, ειδικά όταν εκείνος περιορίζει τη σημασία του χρόνου στα όρια της πραγματοποίησης ανθρώπινων σκοπών. Δεν υπάρχει κανένας, ο οποίος να γνωρίζει αρκετά τα πράγματα, τις σχέσεις και τις εξελίξεις τους, για να τον εμπιστευθούμε «τυφλά», ο οποίος να είναι ο κυρίαρχος των εξελίξεων ή να ζει περισσότερο για εμάς παρά για τον εαυτό του. Μόνο ένας Θεός μπορεί να μας τα φέρει έτσι όπως το αξίζουμε.

Ο εγωκεντρικός και παρασυρμένος άνθρωπος βλέπει τα πράγματα περισσότερο θεωρητικά και φαντασιόπληκτα απ' όσο πιστεύει και γι' αυτό παραγνωρίζει την απροσδιοριστία, την αστάθεια και τη σχετικότητα τους. Βγάζει εύκολα συμπεράσματα και διαπιστώνει συνέπειες περιορισμένος σε τυχαίες και αποσπασματικές εμπειρίες του, δεν είναι προνοητικός, δε διανοείται τις αιτίες των πραγμάτων και γενικεύει εύκολα τις διαπιστώσεις του βασισμένος στη συνήθεια της εμπειρίας του. Δεν είμαστε σε θέση να μιλάμε για τη ζωή των άλλων στο παρελθόν, στο παρόν ή στο μέλλον της, τη στιγμή που δε γνωρίζουμε καλά τον ίδιο τον εαυτό μας και την ουσία της ζωής, που είναι ο Θεός.

Από την αυτοτέλεια και τη σταθερότητα της κοινής πραγματικότητας επηρεάζονται συνολικά και άμεσα τα περιορισμένα πράγματα. Έτσι όταν κάποιος αποσκοπεί στην εξυπηρέτηση του εαυτού του έξω από τον ίδιο, χωρίς αυτογνωσία και αυτοσυγκράτηση, τότε παρά τις ευφυείς, κοπιαστικές, ισχυρές και καθορισμένες με πολλή γνώση δραστηριότητές του αυτός τελικά αποτυγχάνει. Για να καταλάβουμε με ποια σοφία υπάρχει το Σύμπαν, δε λείπουν τα παραδείγματα από αναρίθμητες εμπειρικές διαπιστώσεις. Συχνά, υποθέτουμε πως αν οι περιστάσεις ήταν διαφορετικές ή τις αλλάζαμε όπως υπολογίζουμε αβασάνιστα, τότε θα επιτυγχανάμε τις προβλεπόμενες εξελίξεις και αποτελέσματα. Πολλές απ' αυτές τις αφηρημένες υποθέσεις μας μπορούμε να τις βρούμε να πραγματοποιούνται σε σχέση με τη ζωή κάποιων άλλων. Τότε θα προσέξουμε πόσο πολλοί άλλοι συντελεστές επηρεάζουν τη ζωή με αναρίθμητους και απρόβλεπτους τρόπους, τους οποίους η διάνοιά μας δεν μπορεί να συλλάβει ούτε να συμπεριλάβει σε αξιόπιστους υπολογισμούς.

Κάποιες περιπτώσεις δυστυχίας, καταστροφής, ανατροπής των στόχων τις θεωρούμε ακραίες, μεμονωμένες, ασυνήθιστες και αισιοδοξούμε ότι δε θα τύχουν σ' εμάς. Ωστόσο, στην εκπληκτική πραγματικότητα μπορεί να ατυχήσουμε με αναρίθμητους άλλους διαφορετικούς ακραίους και ασυνήθιστους τρόπους. Δεν έχει νόημα η αλήθεια πως δε θα τύχουν σ' εμάς οι γνωστές ακραίες περιπτώσεις.

Αν πάρουμε μια πέτρα για να την πετάξουμε λίγο πιο πέρα, δεν είναι τελείως βέβαιο ότι αυτό θα γίνει. Μια τέτοια πράξη είναι δυνατό ν' αποτραπεί ή ν' αποτύχει για αναρίθμητους λόγους. Λ.χ. από μια στιγμιαία δυσδιαθεσία, από ένα θόρυβο, από το άπλωμα ενός άλλου χεριού. Να διανοηθούμε πόσο λίγη και αβέβαιη είναι η δυνατότητά μας να φέρουμε τους

συσχετισμούς των πραγμάτων έτσι όπως προκαθορίζουμε μέσα στη διάνοιά μας και πόσο αβέβαια είναι τα αποτελέσματα, τα οποία προϋποθέτουν σχέσεις ανάμεσα σε πολλούς ανθρώπους, συλλογική δραστηριότητα και χρόνο.

Δεν έχουμε την οικονομική δυνατότητα να προσφύγουμε στους πιο έμπειρους γιατρούς, να πάρουμε τα φάρμακα, να εισαχθούμε στο νοσοκομείο και με αφορμή αυτά τα προβλήματα διαπιστώνουμε την πρωταρχική αξία του χρήματος. Αλλά δε διανοούμεστε ποια λάθη μας μπορεί να δημιουργήσαν το πρόβλημα υγείας, πως αν είχαμε πλουτίσει θα είχε επηρεαστεί η ζωή μας, πως με τα πολλά χρήματα θα μπορούσαμε να καταστρέψουμε περισσότερο την υγεία και τη ζωή μας, πως η νοσηλεία μπορεί να δημιουργήσει άλλα προβλήματα, πόση σημασία έχει ο τρόπος με τον οποίο κάποιος πλουτίζει.

Η δημιουργία μιας φιλικής σχέσης ή το τεράστιο χρηματικό ποσό από ένα τυχερό λαχνό μπορεί να μας κάνουν προς στιγμήν ευτυχισμένους και εμείς να τα θεωρήσουμε σαν αντάλλαγμα για τις καλές πράξεις μας. Γρήγορα, όμως, μπορεί ν' αποδειχθούν αιτία δυστυχίας και καταστροφής με απρόσμενους τρόπους, από πτώχευση, δολοφονία, καταχρήσεις, από αλλαγές νόμων, από τροχαίο ατύχημα σε μια από τις συχνές μετακινήσεις, από αλλαγή των απόψεών μας.

Βασιζόμαστε στη μεγάλη απόδοσή μας να αυτοπροστατευόμαστε και πιστεύουμε πως μπορούμε να εξουδετερώσουμε εύκολα τις επιθετικές και προσβλητικές πράξεις των άλλων. Ενώ την ίδια στιγμή με τον τρόπο ζωής μας, με τις σχέσεις που δημιουργούμε και με τη συμπεριφορά μας εμείς οι ίδιοι καταστρέφουμε την υγεία μας και ενεργοποιούμε άλλους τρόπους, για να μας αντιμετωπίσουν.

Ένα παιδάκι σκοτώνεται και αναρωτιόμαστε για ποια πράξη του είχε αυτήν την κακή τύχη ή τι Θεός είναι αυτός. Η κακοπι-

στία του εγωκεντρισμού δεν αναρωτιέται μήπως με τον πρόωρο θάνατο αποτρέπονται μεγαλύτερα κακά στο ίδιο ή για ορισμένους άλλους και μήπως ο θάνατος δεν είναι αυτό που εννοούμε.

Ο θάνατος των σημαντικών μας προσώπων μπορεί να μας στεναχωρεί υπερβολικά, καταστροφικά και αδικαιολόγητα, όταν πιστεύουμε σε μια σκοτεινή, υλιστική και άτοπη θεώρηση για τον κόσμο.

Παρά την απλότητα να διαπιστώνουμε την άγνοια και τον αποπροσανατολισμό μας και παρά την τρομερή εμπειρία από τη ζωή των άλλων ανθρώπων, εξακολουθούμε σαν ανόητοι και παρανοϊκοί να είμαστε απορροφημένοι από τους όποιους στόχους μας, να βασιζόμαστε στις σχέσεις μας και στις δυνατότητες μερικών πραγμάτων και να περιορίζουμε την πραγματικότητα μέσα στη διάνοιά μας έτσι όπως μας βολεύει. *Ο εγωκεντρισμός και η αυταπάτη είναι από μόνα τους, χωρίς άλλη πράξη, η πιο μεγάλη καταστροφή και σχετίζονται άμεσα με την παράδοσή μας στην τύχη.*

Στις ανθρώπινες σχέσεις φαίνεται να κυριαρχεί και να υπερισχύει το ψέμα, η αδικία, η απάτη, το χρήμα και ο αποπροσανατολισμένος άνθρωπος εύκολα παρασύρεται να πιστέψει πως με αυτά τα μέσα μπορεί να πραγματοποιήσει τα όνειρά του και να ζήσει ευτυχισμένος. Είναι αξιοπρόσεκτο πώς οδηγείται κάποιος σε μια τέτοια απαισιόδοξη και σκοταδιστική αντίληψη, να συνδέει το ψέμα με την ευτυχία και την ευφύια και να υποτιμάει τις δυνατότητες της αλήθειας, της εσωτερικής αναζήτησης της αυτογνωσίας και το μεγαλείο της Συμπαντικής Ύπαρξης. *Μπορούμε να χρησιμοποιούμε την αλήθεια με την ίδια ευφύια και σκληρότητα και να επιφέρουμε το ίδιο αποτέλεσμα και τον ίδιο τρόπο με την ίδια αποτελεσματικότητα που έχει άμεσα στην εσωδιανοητική εμπειρία και στη θεωρία. Η εσωτερική προσέγγισή μας στη σταθερή πραγματικότητα*

του Θεού, η φιλοσοφική αναζήτηση, η αυτογνωσία και η ουδετερότητα μέσα στη σχετική πραγματικότητα, η δικαιολόγηση της ζωής άμεσα από την ίδια φέρνουν την ευτυχία, αποτρέπουν όσα θα τη διατάραζαν και μας προσομοιάζουν με τον αυτοτελή Θεό. Το να γνωρίζεις το Θεό είναι σα να έχεις συνεννοηθεί μαζί του, γιατί γνωρίζεις τι θα ήθελε, πως θα ζούσε και πως θα απολάμβανε αν αυτός ήταν άνθρωπος. Δε χρειάζεται να σε διδάξει. Η γνώση γι' αυτόν είναι η διδασκαλία του και η δική του γνώση.

Συνηθίζουμε να λέμε πως η ζωή αξίζει, όταν ενεργούμε με την «καρδιά» μας, παραδομένοι στις όμορφες εμπειρίες, και πως η Λογική είναι «ψυχρή» και καταστρεπτική για τις διαθέσεις. Αυτή η άποψη έχει ένα μέρος αλήθειας. Αν το διατυπώσουμε πιο προσεκτικά, θα πούμε πως η ανθρώπινη ύπαρξη είναι εξαναγκασμένη να πράξει με ανεπαρκή γνώση και σαν εξωκαθορισμένη, επηρεάζεται από τις δυνατότητές της μέσα στο περιβάλλον της, κάνει αναρίθμητα λάθη, συμπεριφέρεται και αντιδράει επηρεασμένη από την άγνοια και την πλάνη. Με λίγα λόγια, ο άνθρωπος δεν είναι μια αυτοτελής εσωτερική ύπαρξη, δεν είναι ο Θεός και ενεργεί με παράνοια, όπως και επηρεάζεται.

Η Λογική περιέχεται στις έννοιες της αυτογνωσίας, της διανοητικής κυριαρχίας, της γνώσης της άγνοιας, της αυτοκαθορισμένης ζωής και είναι ταυτόσημη με την αμερόληπτη Ηθική του Θεού. Είναι καταστρεπτική για εκείνες τις διαθέσεις και περιοριστική για την παρανοϊκή και εγωκεντρική ζωή. Αυτή η ίδια είναι ταυτόσημη με την ανεπηρέαστη αυτογνωσία, με την προσανατολισμένη διανοητική δραστηριότητα, με τη βεβαιότητα

στον τρόπο ευτυχίας και η εσωτερική-άμεση αρχή κάθε εξωτερικής εμπειρίας και της σχετικής λογικής.

Η λογική του παραλόγου δεν είναι μια άγνωστη έκφραση. Δεν υπάρχει συνολική αντίθεση στις δυο αυτές έννοιες, η οποία θα έκανε ανόητη ή αυτοκαταστρεφόμενη αυτήν τη διατύπωση και δεν είναι ένα λογοπαίγνιο. Το παράλογο στην πραγματικότητα είναι μέρος της Λογικής, είναι η περιορισμένη και σχετική λογική, όχι το τελείως αντίθετό της. Όχι το αναίτιο, το τελείως άσχετο, το σταθερά αδύνατο, το απροσδιόριστο, το απερίοριστο και το τελείως άχρηστο. Μια λογική συνέπεια, η οποία δεν μπορεί να προέλθει από μια άλλη αιτία, σε σχέση με εκείνην την άλλη αιτία είναι παράλογη.

Μια πολεμική δραστηριότητα, ένας φόνος, μια διαστροφή, όλα έχουν αιτίες και λόγους για να γίνονται, αιτίες εξωδιανοητικές ή σκόπιμες, γνωστές ή άγνωστες, οι οποίες «δικαιολογούν» τ' αποτελέσματά τους (και δικαιολογούνται από εκείνα). Χωρίς τις αιτίες αυτά τα γεγονότα, αυτές οι δυνατότητες και οι σχέσεις δε θα μπορούσαν να προσδιοριστούν και θα ήταν ανεξήγητα και τελείως παράλογα. Οι ενέργειες που τα διατηρούν, τα εξαπλώνουν, τα εξελίσσουν και συμβάλλουν στην πραγματοποίησή τους, σε σχέση με αυτό το σκοπό και προκαθορισμό είναι λογικές, χρήσιμες, δημιουργικές και η γνώση μπορεί να τους χρησιμεύει με πολλούς τρόπους. Γι' αυτό μια φαντασιοκοπία, μια διαστρεβλωμένη έννοια των πραγμάτων, ο τρόπος για να πραγματοποιηθεί μια πολιτική θεωρία, μπορούν ν' αποτελέσουν χώρους της επιστημονικής αναζήτησης, να διαμορφώσουν ορολογία και να διευρυνθούν σαν παρακλάδια μιας επιστήμης, τροφοδοτούμενα από την εμπειρία. Συγχρόνως, υπάρχουν αιτίες και λόγοι για να μη γίνονται, οι οποίες δικαιολογούν τα αντίθετα αποτελέσματα και αιτίες αντίθετες προς την ενέργεια των πρώτων και η γνώση μπορεί να εξυπηρετήσει διαφορετικά.

Είναι φανερό ότι η λογική καθορισμένη από το εξωτερικό της, περιορισμένη σαν αισθητικότητα σε μερικές εξωτερικές σχέσεις, η τυχαία γνώση και η δραστηριότητα για μεμονωμένα αποτελέσματα και για εξωτερικούς σκοπούς είναι μια ελλιπής και σχετική λογική. Η σταθερή και κυρίαρχη Λογική είναι η Λογική της ουσίας, της αμεσότητας και του εσωτερικού προσανατολισμού της Ύπαρξης. Είναι μια εσωτερική Λογική η οποία, συμπίπτει με την Ηθική σαν Λογική της αυτοτέλειας, της αυτογνωσίας και της αμερόληπτης διανοητικής δραστηριότητας με εσωτερικές αξίες.

Η διανοητική ευφυΐα, όταν αξιοποιείται και αποδίδει σε ορισμένες δραστηριότητές μας ή με καθορισμένη ποιότητα γνώσεων και εμπειρίας, τότε έχει μια σχετική απόδοση, μια χρησιμότητα όπως μια οποιαδήποτε άλλη σταθερή δυνατότητα (λ.χ. τα φτερά του πτηνού). Είναι παραπλανητικό και περιορισμένης χρησιμότητας να αξιολογούμε τη διάνοια σαν ποσοτική και απραγματοποίητη δυνατότητα, σαν να ήταν αποσπασμένη από τη ζωή, από τον τρόπο ζωής, χωρίς γνώση, άσχετη από άλλες δυνατότητες και χρήσιμη μόνο έμμεσα και εξωτερικά μέσα στο χρόνο. Θα ήταν πιο υπολογίσιμο και πιο αποτελεσματικό να την αξιολογούμε έτσι ποσοτικά, αν η δραστηριότητά της καθοριζόταν διαρκώς μόνο με επιστημονικούς συλλογισμούς, χωρίς λάθη, με επαρκή γνώση για όλες τις συνέπειες των πράξεών της, ανεπηρέαστη από άλλα πράγματα και αν δεν είχε μια χρησιμότητα άμεσα για τον εαυτό της. Δηλαδή αν ήταν όπως η τεχνητή ευφυΐα των ηλεκτρονικών υπολογιστών. Δεν έχει τέτοιο νόημα, γιατί μια ανόητη πράξη και ένας κακός υπολογισμός μπορεί να

σώσει μια ανθρώπινη ζωή, όπως αντιθέτως μια ευφυής ανακάλυψη να τροφοδοτήσει την καταστροφή και ν' αποπροσανατολίσει. Στη διανοητική δραστηριότητα παρεμβάλλονται τόσες εξωδιανοητικές επιδράσεις και υπάρχουν πάντοτε τόσες γνωστικές ελλείψεις, οι εξελίξεις στα πράγματα επηρεάζονται με τόσους απρόβλεπτους τρόπους, όλα αποδεικνύονται έτσι χρήσιμα και σχετικά και το νόημα της ζωής σχετίζεται έτσι με την ατέλεια στη γνώση, που δεν μπορούμε να περιμένουμε τίποτε με βεβαιότητα από μια διάνοια αξιολογημένη ποσοτικά σαν απλή δυνατότητα.

V. Για την ηθική αξία του λόγου: Η φιλοσοφική δραστηριότητα είναι ζωή αυτοκαθοριζόμενη.

Ο ηθικός τρόπος ζωής πρέπει να χρησιμεύει στην επαρκή δικαιολόγηση της ύπαρξης. Για να έχει αυτό το νόημα, πρέπει να περιορίζεται στην πραγματική δικαιολόγησή της, η οποία δεν μπορεί να γίνεται παρά μόνο άμεσα από αυτήν την ίδια με τη διανοητική αναζήτηση και δραστηριότητα σαν ένα εσωτερικό τρόπο ζωής αντίθετο στον εγωκεντρισμό (ή στην έμμεση δικαιολόγηση της ύπαρξης) και περιοριστικό για την παρασυρμένη διανοητική δραστηριότητα. Όχι μετατρέποντας σε γενικές αξίες τα εξωτερικά πράγματα και την πραγματοποίηση μερικών από τις αναρίθμητες εξωτερικές δυνατότητες. Άμεση δικαιολόγηση της ύπαρξης, εσωτερικός προσανατολισμός και ηθικότητα σημαίνουν αυτογνωσία, αμερόληπτη θεώρηση, αυτοκαθορισμό με γνώση της άγνοιας, αναζήτηση της βεβαιότητας και ευτυχισμένοι μόνο που υπάρχουμε. Αισθανόμαστε ευχαριστημένοι και σημαντικοί μόνο με τις γλωσσοδιανοητικές μας δυνατότητες και γνώσεις και όχι την ανάγκη να εξυψωθούμε σύμφωνα με την έννοια των άλλων ή με τις εξωτερικές δραστηριότητές μας.

Όταν αποσκοπούμε έμμεσα στον εαυτό μας, όταν ο εξωτερικός κόσμος μετατρέπεται σε μέσο για να πραγματοποιήσουμε τη θέληση και τους σκοπούς μας, τότε – αντίθετα απ’ ότι συνηθίζουμε να λέμε – δεν αποσκοπούμε μόνο στον εαυτό μας, αλλά και στις εξωτερικές δραστηριότητές μας και σε πολλά, για τα οποία πράττουμε και στοχεύουμε. Αποσκοπούμε μόνο στον εαυτό μας, όταν προσανατολιζόμαστε για να υπάρχουμε άμεσα με μόνο μέσο τη διανοητική δραστηριότητά μας και χωρίς κανέναν εξωτερικό σκοπό. Ο περιορισμός της εξωτερικής δραστηριότητας, η επισκίαση των εξωτερικών σκοπών με τον εσωδιανοητικό τρόπο ζωής είναι και περιορισμός του περιορισμού της διάνοιας στο χώρο και στο χρόνο, δυνατότητα για περισσότερη γνώση στην ίδια στιγμή και ουδέτερη θεώρηση της πραγματικότητας. Όταν «αποσκοπούμε» μόνο στον εαυτό μας, τότε δεν αποσκοπούμε σε μερικές σχέσεις μας ή στην πραγματοποίηση μερικών δυνατοτήτων μας ως προς τα εξωτερικά πράγματα, δε μεροληπτούμε, δε διανοούμαστε για ν’ αναδειχθούμε από άλλους, δε δημιουργούμε λόγους για εξωτερικές δραστηριότητες, δεν παρασυρόμαστε από τις δυνατότητες του φυσικοκοινωνικού περιβάλλοντος και από τυχαίες εμπειρίες και δεν προετοιμάζουμε την κακοτυχία μας.

Δεν είναι τυχαίο ότι η ηθική δραστηριότητα, η διανοητική δραστηριότητα με σκοπό τη γνώση, την άμεση δικαιολόγηση και τον εσωτερικό προσανατολισμό της ύπαρξης είναι διαχρονική και δεν «υπολογίζει» χρόνο και χώρο. Απεξαρτοποιεί τη διάνοια από τα σχετικά περιβάλλοντα, τις πρόσκαιρες δυνατότητες και τις ατελείωτες αιτίες, που παρασύρουν σε ατελείωτες δραστηριότητες και τρόπους ζωής. Ο σκοπός της και η επιτέλεσή του είναι εσωτερικός, άμεσος, διαρκώς στο παρόν, είναι ο γνωστικός τρόπος ζωής. Η αρχή της ηθικής προϋποθέτει να υπάρχει αμεσότητα, δηλαδή εσωδιανοητική δραστηριότητα και αυτοπροσ-

διορισμός. Αυτή η αρχή έχει γίνει ανέκαθεν, προϋποθέτει την τελειότητα της Θεϊκής Διάνοιας και εμείς μπορούμε με τη δυνατότητα του λόγου να τη συνεχίσουμε.

Εκ των πραγμάτων, η περιορισμένη διάνοια εξαναγκάζεται σε δυσάρεστες, αποτρεπτικές και περιοριστικές πράξεις για την ίδια και αντίθετα προς τις εξωτερικές επιδράσεις. Πράξεις, χωρίς τις οποίες η σταθερότητα της ύπαρξής της, ο εσωτερικός προσανατολισμός της, ο άμεσος αυτοκαθορισμός και η δικαιολόγησή της θα ήταν χωρίς σκοπό και τυχαία, αν όχι αδύνατα και η δραστηριότητά της περιορισμένη μόνο στα εξωτερικά πράγματα. Η δραστηριότητα για την αυτοσυντήρηση και η κοινωνική συμβίωση πριν από κάθε στοχασμένη πράξη, αυτά μόνα τους έχουν την αρχή τους σε μια προϋπάρχουσα Ηθική. Στην περιορισμένη διάνοια αρχίζει και αποκαλύπτεται με μια παραμορφωμένη ηθική άποψη για την αμεσότητα της ύπαρξης, για τον εσωτερικό αυτοκαθορισμό της, για την προϋπόθεση της σταθερότητας του Είναι μέσα στο Γίγνεσθαι και για την προτεραιότητα της διάνοιας σε σχέση με τα εξωτερικά της πράγματα.

Μέσα από την περιορισμένη εμπειρία για την αλληλεξάρτηση της ατομικής ζωής με το φυσικοκοινωνικό περιβάλλον της, για τους τρόπους με τους οποίους εξαρτάται πιο άμεσα η ποιότητα της ζωής από τις εξωτερικές δραστηριότητες και ειδικότερα από την κοινωνική συμβίωση, η διάνοια μπορεί και διαμορφώνει μια βασική έννοια για την ηθική, (παρά τις διαφορές της εξαιτίας του διαφορετικού τρόπου της εμπειρικής προσέγγισης). Δηλαδή, την ηθική έννοια για μια σταθερή συμπεριφορά, που δεν καθορίζεται μόνο από τις εξωτερικές επιδράσεις, έμμεσα από την εμπειρία και με τυχαίο τρόπο. Αντιθέτως ανακαλύπτει την ανάγκη μιας συμπεριφοράς που προκαθορίζεται με άμεσο τρόπο, με προηγούμενη γνώση των συνεπειών της, με αμερόληπτη

θεώρηση των πραγμάτων και με έννοιες, που βάζουν όρια στις δραστηριότητες και στους εσωτερικούς τρόπους αντίδρασης. Με σκοπό τη σταθερότητα της ύπαρξης και την αυτοκαθορισμένη ευτυχία (ανεξαρτήτως τόπου και χρόνου). *Ο προσανατολισμός και ο σκοπός της ύπαρξης είναι παντού και πάντοτε εσωτερικός, είναι η αμεσότητα και η σταθερότητα της ύπαρξης. Ωστόσο η έλλειψη αυτοτέλειας την εξαναγκάζει να πραγματοποιήσει το σκοπό της με έμμεσους τρόπους.*

Υπάρχει μια αντίθεση στην άμεση-διανοητική και στην έμμεση-υλική δραστηριότητα, στην αυτοκαθορισμένη (με γνώση) δραστηριότητα και στην εξωκαθορισμένη, με λίγα λόγια αντίθεση της εσωτερικότητας και της εξωτερικότητας, η οποία εξηγείται από τη σχετική έλλειψη της αυτοτέλειας μέσα στο σχετικό χρόνο. Περιορισμός, έλλειψη αυτοτέλειας και επαρκούς γνώσης σημαίνει εξαναγκασμός σε διανοητικές δραστηριότητες, γνωστικός περιορισμός της διάνοιας, εσωτερικός αποπροσανατολισμός, τυχαία εμπειρία, απροσεξία, εγωκεντρικές δραστηριότητες και παρασυρμένη συμπεριφορά.

Αν η δική μας ύπαρξη ήταν επαρκώς αιτιολογημένη και με τέλεια γνώση, τότε θα ήμασταν μόνο άμεσα από και για τον εαυτό μας, σταθερά, χωρίς εξωστρεφικές και εγωκεντρικές δραστηριότητες. Ο επαρκής σκοπός δεν είναι μέσο για άλλους εξωτερικούς σκοπούς και εμείς δεν μπορούμε ν' αποσκοπούμε μόνο στον εαυτό μας, γιατί αυτός δεν είναι ο επαρκής σκοπός της ύπαρξής μας, δηλαδή δεν είναι ο τέλειος Εαυτός μας.

Για να μην παρεξηγηθεί η έννοια και ο σκοπός της ηθικής, όπως ορίζονται από τη θεωρία του Τελειωμένου Χρόνου, βασικά πρέπει να καταλάβουμε την αρχή της κοινωνικότητας, τη σχέση της με τη διάνοια και την άγνοια και να διαχωρίσουμε την ηθική από τη δικαιοσύνη, τη φιλανθρωπία και την πολιτική. Ο σκοπός της δεν είναι εξωτερικός, δεν είναι να αλλάξει τη ζωή, τους σκοπούς και τις σχέσεις των άλλων ανθρώπων, να βάλει όρια στις ανθρώπινες σχέσεις, ούτε να καθορίσει τη συμπεριφορά, έτσι όπως θα ήταν ευχάριστη για τους άλλους. Απ' αυτό δε συνάγεται ότι είναι αντικοινωνική ή απομονωμένη από το κοινωνικό περιβάλλον, αλλά το αντίθετο.

Είναι λογική αρχή της ηθικής να θέλει κάποιος να προσανατολίσει και να δικαιολογήσει άμεσα την ύπαρξή του. Η επιτέλεση αυτού του εσωτερικού σκοπού χρειάζεται διανοητική δραστηριότητα, η οποία περιορίζει και αποτρέπει τον εγωκεντρικό τρόπο ζωής και την έμμεση δικαιολόγηση της ύπαρξης. Δεν επιτυγχάνεται με τον περιορισμό της διάνοιας στα πιο άμεσα πράγματα του σχετικού περιβάλλοντος και με τις δραστηριότητες, που αναδεικνύονται οι δυνατότητές της ανάμεσα σ' εκείνα (διατηρώντας – έτσι παρασυρμένη – την άγνοια για την ίδια της την ουσία και την αμφιβολία (αγωνία) για τη δικαιολόγηση της ύπαρξής της).

Μόνο μια διάνοια απαλλαγμένη από τον εγωκεντρισμό και ευχαριστημένη άμεσα από τον εαυτό της μπορεί να συμπεριφέρεται αμερόληπτα, προς όφελος του κόσμου και δικαιολογώντας την ύπαρξη κάθε ποιότητας ζωής, όπως ο Θεός. Γιατί αυτή δε θα βρίσκει λόγους να μεροληπτήσει, να εξαπατήσει, να καταστρέψει, να υποτιμήσει, να αγνοήσει, να καταπιέσει, ενώ αντιθέτως μέσα από τις σχέσεις της θα δημιουργούνται δυνατότητες εσωδιανοητικής ανέλιξης και ευτυχίας, όχι αποπροσανατολισμού και όσα αναρίθμητα συνέπονται. Χωρίς τη σκόπιμη ηθικοδια-

νοητική δραστηριότητα και τον περιορισμό του περιορισμού της διάνοιας στο χώρο και στο χρόνο, η κοινωνικότητα είναι παραμορφωμένη από την παράνοια και τον εγωκεντρισμό.

Ο εγωκεντρισμός είναι η πιο μεγάλη καταστροφή και δυστυχία στη ζωή, όχι γιατί καταστρέφει τις ανθρώπινες σχέσεις. Αντιθέτως, το συνηθέστερο είναι να χρησιμοποιούνται και να δημιουργούνται συνεργασίες, φιλίες, σωματεία, ενώσεις, συμμορίες και πλήθος κοινωνικών δραστηριοτήτων εξαιτίας του, ασχέτως αν παράλληλα διαπλέκονται αρνητικές συνέπειες σε όλες αυτές τις σχέσεις. Είναι η πιο μεγάλη καταστροφή, γιατί είναι αυτοκαταστροφή της διάνοιας, αυταπάτη, παράνοια, συσκότιση, σκόπιμη και απρόσεκτη αποτροπή της συλλογιστικής συνέπειας, απόκρυψη στον εαυτό της, επανάπαυση παρά την άγνοια, με μια λέξη είναι αποπροσανατολισμός της ύπαρξης. Δηλαδή, είναι για τον αντίθετο λόγο, που η απαλλαγή από αυτόν με την αυτογνωσία είναι η πιο σπουδαία στιγμή της ζωής και η ευτυχία του Θεού.

Η ηθικότητα δεν είναι ένα διακοσμητικό στοιχείο του ανθρώπινου εσωτερικού κόσμου ή ένα ακόμα συνθετικό για την τελειοποίησή του. Είναι η ζωή με την πιο αξιοποιημένη ποιότητα της. Είναι η εσωτερικότητα, η οποία έχει απαλλαχθεί με την αυτογνωσία από την εγωκεντρικότητά της και απολαμβάνει δικαιολογημένη ευτυχία, γιατί δεν έχει ανάγκη να δικαιολογηθεί με εξωτερικές δραστηριότητες και σχέσεις, δε βασίζεται στην τύχη, δεν παρασύρεται σε τέτοιες και υπάρχει ουδέτερη μέσα και ανάμεσα στα σχετικά περιβάλλοντα του χωροχρόνου. Η αμεροληψία, η ανοχή, η ειλικρίνεια, η έλλειψη εγωκεντρισμού, η αυτογνωσία περιέχονται στην ευρύτερη έννοια της εσωτερικής ουδετερότητας.

Η αυτογνωσία με όλο το νόημά της δεν είναι απλώς μια ανάμνηση εμπειριών ή μια γνώση μερικών δυνατοτήτων μας

μέσα στο φυσικοκοινωνικό περιβάλλον. *Είναι τρόπος ζωής με εσωτερικές αξίες.* Είναι διαρκής γνώση για την ύπαρξη της ευρύτερης πραγματικότητας, για την άγνοιά μας, για την ουσία της κοινής πραγματικότητας, την ανεπάρκεια της έμμεσης αυτοεξύψωσης, τη σχετικότητα των πραγμάτων, για την αναγκαιότητα της ατέλειας, για τις αιτίες των πράξεων και των αντιδράσεών μας, είναι εσωτερική αναζήτηση και διάνοια, που μπορεί να βλέπει τα λάθη και τις παρεκτροπές της. *Η αυτογνωσία είναι το νόημα της ευτυχίας, η ουσία της λογικής και ο σκοπός της ηθικής.* Ο εγωκεντρισμός και η αυταπάτη είναι από μόνα τους, χωρίς καμιά πράξη, η πιο μεγάλη καταστροφή και σχετίζονται άμεσα με την παράδοση στην τύχη, όπως το είπαμε ξανά.

Ο ηθικός τρόπος ζωής και η ηθική δεν είναι μεμονωμένες στιγμές καλής συμπεριφοράς. Με αυτό δεν εννοούμε ότι πρέπει διαρκώς να προσφέρουμε βοήθεια, να λυπόμαστε για τους πληγωμένους και τους κακότυχους και να υπερασπιζόμαστε σαν δικηγόροι τους αδικημένους, όπως θα έπρεπε να γίνεται, αν ο σκοπός και το νόημα της εσωτερικής αξιοποίησης περιοριζόταν σε αυτήν τη φιλανθρωπική δραστηριότητα. Εξάλλου, η βοήθεια και η υποστήριξη άνευ όρων όχι μόνο δεν είναι ο σκοπός της ηθικής, αλλά είναι σε αντίθεση με τον εσωδιανοητικό σκοπό της. Δεν μπορούμε να την επιζητάμε ή να καταγγέλλουμε την έλλειψή της, ενώ με τη συμπεριφορά και με τις απόψεις μας προετοιμάζουμε την κακοτυχία μας, διαφθειρόμαστε και αυτοκαταστρεφόμαστε. Από τη μια να κλείνουμε τα μάτια στα δυσάρεστα, να επαναπαυόμαστε σε μερικές δυνατότητές μας, να βλάπτουμε την

υγεία μας και μετά να περιμένουμε από άλλους τη λύση των προβλημάτων. Αυτό είναι παράλογο, όσο όταν περιμέναμε ότι έτσι θα ευτυχίσουμε. Αν εμείς οι ίδιοι δεν κάνουμε τίποτε για να βοηθήσουμε τον εαυτό μας, τότε η εξωτερική ηθική των άλλων είναι άσκοπη και μπορεί να επιφέρει αντίθετα αποτελέσματα.

Δεν πρέπει να συγχέουμε τον ηθικοδιανοητικό τρόπο ζωής με τη φυγή από την κοινωνική πραγματικότητα και με την εσωστρέφεια του φόβου από τη γνώση της μειονεκτικής θέσης μας ή μιας αδυνατότητάς μας. Ο ηθικοδιανοητικός και ο φιλοσοφικός τρόπος ζωής είναι σκόπιμη εσωστρέφεια της διάνοιας, με σκοπό την αναζήτηση, τη γνώση, τον προσανατολισμό της και την άμεση δικαιολόγηση της ύπαρξής της, με την ευδιάθετη βεβαιότητα ή την πίστη για την ανωτερότητά του και για την αξία της εσωτερικής πράξης. Μπορεί να αρχίσει απρόσεκτα, με πολλές και αντίθετες αιτίες, ενώ δε λείπουν οι δύσκολες στιγμές και οι αποτρεπτικές επιδράσεις του φυσικοκοινωνικού περιβάλλοντος.

Η φυγή από την κοινωνική πραγματικότητα είναι ένα συνηθισμένο εσωτερικό φαινόμενο και δεν προτρέπει αναγκαία σε ηθικογνωστικό τρόπο ζωής. Σε μερικές περιπτώσεις αυτό που μοιάζει με φυγή δεν είναι τίποτε άλλο από μια έλλειψη κοινής δραστηριότητας, την οποία κακώς θεωρούμε πως πρέπει να έχουν όλοι. Αντιθέτως, μπορεί να παραμείνει μια τυφλή και δυσάρεστη εσωστρέφεια εξαιτίας της διαστρεβλωμένης γνώσης των πραγμάτων, ειδικά της κοινωνικής πραγματικότητας, του αποπροσανατολισμού και του εγωκεντρισμού. Αυτή η διαστρεβλωμένη γνώση σε συνδυασμό με τη διαπίστωση μιας έλλειψης

δυνατοτήτων προς τον εξωτερικό κόσμο ή μιας αρνητικής έννοιας και δραστηριότητας από το κοινωνικό περιβάλλον. Αυτού του είδους η δυσaráσκεια και η φυγή προϋποθέτουν μια ευφυή διάνοια με δυνατότητα να διαπιστώνει τις ελλείψεις και τις διαφορές της μέσα στο φυσικοκοινωνικό περιβάλλον της. Όταν λείπει αυτή η δυνατότητα – όπως στους διανοητικά καθυστερημένους και στα ζώα – τότε παρουσιάζεται η περίπτωση εκείνου που συμπεριφέρεται, όπως αν δεν είχε αυτές τις ιδιόμορφες ελλείψεις, ανάρμοστα και υπερβολικά. Παρόμοια, όπως ο κοινός εγωκεντρικός άνθρωπος, ο οποίος αγνοεί την άγνοιά του για την ευρύτερη πραγματικότητα και συμπεριφέρεται απορροφημένος μέσα στο πιο άμεσο περιβάλλον του και από τα προβλήματά του. Πρέπει να προσέξουμε σαν μια ξεχωριστή περίπτωση τη δυσaráσκεια που προέρχεται από τις λάθος διαπιστώσεις για ανύπαρκτες ελλείψεις δυνατοτήτων και διαφορές, από την περίπτωση των λογικών διαπιστώσεων.

Σε τελική ανάλυση, η δυσaráσκεια με τις διάφορες ποιότητές της, το αίσθημα της κατωτερότητας, η αποφυγή των προβλημάτων με τον τυφλό αστόχαστο αυτοπεριορισμό και οι πολυάριθμες ιδιόμορφες εσωτερικές διαταραχές είναι συνέπειες του ηθικού αποπροσανατολισμού και της πλάνης μιας διάνοιας, η οποία ελκύεται από τη γνώση των δυνατοτήτων της ως προς το φυσικοκοινωνικό περιβάλλον της.*

* Ο Alfred Adler (1870-1937) – ο ιδρυτής της λεγόμενης ατομικής ψυχολογίας – δεν ακολούθησε τις σκοτεινές, παρανοϊκές και επικίνδυνες θεωρίες του συνεργάτη του S. Freud και εξήγησε με περισσότερη ευστοχία την ανθρώπινη συμπεριφορά και αντίδραση. Αυτός αναγνώρισε τη σημαντική διαμορφωτική επίδραση της διάνοιας και της γνώσης στον ευρύτερο εσωτερικό κόσμο – όχι ακόμα τη γενική ταυτότητά τους – και τη σχέση της εξωτερικής και κοινωνικής δραστηριότητας με μια εσωτερική αβεβαιότητα για το νόημα της ζωής.

Ωστόσο, προχώρησε αναιτιολόγητα και ανθρωποκεντρικά, όπως μας

Η ηθικολογία είναι η επιστήμη για τη σχέση της ζωής και της συμπεριφοράς με τη διανοητική δραστηριότητα στο σύνολό της. Ο πρακτικός σκοπός της (η ηθική) είναι ο εσωτερικός προσανατολισμός της ύπαρξης με τη διαμόρφωση αυτογνωσίας, λογικής αυτοκυριαρχίας και προνοητικού τρόπου ζωής με σταθερές λογικές αρχές και η αποτροπή του εγωκεντρισμού. Η ηθικολογία είναι άμεσα ενωμένη με την εμπειρική ψυχολογία και θέτει τους όρους στην τελευταία να εξελίσσεται χωρίς εκτροπές.

συνηθίζουν οι εξειδικευμένοι στα ζητήματα της ανθρώπινης συμπεριφοράς, καθορίζοντας και περιορίζοντας το νόημα της ζωής στην εξωτερική αναγνώριση. Γενίκευσε το σχετικό νόημα (την έμμεση δικαιολόγηση της ύπαρξης), που ο καθένας μπορεί να βρίσκει με διαφορετικό τρόπο σε διαφορετικές κοινωνικές δραστηριότητες ανάλογα με την εμπειρία, την άποψη και τις δυνατότητές του. Δεν πρόσεξε την αμφίδρομη σχέση της κοινωνικότητας με τον εγωκεντρισμό, όπως και τη σχέση της διανοητικής ατέλειας με την εξωτερική συμπεριφορά.

Για τον Adler η αδυναμία για συνεργασία και για συμβίωση και η έλλειψη του αισθήματος κοινωνικότητας γεννούν ένα πολύμορφο αίσθημα κατωτερότητας, ενώ η διαρκής τάση για υπερνίκηση προτρέπει να καλυφθεί αυτό το αίσθημα μ' ένα άλλο, εκείνο της υπεροχής. Το αίσθημα της κατωτερότητας γεννιέται από αυτήν την έλλειψη που καθορίζει ο Adler – και αυτό είναι μέρος της αλήθειας – μόνο και μόνο γιατί προϋπάρχει μια έλλειψη στην άμεση δικαιολόγηση της εξωτερικής ύπαρξης και η διάνοια προτρέπει να βρει το επαρκές νόημα της ύπαρξής της. Η ανθρώπινη διάνοια δεν έχει ανακαλύψει το επαρκές νόημα ή σκοπό της ύπαρξής της και με τη διαμόρφωση της εμπειρίας μέσα στο φυσικο-κοινωνικό περιβάλλον της ανακαλύπτει εκ των υστέρων διάφορες ελλείψεις και αδυνατότητές της. Έτσι, στην πραγματικότητα, το αίσθημα κατωτερότητας δε γεννιέται εκ των υστέρων, δεν έρχεται από μια προηγούμενη δική μας τελειότητα, αλλά προσδιορίζεται και μεταμορφώνεται με την εμπειρική και έμμεση διαμόρφωση της ύπαρξής μας. Γι' αυτό δεν μπορεί να υπερνικηθεί τελείως χωρίς τη διαμόρφωση αυτογνωσίας, παρά μόνο σχετικά και ανεπαρκώς, με την πραγματοποίηση ορισμένων από τις σταθερές δυνατότητές της μέσα στο σχετικό περιβάλλον της. Αντιστρόφως, η αδυναμία να υπερνικηθεί προτρέπει στη δημιουργία κοινωνικών και αντικοινωνικών σχέσεων.

Γιατί από την έλλειψη ηθικής (άμεσης δικαιολόγησης της ύπαρξης, αυτογνωσίας, προσανατολισμού και διανοητικής αυτοκυριαρχίας) προκαθορίζονται και προσδιορίζονται εσωτερικές και εξωτερικές συνέπειες, οι οποίες αιτιολογούνται γενικά και μπορούν ν' αποτραπούν πιο άμεσα από αυτήν την πρώτη.

Ο λόγος είναι η είσοδος για τον εσωτερικό κόσμο μας. Με την κυριαρχία της διανοητικής δραστηριότητας μπορούμε ν' αποφύγουμε πολλές από τις ανόητες και τις εγωκεντρικές δραστηριότητες, που αποτρέπουν την πιο άμεση αξιοποίηση της ύπαρξης, να δημιουργήσουμε άλλες το ίδιο ευχάριστες, να αλλάξουμε την ποιότητα της θέλησής μας και τον εσωτερικό τρόπο της συμπεριφοράς μας από τις εξωτερικές επιδράσεις. Ο γνωστικός τρόπος ζωής* και η εσωδιανοητική δραστηριότητα με σκοπό τον προσανατολισμό της αποτρέπει και περιορίζει έναν ασύλληπτο αριθμό σκόπιμων και απρόσεκτων εξωτερικών πράξεων, τις οποίες αντιλαμβανόμαστε στο κοινωνικό περιβάλλον. Όπως και τους λόγους, τους οποίους η διάνοια βρίσκει για να τις καθορίσει με σκοπό να απαλλαγεί από τις απορίες της, να αιτιολογήσει και να διατηρήσει την ύπαρξή της.

Ένα πολύ μεγάλο μέρος από τις δυσάρεστες καταστροφικές και απρόσεκτες δραστηριότητές μας και των κακών συνεπειών

* Γνωστικό και προσανατολισμένο τρόπο ζωής δεν εννοούμε την απομόνωση για στοχασμό και την έλλειψη εξωτερικής ζωής. Η επίσκεψη σε αρχαιολογικούς χώρους και μουσεία, η περιπέτεια και η αναζήτηση μέσα στο φυσικό περιβάλλον, μια όμορφη συζήτηση στην καφετέρια, η παρακολούθηση εκπαιδευτικών εκπομπών, με λίγα λόγια, εξωτερικές δραστηριότητες, οι οποίες συνδυάζουν την ευχαρίστηση με την αξιοποίηση της εμπειρίας και το δημιουργικό στοχασμό θεωρούνται μέσα στο γνωστικό τρόπο ζωής.

τους εξαρτώνται από τις λαθεμένες απόψεις μας για τη ζωή για τις σχέσεις και τις δυνατότητες των πραγμάτων, από τον καθορισμό τους με αβέβαια και ανεπαρκή γνώση, από την έλλειψη προνοητικότητας και γενικά, από τον παραπλανητικό τρόπο που στοχαζόμαστε. Ανακαλύπτοντας αυτά τα λάθη, την άγνοιά μας, διαμορφώνοντας πιο προσεκτικά τις απόψεις μας, αναζητώντας την αλήθεια, μπορούμε να πείσουμε τον εαυτό μας να τις αναθεωρήσει, ν' αλλάξει κάποιες δραστηριότητές του και τον τρόπο, με τον οποίο θα συμπεριφερόμασταν εσωτερικά και εξωτερικά με τις ίδιες εξωτερικές επιδράσεις.

Υπάρχουν προβλήματα, τα οποία δεν μπορούμε να επιλύσουμε χωρίς τις εξωτερικές μας δραστηριότητες, ούτε να τα αγνοήσουμε και στιγμές, στις οποίες πρέπει να πράξουμε αμέσως χωρίς αρκετό στοχασμό. Ωστόσο δεν πρέπει να μειώσουμε τη σημασία του εσωτερικού προσανατολισμού για την αποφυγή τους. Δε θα μας επηρεάσουν με τον ίδιο τρόπο, με διαφορετικό τρόπο θα στοχεύσουμε στην επίλυσή τους και δε θα τους αποδώσουμε την ίδια σημασία, όπως αν αγνοούσαμε ποιες είναι οι αληθινές αιτίες για να χάσουμε το χρόνο και τη ζωή μας.

Τα ασήμαντα θεωρητικά λάθη και οι απρόσεκτες διαπιστώσεις όταν στοχαζόμαστε σε όμορφες στιγμές, σε μια άλλη στιγμή μπορεί να είναι σημαντικά και καταστροφικά, αν δε φροντίσουμε να χρησιμοποιούμε τη διάνοια και τη γλώσσα μας χωρίς παρεκτροπές.

Δεν πρέπει να παραβλέπουμε την εσωτερική δυνατότητα διαφορετικού τρόπου αντίδρασης, αποτροπής των κακών συνεπειών, διαμόρφωσης της εμπειρίας και του προσδιορισμού των εξωτερικών δραστηριοτήτων με το διανοητικό αυτοεπηρεασμό μας. Ανάλογα με τη βεβαιότητα ή την αμφιβολία μας για ορισμένες γνώσεις, με τις διαπιστώσεις και ευρύτερα με τον τρόπο που διανοούμεστε. Ο άνθρωπος, ο οποίος δεν προσδιορίζει τη δράση

του με την αναμφίβολη γνώση, προσεκτικά, αναζητώντας τη βεβαιότητα, ούτε με σκοπό τον εσωτερικό του προσανατολισμό, εύκολα παρασύρεται σε διάφορες πράξεις και τρόπους ζωής και προσαρμόζεται, επηρεασμένος από την εμπειρία του για τη ζωή των άλλων.

Για να γνωρίζει κάποιος, χωρίς να αναθεωρεί τις απόψεις του μετά από την απρόσμενη εμπειρία, πριν δυσανεστηθεί, για να μη γενικεύει αστόχαστα τις εξηγήσεις και τις διαπιστώσεις, οι οποίες περιορίζονται σε μερικές δικές του σχέσεις και για να συνθέτει τις απόψεις του με γνώση των συνεπειών από τις αντιθέσεις τους, είναι βασικό να διανοείται όπως αν αυτός ήταν κάποιος απ' όλους τους άλλους. Να διανοείται όπως αν ήταν σε άλλο φυσικοκοινωνικό περιβάλλον και στιγμή, δηλαδή χωρίς εγωκεντρισμό, με άλλα λόγια σαν ουδέτερος, όπως αν ήταν έξω από τα σχετικά περιβάλλοντα του χωροχρόνου. Πέρα από την ανέλιξη της αυτογνωσίας μας, τότε θα είμαστε προετοιμασμένοι για την πραγματικότητα, που εδώ και τώρα εμείς δεν είμαστε, αλλά θα βρεθούμε αύριο και ίσως την αμέσως επόμενη στιγμή.

Με τη θέληση επιτρέπουμε άμεσα στον εαυτό μας να χρησιμοποιήσουμε τις δυνατότητές μας και να πράξουμε για να πραγματοποιήσουμε εκείνες, τις οποίες προκαθορίζουμε με τη γνώση των ελλείψεων, την εμπειρία ή την πιο άμεση αντίληψή μας. Σαν το χρήμα ή σαν έννοια αντανακλάει γνωστές και άγνωστες δυνατότητες, οι οποίες θα ήταν αδύνατο να πραγματοποιηθούν, τουλάχιστο με τον πιο άμεσο τρόπο. Η έλλειψη μιας θέλησης συγχρόνως είναι μια έλλειψη πολλών άλλων δυνατοτήτων, οι οποίες θα μπορούσαν να δημιουργηθούν και να

πραγματοποιηθούν με τις δραστηριότητές μας. Έτσι, με τη σταθερή θέληση ο άνθρωπος μπορεί να κάνει δυνατά πολλά, που φαίνονται στη διάνοιά μας αδύνατα να γίνουν και αδύνατα πολλά, που είναι εύκολο να γίνουν.

Όμως, αυτή τη μεγάλη επίδρασή της στην πραγματικότητα τη βρίσκει με το φως της διανοητικής δραστηριότητας, η οποία με τη γνώση προκαθορίζει την ποιότητα εκείνης, δηλαδή προς τι ελκύεται και τον τρόπο εξουδετέρωσής της. Η θέληση, όπως ευρύτερα οι διαθέσεις, συνδέεται άμεσα με την εσωδιανοητική ποιότητα. Το ένα καθορίζει ποιο είναι το άλλο, γιατί στην ουσία πάντοτε είναι η ίδια η διάνοια, που αυτοκαθορίζεται και αυτοδιαμορφώνεται με τις δραστηριότητές της, γνωρίζοντας δυνατότητες και ελλείψεις στη γνώση της.

Η ζωή μας επηρεάζεται διαρκώς και αναπόφευκτα από την εμπειρία και τη γλωσσοδιανοητική δραστηριότητά μας. Ακόμα και η «τυφλή» πίστη στο Θεό – δυνατότητα την οποία έχει μόνο ο άνθρωπος – βασίζεται σε κάποια γνώση διαμορφωμένη από εμπειρικές διαπιστώσεις, από στοχασμούς και από γνώση που μεταδόθηκε με τη χρησιμοποίηση της γλώσσας. Χωρίς καμιά έννοια για το Θεό ή για μια ύπαρξη χωρίς περιορισμούς, θα ήταν αδύνατο να μας δημιουργηθεί η βεβαιότητα για την ύπαρξή του. Η γνώση, η οποία μας δημιουργεί την άμεση βεβαιότητα για την ύπαρξη και την ποιότητά του, μπορεί να έχει λάθη, ασχέτως αν το αποτέλεσμά της είναι σύμφωνο με την αλήθεια, τουλάχιστο, της ύπαρξής του. Η αναμφισβήτητη πίστη για την ορθότητα μιας γνώσης και ειδικά για την ύπαρξη ή την ανυπαρξία

του Θεού, χωρίς να γνωρίζουμε αρκετά για να διαβεβαιώσουμε, είναι πάντοτε αδικαιολόγητη.

Αν ακόμα θεωρούμε αδύνατο να γνωρίσουμε ή να αποδείξουμε την ύπαρξή του, ωστόσο δεν είναι αδύνατο να γνωρίσουμε την πιο σημαντική άγνοια, πως η γνώση επηρεάζει και διαμορφώνει τη ζωή, τη σημασία της για την εσωτερική ανέλιξη και πως ο εγωκεντρισμός, δηλαδή η έμμεση δικαιολόγηση της ύπαρξης, είναι το αντίθετο στην ουσιαστική αξιοποίηση της ζωής. Εξάλλου δεν πρέπει να συγχέουμε την πίστη στο Θεό με την πίστη στην ύπαρξή του. Η πρώτη είναι ένας τρόπος ζωής καθορισμένης από μια διαρκή γνώση και βεβαιότητα για την ύπαρξή του, την αυτοτέλειά του, την αιωνιότητά του, την αισιόδοξη σοφία του και από την πραγματική αναγνώριση της δικής μας ατέλειας. Ή ακόμα και όταν αρνούμαστε την ύπαρξή του, ενώ έμμεσα του απλώνουμε το χέρι με τη φιλοσοφική αναζήτηση, με την απαλλαγή από τον εγωκεντρισμό και από την προσκόλληση σε όσα δεν είναι άμεσα εκείνος. Αντιθέτως, μπορούμε να πιστεύουμε ότι υπάρχει Θεός – είναι το πιο συνηθισμένο – χωρίς αυτό να επηρεάζει σε τίποτε τη ζωή μας, χωρίς να το θυμόμαστε και, ενώ συμπεριφερόμαστε σε αντίθεση με τη διαχρονική τελειότητά του (η οποία δεν προέρχεται έξω από τον ίδιο).

Ο κοινός «εχθρός» της θρησκείας, όπως και της ηθικής, δεν είναι ο αθεϊσμός, με την έννοια της έλλειψης πίστης ή της αβάσιμης άρνησης για την ύπαρξη του Θεού εξαιτίας της προκατάληψης, της άγνοιας ή της λογικής αμφισβήτησης. Είναι ο εγωκεντρισμός και η εμπειρική γνώση, που περιορίζεται στη σχετική εξωτερική πραγματικότητα. Με αυτή μπορούν και βασίζονται οι αντίθετες θεωρητικές θέσεις προς την ύπαρξη και την ουσία της κοινής πραγματικότητας, προς την ύπαρξη μιας

επαρκούς αιτίας όλων των πραγμάτων και προς την εσωτερική αναζήτηση.

Οι βασικές διαπιστώσεις για την αξιοποίηση της ζωής είναι έτσι απλές, που δε χρειάζεται να μεταχειριστούμε το όνομα «Θεός» για να τις υποστηρίξουμε, όπως και για να υποστηρίξουμε την ύπαρξή του. Πέρα από τις απίστευτες δυνατότητες της θεωρίας του Τελειωμένου Χρόνου να εξηγεί τα πράγματα από τη μια και από την άλλη σκοπιά παρά τις δυσκολίες από την αστάθεια, τη σχετικότητα και τις αντιθέσεις τους, οι οποίες επιτρέπουν την υποστήριξη αντίθετων και αλληλοανatreπόμενων θεωριών, εξάγονται και πρακτικές συνέπειες.

Η φιλική σχέση με το λόγο, η γνώση της άγνοιας, η αναζήτηση της αλήθειας και της βεβαιότητας, η σταθερή γνώση της ύπαρξής μας και της σχέσης της με μια ευρύτερη πραγματικότητα από αυτήν που προσέχουμε και μας επηρεάζει πιο άμεσα^ η απαλλαγή από ανόητα προβλήματα και από το χάσιμο χρόνου εξαιτίας των αστόχαστων και άσκοπων δραστηριοτήτων, η χαρά από τη γνώση των πραγμάτων, η εσωτερική ηρεμία από την ανακάλυψη της αυταπάτης μας, της σχετικότητας των αξιών και από την αποτροπή των κοπιαστικών εγωκεντρικών δραστηριοτήτων, η δυνατότητα να είμαστε σταθερά ευτυχισμένοι ανεξάρτητα από τον τόπο και το χρόνο, η αποκόλληση από ασήμαντες σχέσεις, η ανοχή στις διαφορές των άλλων και η αναγνώριση της αναγκαιότητας των ατελειών, η ουδετερότητα της θεώρησής μας, η ανατροπή της απαισιόδοξης σημασίας του θανάτου για την αξιοποίηση της ζωής, η αυτάρκεια, η αξιοποίηση της εμπειρίας για την αυτογνωσία και η αυτοδιαμόρφωση αντί της παράδοσης στην τύχη, η αποτροπή του εγωκεντρισμού: Πώς όλα αυτά μπορεί να συνδέονται τυχαία και να εξαπατούν έναν άνθρωπο; Πώς είναι δυνατό να μην είναι το όφελος και η ευτυχία

από τον προσανατολισμό στη ζωή και να θεωρούνται κακά σημάδια και δικαιολογίες των αποτυχημένων;

Δε χρειάζεται να γίνουμε παντογνώστες ή αθάνατοι, ούτε να περιμένουμε τους εξωγήινους για ν' αξιοποιήσουμε επαρκέστερα τη ζωή μας και δεν μπορεί κάποιος, που βασίζεται στην τύχη, με επίκεντρο του Σύμπαντος τον εαυτό του, περιορίζοντας την πραγματικότητα στα μάτια μερικών άλλων ανθρώπων, να είναι λογικός όσο πιστεύει πως είναι.

Με το λόγο ο άνθρωπος έπαψε να επηρεάζεται και να συμπεριφέρεται όπως τα άλλα ζώα, μόνο με την πιο άμεση γνώση των αισθήσεων, που περιορίζεται στην πραγματικότητα μιας μικρής στιγμής, η οποία δε διατηρείται χωρίς την ύπαρξη των αντίστοιχων εξωτερικών πραγμάτων και των ίδιων τρόπων επίδρασης και, έτσι, του περιορίζουν την πραγματικότητα μόνο σ' εκείνες τις στιγμές. Όμως, η εξάρτηση της ύπαρξής του από εξωτερικές επιδράσεις, η διαμόρφωση του εσωδιανοητικού κόσμου του με την περιορισμένη γνώση των εξωτερικών πραγμάτων και ο καθορισμός της συμπεριφοράς με τέτοια ελλιπή, αβέβαια και παραμορφωμένη γνώση διατηρούν την πλάνη, την άγνοια και τον εγωκεντρισμό του.

Το φοβερό στον αποπροσανατολισμένο άνθρωπο είναι η αδυνατότητά του να καταλάβει την άγνοια και τον αποπροσανατολισμό του και αντιθέτως η αστόχαστη βεβαιότητά του ότι συμπεριφέρεται δικαιολογημένα ακόμα και όταν αυτοκαταστρέφεται. Βεβαιότητα που του δημιουργείται εξαιτίας της αναγκαιότητας και της λογικής δυνατότητάς του να ενεργεί εξωστρεφικά (και εγωκεντρικά) με σχετική επιτυχία, για ν'

αποφύγει τις αποσταθεροποιήσεις και για να επιτύχει τη βεβαιότητα της άποψής του για τον εαυτό του. Γιατί σαν ένα μέρος προσδιορισμένο, εξαρτημένο, επηρεασμένο και διαμορφωμένο με εξωτερικές επιδράσεις είναι αναγκασμένο ν' αντιλαμβάνεται και να γνωρίζει τη σχετική πραγματικότητα, μέσα στην οποία έχει εκ των προτέρων μερικές δυνατότητες και σχέσεις, από τις οποίες εξαρτάται η σταθερότητα του εαυτού του.

Πιο πέρα, με τη φιλοσοφική (ή στοχαστική) δραστηριότητά μας, με την ανακάλυψη της κοινής άγνοιας για την ύπαρξη ενός επαρκούς σκοπού, για την αρχή και την ουσία της ύπαρξης των πραγμάτων, της σχετικότητάς τους και της ανεπάρκειας των εξωτερικών αιτιών, με το φιλολογικό τρόπο ζωής, προσβλέπουμε να συμπεριφερθούμε σταθερά προσανατολισμένοι με επαρκώς αιτιολογημένη εκ των υστέρων τη θέληση για ζωή. Με τις εσωτερικές αναζητήσεις αποτρέπουμε το σχετικό αποπροσανατολισμό μας από τις ατελείωτες δυνατότητες του εξωτερικού κόσμου και το χωροχρονικό περιορισμό της προσοχής στο πιο άμεσο περιβάλλον μας. Αξιοποιούμε τις δυνατότητες του λόγου όσο κανένας άλλος, ασχέτως αν τελικά δεν ευτυχίσουμε ν' απαλλαγούμε από την πλάνη και τον εγωκεντρισμό.

Ο φιλοσοφικός ή στοχαστικός τρόπος ζωής είναι αντίθετος στον περιορισμό, την απορρόφηση και την αστόχαστη προσαρμογή της διάνοιας από το πιο άμεσο περιβάλλον της. Περιορίζει τη δραστηριότητα για την πραγματοποίηση των αναρίθμητων δυνατοτήτων προς το εξωτερικό της, η οποία ξανά δημιουργεί νέες δυνατότητες και αβεβαιότητα χωρίς τελικό σκοπό και αξιοποιεί την κάθε εμπειρία της με το δημιουργικό στοχασμό.

Η βασική διαφορά της φιλοσοφικής διάνοιας από την αισθησιακή και της ηθικής γνώσης από την εξειδικευμένη είναι ότι με την πρώτη αναζητάμε και επιτυγχάνουμε μια εσωδιανοητική ηρεμία

απέναντι σ' έναν άστατο, ρευστό, αβέβαιο εξωτερικό κόσμο. Ενώ η άλλη δεν αρκείται στην ουσία και στις γενικές αρχές, αλλά παρακολουθεί και αναζητάει τη ροή των εξελίξεων και τις λεπτομέρειες των σχέσεων.

Στο τέλος έχουμε καταλάβει την αναγκαιότητα να υπάρχουν διαφορές και αστάθεια απαρχής στην ποιότητα των πραγμάτων, στις δυνατότητές τους, στη συμπεριφορά τους, στην εμπειρία τους και παρασυρμένα από το περιβάλλον τους χωρίς τελικό σκοπό. Έχουμε καταλάβει τη σχετικότητα της ύπαρξής τους, την ανεπάρκεια των εξωτερικών αιτιών, τη βαθύτερη και λεπτομερέστερη διασύνδεσή τους, την άμεση σχέση ανάμεσα στη διάνοια και στη ζωή, στην παράνοια και στον εγωκεντρισμό. Βλέπουμε τα πράγματα μέσα από την αναγνώριση του αίσιου τέλους της εξέλιξής τους ή με τη βέβαιη γνώση μιας κοινής ουσίας για την ύπαρξή τους, απαλλαγμένοι από τις αυταπάτες και χωρίς εγωκεντρισμό. Η φιλοσοφικο-επιστημονική δραστηριότητά μας γίνεται ο σταθερός σκοπός της περαστικής ύπαρξής μας, χωρίς ωστόσο να παραγνωρίζουμε την εξάρτησή μας από το πιο άμεσο περιβάλλον. Ο γνωστικός τρόπος ζωής δεν είναι ένας εσωτερικός τρόπος ζωής απομονωμένος ή αποσπασμένος από τον εξωτερικό. Αντιθέτως τροφοδοτείται από την εμπειρία και τη δημιουργεί.

Ζούμε με ανοχή στις διαφορές και στις ατέλειες των άλλων, χωρίς να βρίσκουμε λόγους για να παραπλανήσουμε, να εκμεταλλευτούμε, να υποτιμήσουμε, να μεροληπτήσουμε, ν' αποσταθεροποιήσουμε, χωρίς να μετατρέπουμε σε επαρκή σκοπό της ζωής μας κάτι άλλο. Δεν αγνοούμε τους άλλους προσγειωμένους τρόπους ζωής του κοινωνικού περίγυρου, τις αντιλήψεις τους για την πραγματικότητα και για εμάς τους ίδιους και την κοινή εμπειρία. Αντιθέτως, είμαστε σε θέση να βλέπουμε την πραγματικότητα και από τις δυο αντίθετες σκοπιές, όχι μονόπλευρα ούτε

περιορισμένοι στην πιο άμεση εμπειρία μας. Έτσι σαν ουδέτεροι θεατές, μπορούμε να αποφεύγουμε τα λάθη, που γίνονται από τη μονομέρεια, από την άγνοια της άλλης μισής αλήθειας και από τις ανόητες παρεκτροπές του στοχασμού. Ο στοχαστικός τρόπος ζωής και η γνώση της κοινής πραγματικότητας είναι διαρκώς μια όμορφη και αισιόδοξη εσωτερική εμπειρία, ένα ευχάριστο βίωμα μέσα στη διάνοιά μας. Όπως είναι για τους άλλους η γνώση ενός μεμονωμένου πράγματος ή μιας δυνατότητας. Δεν επιτρέπει σε καμιά άλλη περιορισμένη εμπειρία να μας παρασύρει, να μας αποσπάσει σταθερά την προσοχή από την αυτογνωσία μας. Μέσα από κάθε εμπειρία μας δοξάζουμε και απολαμβάνουμε τη Συμπαντική Σοφία και είμαστε διαρκώς αυτοεπηρεασμένοι από τη γνώση για την ύπαρξη μιας σταθερής πραγματικότητας, η οποία δεν μπορεί να είναι εξωτερική ούτε αισθητή. Όπως είπε ο αρχαίος Έλληνας φιλόσοφος ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ, πριν από 2.500 έτη περίπου «για τους ξύπνιους ένας και κοινός κόσμος υπάρχει, αλλά κάθε κοιμισμένος ξαναγυρνά στο δικό του ιδιαίτερο κόσμο».

Η διανοητική δραστηριότητα με φιλοσοφικό σκοπό και η φιλική σχέση με το λόγο όχι μόνο δεν πρέπει να φαίνεται εξωπραγματική και αποπροσανατολιστική για να χάσουμε τη ζωή μας, αλλά αντιθέτως, σαν ένας ηθικός τρόπος ζωής, χωρίς τον οποίο είναι αδύνατο να αξιοποιηθεί περισσότερο και να ευτυχήσει Ζωή χωρίς διανοητική δραστηριότητα είναι ανύπαρκτη και χωρίς διαμόρφωση αυτογνωσίας ήταν, είναι και θα είναι για πάντα και παντού μέσα στο Σύμπαν ανεπαρκώς αξιοποιημένη και παρασυρμένη, με όποια δυνατότητα και αν τη φανταστούμε. Αναδει-

κνύοντας την αξία της αυτογνωσίας, δεν υπονοούμε ότι αγνοούμε τελείως τον εαυτό μας και τις δυνατότητές μας, αλλά ότι υπάρχουμε με προκαταλήψεις, πλάνες, ελλειπείς γνώσεις, με αστάθεια, ασυνέπεια, αβεβαιότητα και παρασυρμένοι από τις δυνατότητες και τις σχέσεις μας με τα εξωτερικά πράγματα. *Η καταστροφή του αποπροσανατολισμού είναι αυτός ο ίδιος ο αποπροσανατολισμός, είναι άμεση.*

Αν κοινωνικότητα, προσαρμογή και αξιοποίηση της ζωής σημαίνει να δημιουργούμε σχέσεις με τους άλλους και να χρησιμοποιούμε τα πράγματα με τις δυνατότητες ή τις αδυνατότητές τους, για να μην αισθανόμαστε τιποτένιοι, για να εξωτερικεύομαστε άφοβα, χωρίς την ανάγκη να υποστηρίξουμε εμείς οι ίδιοι τον τρόπο ζωής μας ή ν' αλλάξουμε τον εαυτό μας και για να δίνουμε μια έννοια του εαυτού μας, όπως αρέσει στο περιβάλλον μας. Αν σημαίνει να δοξάζουμε πρόσκαιρες, σχετικής αξίας δυνατότητες και λεπτομέρειες, ενώ αγνοούμε έναν επαρκή σκοπό και τη σχέση μας με την ευρύτερη πραγματικότητα, να θέλουμε να είμαστε διαρκώς ευχαριστημένοι, χωρίς προβλήματα, ανεξάρτητα από τις αιτίες και την εσωτερική μας ποιότητα, να μην προσβλέπουμε στον εσωτερικό προσανατολισμό μας με τη γνώση της πιο σημαντικής άγνοιάς μας και με την επίμονη αναζήτηση της αλήθειας, να είμαστε «καλοί» και φιλικοί όταν μας ευχαριστούν, να είμαστε άπληστοι, μασκαράδες και να βασιζόμαστε στο χρήμα, για να επιτυγχάνουμε τα προαναφερθέντα. Τότε υπάρχει αξιόπιστος λόγος, για να είμαστε σχετικά και στην ανάλογη στιγμή αντιδραστικοί, αντικοινωνικοί, δυσπροσάρμοστοι και δυσάρεστοι*. Για να μην παρασυρθούμε,

να μην απογίνουμε σαν εκείνους, να ζήσουμε χωρίς αυταπάτες, να τους αποδείξουμε τον αποπροσανατολισμό και τον εγωκεντρισμό τους, να περιορίσουμε τη δυνατότητά τους να μας εκμεταλλεύονται και να δώσουμε το φως της ευτυχίας σε όσους έχουν τη λογική να το δουν.

Ο χρόνος και τα γεγονότα θα μας δικαιώνουν, ενώ θα διαψεύδουν με γελοίους και με τραγικούς τρόπους τον αποπροσανατολισμό στη γη και σε κάθε άλλο πλανήτη. *Η πραγματικότητα δίνει την απάντηση στον εγωκεντρικό τρόπο αντίληψης και ζωής με την αβεβαιότητα, το φόβο, το εσωτερικό κενό, την κακοτυχία, τη ζήλια και τη διανοητική τύφλωση. Δε χρειάζεται να κοπιάζουμε για να αποδείξουμε και ν' ανατρέψουμε και δεν υπάρχει λόγος να διαταράζουμε την ευδιαθεσία μας στο σκοταδιστικό περίγυρο των παρασυρμένων.*

Τόσο μέσα στην εμπειρία όσο και στη θεωρία είναι ολοφάνερο πως ο άνθρωπος, ο οποίος είναι εξαναγκασμένος να πράξει για την αυτοσυντήρηση και την αναπαραγωγή, ο οποίος στοχεύει να εξυψωθεί με την πραγματοποίηση περαστικών εξωτερικών δυνατοτήτων και συμπεριφέρεται με αυτήν την προδιάθεση, παρασυρμένος από τη γνώση των σχετικών πραγμάτων και χωρίς τη θέληση να γνωρίσει έναν επαρκή σκοπό, αυτός ο άνθρωπος για κάθε άλλο μπορεί να είναι άξιος παρά για να ευτυχήσει και ν' αξιοποιήσει πιο άμεσα την ύπαρξή του. *Αν δεν ήταν τόσο απλός ο τρόπος να διαβεβαιώσουμε για την εσωτερική*

* Γι' αυτό ο Ιησούς Χριστός είπε: «Οχι. Σας βεβαιώ ότι δεν ήλθα να φέρω τέτοια ειρήνη, όπως την περιμένουν στη γη, αλλά διαίρεση και διχασμό». (κεφ. ιβ' 51-58 ΤΟ ΚΑΤΑ ΛΟΥΚΑΝ).

αναξιοτήτά μας και τον αποπροσανατολισμό μας, τότε δε θα ήμασταν τόσο ανάξιοι ηθικά, όσο αποδεικνύεται στη θεωρία και στην πράξη. Βλέποντας τη ρίζα των κακών, τη γενική αρχή και τη σχετικότητα τους, δε χρειάζεται να μιλήσουμε για τις δυσκολίες στη διαβίωση ενός πολύ μεγάλου πληθυσμού από τις μεταδοτικές ασθένειες, από την έλλειψη τροφής, πόσιμου νερού και φαρμακευτικού υλικού, για την καταστροφή του φυσικού περιβάλλοντος, ούτε για την εξέλιξη και την ενίσχυση των πολεμικών όπλων και για τα χρηματικά ποσά που δίνονται για στρατιωτικούς σκοπούς.

Ο σκοταδιστικός τρόπος που διανοούνται οι παρασυρμένοι άνθρωποι θυμίζει την άνιση και μεροληπτική μεταχείριση ανάμεσα σ' ένα διάσημο, ο οποίος διέπραξε μεγάλο αδίκημα και σ' ένα φτωχό ανθρωπάκο, που έκανε μια μικρή παράβαση. Ο πρώτος μπόρεσε να ξεφύγει και να «πέσει» στα μαλακά, ενώ ο άλλος πληρώνει τις συνέπειες με όλη τη σκληρότητα. Παρόμοια, οι άνθρωποι με τον εγωκεντρικό τρόπο ζωής κλείνουν τα μάτια τους στα εύστοχα ερωτήματα και στις πιο απλές διαπιστώσεις, που αποδεικνύουν με μαθηματική αξιοπιστία την υπερβολή και τον αποπροσανατολισμό τους, αλλά επιτυγχάνουν πολύ ευφυώς να βρίσκουν δικαιολογίες και να μεταμορφώνουν την υπαρξιακή αβεβαιότητά τους μέσα από την υποστήριξη των άλλων. Αντί να είμαστε ευχαριστημένοι που είναι έτσι απλές οι μεγάλες αλήθειες, κλείνουμε τα μάτια για να μη βγούμε από την αυταπάτη πάνω στην οποία υψώνουμε τη ζωή μας. Για να πιστέψουμε, θέλουμε να εντυπωσιαστούμε από παρανοϊκούς και εκμεταλλευτές ανθρώπους. Με την ίδια προδιάθεση, πριν ακόμα γνωρίσουμε, διαπιστώνουμε εύκολα πως δεν μπορούμε να γνωρίσουμε τι και γιατί είναι η ζωή και ότι αυτή η αναζήτηση είναι χάσιμο χρόνου. Έτσι εύκολα δικαιολογούμαστε για να ζήσουμε όπως μας αρέσει, εγωκεντρικά, χωρίς την ελάχιστη

εσωτερική αναζήτηση, με τη γνώση μόνο (σα) μέσο για εξωδιανοητικές και υλικές δραστηριότητες. Έχουμε κάνει τα δύσκολα απλά και τα απλά πολύπλοκα.

Αυτός που απορεί για την ηθική διαφθορά, την αδικία, την εγκληματικότητα, τον εγωισμό και τη δυστυχία στους ανθρώπους, προφανώς δεν έχει αποδώσει αρκετή σημασία στην ανακάλυψη της βασικής άγνοιας, στην αναζήτηση της αλήθειας και της βεβαιότητας, στον καθορισμό των πράξεων με τη χρησιμοποίηση της αναμφίβολης γνώσης. Αγνοεί τη διαμορφωτική επίδραση του λόγου στη ζωή και δε διαπιστώνει τη γενικότερη αιτία των κακών, που είναι ο διανοητικός αποπροσανατολισμός και η μεροληψία. Ανεξάρτητα από την αναγκαιότητα να υπάρχουμε σαν ανόητοι και παρασυρμένοι, όπως τα άλλα ζώα, η διαβεβαίωση για τη σημασία της διανοητικής αυτοκυριαρχίας, της αυτογνωσίας, της στοχαστικής δραστηριότητας και για τη σχέση της παρανοϊκότητας με την έλλειψή τους δε θα πάψει να είναι αξιόπιστη. Ο εγωκεντρισμός, η μωρία, οι φράσεις οι σχετικές με αυτές τις έννοιες θα έπρεπε να είναι οι πιο προσβλητικές και όχι τόσες άλλες παραπλανητικές, που υποκρύπτουν ψεύτικες αξίες για δυστυχισμένους και παρασυρμένους ανθρώπους.

Όταν κάποιος καταλάβει τότε αξιολογείται πραγματικά η ζωή, πως η πραγματικότητα υπάρχει με την ηθική της αυτοτέλειας και της αυτογνωσίας, πως η «τυφλή» γνώση οδηγεί στον εγωκεντρισμό και στην παράνοια και πως η γνώση (με όλους τους τρόπους) είναι η ουσία της ζωής. τότε θα πάψει να βλέπει τα πράγματα σαν ερωτηματικά, σαν άλυτα μυστήρια, εχθρικά, ν' απορεί για όλα τα δυσάρεστα και να βασίζει την ευτυχία του στην τύχη.

Η ίδια η σχετικότητα των πραγμάτων, η αστάθειά τους, οι διαφορές τους και οι περιορισμοί τους είναι ταυτοχρόνως οι γενικές συνέπειες της "ηθικής αναξιοτήτας" να αυτοπροσδιοριστούν και να υπάρξουν αυτοτελώς. Η ατέλειά τους προδίδει εμπειρικά την αξία της εσωτερικής -διανοητικής αυτενέργειας, της γνώσης για μια σταθερή πραγματικότητα και μιας συμπεριφοράς, που δεν εξαρτάται από στιγμιαίες εξωτερικές και άγνωστες αιτίες. Τα πράγματα υπάρχουν σχετικά, έμμεσα, εξωτερικά και αλλάζουν, γιατί αυτά δεν είναι η ουσία. *Η εξωτερική δράση είναι αποτέλεσμα της εσω-γνωστικής ατέλειας, ταυτοχρόνως είναι εσωδιανοητική και μόνο η αυτογνωσία μπορεί να αιτιολογήσει επαρκώς την αυτοσυντήρηση.*

Ο Θεός υπάρχει αυτοτελώς, επαρκώς δικαιολογημένα και σταθερός, γιατί δεν έγινε από εξωτερική δραστηριότητα, τυχαία, με ανεπαρκείς αιτίες, με ελλιπή γνώση και δεν είναι με εξωτερική δραστηριότητα, για να εξυψωθεί έτσι έμμεσα. Για να αναδειχθεί, εκμεταλλευόμενος τις δυνατότητες των άλλων και αποσταθεροποιώντας γι' αυτόν το σκοπό, δηλαδή για να δικαιολογήσει την ύπαρξή του από το εξωτερικό της. Γι' αυτόν το λόγο, *ενώ είναι η κοινή ουσία όλων των πραγμάτων, ενώ βρίσκεται παντού και πάντοτε σαν τέλεια αυτογνωσία – μέρος της οποίας είμαστε εμείς οι ίδιοι – οι παρασυρμένοι δεν είναι πάντοτε σε θέση να τον αποκαλύψουν θεωρητικά και πιστεύουν ότι τον αγνοούν.*

Αν θέλουμε να συνεισφέρουμε πραγματικά στην ευτυχία και στη διανοητική ευφυΐα του κοινωνικού συνόλου, να μη γινόμαστε άδικοι και ν' αξιοποιήσουμε περισσότερο τη ζωή μας, πρώτα θα πρέπει με τόλμη ν' αναγνωρίσουμε τον εγωκεντρισμό μας, τους

πραγματικούς λόγους της συμπεριφοράς μας, τη βασική άγνοιά μας, να μην αυταπατόμαστε ότι γινόμαστε ηθικά άξιοι για όλη τη ζωή μας με μερικές ηθικές και φιλόανθρωπες πράξεις μας και ότι έτσι αντισταθμίζουμε τα λάθη μας. Να πάψουμε να πιστεύουμε πως αξίζουμε να είμαστε σταθερά ευτυχισμένοι και ανεξάρτητα από τους τρόπους, με τους οποίους πραγματοποιείται ένας τέτοιος σκοπός.

Ο περιορισμός της ηθικής και της εσωτερικής ανέλιξης σε μεμονωμένες φιλόανθρωπες πράξεις και σε στιγμές αποτροπής του εγωκεντρισμού είναι μια ανθρωποκεντρική λύση απελπισίας στην απόπειρα να δικαιολογηθεί επαρκώς η ύπαρξη και για συμβίωση, χωρίς τις αποσταθεροποιητικές συνέπειες του εγωκεντρισμού. Μια τέτοια πρακτική φιλοσοφία είναι ελλιπής και κοντόφθαλμη. Συχνά άσκοπη και παρανοϊκή, όταν ο σκοπός της ηθικής συνεισφοράς είναι συνδυασμένος με άλλους εξωτερικούς σκοπούς, αν όχι διαφορετικός και ενώ η υπόλοιπη συμπεριφορά, ο τρόπος ζωής, οι απόψεις για τη ζωή, για την αξιοποίησή της και για την ευρύτερη πραγματικότητα είναι μια σταθερή αιτία σκοταδισμού, αδικίας, δυστυχίας, μια διαρκή προσβολή και κατάχρηση του Σύμπαντος. Η ηθική χωρίς γνώση και φιλοσοφικό τρόπο ζωής είναι αβάσιμη και ανεπαρκής, ενώ η γνώση χωρίς ηθικό-εσωδιανοητικό προσανατολισμό είναι άσκοπη και παραπλανητική.

Ο φόβος και η απόγνωση της τυφλής ανθρωποκεντρικής ηθικής τροφοδοτούν την αυταπάτη, την υπερβολή και το ψέμα της περισσότερο, όταν ο άνθρωπος γίνεται «απάνθρωπος» και την παραβιάζει με τις φοβερές πράξεις του ή όταν αμφισβητούνται οι προκαταλήψεις και οι υπερβολές της. Τότε, όλοι βρίσκουν την ευκαιρία να επιδείξουν στον εαυτό τους και στους άλλους την ανωτερότητα και τη λογικότητά τους. Να καταδικάσουν με τα κούφια λόγια και τις μεμονωμένες πράξεις, ενώ η απορία και

η έκπληξή τους προδίδουν τη διαστρεβλωμένη άποψή τους για τον κόσμο και την αιτία της διαφθοράς.

Όταν κάποιος δε γνωρίζει να στοχάζεται και να καταλαβαίνει τις σχέσεις των πραγμάτων, όταν δεν αναζητάει τα όρια της βεβαιότητας των γνώσεών του και την αλήθεια. Όταν δε διανοήθηκε ποτέ τι είναι η ζωή, ενώ πιστεύει στη διαστρεβλωμένη γνώση του για τη ζωή, τον άνθρωπο, ευρύτερα για την πραγματικότητα και για τη θέση του μέσα σε αυτήν. Όταν η προσοχή του είναι περιορισμένη σε μερικές σχέσεις του, σα να ήταν εκείνες όλη η πραγματικότητα και χρησιμοποιεί τη διάνοιά του μόνο σαν μέσο για την πραγματοποίηση των δυνατοτήτων του μέσα στο φυσικοκοινωνικό περιβάλλον του (χωρίς τις οποίες δε βρίσκει νόημα στη ζωή και αρκείται έτσι για να μην αισθάνεται ασήμαντος), τότε αυτός ο άνθρωπος – και κάθε λογική έμβια ύπαρξη – δεν μπορεί να πράξει μόνο με την ηθική λογική. Οχι μόνο δεν μπορεί να διανοείται με συνέπεια σαν ουδέτερος και με διαρκή γνώση των ορίων του, αλλά γι' αυτόν υπάρχουν πάντοτε λόγοι, για να πράξει αντίθετα προς την αλήθεια, προς το δίκαιο, με βεβιασμένη και λαθεμένη γνώση. Μέσα του θα επηρεάζεται από φθοροποιούς στοχασμούς και διαθέσεις, και στο επίκεντρο της προσοχής του θα είναι διαρκώς το τυχαίο, το περιορισμένο, το περαστικό και κάθε τι που εξυπηρετεί τον εγωκεντρισμό του.

Ποιο είναι το νόημα της διανοητικής ευφυΐας και της λογικής, όταν αυτή είναι το μέσο για εξωδιανοητικούς σκοπούς, για την ευχάριστη αυταπάτη και πώς μπορεί τότε να είμαστε δίκαιοι, καλοί και ευτυχισμένοι;

Είναι αλήθεια, υπάρχει μια εξωχρονική κοινή αρχή όλων των σχετικών πραγμάτων, το ίδιο το Σύμπαν σαν αυτοτελή και άμεση αιτία του εαυτού του και ότι μόνο άμεσα σαν αυτογνωσία δικαιολογείται επαρκώς και σταθερά η ύπαρξή του. Συνεπώς, ότι μόνο έτσι μπορούμε εμείς ν' αξιοποιήσουμε επαρκέστερα τη ζωή και όχι αποπροσανατολισμένοι από τη γνώση μερικών εξωτερικών μας πραγμάτων. Η υπέρτατη αξία της γνώσης και η γνώση της υπέρτατης αξίας είναι αδιαχώριστα. Η ανακάλυψη της μιας είναι συγχρόνως και της άλλης. Η αξία της γνώσης είναι η βεβαιότητα της Επιστήμης και η σημασία της για τη ζωή, που αναδεικνύεται με τη γνώση της αξίας, δηλαδή από τη Θεολογία σαν γνώση κοσμολογική, γνωσιολογική και πρακτική και με τη διαμόρφωση αυτογνωσίας. Είναι η Ηθική της Λογικής και αντιστρόφως. Η πρώτη ή η τελευταία μέρα του έτους αξίζουν να είναι η παγκόσμια γιορτή της Αλήθειας, της «συμφιλίωσης» της Λογικής με την Ηθική και η μέρα των Επιστημών!

Κανένα πράγμα δεν μπορεί να αιτιολογηθεί επαρκώς χωρίς μια κοινή και σταθερή αιτία ή να δικαιολογηθεί η ύπαρξή του χωρίς έναν επαρκή σκοπό. Η πραγματικότητα υπάρχει με την ίδια λογική και συνεπώς, η ζωή δεν μπορεί να δικαιολογηθεί επαρκώς μόνο με τη γνώση των περιορισμένων πραγμάτων και με την πραγματοποίηση μερικών εξωτερικών δυνατοτήτων. *Η ηθική έχει νόημα και βάση στις απλούστερες γενικές αλήθειες: Κανένα μέρος δεν είναι η επαρκής αιτία του εαυτού του, η γνώση των μη αυτοτελών πραγμάτων είναι και αυτή ελλιπής. Επομένως ο καθορισμός των πράξεων μόνο με αυτή τη σχετική γνώση δεν προσδιορίζει μόνο άμεσα και γνωστά αποτελέσματα, είναι μια*

παράδοση στην τύχη και όταν μετατρέπουμε σε επαρκή λόγο της ύπαρξής μας τις σχέσεις μ' ένα μέρος της εξωτερικής πραγματικότητας, τότε απομακρυνόμαστε από το Θεό και αυτό έχει τις συνέπειές του. Γι' αυτό η ηθικολογία μπορεί να βασιστεί σαν επιστήμη και υπάρχει επαρκής λόγος για να διαμορφώνει κάποιος ηθικο-φιλοσοφικά τη συμπεριφορά του, χωρίς να έχουμε προσδιορίσει μια έννοια για το Θεό και χωρίς να έχουμε αποδείξει την ύπαρξη του.

Όλα είναι ένα. Τρεις λέξεις με απεριόριστο νόημα, το οποίο θα βρούμε να αναδεικνύουν από την αρχαιότητα οι περίφημες Βέδες και η ελληνική φιλοσοφία, με την ανάλυση των οποίων κونيορτοποιούνται μεγαλόπρεπες θεωρίες, ανατρέπονται πολλές συνηθισμένες ηθικοπολιτικές απόψεις και καταδικάζεται η ζωή που συμπεριφέρεται αντίθετα. Όλα είναι ένα, το ένα είναι άμεσα αυτοπροσδιορισμένο και κανένα μέρος δεν είναι η επαρκής (ή μόνο άμεση) αιτία της συμπεριφοράς του ούτε των συνεπειών της. Η δραστηριότητά του είναι ταυτοχρόνως του συνόλου και ο προσδιορισμός των αποτελεσμάτων προϋποθέτει το σύνολο, ενώ πιο έμμεσα την αλληλεπίδραση όλων των μερών, όχι μόνο μερικές αιτίες ή απομονωμένες σχέσεις φυσικής, χημείας, αστρονομίας, πολιτικής οικονομίας και γενικά των εξειδικευμένων επιστημών. Αν αυτές οι τρεις λέξεις γεννούν την Επιστήμη των επιστημών – της Συμπαντικής Αμεσότητας – ορίζουν τον επαρκή σκοπό της ζωής, εξηγούν την άγνοια και την αποπροσανατολισμένη διανοητική δραστηριότητα, τότε να συμπεράνουμε μόνοι μας αν έχει νόημα να αποκαλούμαστε «έξυπνοι». Με την παράνοια

που είμαστε στο όνειρό μας, με την ίδια υπάρχουμε έξω από τον ύπνο με μια σχετική συνέχεια.

Είναι αξιοπρόσεκτο πως από τη γνώση της βασικής άγνοιάς μας για την ουσία των πραγμάτων, για τον επαρκή σκοπό της ζωής, για τη σχέση του λόγου με την ποιότητά της, για την αποπροσανατολιστική δυνατότητα της γνώσης και για τη σημασία της φιλοσοφικής δραστηριότητας διαμορφώνονται απόψεις, οι οποίες συμφωνούν με αρχαίες θρησκευτικές διδασκαλίες ή περιέχονται σε αυτές. Πραγματικά, αξίζουν το σεβασμό και την προσοχή μας, ακόμα και αν αρνούμαστε την ύπαρξη του Θεού! Η ηθική διαφθορά, ο εγωκεντρικός τρόπος ζωής, σχετίζονται έτσι άμεσα με την άγνοια και την πλάνη και προσδιορίζονται σαν θεωρητικές συνέπειες από τέτοιες απλές αλήθειες, που μπορεί να τις διαπιστώσει εύκολα ακόμα και ένας άθεος άνθρωπος. Θέλουμε δε θέλουμε θα τις καταλάβουμε και θα τις πιστέψουμε και αν όχι, τότε θα μας διαψεύει η καθημερινή πραγματικότητα. Στοχαζόμενοι, ξανά, μόνο στην έννοια του χρόνου, οδηγούμαστε με τον πιο άμεσο τρόπο σε συμπεράσματα, τα οποία ανατρέπουν πολλές ηθικές και κοσμολογικές απόψεις των παρασυρμένων ανθρώπων και των εμπειρικών επιστημών, ενώ εξάγουμε μια σοφή ηθική με εσωτερικές αξίες σε διαμετρική αντίθεση με την κοντόφθαλμη, εξυπηρετική και αισθησιοκρατική δραστηριότητα των ζώων.

Τ' αποσπάσματα από τα φιλοσοφικά έργα των Ar. Schopenhauer, J. Locke, J. Fichte, B. Spinoza, Fr. Engels, R. Descartes, G. Berkeley, G. Hegel, Alb. Schwoitzer είναι παρμένα από μεταφράσεις των εκδόσεων «ΑΝΑΓΝΩΣΤΙΔΗ».

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ
ΤΟΥ ΚΩΣΤΑ Γ. ΝΙΚΟΛΟΥΔΑΚΗ
«Η ΘΕΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ»
ΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΤΗΘΗΚΕ ΣΤΟ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟ
Γ. ΚΟΥΚΟΥΔΑΚΗ, ΒΟΥΛΓΑΡΟΚΤΟΝΟΥ 40 - ΑΘΗΝΑ
ΚΑΙ ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΣΤΟ ΛΙΘΟΓΡΑΦΕΙΟ
ΤΟΥ ΑΓΓΕΛΟΥ ΕΛΕΥΘΕΡΟΥ, ΝΙΡΒΑΝΑ 80,
ΤΟΝ ΙΑΝΟΥΑΡΙΟ ΤΟΥ 2000
ΓΙΑ ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΟ ΤΩΝ ΕΚΔΟΣΕΩΝ
«ΔΩΔΩΝΗ»

ΕΞΩΦΥΛΛΟ

Το Σύμπαν δεν υπάρχει τυχαία και αδικαιολόγητα, δεν είναι μια ατέλεια της ανυπαρξίας ούτε χωρίς μια επαρκή αιτία, γιατί είναι άμεσα μόνο από και για τον εαυτό του. Οι ποιότητες των πραγμάτων και οι τρόποι του αλληλοεπηρεασμού τους είναι πάντοτε η ποιότητα της άμεσης, κοινής και αυτοτελούς πραγματικότητας, η οποία συνεχίζει ανέκαθεν να γίνεται έμμεσα-εξωτερικά σε σχετικά μικρότερες στιγμές, ενώ αυτή σα σύνολο είναι ανέκαθεν τελειοποιημένη μέσα στα σταθερά όρια μιας ευρύτερης στιγμής με άμεσο-εσωτερικό τρόπο.

(...) Το παρελθόν και το μέλλον αποτελούν το παρόν του 100% Σύμπαντος και ακριβώς έτσι εξηγείται η σχετικότητα του χρόνου μ' έναν εκπληκτικό τρόπο.

(...) Σχετικά εκ των υστέρων μέσα στο χρόνο των περιορισμένων πραγμάτων τα πάντα είναι και γίνονται έμμεσα-εξωτερικά σαν μέρη, χωρίς μια επαρκή έμμεση αιτία και χωρίς αυτοτέλεια, αλλά είναι ανέκαθεν και επαρκώς αιτιολογημένα από το σύνολό τους με άμεσο, εσωδιανοητικό τρόπο.

(...) Μπορούμε να δούμε τον κόσμο με δυο αντίθετους τρόπους: σε εξέλιξη ή σταθερό, σαν αφηρημένη, εξωκαθορισμένη και τυχαία υλική ύπαρξη ή σαν συνολική ποιότητα άμεσα-εσωτερικά αυτοκαθορισμένη. Είναι και οι δυο αληθινοί.

(...) Ζωή χωρίς διανοητική δραστηριότητα είναι ανύπαρκτη και χωρίς διαμόρφωση αυτογνωσίας ήταν, είναι και θα είναι παντού μέσα στο Σύμπαν ανεπαρκώς αξιοποιημένη και παρασυρμένη, με όποια δυνατότητα και αν τη φανταστούμε (...) Η καταστροφή του αποπροσανατολισμού είναι αυτός ο ίδιος ο αποπροσανατολισμός, είναι άμεση-εσωτερική.